

CHRISTOPHER HILL İNGİLTERE'DE DEVRİM ÇAĞI: 1603-1714

CHRISTOPHER HILL

İNGİLTERE'DE DEVRİM ÇAĞI 1603-1714

iletişim

CHRISTOPHER HILL

İngiltere'de Devrim Çağı

1603-1714

The Century of Revolution, 1603-1714
© 1961, 1980 Christopher Hill
Bu kitabın yayın hakları Taylor & Francis Group'un
yan kuruluşu olan Routledge'tan alınmıştır.

İletişim Yayınları 2266 • Tarih Dizisi 104
ISBN-13: 978-975-05-1886-7
© 2016 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2016, İstanbul

EDİTÖR Kerem Ünüvar
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI "Orange'lı William'ın 1688'de İngiltere'ye gelişi", Henry Tyrrell, *History of England* (yaklaşık 1860)
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Ekrem Solgun
DİZİN Emre Bayın
BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

CHRISTOPHER HILL

İngiltere'de Devrim Çağı 1603-1714

The Century of Revolution, 1603-1714

ÇEVİREN *Uygur Kocabaşoğlu*

iletişim

JOHN EDWARD CHRISTOPHER HILL 6 Şubat 1912'de York'ta doğdu. Anglikan Kilisesi'ne bağlı olmayan orta sınıf bir ailede yetişti. York'ta St. Peters's School'a devam etti ve 1931'de tarih okumak için University of Oxford, Balliol College'a girdi. Mezuniyetinin ardından Oxford, All Souls College'dan doktora bursu aldı (1934-1938) ve 1936'dan 1938'e kadar Cardiff Tarih Bölümü'nde okutmanlık yaptı. Cardiff'e gitmeden önce, bir yıl Sovyetler Birliği'nde bulunarak Sovyet tarihçilerin İngiliz tarihi, özellikle 17. yüzyıl İngiliz tarihi üzerine yaptıkları çalışmaları inceledi. Hill, daha sonra bu konu hakkında İngiliz okuyucular için bir dizi makale yazdı. Ayrıca bu seyahatinin ardından Komünist Parti'ye katıldı. 1938'de modern tarih üzerine doktora ve özel öğretmenlik yapmak üzere Balliol College'a döndü. Savaş sırasında orduda görev yaptı ve daha sonra (Rusça ve Sovyetler Birliği hakkındaki bilgisi nedeniyle) Dışişleri Bakanlığı'nda çalıştı. Bu dönemde, K.E. Holme takma adıyla *The Two Commonwealths* adlı kitabı yazdı. Bir sonraki yıl Oxford ve Balliol'a döndü. 1958'den 1965'e kadar, üniversitede 16. ve 17 yüzyıl tarihi üzerine okutmanlık yaptı ve 1965'te Balliol College'ın yöneticiliğine seçildi. 1978'de emekli oluncaya kadar bu görevine devam etti. Emekli olduktan sonra, Open University, Australian University ve Rutgers University'de ordinaryüs profesörlük yaptı. 23 Şubat 2003'te aramızdan ayrılan Hill'in eserlerinden bazıları şunlardır: *The English Revolution, 1640* (1940, 1955), *Lenin and the Russian Revolution* (1947), *Economic Problems of the Church: From Archbishop Whitgift to the Long Parliament* (1956), *Puritanism and Revolution: Studies in Interpretation of the English Revolution of the 17th Century* (1958), *The Century of Revolution, 1603-1714* (1961), *Intellectual Origins of English Revolution* (1965), *Reformation to Industrial Revolution: A Social and Economic History of Britain, 1530-1780* (1967), *God's Englishman: Oliver Cromwell and the English Revolution* (1970), *Antichrist in Seventeenth-Century England* (1971), *The World Turned Upside Down: The Radical Ideas during the English Revolution* (1972) [*Dünya Altüst Oldu: İngiliz Devrimi'nde Radikal Düşünceler*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, 2013], *Change and Continuity in Seventheenth-Century England* (1974).

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar Listesi 7

Yazarın Önsözü 9

1 **Giriş Yerine** 13

Birinci Kısım

1603-1640

2 **Olayların Anlatısı** 21

3 **Ekonomi** 29

4 **Siyaset ve Anayasa** 63

5 **Din ve Düşünce** 101

6 **Sonuç, 1603-1640** 133

İkinci Kısım

1640-1660

7 **Olayların Anlatısı** 145

8 **Siyaset ve Anayasa** 155

9 **Ekonomi** 185

10 **Din ve Düşünce** 205

11 **Sonuç, 1640-60** 235

ÜÇÜNCÜ KISIM

1660-1688

12 **OLAYLARIN ANLATISI** 243
13 **EKONOMİ** 251
14 **SİYASET VE ANAYASA** 277
15 **DİN VE DÜŞÜNCE** 299

DÖRDÜNCÜ KISIM

1688-1714

16 **OLAYLARIN ANLATISI** 315
17 **EKONOMİ** 321
18 **SİYASET VE ANAYASA** 337
19 **DİN VE DÜŞÜNCE** 357
20 **SONUÇ, 1660-1714** 375

SONSÖZ 381

Ekler

EK A: Hükümdarlar ve Parlamentolar 387
EK B: Canterbury Başpiskoposları 389
EK C 391
EK D: Ekonomik Dalgalanmalar 397

LÜGATÇE 399
DAHA İLERİ OKUMA İÇİN KAYNAKLAR 429
DİZİN 435

Kısaltmalar Listesi

Econ. H. R.	Economic History Review
P. and P.	Past and Present
H. M. C.	Historical Manuscripts Commission
T. R. H. S.	Transactions of the Royal Historical Society

YAYINEVİNİN NOTU: Christopher Hill'in metnin orjinalinde vurgulamak amacıyla büyük harfle yazdığı kelimeler çeviride de aynen korunmuştur. Imla uygulamasında bu farklılık gözetilmiştir. Çeşitli kurum, organ ve toplulukları anlatan kelimeler metin içinde orjinal halleriyle bırakılmış, geniş açıklamalara çevirmen tarafından hazırlanan Lügatçe'de yer verilmiştir. Lügatçe'de yer alan kavramlar metin içinde (*) ile belirtilmiştir.

Bu kitabın düzenlenişi bir açıklama gerektiriyor. Pek çok ders kitabında bulunabilecek şeyleri tekrarlamaktan kaçınmak ve açıklama girişimlerine daha fazla yer ayırabilmek için anlatı bölümlerinde olayların yalnızca açık bir özetini verdim. Okuyucu, örneğin ilk sayfalarda "Cokayne Projesi"nden herhangi bir açıklama yapılmadan söz edildiğini görünce sabırlı olmalıdır zira bu konu ilerideki sayfalarda ayrıntılı olarak tartışılacaktır. Dizin, teknik terimlerin tanımlarının nerede bulunabileceğini gösteriyor ve metinde tam olarak nitelenmeyen kişilerin biyografik ayrıntılarını veriyor. 17 yüzyıl kaynaklarından yapılan alıntılar modernleştirilmiştir. Tarihler eski sisteme göre verilmiştir. 17 yüzyıl İngilteresi Kıta'da kullanılan Yeni Sistem'in on gün gerisindedir. Ama ben pek çok 17 yüzyıl İngiliz'inin genellikle yaptığı gibi yılın başlangıcını 25 Mart olarak değil de 1 Ocak olarak aldım.

Bu serilerin* planı eksiksiz bir dokümantasyona izin vermiyor. Bir başkasının düşüncesini bilinçli olarak kullandığım ya da metinden kolaylıkla anlaşılamayacak şekilde bir tarihçiden bir ibare aktardığım zaman, normal olarak dipnotlarda kaynağı

(*) Bu kitabın da içinde yer aldığı "The Norton Library History of England" kitap dizisi kastedilmektedir.

göstermiş olduğumu umuyorum. Ancak, Sir G. R. Clark, Profesör W. Haller, Profesör W. K. Jordan, Mr. E. Lipson, Mr. David Ogg ve Profesör R. H. Tawney'den o kadar çok şey aldım ki burada yalnızca genel olarak minnettarlığımı ifade edebilirim. Clarendon'un *History of the Rebellion*'undan (*Ayaklanmanın Tarihi*) ve *Life*'ından (*Hayat*) alınan parçalar, Clarendon Press'in lütufkâr izniyle kullanıldı. Profesör F. J. Fisher'in, ormanların ve metruk arazilerin tarıma açılması hakkındaki konuşmasından ve Dr. Hobsbawm, Mr. A. L. Morton ve Mr. Lionel Munby ile yapılan tartışmalardan yararlandım. Bu her ne kadar belgelenemezse de, şimdi yirmi beş yılı aşkın bir sürede öğrencilerle tekrar tekrar yapılan tartışmalarda bu düşünceleri savunmak durumunda kalmamış olsaydım, düşüncelerimin en azından daha az pişmiş olacağının bilincindeyim.

Dr. J. B. Owen, Mr. Lawrence Stone ve Mr. Angus Walker bu kitabı daktilo edilmiş haliyle okudular ve kitap onların dikkatli eleştirilerinden çok yararlandı. Serinin genel editörleri teşvikkâr ama dikkatliydiler ve Mr. Denis Mack Smith ne demek istediğimi ifade etmekte bana çok yardımcı olmak için pek çok zaman harcadı. Mr. Richard Grassby çok büyük bir nezaketle prova baskıları okudu. En büyük minnettarlığım, her zaman olduğu gibi, karımadır.

C. H., 1960

Mr. R. Barnes, Dr. G. R. Elton, Dr. H. Koeppler, Profesör V De Sola Pinto, Mrs. Menna Prestwich ve özellikle Mr. John Cooper'a ilk baskıdaki yanlışlara işaret ettikleri için çok müteşekkirim. Onların bu güzel tavsiyelerini kabul etmeye inatla karşı çıkmışsam, suç yalnızca benimdir.

C.H., 1961

Gözden geçirenlerin işaret etmiş oldukları kimi eksikleri düzeltmede yeni baskı fırsatından yararlandım. Profesör John Bromley ve Mr. Ivan Roots'un önerdikleri düzeltmeler için

özellikle minnettarım. Ayrıca Profesör Habakkuk'un *Economic History Review*, Ağustos 1962'deki *Interregnum* maliyesi hakkındaki makalesine dayalı olarak kimi düzeltmeler yaptım.

C. H., 1962

Bu kitabın yazılışından sonra geçen yirmi yıl [1959-1979] içinde, 17. yüzyıl İngiltere tarihi üzerine pek çok değerli çalışma yapıldı. Bu baskı için, bana göre bu çalışmaların en önemli sonuçlarını metne katmak için kimi küçük değişiklikler yaptım ve 3., 5. ve 8. Bölümlerin sonlarına, özellikle önemli kitaplara dikkat çeken notlar ekledim.

Thorold Rogers'ın sayılarına dayalı şekil 2 ve 3'ü muhafaza ettim ve E. H. Phelps Brown ve S. V. Hopkins'in hesaplamalarına dayalı şekilleri, kimi eleştirmenlerin önerilerine rağmen, onların yerine koymadım. Phelps Brown ve Hopkins, ücretler açısından, "1700 yılına kadar Thorold Rogers'a dayandıklarını" ifade ediyorlar ("Seven Centuries of Building Wages", *Economica,* Yeni Seri, XXII, 1955, s. 195: karşılaştırınız aynı yazarlar *Economica,* XXIII ve XXIV, 1956 ve 1957). Fiyat hareketlerinin bir grafiği en kolay bir şekilde R. B. Outhwaite'in *Inflation in Tudor and Stuart England*'ında bulunabilir (Economic History Society, Studies in Economic History, 1969, s. 11). Bu grafik Phelps Brown ve Hopkins'in verilerine dayanmaktadır. Benim Şekil 2'me göre bunun en büyük avantajı, on yıllık değil de yıllık dalgalanmaları göstermiş olmasıdır. Ancak hareketin geneli esas itibariyle aynıdır.

Düzeltmelerdeki yardımları için, adlarını sayamayacak kadar çok kişiye müteşekkirim ama Mr. John Dunn'un adını, 1962'de Locke hakkındaki bir yanlış ifadeyi düzeltmem konusunda beni uyarmış olduğu halde benim bunu yapamamam nedeniyle, özellikle belirtmeliyim.

C.H., 1979

1

GİRİŞ YERİNE

Ama nasıl açıklayabilirim, sana nasıl açıklayabilirim?
Açıkladıktan sonra daha az anlayacaksın.
Sana anlatabilmeyi umduğum tek şey,
Yalnızca olaylardır: ne olup bittiği değil.
Ve kendisine asla hiçbir şey olmamış olan halk
Olayların önemsizliğini anlayamaz.

– T.S. Eliot, *The Family Reunion*

Tarih, olayların bir anlatısı değildir. Tarihçinin zor olan görevi ne olup bittiğini açıklamaktır. 1603 ve 1714 arasındaki yıllar belki de İngiliz tarihinin en belirleyici yıllarıydı. Tarihler keyfidir, zira toplumun hayatına değil, kraliçelerin ölümüne işaret eder. Bununla birlikte 17 yüzyılda modern İngiliz toplumu ve modern bir devlet şekillenmeye başlamıştır ve İngiltere'nin dünyadaki pozisyonu dönüşmüştür. Bu kitap, kral ve kraliçelere ya da "toplum" ve "devlet" gibi soyutlamalara olduğu kadar, sıradan İngiliz erkek ve kadınlarına "ne olduğunu" kavramak için bilinen olayların derinine nüfuz etmeye çalışmaktadır. 17 yüzyılda olanlar bugün hâlâ yeterince bizim bir parçamızdır; düşünme biçimlerimizin, önyargılarımızın, umutlarımızın, anlamaya değer birer parçasıdır.

Dönemin kuş bakışı manzarasıyla başlamak yardımcı olabilir. Bu dönem, İngiltere ve İskoçya Tahtlarını birleştiren Kral James'in Taht'a çıkışıyla başlar: 1707 yılında Parlamento, Kral James'in gerçekleştirmekte başarılı olamadığı daha sağlam bir birliği gerçekleştirdi. James, adaylığını Elizabeth'in desteklediği kalıtsal bir hakla başarılı oldu; 1714'te I. George Taht'ını daha sağlam kalıtsal haklara sahip pek çok kişinin varlığına rağmen, Parlamento'nun kararına borçluydu. James kendinden önceki *Tudor*'lar* gibi kendisine en uygun gelen gözdeleri ve bakanları seçti; 18. yüzyılın başına gelindiğinde bakanlar bir Parlamento çoğunluğuna dayanmadan hükümet edemiyorlardı. James'in hâlâ, yönetimini Taht'ın arazilerinden, feodal vergilerden ve gümrüklerden finanse ederek "kendi gelirleriyle yaşaması" bekleniyordu: Kral'ın kamusal ve özel mevkii arasında bir fark gözetilmiyordu. Kral'ın mutlak takdir hakkıyla toplanan Parlamento'nun (her ne kadar burada teori, uygulamadaki zorunluluğun gerisinde kalıyorduysa da) yalnızca olağanüstü durumlarda vergi koyması bekleniyordu. 1714 yılına gelindiğinde Parlamento, neredeyse sürekli toplantı halindeydi, maliyenin tam denetimini ele geçirmişti. James'in saltanat yıllarında toprak sahibi sınıfın üyelerinin bizzat kendileri, anlamsız bir şekilde az vergilendirildiklerini itiraf ediyorlardı; Anne'in saltanat yıllarında Marlborough'nun savaşlarını *gentry** finanse ediyordu. O zamana gelindiğinde Parlamento yürütme üzerinde ve ilk *Stuart* krallarının kendi özel yetki alanları olarak gördükleri dış politika da dahil yürütmenin bütün eylemleri üzerinde bir dereceye kadar denetim sağlamıştı. James ve Charles, ülkenin ekonomik hayatının istikrarını etkileyen konularda keyfi hareket ediyorlardı; gümrükleri artırıyor ya da indiriyor, sınaî tekeller bahşediyor, fiyatları denetliyor, arazinin çitlenmesini yasaklıyorlardı. Ekonomi ileri derecede düzenleniyordu. Dönemin sonunda iktisat politikası Parlamento tarafından şekillendiriliyor ve pek çok alanda düzenlemenin yerini *laissez-faire* almış bulunuyordu. Bu durum *Bank of England* (İngiltere Merkez Bankası), *National Debt** (Ulusal Borçlar İdaresi) ve diğer modern finansal kurumların ortaya çıkmasını mümkün kıldı.

1603'ün İngilteresi ikinci sınıf bir güçtü; 1714'ün Büyük Britanyası en büyük dünya devletiydi. James ve Charles'ın yönetimi altında Amerika'nın kolonizasyonu henüz başlıyordu; Anne'in yönetimi altında İngiltere, Amerika, Asya ve Afrika'da büyük bir imparatorluğu elinde bulunduruyordu ve politika saptanırken koloni sorunları belirleyici oluyordu. *East India Company** (Doğu Hindistan Şirketi) 1601'de kurulmuştu; bir yüzyıl sonra ülkedeki en güçlü şirketti. Dönemimizin başında insanlar zamanın alt üstlüğünün kanıtı olarak kimi tacirlerin soylular kadar zengin olmasına işaret ediyorlardı; dönemin sonuna gelinmeden önce pek çok soylu aile *City*'de* kârlı bir evlilik yoluyla zenginliklerini kurtarmıştı. İngilizlerin beslenmesi, sığırı canlı tutmayı başarması ve dolayısıyla kışın taze et yenmesini olanaklı kılan kök bitkilerin devreye girmesiyle bu yüzyılda dönüşmüştü. Çay, kahve, çikolata, şeker ve tütünün yanı sıra patates ve pek çok yeni sebze devreye girmişti. *Port* (tatlı şarap) ve cin içilmesi ulusal bir alışkanlık haline gelmişti. Yüzyılın ilk yarısında veba sık görülüyordu, sonunda ortadan kalkmıştı. Yemeklerin modern düzeni –sabah kahvaltısı, öğle yemeği, akşam yemeği– 17 yüzyıldan kalmadır. Aynı şekilde, – ceket, yelek, pantolon şeklindeki modern erkek giyimi de bu yüzyılın ürünüdür.[1] Giysiler için pamuklu, keten ve ipek devreye girdi; deri gündemden kalktı. Yüzyılın sonuna gelindiğinde masalarda kalay alaşımlı ve ağaçtan malzemenin yerini seramik ve cam aldı; pek çok aile bıçak, çatal, ayna ve cep mendili kullanmaya başladı; Chatsworth'da Devonshire Dükü sıcak ve soğuk suyu olan bir banyo kullanmaya başladı.

1603'te bütün İngiliz erkek ve kadınları devlet kilisesinin üyesi olmak zorundaydılar ve buna muhalefet ceza gerektiren bir suçtu. İhanet ettiğinden kuşkulananlara işkence edildiği gibi, yerleşmiş dinsel inançlara aykırı düşünenler hâlâ direğe bağlanarak yakılıyordu. 1714'e gelindiğinde Protestan dinsel muhalefet (*dissent**) yasal olarak hoş görülüyordu: kilise artık kimseyi yakamıyor, devlet artık kimseye işkence edemiyor-

1 Bu noktaları Miss K. Briggs'in *The Anatomy of Puck* (1959), s. 2'ye borçluyum.

du. Orta Çağlardan beri hayatın her alanında güçlü olan kilise mahkemeleri bu yüzyılda hemen hemen bütün işlevlerini yitirdiler. I. Charles döneminde Başpiskopos Laud ülkeyi yönetti; Anne döneminde –son kez– bir Piskoposun hükümet görevine atanması sansasyon yarattı.

Stuart'ların ilk yıllarında *Justices of the Peace*/ J.P.*'ler Whitehall'dan talimat alıyorlardı ve itaatsizlik ettiklerinde *Star Chamber*'a* hesap vermek zorundaydılar; Anne'in saltanat yıllarında taşra beyefendileri (*gentlemen*) ve şehir oligarşileri, yalnızca Parlamento'da kendileri gibi kişilere karşı sorumlu olan, yerel yönetimin adeta diktatörleriydi. I. James ve oğlu, krallığın taleplerine karşı çok bağımsız davranan yargıçları görevden alıyorlardı; 1701'den sonra yargıçlar yalnızca Parlamento'nun her iki kanadının onayıyla görevden uzaklaştırılabiliyordu.

I. James, kralların Tanrısal Hakka (*Divine Right*) dayanarak egemenlik sürdüğünü savunuyordu ve pek çok siyaset yazarı uyrukların mülklerinin kralın iradesine tâbi olduğunu iddia ediyordu. Parlamento'dan yana olanlar bu pozisyonlara karşı İncil metinleri ya da ortaçağ içtihatlarıyla karşı çıkıyorlardı. 1714'e gelindiğinde siyaset; yarar, deneyim ve aklı selim terimleriyle tartışılan ve artık Tanrısal Haklar, metinler ve antika araştırmalara bağlı olmayan ussal bir inceleme alanı haline gelmişti. James cadılar üzerine bir risale kaleme almıştı ve astroloji ve simyaya çok değer veren uyruklarının pek çoğundan daha az bön değidi. Yüzyılın ikinci yarısı modern bilimin zaferine tanık oldu; 1714'e gelindiğinde periler, cadılar, astroloji ve simya artık eğitimli insanlar tarafından ciddiye alınmıyordu. Newton'un muazzam yasaları, Tanrı'nın ve Şeytan'ın sürekli müdahale ettiği dünyanın, evrenin merkezi olduğu geleneksel düşüncesini saçma hale getirmişti. Shakespeare evreni ve toplumu aşamalar ve hiyerarşi içinde görüyordu; 1714'e gelindiğinde hem toplum hem de evren birbiriyle yarışan atomlardan oluşmuş görünüyordu. I. Charles döneminde doğmuş ve 18. yüzyıla kadar yaşamış olan Richard Cromwell gibi bir adam "Orta Çağların sonunu ve modern dünyanın başlangıcını görmüştü. Doğumu ve ölümü

arasında eğitimli insanın doğa ve insanın doğadaki yeri algısı dönüşmüştü."[2]

Hayatın ve düşüncenin her evresi hakkında konuşabiliriz. T. S. Eliot bu yüzyıl içinde "duyarlılığın ayrıştığını" düşünmüştü. Eliot'a göre, Donne'den Traherne'ye "metafizik şairler" için düşünceler, onların duyarlılığını değiştiren deneyimlerdi. Dryden'in dönemine gelindiğinde şairler bu herhangi türden bir deneyimi yutmak ve hazmetmek yeteneğini yitirmişlerdi: "şiirsel" konular ve şiirsel söyleyiş vardı. Donne ve Shakespeare'in trajik döneminin tahrif edilmiş kuşkusundan Pope'un yapay kesinliğine geçerken dil daha rafine bir hale gelmişti. Şiir daha az şairane olurken, nesir daha az şiirsel oluyordu. Dönemimizin başında revaçta olan tarz daha âlimane, daha aheste, Richard Hooker ya da Thomas Browne'nin daha özentili dönemleri içinde yuvarlandı. Dönem sona erdiğinde Bunyan, Swift ve Defoe'nin dolambaçsız nesri, şaşmaz bir şekilde modern İngilizcenin nesriydi. Roger North, I. James'in döneminde "aklı başında ailelerin çoğu"nun hem sazlı hem sözlü müzikle uğraştığını söylemektedir; dönemin sonuna gelindiğinde evlerdeki oda müziği, kamusal opera gösterileri, virtüöz kemancı ve şarkıcı performanslarıyla "tamamen birbirine karışmıştı" Bu İngiliz müzik tarihinde büyük bir yüzyıldı; ama dönem sona erdiğinde yerli yaratıcı yetenekler ölmüş gibiydi. Öte yandan yüzyılın ilk yarısı resim ve mimaride yabancı üstatların ve modellerin artan egemenliğine tanık olurken, ikinci yarısı kalıcı olacak yerli geleneklerin ve tarzların yeniden ortaya çıkışına tanıklık etti.

17. yüzyılda meydana gelen dönüşüm, öyleyse, yalnızca bir anayasal ya da siyasal devrimden, ekonomide, dinde ya da beğenilerde bir devrimden çok daha fazla bir şeydi. Hayatın bütününü kapsıyordu. İki uygarlık kavramı çatışma halindeydi. Birisi Fransız saltçılığını, diğeri Hollanda Cumhuriyeti'ni model olarak alıyordu. Bu kitabın amacı İngiltere'yi Parlamenter yönetim, ekonomik gelişme ve emperyalist dış politika, dinsel hoşgörü ve bilimsel ilerleme yoluna sokan değişiklikleri anlamaya çalışmaktır.

2 H. Baker, *The Wars of Truth* (1952), s. 366.

BİRİNCİ KISIM

1603-1640

2

Olayların Anlatısı

Zamanın hesaplanması öyle büyük bir olay değildir, sayılar kolaylıkla yanılır; Temmuz'un 10'u ve de Ağustos'un 6'sı, bir yıl fazla bir yıl eksik, yalnızca o sırada arzu ettiği bir işte bir adamı daha akıllı yapmaz.

– Samuel Daniel, *Collection of the History of England* (1612)

Kraliçe Elizabeth 24 Mart 1603'te öldü ve İskoçya'nın VI. James'i halefi olarak ihtilafsız bir şekilde Taht'a çıktı. 1604'te Arabella Stuart'ı Taht'a çıkarmak için, Lord Cobham ve Sir Walter Ralegh'in hapse atıldığı bir komplonun, Sir Robert Cecil tarafından kendi pozisyonunu güçlendirmek için büyük ölçüde uydurulduğundan ya da en azından aşırı derecede abartıldığından kuşku duyuldu. Daha sonra Salisbury *Earl*'ü olan, Elizabeth'in büyük başbakanı Burghley'in oğlu Cecil, James'in barışçıl bir şekilde Taht'a çıkışından geniş ölçüde sorumluydu ve de Kral onu Sekreter (Bakan) olarak yanında alıkoydu ve 1608'de Hazine Sekreterliği (*Lord Treasurer**) makamına terfi ettirdi.

James bir *Presbyterian** olarak yetiştirildi ve onun Taht'a çıkışı, Devlet Kilisesi'nin *Presbyterian* eleştirisine sempati duyan İngiliz *Puritan*'ları* tarafından umutla karşılandı. Krala bir Bin-

yıl* Dilekçesi –bin papazın imzaladığı iddia edilen, ayinlerde değişiklik isteyen, çok ılımlı bir talepname– sundular. *Hampton Court Conference*'da* (1604) James *Puritan*'ların temsilcilerinin kimi taleplerini kabul etti ama piskoposlar onun uzlaşma politikasını yürütmeyi başaramadılar. İzleyen yıllarda pek çok *Puritan* papaz, vaiz kıtlığına rağmen, işlerinden oldular. James, 1604'te İspanya ile barış yaparak, on dokuz yıldır devam eden bir savaşı sona erdirdi. İrlanda'da Tyrone *Earl*'ü Hugh O'Neill'in önderliğinde 1598'de başlamış olan ayaklanma nihayet 1603'te bastırıldı. Dolayısıyla James ilk Parlamentosu'nun karşısına, Elizabeth döneminden kalma 100.000 sterlinlik bir borç dışında herhangi bariz bir yükümlülük olmaksızın çıktı. Bununla birlikte ilişkiler ahenkli değildi. Kral'ın, İngiltere ve İskoçya arasında bir yasama birliği oluşturulması önerisi reddedildi. Tartışmalı seçimler konusunda karar verme hakkı üzerindeki bir çatışma Avam Kamarası'nı, ayrıcalıklarının kazanılmış haklar olduğu ve Kral'ın lütfuna bağlı olmadığı konusunda bir açıklama yapmaya yöneltti. Katolik Guy Fawkes'in 1605 yılında Kralı, Avam ve Lordlar Kamaraları'nı havaya uçurma girişimi bir uzlaşmaya yol açtı; ama mali konulardaki kavgalar ve James'in krallığın yetkileri konusundaki yüksek beklentileri muhalefete yol açtı. Avam Kamarası endişesini, Cambridge'de Medeni Hukuk Profesörü olan Dr. Cowell'in *The Interpreter* (*Yorumcu*) adlı hukuk sözlüğüne saldırarak ortaya koydu: bu sözlük kralcı pozisyonu, muhtemelen James'in onaylayacağı bir biçimde ifade ediyordu ama Kral sonunda buna karşı çıkmayı kabul etti.

Parlamento 1610 yılında malî sorun çözülmeden dağıtıldı. Salisbury 1612 yılında öldü. Zaten James'in güveni açısından muhafazakâr Howards ailesi (Northampton, 1612'de İspanya'nın maaşa bağladığı *Lord Privy Seal* [Has Mühürdar] ve *Commissioner for Treasury* [Hazine Memuru] oldu; Suffolk'un karısı da İspanya'dan maaş alıyordu) Salisbury'nin yerini almıştı. Howards'ların bir müttefiki de James'in İskoç gözdesi Somerset *Earl*'ü Robert Carr'dı. 1614'te "*Addled Parliament*"* herhangi bir tedarik görmeden dokuz hafta sonunda feshedildi. Howardlar yolsuzluktan suçlandığı için, hükümetin itibarı

haklı olarak azaldı. Somerset önce bir boşanma skandalına karıştı daha sonra karısıyla birlikte Sir Thomas Overbury'yi zehirlemekten suçlu bulundu. 1616'dan itibaren *Cocayne Project** (Cokayne Projesi), İngiltere'nin en temel sanayii olan giyim sanayiinde aşırı üretim ve işsizlik krizine yol açtı. Yakışıklı George Villiers, Somerset'ten sonra kralın gözdesi ve 1572'den sonra kraliyet ailesine mensup olmayan ilk Dük olarak, hızlı bir şekilde Buckingham Dükü oldu.

1613'te James kızı Elizabeth'i, önde gelen Alman Protestanları'ndan birisi olan Palatine Elektoru Frederick'le evlendirdi. 1618'de Frederick, Çek Protestanları'nca, o zamana kadar hemen hemen tümüyle Katolik Habsburg ailesinin kalıtsal hakkı olan Bohemya tacını kabul etmek üzere davet edildi. Frederick daveti kabul etti ve izleyen savaş otuz yıl sürdü (1618-1648). James damadının hareketini onaylamadı ve onunla İspanyol-Avusturya-Habsburg ittifakı nezdinde arabuluculuk yapmaya çalıştı. Londra'da ve bütün ülkedeki Protestanlar arasında Elektor Palatin'e büyük destek vardı ve bu 1621 yılında Parlamento'da da dile getirildi. Avam Kamarası ayrıca hükümetin iktisat politikasını eleştiriyordu ve *Lord Chancellor** Bacon'u rüşvet almakla suçladı. Bacon'un gözden düşmesiyle James en yetenekli danışmanlarından birisini kaybetmiş oldu. Avam Kamarası vergi konusundaki oyunu İspanya'ya savaş açılması koşuluna bağladı ve Ocak 1622'de James istediklerini elde edemeden Parlamento'yu dağıttı.

Bunu, Charles'ı İspanya Kralı'nın kızıyla evlendirmek ve böylelikle Avrupa'ya barış getirmeyi uman James'in bir ittifak bağlamak üzere Charles ve Buckingham'ı Madrid'e gönderdiği saçma yolculuk izledi. Altı ay süren görüşmelerden sonra plan küçük düşürücü bir şekilde bozuldu ve Charles ve Buckingham, İspanya ile savaşma kararlılığıyla İngiltere'ye döndüler. 1624 Parlamentosu'nda, James'in bütçesini neredeyse denkleştiren tüccar finansçı Middlesex *Earl*'ü Lionel Cranfield'ın mahkemeye sevk edilmesi karşılığında mali ödenek sağlandı. Ayrıca, şirketler dışında her türlü tekel bağışını yasa dışı sayan *Statute of Monopolies*'i* (Tekel Yasaları) kabul edildi.

Buckingham sağlam bir şekilde Charles'ın gözüne girmişti ve ikisi birlikte hükümetin kontrolünü yaşlı James'in elinden aldılar; dolayısıyla kralın 1625'teki ölümü çok az değişikliğe neden oldu. Ancak *Puritan*'larla olan ittifak devam etmedi. Buckingham, Fransalı Henrietta Maria ile Charles arasında, bedeli XIII. Louis'ye La Rochelle'deki Protestan mevzilerini ortadan kaldırmak için İngiltere'nin yardım etmesi ve de İngiltere'deki Katolikler'e ibadet özgürlüğü tanınması olan bir evlilik görüşmesi ayarladı. Bu politikalara karşı güçlü bir muhalefet oluştu ve de 1626 Parlamentosu, Sir John Eliot'un liderliğinde doğrudan Buckingham'a saldırdı. Parlamento, ödenekleri –hatta normal olarak her kralın Taht'a çıkışında saltanatı boyunca (gemilerin yüküne ve yükün sterlin değerine göre) alacağı gümrük vergilerini (*tonnage and poundage**)– bile belirlemeden dağıtıldı. Ama Charles bunları almayı sürdürdü ve ayrıca zorunlu borçlanmaya gitti. Ödemelerin yapılmasının reddedilmesi *Five Knights Case'e** (Beş Şövalye Davası'na – Darnel Davası) yol açtı ki burada yargıçlar 1591'de benimsenen ilkeyi, yani kralın insanları neden göstermeden hapse atabilme hakkını teyit ettiler. Bu durum, 1628-1629 Parlamentosu'nda *Petition of Rights*'ı (Haklar Bildirgesi) ortaya çıkardı. Bildirge, keyfi tutuklama ve Parlamento'nun onayı olmadan vergi toplamanın yasa dışı olduğunu ilan ediyordu. Artık Buckingham Fransa ile olduğu kadar İspanya ile de savaşa girişmiş olduğundan, Bildirge asker seferber etmeyi ve sıkıyönetimi de yasaklıyordu ve de kuşatılmış olan La Rochelle'i kurtarmak üzere toplanan asker, İngiltere'nin müdahalesinin vahim sonuçlarından önce ve sonra güney *county*'ler üzerinde büyük bir yük oluşturuyordu.

Ağustos 1628'de Buckingham öldürüldü. Ama onun ölümü hiçbir şeyi değiştirmedi. Yeniden başlayan kavgalar Parlamento'nun dağıtılmasına ve on bir yıl süren kişisel yönetime yol açtı. Charles'ın bu dönemdeki baş sekreteri (başbakanı), her ne kadar Buckingham kadar Kral'ın güvenine sahip olamasa da, Londra Piskoposu (1633'te Cantebury Başpiskoposu) William Laud'du. Laud ve *Puritan* John Preston, saltanatının ilk yıllarında Charles'ın gözüne girmek için birbirleriyle yarıştılar. Bir

aralık Buckingham, Preston'dan yana göründü. Ama, ibadetin daha gelenekçi Katolik törensel yönlerini, en azından, Kilisede Laud'un himayesi altında olanların Kral'ın otoritesini kararlı bir şekilde savunması kadar cazip bulan Charles'ın kişisel tercihi Laud'dan yanaydı. Laud, Londra Piskoposu Juxon'u, 1636'da *Lord Treasuser* (Hazine Lord'u) yaptı ve kendi hizbine mensup adamların Kilise ve devlette terfi etmesini sağladı. Charles'ın bir diğer seçkin hizmetkârı, 1640'ta Strafford Earl'ü olan Sir Thomas Wentworth'tu. Wentworth 1620'lerde Avam Kamarası'nda bir merkez gruba önderlik yapmıştı ve onun görev kabul etmesi ve 1628'de Lordlar Kamarası'na girmesi Pym tarafından bir ihanet olarak görülmüş ve daha radikal Parlamento Üyeleri Wentworth'u *Council of the North'un** Başkanı ve 1632'de de *Lord Deputy of Ireland** (İrlanda'nın yöneticisi) yapmışlardı. "Kara Tiran Tom", İrlanda'yı, İrlanda Parlamentosu'na boyun eğdirerek ve İngiltere'de endişe uyandıran *Papist* (Papacı/Katolik) bir ordu kurarak şiddetli ama etkili bir şekilde yönetti.

Charles'ın yönetimi birlik olmaktan çok uzaktı. Laud ve Wentworth, "su katılmamış" diye adlandırdıkları bir politikayı yürütmek için işbirliği yapıyorlardı; 1635'te ölen ve bir Katolik olan *Lord Treasurer* (Hazine Lord'u) Weston ve daha sonra Lord Cottington ve Henrietta Maria'nın çevresindeki bir grup saray mensubunca muhalefetle karşılanıyorlardı. Kraliçe, Charles'ın muzır dâhisi Buckingham'ın peşinden gitti. Kraliçe'nin koruması altında Kaloliklik sarayda revaç buldu. Kiliseye gitmedikleri için Katolikleri para cezasına çarptıran itaatsizlik yasaları (*recusancy laws**) uygulanmaz oldu. 1637'de Papalığın bir temsilcisi *Whitehall*'da* kabul edildi. *Puritan*lar bu politikası ve Otuz Yıl Savaşları'ndaki Protestanlık davasına destek çıkmadığı için Laud'u suçluyorlardı. Eşzamanlı olarak devlet kilisesini eleştirenler vahşice cezalandırıldı. 1637'de hukukçu William Prynne, Peder Henry Burton ve Dr. John Bastwick sakat bırakıldı, ağır para ve ömür boyu hapis cezalarına çarptırıldı.

Charles yönetiminin dış politikadaki zayıflığının nedenlerinden birisi parasızlıktı. Weston'un etkilediği çeşitli iktisadi alanlar ve benimsediği değişik malî kişisel çıkarlar nüfusun

her kesimine zarar verdi. Sonunda hükümeti borçlarını ödeyebilir duruma getiren *Ship Money** (Gemi Parası) oldu. Özgün olarak, liman kasabalarından kraliyet donanması için gemi temin edilmesini sağlamak üzere arızi olarak alınan bir vergi olan Gemi Parası 1635 yılında kıyıda olmayan yerlere de yaygınlaştırıldı. İzleyen üç yılda da tekrar edilerek, Parlamento tarafından onaylanmamış bir vergi haline dönüştü. 1637 yılında John Hampden ve Lord Saye ve Sele, hükümete muhalif olan bir grupla uzlaşarak bir itiraz davası açtılar. Yargıçlar Gemi Parası'nın yasallığı lehine oy kullandılar.

Ancak İskoçya'daki olaylar Charles'ı engelleyecek şekilde araya girdi. Muhalefete rağmen James orada kiliseyi piskoposlar aracılığıyla yönetme işini yeniden ihdas etmişti. Saltanatının ilk yıllarında Charles, Kilise topraklarına el koymuş olan soyluların elindeki arazileri yeniden ele geçirmeye çalıştı ve dolayısıyla husumet yarattı: 1637'de İngiliz Dua Kitabı'nın biraz değiştirilmiş bir şeklini devreye soktu ve bir ulusal direniş hareketini ateşledi. 1638'de İskoçya'nın her yerinde *National Covenant** (*Ulusal Sözleşme*) imzalandı ve bir ordu kuruldu. Ertesi yıl savaş patlak verdi. Charles da İskoçlara karşı çıkmak üzere bir ordu topladı ama gönülsüz askerlere verecek parası yoktu. 1639 Haziran'ında Berwick Anlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Ama İskoçya'daki piskoposlukları lağvetmeyi kabul etmeyecek ve görüşmeler yeniden kesilecekti. İngiliz muhalefetinin liderleri çoktan İskoçlarla temasa geçmişlerdi ve Nisan 1640'ta Charles sonunda Parlamento'yu toplantıya çağırdığında eski düşmana karşı İngiliz vatanseverliğini cazip hale getirmenin olanaksızlığını görmüş oldu. Üç hafta sonunda *Kısa Parlamento* (*Short Parliament*)* dağıtıldı. Warwick Earl'ü, Lord Saye ve Sele, John Hampden, John Pym ve diğer Parlamento liderleri tutuklandı. Ruhbanın konseyi, *Convocation*,* daha önce görülmedik bir şekilde Parlamento dağıtıldıktan sonra da varlığını sürdürdü. Konsey, Ruhbanın, Krallığın Tanrısal Haklarını vaaz etmesini öngören, vaazlara sınırlamalar getiren ve mihrapların parmaklıkla çevrilmesini öngören bir dizi yeni dinsel yasa kabul etti. *Convocation* ayrıca, ruhbanın bir "lütfu" olarak

Kral'a 20.000 sterlin bağışladı. Parlamento tedarik için oy kullanmadığına ve de her iki organ normal olarak birlikte hareket ettiklerine göre, bu durum Kilise'nin Taht'a boyun eğdiği anlamına geliyordu. Ama bu hükümetin mali sorunlarını çözmedi. *City* borç vermeyi kabul etmedi. İskoçlarla karşı karşıya bulunan ordu isyan halindeydi. İskoçlar hemen hemen hiç direnç görmeden İngiltere'ye girdiler ve Newcastle'ı işgal ettiler. Charles, 1640 Eylül'ünde York'ta soylulardan oluşan bir Büyük Konsey toplamak üzere Lordlar Kamarası mensuplarına çağrı yapma girişiminde bulundu. Onlar bile Parlamento'nun toplanmasını salık verdiler. Ekim ayında Ripon'da barış imzalandı ama Charles nihai anlaşma imzalanıncaya kadar İskoç ordusuna günde 850 sterlin ödeme sözü vermek zorunda kaldı. İskoçlar Charles'ı parlamentoyu toplamaya zorlamak istediler. *County*'lerden* gelen dilekçeler ve Londra'da yapılan gösteriler de aynı şeyi talep ediyordu. Pek çok yıldan beri İngiltere'de son kez uygulanan kafes (işkence), "Tilki William"ı (Laud) avlamak için Lambeth'e yapılan bir yürüyüşün başında giden davulcu çocuğa nasip oldu. En sonunda Kral pes etmek zorunda kaldı. Uzun Parlamento (*Long Parliament*)* 3 Kasım'da toplandı. Aralıklarla yaklaşık yirmi yıl toplantılarına devam etti.

3

EKONOMİ

Castruchio: *Bir yurttaştan borç para alan o lord nasıl bir eşek olmalı?*
Bellafant: *Hayır, Tanrı esirgesin, bir lorda borç para veren o yurttaş nasıl bir eşek olmalı?*
– Dekker, *The Honest Whore* (1604), II,i.

Arazi

Britanya'nın bir ada olduğunu söylemek pek orijinal bir şey değildir. Bununla birlikte 16. ve 17. yüzyıllarda bu olgu son derece önemliydi. İç Savaş'tan önceki yüz elli yıl Kıta'da hemen hemen kesintisiz savaşa tanık olundu; İngiltere'de barış vardı. Ulusal savunma donanmanın işiydi; orduya ihtiyaç yoktu. 1603'ten sonra İskoçya ile olan sınır, savunmaya gerek duyurmuyordu. İngiltere'nin mükemmel su ulaşımı vardı ve bu dönemde su taşımacılığı kara taşımacılığından çok daha ucuzdu. Malları kara yoluyla Norwich'den Londra'ya getirmek, deniz yoluyla Lizbon'a götürmek kadar masraf gerektiriyordu. Kıyı ticareti hızla yaygınlaştı. I. Charles'ın saltanatı sırasında Thames üzerinde Oxford'a kadar ulaşım yapılabiliyordu; York, Nottingham, Shrewsbury, Avon üzerindeki Stratford, Peterbo-

rough, Hertford, Bedford ve Cambridge'in tümünde limanlar vardı. Ancak hükümet politikası ve toplumsal ayrıcalık bir araya gelerek coğrafyanın İngiltere'ye sağladığı avantajı etkisizleştiriyordu. 1627 yılında Gloucester şehri Severn üzerinde Birmingham'a doğru hareket eden tüm teknelere geçiş vergisi uygulanmasına izin veren bir berat elde etmişti; ve izleyen on yılda "güçlü adamlar", *Midlands** (Orta İngiltere) sanayileri için gerekli olan Severn üzerindeki ulaşımın iyileştirilmesini önlemeyi başardılar. Ulaşımdaki asıl iyileşme, aristokratik ayrıcalıkların daha az değer taşıdığı 1640'tan sonra sağlandı.

1640'tan önceki yüzyıl bir enflasyon yüzyılıydı. Buğdayın fiyatı altı kez ve genel fiyat seviyesi dört ya da beş kez arttı. Bu, kendi geçimleri sahip oldukları varlıklar ya da toprak üzerinde güvenli bir tasarrufa sahip olmak koşuluyla, sanayide ya da tarımda, satmak için üretenlerin işine yarıyordu. Nüfusun büyük çoğunluğu tarımla geçiniyordu; lordundan *yeoman*'ına* aşırı tutumlu, becerikli ya da şanslı olan mülk sahibi sınıf çabucak zengin olabiliyordu; müsrif ya da şanssız olanlar başarısız oluyordu. Pek çok etken söz konusuydu: koyun yetiştirilen ya da giyim işiyle uğraşılan alanlarda pazara ya da ucuz su ulaşımına yakınlık gibi şanslı coğrafi konum; birinin arazisinde maden bulunması gibi. Bir beyefendi (*gentleman*) ya da lord için, hiç kuşkusuz her ne kadar pek çok kumarbaz bu pahalı lotaryada servet edineyim derken boş kâğıdı çekse de, sarayda bol paralı bir görev de bu şansa dahildi. Ailede başarılı bir avukat ya da tüccarın bulunması ya da hukuk ya da ticaret zenginliği ile akıllı bir evlilik –her ne kadar herkes, "Tanrı'nın inayeti ve beş karısını kaybederek çok zengin olan" Isle of Wight'lı Mr. Emmanuel Badd kadar şanslı olmasa da– bir dönüm noktası olabilirdi.

Ancak zenginliğe giden en güvenli yol kâra ve zarara titizlikle dikkat etmek, defter tutmak, piyasaları izlemek, kiraları kontrol etmek ve kısa tutmak, gereksiz israftan kaçınarak rantları sıkı tutmaktan geçiyordu. Adam Smith diyecekti ki, "diğer bütün ticari projeler gibi, büyük bir servete konmuş bir adamın, doğal olarak tutumlu olsa bile nadiren başarılı olabildiği küçük

tasarruflara ve küçük kazançlara titizlikle riayet etmesi gerekir. Böyle bir kişinin durumu doğal olarak onu... kârdan çok gösterişe eğilimli kılar." Ayrıca *Puritanism* tarafından da aşılanan bu *burjuva* erdemleri, şatafatlı yaşantıları, kendilerine hizmet eden kalabalıklar, geçiminden sorumlu oldukları insanlarla ve yoksullarla ilişkileri nedeniyle aristokratik ailelerde, daha aşağı *gentry*'e, *yeoman*'lara ya da küçük çiftçilere göre daha az bulunma eğilimindeydi. Büyük mülklerde elde edilen o kazançların toprak sahiplerinden ziyade kâhyaların ceplerine gitmesi *Jacobean** edebiyatının bilinen alaylarındandı. Daha önce kendisi de bir kâhya olan Nibley'li Smith, "Pulluğa gelince, her gün elini ya da gözünü üstünden eksik etmeyenlerden başka kimse ondan kazanç sağlayamaz" diye yazıyordu. Feynes Moryson, "çalışmayı küçümseyen ve avare yaşayan beyefendiler bu yolla her gün babadan kalanları satarlar. Satın alanlar genellikle yurttaşlar ve kaba adamlardır" diyecekti.

Her ne kadar soylu bir aile için, kendini uyarlamak, küçük toprak sahipleri ya da "kaba adamlar"a göre daha uzun zaman alsa da, soyluların malikâne yönetimini yeniden örgütlemeyi ele aldıklarında kullanabilecekleri muazzam servet ve kredi rezervleri vardı. 17 yüzyılın başında hemen hemen iflas eden Oxford Earl'leri Veres'lerin karşısına, çok kârlı bir yeniden yapılanmayı başaran Herbert ve Percy ailelerini ya da genişleyen Londra şehrinin kenarındaki arazileri bir altın madenine dönüşen Russell'ları koyabiliriz. 1640'tan önceki on yıllarda toprak, Taht'tan ve soylulardan *gentry*'nin eline geçiyordu. Çağdaşları, *gentry*'nin önemli bir kesiminin ekonomik statü açısından yükseldiğine inanıyordu; ve bunlar Avam Kamarası'nda temsil edilen adamlardı. 1648 yılında bir lord, zamanın getirdiği değişikliği onaylamayarak, Alt Kamara'nın Üst Kamara'yı üç kere satın alabileceği gözleminde bulunuyordu.[1]

Bu dönem, geleneksel olarak *yeoman*'ların altın çağı olarak değerlendirilir. Bu küçük bağımsız çiftçiler yükselen sınıf olarak göze çarpıyordu ama bunların önemini abartmamalıyız.

1 L. Stone, *The Crisis of the Aristocracy, 1558-1641* (1965), Bölüm IV, iii, özellikle s. 156-164.

Yüzyılın sonunda (muhtemelen sayılarının azaldığı bir sırada) Gregory King, "hallice toprak sahiplerinin" nüfusun aşağı yukarı yüzde beşine, tüm toprak sahiplerinin ve çiftçilerin de yüzde otuza ulaştığını düşünüyordu. Arkalarında sermaye olduğu sürece, arazileri kendi malı olan toprak sahipleri (*freeholder*)* ya da uzun süreli toprak kiralayan çiftçiler, ürünlerinin fiyatları yükselirken zenginleşiyorlardı: küçük toprak sahipleri, kendi yiyecek ve giyeceklerini üreterek kafalarını suyun üzerinde tutabiliyorlardı. Bu durum, arazilerini sırf "mahkeme kayıtları sayesinde" ellerinde bulunduran, *copyholders** için farklıydı. Onların mirasçıları, normal olarak görenek tarafından belirlenen ama toprak sahibinin keyfî olarak artırabileceği bir "giriş harcı" (*entry fine*) ödeyerek topraklarını ellerinde tutabiliyorlardı. *Copyhold** böylelikle, özellikle mahkemelerde kendilerini savunabilecek kadar zengin olmayanlar için güvenli olmayan bir tasarruf biçimiydi. Maden avının başlaması, kendi arazilerinde bunları keşfedecek kadar şanslı olmayan herhangi bir *copyholder*'ı tehlikeye sokuyordu. Daha küçük adamlar da, köyünün arazisi çitlendiğinde zorla dışarı atılıyor ya da en azından, geçiminin bağlı olduğu kuşların, hayvanların varlığı ve yakacak temin etmek için öylesine gerekli olan ortak ve boş arazilerdeki payını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalıyordu.

"Çitleme" (*enclosure*)* köyün açık tarlalarındaki dağınık arazi şeritlerinin bir araya getirilerek birleştirilmesi ve buraları işgal edenlerin başka insanların hayvanlarından korunmak gerekçesiyle araziyi çitlerle çevirmesi anlamına geliyordu. Bunlar o zaman dönüşümlü ürün denemelerine girişmek ya da araziyi mera ya da ekim alanı olarak kullanma konusunda serbest kalıyorlardı. Koyun yetiştirmek için büyük çitleme çağı 17 yüzyıla gelindiğinde muhtemelen sona ermişti; ancak genişleyen sanayi alanlarını beslemek üzere geliştirilmiş tarım için çitleme ve birleştirme hızla devam ediyordu. Çitleme uzun süredir kiracıların dışarı atılmasına yol açtığı ve böylelikle kırsal nüfusun azalmasına neden olduğu için saldırıya uğruyordu. Tudor hükümetleri, giderek daha az etkili olmakla birlikte bunu önlemeye çalıştılar. 1597, nüfus azalmasına karşı Parlamento'dan

İngiltere ve Galler, metinde adı geçen yerleri gösteriyor.

çıkan son Yasa'ya tanık oldu. 1619'daki bir bildiri tahıl üretimini koruyan yasaların ve köylü işletmeciliğinin tarımsal iyileşmeleri engellediğini kabul ediyordu. Bu yasalar 1624 yılında Parlamento tarafından iptal edildi ve böylelikle tarıma sermaye yatırımı yapılmasını önleyen bir engel ortadan kaldırıldı. 1621 Parlamentosu çitlemeyi kolaylaştıran ilk genel yasayı gördü. 1633'ten, yani Parlamento olmadan hükümet edilmesinden

itibaren nüfusu azaltanlar kovuşturuldu. 1636 ile 1638 arasında altı yüz kişi çitleme nedeniyle para cezasına çarptırıldı: *Midlands*'in beş *county*'sinin kırk altı parlamento üyesinden Uzun Parlamento'ya geri dönen yirmi üçü zarar gören ailelerden geliyordu. Laud'un Çitleme Komisyonu'ndaki faaliyetleri sevilmemesine az katkıda bulunmadı.

1621 tartışmalarının göstermiş olduğu gibi, çitleme, bireylerin kârlarından çok daha fazla şeyi etkileyen karmaşık bir sorundu. Eğer İngiliz ekonomisi genişlemeye devam edecekse daha uzmanlaşmış bir işbölümü zorunluydu. Sanayi alanlarını beslemek için daha fazla yiyecek üretilmek zorundaydı; yiyecek fiyatları düşürülmeliydi ve tahıl ithalatı sona erdi. Üretimi artırmak için pek çok yol vardı. Arazilerin birleştirilmesi iyileştirmeler için sermaye yatırımına yardımcı oldu. Kök bitkilerin yetiştirilmeye başlanması nadasa bırakılan yerlerin azalmasına yol açtı. İçerideki sınır Lancashire, Yorkshire, Cumberland ve Devon yönünde kuzey ve batıya doğru hareket ederken İngiltere'nin sapa yerleri hâlâ kolonizasyonu bekliyordu. Ekilen arazilerin gerçekten önemli bir şekilde yaygınlaşması için bu bir zorunluluktu; başlıca üç ana kaynak vardı: ortak alanlar (*commons*), bataklık arazi (*marsh lands*) ve kraliyet ormanları (*royal forests*).

16. yüzyılda yakacak tüketiminin artışı, donanmanın ihtiyaçları, saraylıların usandırıcı istekleri ve ekilebilir araziye olan talebin bir araya gelen etkileri, Cotswolds, Chilterns, Severn vadisi, Devon, Wiltshire, Warwickshire'de ormanların kısmen açılmasına yol açtı. Ancak 1630'larda hükümetin finansal aşırılığı, buraları işgal etmiş olanları para cezasına çarptırabilmek için kraliyet orman haklarını yeniden tesis etmeye zorladı. "Ormanlar üzerindeki ünlü savaşların ekonomik gerçeği" diye yazıyor Profesör Tawney, "kapitalist işletmeciliğin yeni bir yırtıcılık kazandırdığı artan kârlılık nedeniyle arazi kullanımının daha yaygın ve daha yoğun yeni kullanım yöntemleri arasındaki mücadeleydi." Yalnızca monarşinin çöküşünden sonra kraliyet ormanları tamamen ekime açılır hale geldi. Fens*, Sedgmoor ve diğer bataklıkların drenajına baş-

landı ama, "Fens'in Efendisi" Oliver Cromwell'in başını çektiği pek çok halk direnişiyle karşılaştı. *Interregnum*'dan* sonra metruk arazilere yönelik saldırı da yeni bir hız kazandı. Tarımdaki bu atılıma kadar İngiltere nüfusunun geniş kitlesi, özellikle tarımda, sürekli olarak eksik istihdam halindeydi ve ülke şimdilerde geri kalmış ekonomi olarak tarif edilen bir durumdaydı. Sanayide bile istihdam, su gücüne bağımlılık nedeniyle, çoğu kez mevsimlikti.[2]

Sanayi

1640'tan önceki enflasyon yüzyılı, hatırı sayılır bir sanayi gelişmesine tanık olmuştu. Bunun temeli kömür üretiminin hızlı artışıydı: yılda 200.000 tondan 1.500.000 tona. Yüksek kereste fiyatları talep yaratıyor ve de İngiltere'nin mükemmel su yolları ulaşımı sağlıyordu. 1640'a gelindiğinde İngiltere, Avrupa'nın geri kalan kısmının ürettiğinden üç kere daha fazla kömür üretiyordu. "Haritalarınızı düzeltin: Newcastle Peru'dur" diye şarkı söylüyordu John Cleveland: kömür, gümüş kadar değerliydi. Özellikle Londra'da ev yakıtı olarak önemliydi ve şehrin Newcastle'dan kömür ithalatına bağımlılığı İç Savaş sırasında kendini belli etmişti. Ama kömür, top dökümü, şeker arıtımı, kâğıt imalatı ile demir, çelik ve bakır gibi eski sanayilerde yeni tekniklerin uygulanmasında da kullanılıyordu. Reformasyon'dan sonraki yüzyılda demir üretimi beş kat arttı. İç ve dış ticaretle birlikte gemi yapımı gelişti.

Bütün bu yeni süreçler büyük oranda sermayeye ihtiyaç gösteriyordu. Kömür madenciliğinin kendisi, açık fırın evresini geçtikten sonra, giderek artan bir şekilde kazma, çıkarma, yerin üstünde ve altında nakliye işlerinde ve havalandırma çukurları için harcama gerektiriyordu. Aynı şey, demir, kalay, bakır ve kurşun gibi istihraç sanayileri için de geçerliydi. İç Savaş'ın arifesinde Keswick'deki izabe işletmelerinde 4.000 kişi istihdam ediliyordu. Bir kömür madeni damarına ulaşabilmede

2 D. C. Coleman, "Labour in the English Economy of the Seventeenth Century", *Econ H. R.* (ikinci seri), VII, 280-295; bu bölümün Not'una bakınız.

–vasıfsız bir işçinin ancak yüz yıl çalışsa kazanabileceği– 1.000 sterlin kadar bir harcama yapmak gerekiyordu. Tuğla yapımı, sabun imalatı, cam üretimi, boyama, tuz arıtımı ve bira yapımı gibi diğer sanayilerde kömür kullanımı, fırınlar, tavalar, fıçılar için yoğun harcamayı gerektiriyordu; I. James'in saltanatında, Londra'daki bir bira imalathanesinin 10.000 sterlin sermayesi vardı. Sanayi, esas itibariyle küçük usta zanaatkârın ve bağımsız madencinin işi olmaktan çıkıyor; Londralı kapitalist ve girişimci toprak sahibi giderek artan önemde bir rol oynamaya başlıyordu. Aracı tacirler önceden küçük madencilerden kurşun, kalay ve kömürü tedarik ediyor ya da tel çekenlere, iğne ve çivi imalatçılarına borç para veriyorlardı. Lancashire pamuk sanayii daha başlangıçta kapitalist bir temelde örgütlenmişti.

İngiltere'nin en önemli sanayii kumaş, sermayeye daha az bağımlı olmuştu – burada, küçük usta zanaatkârın satın alabilmesi için çok pahalı olan örgü makinesi dışında çok az sayıda önemli teknik ilerleme söz konusuydu. Ancak küçük üreticiler sürekli olarak Londralı tüccarın ya da (fason imalat sistemi altında) kendilerinden tezgah kiraladıkları ve krediyle ham madde temin ettikleri beyefendi (*gentleman*) kumaşçıların denetimi altına sokuluyordu. Kumaşçılar bin kadar iplikçi ve dokumacı istihdam edebiliyordu. Eliyle çalışan zanaatkâr, diyordu Thomas Fuller, "zanaatının bir mahreci ve toptancıya ya da tüccara çıkışı yoksa çok ender olarak herhangi bir büyük varlık elde edebilirdi; aksi halde usta işçi pek fazla varlık istifleyemezdi."

Bu gelişmelerden en çok Londra yararlandı. Tudor barışı, yasa ve düzenin sağlanması, standart ölçüler-tartılar ve iyi iç ulaşım sayesinde –her ne kadar ölçmek için elimizde istatistikler olmasa da ve dış ticarete aşırı önem atfetme eğiliminde olsak da– iç pazar sürekli olarak genişledi. 1600'e gelindiğinde Londra, İngiliz ticaretinin sekizde yedisine sahipti; ve izleyen kırk yıl içinde (janjanlı kumaşlar hariç) ihracatı beş kat artmıştı. Londralı tüccar, yavaş yavaş, o zamana kadar yerel ticaret oligarşilerinin tekeli altında olan alanlara nüfuz etmeye başladı. Leedsli tüccarla, West Riding'den kumaş satın alınması; Shrewsbury ve Oswestryli tüccarla Galler'in kumaşları için reka-

bet ettiler. 1604 yılında Parlamento'daki "serbest ticaret" tartışmalarında Londra'nın ve onun ticaret şirketlerinin kıskançlığı görüldü; bu 1640'lardaki "*Presbyterian*"lar ve "*Independent*"lar* arasındaki çatışmanın altında yatan şey olabilir. Daha önce Elizabeth'in saltanatı sırasında Dewon ve Cornwall'ın beyefendi (*gentleman*) deniz kurtlarının avantajlı bir şekilde yürüttüğü korsanlığa dayanan sanayi, 1590'lardan itibaren denize hiç çıkmamış olan Londra kapitalistlerinin denetimi altına girdi.[3] Sanayinin gelişmesi için gerekli sermayenin çoğunu Londra temin etti; hızla artan nüfusu, İngiltere'nin geri kalan kısmından gelen mallar için geniş bir pazar oluşturuyordu. Bir küçük kapitalistler sınıfı üreten *Midlands*'in hafif sanayileri, batı *Midlands*'in haddehaneleri (*slitting mill*), Birmingham bölgesinin çivi imalatı, kılıç ve hançer sanayii büyük ölçüde Londra pazarına hizmet ediyordu. Londra'nın tahıl tüketimi 1605'le 1661 arasında iki kattan fazla arttı; Londra'yı çevreleyen *county*'lerde (*Home Counties*) pazar için ve mandıra ürünlerine hızlı bir talep yarattı. 1640'a gelindiğinde ülkedeki en zengin adamlar *City*'li adamlardı. Londra'nın ülke üzerindeki ekonomik egemenliği Avrupa'da emsalsizdi.

İç Savaş sırasında I. Charles hem Bristol'u hem de Exeter'i rakip ihracat merkezleri olarak geliştirmeye çalıştı. Ancak Londra'nın çekimi o kadar güçlüydü ki, güney ve batıdaki kumaşçılar, ürünlerini savaş hattından geçirerek Londra'ya gönderme riskini göze alıyorlardı. *City*'nin ekonomik egemenliği (kısmen neden, kısmen sonuç olarak) siyasal egemenlikle bir arada gidiyordu. (Daha sonra *Leveller*'lar*, abartılı bir şekilde, Londra'nın *Merchant Adventurer*'larının* bütün limanlardaki seçimleri kontrol etmesinden şikâyet ettiler.) Kraliyet sarayı taşrada dolaşmayı bir yana bırakarak yılın büyük bir kısmında *Whitehall*'a yerleşti; genişleyen yönetsel bakanlıklar da sürekli olarak orada konumlandı. Londra'nın matbaaları krallığın tümüne hizmet ediyordu. Londralı tacirler okullar ve burslar tesis ettiler ya da doğdukları *county*'lerde kilise vaazlarını destekledi-

3 K. R. Andrews (ed.), *English Privateering Voyages in the West Indies, 1588-1595* (Hakluyt Soc.), s. 19-22.

ler ve böylelikle *City*'nin civarındaki bölgelerin entelektüel ve kültürel düzeyini yükseltmeye yardımcı oldular. Richard Baxter, Kidderminster'daki dokumacıların "Londra ile sürekli iletişim ve trafiğinin esnaf arasında terbiye ve dindarlığın gelişmesine çok yardımcı olduğuna" işaret ediyordu. İnsanlar giderek artan bir şekilde sermaye için, pazar için, Doğu ve Batı Hint Adaları'ndan ithal edilen egzotik ürünler için, siyasal düşünceler ve entelektüel uyarıcılar için Londra ve Westminster'e yüzlerini döndüler.

Yeni sanayilerin ürünleri için iç pazar yalnızca kasabalardan değil beyefendilerin, atılımcı *yeoman*'ların ve zanaatkârların artan harcamalarından besleniyordu. İngiltere'nin büyük bir kısmı 17. yüzyılın başlarında *yeoman*'ların evlerini genişletmesi ve toplumsal skalada daha altta olanların çamurdan kulübelerini ve tahtadan izbelerini tuğla ve taştan evlerle değiştirmeleriyle yeniden inşa edildi. Ayrı bir mutfağın ortaya çıktığını; zemin kattaki odaların yatak odaları oluşturacak şekilde tahta ile kaplandığını; ilkel merdivenlerin yerini kalıcı basamakların aldığını ve pencerelerde camın görünmeye başladığını vasiyetnamelerden anlıyoruz. Ev eşyaları içinde tahta ve kurşun-kalay alaşımından yapılan kapların yerini cam ve çanak çömleğin aldığını, peykelerin sandalyelerle yer değiştirdiğini, bıçak ve çatalın bir lüks olmaktan çıkıp bir ihtiyaç olduğunu görüyoruz.[4]

Yoksullar

Nüfus hakkında güvenilir istatistiklere sahip değiliz. 16. yüzyıldaki nüfus artışının, 17. yüzyılın başında yavaşlamaya başlaması muhtemeldir – yani, nüfus eğrisi kabaca fiyat eğrisine paralel gidiyordu. Artan nüfus, yalnızca sanayi üretiminin ve ekilebilir alanların, nüfus artışına orantılı genişlemesiyle karşılanabilirdi. Buna karşılık, göreceğimiz gibi, erken Stuart hükümetleri direndiler. Dolayısıyla bu dönemde İngiltere'nin *görece olarak* aşırı nüfusa sahip olduğundan –yani nüfusun, ekonomi-

4 W. G. Hoskins, *The Midland Peasant*, s. 285-93; "The Rebuilding of Rural England, 1570-1640", *P. and P* (Past and Present), IV.

nin o zamanki örgütlülüğüyle massedebileceğinden daha fazla olduğundan– emin olabiliriz. Ancak, yoksulluk ve serseriliğin etkisi altındaki dönemin insanları için aşırı nüfus mutlaktı. Kuzey Amerika'ya göç, kolonizasyonun güçlüklerine dayanabilenlere toprak ve özgürlük kazandırıyordu. İngiltere'de yoksulların çalıştırılabileceği işevleri (*workhouses**) kurma girişimleri yapılıyordu. Kendi adına *Puritanlar* çok çalışma ve "disiplin" yükümlülüğünü vurguluyorlardı. Zira geri bir ekonomide aylaklar, "sefihler" ve "zındıklar" için işleri gevşek tutmak, rastgele çalışmak, her aziz gününü tatil yaparak kutlamak kolaydır. Alt sınıfların satın alma gücüyle o kadar az tüketim eşyasının elde edilebildiği bir durumda kazanmak için çok az teşvik edici neden vardır. Yalnızca az sayıdaki şanslı insan kendilerine yardım edebilmek için Tanrı'nın himmetine sahip görünüyorlardı. Bu durum, *Puritan*'ların Yoksul Yasaları'nın (*Poor Laws*)* hak eden yoksullarla, çalışmak istemeyenler arasında yaptığı kesin ayrımı onaylamalarını açıklar. Yoksul Yasası ve de papazlar, varlıkları sanayi gelişmesi için zorunlu olan toplumsal istikrarı tehdit eden "sağlam bünyeli serseriler"e karşı çok katıydılar. Francis Bacon gibi ileri görüşlü adamlar, insanlık tarihinde ilk kez olmak üzere, burada yoksulluğun tümüyle ortadan kaldırılması olanağını görüyorlardı.

Ücretli çalışanlar endüstriyel gelişmenin yarattığı kârdan pay almadılar. 16. yüzyılda fiyatlar arttıkça, ücretlerin satın alma gücü üçte iki oranında düştü. Devamlı olarak ücrete bağımlı olanların sayısı attığı için, açlık sınırında olanların sayısı da artmış olmalıdır. Gerçek ücretlerdeki bu düşüş küçük arazilerini satan ya da kovulanlar ve tümüyle kazançlarına bağımlı olanlar için bir felaketti. 1580'de doğan bir işçinin gerçek kazancı hiçbir zaman onun büyük-büyükbabasının kazancının yarısını geçemezdi. Gerçek ücretler en düşük seviyesine James'in saltanatında ulaştı ve daha sonra çok yavaş olarak artmaya başladı. Yeterince alay eder gibi, yiyecek ve mamul eşya için artan iç talebin büyük kısmı, her ne kadar daha yoksul olsalar da kendileri için artık üretmediklerinden daha fazla satın almak durumunda olan topraksız, ücretli çalışanlardan geliyordu.

"Uzun bir hayat düşüncesiyle kendinize dalkavukluk etmeyin" diye uyarıyordu Baxter yoksul çiftçileri. Kıtlık, salgın hastalık ve ani ölümler çok sık görülüyordu. Sigorta söz konusu değildi. Fiyatlar istikrarsızdı; devletin ve kilisenin vergileri yoksulları eziyordu. Her ne kadar 1631'deki gibi kıtlık yıllarında yoksullar için ekmek arpadan yapılıyorduysa da, alt sınıfların normal yiyeceği çavdar ekmeği idi. Ortalama ömür beklentisi otuz beş yıldan fazla değildi ve yoksullar için daha da azdı; bugün iki kat fazladır. On beş yaşın altındaki nüfusun oranı, bugün olanın yaklaşık iki katıydı. Çalışma hayatı kısaydı. Otuzunu aşmış hiçbir kadının tarlalarda çalışamayacağı düşünülerek, Devon'lu *J.P.*'ler yalnızca on sekizle otuz yaşları arasındaki kadınların ücretlerini belirliyorlardı.[5] O kadar çok sayıda kişi açlık sınırında yaşadığı için bu ailelerin çocuklarının tarım, ev sanayii ya da her ikisinde birden çalışması kaçınılmazdı. 17 yüzyıl ahlâkçılarının tümünün üzerinde ısrarla durdukları mutlak baba otoritesi, ortalama bir evin ekonomik ihtiyaçlarına uygundu.

17 yüzyıl emekçilerinin kendilerini koruyacak herhangi bir örgütlenmeleri yoktu. İşverenlerin vardı: ücretler, kendileri de işveren sınıfın bir parçası olan *J.P.*'ler tarafından belirleniyordu. Resmi ücret oranlarına her zaman uyulmuyordu ve kıtlık yıllarında hükümetin müdahalesi ücretlerin yüksek tutulmasına yardım etmiş olabilirdi ama uzun dönemde bu muhtemelen sanayi gelişmesini sınırlandırmış olabilir. Ancak normal sanayi ücretleri hayatı sürdürmek için hiç de yeterli değildi. Robert Reyce, 1618'de Suffolk için, "en çok sayıda yoksul, kumaşçıların ikamet ettiği ya da bir zamanlar ikamet etmiş olduğu yerlerde bulunur" demişti. Bir tür yoksullara yardım sisteminin varlığı *J.P.*'leri ücretleri mümkün olan en düşük düzeyde tutmaya teşvik ediyordu. Yardımın gerekli olduğu yerlerde, diğer tüm emlak vergisi mükellefleri vergilendirildiği için bu sistem işverenlere yardımcı oluyordu. 1637'de John Milton'un köyü olan Horton'daki bir kağıt imalathanesinin sahibi, işçilerin ücretlerini desteklemek için emlak vergisi mükelleflerinden haftada 7 sterlin, 5 şilin toplanmasını bekliyordu. Bu nedenle emlak ver-

5 W G. Hoskins ve H. P R. Finberg, *Devonshire Studies* (1952), s. 424.

gisi mükellefleri yeni bir bölgede bir sanayi kurulmasına şiddetle karşı çıkıyorlardı. Fiyatların arttığı bir dönemde ücretler dondurulduğu için, "yoksullar" ve nüfusun geri kalan kısmı arasındaki fark daha keskin bir hale geliyor ve de birincilerin sayısı artıyordu.

Katı Yoksul Yasası (*Poor Law*), Elizabeth dönemi İngiltere'sini terörize eden, avare dolaşan serseri çetelerini parçalıyordu ama Londra'nın istihdam edilemeyen dilenci ve suçlular gibi geçici işçileri çekmesine engel olamıyordu. Ruhsatlı olmayan dilencileri evlerine kırbaçla sürmeyi öngören ceza, hareket özgürlüğünü sınırlandırıyor ve pek çok kırsal bölgede ucuz işgücü fazlasının birikmesine yol açıyordu. Serseriliğin yol açabileceği toplumsal düzensizlik korkusu ve bunun bir sonucu olarak insanları kendi *parish*'lerine* göndermeye yapılan vurgu, gerçek çözümü –bunların gelişen sanayide massedilmesini– önlüyordu. Çıraklığı, kırk şilin ödeyen mülk sahiplerinin çocuklarıyla sınırlandıran 1563 Yasası, kırsal nüfusun dörtte üçünü başlıca İngiliz sanayii olan tekstilin dışında bırakıyordu. 1621'deki diğer bir Yasa, mülksüz olanların "herhangi bir şehir ya da kasabaya yerleşmek için" gelmesini yasaklıyordu. Kimi bölgelerde *J.P.*'ler, Çıraklık Yasası'nın (*Statute of Apprentices*)* ilgili maddelerini uygulamayı reddediyorlardı: 1622 yılında Suffolk'da tekstil işverenlerinin üçte ikisinin çıraksız kaldığı ve Yorkshire ve Lancashire'de bu sayının muhtemelen daha yüksek olduğu bildiriliyordu. Yoksullar kesinlikle hakları olmayan kişiler olarak muamele görüyordu. 1618'de Londra'nın "sokaklarından açlıktan ölen genç oğlan ve kızlar" Virginia'ya postalanmıştı. 1625'te tekel sahibi Sir Hugh Middleton, Cardiganshire'deki madenleri için krallığın herhangi bir yerinden işçi temin etmeye yetkili kılınmıştı; diğer tekel sahipleri de benzer haklar elde etmişti.

Orta Çağlarda yoksullara yardım bir hayırseverlik işiydi ve Kilise kanalıyla yürütülüyordu. Reformasyon'da Kilise'nin işlevlerinin pek çoğunu yüklenen Devlet bu işlevi [hayırseverlik] üstlenmekte isteksizdi. Yoksul Yasası, düzensizliği önlemek amacıyla yeterli istihdamı sağlamak üzere asgari bir çerçeve sunuyordu: ama yoksullara yardım esas itibariyle özel inisiyatif-

lere bırakılmıştı. Bu dönemde hayır sahibi olanlar geniş ölçüde (özellikle Londralı) tacirler ve de *gentry*'nin *Puritan* kesimiydi. Dolayısıyla hükümetler herhangi olumlu bir şekilde yoksullukla baş edemeyince, devreye girmek üzere tüccarı ve *Puritan gentry*'i teşvik ettiler ve onlar da okullar, yoksul evleri (*alms-houses*) ve çıraklara kredi temini vs. yollarla toplumu kendilerine en iyi görünen şekilde yeniden biçimlendirdiler.[6]

Yoksul Yasası, mülk sahibi sınıflara, zenginliklerini üreten kişileri tam kontrol altına alma olanağını verdiği için hükümetin onların yerel egemenliklerini bozacak herhangi bir girişimini ciddi kuşkuyla karşıladılar. Stuart'ların, istikrarı korumayı, küçük mülklerden çıkarılmayı azaltmayı hedefleyen "sosyal adalet" politikası vergi verenlerin, milis için eğitimli adamların ve kilise için ondalık vergi ödeyenlerin kaybı anlamına geldiğinden ayaklanma ve huzursuzluk olasılığı yarattı. Ancak Laud bile, hiçbir zaman alt sınıflara etkili bir şekilde yardım etmedi. Hükümet çitleme yapan bir arazi sahibini para cezasına çarptırdığında onlar bunu muhtemelen kiracılarını daha fazla ezerek çıkarıyorlardı. I. Charles ve onun bakanları tarafından yoksul sınıflara pek çok iyilik yapıldığı konusunda pek çok saçmalıktan söz edilmiştir; oysa aslında Yoksul Yasası en etkili bir şekilde İç Savaş'ta Parlamento'yu destekleyen yerlerde uygulanmıştır. Wentworth, kıtlık zamanının tahılını daha pahalı satarken herhangi bir vicdan azabı duymuyordu. Taht çitleme yapıyordu ve bölgenin sakinleri ne denli yüksek sesle protesto ederlerse etsinler Worchester Earl'ü gibi büyük bir lord, Kral'a verdiği borç karşılığında Wentwood Avlağını çitlerle çeviriyordu. *Leveller*'ların Parlamento hükümetlerine pek çok nedenle saldırdığı 1640'larda İngiltere'de Reformasyon'dan önce işlerin daha keyifli olduğunu zaman zaman söylemişlerdir; ama, benim bilebildiğim kadarıyla, yoksulların I. Charles'ın yönetiminde daha iyi durumda olduğunu asla söylememişlerdir.

Dolayısıyla, örgütlü herhangi bir organın varlığından söz etmek yanlış olsa da, bu on yıllar boyunca potansiyel bir huzursuzluk için kalıcı bir arka plan mevcuttu. Kıtlık, geniş çap-

6 W. K. Jordan, *Philanthropy in England, 1480-1660*, tümü.

lı işsizlik, hükümetin dağılması gibi bir kriz durumunda, 1607'de Northamptonshire'de "*Leveller*"lar, Warwickshire'de "*Digger*"larda* olduğu gibi karışıklık çıkabilirdi. 1622'de Gloucestershire'lı işsizler para talep etmek ve yiyecek maddelerini zorla almak üzere gruplar halinde zenginlerin evlerine yöneldiler. 1628-31'de güney-batı *county*'lerde isyanlar ve 1640-43'te İngiltere'nin geniş kesimlerinde çitleme karşıtı ayaklanmalar oldu. Stuart İngiltere'sinde polis gücü, nizami ordu yoktu. Ok ve yayın yerini ateşli silahların alması, halkın silahsızlandırılmasını getirdi: barut ve top devlet tarafından tekel altına alınabiliyordu. Silah taşımaya yetkili olanlar –*armigeri*– toprak sahibi sınıflardı. "*Gentry*" diyordu Sir Walter Raleigh, "krallığın her yerinde iyi düzenin garnizonudur" Sosyal ilişkilerin temelinde çıplak güç yatıyordu. Böylelikle köylü ayaklanmasını önlemek monarşinin işiydi; bu alanda mülk sahibi sınıfların desteğine sahipti. Sorunlar yalnızca –çitlemeleri engelleme durumunda olduğu gibi– kraliyet politikası, yasa ve düzenin onlar adına sürdürüldüğü kişilerin cebine iliştiğinde ortaya çıkıyordu.

Dolayısıyla, alttan alta sürekli "çok başlı bir ejderha" korkusu vardı. Bu ejderha, 1607'de Yüzbaşı Pouch gibi Tanrı'nın gönderdiği bir lider; 1631'de, Dean Ormanı'nda bütün insanlığın eşitliğini vaaz eden yoldan çıkmış bir din adamı, Peder Peter Simon tarafından yönlendirilebilirdi. 1640'larda, dinsel hoşgörüye paranoyakça muhalefetin altında yatan şey, aşağı tabakaların toplumsal ve siyasal aykırılığa sürüklenebileceği korkusuydu. Hem I. Charles hem de Parlamento liderleri, İç Savaş'ta bu toplumsal endişenin karşı tarafı kendi koşullarını kabule zorlayabileceği beklentisi içindeydi. Eğer sürekli olarak kendimizi, bu potansiyel huzursuzluk zemini konusunda uyarmazsak, çoğu kez insanların düşünce ve eylemlerini yanlış yorumlayabiliriz.

Hükümetin ekonomik politikası

Yeni ekonomik gelişmeler karşısında hükümetlerin tutumu müphemdi. Silah ve gemiye ihtiyaç duydukları için metalürji,

barut ve gemi yapım sanayilerinin gelişmesini teşvik ediyorlardı. Ülkeye özel olarak avantaj sağlayan –Papalığın tekelci konumundan İngiltere'yi bağımsızlaştıran şap sanayii gibi– kimi sanayiler korunuyordu. Erken 17 yüzyıl hükümetlerinin tümü paraya ihtiyaç duyduğundan, istihraç sanayileri üzerindeki hak talepleri ve yeni endüstri süreçleri üzerindeki tekel haklarının satılması girişimlerinde bulunuluyordu. Ancak genel olarak sanayinin ilerlemesine yönelik resmî tavır hasımca ya da, en iyi haliyle, kayıtsızdı. Hükümet, toplumsal değişim, toplumsal hareketlilik ve kapitalistlerin hızlı zenginleşmesi konusunda kuşkulu, piyasadaki dalgalanmalardan, işsizlikten, serserilikten ve toplumsal huzursuzluktan endişeliydi. "Elizabeth Yasası" diye yazıyor Sir G. N. Clark, "mevcut sınıf yapısını, sanayinin konumunu ve de işgücü arzının akışını ayrıcalıklar bahşederek, toplumsal hareketlilik (*mobility*) ve sözleşme özgürlüğü konusunda engeller çıkararak istikrara kavuşturmayı hedefliyordu. Soylular, beyefendiler ve diğerleri, kendi evlerinde işverenler olarak oldukça serbest bırakılmıştı." Örgü makinesini icat eden Peder William Lee, hükümetler tarafından ciddi olarak engellenmiş ve 1610 yılında yoksulluk içinde ölmüştü. Laud, vurgunculuğu sevmiyordu: çitleme yapanlar ağır para cezalarına çarptırıldığında, "Bu son yılın kıtlığı, Tanrı tarafından değil insan tarafından yaratılmıştır" diyordu *Star Chamber*'de. Erken Stuart dönemi boyunca, hükümetler, sanayii, ücretleri ve çalışma koşullarını düzenlemeyi görevleri saydılar. Yokluk dönemlerinde *J.P.*'lere, tahıl satın almalarını ve maliyet fiyatının altında satmalarını emrettiler; işverenlerin, ürünlerini satamadıkları işçileri işten çıkarmasını yasakladılar. Tudor'lar zamanında *common law** mahkemeleri bünyesinde baş edilemeyecek uyruklara karşı geliştirilen ayrıcalıklı bir mahkeme olan *Star Chamber,* Stuart hükümetleri tarafından, ne Parlamento'nun, ne de *common law* mahkemelerinin onaylayacağı, mülkiyet haklarına müdahaleyi gerçekleştirmek üzere kullanıldı.

Stuart hükümetlerinin iktisat politikası olarak tanımlanabilecek bir şeyi vardıysa, bu, Londra ihracat şirketlerinin işlerine müdahale edenlere karşı desteklenmesi, sanayi gelişmesi-

nin yavaşlatılması ve tekeller ve loncalar eliyle kontrol edilmesi ve aracıların sindirilmesiydi. Shrewsbury ve Oswestry tuhafiyecilerinin ticaret oligarşilerinin yerel tekelleri, Galler'li kumaş imalatçılarıyla doğrudan iş yapmaya çalışan Londra tacirlerinin müdahalesine karşı destekleniyordu. 16. yüzyılda Shrewsbury'nin ayrıcalıklarını savunan beyefendiler, İç Savaş'ta Kralcıydılar. Ayakkabı ve Eldiven üreten Chester Şirketleri, şehir dışındaki çırak bulundurmayan rakiplerini sindirme girişimlerinde *Privy Council** tarafından destekleniyordu. Chester, İç Savaş'ta az sayıdaki Kralcı şehirlerden birisiydi. Öte yandan, Birmingham civarındaki metalürji endüstrilerinin başarısı zanaatkârların (üretim miktarını ve kaliteyi denetleyen) loncalar içinde örgütlenmemiş olması gerçeğine dayanıyordu ve bu endüstriye yeni girenler alışılmış yedi yıllık çıraklığı tamamlamak zorunda değillerdi. İç Savaş sırasında bu bölge, yalnızca Parlamento'dan yana gönüllüler için kılıç ağzı üretiyordu. Yirmiler ve otuzlarda kumaş sanayiinin zenginleşen yegâne dalı, Yeni Tuhafiyecilerdi.[7] Bu daha ince kumaşların imalatı, lonca düzenlemesinin var olmayışı sayesinde Doğu Anglia ve Lancashire'de gelişti. Doğu Anglia İç Savaş'ta Parlamento'dan yanaydı: kumaş bölgesi, Liverpool limanı dışında, Lancashire'in Parlamento'yu destekleyen yegâne kesimiydi. Uzun süreden beri kırsal ticaretin ve sanayinin gelişmesine karşı çıkan Preston ve Wigan Kralcıydı.

Yüzyılın ilk yarısı, Londra şirketleri arasında yoğunlaşan rekabete tanık oldu. Küçük bir grup tüccar zenginleşirken küçük ustaları devre dışı kalmaya zorladılar; ikinciler ise kendilerinin tanınması için bastırdılar. Kalfalar (ücretli işçiler) ekonomik açıdan o kadar sıkıntıya düşmüşlerdi ki, gerçek ücretler düşerken, "küçük ustaların hizmetindeki uzantılara dönüştüler" Küçük ustaların hizmetindekiler, ticari sermayenin kontrolünü kırmak ve yeni sanayi şirketlerinde bağımsız yer edinebilmek için çalıştılar. I. Charles'ın hükümeti –bir bedel karşılığında– onları desteklemeye hazırlanmıştı. Otuzlar, "küçük ustala-

7 J. Fisher, "London's Export Trade in the Early Seventeenth Century", *Econ(omic) H(istory) R(eview)* (ikinci seri), III.

rın ayrı birleşmeler yoluyla ekonomik bağımsızlıklarını güvence altına alma girişimlerinin en yüksek düzeyine tanık oldu" [8] Ancak –I. Charles dönemindeki pek çok başka şey gibi– hükümetin toplumsal amaçları parasal gereksinmeler nedeniyle yolundan saptı. Bundan yararlananlar sıradan üreticilerin büyük kitlesi değildi. 1638'de I. Charles, fötr şapka üretenlerden ayrı, kunduz derisinden şapka yapma tekeline sahip yeni bir şirket kurdurdu. Ancak şirket sekiz kapitalistin tekeli altındaydı ve bir yıl içinde kunduz derisinden şapka yapan küçük ustalar girmeye zorlandıkları yeni şirket tarafından perişan edildiklerinden şikâyet ediyorlardı. Bunların büyük çoğunluğu Uzun Parlamento tarafından şirketin yıkılmasından memnun olmuş olabilirler. Londralı zanaatkârların 1640'ların başında I. Charles'a herhangi bir destek verdikleri konusunda hiçbir işaret yoktur.

Stuart hükümetlerinin zayıflığı oydu ki, Fransız monarşisinden farklı olarak, bir bürokrasiye sahip değildiler. Hükümetin kuralları, sevilmeyen ve rüşvete bağlanabilen bir profesyonel muhbirler sınıfıyla, maaş almayan ve çoğu kez söz konusu kuralların hedefi olan *J.P.*'ler tarafından uygulanmak durumundaydı. Üstelik, bu karmaşık kurallar sık sık kendi amaçlarına ters düşüyordu. Tüccar Edward Misselden, "Daha iyi uygulanan, daha az sayıda yasanın olması çok daha iyidir" diye homurdanıyordu 1622'de. Hükümetin kendisi de 1616 yılında, mandıra ürünlerini dağıtanların aracı diye kovuşturulması halinde Londra'nın beslenemeyeceğinin farkına varmıştı; ve 1622'de imalatçıların yürürlükteki yasaların sayıca çokluğundan ve çelişkilerinden "şaşırmış ve başlarını derde sokmuş" olduklarını kabul etmişti. Kurallara karşı çıkma hakkı, başka her şey gibi satışa çıkarılıyordu. 1619'da I. James, kullanılmayan eski çıraklık yasalarını ihlal etmiş olanlara af belgesi satmak için bir komisyon kurdurmuştu. *Aulnagers* diye bilinen görevlilerden kumaş üretiminde sözde standartların korunmasını garanti etmeleri bekleniyordu; ancak James döneminde bu karmaşık örgüt, İskoç Lennox Dükü'ne, açığını kapatarak yardım

8 G. Unwin, *Industrial Organisation in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (1904), *tümü*; M. James, *Social Policy During the Puritan Revolution*, s. 194.

etmiş ve Yeni Tuhafiyecilerin yükselişine engel olmuştu. *Aulnager*'lerin mühürlerinin (kalite damgası) açıktan kileyle satıldığını söylüyordu Parlamento üyeleri, 1624 yılında.

Hükümetin kuralları, uygulandıkları kadarıyla, İngiliz ekonomisini katı bir hale sokuyor, serbest bir piyasada olması gerektiğinin aksine ekonominin talepteki değişmelere tepki vermesini daha zor bir hale getiriyordu. 1631 yılında Hertfordshire *J.P.*'leri, "piyasalara bu katı bakışın, pazarların küçülmesinin ve tahılın pahalılaşmasının nedeni" olmasını protesto ediyorlardı. Serbest ticaret daha iyi sonuçlar doğuracaktı: Dorset'li *J.P.*'ler onlarla aynı görüşteydi. 1634'te Lancashire *J. P.*'leri, çıraklık kurallarını uygulayarak işsizliğe neden olmayı reddettiler; Preston pazarına gidip keten satın almak için zaman harcamayı göze alamayan iplikçiler ve keten dokumacıları için faaliyetleri zorunlu olan aracıları kovuşturmayı da kabul etmediler. Essex'de, "ücretlerin yükselmesinin yoksulların rahatlamasını artırmadığı deneyimle anlaşılmıştı", zira işverenler empoze edilen yüksek ücret düzeyinde adam almıyorlardı. I. Charles'ın kişisel yönetimine yönelik kızgınlığın büyük kısmı onun otokratça tavrı ve *Whitehall*'dan yerel işlere etkisiz müdahalesinden kaynaklanıyordu.

En fazla husumeti tekeller çekiyordu. Çoğu kez, belirli bir süre için pazar garantisi vererek yeni endüstrilerin desteklenmesinin makul nedenleri vardı. Kraliyet Madenleri, İngiltere'nin top imalatı için yabancı bakırından bağımsız hale gelmesine yardımcı olmuştu; ve kimi Galler madenlerinin ayrıcalıklı ruhsatları, *Bushell*, İç Savaş sırasında Kral'a 40.000 sterlin vermeye yetecek kadar gelişme sağlamıştı. Evelyn ailesinin servetinin temelini oluşturan güherçilede olduğu gibi diğer tekeller silah sanayiini koruyordu. Ancak, tekellerin sık sık satılması hükümetin parasal sorunlarının çözümü için bir araç haline geldi. Tekeller yalnızca sarayda nüfuzu olanlar tarafından elde edilebiliyordu. Böylece mütevazı kökenli iğne imalatçıları, şirket kurma beratı alabilmek için saraylılara rüşvet vermek zorunda kalıyordu. Bunun sonucu olarak saraylılar yeni şirketin gerçek kontrolünü ele geçiriyorlardı. 1612'de, Salisbury Earl'ü,

ipek tekelinden yılda 7.000 sterlin; Suffolk Earl'ü frenküzümünden yılda 5.000 sterlin; Northampton Earl'ü nişastadan yılda 4.500 sterlin kazanıyordu.[9] Daha mütevazı bir ölçekte Sir Edmund Verney'in tütün muayene tekelinde hissesi, ayrıca kira arabaları tekelinde payı ve üçüncü olarak da "satılmadan ya da kumaşa dönüştürülmeden önce yün ipliğinin damgalanmasını" yürüten tekelde hissesi vardı. Ayrıca yılda 200 sterlin değerinde bir tahsisata sahipti ve saraydaki bu pozisyonunu İrlanda'daki araziler ve Wash bölgesinin batı ve güneyindeki bataklık arazilerin drenajı üzerinde spekülasyon yapmak için kullanıyordu. Sir Edmund, İç Savaş'ta Kralı desteklemek zorunda olduğunu çünkü onun ekmeğini yediğini ve ona otuz yıldan fazla hizmet ettiğini söylediğinde, bu ifade gerçekten doğruydu; ancak bu şekilde yardım etmesinin nedenlerini, "korumak ve savunmak için vicdanının karşı olduğu o şeyleri korumak ve savunmak, bunları korumak ve savunmak için" dediğinde, bu pasajı aktaranların sandığından daha az idealistti.

1601 yılında bir Parlamento üyesi, tekellerin listesi okunduğunda, "Burada ekmek yok mu?" diye soruyordu. Buradaki kinayesi yalnızca birazcık mübalağalıydı. Tekel tuğlalarıyla inşa edilen, (eğer varsa) pencereleri tekel camıyla kaplı, tekel demirinden yapılmış bir ocak ızgarasında tekel kömürüyle (İrlanda'da tekel odunuyla) ısıtılan bir evde yaşayan bir insanın hayatını gözümüzde canlandırmamız zordur. Evinin duvarları tekel gobleniyle kaplıydı. Tekel tüylerinin üzerinde uyuyor; saçlarını tekel fırçaları ve tekel taraklarıyla tarıyordu. Vücudunu tekel sabunuyla yıkıyor, giyeceklerini tekel kolasıyla kolalıyordu. Giysilerinde tekel danteli, tekel ketenlisi, tekel derisi, tekel sırması kullanıyordu. Şapkası, tekel şeritli bir kastor şapkaydı. Giysilerinde tekel kemerleri, tekel düğmeleri, tekel iğneleri bulunuyordu. Giysiler tekel boyalarıyla boyanıyordu. Tekel tereyağı, tekel frenküzümü, tekel ringa balığı, tekel somonu ve tekel ıstakozları yiyordu. Yemekleri tekel tuzu, tekel karabiberi, tekel sirkesiyle tatlandırılıyordu. Tekel bardaklarından tekel

9 L. Stone, "The Elizabethan Aristocracy: A Restatement", *Econ. H. R.* (ikinci seri) IV, s. 312-314.

şarabı ve tekel içkileri; tekelin kalayıyla yapılmış kurşun ve kalay kupalardan, tekelin şerbetçiotundan yapılmış, tekelin fıçıları ya da şişelerinde saklanan ve tekelin ruhsat verdiği birahanelerde satılan tekel birası içiyordu. Tekelin pipolarında, tekel tütünü içiyor; tekel zarları ya da oyun kâğıtlarıyla tekel ürünü ipekli masa örtüleri üzerinde oyun oynuyordu. Tekel yazı kağıdı üzerine tekel kalemleriyle yazıyor (tekel mumlarının ışığında tekel gözlükleriyle) tekel İncilleri ve tekel Latince grameri de dahil tekel tarafından toplanan paçavralardan yapılan kâğıttan tekel şapıyla işlenmiş koyun derisiyle ciltlenmiş kitaplar okuyordu. Tekel güherçilesinden yapılan barutla ateş ediyordu. Tekel golf topları ve tekel ruhsatlı bowling şeritleriyle kendisini eğlendiriyordu. Küfür ettiği için kesilen para cezalarını bir tekelci topluyordu. Tekelin tahtırevanında ya da tekelin samanıyla beslenen atların çektiği tekelin kira arabalarında seyahat ediyordu. Tekelin meteliği ile bahşiş veriyordu. Denizde tekel deniz fenerleriyle aydınlatılıyordu. Vasiyetini yaptığında bir tekelciye gidiyordu. (İrlanda'da bir tekelciye 6 peni vermeden kişi doğamaz, evlenemez ve ölemezdi.) Seyyar satıcılara bir tekelci tarafından ruhsat veriliyordu. Fareler, tekelin fare kapanlarıyla yakalanıyordu. Bu ruhsatların hepsi aynı anda mevcut değildi ama hepsi de 17 yüzyılın ilk on yıllarından geliyordu. 1621 yılında bunların sayısının 700 olduğu öne sürülüyordu.

Muhtemelen bira ve tuz dışında bunlar öyle pek zaruri şeyler değildi. Ancak tekeller, tam da, hayat standardı yükselmeye başlayan zanaatkârlar ve *yeoman*'lerin satın alma gücünün kapsamına giren bu yarı-lüks şeylerin fiyatlarını artırıyorlardı. Bunlar yüz binlerce İngiliz'in günlük hayatını etkiliyordu. 1630'ların sonuna gelindiğine bunlar Hazine'ye yılda 100.000 sterlin getiriyordu.

Tekeller ticaretin normal kanallarına müdahale ettiler. Tacirler, bir tekelcinin arama hakkının onların boşaltma yerini değiştirtmesini gerektirdiğinde, kargolarını en uygun limana indirmekten alıkonuyorlardı. 1630'ların sonlarına gelindiğinde ekonomi zarar görmeye başlamıştı. Kumaş sanayii, sabun ve şapın artan maliyetleri ve ithalatın sınırlandırılmasının neden ol-

duğu potas kıtlığı yüzünden darbe yemişti. *Greenland Company* (Grönland Şirketi) yağ bulamıyordu. Tuz tekeli Balıkçılık Cemiyeti'ni zora sokmuştu. Kömür fiyatlarındaki artış, hemen hemen bütün sanayileri vurmuştu. 1640 yılında bir risaleci şöyle diyordu: "Londra'daki hiçbir özgür adam, yıllarca çalışıp işini kurduktan sonra, uzun süre emeğinin karşılığını alma konusunda emin olamaz; ya onu daha uzun süre sürdürmesi yasaklanır ya da sonunda işindeki diğerleri gibi, onu bir tekel olarak, yüksek bir fiyata satın almaya zorlanır; bedelini de bütün krallık öder. Sabun işini müşahede edin."[10]

Tekellere itiraz yalnızca ekonomik de değildi. Büyük tekel taciri Buckingham'ın Papalıkla ilişkileri vardı. 1630'larda Kral'a yılda 20.000 sterlin vadeden sabun tekeli, yalnızca fiyatı ikiye katladığı ve kalitesiz malzemesi çamaşırcı kadınların ellerinde su toplanmasına yol açtığı için değil ayrıca tekelciler Katolik oldukları için saldırıya uğruyordu. Eğer tekelleri basitçe bir vergi olarak düşünürsek, bunu daha sonra Parlamento'nun kanatları altında geliştirilen tüketim vergisinin (*excise*) –tüketim mallarına konan bir tür katma değer vergisinin– ham bir habercisi olarak değerlendirebiliriz. Tekellerin Taht'a sağladığı parasal yarar bir hayli fazlaydı, ama fiyatlardaki artış yoluyla tüketiciye ve sanayie verdiği zararla karşılaştırılamazdı. Gümrüklerde alınan her 1 şilin Hazineye 1.0 peni kazandırıyordu; ama tekeller tarafından tüketici maliyetlerinin bu 1 şilin artırılışı Hazineye 1.5 peni getiriyordu: sabun tekeli 0.5 peniden az kazandırıyordu. Gerisi, patent ve ruhsat sahipleriyle saraylıların cebine gidiyordu.

Tekeller krallık yetkisiyle ve yetkili mahkemelerin kararıyla uygulandığı için anayasal çatışmalara yol açıyordu. Mülk sahibi insanların temsil edildiği kurum olan Parlamento daha fazla sınai özgürlükten yanaydı. 1624'te Parlamento tekellerin, "bu mülkün temel yasalarına aykırı" olduğunu ilan etti. Krallık

10 Alıntının aktarıldığı, *England's Complaint to Jesus Christ against the Bishops Canons* (*Piskoposların Yasalarına Karşı Ingiltere'nin Isa Mesih'e Şikâyeti*) adlı risalede, dinsel ve ekonomik hoşnutsuzluk nedenleri arasındaki karşılıklı bağımlılık önemlidir.

yetkisini ihlal ettiği için bu Tekeller Yasası (*Statute of Monopolies*), dönemi yaşayanlardan biri tarafından "Monarşiye karşı bir yasa" olarak tanımlanıyordu. Charles, krallık imtiyazının (*prerogative*) sorgulandığı gerekçesiyle, *common law* mahkemelerini dikkate almayarak ve tekelleri ilgilendiren olayları *Star Chamber*'a havale ederek bundan kaçamak yolla kurtuldu. Tekellerin satılması malî sıkıntı içinde olan hükümetler için daha az direnç gösterilen bir yoldu ve 1630'larda yaygın olarak kullanılmıştı. Eğer Parlamento bir gün toplanırsa ruhsatlarının tehlike altına gireceği bilgisi tekelcileri kısa yoldan kâr etmeye yönlendiriyordu Gerçekten de Kral'ın kendisi aynı ruhsatı iki kere satma işinin dışında değildi ve dolayısıyla hiçbir patent sahibi tüketicilerin çıkarları konusunda titiz olamıyordu. Bu bir kısır döngüydü.

Böylece tekellere üç yönlü bir itiraz vardı. Birincisi, çıktıyı sınırlandırıyorlardı. İkincisi, tekeller hakkında iddia edilen toplumsal hedefleri gerçekleştiremiyorlardı: üretim standardı sağlanamıyordu; tüketicilerin ve işverenlerin çıkarları korunamıyordu; aksine güvensiz spekülatörler siyasal ayrıcalıkları çabuk zengin olmak için kullanıyorlardı. Üçüncüsü, ekonomiye verilen zarar, Hazine için yeterli bir kazançla dengelenemiyordu.

Hükümetin sanayie müdahalesi daha yıkıcı sonuçlara yol açabilirdi. Örneğin Cokayne Projesi'ni ele alalım. Bu, Hollandalılar tarafından Baltık'a kumaş ihraç eden egemen pozisyondan çıkarılan İngiltere'nin bu konumunu yeniden kazanmasını hedefleyen bir plandı. 17. yüzyılın başlarında Londra'nın toplam ihracatının dörtte üçü kumaştı. *East India Company* dışındaki bütün büyük şirketler kumaş ihraç ediyordu ama açık ara en fazla kumaş ihraç eden ihracatçılar *Merchant Adventurers* idi. Bunlar Hollanda'ya orada boyanması ve son işlemlerinin yapılarak Almanya'ya ve Baltık'a yeniden ihraç edilmesi için bitmemiş kumaş gönderiyorlardı. Bu sanayide en kârlı süreç boyamaydı. Bütün kumaşların ihraç edilmeden önce İngiltere'de boyanması ve işlenmesinde ısrar etmek mantıklı görünüyordu. 1614'te *Merchant Adventurers*'in ayrıcalıkları geri alınmış ve *King's Merchant Adventurers* adıyla yalnızca işlenmiş ku-

maş ihraç etme ruhsatıyla yeni bir şirket kurulmuştu. James'in amacı kumaş ihracatı işinin tümünü Taht'ın kontrolü altına almaktı. İşlenmemiş kumaşlar genellikle kırsal alanlardan geliyordu: şehirler kendi kumaşlarını boyanmış ve işlenmiş olarak pazarlamayı tercih ediyorlardı. Dolayısıyla bu planın, hükümet için, daha serbest kapitalist endüstri bölgelerini zayıflatma ve şehirleri güçlendirme gibi ek avantajları vardı. Yeni şirketin teslim edilmiş olduğu Sir William Cokayne, bir yıl içinde elde etmeyi düşündüğü 400.000 sterlinin ötesinde Taht'a yılda 300.000 sterlin kâr vadediyordu. Çeşitli teknik nedenlerle zaman buna uygun görünüyordu: Yorkshire'de kumaşı işlemek için gerekli şap bulunmuştu; boyamak için gerekli çivit *East India Company* tarafından ithal ediliyordu.

Ama plan tam bir başarısızlıkla sonuçlandı. Cokayne, İngiliz sanayiini teşvik etmektense kârlı tekelde bir pay kapmakla daha çok ilgileniyordu. Hollandalılar bir anda, işlenmiş olsun ya da olmasın her türlü İngiliz kumaşının ithalatını yasakladılar; *King's Merchant Adventurers* Baltık'a doğrudan ihracat yapabilecek nakliye olanaklarından yoksundu. Gerekli büyüklükteki işleme sürecini gerçekleştirebilecek sermaye ya da teknik olanaklara da sahip değildiler. Kısa sürede yenilgiyi kabul etmek ve boyanmamış kumaş ihraç etmek için izin istemek zorunda kaldılar. Dışarıya satamayınca içeride satın almayı göze alamadılar. Bir ürün fazlası sorunu söz konusuydu: 500 iflastan söz ediliyordu. Wiltshire ve Gloucestershire'de dokumacıların ayaklandıkları görüldü. Hükümet, kumaşların Londralı tacirler tarafından satın alınmasında ve kumaşçıların kendi dokumacılarını istihdam etmeyi sürdürmesinde ısrar ediyordu; bu da aşırı üretimi yoğunlaştırdı. Cokayne, 1616 Eylül'ünde şirketine James'in ağzından Kral'ın onurunun söz konusu olduğunu söylemişti. Bununla birlikte bir yıl içinde 60.000-70.000 sterlin rüşvetle plan çökmüş ve *Merchant Adventurers*'a eski ayrıcalıkları –her ne kadar bu rüşvet kumaşçılara önerilen fiyatta sağlanan bir indirimle telafi edilmiş olsa da– iade edilmişti. Kimi saraylılar yeni ve eski şirketlerden rüşvet almayı başaracak kadar becerikliydiler. James, "Biz, devletimizin ve krallığımı-

zın genel iyiliği için olan faaliyetlerimizin her zaman hedeflediği semereyi vermeyen aldatıcı ve hoş gösterilerde ısrar etmek ve daha fazla kalmak niyetinde değiliz" şeklinde savunmacı bir açıklama yayınlamıştı. James, Cokayne Projesi'nden elde etmeyi başaramadığı kazancın acısını çıkardı. İhraç edilen kumaşlar üzerine, 1640 yılına gelindiğinde yılda 36.512 sterlin getiren ve "kesintiye uğramış gümrükler" (*pretermitted customs*) olarak bilinen, yeni vergiler koydu.

King's Merchant Adventurers'ın yenilgisi kraliyet prestijine büyük bir darbe oldu. Otuz Yıl Savaşları'nın çıkışı, kumaş ihracatının 1640'tan önce asla 1614 düzeyine ulaşamadığı anlamına geliyordu. Hollandalıların kumaş ihracatı arttı ve Silezya kumaş sanayiinde canlılık yaşandı. Cokayne fiyaskosu, Parlamento nihayet 1621'de toplandığında hükümetin ekonomi ve dış politikasının öfkeli eleştirisinin nedenlerinden birisidir. İngiliz ekonomisi çoktan amatör kralın ve onun kendi çıkarlarıyla ilgilenen ortaklarının iyi niyetli merhametine bırakılamayacak kadar hassas bir duruma gelmişti.[11]

Genel olarak Stuart ekonomik düzenlemeleri hakkında Mr. Unwin, "eğer böyle bir sistem sürdürülebilmiş olsaydı, Sanayi Devrimi asla meydana gelmezdi" diye yazmıştır. Sistemin verimsiz yönetimi ve Profesör Nef'in görüşüne göre, "belki de sanayinin gelişimine olduğu kadar, yasaların başarılı bir şekilde uygulanması için de tehlikeli olan" bir karışıklık ve bozukluk yaratmıştı. Erken yirmilerin genel bunalımı sırasında, "İngiltere, düşük maliyetler, uyum yeteneği ve güncellikten güç alarak büyüyen rakiple [Hollanda] baş edemeyecek katı, oligopolcü, yüksek maliyetli bir ekonomiyle karşı karşıya bırakılmıştı" [12] Bunalım tüm İngiliz ekonomisini sarstı ve bundan çıkış yavaş oldu. Rantları toplamakta karşılaşılan güçlük, *gentry*'nin ver-

---

11 Önceki üç paragraf için bkz. A. Friis, *Alderman Cockayne's Project and the Cloth Trade* (Kopenhag, 1927); B. E. Supple, *Commercial Crisis and Change in England, 1600-1642* (1959).

12 J. D. Gould, "The Trade Depression of the Early 1620's", *Econ. H. R.* (ikinci seri), VII, 87 Ayrıca bkz., P. Cornfield, "Economic Issues and Ideologies", J. Russell (ed.), *The Origins of the English Civil War*, 1973, içinde, s. 197-218, özellikle s. 202-203.

gi ödemekte son derece isteksiz oluşunu ve dolayısıyla Kral'la Parlamento arasındaki kopuşu açıklar. 1628-31 ayaklanmalarına varan alt sınıflar arasındaki huzursuzluk, hükümetle mülk sahibi adamlar arasındaki sürtüşmeyi yoğunlaştıran 1630'larda daha etkili olan devletin ekonomik müdahaleciliğinin kısmen nedenidir.

Ticaret, finans ve dış politika

Uzun dönemli hükümet politikası, ticareti, az sayıdaki zengin tüccarın ellerinde yoğunlaştırmayı tercih etti. Şirketlerle ticaret yapmak monarşiye, serbest ticaret cumhuriyete uygundur demişti Francis Bacon. Şirketler kolay kontrol edilebiliyordu. Hükümetlerin, sık sık onların aracılığıyla müdahale ettiği yönetim organlarındaki kraliyet adaylarını şirketlere kabul ettirmek mümkün oluyordu. 1604'te, diğer limanlar tarafından Londra'ya karşı desteklenen bir "serbest ticaret" yasa tasarısı başarısız oldu: ama 1606'da Parlamento, İspanyol Şirketi'ni (*Spanish Company*) lağvetti ve bütün uyrukların Fransa, İspanya ve Portekiz'le serbestçe ticaret yapabileceğini açıkladı. 1624'te Parlamento boyanmış ve işlenmiş kumaşların ihracatını herkese açık hale getirdi; *Merchant Adventurers* 1634 yılına, Kral'ın kişisel yönetimine kadar tekellerini geri satın almayı başaramadılar.

Şirketler, İngiliz kumaşı için pazar sınırlandırıldığı sürece zaruri bir işlev yerine getirdiler. Üretimi sınırlandırdılar, kalite standardını korudular ve böylece fiyatları yüksek tuttular. Ancak Avrupa ve ötesinde pazar genişlerdi ve dolayısıyla daha düşük kaliteli malları –Hollandalıların yapmaya başladığı gibi– daha büyük miktarlarda satma konusunda rekabet imkânı ortaya çıktı. Rekabetçi bir dünyada gelecek, görece daha serbest koşullarda üretilen ve dolayısıyla değişen piyasa talebine daha kolay uyarlanabilen daha hafif ve daha ucuz Yeni Tuhafiye'de (*New Draperies*) yatıyordu. Bununla birlikte şirketler 17. yüzyılın başında hâlâ gerekliydi. Konvoylar ve elçilikler oluşturuyorlardı. Denizler bir donanma tarafından kontrol edilinceye

kadar konvoylar zorunluydu: bu nedenle İngiliz dış politikası, İngiliz mallarına karış tarifelerin düşürülmesini ve yurt dışında kişisel güvenliğin sağlanmasını normal işlevlerinin bir parçası olarak görmeye başlayana kadar toplu ticaret de zorunluydu. Şirketlerin pek çoğunun terk edilmesini sağlayan Blake ve III. William'ın filolarıydı.

Ancak şirketler erken Stuart hükümetleri tarafından da istismar edildiler ve yağmalandılar. Venedik Elçisi, 1622'de, "her ne kadar değişik ayrıcalıklarla donatılmış olsalar da bu şirketler hükümdarlar tarafından uygulanan vergiler ve varlıklarını sürdürebilmek için sarayın gözdelerine, Konsey'in (*Privy Council*) lordlarına ve diğer bakanlara büyük ödemeler yapmak zorunda kaldıkları için gerilemektedir. Böylesine bir *yük altına giren* ve *korunan* bu şirketler, krallığın içindeki ve dışındaki satıcılar üzerinde tiranlık kurmaya *teşvik edilmekte* ve *zorlanmaktadır*"[13] dediği zaman durumu özetlemiş oluyordu. Böylece zengin tacirler zenginleşirken sabırsızlık göstermişler; tüm diğerleri bu sistemden nefret etmişlerdir. Denizaşırı ticarette kazanılacak büyük kârlar vardı. 1611 ve 1612'de *Russia Company/Muscovy Company** (Rusya Şirketi) yüzde doksan temettü ödedi; 1607'de *East India Company* yüzde beş yüz kâr sağladı. Ancak bu tür kârlar ileri derecede spekülatifti ve dar bir çevre ile sınırlıydı. *East India Company*'e giriş aidatı 50 sterlindi; bir dükkân sahibi için bu rakam 66 sterlin ve beyefendiler için de "uygun gördükleri koşullar" geçerliydi. *Merchant Adventurers* için bu ücret bir zamanlar 200 sterline yükselmişti. 1640'a gelindiğinde kimi Londralı tacirler yalnızca lordlardan daha zengin hale gelmemiş fakat Exeter gibi bazı taşra kentlerinde pek çok tacir, onlardan nefret eden çevredeki *gentry*'den daha iyi duruma gelmişti. Sonuç doğal olarak gerginlikti.

Gerginlik bilhassa 1630'larda kraliyet gümrük resimlerini toplama karşılığında avans para veren bir grup zengin tüccarla hükümet arasında ortaya çıkmıştı. Bu gümrük mültezimlerinin pek çoğundan ayrıca tekelci diye nefret ediliyordu. Taht bunlara giderek daha fazla borçlanınca karşılığını ancak yeni ayrı-

13 Altını ben çizdim.

calıklar bahşederek verebiliyordu: 1640 yılında gelecek yılların geliri de dikkate alınmıştı. Dolayısıyla Profesör Aslıton'un ifade ettiği gibi, "Saray ve *City*'nin bir kesimi, diğerlerine *karşı*" saflaşmıştı. Uzun Parlamento toplandığında gümrük mültezimlerinin uzun dönemli kira sözleşmelerini iptal etti ve böylelikle de hükümetin iflasını hızlandırdı.[14]

Hükümetler ticareti esas itibarile bir gelir kaynağı olarak görüyorlardı. İngiliz ticaretini gerek geliştirmek gerekse de korumak için aktif olarak düzenlenmiş uyumlu bir politika söz konusu değildi. 1612'de Kuzey Afrika korsanları (*Barbary Pirates*), Newfoundland balıkçılık filosuna 40.000 sterlinlik bir zarar verdiler. Kıyı gemiciliğinde sürekli kesintiler oluyordu ve pek çok durumda Londra'nın Newcastle'dan kömür ithalatı tehlike altına giriyordu. "Korsanlar öylesine güçlü bir hale geldiler ki" diye yazıyordu 1617 yılında Bakan Winwood, "eğer onları önlemek için acele bir tedbir alınamazsa Akdeniz'deki ticaretimiz sona ermek zorunda kalacaktır". Acele bir tedbir alınamadı çünkü *Lord Admiral* (Donanma Lordu) Nottingham (bir Howard) İngiliz korsanlar tarafından rüşvete bağlandı. Halefi Buckingham da korsanlara karşı daha aktif değildi. Parlamento'nun tonaj ve sterlin başına alınan vergileri (*tunnage and poundage*)* oylamadaki isteksizliği kısmen bu resimlerin geleneksel olarak Kral'a, dar denizlerde egemenliği ve tacirlerin güvenliğini sağlamak için tahsis edilmiş olmasından kaynaklanıyordu; ve artık donanma çürümeye terkedilmişti. Korsanlara karşı savunma, Gemi Parası'nın gerekçelerinden birisiydi. *Grand Remonstrance** (Büyük İtiraz) tonaj ve sterlin vergilerine, vergi koyma yükümlülüğüne, Gemi Parası'na göndermede bulunduktan sonra şunları ekliyordu: "ve yine de tacirler, Türk korsanların vahşeti karşısında öylesine çıplak bırakılmışlardır ki değerli pek çok gemi ve Majestelerinin binlerce uyruğu, bu korsanlar tarafından ele geçirilmiştir ve hâlâ sefil bir esaret altındadır."

Dolayısıyla, her ne kadar başlangıçta I. James'in 1604'te İspanya ile yaptığı barış İngiltere'ye refah getirmiş olsa da, kısa süre sonra pazar mücadelesinde İngiltere'nin devre dışı kal-

14 R. Ashton, *The Crown and the Money Market 1603-1640* (1960), *tümü*.

dığı konusunda şikâyetler başladı. Akdeniz ticaretinde liderlik Fransa'nın elindeydi; Hollandalı tacirler Baltık nakliye ticaretinin ve hatta Kuzey Amerika ve Batı Hint Adaları'ndaki İngiliz kolonileriyle olan ticaretin kontrolünü ele geçirmişlerdi. I. James, Hollandalı ve İngiliz tacirler arasındaki meselelerde arabuluculuk yapmanın dışında bir şeyi kendi itibarına uygun görmezken Hollanda Cumhuriyeti'nin hükümeti, kendi tacirlerini şevkle destekliyordu. İngilizler Doğu Hindistan ticaretinden hemen hemen dışlanmışlardı ve *Amboyna Massacre** (Amboyna katliamı-1623) karşılıksız kalmıştı. 1604, 1617 ve 1635'te Taht, özgün olarak *East India Company'e* bizzat satmış olduğu beratı çiğneyerek rakip tacirlere ruhsat verdi. Hükümet desteğinin olmayışının bir sonucu olarak, 1630'larda Şirket'in kârları öylesine korkunç bir şekilde azalıyordu ki, işi terk etmeyi ciddi olarak gündeme almışlardı. 1604 barışından yalnızca Yeni Tuhafiye satan tacirler, İspanya'ya ihracatlarını artırmak ve Doğu Akdeniz'e nüfuz etmek yönünde yararlandılar. Bunun görece düzenlenmemiş bir ticaret alanı olması gerçeği, muhtemelen genişlemeyi kolaylaştırdı. Bu ticaretten kazançlı çıkanlar, hükümetin İspanya ile barış siyasetine olumlu bakan az sayıdaki tüccardı. Ancak, Akdeniz'de İngiliz tacirlerinin artan varlığı, önceki Stuart hükümetlerinin sağlayamadığı donanma desteğinin sağlanması için talep yaratıyordu. I. Charles, İngiliz tacirlerine, Akdeniz'den bütünüyle uzak durmalarını salık verecek kadar ileri gitmişti.

Hakluyt ve Ralegh'in zamanından itibaren pek çok kişi Amerika'yı İngiliz kumaş ihracatının gelecekteki pazarı ya da kumaş karşılığı Afrika'dan satın alınan köleler için bir pazar olarak görüyordu. 1623 memorandumu, "New England'da mevzilenmenin yararlarının gerekçelerini gösterirken" şunları içeriyordu: aç işsizlere istihdam sağlayacaktı ve böylelikle İngiltere'yi onları besleme külfetinden kurtaracaktı; "şimdi satılabilir olmayan" İngiliz kumaşı ve diğer ihraç ürünlerine bir pazar yaratacaktı; ve iflas etmiş beyefendilere servetlerini geri kazanma şansı verecekti.[15] İspanya ile yağma-savaşı, tacirlerin, "altın için, övgü

15 *City of Exeter MSS* (H. M. C.), s. 167-169.

için, şöhret için yeni dünyalar arayan" Sir Walter Ralegh gibi beyefendilerle işbirliği yapabilecekleri bir politikaydı. James'in İspanya ile yaptığı barış İngiliz tacirlerinin Amerikan pazarından dışlanmalarını kabul etmişti. İzleyen kırk yıl içinde, pek çok parlamento üyesi savaş için yaygara yaparken, hükümetler İspanya ile dostça ilişkileri sürdürmeye çalıştılar. 1617'de James, varış noktası Gine olan Ralegh'in filosunun büyüklüğü ve rotası hakkında İspanya'ya ayrıntılı bilgi sağladı ve yenilgisini garanti etti; Ralegh'in 1618'deki idamı İspanya ile yatıştırma siyasetinin son sahnesini teşkil etti ve bu Ralegh'in adını tüccar ve *Puritan* kesim arasında bir efsane haline getirdi.

Kuzey Amerika kıtasındaki İngiliz kolonileri, ciddi bir hükümet desteği ya da teşviki olmadan özel girişim tarafından kurulmuştu. I. Charles, aslında Kanada'yı 1629'da Fransa'ya terk etti ve böylelikle, izleyen bir buçuk yüzyılda, Kuzey Amerika'da Britanya'nın en büyük rahibine ayak basacak sağlam bir yer sunmuş oldu. Genelde Charles, kolonilerin ticaret şirketlerince yönetilmesini önlemeye ve onları Taht'a feodal bağımlılık içinde olan saraylılara tâbi kılmaya çalıştı. Ancak, kolonilerin fiilen finansmanı tacirlerin elindeydi. Kral sık sık –aslında *common law* yargıçlarının bakması gereken– rakip koloniler arasındaki ruhsat anlaşmazlıklarına müdahale ediyordu. Böylece 1629 yılında favorisi Carlisle adına, Batı Hint Adaları'ndaki rakip hak sahiplerinin varlıklarına el koydu. Benzer bir şekilde Laud'un Plantasyonlar (yani koloniler) Komisyonu (*Commission for Plantations*) 1634'le 1637 arasında pek çok cezaya hükmetti. 1638'de hükümet *Massachusetts Bay Company*'nin (Massachusetts Körfez Şirketi) ruhsatını geri alma tehdidinde bulunuyordu. New England, ancak 1639'da İskoçların İngiltere'yi istila etmesiyle kurtuldu. Kolonilerdeki girişimler, muhalefet liderlerini: Southampton ve Sandys'i, James'in; Warwick, Saye ve Sele ve Pym'i de, Charles'in etrafında bir araya getirdi.

1630'larda *Providence Island Company** (Providence Ada Şirketi), Batı Hint Adaları'ndaki İspanyol tekeline meydan okumak amacıyla kuruldu. Veznedarı John Pym'di ve personeli Parlamento'daki muhalefetin bir isim listesi gibi görünmektey-

di. Şirket aslında bu muhalefetin bir gizli ajanı gibi hareket etti: Hampden'in Gemi Parası'na direnişi *Providence Island* spekülatörleri tarafından planlanmıştı. Bu arada I. Charles'ın hükümeti İspanya ile gizli bir anlaşmaya katılmıştı ve dolayısıyla Amerika'ya yerleşme planlarını engellemek istiyordu. Hakluyt, Ralegh ve *Providence Island Company*'nin politikası monarşinin devrilmesine kadar uygulanmadı.

17 yüzyıl boyunca Parlamento yanlısı eleştirmenler Hollanda'ya karşı olan tavırlarında kararsızdılar. Hollandalıların Cumhuriyetleri sayesinde elde etmiş oldukları ekonomik ve siyasal yararlar, 21 Mart 1649 tarihli, İngiltere'yi *Commonwealth** ilan eden Yasa'da özellikle belirtilmişti. İyi Protestanlar ve İspanya ya da Fransa'ya karşı olan müttefikler ve bir ekonomik örgütlenme modeli; ama yine de Hollandalı tacirler bizim en tehlikeli rakiplerimizdi. 1624 yılında Avam Kamarası'nda İngiliz tacirlerinin "Aşağı-Ülkenin adamları tarafından ticaretten kovulduğu"; zira Hollanda hükümetinin yüzde altı ya da yedi, İngiltere hükümetinin ancak yüzde on faiz oranıyla borç bulabildiği söylenmişti. Parlamento İngiltere'deki faiz oranını yüzde sekize indirdi. Ancak üç deniz savaşından ve III. William'ın XIV Louis karşısındaki mali ve askeri tükenişinden sonradır ki Hollandalılar küçük ortak pozisyonunu kabul ettiler.

Dolayısıyla hükümete karşı çıkmak için pek çok ekonomik neden vardı. Sanayiciler, tacirler, tahıl üreticiler daha serbest bir ticaret, daha az hükümet düzenlemesi istiyor ve tekel istemiyorlardı; beyefendiler himayenin ağırlığından, feodal tasarruf biçimlerinden,[16] ve orman yasalarından kurtulmak ve çitleme için daha serbest kalmak ve yeni arazileri ekime açmak istiyorlardı. Tekellerin varlığı ve özel hakları olan ticaret şirketlerinin varlığı, toprağa atfedilen toplumsal prestijle birlikte, sermayeyi üretici yatırımdan gayrimenkul alımına yönlendirerek ekonomiyi çarpıtıyordu. Elizabeth döneminden beri, denizleri kontrol edecek, İngiliz ticaretinin, balıkçılığının ve kolonizasyonun çıkarlarını koruyacak ve geliştirecek daha büyük ve daha güçlü bir donanmanın pek çok taraftarı vardı; ve bu ulusal

16 Aşağıdaki 59-61. sayfalara bakınız.

düzeydeki yararlı işlevlerin yerine getirilmesi işsizlere iş sağlayacaktı.

"Ekonomik gelişmeler eski hizmet bağımlılık ve yükümlülüklerini sona erdiriyor ve piyasaların işleyişi temeline dayanan yeni ilişkiler yaratıyordu" diye yazar Profesör Stone." Stuart'ların iç ve dış politikaları bu değişen koşullara cevap vermekte başarısız oluyordu."[17]

Bu ekonomik konularda, başka konularda olduğu gibi, mülk sahibi sınıfların sözcüsü, Avam Kamarası oldu. İlk bakışta, beyefendilerin büyük ağırlık taşıdığı bir Kamara'nın ticari meselelerde çok iyi bilgilenmiş olması şaşırtıcı görünebilir. Ama 17. yüzyılın başlarında Parlamento üyelerinin yaklaşık yarısı ticaret şirketlerinde hissedardı; ve Parlamento üyelerinin çoğunluğu bu hisselerini parlamento üyesi olduktan sonra elde etmişlerdi. Bu yatırımcılar, "dikkat çekecek bir şekilde en etkin parlamento üyeleriydiler" [18] *Gentry*'nin önde gelen tabakası, kapitalist bir toplumu kabul etme yönünde hareket ediyordu ve Parlamento onları eğitmeye yardımcı oluyordu.

Not

Kitabın yazılmasından bu yana [1959'dan 1979'a] 17 yüzyıl toplumuna, sırf bir yandan düzlük, tarımcı Güney ve Doğu ile Kuzey, Güney-Batı ve Galler'in yüksek bölgeleri arasında değil aynı zamanda bir yandan da açık tarım alanları ve diğer yandan orman ve mera bölgeleri arasında ayrım yapan, Dr. Thirsk ve Profesör Everitt tarafından yeni anlayışlar getirilmiştir. İkincisinde *parish*'ler daha büyüktü, papazın ve *squire*'ın* denetimi daha az etkiliydi. Ormanlık alanlar, evsiz, başıboş gezenler için sığınacak bir mekân sunuyordu ve onlar orada, eğer şanslıysalar, Gerrard Winstanley'in sözcükleriyle "gözden ve esaretten uzak" bir kulübe kurabiliyorlardı. Bu tür işgalciler temel

17 L. Stone, *The Causes of the English Revolution, 1529-1642* (1972), s. 71-72; toplumsal ve coğrafi hareketlilik için karşılaştırınız s. 110-112.

18 T. K. Rabb, *Enterprise and Empire: Merchant and Gentry Investmen in the Expansion of England, 1575-1630* (Harvard Univesity Press, 1967), s. 93, 126.

yiyecek maddeleri için pazara bağımlıydılar ve dolayısıyla nakit elde etmek amacıyla pazar için üretim yapmak zorundaydılar. Bunlar, Mrs. Thirsk'in İç Savaş'tan önceki on yıllar içinde İngiltere'nin her tarafında mantar gibi bittiğini tespit ettiği yeni sanayi türlerinin doğal işçileriydi: bu sanayiler erken 17 yüzyılın kasvetli on yıllarında pek çok kulübe sakini için hayatta kalmayı olanaklı kılıyordu. Ancak bu tür insanların, ekonomik kriz dönemlerinde ormanlar ve boş araziler dışında sığınabilecekleri başka yerleri yoktu: bu nedenle bu tür arazilerin özel mülkiyet adına çitlenmemesi bu insanlar için hayati idi. (Joan Thirsk (ed.), *The Agrarian History of England and Wales, IV, 1500-1640*, Cambridge University Press, 1967, s. 109-12, 462-5; Thirsk, *Economic Policy and Projects: The Development of a Consumer Society in Early Modern England,* 1978, tümü.)

4

SİYASET VE ANAYASA

Monarşinin ihtişamı dünya üzerindeki en yüce şeydir; çünkü krallar yalnızca Tanrı'nın yardımcısı değildir, hatta bizzat Tanrı'nın kendisi tarafından tanrı olarak adlandırılırlar.

– I. James

Bir kral, insanların, huzur adına kendileri için yaptıkları bir şeydir.

Aynen bir ailede et satın almaya bir adamın görevlendirilmesi gibi

– John Selden

Avam Kamarası'nın özgürlükleri

17. yüzyılda Parlamento hemen hemen tümüyle mülk sahibi sınıfları temsil ediyordu. Lordlar Kamarası, en büyük toprak sahiplerinden ve Piskoposlardan oluşmuştu. I. James ve I. Charles'ın saltanatında asilzadeler sınıfı unvanların hayasızca satılmasıyla sulandırılmış; bu durum her ne kadar Lordlar Kamarası'na olan saygıyı azaltmışsa da, onun zenginliğini azaltmaktan ziyade artırmıştı. Bu on yıllarda Lordlar Kamarası hakkında, Avam Kamarası'na göre çok daha az şey bildiğimiz için onun

önemini küçümsememiz kolaydır: dönemi yaşayanlar onu hâlâ iki kamaranın daha önemlisi olarak telakki ediyorlardı. Ancak Avam Kamarası da ülkenin zenginliğini temsil ediyordu. Bir *county*'de sandalyeye sahip olmak sabırsızlıkla göz dikilen bir sosyal ayrıcalıktı ve 90 *county* üyesi şaşmaz bir şekilde asilzade payesine sahip olmayan önde gelen toprak sahibi ailelerden seçiliyordu. *County*'lerde oy verme hakkı yılda 40 şilin getiren serbest mülklere tanınıyor; muhtemelen kırsal nüfusun % 80-90'ını teşkil eden, daha küçük mülk sahipleri, *copyholder*'lar, kulübe sakinleri ve de yoksullar dışlanıyordu; ve kırk şilinlik mülk sahiplerinin daha küçükleri açık bir alanda el kaldırarak, Richard Baxter'in dediği gibi, "normal olarak kendilerinin seçilmesini isteyen kendi toprak sahiplerini seçiyorlardı" Şehirlerde oy hakkı daha çeşitliydi: bu hak bir şirkete, belirli mülkiyet sahiplerine, tüm özgür adamlara, tüm emlak vergisi mükelleflerine ya da Westminster'de olduğu gibi bir ya da iki şehre, tüm erkek sakinlere verilebilirdi. Ancak şehirlerin çoğunda kesin söz hakkına sahip olan mülk sahibi azınlıktı. 17. yüzyıla gelindiğinde Avam Kamarası'ndaki bir *borough** sandalyesi bile Avam Kamarası'nda toplumsal prestij sağlıyordu; şehirlerin çoğu kendi sakinlerince değil, beyefendiler tarafından temsil ediliyordu. O zamandan beri beyefendiler ayrıca tüm *county*'leri temsil ediyordu. Parlamento birlik halinde bir sınıfı temsil ediyordu. İç Savaş'ın başlangıcını belirleyen bölünmeler beyefendilerle şehir ahalisi arasında değildi; egemen sınıfın içindeydi. Tartışmalı seçimler genellikle siyasal konularla ilgi olmuyor, ama iktidar için yerel aileler arasındaki rekabetle ilgili oluyordu. Yine de bu rekabet, bir aile kendisini saraydaki bir gözde ile ilişkilendirdiğinde siyasal bir renk alabiliyor ve dolayısıyla rakipleri de karşı bir görüşü benimseyebiliyordu.

1620'lerde gerilim artarken, alt sınıfların da siyasal meselelerle ilgilenmeye başladıklarını ve yeri geldiğinde bağımsız bir inisiyatif ortaya koyduklarını gösteren işaretler vardı. 1604'le 1624 arasında tartışmalı seçimler üç kat ve 1640'lara gelindiğinde bir kat daha arttı. "Erken 17 yüzyılın Parlamento adamları" diye yazıyor Dr. Hirst, "kimi zaman Westminster'in dışın-

da siyasal güçlerin varlık gösterdiğinin keskin bir şekilde farkına varmışlardı" [1]

Bununla birlikte, genel olarak, Avam Kamarası İngiltere halkını temsil etmiyor, onun küçük bir kesitini –ülkede ağırlığı olan ve yerel işleri etkili bir şekilde kontrol eden *J.P.*'leri– temsil ediyordu. Alt Kamara, varlıklı *gentry* ve zengin tacirler adına konuşuyordu. 1610 yılında bir üye, "Bize *gentry* denir" diye konuşuyordu. Otuz bir yıl sonra Sir Thomas Aston, *gentry*'yi "yasa yapanlar"la eşitliyordu. Parlamento'da, "*Başpiskoposlar* (*Primates*), *Soylular* (*Nobiles*), daha küçük soylular (*minores nobiles*), *gentry* ile birlikte hükümet etmenin kurallarını görüşür ve düzenleriz; plepler de onu kabul eder ve uyarlar" diye açıklıyordu.[2] Avam Kamarası, *county*'lerdeki mülk sahiplerini ve *borough*'lardaki özgür adamları temsil ediyordu.

Bu "özgür" sözcüğünün kullanılışına dikkat edin. Ortaçağ Latincesinde *libertas,* başkalarını sizin mülkünüzden, sizin oy hakkınızdan dışlama hakkı anlamı taşır. Bir konuda özgür olmak, o konuyla ilgili özel haklardan ve ayrıcalıklardan yararlanmak anlamına gelir. Bir şehrin özgürlüğü, kalıtım ya da satın alma yoluyla geçen, onun ayrıcalığıdır. Mülkiyet hakkı statüsü de öyledir. Mülk sahipleri ve özgür adamlar kendi topluluklarında bir azınlıktır. Parlamenter oy hakkı belirli mülkiyet türlerine bağlı bir ayrıcalıktır. "Avam Kamarası'nın özgürlükleri", tutuklanmaktan masun olmak, sansür edilmeden tartışmak vs. gibi, üyelerinin yararlandığı özel ayrıcalıklardır. "Bizim ayrıcalıklarımız ve özgürlüklerimiz" diyordu Avam Kamarası James'e 1604'te, "toprağımızdan ve eşyamızdan daha az olmayan bizim gerçek hakkımız ve verilmesi gereken mirasımızdır" Benzer bir şekilde James, *The Trew Law of Free Monarchies*'i (*Özgür Monarşilerin Gerçek Yasaları*) yazdığı zaman, kralların, mülk sahibi uyrukları gibi kendi haklarına ve ayrıcalıklarına sahip olduğunu vurgulamak istiyordu. Erken 17 yüzyıl siyasetinin sorunu, kralın hak ve ayrıcalıklarının nerede bittiği ve

1 D. Hirst, *The Representative of the People? Voters and Voting in England under the Early Stuarts* (1975), s. 3-7, 44-64, 111, 158 vd.

2 Sir Thomas Aston, Bart., *A Remonstrance Against Presbytery* (1641), Sig. 1-4v.

onun özgür uyruklarının hak ve özgürlüklerinin nerede başladığıydı: nüfusun büyük çoğunluğu buna dahil değildi. Elizabeth'in saltanatında Sir Thomas Smith'in yazmış olduğu şeyler hâlâ geçerliydi: "Gündelik işçiler, yoksul çiftçiler, özgür mülkü olmayan tacirler ya da perakendeciler bile, *copyhold* sahipleri ve tüm usta işçiler bizim *commonwealth*'imizde hiçbir söz hakkına ya da yetkiye sahip değildir ve yönetilmek dışında onlar hesaba katılmazlar."

Common law özgür adamların hukukuydu. "Şeyler üzerinde mülkiyete sahip olmayan birisi" diyordu bir Parlamento üyesi 1624'te, "özgür değildir." *Gentry*, köle gibi kırbaçlanmak cezasından muaftı. Üç ayda bir yapılan toplantılarda *J.P* 'lerin sık sık verdikleri bir karar "Hiçbir eşya kırbaçlanamaz" şeklindeydi. Prynne, Burton ve Bastwick hakkında *Star Chamber*'in verdiği kararların yarattığı öfke, bu cezaların vahşiliğinden değildi, zira bu vahşet beyefendilere, üç okumuş mesleğin üyelerine uygulanıyordu. Herhangi bir *J.P* kendi sınıfına kralın mahkemelerince uygulandığında nefret ettiği kırbaçlama ve dağlama cezasını alt sınıflara günlük olarak uyguluyordu. Yalnızca "özgür olmayanlar" mecburi askerliğe tâbi idi. "Zenginlikten mahrum olmanın *commonwealth*'de insanların özgürlük alanı dışında bırakılması" için yeterli olması, Baxter'e, çok doğal görünüyordu.

Sözcükler yanıltıcıdır çünkü onların anlamları değişir. Parlamento üyeleri, "özgürlük ve mülkiyet"ten söz ettiklerinde, özgürlük sözcüğünün modern anlamından daha ziyade "ayrıcalık ve mülkiyet"i anlıyorlardı. Bu konuda kimi akıllıca sözler etmiş olan Mr. Ogg (Parlamento'ya seçilmeyi hatırı sayılır ölçüde toprak sahibi olma koşuluna bağlayan) 1711 Yasası'nın, "Parlamento'nun özgürlüklerini güvence altına alan" bir yasa olarak tanımlandığına işaret etmektedir. "Temel ve hayatî özgürlükler" diyordu Edmund Walter, Kısa Parlamento'da, "mallarımızın mülkiyeti ve şahıslarımızın özgürlüğüdür" Bütün İngilizler de "özgür doğmuş" değillerdi. "Benim doğumum da beni özgür doğmuş kılıyor" diye iddia ediyordu Robert Heath 1650'de yayınlanan bir şiirinde; zira "benim damarlarımı hiçbir köylü ka-

nı lekelemez ya da soğutmaz." Lodowick Muggleton kendisini, doğuştan Londralı özgür bir adam olduğu için "özgür doğmuş bir İngiliz" olarak niteliyordu. Ancak, *Leveller*'ların ağzında "bir İngilizin özgürlüğü" çok daha farklı ve çok daha modern bir anlama geliyordu; "özgür doğmuş John" Lilburne, sınıf farklılığından demokratik bir slogan yaratmıştı. Bunun üzerine Ireton, *Leveller*'lara, "genel anlamda özgürlük, eğer mülkiyet saklı tutulursa korunamaz" diye güvence veriyordu. Ancak İç Savaş'tan önce, hiç kimsenin "genel anlamda" özgürlük talep ettiği duyulmamıştı ve dolayısıyla özgürlük ve mülkiyet arasındaki antitez gizlenmişti.

Finansal ve anayasal zıtlaşmalar

Üçüncü Bölüm'de ele alınan ekonomik gelişmelerin geniş kapsamlı siyasal ve anayasal sonuçları oldu. Ülke ve özellikle Parlamento'da temsil edilen sınıflar zenginleşiyordu; hükümet görece yoksullaşıyordu. Bütün muhafazakâr toprak sahipleri gibi Kral da fiyatlardaki artışı karşılayabilecek mülk yönetiminin yeniden düzenlenmesinde güçlük çekiyordu. Bunu yapmak zorunlu olarak onun yararına da değildi. Çünkü krallık arazileri yalnızca bir gelir kaynağı değildi: bunlar aynı zamanda bir patronaj ve nüfuz kaynağıydı. Elverişli koşullarda uzun dönemli kiralamalar, Hazine'ye yük olmadan, saraylıları ve kralın hizmetkârlarını ödüllendirmenin bir yoluydu. Dolayısıyla kraliyet arazilerinde rantların ciddi olarak yükselişi, her ne kadar zaman zaman ileri sürülmüş olsa da, sarayda her zaman istenmeyen bir şeydi ve yalnızca başka yönlerde masraf artışına yol açabilirdi.

Yine de hükümetin harcamaları hızla artıyordu. Saray, kısmen büyük aristokratik ailelerin hesabına taşrada dolaşmayı bırakmıştı. Bu ailelerin üyeleri kendi sırtlarından devlete hizmet etmek hususunda zaman geçtikçe daha az istek gösteriyordu; tam aksine, onların da kendi ekonomik sorunları vardı ve finansal yardım için yüzlerini Taht'a dönmüşlerdi. Cecil gibi bir reformcu bile "*bounty*"nin (cömertliğin), "Kral'ın kaçınıl-

maz bir etkileme gücü" olduğunu yazıyordu. James kişisel olarak müsrifti; ama ayrıca *Privy Council*'ı ona, "hak eden uyruklarına" ihsanlar dağıtmakla yükümlü olduğunu söylüyordu; böyle bir cömertlik "bağlılık ve görevi artıracak ve pekiştirecekti" [3] Selefinden farklı olarak James'in günün savurgan standartlarına göre bakması gereken bir eşi ve çocukları vardı. Savaşın maliyeti artıyordu: gemiler büyüyor, toplar ağırlaşıyor; ateşli silahlar ordunun sıradan mensupları için bir zorunluluk haline geliyordu. Bütün bunlar *Whitehall*'da kırtasiyeciliği, Bahriye (*Admiralty*) ve Levazım (*Ordinance*) Dairelerinde çalışanların sayısını artırıyordu. Savaş finansal açıdan bir felaket haline geliyordu. Bu durum, her iki hükümdarın barışı sürdürme konusundaki makul arzularını, Elizabeth'in "pintiliğinden" ya da James'in soğuk demire olan korkusundan çok daha iyi açıklar. Saltanatının sonunda İspanya ve İrlanda savaşlarının masraflarını karşılayabilmek için Elizabeth 800.000 sterlinin üzerinde Taht arazisi satmıştı; ve yine de James'e ödenmesi gereken borç bırakmıştı. James'in saltanatının ilk yılında arazi gelirleri, on iki yıl öncesinin dörtte üçü kadardı. Kral, her iki savaşı da sonuçlandırdı ama yine de 775.000 sterlin değerinde arazi satmak zorunda kaldı ve dolayısıyla kraliyet arazilerinin geliri, 1603'le 1621 arasında, iyileştirilmiş yönetime rağmen, bir % 25 daha azaldı. Charles, 1620'lerde savaşa yeniden başlayınca başlıca *City*'den alınan borçların ödemeleri karşılığında, 650.000 sterlinlik arazi satmak zorunda kaldı. 1639 yılında, *City*'den ancak kraliyet arazilerini güvence olarak göstererek borç alabildi. Bu arazilerden geriye kalanlar Parlamento tarafından 1649'dan sonra iki milyon sterlinden az bir miktara satıldı.

Arazi satmak sermayeyi yemekti. Ancak bu yalnızca finansal bir felaket olmaktan daha fazla bir şeydi. 1623 yılında kraliyet ormanlarının isabetli bir şekilde satışı hakkında John Coke, Buckingham'a şunları yazıyordu: "diğerleri çok büyürken, Taht zorunlu olarak hem saygınlık hem de güç bakımından küçülecek." James'in sahip olduğu en iyi mali danışman, Hazine Lor-

3 R. Ashton, "Deficit Finance in the Reign of James I", *Econ.H. R.* (ikinci seri), X, 16.

du (*Lord Treasurer*) Middlesex, "toprak satarak kendisinin, diğer adamların yaptığı gibi, yalnızca rantlarını satmadığını, fakat hükümranlığını da sattığını, zira kiracıya sahip olmanın, Kral için uyruklara sahip olmaktan daha güçlü bir itaat bağı olduğunu" söylüyordu.

Bu arada Avam Kamarası, temsil ettiği adamlar zenginliğini artırırken ve hükümetler, barış zamanında bile onun vereceği oylarla alınacak vergilere daha bağımlı bir hale gelirken, kendine olan güvenini artırıyordu. Avam Kamarası Kral'ın keyfî vergi koyma hakkı konusundaki herhangi bir telkine her zaman duyarlı olmuştur. 1610 yılında sivil hukukçu Dr. Cowell, 1620'lerde Laud'cu din adamları Sibthorpe, Montagu ve Mainwaring, bu anlamda kralın hakkını yücelttikleri için sansüre tâbi tutulmuşlardı. "Seçilmiş Parlamentolar" diyordu bir mektup yazarı 1650'lerde, "mülkiyetin kalesidir."[4]

Arazi gelirleri düştü ama ticaretin artışıyla gümrük gelirleri arttı. Gümrük gelirleri James'in saltanatının ilk on sekiz yılında iki kattan fazla arttı ve 1621'de kraliyet arazilerinin getirdiğinin hemen hemen üç katını getiriyordu. Ancak gümrüklerin kontrolü tartışmalıydı. 1608 yılında James, dikkatli bir şekilde belirli malların değerlendirilmesini gözden geçirerek ve yeni ithalatlara ek resimler ("mükellefiyetler") koyarak yeni bir Vergi Oran Defteri (*Book of Rates*) yayınladı. Bir enflasyon çağında gümrük resimleri oranlarının yeniden düzenlenmesi açıkça zorunluydu; ve Doğu ile olan ticaret ülkeye, frenküzümü gibi, yeni ürünler getiriyordu. Kral'ın bu tür düzenlemeler yapma hakkı o zamana kadar tartışılmamıştı. Ama pek çok başka alanda olduğu gibi, ekonomik gelişmeler insanların yasal haklar konusundaki tutumlarını değiştiriyordu. Dış ticaretin önemi artıyordu ve ülkenin ekonomik yapısı daha karmaşık bir hale geliyordu; mülk sahibi insanlar ekonomi politikasının belirlenmesinde söz hakkına sahip olmaları gerektiğini düşünüyorlardı ve Avam Kamarası, Kral'ın kendilerinin belirlediği vergilerden finansal olarak bağımsız olmasını istemiyordu. Eğer James keyfi bir şekilde mükellefiyetler ihdas etme hakkını elde

4 *Thurloe State Papers*, i, 747.

ederse, 1608 Vergi Oran Defteri'nin ona tanıdığı 70.000 sterlinlik gelirden çok daha fazlasını elde edebilirdi. Sir John Eliot, daha sonra, Hollanda'da gümrük *gelirlerinin* daha fazla olduğuna, çünkü hükümetin ticareti teşvik edip onun gelişmesinden yararlandığı için gümrük resimleri oranının çok daha düşük olduğuna işaret ediyordu.

1605'te Mr. Bate adında birisi, frenküzümleri için artırılmış gümrük resmi ödemeyi reddetti ve 1610 yılında Avam Kamarası onun meselesini ele aldı. Yargıçlar, yasaya uygun olarak onun aleyhine karar vermişlerdi ancak Avam Kamarası, 1610'da James'e bu hükmün, "uyruklarınızın, arazilerinin ve mallarının mülkiyet hakkının tamamen mahvına yol açacak bir şekilde" yaygınlaştırılabileceğini söylüyordu. Sonunda Kral, Avam Kamarası'nın bundan böyle Parlamento'nun rızası olmadan mükellefiyetler ihdas edilmesinin yasa dışı olduğunu açıklaması ve geriye kalan miktarın kendisine verilmesi karşılığında kimi mükellefiyetlerin geri çekilmesine razı oldu. Ancak pazarlık bir sonuca ulaşmadan Parlamento dağıtılmıştı. Meseleyi daha sonraki Parlamentolarda sonuca ulaştırma girişimleri başarılı olmadı. Bu yeni mükellefiyetler ticaret ve vergi verenler üzerinde büyük bir yük oluşturuyor ve Hollandalı tacirlerin bizim taşıma ticaretimizi ele geçirmesinde rol oynuyordu. Mükellefiyetler konusunda bir uzlaşmaya varmanın bu başarısızlığının bir sonucu olarak, Avam Kamarası 1625 yılında daha önce görülmemiş bir adım atarak, tonaj ve sterlin başına alınan vergi (*tunnage and poundage*) hakkını –geleneksel gümrük resimleri– I. Charles'a ömür boyu vermeyi reddetti ve yalnızca bir yıl için kabul etti. Charles bu yasa tasarısı kabul edilmeden önce Parlamento'yu dağıttı ve söz konusu vergileri, Parlamento'nun onayı olmadan, toplamayı sürdürdü. Haklar Dilekçesi'ne (*Petition of Right*) giden yoldaki kavgalar böyle başladı.

1610 yılında Kral'ın finansal sorunlarının çözülmesi ve feodal tasarruf ve vesayet biçimlerinin ilga edilerek toprak sahipleri üzerindeki yükün hafifletilmesi önerilmişti. Askerlik hizmetinin, kraldan hemen sonra gelenlerin (*in capite*) arazileri için gerekli ödemeyi yapmasıyla yürütüldüğü bir devirde, kiracının va-

risinin küçük olması durumunda Kral'ın araziyi geri alması doğaldı. Ancak 17 yüzyıla gelindiğinde feodal tasarruf biçiminin herhangi bir askeri önemi kalmamıştı. Vesayet hakkı, tuhaf bir veraset vergisi sistemi haline gelmişti. Eğer varisin yaşı küçükse –ve o zaman insanlar şimdi olduğundan daha erken ölüyordu– ya aile vesayet hakkını Kral'dan satın alıyordu ya da mülk, varis büyüyünceye kadar arazinin kazancını elden geldiğince sağacak ve hiç kuşkusuz erkek ya da kız varisi kendi akrabalarından ihtiyaç içinde olan birisiyle evlendirecek bir saraylıya veriliyordu. Kazançların düşük olduğu, ekonomik başarı için sürekli ve titiz bir mülk yönetiminin zorunlu olduğu o günlerde, küçük bir varis ailenin kaderi için felaket olabiliyordu. "Bu yolla çok fazla para (aslında yılda yaklaşık 65.000 sterlin) kazanılamıyor" diye yazıyordu *Court of Wards*'a* (Vesayet Mahkemesi) Piskopos Burnet; "ama aileler çoğu kez insafa kalıyor ve davranışlarına göre kullanılıyorlar." "O zaman bu, bazı ailelerin mahvolduğu çok insafsız bir sömürü oluyor." "*In capite* tasarruf biçimlerini canlandırmak" diye düşünüyordu Wentworth, "uyruklarını majestelerine bağımlı kılmanın en muazzam aracıdır."

1610'un önerilen Büyük Sözleşmesi (*Great Contract*)* ayrıca Kral'ın imtiyazlı, geniş saray halkını beslemek için gerekli şeyleri piyasa fiyatının altında satın alma hakkını (*purveyance*) da kaldırmış olacaktı. Bu imtiyazlı satın alma hakkı, ortaçağlarda kraliyet ailesi ülkeyi dolaştığı dönemlerde ortaya çıkmıştı; pazar için üretimin artık normal hale geldiği bir dönemde bu rahatsız edici bir anormallikti. Bu yılda 50.000 sterlinlik bir vergiye eşit, Parlamento'nun oylamadığı sabit bir angarya idi. Ne ki, bu vesayet ve imtiyazlı satın alma için ödenen miktarın dörtte birinden azı milli hazineye giriyordu. Çoğunluğu saraylılara gidiyordu.[5]

1610'da tartışılan öneri, bu vesayet ve imtiyazlı satın almanın yerine Kral'a yılda düzenli olarak 200.000 sterlinlik bir gelir sağlanmasını öngörüyordu. Bu Sözleşme, üzerinde düşünülünce her iki tarafça da tatminkâr bulunmadığı için bozuldu. Avam

5 G. E. Aylmer, "The Last Years of Purveyance, 1610-60", *Econ. H. R.* (ikinci seri), X, 1.

Kamarası bedelin çok yüksek olduğunu düşünüyor ve ayrıca saraylılara yapılan her türlü bağış ve ödemelerin iptal edilmesini, reddetmeye ilişkin yasaların (*recusancy laws*)* uygulanmasını ve mükellefiyetler konusunda kraliyet iddiasının terkedilmesini istiyordu. Kral, daha büyük uyruklarını etkileme ve kontrol etme gücünü, değeri para ile ifade edilemeyecek olan bir gücü terk etmiş olacağının farkına varmıştı. James'in *Chancellor of the Exchequer*'ı* (Maliye Şansölyesi) Sir Julius Caesar, feodal tasarruf biçimlerinin kaldırılmasının, "monarşinin en ölümcül düşmanı olan demokrasiye kolay bir geçişi" hızlandıracağını düşünüyordu.[6] *Great Contract*'ın (Büyük Sözleşme) başarısız olması, Vesayet Mahkemeleri'nin zoralımlarının arttığı anlamına geliyordu. I. Charles'ın 1630'larda vesayet işini istismar etmesi, toprak sahibi sınıfın en büyük hoşnutsuzluk kaynağı idi. Feodal tasarruf biçimleri nihayet, 1646'da kaldırılacaktı. Ama bu arada *Great Contract* (Büyük Sözleşme) insanların aklına yetkinin satışa açık olduğu düşüncesini sokmuştu.

Yine de, geleneksel gelir kaynaklarının Taht'a sağladığı getirinin artırılması güçleşirken, ülkedeki mülk sahibi sınıfların zenginliği hızla artıyordu. Hükümet bu zenginliği ele geçirmek için, gümrük resimlerini artırarak ve tekelleri satarak kimi etkisiz girişimlerde bulundu. Ancak, yine de Parlamento'nun vereceği yetkilerle düzenli gelirleri normal vergiler yoluyla daha da artırmak zorunlu görünüyordu. Ama yetki verilecek paranın toplanmasını ve denetimini kim yapacaktı? Hükümet mi? Yoksa, vergi mükelleflerini temsil eden Avam Kamarası mı? Eğer hükümet yapacaksa, o zaman onun izleyeceği politikanın ülkenin ve mülk sahibi sınıfların ekonomik çıkarlarıyla çelişmemesi nasıl sağlanacaktı? Kısaca, finansın kontrolü sonunda yürütmenin kontrolünü ortaya çıkardı: güven meselesi.

Vergileri artan fiyatlara ve harcamalara uyarlama sorunu batı Avrupa'nın bütünü için ortaktı. Ama İngiltere'de Taht, özel olarak zayıf bir pozisyondaydı. Fransa'da kraliyet gelirlerinin gerçek değeri 1640'tan önceki yüzyılda ikiye katlanmıştı; İngiltere'de ancak fiyatlarla baş edebiliyordu. 1641 yılında Fran-

6 J. Hurstfield, *The Queens Wards* (1958), s. 313.

sız *gabelle*'si (tuz vergisi/dolaylı vergi) İngiltere'deki gelirlerin iki katını sağlıyordu; İngiltere'de bu tür bir vergi konulamazdı. Fransa'da her yıl nüfus başına 8 şilinle 10 şilin arasında gelir elde ediliyordu; İngiltere'de ise 2 şilinle 6 şilin arasında. Ve Fransa'da soylular vergiden muaf oldukları için oransızlık bu sayıların gösterdiğinden daha da büyüktü. Daha düşük vergilendirme, kuşkusuz, hükümetin yoksulluğuna olduğu kadar İngiltere'nin refahına katkıda bulunuyordu.

James'in saltanatında finansal sorunun üstesinden gelmek için iki ciddi girişim yapıldı. Birincisi, 1604'te barışı sağlayan Robert Cecil'in yükseltilmiş bir tarife uygulaması ve gümrükleri iltizama vermesi; 1608 mükellefiyetleri ile geliri daha da artırması; Taht'ın arazilerinde rantları artırmaya başlaması; Vesayet Mahkemeleri'nin kârlarını çoğaltması ve daha sonra Büyük Sözleşme'yi başlatmasıydı. Genel bir düzenleme yapmaya yönelik bu girişim, saraylılarla Avam Kamarası'nın tertibiyle sonuçsuz bırakıldı. Cecil'in yönetimi her ne kadar kendisi 1612'deki ölümüne kadar Hazine Lordu (*Lord Treasurer*) olarak kaldıysa da, Sözleşme'nin başarısız kalmasıyla aslında sona erdi. İzleyen birkaç yılda rüşvet ve yağma sınır tanımaz hale geldi. Cecil'in halefi, Hazine Lordu olarak, 60.000 sterlinlik kamu parasını gasp etti; tutuklandıysa da, görünüşe bakılırsa bu parayı geri ödemedi. Genel bir çözüm için son girişim, 1621'de Hazine Lordu olan Cranfield ile geldi. Harçları, tahsisatları, arpalıkları azalttı; ve Kral'ın onun onayı olmadan herhangi bir imtiyaz bahşetmemesini önerdi. Ve başlarında Buckingham olduğu halde saraylılar, onu devirmek için Avam Kamarası'yla ittifak yaptılar – Cecil'i deviren aynı tertip. Bundan sonra hükümetin finansal sorunlarını tasarruf yaparak çözmesinin hiçbir umudu kalmadı. 1630'larda Laud ve Strafford, Lady Mora dedikleri –şimdi Henrietta Maria tarafından korunan– ayrıcalıklı grupların gücüne karşı sürekli kaybedilen bir savaş verdiler.

Etkin bir bürokrasinin olmayışı da ayrıca bir engeldi. Gümrük mültezimleri doğal olarak kendileri için ellerinden gelen kârı sağladılar. Parlamento'nun koyduğu vergiler, *county*'lerde, en zengin ailelerin vermeleri gerekenden çok daha az ver-

gi ödemeleri sonucunu verecek şekilde, *gentry* tarafından tarh edildi. 1615'te Cranfield, 1.000 sterlinlik bir beyefendinin sanki geliri 20 sterlinmiş gibi vergilendirildiğini söylüyordu. Kendisi de 1622 yılında 150 sterlin üzerinden vergilendirilmişti; iki yıl sonra kendi toplam varlığını 90.000 sterlin olarak tahmin ediyordu. Buckingham Dükü 400 sterlin üzerinden vergilendirilmişti oysa 1623 yılındaki geliri 15.000 sterlindi. Sonuç olarak, Parlamento tarafından, insanların *değeri takdir edilmiş* gelir ve ücretlerinden Kral'a verilen sterlin başına 4 şilinlik ödenek, giderek değer olarak küçüldü. Elizabeth'in saltanatının başında bu ödenekler 140.000 sterlin getiriyordu; 1628'e gelindiğinde bu miktar 55.000 sterline düşmüştü. Suffolk'un bir kesiminde, 1557 yılında 66 kişi, arazileri için 67, malları için 454 sterlin üzerinden değerlendirilmişken, 1628'de, yalnızca 37 kişi ve arazi üzerinden 54 ve malları üzerinden 23 sterline göre değerlendirilmişti. Sussex'de 78 ailenin her birinin 1560'ta ortalama 48 olan vergi matrahı, 1626'da 14 sterlin olmuştu. Dolayısıyla değerdeki aşınmayı bile dikkate almaksızın, toplanacak parayı artırmak için daha fazla ödenek tahsis edilmesi zorunlu hale geldi. İktisat teorisinden mahrum olunan bir çağda, bu durum, Parlamento'nun ortalama bir üyesine, yıkıcı bir şekilde aşırı vergilendirildiği, hükümetin müsrif olduğu ve hesap sorulması gerektiği düşüncesini ilham etti. Giderek daha haklı gerekçelerle, bakanlar, toprak sahibi sınıfın –ülkedeki en zengin sınıfın– adil bir şekilde vergilendirilmesinin bu şekilde reddedilmesinin, finansal önlemlerinin başarısızlığının nedeni olduğunu ileri sürmüş olabilirler.[7]

Bu arada bir başka çatışma kaynağı ortaya çıkmıştı. 1625 ve 1626 Parlamentoları, Kral'ın Parlamento'nun kendisini teşvik ettiğine inandığı savaşlar için kaynak bulmadan dağılınca, Kral zorunlu borçlanma yoluna gitti. Ödemeyi reddedenler hapsedildi; daha mütevazı rütbelerdeki insanlar sıkıyönetim altında askerlik hizmetine zorlandı ya da askerler onlarda konaklatıl-

7 R. H. Tawney, *Business and Politics under James I*, s.146; F. C Dietz, *English Public Finance, 1558-1641* (1932), s. 393; J. E. Mousley, "The Fortunes of Some Gentry Families of Elizabethan Sussex", *Econ. H. R.* (ikinci seri), XI, s. 479.

dı. 1627'de zorunlu borçlanmaya katkıda bulunmayı reddettiği için hapsedilen beş şövalye, "Kral'ın özel emriyle tutuklandıkları" gerekçesiyle bir *habeas corpus* davası açtılar. Mahkemeler bunu kabul etti ve tutukluları kefaleten tahliye etmeyi reddetti. Bu hüküm yasal açıdan doğruydu; ama basiretsiz bir hükümetin eline olamayacak kadar geniş yetkiler veriyordu. 1628'de pek çok güney ve batı *county*'sinde, *J.P.*'lerin otoritesini aşarak sıkıyönetim ilan edildi.

Bütün bu şikâyetler 1628 Haklar Dilekçesi'nde bir araya getirildi. Bunun dört maddesi (i) "bundan böyle hiçbir kişi hediye, borç, yardım, vergi ya da bunlara benzer bir yükümlülüğü Parlamento'nun bir Yasası'nın genel onayı olmadan yapmaya ya da vermeye zorlanamaz"; (ii) nedeni gösterilmeden hiçbir özgür kişi tutuklanamaz; (iii) askerler ve denizciler, insanların onayı olmadan onlarda konaklamaya zorlanamaz; (iv) sıkıyönetim yoluyla yargılama yöntemi geri çekilmeli ve gelecekte hiçbir zaman uygulanmamalıdır, şeklindeydi. Böylelikle Avam Kamarası, keyfi vergilemeyi ve keyfi tutuklamayı önleyerek mülkiyeti güvence altına almayı; yerel yönetimlerde *J.P.*'lerin üstünlüğünü yeniden tesis etmeyi; ve Kral'ın Parlamento'yu bütünüyle devre dışı bırakmak için devamlı bir ordu kurmasını olanaksız hale getirmeyi umuyordu. Bu dilekçe Charles'a hürmeten bir Parlamento Tasarısı şeklinde sunulmadı; fakat yenilerinin bahşedilmesini istemeyen, yalnızca eski özgürlüklerin teyidini talep eden, bir *haklar* dilekçesi şeklinde sunuldu. Kral ve Lordlar, Dilekçenin "hükümranlık gücünün" ya da "krallık imtiyazının yekpare kalması" niyetini taşıdığı yolunda bir maddenin eklenmesi için büyük savaş verdiler. Ancak bu Avam Kamarası'nın, bir yandan ısrarla yalnızca mevcut hukuktan söz ederken bir yandan da gelecekte o hukuku yeniden tanımlama niyetini geçersiz kılacaktı. Avam Kamarası burada, Charles'ı Dilekçe'yi kabul etmeye ve normal olarak özel bir Yasa Tasarısı'na onay veren bir cevap vermeye zorlarken, sözcüklerle de kendi yolunu çiziyordu.

Ancak sözlü tanımlardan daha fazlasına ihtiyaç vardı. Charles, Dilekçe'de bu konunun kapsanmadığını "ya da böyle bir öğüt" yer almadığını, –yani, krallık imtiyazının (*royal preroga-*

tive) sınırlarını belirleme girişiminin herhangi bir şeyi tanımlamadığını– ileri sürerek, Parlamento'nun onayı olmadan *tunnage and poundage* vergilerini toplamaya devam etti. Tacirler ödemeyi reddettiler ve 1629 yılında Avam Kamarası onların yardımına koştuğunda, Charles Parlamento'yu dağıtmaya karar verdi. Devrimci bir sahne içinde, Avam Kamarası üç karar tasarısını kabul ederken, Başkanı da koltuğunda kontrol altında tutuluyordu. Her kim, Parlamento'nun onaylamadığı tonaj ve sterlin başına vergi salmayı tavsiye ya da teşvik ederse, böylelikle hangi tacir Parlamento'nun onayı olmadan bu vergileri öder ya da her kim "yeni bir din icat ederse", "krallığın ve *commonwealth*'in baş düşmanı" sayılacaktı. Bu kopuşla on bir yıllık kişisel yönetim başladı. Bu sahnenin elebaşları, Sir John Eliot, Denzil Holles ve Benjamin Valentine tutuklandılar.

Stuart hükümetleri finansal önlemler konusunda her zaman yaratıcı olmak zorundaydılar. I. James, satmak için baronluk mertebesini yaratmıştı: bu yolla 100.000 sterlin elde edilmişti. Asalet unvanları ve makamlar da satılıyordu. Zorla borçlanmalar, özellikle az vergilendirildiği düşünülen yeni zenginlere yönelikti. 1625 yılında Cheshire'deki Vali Yardımcıları (*Deputy Lieutenants*) "tefecilik de yapan paralı adamları dikkatle izlemek" ve ağır bir şekilde vergilendirmekle yükümlüydüler. Babası faizle para kazanan Truro'lu Sir Richard Robartes'e, babası öldüğünde, Kral'ın, "bu tefecilik yoluyla elde edilen her şeye el koyma" hakkına sahip olduğu ama merhameti sayesinde yalnızca faizsiz 20.000 sterlin borçlanmakla yetineceği söylenmişti. Robartes sonunda 12.000 sterlin üzerinden uzlaştı. 1625'te hâlâ, 10.000 sterline bir asalet unvanı satın alabilecek kadar zengindi. Oğlu, elbette doğal olarak, daha sonra Cornwall'da Parlamento'nun davasının liderlerinden birisiydi.

I. Charles'ın kişisel yönetimi zamanında her türlü tertibe başvuruldu: çitlemelere, kraliyet ormanlarına tecavüze para cezaları, yılda 40 sterlinin üzerinde geliri olanlardan şövalye yapılmanın masraflarını kabul etmeyenlere para cezaları kesildi. Bu sonuncu tertip, iki yılda 150.000 sterlinin üzerinde gelir getirdi. Hazine Lord'u Weston'un olağanüstü çabaları normal ge-

lirleri yüzde 25 artırdı. 1635'te, her ne kadar Taht'ın borçları bir milyon sterlini bulduysa da, bütçe hemen hemen dengelendi. 1636 ile 1641 arasında Hazine Lord'u Juxon, gümrük iltizamlarını artırarak ve tahsisatları ve yıllık ödenekleri azaltarak durumu daha da iyileştirdi. *City,* Londonderry'i kolonize etmedeki yükümlülüklerini iddiaya göre yerine getirmekte başarısız oluğu için cereme vermek zorunda kaldı. Ama bütün önlemlerin en büyüğü Gemi Parası'ydı. Bu, Kral'ın, belirli limanlardan gemi (ya da onun karşılığı para) talep etmek şeklindeki, Elizabeth ve I. James'in saltanat dönemlerinde uygulanan geleneksel feodal iddiasını, bütün krallığa yaygınlaştırıyordu. Sırf limanların değil, bütün mülkün ulusal savunma ve ticaretin korunması için para vermesi gerektiği makul bir şekilde ileri sürülebilirdi. Pek çok teknik açıdan Gemi Parası büyük bir ilerlemeye işaret ediyordu. Ülkenin yeni ticari ve profesyonel zenginliğini, "rantların gerçek yıllık değeri, yıllık ödenekler ve görevlerin" yeniden değerlendirilmesi yoluyla kullanmak istiyordu. O zamana kadar ruhban ayrıca vergilendiriliyordu ve bu Gemi Parası onları da Kilise dışındakiler gibi vergilendiriyordu. Vergilerin tarh ve tahsili merkezden denetleniyordu: yerel komisyonların yerini şerifler (*Sheriff*) aldı; her ne kadar Taht'ın bir bürokrasiye sahip olmaması burada başarısızlığa yol açtıysa da, şerifler, *constable* ve *constable* yardımcılarına (taşrada en yüksek asker/polis görevliler – ç.n.) bağlı olduğu için çok daha tarafsız olmaları mümkündü.

Ancak dönemi yaşayanlar için Gemi Parası'nın önemi, teknik değil, siyasaldı. Eğer bu Kral'ın Parlamento onayı olmadan toplayabileceği nizami bir vergi olarak yerleştirilebilmiş olsa, yüzyılın temel anayasal sorunu monarşi lehine tesis edilmiş olacaktı. 1637'deki Gemi Parası davasının altında yatan sorun, çok zengin olan John Hampden'in ödemeyi reddettiği 1 sterlin değil, buydu. Başyargıç Finch, "Kral'ın uyruklarını, kişileri ve mallarıyla ve de paralarıyla yönetmesini" önleyen Parlamento'nun herhangi bir Yasası'nın hükümsüz olduğunu açıkladı. Hampden'e karşı hüküm çıktığında Venedik Elçisi bunun kral mutlakıyeti ve parlamentoların sonu anlamına geldi-

ğini söylüyordu. Bu, "uyrukların özgürlüğünün bütün bütün yok edilmesidir" diye yazıyordu eski eser meraklısı Sir Simonds D'Ewes. "Eğer mülkleri keyfi vergilere maruz kalırsa, özgür insanların İngiltere'nin eski kölelerinden ve yarı hür köylülerinden ne farkı kalır?"

Yargıçlar hukuk açısından haklıydı; ama siyasetin hukuktan daha güçlü olduğu görüldü. Taht, hükmü, zaten hükümetin baskısına maruz olan bir mahkemeden kıl payı (beşe karşı yedi) elde etti. Manevi ve siyasal zafer Hampden'den yanaydı. Daha sonra Clarendon Earl'ü olacak Hyde meseleyi şöyle koyuyordu: ne zaman ki insanlar "bunun bir mahkemede bir hak olarak talep edildiğini duydular ve yemin etmiş yargıçlar tarafından, seyreden herkesin bunun hukuk olmadığına yemin edebileceği öylesine temeller ve nedenler üzerine bu şekilde halledildiğini gördüler artık buna bir adamın davası olarak değil ama bir krallığın davası olarak baktılar" Yargıçların mantığı, "hiç kimseye kendisinin sayabileceği bir şey bırakmadı", dolayısıyla insanlar "vicdanlarında kendilerinin kamusal adaletle bağlı olmadıklarını düşündüler" İç Savaş sırasında Hyde Kralcı olacaktı. Mülk sahibi sınıfların hemen hemen tümü Gemi Parası'na karşı olmakta birleştiler. 1636'da, tarh edilen 196.600 sterlinin yalnızca 7.000 sterlini ya da yüzde 3.5'u hazineye girmemezlik etmedi. Ertesi yıl bu oran yüzde 11'e yükseldi ama 1638'de, İskoçya sorunlarının insanlara direnme fırsatı vermesiyle yüzde 61'i ödenmedi.

Hükümetler bütçelerini denkleştiremediklerinde borca girdiler. Faturalar ödenmeden kaldı, devlet müteahhitleri, ödeme yapılmasında ısrar etmek yerine, fiyatlarını üçe katladılar. Borçlar on yıllarca geri ödenmedi. Örneğin Londra Belediyesi'nin 1617'de Kral'a verdiği borç, 1628'de o da yalnızca kraliyet arazileri şeklinde geri ödendi. 1640 yılında *City* eski uygulamalara gücendiği için borç vermeyi reddetti. Charles'ın kredisi öylesine kötüleşmişti ki, görmüş olduğumuz gibi, yalnızca üzerinde baskı kurabileceği, daha başka ayrıcalıklar alabileceklerini uman gümrük mültezimleri gibi insanlardan borç alabilir hale geldi.

Bankaların varlığından önce (yani, hükümetle iş çevreleri arasında güvenin tesis edilmesinden önce) bir tacir, eğer yeterince zengin olmuşsa araziye ya da altın ya da gümüş sofra takımlarına yatırım yapabilirdi; ama normal olarak parasını başkalarına borç verir ya da mala bağlardı. Böylelikle piyasadaki dalgalanmalardan ve de erken Stuart hükümetlerinin yaratmakta çok becerikli oldukları belirsizliklerden çok etkilenirdi. Dolayısıyla çoğu kez, özellikle de hükümetlerin zorunlu borçlanma ve askerleri onlara barındırtmak eğiliminde oldukları zamanlarda nakit sıkıntısı çekerlerdi. Garip ve düzensiz hükümet politikaları kriz yaratır ve keyfi hükümet finansmanı bu krizleri ağırlaştırırdı. İş çevreleri istikrar, düzenlilik ve güvene hasretti. "Dünyanın hiçbir yerinde tacirler İngiltere'de olduğu kadar baskı ve zor altında değildir" diye şikâyet eden Londralı bir tacirdi. Bir başkası, "arazilerimiz bizden zorla alınıyor" diyordu. Bu yakınmalar tam olarak doğru değildi ama, insanların duygularını kesin olarak temsil ediyordu.

Dış politika

Finans ve ticaret Kral'la Parlamento arasındaki en bariz anlaşmazlık kaynağı idi. Ama dış politika konusunda da kavgalar ortaya çıkıyordu. Otuz Yıl Savaşları'nda Habsburglar Reformasyon'un etkilerini tersine çevirmeye çalışıyorlardı. Pek çok İngiliz, eğer Kıta'da bu politika başarılı olursa, bunun sonuçlarının İngiltere'de de hissedileceğinden korkuyordu. Neredeyse yüz yıllık bir tarih ve propaganda, Protestanlıkla vatanseverliği eşitlemişti. Mary'nın saltanatında yakılan sapkınlar, Fox'un, pek çok kilisede bir kopyası bulunan *Book of Martyrs*'i (*Şehitlerin Kitabı*) sayesinde İspanya'nın kurbanları olarak popülerleştirilmişti. İspanyol Engizisyonu'nun işkenceleri, Hollanda'da Alva'nın Kan Konseyi, Fransa'da St. Bartholomew Katliamı, İspanyol Armada'sı, *Gunpowder Plot** (Barut Suikastı), bunların tümü dünyaya egemen olmak isteyen zalim Katolik imajını ve Tanrı'nın İngilizlerinin de cesaretle bunu önlemeye çalıştığı imajını yaratmak üzere titizlikle kullanılmıştı. (Bu sonun-

cusu ayrıca Armada'nın yenilgisinden sonraki yıllarda yayınlanan Richard Hakluyt'un *Principle Navigations ... and Discoveries of the English Nation* [*İngiliz Ulusunun Başlıca Seferleri ve Keşifleri*] adlı kitabıyla vurgulanmıştı.) Üstelik Papalığın bir zaferi, Almanya'da olduğu gibi İngiltere'de de, Manastırların İlgası'yla manastır arazilerini ele geçirmiş olanları tehdit edebilirdi. Protestanlık, vatanseverlik ve mülkiyet sıkı sıkıya birbirine bağlanmıştı. Düşüncelerin ortaklığı güçlü ve popülerdi. Katoliklikten gelen tehlike hem gerçek hem de hayaliydi. Çok az sayıda İngiliz Katoliği İspanyolların beşinci koluydu ve Cecil ve Başpiskopos Bancroft bu ayrılıklar üzerine maharetle oynuyorlardı. Bununla birlikte Cizvitler İngiltere'nin zorla din değiştirmesini istiyorlardı ve Otuz Yıl Savaşları'nda Katoliklerin davası başarılı olsaydı bunu elde edebilirlerdi.

James, karakter olarak ve finansal zorluklar nedeniyle barışa eğilimliydi. Damadının Bohemya Taht'ını kabul etmesini onaylamıyordu çünkü bunu Avrupa düzenini ve Habsburg ailesinin haklarını tahrip edici bir şey olarak görüyordu. Kraliçe Elizabeth gibi o da her zaman Hollandalı cumhuriyetçileri Protestan kahramanlar olarak değil de İspanya Taht'ına karşı asiler olarak düşünüyordu. Hem James, hem de Charles İspanya ve Fransa'nın Reformasyon karşıtı monarşilerini takdir ediyorlardı. İspanya Elçisi Gondomar, James'e ülkeyi Parlamentosuz nasıl yönetebileceğini anlatmıştı. Saray'da çok etkiliydi ve Otuz Yıl Savaşları'na uzun süre İngiltere'nin müdahalesini önlemişti. James, İspanya ile anlaşarak Avrupa'da barışı yeniden tesis etmeyi –ve dolayısıyla Parlamento'nun toplanmasını önlemeyi– umuyordu.

Bu politikaya güçlü bir şekilde karşı çıkılıyordu. *Puritan* bir grup, Elektor Palatine'e İngiltere'nin yardım etmesi yönünde canla başla propaganda yapıyordu. 1621 Parlamentosu'nda, dinsel nedenlerle olduğu kadar ekonomik ve stratejik nedenlerle İspanya ile savaş yönünde sesler yükselmişti. James Parlamento'yu dağıttığında, Gondomar bunun "Luther'in yüz yıl kadar önce sapkınlığı vazetmeye başlamasından bu yana İspanya ve Katolik dini yararına meydana gelmiş en iyi şey" olduğunu rapor ediyordu. 1623 yılında Prens Charles ve Buckingham'ın,

İspanya Kralı'nın kızıyla (*Infanta*) bir evlilik görüşmesi yapmak üzere Madrid'i ziyaretleri İngiltere'de çok büyük endişe yaratmıştı. Bu endişeler, İngiliz Katoliklerine verilmesi tasarlanan ve Parlamento tarafından kesinlikle kabul edilemeyecek ödünlerle haklı gösterilmeye çalışılmıştı. 1623 Ekim'inde Charles'ın evlenmeden geri dönmüş olması ülke çapında sevinç kaynağı olmuştu.

1621 Parlamentosu'nda James, Elizabeth gibi, Avam Kamarası'nın dış politikayı tartışmasına izin vermeyi reddetmişti. Ama 1624'te Buckingham ve Charles bu kez İspanya ile savaşa tutuşunca, kendilerini James'in planlarına karşı çıkan muhalefetin adeta başında buldular. Kralı yeni bir dış politikaya zorladılar ve masrafları kısma yönündeki maliye politikasına zarar vereceği için savaşa karşı olan Cranfield'ı devirdiler. Birkaç yıl önce kabul edilemez bir küstahlık olarak görülecek bir şey, James'in dış politikasını değiştirmesi koşuluyla, Parlamento'nun Kral'a üç ödenek tahsis etmesiydi. "Majestelerinin evlilik ve Palantino anlaşmalarının kesinlikle bozulması ve bunlardan kurtulunmasını, bizim bu konudaki tavsiyemize uygun olarak, kamuya açıklaması üzerine ve devam etmesi muhtemel görünen savaşı desteklemek amacıyla bu kadar kısa bir zamanda Parlamento'dan geçmiş en büyük ödeneği vereceğiz" Talep edilenin yalnızca dörtte biri olan bu ödenek, Parlamento tarafından seçilecek, harcamaları için Avam Kamarası'na karşı sorumlu olacak Londralı yurttaşların ellerine sayılacaktı.

Buckingham ve Charles Parlamento'ya dış politikayı yürütme, harcamaları denetleme ve bakanları görevden alma hakkını veriyorlardı. James onları, kendi sırtlarına inecek bir sopayı hazırladıkları yolunda uyardı. İkilinin Parlamento ile ittifakı kısa ömürlü oldu. 1624 yılında Mansfield'in Palatine'ye yaptığı sefer feci bir başarısızlık oldu. Buckingham, kuvvet politikası açısından yeterince haklı olarak, İspanya ile savaşın Fransa ile bir ittifakı zorunlu kıldığını düşündü. Dolayısıyla Charles, İspanya Kralı'nın kızından daha az Katolik olmayan Henrietta Maria ile evlendi ve gizli bir anlaşma ile İngiliz Katoliklerine geniş kapsamlı ödünler vereceğine söz verdi. Daha da kötü-

sü, İngiltere, 1625'te, La Rochelle Protestanlarını ezmesine yardımcı olmak için XIII. Louis'ye gemiler göndermeyi kabul etti. Bu Parlamento'nun o kadar şamata yaptığı dış politika değildi; ve bu durumda Parlamento en azından kamuoyunu temsil ediyordu. Fransa'nın emrine verilmesine niyet edilen gemilerin mürettebatı isyan etti. Buckingham kaygısızca politikasını değiştirdi ve Fransa'ya savaş ilan etti. Ne ki 1627'de La Rochelle'i kurtarmadaki başarısızlığı, "ülkemizin maruz kaldığı en büyük şerefsizlikti" Buckingham sonunda siyasal kesimin güvenini kaybetti. "Kral ve Parlamento uzlaşmadığı sürece herhangi bir iyilik umudu görmüyorum" diye yazıyordu Isaac Penington yeğenine, "zira bu olmadan para çıkmaz ve para olmadan hiçbir şey yapılamaz. Kral'ın yüreğini Tanrı'nın ihtişamını daha da artıracak yönde etkilemesi için Tanrı'ya dua ediyorum. ki böylelikle onun saltanatında barış ve refaha sahip olabilelim. Demek istediğim, bütün dünya ile barış, ama İspanya ile savaş."[8] Penington İspanya ile savaşın refah anlamına geldiğini düşünüyordu; eğer Tanrı'nın ihtişamı ve ülkede ahenk elde edilecekse, Kral boyun eğmeliydi. Penington, daha sonra Londra Belediye Başkanı ve Uzun Parlamento'da Pym'in yakın müttefiki olacak önemli bir tacirdi. Onun görüşü, *common law* hukukçularının duayeni Sir Edward Coke'ta yankısını buluyordu: İngiltere "hiçbir zaman İspanya ile savaştığı zamanlar olduğu kadar başarılı olmamıştır"

Bu görüş hükümet tarafından paylaşılmıyordu. İsveç'in Gustavus Adolphus'u, orada Protestanlık savaşları yapmak üzere Almanya üzerine yürüdüğünde Charles gizlice Londra'daki İspanya heyetine 12.000 asker vadetti ama onları göndermeye hiçbir zaman cesaret edemedi. Karşılığında, Charles 1637'de İskoçya'yı zora başvurarak boyun eğdirmeyi önerdiğinde tecrübeli askerler göndermesi için İspanya ile gizli görüşmeler yürüttü. Bu iki farklı dış politikanın doğal bir yansımasıydı; Stuart kralları her zaman Katoliklere hoşgörü ile davranmışlarken Parlamento, reddetme yasalarını (*resusancy laws*) ihlal edenlerin para cezalarını toplama konusunda çok kararlıydı. Par-

8 V. L. Pearl, *London and the Outbreak of the Puritan Revolution* (1961), s. 178.

lamento'nun gerekçesi, kısmen, düşmanlarının sırtından Hazine'yi finanse etmek, kısmen de içeride uzlaşmaz olarak düşman saydığı grubu zayıf düşürmekti. İç Savaş'ta Katolikler esas itibariyle Kralcıydı. Hem James'in hem de Charles'ın Kraliçeleri (eşleri) Katolik'ti ve özellikle ikincisinin saltanatında Buckingham'ın annesi, Hazine Lordu Portland, Dışişleri Sekreterleri Calvert ve Windebanke, Maliye Şansölyesi (Bakanı) Cottington ve pek çok saray hanımefendisi gibi siyasal açıdan önem taşıyan pek çok kişinin din değiştirdiği görülmüştü. Kanlı Mary'nin (1512-1558) saltanatından bu yana Papalığın bir temsilcisi ilk kez sarayda kabul edilmişti. Şimdi biliyoruz ki Laud saraydaki Papacı (*Papist*) eğilime karşı çıkıyordu ve Kardinal takkesini reddetmişti. Ancak dönemi yaşayanlara onun politikası Papacılığa (*Popery*) yakın görünüyordu ve Papa her şeye rağmen o öneriyi yapmaya değer görmüştü. Papacılık suçlaması sırf Protestanlıkla vatanseverlik arasındaki yakın ilişki nedeniyle tahripkârdı. Parlamento'nun 1641 yılındaki Büyük İtirazı'nın nedeni (*Great/Grand Remonstrance*), kraliyet politikasının arkasında, "aktörleri ve teşvikçileri" "(i) Cizvit Papacıları...; (ii) Piskoposlar ve ruhbanın ahlâksız kesimi ...; (iii) özel amaçları için kimi yabancı prens ya da devletlerin çıkarlarıyla meşgul olan danışman ve saraylılar" olan, İngiltere hükümetinin temel yasa ve ilkelerini tahrip etmeye yönelik uğursuz ve tehlikeli bir hesap" görmesiydi. Kuşkusuz İspanyol rüşvetlerini kabul eden saraylılar vardı: ama Büyük İtiraz aynı zamanda bir propaganda açıklamasıydı. "Her ne kadar böyle bir şeyden suçlu olmadıklarını bilsek de", diye konuşuyordu Selden, "yüksek rütbeli ruhbanı iğrenç göstermek için Papacı (*Papist*) suçlamasında bulunuyoruz"

Hükümranlık

Impeachment (görevden azletme), Avam Kamarası'nın bir bireyi suçlayıp onu yargılanmak üzere Lordlar Kamarası'na havale ettiği bir 15. yüzyıl uygulamasıydı. 1621 yılında Sir Giles Mompesson tekelci diye; ve Lord Şansölye Bacon rüşvetçilik-

le suçlanmış, Buckingham popülarite kazanmak için Bacon'u gözden çıkarmıştı; 1624'te Hazine Lord'u Cranfield'in görevden azledilmesini örgütlemişti. James'in öngörmüş olduğu gibi, 1626'da Buckingham'a da sıra geldi. Devletin makamlarını tekeline almakla suçlanmıştı. Bu bir suç değildi ama görevden azletmenin hantal süreci, Avam Kamarası'nın kralın bir sekreterine (bakanına) güvensizlik belirtmesinin tek yoluydu. Bu, bakanların Parlamento'ya karşı sorumlu olmalarını yerleştirme yolundaki ilk adımdı.

1604'ten 1629'a kadar geçen yıllar, Avam Kamarası'nın "inisiyatifi ele geçirdiği" yıllar olarak tanımlanmıştır.[9] Bir dizi usule ilişkin yolla tartışmaların kontrolü, Kral'ın Kamara'daki ajanları olan *Privy Council* üyelerinin elinden alınmıştı. Komisyonların yaygın bir şekilde kullanılışı tartışmaların biçimselliğini azalttı ve bireysel olarak üyelerin etkilerini hissettirmelerine olanak verdi. Görevi, tartışmaları hükümetin çıkarı doğrultusunda yönetmek olan Avam Kamarası Başkanı (*Speaker*), kaçınılmaz olarak kralın gösterdiği bir adaydı. "Bütün Kamara'yı temsil eden bir komisyonun" icadı, Avam Kamarası'na, *Speaker*'ın yerine kendi seçtikleri bir başkanı (*Chairman*) getirme olanağı verdi. Daha uzun süren birleşimler, birlikte çalışma deneyim ve alışkanlığını getirdi: Kamara'nın *Privy Council* üyelerinin değil de, peşinden gidilen saraylı olmayan liderler ortaya çıkmaya başladı. 1604 yılında Kamara, başarılı bir şekilde, Buckinghamshire'deki tartışmalı bir seçimi James'in –her ne kadar uygulamanın Elizabeth döneminde güzel örnekleri olsa da– *Court of Chancery*'e* havale etmesine karşı çıkarak, bundan böyle tartışmalı seçimler hakkında kendisi karar verme hakkını kazandı. 1614 yılında, hükümetin Avam Kamarası'nı "müteahhitler" yoluyla yönetmeye çalıştığı iddiaları etrafından öyle gürültü koptu ki, Parlamento dokuz hafta süren devamlı etkisizlikten sonra dağıtılmak zorunda kalındı. Bu *Addled Parliament** (Bozulmuş Parlamento) deneyimi gelecekte hükümetleri çok daha dikkatli olmaya yöneltti.

9 W Notestein, *The Winning of the Initiative by the House of Commons* (Raleigh Lecture, 1924).

1621'de James, Avam Kamarası'nın dış politikayı tartışma talebini, "Siz o dilekçenizde, hükümranlığın sikke kesme dışındaki hangi en yüksek noktasını dışarıda bırakmadınız ki?" diyerek azarladı. Ve, Avam Kamarası'nın ayrıcalıklarının, "bizim atalarımızın lütuf ve izninden kaynaklandığını" ekledi. Avam Kamarası, öfkeli Kral'ın Kamara'nın zabıt defterinden yırtıp aldığı bir itirazla kendisine cevap verdi: "Parlamento'nun özgürlükleri, oy hakkı, ayrıcalıkları ve yetkileri, İngiltere'nin uyruklarının eski ve kuşku duyulamayacak doğuştan hakkı ve mirasıdır kralın, devletin, mülkün ve İngiltere Kilisesi'nin savunmasıyla ilgili çetin ve acil işler ve yasaların yapılması ve korunması, kötülük ve şikâyetlerin onarılması Parlamento'ya uygun konular, üzerinde konuşulacak ve tartışılacak meselelerdir" ve bunlar tartışılırken ifade özgür olmalıydı. 1629 karar tasarıları da Avam Kamarası'nın haklarının benzer bir şekilde talep edildiği şeylerdi. Bunlar yasalaşırken *Speaker* kürsüsünden inmeliydi. Ancak 1642'de, I. Charles beş Parlamento üyesini tutuklamaya geldiğinde, *Speaker* Lenthall ona, "benim burada ne görecek gözüm, ne de konuşacak dilim var, ama Kamara beni, onun hizmetkârı olarak istediği gibi yönlendirebilir" diyecektir. Böylece, *Speaker'ın* Kral'ın hizmetkârı olmasına son verilip, Avam Kamarası'nın hizmetkârı olmasıyla devrim tamamlanmıştı.

"İnisiyatifi ele geçirmenin" ne anlama geldiği konusunda açık olmak önemlidir. Anayasa tarihçileri kimi zaman sanki Parlamento üyeleri kendi "özgürlük ve ayrıcalıklarını" kendi içinde şeylermiş gibi, görevden azletme (*impeachment*) vb. terk edilmiş eski teamülleri sırf eskiye merakları yüzünden canlandırmışlar gibi yazarlar. Avam Kamarası'nda kendini adamış eski eser uzmanları vardı; eski ya da yeni bütün bu prosedür araçları, bir amaca hizmet eden araçlardı. Avam Kamarası'nda "devrimci bir parti"nin varlığı konusunda iddialar da ileri süremeyiz. Finans, din ve dış politika konularında farklı sürtüşme kaynakları vardı: anayasa birbirinden farklı görüşlerin halledildiği bir alandı. İnsanlar geçmiş uygulamalar (teamüller) bağlamında tartışıyorlardı zira yeni sorunlarla karşı karşıya bulun-

duklarını kabul edemiyorlardı: 16. yüzyılın hükümetler üzerine baskı yapan ekonomik değişiklikleri, ne bakanlar ne de parlamento üyeleri tarafından tam manasıyla kavranabiliyordu. Adamlar el yordamıyla araştırırken ve birbiriyle çatışırken, Avam Kamarası, devlet gücünü bilinçli olarak ele geçirmek için değil parlamento üyeleri farklı politikaların izlenmesini istedikleri için inisiyatifi *Privy Council*'in elinden çekip almak üzere kendini örgütledi.[10] Bu konuda Avam Kamarası, temsil ettikleri kişiler adına hareket ediyordu. Her ne kadar tartışmaların sözde gizli olması gerekiyorduysa da, önemli konuşmaların metinleri ülkede elden ele dolaşıyordu ve üyeler, Uzun Parlamento sırasında bariz bir şekilde yaygınlaşacak olan kamuoyunun avukatlığına çoktan soyunmaya başlamışlardı. Tonaj ve sterlin başına alınan vergileri (*Tunnage and pound*) yasa dışı ilan eden 1629 itirazı, örneğin, ödemeyi reddetmeleri konusunda tacirleri yüreklendirmeyi amaçlıyordu.

Geriye bakıldığında biz, 17 yüzyıl başlarındaki çatışmaları hükümranlık için verilen bir mücadele olarak tanımlıyoruz. Patron kim olacaktı, Kral ve gözdeleri mi yoksa mülk sahibi insanların seçilmiş temsilcileri mi? Dönemi yaşayanlar bunu bu şekilde görmediler. Yalnızca Kralcı düşünürlerin sarih bir hükümranlık teorisi vardı. Parlamenterler, "hükümran Lordumuz ve Kralımıza" "hükümranlık gücünü" vermeme konusunda Pym'le aynı fikirdeydiler ama bunu Parlamento adına talep etmiyorlardı. En dikkate şayan olan Sir John Eliot'un olayıdır. 1629'da Parlamento'nun dağıtılmasından sonra Eliot, Kral tarafından tutuklanmış ve Londra Kulesi'nde (*Tower of London*)* bilerek ölüme terk edilmişti. Dalkavukluk ederek serbest kalabilirdi. Bunu yapmadı. Cesur ve ilkeli bir adamdı. Kule'de bir risale kaleme aldı. *De Jure Majestatis* ("*Hükümranlığın Hakları Üzerine*"). Bu risalede ifadesini bulan bütün görüşler, zorunlu olarak Eliot'a ait değildir çünkü bazılarını başka yazarlardan kopya etmiştir. Ama öyle görünüyor ki bunu onlarla aynı görüşte olduğu için yapmıştır. Normal zamanlarda diye yazı-

10 G. L. Harriss, "Medieval Doctrines in the Debates on Supply", K. Sharpe (ed.), *Faction and Parliament: Essays on Early Stuart History*, 1978 içinde.

yordu Eliot, Kral, sahibinin rızası olmadan mülkiyete dokunamaz; zorunluluk hallerinde keyfi olarak vergilendirebilir. Kralla halk arasında bir sözleşme yoktur; kötü krallara daha büyük kötülükler ortaya çıkmasın diye itaat edilebilir. Uyruklara bahşedilen herhangi bir özgürlük kralın hükümranlığına zarar vermez; Charles bunu Haklar Dilekçesine yazdırmak için boşuna uğraşmıştı. Uyruklar hükümranlığı paylaşamazlar; ve İngiltere'de Parlamentolar yalnızca Kral tarafından toplanabildiği için o hükümrandır. Böylece, Parlamento'nun otoritesinin Kral'ınkine üstün olması gerektiği ilkesini savunduğu için hapishanede ağır ağır ölüme terkedilen Eliot öyle görünüyor ki bu düşünceyi kuramsal bir biçimde ifade etmeyi başaramamıştır. Parlamento liderleri arasında zihni bu noktada duran tek yönetici de o değildir. Bu bize, daha önce saraya karşı çıkmış olsa da 1628 yılında Wentworth'un kraldan görev kabul etmesini anlamaya yardımcı olabilir. Pym ve adamları Wentworth'u kendi ilkelerini çiğnemiş bir zamane adamı olarak değerlendirmişlerdir. Gerçekten de kralın hizmetinden çok kazanç sağlamıştır. Ama o, artık Buckingham'ın sabırsız, savaşçı dış politikası terkedildiğine göre, Majestelerinin Hükümeti'nin devam etmesine karar verirken aslında Eliot'un ilkesine dayanmıyor muydu?

Bu açıdan bakıldığında I. James'in mantıksız olmadığı görülmektedir. Tarihçiler onu, İngiliz anayasasını anlamayan ve monarşi adına aşırı talepler ileri sürerek parlamento üyelerinin Parlamento adına karşı taleplerde bulunmasına yol açan "hoyrat bir İskoç" olarak kınama eğilimindedirler. Ama aslında James, İngiliz Taht'ına çıkmadan önce, İskoçya'yı yönetmek gibi zor görevi büyük başarıyla yerine getirmiş kurnaz, kendini beğenmiş, tembel bir entelektüeldi. Onun kralın yetkileri ya da Tanrısal Hak konusundaki düşünceleri, Elizabeth'inkinden daha aşırı değildi. James bu düşünceleri daha sık ve daha cebren ifade etmiştir ama bunun için belki de nedenler vardı. Parlamento, Elizabeth'in saltanatının sonlarından itibaren krallık otoritesine çoktan meydan okumaya başlamıştı; ancak teoride ve uygulamada Taht'ın pozisyonu çok daha güçlüydü. Tudor İngiltere'sinde Kral hukukun ve düzenin odağıydı. Pro-

testan İngilizlerin duygusal sadakati kiliselerinin başı üzerinde toplanıyordu. Shakespeare'in tarihsel oyunları, Elizabeth'çi anlamda güçlü bir monarşinin, ulusal birliği yabancı istilasına ve dahili anarşiye karşı savunmak için zorunlu olduğunu gösterir. Monarşi açısından tehlike, bu pozisyonun savsaklanmasıydı. Kendi pozisyonunu tanımlama ve Parlamento'nun buna meydan okumaya cüret etmesi, James'in avantajınaydı. "Zihin durması", kendisini eleştirenlerin gidebilecekleri en ileri noktanın, Parlamento içinde hükümran bir kral ya da daha sık olarak karma bir monarşi, dengeli bir anayasadan söz etmelerini sağlıyordu. Çatışma durumunda tarihsel olarak, hukuksal olarak ve duygusal olarak, her hangi bir kişinin Kral'ın nihaî otoritesini inkâr etmesi zordu. Ve James'in Tanrısal Hak kuramını ifade ediş biçiminde bize saldırgan gelen şeylerin pek çoğu, çağdaşlarını sarsmış olamazdı. Bir keresinde *Star Chamber*'da bir *Privy Council* üyesi, bir polis memurunu, hiyerarşideki en düşük devlet görevlisini, dava eden bir beyefendinin uyarısı hakkında, "Bundan böyle herkes, bir yöneticiye karşı hangi sözcüklerle şikâyet edeceğine dikkat etmelidir; zira onlar tanrıdır" demişti. 17. yüzyılda bir hakkın tanrısal olduğunu söylemek ona önem atfettiğinizden başka bir anlama gelmez. James'in krallık imtiyazı teorisinin, hukuk, mantık ve aklıselim açısından övülecek pek çok yanı vardı.

Herkes Kral'ın, sikke kestirmek ya da asalet unvanı vermek gibi hükümdarlık imtiyazından (*prerogative*) doğan belirli hakları olduğu konusunda anlaşıyordu. James ve Charles'ın ayrıca talep ettikleri, kendilerinin tanımladığı şekliyle ulusal savunma ya da ulusal güvenlik için, hukukun dışında zorunlu olduğunu düşündükleri her türlü önlemi alabilmelerini sağlayacak mutlak hükümranlık haklarıydı. Avam Kamarası ve *common law* hukukçuları bu yetkiyi Kral'a vermeyi reddettiler; oysa bu Parlamento'nun bugün kullandığı bir haktır. Bu, herhangi bir devlette, herhangi bir otoritenin uygulamak zorunda olduğu nihaî hükümranlık hakkıdır. Parlamento ve *common law* hukukçuları krallık imtiyazının varlığını inkâr etmiyorlar, ama bu imtiyaz yeni sorunları karşılamak için kullanıldığından, haklı olarak,

Kral'ın ve gözdelerinin bunu daha önce görülmemiş şekilde esnettiğini düşünüyorlardı. Kral'ın bakış açısından, onu eleştirenler tamamen olumsuz ve engelleyici bir şekilde hareket eder görünüyorlardı ve bu pozisyonlarını haklı kılmak için ikna edici olmayan hukuksal masallara başvuruyorlardı.

Sir Edward Coke ve Parlamento liderlerinin pek çoğu bu nedenle antikacılık yapıyorlardı. Eğer daha önce görülmemiş bir durumla karşı karşıya bulunduklarını kavrayabilselerdi, o zaman şunları söyleyebilirlerdi: "Şu ya da bu edimleri yerine getirmeye hükümeti zorluyoruz, çünkü bunların ülkenin yararına olduğuna inanıyoruz ve bizler, vergi verenlerin temsilcileri, kendi görüşlerimizin geçerli olmasını sağlayacak kadar güçlüyüz" Bunun yerine onlar, yalnızca Avam Kamarası'nın ezelden beri var olan haklarını talep ettiklerini ileri sürmek zorunda kalıyorlardı; yenilik icat edenler Kral'a aksini salık verenlerdi. Dolayısıyla Uzun Parlamento ehlileşmiş antikacısı olarak Sir Simonds D'Ewes'i kullanıyor, Avam Kamarası'nın yapmak istediği şeyleri haklı gösterecek "teamül aramak" üzere onu ara sıra Kule'deki arşive gönderiyordu. Sir Simonds böyle bir şey bulamadığını söylediğinde kederli gün geldi. Bu Avam Kamarası'nı istediği gibi hareket etmekten alıkoymadı ama insanların "zihin durmasını" aşmalarına ve Kral'ın Tanrısal Hakkı'na karşıt bir hükümranlık teorisi geliştirmelerine yardımcı oldu.

Hükümranlık meselesini aşmak için öne sürülen teorilerden birisi, dengeli ya da karma bir anayasaydı. Kral, Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası birlikte hükümrandılar; ve dolayısıyla Lordlar Kamarası'nın iki rakip arasındaki dengeyi gözetmesi beklenebilirdi. Ancak bu teori, Avam Kamarası'nın Lordlar Kamarası'nı üç kere satın alabileceği bir zamanda iflas ediyordu. Haklar Dilekçesi tartışmaları sırasında Eliot, "eğer Lordlar bize yüz çevirirse", kendilerinin (Avam Kamarası'nın) "yine de gelişmeye ve yeşermeye devam edeceği" konusunda emin olduğunu söylemişti. Üstelik, Avam Kamarası'nın çoğunluğunu muhalefete çeken meseleler, Lordlar Kamarası'nı da bölmüştü. "1621'de" diye yazıyor Mr. Manning, "Southampton Earl'ü, Avam Kamarası'ndaki muhalefetin gerçek lideriydi; 1626'da

Pembroke Earl'ü, Parlamento'nun Buckingham Dükü'ne yönelik saldırısının arkasındaydı" On bir yıllık kişisel yönetim, Lordlar için, Avam Kamarası'na olduğundan daha az bir hakaret değildi. Taht, Lordlar Kamarası'na yalnızca oradaki piskoposların blok oyu sayesinde güvenebilirdi. Dengeli anayasa teorisine göndermede bulunurken Harrington ünlü yorumunu yapmıştı: "Soylularından mahrum kalan bir monarşinin, güneşin altında ordudan başka sığınabileceği bir yer yoktur. Bu nedenle, bu hükümetin dağılmasına [İç] savaş değil, savaşa bu hükümetin dağılması neden olmuştur"

Hükümranlık karşıtı bir başka teori, temel yasa kavramıydı. Bir yerlerde –yargıçların sinelerinde, *Magna Carta*'da ya da Parlamento'nun özgürlüklerinde– toplumsal istikrar için öylesine gerekli ve hiçbir hükümetin bunlara karşı gelemeyeceği çok kutsal ve çok zorunlu yasalar vardı. (16. yüzyılın en etkili siyasal düşünürlerinden biri olan Jean Bodin için bu tür yasalar mülkiyeti ve aileyi koruyan yasalardı.) Temel yasa kavramının güzelliği, tam da onun müphemliğinden ve kendinden menkul oluşundan kaynaklanıyordu. Asla tanımlanmamış bir şey üzerinde herkes anlaşabilirdi. 1641'de Strafford, başka şeylerin yanı sıra, krallığın temel yasalarını ihlal ettiği suçlamasıyla azledilmişti. Avam Kamarası'nın suçlamayı oylayacağı sırada, zeki ve kötü niyetli Edmund Waller ayağa kalktı ve aldatıcı bir masumiyetle, krallığın temel yasalarının neler olduğunu sordu. Sıkıntılı bir sessizlik oldu. Hiç kimse, Strafford'un "ölmüş adamın dostu olmaz" anlayışı dışında, heterojen bir çoğunluğu kesinlikle bölecek olan bir tanım girişiminde bulunmaya cesaret edemiyordu. Ayağa fırlayan ve bu krallığın temel yasasının ne olduğunu bilmiyorsa, Mr. Waller'ın bu Kamara'da oturmaya yeri olmadığını söyleyen bir hukukçu tarafından durum kurtarıldı. Bu şimdilik doğruydu. Temel yasa teorisi, kralın mutlak imtiyaz iddialarına karşı, kendileri adına hükümranlık talep edemedikleri sürece, Avam Kamarası'nın tek cevabıydı; ve temel yasaya bağlılık, hükümranlık açısından düşünme olasılığını artırıyordu.

Buraya kadar anayasal çatışmaları, *common law'a* pek az göndermede bulunarak tartıştık. Bu, hükümranlık meselesini, bü-

yük ölçüde hukuki terimler içinde düşündüklerinden, kavrama güçlüğü çeken, 17. yüzyıl insanı için anlaşılamaz bir şeydi. Yazılı hukuk, yasanın ne olduğunu açıklıyordu; onu yaratmıyordu. Parlamento bir Yüce Mahkeme'ydi. Günün sorunları, haklar ve ayrıcalıklar, özgürlükler ve yetkiler arasında hüküm vermeyi gerekli kılıyordu. Avam Kamarası'nda muhalefetin lideri haline gelen ve profesyonel bir hukukçu olan Sir Edward Coke, anayasal konularda, yüce mahkeme olarak *common law* yargıçlarının nihaî bir temyiz mahkemesi görevini üstlenmeleri gerektiği düşüncesindeydi. Hukukun kendisi hükümrandı ve yalnızca yargıçlar onun sırlarını bilebilirlerdi. Coke'un yönetiminde *common law* yargıçları, krallık imtiyazını kuşatmaya, bu imtiyazı ve yetkiyi doğrudan Taht'tan alan kilise mahkemelerinin uygulamalarını sınırlandırmaya çalıştılar.

Coke, *common law*'un eski Briton'lardan beri varlığını sürdürdüğüne, Roma, Anglo-Saxon ve de Norman fetihlerinin onu hemen hemen hiç değiştirmediğine inanıyordu. Bununla beraber hukuk, hem de Coke'un zamanında radikal bir şekilde, değişiyordu ve Coke'un kendisi de bu değişimin ana enstrümanlarından birisiydi. Ortaçağ hukukunun ticari bir topluma uyarlanması konusunda, hukuk tarihçilerinin, herhangi bir başka hukukçudan daha çok prim verdikleri hukukçu oydu. 1621'e gelindiğinde bir Parlamento üyesi şu tarihsel olarak saçma iddiada bile bulunabiliyordu: "*common law* hiçbir zaman serbest ticarete izin vermedi" 1624'te Parlamento tekelleri yasa dışı ilan ettiğinde, bunların, "bu mülkün *common law*'una göre yargılanıp karar verilmesinde ve başka türlü hareket edilmemesinde" ısrar ediyordu. Benzer bir şekilde 1641'de *Star Chamber*'ı ilga eden yasa, mülkiyeti ilgilendiren bütün davaların *common law*'a göre çözülmesini söylüyordu. *Common law*, özgür insanların hukukuydu. "Bütün özgür uyruklar topraklarını ve ayrıca işlerini özgürce yürütme hakkını miras edinmiş olarak doğarlar" diyordu Sir Edwin Sandys, 1604'te Avam Kamarası'nda. Kraliyet mahkemelerindeki davaların maliyeti, yalnızca tuzu kuru olanların bu doğuştan gelen haktan yararlanabileceği anlamına geliyordu.

Dolayısıyla, her ne kadar işin içine bu da girecekse de –*common law* hukukçularının iş alemine, kiliselere verilen ödentilere ve Kral'ın yetkili kıldığı mahkemelere, diş bilediği anlamında– yalnızca "mahkemeler arası bir çatışma" söz konusu değildi. Daha önemli olan mahkemelerin hangi hukuka göre hüküm vereceği idi. *Common law* mahkemeleri –*King's Bench** ve *Court of Common Pleas**– giderek artan bir şekilde mutlak mülkiyet haklarını, insanların nasıl isterse öyle kullanacağı hakları savundular. Kral'ın yetkili kıldığı mahkemeler giderek daha fazla hükümetin organları haline geldiler. I. Charles'ın kişisel yönetimi sırasında tekelleri desteklediler ve çitleme yapan toprak sahiplerin özel mülkiyet haklarını çiğneyip geçtiler. Dolayısıyla Avam Kamarası ile *common law* hukukçuları arasında ittifak doğaldı. Parlamento 1642'de, hukukun, "bu krallığın soylularının ve belli başlı *gentry*'sinin mülklerine sahip çıkmalarını, her türlü zor ve şiddetten korunmalarını ve, aksi halde hizmetçilerle arkadaşlık etmek durumunda kalacakları için, daha alelade türden insanlardan farklı olmalarını" sağlayan bir şey olduğunu ilan ediyordu,

Erken Stuart hükümetleri, Parlamento üyelerinin çoğunun antikacılığı, *common law'a* yüzlerini dönmeleri ve *common law* hukukçularıyla ittifak etmeleri nedeniyle, kraliyet politikasının genel çizgilerini kabul eden yargıçlara ihtiyaç duydu. 1616'da Başyargıç Coke, hüküm verirken I. James'e boyun eğmediği için görevinden alındı. On yıl sonra I. Charles, zorla borçlanmanın yasallığını kabul etmediği için Başyargıç Crew'un görevine son verdi. 1628'deki Beş Şövalye Davası'nda (*Five Knights Case*)*, o sırada muhalefet döneminde olan Wentworth, yargıçların "her türlü mülkiyetin köklerini sökmelerinden" şikâyet ediyordu. I. Charles'ın kişisel yönetimi döneminde, yargıçların bir biri ardından görevden alınmaları, onları tekelleri desteklemeye, Coke'un Kilise mahkemelerinin yargılama hakkını sınırlandırma girişimini terk etmeye ve Gemi Parası'nı yasal ilan etmeye zorladı. Ancak sonunda *King's Bench*'in karşı karşıya kaldığı itibar kaybı, uzun dönemde muhtemelen hükümete daha fazla zarar verdi.

Saray ve ülke

Bu dönem boyunca, sarayın standartlarıyla mülk sahibi sınıfların kitlesi arasındaki ayrılığın farkındayız. I. James ukala, büyük ve görünüşe göre uygunsuz alışkanlıkları olan bir kişiydi. Zenginliği ve unvanları, ilk önce İskoç gözdelerine ve daha sonra da yakışıklı George Villiers'in sonradan görme kabilesine müsrifçe dağıtıyordu. Saray halkının sarhoşluğu, Essex boşanması ve Overbury cinayetinin kirli skandalları, kişisel olarak da Kral'a yansıyordu zira, Essex Kontes'i Kral'ın bir gözdesi olan Somerset Earl'üyle evlenmek için boşanmıştı. Bu tür işler, giderek *Puritan*'laşan *gentry* ve tüccarın edep duygusunu rahatsız ediyordu. I. Charles'ın döneminde sarayın görünürdeki davranışı iyileşti ama Buckingham'ın süregelen hakimiyeti eski aristokrasiyi rencide ediyor; Katolik ilişkilerinin etkisi *Puritan* kamuoyunu sarsıyordu; ve 1628'deki öldürülmesinden sonra, Henrietta Maria'nın partisi [çevresi], Buckingham'ın partisinin [çevresinin] olduğundan çok daha gösterişli bir şekilde Katolik'ti. 1640 yılında hemen hemen beş asilzadeden birisi Papacıydı. Sarayın daha iyi bir maneviyata sahip olması, teolojik icatları daha az şaşırtıcı görünmeyen ve de yardakçıları "genel olarak doğuştan en alelade köylüye eşit", "gübre yığınından derlenmiş azametli piskoposlar" olan Laud'un iktidara gelmesiyle birlikte olmuştu. Piskoposların düşmanı olmayan Hyde, ekliyor: "mizaç yokluğundan ya da yetişme bozukluğundan piskoposlar, iyiyi kötüden ayırma yeteneğine sahip olmadıkları gibi, tartışmalarında ülkenin en büyük adamlarına karşı göstermeleri gereken saygıyı gösteremediler" Ve dolayısıyla "bütün soyluların evrensel kıskançlığına" hedef oldular. 1640'ta, [her Şeyin Kökten Eleştirildiği] Dipten Doruğa Dilekçesi (*Root and Branch Petition*)* "kilise dışı yöneticilerin, soyluların ve *gentry*'nin küçük görülmesini rahiplerin teşvik etmesini" lanetliyordu. Pek çok Londralı bunu imzaladı.

Dolayısıyla "saray" ve "ülke" arasında derin bölünmeler vardı. Zira vergi vermesi istenenler, paranın büyük ölçüde sarayın lüksüne ve israfına gittiğini düşündükleri için, bunun anayasal

sonuçları oluyordu. 1610 yılında, bir Parlamento üyesi "mamafih bir yoksuldan para alıp, bir saraylının atının süslenmesine" asla "onay vermeyeceğini" söylüyordu. Saraydaki Katolik etkiler, yasanın talep ettiği, reddedenlerin para cezasına çarptırılmasının başarısızlığa uğraması anlamına geliyordu. "Ülke" bunu kendilerinin tazmin etmesi gereken bir gelir kaynağının kaybı ve ulusal tehlikenin baş gösterdiği bir dönemde potansiyel beşinci kola karşı bir müsamaha olarak görüyordu.

On yıldan fazla bir süre Buckingham, "ülkenin" sarayda gördüğü kötülükleri şahsında temsil ediyordu. O, kendi ailesini öne çıkaran ve eski aristokrasiyi makamlardan ve buna bir hakları olduğunu düşündükleri kayrılmadan dışlayan bir türediydi. Tekelcileri ve Papacıları koruyordu. Lord Amiral olarak ticareti korumada başarısız oluyordu. Dış politikası ilkesiz, kararsız ve felaketti. Öylesine megaloman bir hale gelmişti ki, bir altın madeni bulunduğu söylenen bir Batı Hint adasına bağımız bir hükümdar olmayı düşünüyordu.[11] Onun döneminde makamların ve unvanların satışı sistemli bir hale gelmişti. Lordlukları, baronlukları ve makamları satmak, toplumdaki en zengin ve en az vergilendirilen bir kesimin zenginliğine el koyan bir vergilendirme çeşidi olarak savunulabilirdi. Bu önceden tahmini imkânsız ama önemli bir gelir kaynağı idi; ve bu yolla saraylılar, "şövalye yapılarak", hükümete masraf kapısı açmadan ödüllendirilebilirlerdi. Hükümetin amacı, istikrarlı hiyerarşik mertebeler toplumunu sürdürmekti; ne var ki unvanların satışı bunu baltalıyordu. Unvan enflasyonu asilzadeliğin prestijini azalttı ve diğer soyluları öfkelendirdi – giderek artan bir şekilde satılan malın değerini düşürdü. 1640 yılında 1603'e göre iki kat daha fazla İngiliz, dört kat kadar da İrlandalı soylu vardı.

Unvanları için ağır ödemeler yapmak zorunda kalanlar da pek fazla bir minnet duygusu taşımıyorlardı. Makamların satılması yeni adamları yönetime soktu ama verimsizliğe ve rüşvete yol açtı. Mevkiini satın alan bir adam, önce kamuya hizmet edemezdi; harçlar ve rüşvet yoluyla zararını telafi etmek zorun-

11 M. Roberts, *Gustavus Adolphus*, ii (1958), s. 376

daydı. Makama kaydı hayat şartıyla tasarruf etmek hakkıydı ve dolayısıyla hükümetlerin onlar üzerinde pek az denetimi vardı ya da hiç yoktu. 1630'larda makam sahipleri, yılda toplam kraliyet gelirlerinin yarısı kadar, 300.000-400.000 sterlin arasında bir gelir elde etmiş olabilirler. Fazla harç alanları kovuşturmak için bir komisyon oluşturulduğunda, kâtiplerinden ve ulaklarından ikisinin, rüşvet, şantaj ya da benzer bir suç nedeniyle görevden alınması ya da kınanması gerekiyordu.[12] Sarayda ve hükümette, yeni soylu ya da şövalye yapılanların tümünün beklentilerini karşılayacak kadar görev yoktu; ve görevlerin satılması arzı düşürürken, unvanların satılması talebi artırıyordu. Böylece *gentry* de bundan rahatsız oluyordu. "Büyük gözdeler geldiklerinde", diyordu Newcastle Dükü, bunlar *gentry*'i "dışarı atıyordu" 1626'da Avam Kamarası Buckingham'ı azlettiğinde, "unvan ticaret ve esnaflığı", suçlamalarının başlıca nedenlerinden birini teşkil ediyordu: ama ertesi yıl bu onun La Rochelle seferini aynı yöntemlerle finanse etmesine engel teşkil etmedi.

Hükümet ne yapabilirdi? Unvanların en etkili bir şekilde satıldıkları iki dönem (1608-12 ve 1618-24), bütçeyi denkleştirmek için ciddi çabaların gösterildiği "reform" dönemleriydi. I. Charles, unvanların satılmasına toplumun itirazını gördü ve Buckingham'ın öldürülmesinden sonra bunu terk etti. Ama gelirleri yetersiz kalmaya devam ediyordu: Kral'ın uyruklarının gelirlerine, örneğin, babasının değersizleştirdiği şövalyelikleri satın almayanları para cezasına çarptırmak gibi eski bir iddiayı canlandırarak ulaşmaktan başka çaresi yoktu. Harçlar Komisyonu bile, çok fazla para sızdıranları cezalandırarak, para elde etmek için kullanıldı. "Saray"la "ülke"; Taht'la Parlamento arasında güven olmadığı sürece, saray ülke üzerinde asalaklığı bırakıncaya kadar kalıcı herhangi bir çözüm olamazdı.

Richard Lloyd, 1641'de Galler'deki Meclis'i savunurken, "prensler için yetenekli hizmetkârlarını, Hazinelerindeki para

---

12 Bu paragraflar için bakınız, L. Stone, *The Crisis of the Aristocracy*, s. 65-128; C. R. Mayes, "The Sale of Peerages in Early Stuart England", *Journal of Modern History*, XXIX; G. E. Aylmer, *The King's Servants: The Civil Service of Charles I* (1961).

gibi, yükseltmek için terfi yerleri olmalıdır" diyordu. Makamları dağıtma becerisi ülkeyi yönetmenin zorunlu araçlarından birisiydi. Yüzyıl boyunca, yüksek makamları işgal etmek istemenin temel nedeni, oradan sağlanacak paraydı. Başkalarının yolsuzluğunu çok eleştiren Strafford gibi bir adam bile, kralın hizmetindeki 11 yıl boyunca her yıl gelirini yaklaşık 17.000 sterlin artırmıştı.[13] Muhtemelen *Interregnum** dışında, siyasi mücadelelerin altında yatan bu noktayı hiçbir zaman unutmamalıyız. Yüzyılın çatışmaları, başka şeylerin yanı sıra, makamın sağladığı yağmanın dağıtımını kontrol etmeyi ve Kral'dan gelen bu kazançlı patronajı kendilerini ülkenin doğal yöneticileri olarak görenlere transfer etmeyi hedefliyordu. Aynen Wolsey'in elindeki aşırı güç toplanmasının Reformasyon'un oluşmasına yardımcı olması gibi, bu patronaj sisteminin Buckingham tarafından tekel altına alınması, saray ve ülke arasındaki bölünmeye, İç Savaşı olası kılan yönetici sınıf içindeki bölünmeye çok katkıda bulundu.

"Ülke"den söz ettiğimizde kimleri kastediyoruz? Saray ya da yönetimde bir makam işgal etmeyen "özgür olanları", *gentry*'nin ana gövdesini kastediyoruz. Yönetimin istikrarı sonuçta onlara dayanıyordu. Herhangi bir iç politika, uzun dönemde, yerel yönetimi denetleyen, maaş almayan *J.P.*'lerin işbirliği olmadan başarılı olamazdı. Yüzyılın anayasal çatışmaları, yalnızca Taht'la büyük toprak sahipleri arasındaki, yönetimin patronaj sistemini kimin denetleyeceği uğrunda bir mücadele değildi; bunlar ayrıca ikinci derecedeki toprak sahiplerinin Whitehall'un denetiminden kurtulma mücadelesiydi. Mitchell ve Mompesson'un elindeki birahanelere ruhsat verme imtiyazı, *J.P.*'lerin yerel etkisini tehdit ediyordu: 1621 yılında Avam Kamarası tarafından iptal edildi. Sıkıyönetim, *J.P.*'lerin iktidarını hükümsüz kılıyordu. Haklar Dilekçesi tarafından yasaklanmıştı. 1630'larda, *Privy Council, J.P*'ler üzerinde daha katı bir ekonomik düzenleme politikası empoze etmeye çalıştı. 1640-41'de, *J.P.*'ler misillemede bulundular. Taşranın doğal yöneticilerinin yerel otoritesine karşı, daha sonra *Level-*

13 P. Williams, *The Council in the Marches of Wales under Elizabeth I*, (1958), s. 148; H. F. Kearney, *Strafford in Ireland* (1959), 12. Bölüm.

ler'lar, Cromwell'in *Major-General*'leri* ve II. James tarafından gerçekleştirilen benzer meydan okumalar, benzer şekilde mağlup edildi. *J.P.*'ler kendi bölgelerinde gerçek iktidara ve himaye gücüne sahiptiler; ve kendilerine en uygun düşen toplumsal disiplini empoze ediyor ve sürdürüyorlardı. 1714'te oluşturulduğu şekliyle Britanya'daki özgürlük, başka şeylerin yanı sıra, *J.P.*'lere toplumsal olarak kendilerinin astı olan kişilerin hayatı üzerinde engel tanımayan bir düzenleme hakkı veriyordu.

Böylece ilk iki Stuart'ın saltanatı, politikada sözü geçen İngilizlere bazı dersler öğretti. Birincisi, eğer hükümet yabancı ülkelerle savaşmaktan geri durabilirse, yönetim sürdürülebilir ve kraliyet bütçesi, Parlamento'nun vergilendirmesi olmadan (tamamen) dengelenebilirdi. Bu, 1610-1621 ve 1629-40 yıllarındaki 11'er yıllık, Parlamento'nun herhangi bir vergi salmadığı dönemlerde kanıtlanmıştı. 1620'leri ve İskoç istilasını izleyen yıllardaki savaş Parlamento'nun toplanmasını gerektirmiştir. Bunun bir sonucu da, mülk sahibi sınıfların, ülkenin yararına olacağını düşündükleri yayılmacı bir dış politikaya Parlamento düzenli toplantı halinde olmadan kalkışamayacak olmalarıydı. 1630'larda vatansever İngilizler, kendi hükümetleri İspanya ile görüşmeler yaparken, Alman Protestanları'nın Gustavus Adolphus tarafından kurtarılması; 1639'da İspanyol ve Hollanda filolarının İngiliz karasularında savaşa tutuşmuşken İngiliz filosunun çaresizlik içinde bunu seyretmesi karşısında utanç duyuyorlardı. Aynı yıl Lord Amiral Northumberland, Paris'teki İngiliz Elçisine, "mutlak anlamda yöneten kişiler olan" Laud, Wentworth ve İskoç Hamilton Markisi'nin, "en az Olivares kadar" –İspanya başbakanı– "İspanyol" olduğunu söylüyordu.

İkinci ve daha uğursuz olan bir ders, Kral'ın adalet mahkemeleri üzerinde kontrol kurarak, Gemi Parası'nda, zamanla Parlamento'yu yok sayabileceği bir düzenli vergi kaynağı elde etmesi; ve de *Privy Council*'da ve *Star Chamber*'da hükümetin iradesini geçerli kılacak araçları bulmuş olmasıydı. Yalnızca 1639'daki İskoç istilasının olağanüstü koşulları, İngiliz muhalefetinin önemli bir kesimiyle bir araya gelerek hükümetin gücünü kırdı.

Üçüncü bir ders, ya da daha doğrusu vehim, Parlamentolardan büsbütün vazgeçerek Fransız tarzı bir monarşi kurabilmek için bir ordu kurulmasının gerekliliğiydi. 17 yüzyılda İngilizler Avrupa'nın her yerinde temsili kurumların sona erdiğinin çok iyi farkındaydılar. Fransa'da *État Généraux*, 1789'dan önce son kez 1614'te toplanmıştı. "Napoli ve İspanya'da bir zamanlar gönüllü katkı olan bir şey, ödenmesi gerekli ve kesin hale gelmişti" diyordu bir Parlamento üyesi 1625'te, aynı şeyin *tunnage and poundage* vergilerinin de başına gelebileceğini ileri sürerken. "İngiltere, özgürlüklerine sahip tek monarşidir" diye ekliyordu Sir Robert Phelips. Charles, bir sonraki Parlamentosu'na, "Parlamentolar toplanırken, çalışırken ve dağıtılırken tamamen benim irademe tâbidir" derken meseleyi iyi anlatıyordu. "Bu nedenle onların semeresini iyi ya da kötü bulmama göre, devam ederler ya da etmezler" Britanya'nın ada olarak pozisyonu, ülkenin, 1640'tan önceki bir buçuk yüzyıllık barış döneminde zenginleşmesine olanak vermişti. Bu aynı zamanda Taht'ın, kendi uyruklarına karşı kullanabileceği bağımsız bir askeri gücü olmadığı anlamına geliyordu: Taht ancak çevreyi kontrol eden *gentry* ile uzlaşı içinde hareket edebilirdi. İçerde baskı kurmak için donanmanın bir yararı yoktu. Ancak 1630'larda Wentworth'un, İrlanda Genel Valisi olarak Britanya'da kullanılabilecek, geniş ölçüde Katoliklerden oluşan bir ordu kurduğuna inanılıyordu. Burada da yine, İskoç müdahalesi belirleyici oldu; zira, İrlanda ordusunun kullanılabilmesinden önce muhalefete örgütlü bir askeri güç temin etmiş oluyordu. Strafford'un azledilmesinde etkili olan en ciddi suçlama muhtemelen *Privy Council*'daki sözlerinin nakledilmesiydi: "Bu krallığı ortadan kaldırmak için İrlanda'da bir ordunuz var." Strafford, ortadan kaldırılmasını ima ettiği "bu krallığın" İngiltere değil İskoçya olduğunu iddia etti. Ama bu da daha iyi değildi; zira, eğer İskoç isyanı askeri güçle bastırılmamış olsa, İngiltere'de bir Parlamento'nun toplanmasının olasılığı düşük olacaktı.

İç Savaş'ın nedenleri arasında, I. Charles'ın karakterini de saymalıyız. Babasından ve en büyük oğlundan çok daha ahmak

olan Charles, önce yıkıcı bir şekilde nafile ve yeteneksiz Buckingham ve daha sonra yıkıcı bir şekilde Katolik ve zalim Henrietta Maria tarafından yönetildi. Kendisine en iyi hizmet eden adamlara, Laud ve Strafford'a, hiçbir zaman tam bir güven beslemedi. Laud'cu partinin İngiltere Kilisesi'ne egemen olmasına izin vermedeki istekliliği, hiç kuşkusuz samimi dinsel inancından kaynaklanıyordu ama siyasal açıdan yıkıcı oldu. Bilinçli *Puritan*'ları, kişisel yönetiminin diğer yönlerinden rahatsız olanlara katmış oldu. Bacon, *Puritan*'ların, uyrukların çoğunluğunu oluşturduğunu düşünüyordu. Eğer Charles'in önyargıları paylaşılırsa, sıradan ahlâkî endişeleri çok aşan soylu ilkelere sadık kaldığı ileri sürülebilir; eğer bu önyargılar paylaşılmazsa, zayıf bir adamın huysuz inatçılığı olarak görülebilir. Her halükârda, Kral'ın kendi konumu hakkındaki yüce düşünceleri, zaman içinde uzlaşma konusundaki katı yeteneksizliği ve şeffaf ahlâksızlığı, onun bir anayasal hükümdar olmasını olanaksız kılıyordu. 1640'larda sözlerine güvenilemeyeceğini defalarca gösterdi. İdamı, Oliver Cromwell'e atfedilmesi kuşkulu görünen sözcüklerle, "gaddar bir zorunluluk" oldu.

5

DİN VE DÜŞÜNCE

Başpiskoposlar ve Lord Piskoposlar bu krallığın yasalarına aykırı olarak doğrudan Lord İsa Mesih tarafından davet edildiklerini iddia ediyorlar.

– *The Root and Branch Petition* (Aralık 1640)

Devlet kilisesi

İç Savaş'ın, "*Puritan* Devrimi" olarak adlandırılması âdet oldu. Son zamanlarda tarihçilerin eğilimi İç Savaş'ın toplumsal ve siyasal nedenlerini, kimi zaman neredeyse dini dışlayarak, vurgulama yönünde olmuştur. Bununla birlikte din ve Kilise yönetimi sorunları, çağdaşların, bugün bizim hiç de dinsel saymayacağımız alanlarda bile, korkunç bir hayal gibi karşısına çıkıyordu. Dönemi çalışan her öğrencinin okuması gereken Profesör Tawney'in *Religon and the Rise of Capitalism*'i (*Din ve Kapitalizmin Yükselişi*) *Puritan* düşünce biçimlerinin kapitalist bakışın gelişmesine katkıda bulunduğunu savunmaktadır; tarihçilerin pek çoğu *Puritan* ve *burjuva* erdemleri arasında bir bağlantının olduğunu kabul edeceklerdir. *Puritan* Devrimi fikrinin kendisi, bizim sandığımızdan çok daha karmaşıktır.

"İngiltere Kilisesi'nin bir adamı yoktur ki", diye yazıyordu, onun en cin fikirli savunucusu Richard Hooker, "aynı adam *commonwealth*'in bir üyesi olmasın; ya da İngiltere Kilisesi'nin, *commonwealth*'in bir üyesi olmayan bir mensubu bulunabilsin." Kilise, 17 yüzyılda, İngiliz erkek ve kadınlarının hayatında bugün olduğundan çok daha önemli bir rol oynuyordu. Herkes, her Pazar kendi *parish* kilisesindeki ayine katılmak zorundaydı ve katılmazlarsa para cezasına çarptırılırlardı. Ürününün ya da kazancının onda birini, seçiminde hiçbir söz hakkı olmayan ya da yürekten aleyhinde olduğu bir ruhbana vermek zorundaydı. Onu yalnızca "sapkınlık", kiliseye gitmeme ya da cinsel ahlâksızlık nedeniyle değil Pazar günleri ya da azizlerin günlerinde çalıştığı, ondalık vergisini ödemediği, hatta kimi zaman faiz karşılığı para verdiği için cezalandırabilen Kilise mahkemelerinin yargısına tâbiydi. Kilise mahkemeleri de, suçlamaları çoğu kez etkisiz olduğu için daha az öfkelendirici değildi. Zenginler parayla kendilerini kurtarabilirler ama pek çok insan bu mahkemelerde para ve zaman kaybederdi.

Ücra köylerde *parish* gerçek bir toplumsal birimdi. Belki en yoksul olanlar dışındaki kişiler için kilise, kamu hayatının ve eğlencenin merkezi olduğu kadar yerel yönetim ve vergilendirmenin de merkeziydi. Bunun belli belirsiz kalıntıları kilise verandalarında sallanan duyurularda görülebilir. Askerî eğitim kilisenin avlusunda yapılır, askerî levazım ve emlak tapu kayıtları kilisede saklanırdı. *Parish* görevlileri, yoksullara yapılan yardımlardan, bunlara ödenen paralardan ve serserileri "vücutları kanayana kadar" kırbaçlamaktan sorumlu yerel yönetim görevlileriydi. Mihrap, hükümet duyuruları için kullanılır ve papazlar sık sık hükümet tarafından belirli bir yönde gerçeği tahrif eden vaazlar vermek için görevlendirilirdi. Bu şekilde I. James Londra Piskoposuna, "kadınların küstahlığına ve kuşkusuz manalı geniş siperli şapkalar giymelerine, saçlarını kısa kesmelerine ya da kırpmalarına" karşı vaazlar vermesini emretmişti. Bir on beş gün sonra, bir haber mektubu, "mihraplarımız sürekli olarak kadınların küstahlığı ve utanmazlığı ile çınlıyor" diye kaydediyordu. I. Charles'ın saltanatında vaazların içeri-

ğini dikte eden sarih girişimler daha da sıklaşmıştı. Örneğin, 1626'da, rıhbana, Kral'a finansal destek vermeyi reddetmenin günah olduğunu vaaz etmeleri konusunda talimat verilmişti.

Gazetelerin, radyo ya da televizyonun olmadığı günlerde, *parish* mensuplarının siyasal, ekonomik ve manevi bakışını oluşturmada ruhbanın etkisini görmezlikten gelemeyiz. Kitaplar katı bir sansüre tâbiydi ve de sansür işi Piskoposların elindeydi. Eğitim kilisenin tekelindeydi. Oxford ve Cambridge'e mensup olmak pek az istisna dışında ruhbanla sınırlıydı ve 1630'larda Laud, üniversitelerdeki düşünce denetimini sıkılaştırıyordu. Hiç kimse, bir okulda ya da özel olarak bir ailede Piskoposun ruhsatı olmadan ders veremezdi. Rahip, belki uzaktaki *squire** dışında, *parish*'teki en eğitimli kişiydi. Üstelik Hıristiyanlık, hemen hemen herkesin (geleneksel inanç dışında) gerçek inancıydı. İncil'in, hayatın bütün sorunları hakkında yol gösteren, evrensel olarak ilham edilmiş bir metin olduğuna inanılıyordu. Bu nedenle, Hıristiyanlığın yetkili yorumcularının karşı çıkılamaz kanaatleri, okuma yazma bilmeyen dinleyiciler üzerinde, söz gelimi, bugün basın lordlarının okuyucuları üzerindeki etkisinden çok daha büyük ağırlık taşıyordu. Rekabet henüz, insanların sahip olunan malların değerine ilişkin kanaatlerini yok etmemişti. 1640'larda radikaller, *Merchants Adventurers*'ın ihracat tekeline, *Stationers*'ın* matbaa tekeline ve Kilise'nin vaaz verme tekeline aynı espri içinde saldırıyorlardı.

Politikacılar Kilise'nin siyasal nüfuzunun tümüyle farkındaydılar. "İnsanlar barış zamanlarında kılıçtan çok mihrap tarafından yönetilirler" diyordu I. Charles. "Uyrukları itaat altında tutan dindir" diyordu Sir John Eliot. Oliver Cromwell'in kendisinin de, *Lord Protector** olduktan sonra, "dünyevi hiçbir yönetim, ona bağlı olan ulusal bir kilise olmadan, tam bir desteğe sahip olamaz" dediği iddia ediliyordu. 17. yüzyılın çatışmalarında din unsurunu değerlendirmeye çalışırken bu gibi ifadeler akılda tutulmalıdır.

O zamanın mücadeleleri içinde rahip anahtar bir unsurdu. Dolayısıyla onu kimin atadığını bilmek önemlidir. Bunun cevabı, 17 yüzyıl toplumunun doğasını açıklayıcı niteliktedir.

Pek az sayıda *parish* dışında cemaatin, belediyenin ya da Londra Şirketi'nin atama yetkisine sahip olduğu yerler dışında atama toprak sahibi egemen sınıfın bir üyesinin elindeydi. Çoğu kez bu –Kral, yerel bir *squire* ya da Warwick Earl'ü gibi–, kilise dışından birisiydi. Ancak daha yüksek ruhban da –Piskoposlar, Katedral Başrahipleri (*Deans*) ve Manastır yöneticileri (Chapters), Oxford ve Cambridge kolejleri– atama yetkisine sahipti. Lincoln Piskoposu'nun mevcutları pek yoksul insanlardı ama onu ülkede bir güç haline getirdiler. "Eğer patron (hâmi) düzgünse" diye yazıyordu Robert Burton, *Anatomy of Melancholy*'de (*Melankolinin Anatomisi*) papazı da öyle olmak zorundadır: "eğer o Papacıysa (*Papist*) kâtibi de öyle olmak ya da reddedilmek zorundadır" Piskopos, patronun (hâminin) adayını, ahlâk ve bilgi açısından bariz bir şekilde rezil değilse, hukuken kabul etmek zorundaydı. Daha sonra Piskopos olan John Earle, mütevazı köylü için, "dininin, bağlı olduğu toprak sahibinden aldığı *copyhold* olduğunu ve tümüyle onun kararına tâbi olmasını" tartışmasız kabul ediyordu.

Patronaj sistemi böylelikle, papazların çoğunun siyasal bakış açılarının, eğer kendi başlarına böyle bir görüşleri varsa, muhafazakâr olmasını üretiyordu. "Piskopos yoksa, Kral yok, soyluluk yok"; Kral James'in bu ünlü vecizesi, bir Piskopos tarafından kaydedilmişti. Üçü birlikte ayakta duruyor ya da birlikte yıkılıyorlardı. *Puritan* hâmiler, *Puritan* papazlar atayabilirlerdi; ama onların *Puritanism*'i ılımlı olacaktı. 1640'larda asıl dinsel radikalizm ortaya çıktığında, bu, patronaj sistemini bütünüyle reddedenler ve cemaatleri tarafından seçilmeleri gerektiğini düşündükleri papazlara ondalık vergileri ödemeyi kabul etmeyenler arasından çıktı. Bu görünürdeki basit bir vicdan meselesinde, toplumsal bir devrim söz konusuydu.

Dolayısıyla 1640'tan önce Kilise'deki demokrasi talebi, devletteki demokrasi talebi gibi, kendini duyurmaktan acizdi. Yalnızca Hollanda ya da New England'a sığınmış olan tarikat mensuplarının çok küçük bir azınlığı, aslında, devlet Kilisesi kavramına saldırmayı başarabiliyordu. İç Savaş'tan önceki sürtüşmeler, ulusal kilisenin nasıl olması gerektiği konusundaki ra-

kip görüşler arasındaydı. Piskoposlar Lordlar Kamarası'nda, Taht'a, 26 sağlam oy verdiler. Kilise Temsilcileri Meclisi (*Convocation*), ruhbanı, kilise dışı olanlardan farklı vergilendiriyordu ve ödenekleri konusunda Avam Kamarası'ndan çok daha cömertti. Parlamento'dan bağımsız olarak, hem kilise dışı olanlar hem de ruhban için aynı şekilde karar veriyordu. 1604'te yetkileri yalnızca bir kraliyet beyannamesine dayanan Kilise mahkemelerinin, müeyyidesine tâbi kilise yasaları yayınladı.

Piskoposlar da aynı şekilde memur ve yöneticiydiler. 1649'da Gerard Winstanley, "Krallar, Piskoposlar ve diğer devlet görevlileri"nden söz ediyordu Korunma ve desteklenme için Taht'a bağımlıydılar; bu nedenle, bir grup olarak krallığın yetkilerini yüceltme eğilimde olmaları doğaldı. Laud döneminde sivil yönetime daha fazla oranda din adamı alınmıştır. Başpiskopos'un günlüğünden alınmış 6 Mart 1636 tarihli şu alıntıyı göz önünde bulundurun: "Londra Lord Piskoposu William Juxon, İngiltere'nin *Lord High Treasurer*'ı yapıldı. VII. Henry'nin döneminden beri hiçbir kilise adamı bu göreve gelmemişti. Ve şimdi eğer kilise kendisini Tanrı önünde göstermezse, ben daha fazlasını yapamam." (Juxon'un atanması, başka şeylerin yanında, ödedikleri ondalık vergileri şimdi Laud'un artırmaya çalıştığı Londralılar üzerinde baskı kurma niyeti taşıyordu.) Amerika'ya yola çıkmadan önce hacıların (*Pilgrim Fathers*) papazı olan John Robinson, çok doğru olarak Kiliseyi "devlet-kilisesi" olarak tanımlıyordu.

Kilise'deki en yüksek güç olan *High Commission** (Yüksek Komisyon), *Star Chamber*'ın olduğu kadar, kraliyet bürokrasisinin de bir organıydı. Uyguladığı sansür dinsel amaçlar için olduğu kadar siyasal amaçlar için de kullanılıyordu. Aforoz etme, küçük ya da büyük, teknik ve usule ilişkin aykırılıklara olduğu kadar siyasal kabahatler için de, bize sanki bir erdemmiş gibi görünen ama çağdaşlarına hiç de öyle gelmeyen bir tarafsızlıkla uygulanıyordu. *Presbyterian** ilahiyatçısı Thomas Edwards, 1646'da soruyordu: "Piskoposları ve o partiyi mahveden, Kilise ve *commonwealth*'de aynı anda her şeye el atıp burunlarını sokmalarından ve böylelikle soyluları, *gentry*'yi, *City*'yi, papazları,

sıradan insanları kendilerine karşı kışkırtmaktan başka neydi ...?" Bu seküler ve dinsel bürokrasinin kaynaşması, muhalefetin birleşmesine yol açtı ve yüzeysel bakıldığında sırf dinsel gibi görünen sorunlara siyasal bir önem kazandırdı. Pym ve Sir Simonds D'Ewes gibi pek çok iyi kilise adamı, "eski ve sofu piskoposlara izin verdiler" ama, "onların baronluklarını, dünyevi unvanlarını ve işlerini sevmediler"

Parlamento 1610'da Yüksek Komisyon'un yetkilerinin ciddi olarak sınırlandırılmasını ve kilise mahkemelerinin faaliyetlerine sınırlamalar getirilmesini talep etti. Kilise mahkemeleri sözde Piskoposlar tarafından denetleniyordu ama gerçekte onların kilise dışı memurları tarafından yönetiliyordu. Bu mahkemeler, devlet makinesinin, gecikmeler ve fahiş harçlar nedeniyle kin beslenen kişiliksiz bir parçasıydı. Pek çok *Puritan* bunları, cemaatten seçilen yaşlıların yardımıyla papaz tarafından yerel bir disiplinle, daha babaca ve samimi bir şekilde yönetilen mahkemelerle değiştirmek istiyordu. Yaşlıların normal olarak mülk sahibi sınıflardan seçileceği varsayılıyordu; ve *Puritan* disiplin tasarımının, kendilerini Kilise'nin denetiminde daha fazla rol sahibi olarak gören ve her şeyi hiyerarşi ve Taht'a bağlı Piskoposların aday gösterdiği görevlilerin yerini alacak hali vakti yerinde, kilise dışı insanlar arasında destekleyicileri vardı. Bu *Puritan* ittifakı, Piskoposların ve onların mahkemelerinin siyasal ve yönetsel yetkilerine itiraz eden –mülk sahibi sınıflarla (*common law* hukukçuları da dahil)– ve bütünüyle cezalandırıcı "günah" düşüncesine karşı çıkmaya başlayanların zorunlu bir ittifakıydı. Protestanların, harici seremonilere karşı bireysel bilinç; tövbe yerine pişmanlığa yaptıkları vurgu da ayrıca Kilise mahkemelerine karşı etkili oluyordu. Bu tür insanlar, hükümdar yetkisine dayanan mahkemelerden hangi nedenlerle nefret ediyorlarsa, Kilise mahkemelerinden de aynı türden nedenlerle nefret ediyorlardı. Mahkemeleri merkezde Parlamento'ya, *parish*'lerde ise Parlamento'nun temsil ettiği sınıfa mensup yaşlıların denetimine tâbi kılmak istiyorlardı. Bu kilise dışı unsur, görüşlerini ya "*Puritan*" ya da "*Erastian*"* bir biçimde, yani ya Kilise'nin reforma tâbi kılınmasını vurgulayarak ya da onu dev-

lete tâbi kılarak vurgulayabilirdi. Bu görüş her zaman Avam Kamarası'nda güçlü bir şekilde temsil edilmiştir.

Bir kez daha bu yalnızca "mahkemelerin çatışması" değildi. Ne tür bir adalet sağlanacağı davanın hangi mahkemede görüleceğine göre farklı olacaktı. Bir *common law* mahkemesinde, ondalık vergi ödeyen komşulardan oluşan bir jüri, ondalık vergisini ödememekle suçlanan bir adama karşı, Piskoposun komiserinden daha hoşgörülü davranacaktı. Bu nedenle, James döneminde Başyargıç Coke'un bütün ondalık vergi davalarını, Kilise mahkemelerinin bunları ele almasını engelleyen "yasaklamalar" yayınlayarak *common law* mahkemelerine çekmeye çalışması, sonuçları olan bir şeydi. 1630'larda, Kilise mahkemeleri insanların kazançlarının yüzde 10'unu ondalık vergi olarak vermeleri konusunda ısrar ettiler; *common law* mahkemeleri eğer geçmişte daha az bir oranın kabul edildiği kanıtlanabilirse, tam miktarın ödenmemesi gerektiğini savundular. Dolayısıyla Laud'un *common law* mahkemelerini hükümet kontrolüne alma konusundaki kararlı girişimi bu politikanın başarısı için can alıcı önem taşıyordu. Buna karşı direncin bir kısmı, kendi yörelerinde, kendi bildikleri gibi yönetmekte serbest bırakılmalarını isteyen "doğal hükümdarlar"dan geliyordu.

Puritanism

Kiliseye yönelik *Puritan* programının tamamı, devlet için geniş kapsamlı sonuçları olacak bir yönetim devrimini içeriyordu. Piskoposlukların ilgası ya da Piskoposların Lordlar Kamarası'ndan ihracı ve de Katedral Başrahiplerinin, Manastır Yöneticilerinin ve Kilise Mahkemelerinin lağvedilmesi, I. Charles'ın oğluna söylediği gibi "krallık otoritesinin en büyük desteği" olan Kilise'nin, "Taht'a olan bağımlılığına" son verecekti. 1604'teki *Hampton Court Conference*'da* *Puritan* rahiplerin sözcüleri tarafından ileri sürülen talepler pek ılımlı idiyse de, James bunun altında, İskoçya'da çok çektiği *Presbyterian* sisteminin kokusunu almıştı. O bu sistemin, "Tanrı ve şeytanla ol-

duğu kadar, monarşiyle de her şeyi yapacağını" düşünüyordu, "Daha sonra Jack ile Tom ve Will ile Dick buluşacaklar ve beni ve benim konseyimi ve bizim bütün işlemlerimizi, gönüllerinin istediği gibi sansür edecekler." James, *Presbyterianism*'deki demokratik unsuru abartıyordu; ama Piskoposlara söylediği şu sözlerde mantık vardı: "Eğer siz bir kere dışlanırsanız ve yerinize onlar [*Presbyterian*lar] gelirse, benim hükümranlığıma ne olacağını biliyorum" Bu, James'in vermeye hazır olduğu makul tavizleri piskoposların sabote etmesini teşvik etti. Siyaset teorisi alanında olduğu gibi, James burada yalnızca Elizabeth'in dayandığı prensipleri ifade ediyordu. İzleyen tarihin ışığında, onun yanıldığını kim söyleyebilirdi? "Piskopos yok, Kral yok, soyluluk yok" kanıtlanmıştı: monarşi ve Lordlar Kamarası, kilisenin piskoposluklar tarafından yönetilmesinin lağvedilmesinden üç yıl sonra, 1649'da lağvedildi.

Elizabeth döneminde, Kiliseyi bir tür *presbyterian* örgütlenme biçimiyle ele geçirme girişimi yenilgiye uğratılmıştı ve 1590'lardaki vahşi zulüm *Presbyterian* partisini dağıtmıştı. Ancak, papazların eşitliğine yaptığı özel vurgusuyla *Presbyterianism* kiliseye ait bir teoriydi. Onun sindirilmesinden sonra varlığını sürdüren şey, daha geniş, daha gevşek bir *Puritanism* türüydü ki, kilise dışı insanlara da ruhban için olduğu kadar cazip geldi. William Perkins'in (ö. 1602) adıyla ilişkilendirilen okul, erken 17 yüzyılda *Puritan* ruhbanın ana kitlesini yetiştirdi. Cambridge'e devam eden ya da Saray'ın Öğrenci Yurtları'ndan (*Inns of Court*) birinde hukuk eğitimi gören kilise dışı insanların önemli bir kesimi üzerinde büyük etkiye sahip oldu. Perkins'in okulu Profesör Hallerin, *The Rise of Puritanism*'inde (*Puritanism'in Yükselişi*) incelenmiştir: *Puritan* sözcüğünü Hallerin ona verdiği anlamda kullanacağım (aşağıda, "Sonuç, 1603-40" adlı altıncı bölüme bakınız). *Puritan* öğretisinin özü, koyunlarla keçiler arasındaki farktı. Birinciler Tanrı'nın amaçlarıyla işbirliği yapar ve onun krallığını yaratmaya çalışırlar; ikincisi dünyaya hizmet eder. Birinciler, ciddi, vicdan sahibi bir azınlıktır; ikincilerin tavrı sorumsuzdur. *Puritan*lar, kendi etraflarında kozmik bir oyunun oynandığını düşünüyorlardı. Kı-

ta'da, Tanrı'nın amacı Katolikliğin ilerleyişiyle tehlikeye düşüyordu ve İngiltere bu büyük kavgada, kralın danışmanlarının en iyi ihtimalle uyuşuk, en kötü ihtimalle Papacı (*Papist*) ya da Calvinci teolojiyi reddeden Laud'culara takılan adla, "*Arminian*"* oluşu nedeniyle üstüne düşeni yapamamaktaydı. İçeride, özellikle Kuzey'in, Güney-Batı'nın ve Galler'in yetersiz Protestanlaştırılan yörelerinde vaazlar; nüfusun geniş kitlesini eğitmek ve disiplin altın almak için yapılan girişimler yetersizdi.

*Puritan*ların topluma hizmet, dürüstlük konularında yüksek idealleri vardı. Onların vaizleri bir manevi eşitlik doktrinini vaaz ediyorlardı: iyi bir adam bir diğeri kadar iyiydi, kötü bir asilzadeden ya da piskopostan ya da kraldan daha iyiydi. Eğer insanlar dürüstçe Kutsal Kitabı incelerlerse, dürüstçe vicdanlarının sesini dinlerlerse, (aynen Parlamento yanlısı hukukçuların insanlara temel yasa ile ihtilafa düşemeyeceklerini öğretmeleri gibi) Tanrı'nın iradesi ile ihtilafa düşemezlerdi. Hiçbir çaba, hiçbir fedakârlık, öyleyse, Tanrı'nın arzularını yerine getirmek için fazla değildi. Başka hiçbir şeyin, gerçekten de bu dünyada başka hiçbir şeyin önemi yoktu. Bu, Profesör Hallerin belirttiği gibi, insanlara inatla, gerekirse tek başına, mücadele etme cesaretini veren bir doktrindi. *Puritanism* mücadele için mükemmel bir moral kazandırıyordu. Toplumsal bilince sahip insanlara, yaşanılan günlerin çivisinin çıktığını düşünenlere (ki çıkmıştı) ve işleri düzeltebileceklerine ve bu nedenle düzeltilmesine yardımcı olmaları gerektiğine inanan insanlara cazip geliyordu. Thomas Taylor, *Puritan*ların gördüğü şekliyle, iman yoluyla haklı olmakla, çalışarak haklı olmak arasındaki farkı, iki doktrinin toplumsal içeriği konusundaki farklılığı çok güzel bir şekilde özetlemiştir. "Biz, yalnızca Eylemcilerin; ama yaptıkları için değil, yaptıklarına göre kurtarılacağını öğretiyoruz. Din mesleği, onlar ister uyusun, ister uyanık olsun, ister çalışsın ister oyun oynasın, rantları kâhyaları tarafından getirilen öyle beyefendi hayatı ya da mesleği değildir" *Puritanism* yalnızca eylemciler, sık sık muhasebe defterlerine bakan ve hesabını ona göre yapanlar içindi. "Ama iflas etmiş birinin buna yüreği yetmez"

Puritanism'in pek çok yönünden burada yalnızca üçüne değinilebilir, zira bunlar bizim ana temamızla ilgilidir: vaaz, disiplin ve Pazar gününün kutsallığı (*Sabbatarianism*)* Dinin kutsal ya da ayine ilişkin yanına karşılık, vaazlara, dinin entelektüel yanına verilen önem Reformasyon'la başlamıştır. Bu mimaride kendini gösterir: Protestan kiliseleri artık yalnızca törenlerin düzenlendiği bir yer değildir; ruhban için bir oditoryumdur. *Nonconformist** şapeller çoğu kez konferans salonlarından ayrılamaz. Vaaz insanların anlayışına, müzik ve ritüel ise duygularına yöneliktir. Bu nedenle *Puritan*ların pek çoğu dini şarkılardan, çok sesli parçalardan ve kilisede org müziğinden hoşlanmazlar. Müziğin yalnızca Sözü (Kelam) güçlendiren bir şey olarak mezmurların cemaat tarafından söylenmesi sırasında kullanılması farklıdır. İbadetin amacı, bu dünyanın sorunları üzerine insanları düşündürmek ve harekete geçirmektir. Söz'ün (Kelamın) vaazı, diyordu Stephen Marshall Kasım 1640'ta Avam Kamarası'nda, insanların kalplerine kurtuluşu taşıyacak bir arabadır.

Newcastle Dükü gibi bir kralcı aynı görüşte değildi. "Daha fazla dua edilmeli, daha az vaaz verilmelidir" diye yazıyordu, "zira, çok fazla vaaz hizip yaratır ama daha fazla dua sadakate neden olur" 1622'de vaizlerin önlerindeki metinlere kesinlikle uymaları ve de öğleden sonraki vaazların [sorulu cevaplı] Akait Kitapları, Amentü ve On Emir ya da İsa'nın öğrettiği dua ile sınırlı tutulması konusunda talimat verilmişti. 1626'da dince tartışmalı konularda yazılması ya da vaaz verilmesi yasaklanmıştı. Bu *Puritan*ları en çok tartışmak istedikleri konularda susturdu. Bununla birlikte, onların vaaza tutkuyla bağlı olmaları, rakipleri karşısında onlara avantaj sağlıyordu. Zira, vaazlara ve dinsel tartışmaya olan talep neredeyse doymak bilmiyordu; dolayısıyla insanlar toplumlarının manevi krizinin farkındaydılar. 1607'de Avam Kamarası, vaiz yetersizliği karşısında susturulmuş papazların iadesi konusunda James'e bir dilekçe verdi ve bu onların tutarlı arzusu haline geldi.

*Puritan*lar gibi hissedenlere, Laud'un ritüel ve seremoni konusundaki vurgusu, "kutsallığın güzelliği", Papacılıktan çok az

iyi görünüyordu. Onun icatlarından bazıları, örneğin minberin etrafına parmaklıklar çekmek ve ayin sırasında diz çökülmesinde ısrar etmek, *Puritan*lara, Tanrı sofrasında İsa'nın gerçek vücudunun ve kanın varlığı gibi bir doktrini hatırlatıyor ve kilise dışı insanları daha yakından ilgilendiren Reformasyon'un bilerek tersine çevrilmesi gibi geliyordu. Zira Luther'in, "bütün inananların papazlığı" doktrini kişi ile ayinlerde mucize gösterebilecek yegâne varlık olan Tanrı arasında bir aracı ihtiyacını reddetmiş; ve böylelikle papazlığı kilise dışındakilerle eşitlemişti. Laud'un kesinlikle niyet ettiği toplumda papazların yeniden bir ayrıcalık ve iktidar pozisyonuna yükseltilmesi, kilise dışındaki İngilizlerin çoğu için Papacılık *idi*. Milton'un parmaklıklı minberden "bir ayrılık masası" olarak söz etmesinin nedeni bu olduğu gibi, 1639'da İskoçlara karşı savaşmak üzere bir araya getirilen işe yaramaz ordudaki askerlerin bir Cumartesi gecesi sarhoş olup mihrap parmaklıklarını yıkıp yakarak öfkelerini dağıtmalarının nedeni de buydu. Laud'un kendi teolojisi ile Roma'nınki arasında gördüğü fark, bu gibi insanların gözünde net değildi. Başpiskoposun idealleri, onun aceleci mizacını ve hasımlarını zalimce cezalandırışını bilen çağdaşları tarafından pek az takdir ediliyordu.

Protestanlık ve özellikle de *Puritanism* sayesinde hali vakti yerinde olanlar, geleneksel yoksulluk sorununa daha duyarlı olmaya başladılar. *Presbyterian* disiplininin, yoksulluğu kökünden yok etme olasılığı konusunda kendimi iki alıntıyla sınırlandıracağım. Bizim dönemimizden önceye giden birincisi, Sir Francis Walsingham'dan: "serseriler ve yoksulluk nedeniyle herkesin gözüne batan ve nefret ettiği, dolayısıyla onlar [*Puritan*lar] insanların kafasına eğer disiplin sağlanabilirse ne dilenciler ne de serseriler olur diye bir şey soktular: bu çok akla yakın bir şeydi" Diğeri, Hugh Peter'in İç Savaş'ın başladığı sırada New England'dan getirdiği ve 1645 yılında Parlamento'nun ve Din Bilginleri Meclisi'nin (*Assembly o Divines*)* önünde okuduğu bir vaazla ilgilidir. "Yedi yılda bir tek dilenci görmediğim, ne de bir küfür işittiğim, bir sarhoş gördüğüm bir ülkede yaşadım" diyordu onlara. "Yapacak pek çok işin olduğu sizin Israel'iniz-

de, neden dilenciler olsun ki?" (O sırada yaygın olan, orayı, daha sonra İngiltere'de kullanabilmek için deneyimlerin yapıldığı bir tür laboratuvar olarak gören New England'la ilgili tutuma dikkat edin. Hacı Babalar (*Pilgrim Fathers*) bunu öyle değerlendiriyorlardı.) Burada hiç kuşkusuz *Puritan* yakarışın bir unsuru –yaşlılar tarafından uygulanan ve aforozla desteklenen kilise bölgesindeki disiplinin– İngiltere'nin işsizlik sorununu çözmede etkili olacağı görüşü vardı. Bu çaresiz yoksullara yardım, güçlü kuvvetli olanlara iş ve aylaklara ceza getirecekti. Disiplin öteki dünyayı olduğu kadar bu dünyayı da ilgilendiren bir şeydi. Bu, *Puritanism*'in, erken kapitalizmin ihtiyaçlarına hizmet eder görünen pek çok noktasından biridir. Bunun özellikle cazip geldiği kişiler küçük işverenlerdi: *Puritanism* her zaman, İngiltere'nin ekonomik olarak ileri bölgelerinde –Londra'da, çevresindeki *county*'lerde Doğu Anglia'da, şehirlerde ve genel olarak kumaşçılık bölgelerinde– en güçlüydü. *Puritanism*'in şehirli mülk sahibi sınıflar için cazibesi, kısmen, her ne kadar kısmen de olsa, insanların sıkı çalışmasının bir görev olduğuna yaptığı vurgudan kaynaklanıyordu. İnsanlar, topluluğun refahı için bu dünyada mesleklerinde üretici çalışma yaparak Tanrı'ya hizmet ederlerdi.

*Puritan*ların Pazar günü çalışmaması (*Sabbatarianism*), çoğu kez irrasyonel Kutsal Kitap düşkünlüğü olarak değerlendirilmiştir. Ama bu, dönemi yaşayanlara çok farklı görünüyordu. Çünkü, Azizlerin günlerinin artık tatil olmaması talebiyle birlikte ele alınıyordu. Ortaçağ İngiltere'sinde ve 17 yüzyılda Katolik ülkelerde, bir yılda çalışılmayan 100'den fazla kutsal gün vardı. Puritanların yanı sıra başka pek çokları da haftalık düzenli bir dinlenmenin sanayi toplumunun olağan ritmine çok daha uygun düşeceğini düşünüyordu. Büyük *Puritan* Sabbath'çı Nicholas Bownde, "bu nedenle, reform görmüş kiliseleri harekete geçiren, Papacılık günlerinde olduğu gibi insanlar mesleklerinin gerektirdiği çalışmalar engellenmesin diye" bu kadar fazla kutsal gün olmaması gerektiğini yazıyordu.

*Puritan*lar için Pazar gününün önemi vaazlarla, İncil okuma ve evlerdeki dualarla ilgiliydi. İnsanları öğleden sonraki vaaz-

lardan uzak tutan geleneksel Pazar günü sporlarına da bu nedenle karşıydılar. Ama pek çok kumaşçı *county*'nin ve şehirlerin Yargıçları, Pazar ayinlerine katılımı zorunlu kılmak için önlem alıyorlardı. 1618'de I. James ve 1633'te oğlu Pazar sporlarına izin vererek, saygıdeğer orta sınıf kanaatine karşı çıkmış ve insanların içindeki nedamet getirmemiş, disiplinsiz ve Papacı ne varsa ona davetiye çıkarmış oluyorlardı. James, Spor Deklarasyonu'nu (*Decleration of Sports*) haklı göstermek için şu nedenlere dayanıyordu: (i) insanlar geleneksel sporları Papacılıkla ilişkilendirecekler ve eğer onlardan mahrum bırakılırlarsa yerleşik Kilise'den memnun kalmayacaklardır; (ii) "alelade ve bayağı kesim" "askerlik hizmeti için hazır olmayacaktır"; (iii) çok kızgın olarak birahanelere gidecekler ve oralarda "bir dizi hoşnutsuzluk ifade eden konuşmalar" yapacaklardır. Birkaç yıl sonra Laud'cu Piskopos Pierce, buna dördüncü bir itiraz eklemiştir: eğer Pazar günleri onları meşgul edecek bir spor olmazsa, insanlar yasa dışı dinsel tartışmalar için bir araya gelebilirler[di]. Pierce, *parish* fonuna para toplamak için düzenlenen çılgın cümbüşlerde kilisenin bira (*ale*) satışını engellediği için vaazları önlemekle kötü bir şöhrete sahipti.

William Kiffin, kendisi ve çırak arkadaşlarının, "Tanrı'nın günü dışında sohbet etme olanakları bulunmadığını" bize anlatmaktadır. Dinsel tartışmalar yapmak üzere sabah saat altıdan önce buluşurlarmış. Hükümet, işsiz güçsüz adamların, ister birahanelerde isterse gizli dini toplantı yerlerinde fesat çıkarmalarından korkuyordu. Daha sonra Newcastle Dük'ü Kral II. James'e, geleneksel sporların, "insanların düşüncelerini oyalayacağı ve onları zararsız eylem içinde meşgul edeceği ve bunun da Majestelerini hizipler ve isyanlardan uzak tutacağının" garantisini veriyordu. Dolayısıyla, düzenli çalışma isteyen işverenler, kilise birasının ürettiği kavga ve rezilliklerden hoşlanmayan *J.P.*'ler ve yargıçlar, İncil'i harfiyen dikkate alan *Puritan*larla birlik olabilirlerdi. Papazlara Charles'in Spor Deklarasyonu'nu okumaları emredildiğinde, bunlardan birisi, Deklarasyonun ardından On Emri okuyarak, cemaatine şunları söylemişti: "Şimdi Tanrı'nın ve insanın emirlerini dinlediniz. Hangisine is-

terseniz ona itaat edin" Pazar sporlarının Piskoposlar ve saray tarafından teşvik edilmesi, Uzun Parlamento'nun resmi tarihçisinin bize söylediğine göre, dindar olmayan pek çok adamın *Puritanism*'de kuşku duyulamayacak kimi erdemler görmesine yol açtı ve "saray"la "ülke" arasındaki ayrılığı artırdı.

Kilisenin ekonomik sorunları

*Puritan*ların vaaz eden bir ruhban konusundaki talepleri, bizi bir başka çatışma noktasına getirmektedir – ruhbanın yoksulluğu. Fiyatlardaki artışlar Kilise'deki ekonomik bölünmeleri artırmıştı. Ondalık vergileri aynî olarak alan kimi mahalle papazları, 1640'ta kendilerinden önceki üç nesle oranla görece daha iyi durumdaydı. Özellikle, tüccarın ve zanaatkârların kazançlarından yüzde onların tümünün toplanmasının olanaksız olduğu şehirlerdeki pek çok kilise papazı çok daha kötü durumdaydı. Ancak Reformasyon'dan sonra rahiplerin evlenmesine ve geçindirecek bir aileye sahip olmasına izin verilmişti; orta ve profesyonel sınıfların kilise dışındaki hayat standardı yükselmişti. Eğer eğitimli adamlar rahipliğe çekilebilecekse kazançları artırılmalıydı. Bu sorunun acil olduğu duygusu kilise hiyerarşisinde ve *Puritan*larda ortaktı; ama çözümleri farklıydı. 1610'da Başpiskopos Bancroft, Lordlar Kamarası'nın önüne iddialı bir proje koydu. Bütün ondalık vergiler (pek çoğu enflasyondan önce hesaplanmış ve şimdi ismi var cismi yok hale gelmişti) aynî olarak ödenmeli; ondalık vergi davalarında kilise mahkemelerinin yetkileri artırılmalı ve bu vergi konusundaki her türlü muafiyet kaldırılmalı; cenaze evi harçları (Kilise'ye ödenen ölüm harçları) ve diğer Kilise harçları gözden geçirilmeliydi. 3.849 *parish* (yani % 40'tan fazlası) "ruhban sınıfından olmayanlara tevdi edilmiş", yani, ondalık vergileri toplama ve kayırmacılık kilise dışındaki adamların eline geçmişti. Bancroft, ruhban dışındaki bu papazlıkların geri satın alınması için, Parlamento'nun koyacağı vergilerle bir fon oluşturulmasını ve ödeme hakkının Piskoposlara verilmesini öneriyordu. Eğer bu mümkün olmazsa, kilise papazlarına ödemelerin artırılabilmesi

için Piskoposlar, ruhban sınıfından olmayanlara papazlık tevdi etme konusunda yetkilendirilmeliydi.

Bu muazzam program Kilise'nin ekonomik sorunlarını çözebilirdi. Ülkenin üretiminin bir güzel onda birini bu mevkileri işgal edenlere tahsis edip böylelikle eğitimli papazları çekmek için yeterli maaş ödenmesini ve çokçuluğun (yani kilisede bir rahibin birden fazla görev almasının) lağvedilmesini mümkün kılabilirdi. Ama bu, yalnızca Parlamento'da çok güçlü bir şekilde temsil edilen yaklaşık 4.000 kilise dışından görevlinin mülkiyet haklarına değil aynı zamanda bütün ondalık vergi ödeyenlerin, yani, ülkede herhangi bir mülkiyet sahibinin edinilmiş çıkarlarına da doğrudan bir saldırı teşkil edecekti. Bu plan rafa kaldırıldı. Kilise hiyerarşisi çokçuluğu yetkili kılmayı sürdürdü. Bu yolla, Piskoposların çoğu dahil, ruhbanın ayrıcalıklı bir azınlığı, cömert gelirlerin tadını çıkardılar; ama bunu kimi cemaatleri tamamen gelirsiz bırakarak ya da vaaz verme yetkisi olmayan rahip yardımcılarına sefil bir ödeme yaparak sürdürdüler. Piskoposların kendi verilerine göre, 1603 yılında İngiltere'deki 9.244 *parish*'in yalnızca 3.804'ünde çeşitli derecelerde yetkili vaizler vardı. Maaşlı papazlıkların yaklaşık yüzde altmışı, ya çok aptal ya da vaaz vermesine izin verilemeyecek kadar siyaseten güvenilmez kişiler tarafından işgal ediliyordu. Çokçuluk, Kilise içinde, "saray" ve "ülke" arasındaki eşitsizlikleri ve kıskançlıkları artırdı. En beter çokçular Piskoposlar, Katedral, Üniversite ve saray ruhbanıydı. Kral'ın bir Piskopos'un çokçuluğuna ruhsat verdiği bir dava nedeniyle, 1616 yılında Coke, yargıçlık görevinden alınmıştı.

Yüksek ruhbana bağışlanmış olan arazilerin, hükümetin parasal sorunlarını çözmek ve saraylıları zenginleştirmek için, VIII. Henry döneminde manastır mülklerine el konulması gibi, müsadere edilmesi gerektiği çoğu kez önerilmiştir. *Puritan*lar, Piskoposların, piskoposluk bölgesi papazlarının ve manastır yöneticilerinin gelirlerinin, okullar açılması ve yoksullara yardım edilmesi kadar, her *parish*'teki vaazcı papazların finanse edilmesi ve böylelikle çokçuluğun lağvedilmesini istiyorlardı. 1624 yılında *Puritan* lider John Preston, Buckingham'ı bölge ve

manastır papazlarının arazilerine el koymaya zorladığında, dindarlarla toprak gasp ediciler arasında bir ittifak mümkün görünüyordu; o sırada *Puritan*larla flört etmek için başka nedenleri de olan gözdeler, reddetmeden önce bu düşünceyi ciddi olarak dikkate aldılar. Bu dönemdeki bütün Parlamentolarda papazların gelirlerini artırmak için, genellikle kilise hiyerarşisinin aleyhine öneriler ileri sürülmüştür. Piskoposlar bunları engellemeyi başardılar; ama onların herhangi bir alternatif önerisinin Parlamento'dan geçme şansı yoktu. Ve bu arada, papazların yoksulluğu devam etti. Yeni Ahit'in *Puritan*lar tarafından titiz bir şekilde incelenmesi, İngiltere Kilisesi'nin ruhbanı arasında var olan eşitsizliği haklı gösterecek herhangi bir şeye yer bırakmıyordu. Din liderlerine artık "Lordum" denmiyordu. *Presbyterian* hareket, kısmen, alt ruhban arasındaki bir hareketti.

Programlarını tam olarak gerçekleştirmeyi başaramayan *Puritan*lar bölük pörçük çözümleri denediler. Londra'da ruhban sınıfından olamayan kişileri maaşla görevlendirmek (*impropriation*) üzere para toplamak için on iki kişilik bir *Feoffee** (dört hukukçu, dört tüccar ve dört papaz – önemli bir karışım) grubu oluşturuldu. Sekiz yıl içinde, kendilerine bağışlanan (paralı) görevler dışında 6.000 sterlin para topladılar. 1633'e gelindiğinde, kazançları üzerinde söz hakkına sahip oldukları en az 18 papazlık ihdas ettiler ve faaliyetleri yaygınlaşıyordu. Radikal dinsel görüşlere sahip olanları tayin etmek eğilimindeydiler; ve –uğursuzca– Avam Kamarası'nda temsil edilen *borough*'lara* vaiz tayin etmekte uzmanlaştılar. Laud, korktu. *Feoffee*'lerin, "ruhbanın gücünü, Kral'a, bütün asilzadelere ve tüm Piskoposlara olan bağımlılıklarından daha fazla kendine bağlayarak, Kilise yönetimini devirmek" niyeti taşıdığını düşündü. Dolayısıyla *Feoffee*'ler ezildi, varlıklarına el kondu. Prynne, Laud için, "insanları İncil'in ışığı ile eğitilmelerindense cehalet altında tutmayı tercih ederdi" diye gözlemde bulunuyor. Laud, *Feoffee*'lerin İncil'in ışığından ziyade siyasal muhalefeti yaydığını düşünüyordu. Kilisenin yeniden yapılanması Devlet içinde tüm iktidar sorununu ortaya çıkardı. Her iki taraf da reformun gerekli olduğu konusunda görüş birliği içindeydi. Her iki

taraf da karşı tarafın kendi koşullarına göre yapılacak bir reformun sağlayacağı geniş siyasal gücüne izin veremezdi. Bununla birlikte, Laud, kendi planlarını yürürlüğe koymaktan çok karşı tarafın hesaplarını bozmakta daha başarılı olduğu için, Prynne'nin suçlaması etkili oldu. Laud'un bu planı bozması, iyi kazançlı vaazcı ruhban talep edenlerin bunun için yüzlerini Parlamento'ya dönmesine neden oldu.

Bu arada, kiliseye mensup olmayan *Puritan*ların benimseyebileceği başka bölük pörçük çözümler vardı. Bunlardan birisi, gönüllü katkılarla maaşları artırmaktı. Bu kaçınılmaz olarak cemaatlere ya da onların daha zengin mensuplarına papazları üzerinde bir güç kazandırıyordu. Katkı yapanlar papazların teolojik ya da siyasal görüşlerini beğenmezlerse bağışlar kesilebiliyordu. 1625 yılında Sir John Eliot, Piskoposuna yazarak ondan kendisinin yaşadığı *parish*'e tanınmış bir kişiyi maaşlı olarak atamasını istiyordu. "Buranın geliri azdır ve alim bir kişiye uygun değildir ya da onun, yardım olmadan geçimini sağlamasına yetmez. Ancak bu yardımlar, şimdiye kadar birileri [yani, bireyler] tarafından yapılmıştır ve öyle inanıyorum ki yine de kendi seçim ve beğenilerine uygun adamlara gitmiştir" Dolayısıyla aslında *parish* kendi papazını seçmiştir; Piskopos bunu kabul etmelidir. Bu pek çok *parish*'te, özellikle de geçim sağlama yollarının büsbütün yetersiz olduğu şehirlerde böyle olmaktadır. Bu cemaatin bağımsızlığı yönünde atılmış büyük bir adımdı. Laud'un engellemeye çalışmak için elinden geleni yaptığı bir uygulamaydı.

Cemaatler ayrıca, kilise hiyerarşisine rağmen, konferanslar (*lectureship*) ihdas ederek istedikleri türden vaazları temin edebiliyorlardı.[1] Bir konferansçıya, üzerinde mutabık kalınan sayıda vaaz vermesi karşılığında ödeme yapılıyordu. Bunlar ruhları iyileştirme konusunda bir papazın tâbi olduğu Piskoposluk denetimine bağlı olmuyordu. "Sözünü geçiren zenginler adaylarının maaşlı olarak atanmasını, sağlayamayınca," diye yazıyordu Thomas Powell 1636'da, "ama yine de onu konferansçı ola-

1 P S. Siever, *The Puritan Lectureships: the Politics of Religious Dissent, 1560-1662* (Stanford University Press, 1970), s. 116-117

rak zorla getiriyorlar ve *parish*'in papazından daha fazla hürmet ediyorlardı" Konferansçı öğleden sonra, sabah maaşlı papazın yaptığından çok daha farklı bir teolojiyi vaaz edebiliyordu. Bu konferanslar onları finanse edenlere çok fazla denetim olanağı veriyordu; zira katkıyı yapanların keyfine göre yapılan ödeme kesilebilir, artırılabilir ya da azaltılabilirdi. Konferansçılar çoğunlukla Londralı tacirler ya da belediye meclislerince finanse ediliyordu. Parlamento üyesi çıkaran 201 *borough*'un en az 74'ünde konferansçılar vardı; buralardaki parlamento üyelerinin ve sakinlerin büyük çoğunluğu İç Savaş'ta Parlamento'yu destekledi. İç Savaş'ta I. Charles'a karşı çıkan ilk şehir olan Hull, konferansçıları yüzünden "baştan çıkarılmıştı" diye düşünüyordu Piskopos Hacket. Şehirlerin çoğundaki egemen gruplar *Puritan* eğilimde olduklarından, onların atadıkları konferansçılar üzerinde hiyerarşi ile aralarında sürekli kavga oluyordu. Konferansçılar, kilise bölgesinin gelirlerinin dörtte üçünün ruhbana, asilzadelere ve Taht'a gittiği Londra'da özellikle önemliydi. 1660'dan sonra geriye bakıldığında Başpiskopos Sheldon, "Müteveffa Kral'ın işlerine", Parlamento seçimlerindeki etkileri nedeniyle, "bütün belediye meclislerinde hizipçi konferansçıların sahip olduğu itibar kadar zarar veren başka bir şey olmamıştı" diye düşünüyordu. II. Charles'a, "iyi bir Parlamento'ya sahip olmak için, bütün ruhbanın yürekten uyumcu (*conformist*) [resmî İngiliz Kilisesi üyesi – ç.n.] olması gerektiğini" salık veriyordu.

1629'da "Konferansçılar" diyordu Laud, "kazançları nedeniyle ahalinin yaratıklarıdır ve onların fesadının düdüğünü öttürürler" Onun etkisiyle hükümet konferanslara hepten son vermek için gözü dönmüş girişimlerde bulundu. 1638'e gelindiğinde, bu politika, özellikle Londra'da büyük ölçüde başarılı olmuştu. Pek çok konferansçı, bazıları cemaatlerini de birlikte götürerek, göç etmeye zorlanmıştı. İngiltere'nin aşağısında ve yukarısındaki *parish*'lerde, özellikle de şehirlerde, hiyerarşi gücünü koruduğu sürece, insanların, parasını ödeseler bile, istedikleri vaazları dinleyemedikleri için acıklı bir duygu yerleşmiş olmalıdır. Puritan olmayan, İç Savaş'ta Kralcı Lord Falkland,

Şubat 1641'de Avam Kamarası'nda, Piskoposların "bu konferansları ya başka insanların bu işteki [vaazlardaki] çalışkanlığının kendilerinin bu işi ihmal edişlerinin bir kanıtı gibi göründüğü ya da gece vakti kendi delice otlarını daha kolay dikebilecekleri için karanlığı getirmek niyetiyle kötülediklerini" söylüyordu.

Laud konferansları yasakladı. Papazlara, tartışmalı konularda vaaz vermemelerini, vaaz vermektense soru cevap yöntemine başvurmalarını emretti. *Feoffee*'leri ruhban sınıfından olmayan kişilere görev verdikleri için dağıttı. Bir kez daha Falkland'dan aktarmak gerekirse, "ülkenin *common law*'unu sanki fethediyormuş gibi" *common law* mahkemelerinin yasaklama yetkisini kaldırdı; Başyargıç Richardson'u halkın önünde rezil etti. Yabancı Protestan mültecileri ülkeden kovdu. Ama politikasının daha olumlu yanlarını da hatırlamalıyız. Yüksek Komisyon'daki (*High Commission*) para cezalarını, St. Paul'ün yeniden inşasına tahsis etti. Ruhbandan olmayan kişilerin yasal olarak piskopos vekiline ödemek zorunda oldukları miktarları artırma konusunda Piskoposlara yetki veren Bancroft'un planını yürürlüğe koydu. Kilise dışı bireyleri ellerindeki görevleri Kilise'ye terk etmeleri konusunda ikna etti ve Sir Anthur Haslerig'e, "çok geçmeden İngiltere'de kilise dışı harçların [yani ruhban sınıfından olmayanlara tevdi edilen görevlerin] adını bırakmayacağını" söyledi. Londra ve diğer şehirlere yapılan ondalık ödemelerin artırılması için bir kampanya yürüttü; ve burada da başırılı olmaya başlıyordu ki İskoç ordusu *City* tacirlerinin ve ruhban dışı görevlilerin imdadına yetişti.

Böylece yeniden İskoçlara dönüyoruz. İskoçya'da, Laud'un İngiltere'de izlediği politika daha geniş ölçüde uygulanmıştı. 1625 yılında İskoç Müsadere Yasası (*Act of Revocation*). Reformasyon'dan bu yana ruhban dışı kişilerin eline geçmiş olan bütün Kilise mülklerini geri almaya çalışıyordu. Tazminat öneriliyordu ama, bu mülklerin sahiplerinin makul buldukları ölçüde değildi. Aynı zamanda, ruhban dışı kişilere tevdi edilmiş görevleri, yine yetersiz görülen oranlarla satın almak üzere bir komisyon kuruldu. Soyluluğun birlik halindeki muhalefeti her

iki planın da kısmen değiştirilmesine yol açtı ama dönemin bütün gözlemcileri bu önlemlerin İskoç aristokrasisini *Presbyterianism*'in erdemleri konusunda ikna etmek için belirleyici olduğunda hemfikirdirler. 1637 yılında yeni Dua Kitabı halkın hışmetini çektiğinde, soylular ona karşı hareketin başına geçtiler. Onların bu konudaki davranışı Charles ve Laud'u, dinde reformun yalnızca toplumu heyecana getirmek için, ekonomik şikâyetleri olan adamlar tarafından alaycı bir şekilde kullanılan popüler bir çağrı olduğuna ikna etti. Dolayısıyla Kral *Presbyterianism*'e yönelik dinsel açıdan samimi halk desteğini ve İskoçya'daki ulusal bağımsızlığı göremedi ve yenilgiye sürüklendi; İngiltere'de iken, Charles'ın İskoçya'daki davranışlarını gözlemleyenler mülkiyetin ve Protestanlığın savunmasının el ele gittiğini gördüler. İrlanda'daki olaylar da aynı derecede endişe vericiydi. Piskopos Bramhal, Wentworth'un himayesi altında 30.000-40.000 sterlin değerinde kilise dışı görevi geri kazanmıştı. Ama bunu, mülkiyet haklarına açık bir saldırıda bulunarak yapmıştı.

Laud'cu ruhban, mülk sahibi insanlarla Puritanları birbirlerinin kollarına atacak bir yol izledi. Yüksek Ruhban da (*High Churchmen*)* ayrıca kişisel monarşinin destekçisiydi. İyi bilinen bir şaka, I. James'in kimi Piskoposlara, uyruklarının rızası olmadan vergi alıp alamayacağını sormasıydı. Neil, evet dedi. Lancelot Andrewes, rıza gösterdiğine göre Neil'in mülkünü James'in alabileceğini söyledi. Neil, Laud'un hamisiydi ve onun tarafından York Başpiskoposu yapıldı. Robert Sibthorpe, "eğer bir prens ölçüsüz, evet, haksız bir vergi koyarsa, yine de uyruk ...boyun eğmek zorundadır," diyordu. Roger Mainwaring, "hiçbir uyruk, Tanrı'ya karşı isyan ederek kendi lanetine yol açma tehlikesini göze almadan, hükümdarının irade ve arzusunu sorgulayamaz ve itaatsizlik edemez" diye vaaz veriyordu. Bunlar sorumsuz kişisel kanaatler değildi. Sibthorpe, I. Charles tarafından teşvik edilmişti. Mainwaring, Avam Kamarası tarafından suçlanmışsa da, Laud döneminde Piskopos oldu ve onun politikasının hevesli bir destekçisiydi. 1640 yılındaki *Convocation* (Kilise Temsilcileri Meclisi) tarafından oylanan Kilise Ya-

saları'na göre, her papaz yılda bir kere cemaatine "kralların en yüce ve en kutsal emirlerinin, tanrısal bir hakka dayandığını... Bu son derece mükemmel düzene bizzat Tanrı tarafından güç verildiğini" anlatmalıydı. 1640 yılında Avam Kamarası bu yasaların "mülkün temel yasaları ve özgürlüklerine, Parlamento'nun haklarına, uyrukların mülkiyet ve özgürlüklerine karşıt pek çok mesele" içerdiğine karar verdi. 1641 yılında Avam Kamarası'nın oybirliği ile aldığı az sayıdaki karardan bir tanesi, Laud'a yönelik suçlamaydı.

Protestanlık ve bilim

Protestan düşünce biçimlerinin dinsel düşünce çevresinin çok dışında etkileri oldu. Protestan ilahiyatçılar Tanrı'ya, insanlığa, *Commonwealth*'e insanların kendi mesleklerinde aktif olarak hizmet etmesi konusunda ısrar ediyorlardı. Bu düşünce tümüyle gelenekseldir. Mertebeler korunacaktır, uygun konumlarımızda tutulacağız. Ama 16. ve 17 yüzyıllarda sıkı çalışma insanların refahına yol açtı. Bu, hiç kuşkusuz, ilahi lütfun bir işareti, Tanrı'nın çalışkanlığa bir ödülüydü. Bununla birlikte, insanların refahı artarken, başlangıçta Tanrı'nın onları yerleştirmekten hoşnut olduğu konumlardan yukarılara yükselme eğilimi gösterdiler. Böylelikle bir miktar toplumsal hareketliliğe ilahî ruhsat verilmişti. Protestan çağrı doktrini, "mertebeleri" korumayı terk etti ve onun tersi, bir bireycilik doktrini haline geldi.

Calvinism, seçilmiş olduklarına inananları günah ve çaresizlik duygusundan kurtardı; çabayı, çalışmayı, araştırmayı, bir amaca hizmet etme duygusunu teşvik etti. Modern bilimin yolunu açtı. Tarihçiler, pek çok erken bilim adamının Protestan kökenlerine işaret etmişlerdir. *Puritan* vaizler evrenin kanunlara itaat ettiği konusunda ısrarcı oldular. Peder George Hakewill, 1627'de, *An Apologie or Declaration of the Power and Providence of God in the Government of the World*'ü (*Bu Dünyanın Yönetiminde Tanrının Gücü ve İnayeti Üzerine bir Savunma ya da Açıklama)* yayınladı. Bu Modernlerin, Eskilere göre stan-

dartlarını yükseltiyor ve bilimsel gözlemin geleneksel otoriteden daha önemli olduğunu ileri sürüyordu. Evreni incelemek ve onun yasalarını bulmak insanın göreviydi. Bu insanın aklını, cennetten Kovulma'dan önce sahip olduğu ilkel zindeliğine iade edecekti. Yayınlandıktan sonraki bir yıl içinde Hakewill'in kitabı Cambridge'de tartışmaya açıldı ve kuşkusuz Modernlerin yanında olan yirmi yaşındaki John Milton'u Latince bir şiir yazmaya kışkırttı.

Teleskobun yanlış ucundan bakarak, yeni bilimsel düşüncelerin kolay kabul edildiğini hayal edebiliriz. Ancak insanlar, dünya hakkındaki geçmiş düşüncelerin tiranlığından, siyaset hakkındaki geçmiş düşüncelerde olduğundan daha kolay kurtulamazlar. Pek çok "zihin tutulması"yla karşılaşabiliriz. Bunların tümü, otoriteye saygı ve bağımsız zekâdan korkma şeklinde özetlenebilir. Her alanda otoriteler vardı – felsefede Aristotales, tıpta Galen, coğrafya ve astronomide Batlamyus. Reformasyon, bir otoritenin, Papa'nın otoritesini yıkmıştı; ama bunu başka otoriteleri yücelterek yaptı – Kralların Tanrısal Hakları, Kutsal Kitabın otoritesi. İnsanların her zaman dayanacakları bir otoriteleri olmak zorundaydı. İnsanlar, Krala karşı Parlamento'nun yasaları, *common law*, ortaçağ teamülüne; Piskoposlara karşı Yeni Ahit'e, ilkel Kilise'ye başvuruyorlardı. İnsanların hayatları geçmişin egemenliği altındaydı. Cennetteki Adem'in günahı yüzünden bütün erkek ve kadınlar ebedi işkence çekmek riski altındaydılar; çünkü hepsi ilk günahın ayıbını tevarüs etmişlerdi. İnsanlar yüzlerini, manevi ve ekonomik sorunları için İncil'e; siyasal sorunları için de Anglo-Saxon'lara dönüyorlardı.

Otoriteye ilk meydan okuma, Protestanlığın kişisel vicdana yaptığı çağrıyla geldi. Luther, her ne kadar anti-sosyal sapkınlar olarak gördüğü *Anabaptist*'lerin* Lutherciliğe karşı kendi vicdanlarının sesini dinlemesine izin vermeyi reddetse de, "İşte burada duruyorum, Tanrım bana yardım et, başka bir şey yapamam" diye bağırıyordu. Toplumdaki ekonomik bireycilik (köy topluluğunun ve loncaların çözülmesi, kapitalizmin yükselişi) dindeki bireycilikle birleşerek, her insanın sinesinde var

olan oldukça yeni bir otorite yarattı. En radikal düşünürlerin bile bunun farkına varması için çok zaman geçmesi gerekti: insanlar aslında Kutsal Kitap hakkında kendi yorumlarına başvururken, Kutsal Kitap'ın otoritesine başvurduklarını söylediler. Ama yalnızca geleneksel olan her türlü otoriteye karşıydılar. *Puritan* John Preston, Papalığın yanılmazlığını delillerle çürüttükten sonra, I. Charles'ın önünde verdiği bir vaazda, "O halde, hiçbir şeyi yalnızca güvene dayanarak kabul etmemeyi ya da sırf Kilise öyle söyledi diye işlerin öyle olmadığını öğrenebiliriz." Eğer Laud bu sözleri duymuş olsaydı, hiç de memnun olmazdı. Daha sonra *Independent*'lar hakkında, "Onlar yalnızca gördüklerine inanırlar" denilecekti. Francis Bacon, çok *Puritan* bir annenin oğluydu. Onun, insanın dünyadaki durumunu düzeltmesine yardımcı olacak bir bilgi birikimi yaratmak için yorulmak bilmeden olguları toplama programı, tamamen Protestan geleneğine uygundu. Bu ayrıca, Protestanlıkla genişleyen sanayinin üretici ihtiyaçları arasındaki pek çok bağlantıdan birini de düşündürmektedir.

Bacon insanları, filozofların spekülasyonlarını değil de zanaatkârların faaliyetlerini, çevrelerindeki dünyayı araştırmaya davet ediyordu. Özellikle yeni sanayilerden –boyama, cam yapımı, barut, kağıt üretimi, tarım– bilimsel sorgulamanın uygun nesneleri olarak söz etmiştir. "Aklın şeylerle ilişkisi için" çağrıda bulunmuştur. "İnsanların şeyler üzerindeki imparatorluğu tamamen sanatlara ve bilimlere dayanmaktadır. Zira, doğaya itaat etmezsek ona egemen olamayız" Onun bilginin artarak çoğaldığına ve dolayısıyla Modernlerin, Eskilerden daha ileri gidebileceklerine ilişkin inancı, bir gelişme teorisinin ve paradoksal olarak *Puritanism*'in yolunu açmış olduğu insana iyimser bir şekilde güvenmenin mümkün olmasına yardımcı oldu. İnsanların yüzlerini geleceğe yöneltti. Hakewill gibi, öğrenmenin sınırlarını ileriye doğru iterek, Cennetten Kovulmanın ötesine geçilebileceğini zihinlerde canlandırdı. Bilimin gelişmesi karşısındaki en büyük engelin umutsuzluk olduğunu düşünüyordu. Bacon'un yönteminin bile ileriye yönelik emareleri vardı. "Benim bilimleri keşfetme yolum, insanların zekâlarını

eşitlemeye kadar ileri gider": Bu pek çok araştırmacının işbirliği içinde faaliyet göstermesine dayanır. Bilginin sonu "insanın durumunun rahatlaması," "insanlığın ihtiyaçlarının ve sefaletinin fethedilmesi", "insanın durumunun ve hayatının yeni güçler ve çalışmalarla zenginleştirilmesidir." Bilgi ve iktidar özdeştir. Bu yeni doktrinin kabul edilmesi, yüzyılın en büyük entelektüel devrimini oluşturmuştur. I. James'in Başsavcısının felsefesine çok az ihtiyacı vardı. Bacon'un fikirleri ancak 1640'tan sonra geniş ölçüde etkili olmaya başlamıştır. Erken *Bacon*'cuların (*Baconians*) hemen hemen tümü Parlamento yanlılarıydı.

Muhafazakârlar, yeni bilimsel yöntemin kuşkucu imlemelerinden, geleneksel otoriteyi reddetmesinden, her şeyi akıl ve deney yoluyla sınamaya hazır olmasından korkuyorlardı. Eğer artık dünya evrenin merkezi değilse, bunun astronomi bilimini aşan pek çok imaları vardı. Donne'nin ünlü sözcükleriyle:

[Bu] yeni felsefe her şeye kuşku duyuyor;
Evreni oluşturan ateş tamamen söndü;
Güneş kayboldu ve de dünya ve hiç kimsenin zekâsı
Onun nerede aranacağının yolunu göstermiyor.
Ve özgür insanlar kabul ediyor, gezegenlerde ve semada
Pek çok yeni şeyleri aradıklarında, bu dünyanın tükendiğini;
Ve sonra görüyorlar onun atomlarına kadar dağıldığını.
Her şey paramparça oldu; yok oldu her türlü insicam;
Her şey yalnızca makam ve her türlü ilişki.
Unutulan şeyler oldu prens, uyruk, baba, oğul,
Çünkü herkes tek başına düşünüyor Phoenix olduğunu
Ve de kendisinden başka bir şey olamayacağını o türden.

Böylece Donne yeni felsefeyi atomik bireycilikle ve siyasal alt üst oluşla ilişkilendiriyordu. Bunu, yeni ruhu kabul eden bir adamın, Sir John Eliot'un güveniyle karşılaştırın:

"Her şey akla tâbidir.... Akıl, bir düşünceyle evrenin tüm çapını ve aynı şekilde dünyanın coğrafyasını ölçüyor. Denizler, hava, ateş, her birinin her şeyi, aklın idraki içindedir. Yararlı olan her şeyi, yönetimde yararlı olabilecek her şeyi aldığında,

onların tümü üzerinde etkisi vardır. Ona hiçbir sınır çekilmiyor; üzerine hiçbir engelleme getirilmiyor ama özgür bir kapsamda onun her şey üzerinde özgürlüğü söz konusudur. Ve bu özgürlük aklın mükemmelliğidir; aklın bu iktidarı ve bileşiminde aklın kusursuzluğu vardır.... İnsan kendi kendisinin mutlak efendisidir; kendi güvenliği, Tanrı tarafından huzuru ona bağımlı kılınmıştır."

Eliot'un bu sözcükleri yazdığı zaman hapiste bulunması ve Donne'nin sarayda başarılı bir siyasal kariyere sahip olması muhtemelen bir rastlantı değildir. Ralegh'in hapisteyken yazmış olduğu, neredeyse *Puritan*ların ikinci İncil'i olan *History of the World*'den (*Dünya Tarihi*) de aynı şekilde alıntı yapabilirdik. Zira, yeni bilimsel iyimserlik (*Puritanism* gibi) geleceğe, talihsizliğin yıldıramayacağı bir güven ve cesaret veriyordu; ve bu felsefeyi benimseyenlerin Stuart'ların sarayında başarılı olması mümkün görünmüyordu.

Sanatlarda fikir ayrılığı

Donne ve Eliot'un pasajlarının yan yana konulması, Elizabeth dönemi sonunu ve *Jakobean** tiyatronun kimi büyük temalarından bazılarını akla getirir. Marlowe'un ya da Macbeth'in kahramanlarının sınırsız bireyciliği, sınır tanımayan iktidar arzu ve ihtirasları, onları mevcut toplumun standartlarıyla çatışmaya sokuyordu. Bununla birlikte onların dünyasının kendisi de istikrarı kaybetmişti. Otorite gitmiş, hiçbir şey olağan sayılamıyordu. "Gerçek nedir? diyordu şakacı Pilate; ve bir cevap beklemiyordu." Bütün eski âdetlere meydan okunuyordu. Dönemin edebiyatını okuyarak basitçe iki küme standardın çatışma halinde olduğunu söyleyebiliriz. *King Lear*'da (*Kral Lear*) geleneksel feodal, patriyarkal sadakatlere, Goneril, Regan ve Edmund'un kör bireyciliği ile meydan okunmaktadır: *Merchant of Venice* (*Venedik Taciri*) ve *Coriolanus*'un temaları birbirine benzer. *Hamlet*'te çatışma, devlette bir şeylerin çürümüş olduğunu, zamanın çivisinin çıktığını bilen kahramanın ruhu-

na girmiştir; bununla birlikte bunları düzeltmek için kendisine çağrı yapan lanetli kine ancak hayıflanabilmektedir. Daha sonraki *Jacobean* ve *Caroline* (I. ve II. Charles dönemlerine ait) tiyatrosunda şiirsel gerilim kaybolmuştur. Saray ve *City* dramasına yönelik sempatiler arasında her zaman keskin ayrılıklar olmuştur: bir yanda Jonson ve Fletcher, diğer yanda Shakespeare ve Heywood farklı türden oyunlar yazmışlar ve farklı toplumsal tutumlara sahip olmuşlardır. Ancak I. James'in iktidarının ilk on yılından sonra, toplumdaki çatışmalar daha keskin bir hal alırken, sansür daha sıkılaşırken ve *Puritanism* etkisini artırırken, popüler tiyatro da bir gerileme yaşamıştır. Shakespeare, henüz kırklı yaşlarındayken sahne için yazmaya son vermiştir. Daha sonraki *Jacobean* ve *Caroline* oyun yazarlarının bugün hatırlanan çoğu, karamsarlık ve melankolinin moda bir tavır halini aldığı saraylı ve entelektüellerin seçilmiş takımı için yazmışlardır. Onların oyunları, (her ne kadar Webster ve Tourneur'da topluma karşı yalnız kurt teması merkezde yer alsa da) daha müstehcen ve daha korkutucu olmuştur. Tiyatronun altın çağı, 1642'de Parlamento tiyatroları kapatmadan çok önce sona ermişti Yalnızca Ludlow Kalesi'nin sınırları içinde, bir Milton, tanrısal disipline boyun eğdiği için en azından kendi dünyevi çevresine karşı zafer kazanabilen bir kadın bireyi ortaya koyabilmiştir. Bireyciliğin çalkantılı gücünü dizginlemek *Puritanism*'in en az önemli olan bir işlevi değildi.

1611'de İncil'in, bu yüzyılın, ya da her hangi bir yüzyılın en etkili kitabı olan Onaylı Tercümesi yapıldı. Önceki pek çok İngilizce çeviriye başvuruldu ve halkın konuşma ve düşünme biçimini standartlaştırma yolunda büyük işlev gördü. Yeni bir çeviriye olan ihtiyaç, *Hampten Court Conference*'da *Puritan*lar tarafından ortaya atılmıştı ve *Puritan* ilahiyatçılar, çalışmada, kilise hiyerarşisinden üyelerin yanı sıra önemli bir rol oynadılar. Dolayısıyla pek çok açıdan Onaylı Tercüme, aynı zamanda Shakespeare'in oyun yazarlığından emekli olmasıyla birlikte, ulusal birliğin son anını temsil ediyor görünebilir. İnsanlar çatışmayı sinelerinde hissetmeye başladıkça, çatışma, sansürlenmiş sahnede oynanamayacak kadar kişisel hale geldikçe, giderek

bizim metafizik şiir dediğimiz bir form içinde ifade edilmeye başlandı. Metafizik liriğin özü, paradoksları, keskin antitezleri, görünürde en uygunsuz nesneler arasındaki bağlantılara bağlanışı, can sıkıcı ruh sorgulamalarına ve kurtuluş arayışlarına yer verişi, öznel ve nesnel arzu ve olasılık arasındaki zıtlık duygusuna yer verişindedir. Donne Tanrı'ya çağrıda bulunuyordu:

Al beni kendine, beni hapset, çünkü ben,
Senin beni büyülemen dışında, asla özgür olamayacağım
Beni zorla yakalayıp götürmen dışında,
Ne de asla iffetli olabileceğim.

Stuart'lar altında hapishane eziyeti çeken, ama Parlamento için mücadele etmeyi başaracak kadar yaşayan bir başka kişi olan George Wither, şunları yazıyordu:

Ama, ey Tanrım! (beni aşağı doğru çeken, köklerimin olduğu)
Yerlerde yaltaklanır görünsem de, yine de benim arzum,
Şiddetle özlemini çektiğim yukarıya doğrudur.

Uzaktaki bölgelerin bir yerlisi olsa da, Henry Vaughan, pek çok I. Charles yanlısı şair gibi, aynı çelişkiyi görüyordu:

Burada, ah burada, toz ve toprak içinde,
Onun sevgisinin zambakları görünüyor,

Marwell de aynı şeyi yapıyordu:

Ah kim çıkaracak bu zindandan
Pek çok yönden esir edilmiş bir ruhu?
Sinir ve damarlarından zincirlere vurulmuş gibi;
Öteki her yerinin yanında,
Boş kafası ve çifte kalbinden
İşkence edilmiş.

İç Savaş'tan hemen önceki on yıllar, ekonomik olduğu kadar edebî ayrılma yıllarıydı. George Herbert ve Nicholas Ferrar yaklaşmakta olan fırtınayı gördüler ve kamu hayatından emekli olup bir sığınak aradılar. Burton, toplumundaki entelektüellerin niteliği olan melankoliyi ayrıntılarıyla inceledi. Milton,

Comus and Lycidas'da bu çatışmalara üstü kapalı şekilde değindi: "büyük piskoposlar tarafından söndürülen kilise"; ancak 1641'de "bu büyük papazların, aptal engizisyonunun küstah boyunduruğu altında hiçbir özgür ve görkemli zekânın yeşeremeyeceğini" serbestçe lanetleyebildi. Wither, sansürün "yazarları, evet bütün *commonwealth*'i ve tüm liberal bilimleri boyunduruk altına soktuğuna" katılıyordu. Sansürün baskısı altında ıstırap çekenler arasında, John Taylor'a, eğer kitaplarının satmasını istiyorsa hükümete karşı yazması ve hapse girmesi gerektiğini söyleyen Wither'in yanı sıra, Chapman, Ben Jonson, Donne, Ralegh, Fletcher, Massinger, Middleton, Burton, Joseph Hall, Fulke Gneville, Selden, Coke'dan söz edebiliriz. I. Charles'ın saltanatında sarayın himayesinin edebiyata yararlı olduğu düşüncesi gülünç bir maskaralıktır. Devrim yaklaşırken sansür sıkılaştırılmıştı. 1633'de *Master of Revels* (sarayda eğlenceden sorumlu görevli – ç.n.) yeniden ele alınacak eski oyunların da bir kez daha sansür edilmesini buyuruyordu, "zira bunlar, eski zamanlarda şairler şimdi benim izin verdiğimden daha serbest oldukları için, kilise ve devlete karşı pek çok çirkin şeyler içerebilirler" [2] Bütün oyunlar, hem sahne için hem de basılmak üzere iki kere sansür edilmek zorundaydı.

1641'e kadar (yine 1660'tan sonra da olduğu gibi) iç olaylara ilişkin haberlerin yayınlanması yasal suçtu. Basılı gazeteler yoktu; yalnızca özel olarak dağıtılan, yalnızca hali vakti yerinde olanların satın alabileceği haber mektupları söz konusuydu. Bu minberin önemini artırıyordu. 1637'de, *Star Chamber*'ın kararıyla Londra'daki ruhsatlı matbaacıların sayısı 20'ye indirilmiş ve yasa dışı basım işlerine korkunç bedensel cezalar uygulanacağı duyurulmuştu. İthal edilen bütün yabancı kitaplar, piyasaya sürülmeden önce Piskoposlar tarafından kontrol edilecekti. Daha sonra *Leveller*'ların lideri olacak John Lilburne, bu kurala uymadığı için Londra sokaklarında kırbaçlanmıştı. Daha önce ruhsatı alınmış bile olsa, hiçbir kitap yeni bir ruhsat alınmadan yayınlanmayacaktı. Laud'un, Luther'in *Table Talk* (*Sofra Sohbetleri/İlahî Diskurlar*); Fox'un *Book of Martyrs* (*Martir-*

2 J. Q. Adams (ed.), *The Dramatic Records of Sir Henry Herbert* (1917), s. 21.

ler/Şehitler Kitabı); Piskopos Jewell'in *Works* (*Eserleri*) ve Piskopos Bayley'in *Practice of Piety* (*Dindarlığın Tatbikatı*) adlı kitaplarının basılması için izin vermeyi reddettiği ileri sürülüyordu. Otoriteye karşı derkenar notlarıyla Cenevre İncil'i, Hollanda'dan ülkeye kaçak olarak sokulmak zorundaydı. Sir Rober Cotton'un kütüphanesi basılmıştı. Sir Simonds D'Ewes, yayınlanmak üzere bir şey yazmamaya karar vermişti. Mübarek ve muhafazakâr Nicholas Ferrar bile, tercüme ettiği dua ve ibadete ait bir kitabın sansür tarafından yasaklandığını görmüş; ve George Herbert'in görünüşe göre zararsız *The Temple*'ını (*Tapınak*) yayınlayabilmesinden önce uzun siyasal tartışmalar yapmak zorunda kalmıştı. "Eğer matbaa bize açık olsaydı" diyordu Bastwick teşhir direğinde, "[*Antichrist*'ın]* krallığını dağıtabilirdik" Haklı çıktı.

Diğer sanatlarda da benzer çatışmalar vardı. Müzikte, 1620'lere gelindiğinde, Byrd, Bull, Morley ve Orlando Gibbons'un altın çağı sona eriyordu. Müziğin en büyük koruyucusu hâlâ Kilise idi ve çok sesliliğe olan yeni heves, Laud'culuğun üslubuna eşlik ediyordu. Bu durum, saray çevrelerindeki entelektüalizm ve muğlaklık eğilimlerini güçlendiriyordu. Besteciler de, metafizikçi şairler gibi, sırf öyle olduğu için yeni ve çarpıcı, öznel ve içe bakan (*introspective*) konuların peşinde koşuyorlardı. Dolayısıyla çoğunlukla azınlığın, profesyonelle amatörün müziği arasında bir bölünme ortaya çıktı. Çok seslilik Kaloliklikle, tezyinatla, seremonilerle, lüksle özdeşleştiriliyordu: *Puritan*lar sanatlarda ve bilimlerde basit melodilere ve faydacılığa yöneliyorlardı. 1640'larda, mezmurları seslendiriyorlar ve kiliselerden orgları kaldırıyorlardı.[3] Resmin himayesi kraliyet ailesinin ve az sayıda saraylının tekelindeydi. I. Charles, ayırt edebilen bir hâmi idi; Rubens ve Van Dyck'a şövalyelik unvanı vermiş ama yerli ressamları görmezlikten gelmişti. Van Dyck, "görüntü gerçekliğini saptıran ve yeni oluşmaya başlayan dürüst bir Britanya portrecilik geleneğini umutsuzca bozan, mutlakıyetin davasının bilinçli bir şekilde propagandasını yapan" birisi olarak tasvir edilmiştir. Onun, I. Charles'ın, Kraliçesinin ve sa-

3 E. Meyer, *English Chamber Music* (1946), *tümü*.

ray halkının gurur okşayan portreleri, çağdaşlarının paylaşmadığı, Stuart'ların romantik imajına katkıda bulunmuştur. Charles'ın yeğeni, "Van Dyck'ın resminde çok güzel görünen Kraliçenin uzun sıska kollu ve sanki dişleri ağzından savunma mekanizmaları gibi fırlamış ufak tefek bir kadın olduğunu görünce şaşırmıştı" [4]

Mimari alanında sarayla ülke arasında daha da büyük bir kopuş söz konusuydu. En büyük isim, Inigo Jones, Taht'ın Muayene Memuru'ydu. En güzel eserlerinin tümü (Greenwich'deki Kraliçe'nin Evi, Whitehall'daki Ziyafet Köşkü) kraliyet ailesi için yapılmıştı. İngiltere'ye İtalyan mimari tarzını getirmiş ve 1630'ların sonlarında, genel konsepti "Kral'ın mutlakıyetçi idealini açıkça yansıtan" bir saray tasarlamak üzere görevlendirilmişti. Londonderry'yi kolonize edemediği için *City*'ye uygulanan para cezasının bu projede kullanılması düşünülmüştü; kraliyet mahkemelerinin kestiği para cezaları Jones'un, St. Paul'ü onarmasına katkıda bulunmuştu. Charles'ın en iddialı projelerinin, ihlallerin cezalandırılması üzerinden finanse edilmesi, İç Savaş'ın nedenlerine katkıda bulunan, İngiltere'deki siyasal olduğu kadar kültürel bölünmelerin de bir yansımasıdır. Sarayın patronajı, günün baş mimarı olan kişinin zamanının büyük çoğunluğunu bir Muayene Memuru gibi ya da gelip geçici saray maskeli balolarının sahne ve malzeme tasarımı işinde harcaması anlamına geliyordu. Bu tecrit olmuşluğun bir sonucu olarak, İnigo Jones da, Van Dyck gibi ülkedeki en büyük ama alanında en etkili olmayan sanatçıydı. "İngiliz mimarisi, İnigo Jones'dan oldukça bağımsız bir şekilde, kendi hızı içinde ilerledi; yurt dışından etkilendi ve bu etkileri yalnızca Jones'un Muayene Memurluğu'nun ömrünü aşan bir tarzda ve *Commonwealth* sırasında kazandığı ılımlı zaferle değil yüzyılın son çeyreğine kadar kalıcı bir şekilde yaşadı" [5]

---

4 E. K. Waterhouse, *Painting in Britain, 1530-1790*, özellikle s. 46, 49; M. Whinney ve O. Millar, *English Art, 1625-1714* (1957), özellikle 4'üncü bölüm.

5 J. Summerson, *Architecture in Britain, 1530-1840* (1955); M. Whinney ve O. Millar, *a. g. e.*; G. Shankland, "A Study of the History of Architecture in Society, *The Architectural Association Journal*, LXIII; E. Mercer, "The Houses of the Gentry", *P.and P.*, IV. Benim sanatlar konusunda kısa ve tek yanlı değinmelerim yalnız-

Not

1961'den bu yana, 17. yüzyıla ilişkin anlayışımız, yalnızca büyü düşüncesinin sıradan insanların hayatlarındaki yerine ilişkin değil ayrıca, neredeyse Bacon'culuğa bir alternatif olan kimyasal felsefeyle ilgili bir dizi çalışmayla geniş ölçüde zenginleşmiştir. Özellikle K. V Thomas'ın, *Religion and Decline of Magic* (Penguin ed.); F, Yates'in, *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition* (1964) ve *The Rosicrucian Enlightenment* (1972); C. Webster'in, *The Great Instauration: Science, Medicine and Reform, 1626-1660* (1975) ve A. G. Debus'un, *The Chemical Philosophy: Paracelsian Science and Medicine in the Sixteenth and Seventeenth Centuries,* 2 cilt (New York, 1977) adlı çalışmalarını düşünüyorum.

---

ca sanatla toplum arasındaki bazı ilişkilere işaret etmek içindir ki verilen kaynaklardan izlenmesi gerekir. Özellikle bakınız, P. W. Thomas, "Two Cultures? Court and Country under Charles I", C. Russell (ed.) *The Origins of the English Civil War* (1973) içinde, s. 168-193.

6

SONUÇ, 1603-1640

Miesta: *Din*
Ve özgürlük (en değerli adlar)
Herkesi iyileştirmek için büyük sözlerle dolu,
Şarlatanların fark edilmeyen gagaları gibi, ne ki
Bilgeler sıradan akrabalar gibi geçip gittiler
Yine de bir şey bilmeyen kalabalık tarafından
Takdir ediliyor ve yanlarına koşuluyor.
Kral: *Hiçbir yolu yok mu*
Onlara doğru yolu göstermenin?
Miesta: *Şimdi her şey için çok geç.*

– Sir John Suckling
The Tragedy of Brennoralt (1639), III, i

Önceki üç bölümde, ekonomi, siyaset ve fikirler arasında yaptığım keyfi ayrım sürekli olarak bozuldu. Tekellerin anayasal ve siyasal imaları vardı. Dış politika, siyasal olduğu kadar ekonomik ve dinsel mülahazaları içeriyordu. Kilise dinsel bir örgüt olduğu kadar siyasal bir örgüttü ve büyük topraklara sahipti; ondalık vergiler üzerindeki tartışmalar dinsel, hukuksal ve ekonomik sorunlarla ilgiliydi. Bacon'cu bilim *Puritanism* düşüncesiyle ve genişleyen ekonominin ihtiyaçlarıyla ilgiliy-

di: destekçileri esas itibariyle Parlamento'dan yana olanlardı. İç Savaş'ın bu "dinsel", "anayasal" ve "ekonomik" sorunlarını birbirinden ayırmak, 17. yüzyıl İngiltere'sinin karmaşıklığına ve onun içinde yaşayan insanların kafasının karışıklığına tekabül eder. "Sözleşme" ve "denge" gibi ticari kavramlar, ekonomik düşüncede olduğu kadar siyasal ve hatta dinsel düşüncede bolca görülür (toplumsal sözleşme; şartlı teoloji; ticaret dengesi; mülkiyetin iktidarın, anayasanın dengesi). *The Root and Branch Petition*, "yüksek papazların ve onlara bağlı olanların neden olduğu pek çok kötülüğü", tekeller ve Gemi Parası ile, Papacılığın gelişmesi ve piskoposlukları savunmak için Papacı ajanların kullanılmasıyla sandviç yapıyordu. 17. yüzyıl olayları üzerinde daha sonraki çözümleme kategorilerimizi zorlamamaya çok dikkat etmeliyiz.

17 yüzyıl İngiliz Devrimi sık sık ve semereli bir şekilde 1789 Fransız Devrimi'yle karşılaştırılmıştır. Ama aralarında önemli bir fark vardır. Fransa'da ekonomik ve siyasal bölünmeler, kabaca toplumsal bölünmelere denk düşüyordu: ayrıcalıkları olmayan Üçüncü Tabaka (*Third Estate*) aristokrasiye ve monarşiye karşıydı; aristokrasi ticaret ve sanayide rol oynamıyordu. Ama İngiltere'de pazar için yapılan yün, kumaş ve tarım üretimi egemen sınıfın kendisini bölüyordu: pek çok beyefendi ve hatta asilzade, bir Fransız soylusu için söz konusu olmayacak, ekonomik faaliyetlerde bulunuyordu. Profesör Tawney, "Ticari tarımın kârları ve rantlarıyla yaşayan toprak sahibi ve de toprak sahibi de olan tacir ya da banker, iki sınıfı değil, tek bir sınıfı temsil ediyordu" sonucuna varıyor. "Patrisyen ve de türedi, her ikisi de yükselişlerini aynı düzenin sonuçlarına borçluydular. Gelirlerinin kaynağına bakılarak hüküm verildiğinde her ikisi de eşit derecede burjuvaydı." İngiltere'deki bölünme, *gentry* ve asilzadelere *karşı* Üçüncü Tabaka arasındaki bir bölünme değildi; ülke ve saray *arasındaki* bir bölünmeydi. Saray ve hükümet, kimi tacirlere (tekel sahipleri, gümrük müfettişleri, Londra ve diğer şehirlerdeki yönetici oligarşiler) ekonomik ayrıcalıklar ve toprak sahibi sınıfın pek çok mensubuna ek gelirler sunuyordu. Öte yandan, ekonomik ayrıcalıklardan

dışlananlar –ki bunlar arasında o toplumsal grupların en zengin ve ileri gelen üyeleri bulunduğu gibi, mertebe bakımından alelade insanlar da bulunuyordu– daha geniş ekonomik gelişme özgürlüğünün kendilerine ve ülkeye yararlı olacağını düşünüyorlardı. Bunu elde etmek için Parlamento'nun ve *common law* hukukçularının yardımını bekliyorlardı. Sarayın himayesinden mahrum kalan bazı asilzadelerden liderlik bekliyorlardı. 17. yüzyılda Fransa'da makamların satışı, sermayeyi üretici yatırımdan uzaklaştırıyor ve böylelikle ticaret ve sanayinin gelişmesini geciktiriyor ve soylulukla burjuvazi arasındaki ayrılığı genişletiyordu. Eğer eski rejim devam etmiş olsa, İngiltere'de de benzer toplumsal sonuçlar ortaya çıkmış olabilirdi.

Ancak, saray ile ülke arasındaki bölünme, yalnızca ekonomik ayrıcalıklara sahip olmaktan fazla bir şeydi. Tudor'lar döneminde toprak sahibi sınıf, Avrupa'da pek görülmeyen bir pozisyon kazanmıştı. *J.P.*'ler olarak, ücretlerin ve yoksullara yapılan yardımların denetimi yoluyla "yalnızca yönetilmek için var olan" geniş nüfus kitleleri üzerinde büyük bir güce sahiptiler; ve bu güç düzenli ordusu ve bürokrasisi olmayan bir hükümet karşısında neredeyse bağımsızdı. Stuart'ların ekonominin kapitalist sektörünü kontrol edecek, onu merkezi kural ve denetimlere boyun eğdirecek yeterli gücü hiçbir zaman olmadı. Yerel yönetimi *Whitehall*'dan idare etme girişimleri yalnızca, pek çoğu iyi niyetli bile olsa, hükümet müdahalesinin ülke ekonomisine yıkıcı etkiler yaptığına inanan, ülkenin "doğal yöneticilerini" çok öfkelendirdi.

On *county*'deki tüccar ve *gentry*, 1601'le 1630 arasında yoksulluğu gidermek için kendi geliştirdikleri ve denetledikleri planlara 500.000 sterlin katkıda bulundular; bu amaçla kendilerine yerel oranlar uygulanması girişimlerine karşı dişleri ve tırnaklarıyla mücadele ettiler; öyle ki "1660'tan önceki hiçbir yılda yoksullara harcanan muazzam miktarların % 7'den fazlası vergilerden elde edilmedi" Benzer bir şekilde kendi atadıkları bir konferansçıya cömertçe ödeme yapabiliyorlar ve yasal olarak uygulanabilir ondalık vergilerin artırılması girişimlerine şiddetle karşı koyuyorlardı. Laud ve Wentworth'un, bu tür

insanlara empoze etmek istedikleri programlar tam bir yenilgiye uğradı: "İngiltere'de hükümranlığın yapısı, Uzun Parlamento'nun toplanmasından çok önce paramparça olmuştu" Tüccar ve *Puritan gentry,* Profesör Jordan'ın araştırmasına göre, okullar ve burslar bağışlayarak, çıraklara yadım ederek ve diğer hayır işleriyle, Laud'cu ruhbanın ve Taht'ın korumayı arzu ettikleri geleneksel hiyerarşik toplumda, mesleklerin yeteneğe olabildiğince açık olduğu bir toplum kuruyorlardı. (Bu bağışlar konusunda asilzadelerin tüccara göre çok daha küçük bir rol oynamış olması önemlidir.) Profesör Jordan şu sonuca varıyor: "İktidar, tarihin sık sık göstermiş olduğu gibi, sorumluluk yükünü üstlenmekten korkmayanlara kaçınılmaz olarak akar."[1] İç Savaş sırasında bu iktidar transferinin aracı, kariyerlerin yeteneklere açık olduğu Yeni Model Ordu oldu.

Laud ve Wentworth gibi reformcular bile nüfusun geniş kesimlerini kızdıran bir politika izliyorlardı. Parlamento'yu dışladılar ve ancak Kral'ın kendisini mali yönden bağımsız bir hale getirmesinden sonra – belki Wentworth'un İrlanda'daki ordusunun ve İngiltere'deki belediyelerin yeniden şekillenmesinin Parlamento'yu bağımsız bir güç olmaktan çıkarmasından sonra bir yenisini toplamayı tercih ederlerdi. Sarayla, saygıdeğer Protestan İngilizlerin geniş kitlesi arasındaki uçurum genişliyordu. Hükümet tekelcileri koruyor; çitleme yapanları kovuşturuyordu; Kilisenin gelirlerini ve ruhbanın gücünü artırmaya çalışıyordu; Protestan *nonconformist*lere* baskı yaparken Papacıları engellemiyordu; dış politikada potansiyel Protestan müttefikleri kendinden uzaklaştırıyor ve İngiliz ticaretinin çıkarlarına hizmet etmeyi ihmal ediyordu.

Böylece Parlamento nihayet 1640'ta toplandığında, mülk sahibi sınıf, hemen hemen tümüyle hükümete yabancılaşmıştı. "Saraydaki zayıf hizip her zaman güçlü olanı, Parlamento ile devirmeye çalışmıştır" diye not ediyordu Newcastle Dükü. Hollanda'nın isyanında ve Fransız Devrimi'nde olduğu gibi, İn-

1 Jordan, *Philanthropy in England,* s. 131-40, 151. Ek D'ye bakınız. Profesör Stone, *The Causes of the English Revolution, 1529-1642*'de, Prof. Jordan'ın yoksullara yardım konusundaki istatistikleri hakkında bazı tereddütler ileri sürer.

giltere'de devrim "bir soylu isyanıyla" hızlandırılmıştı. Devrim ancak yönetimin, egemen sınıfın önemli bir kesiminin güvenini kaybettiğinde olur. Ama 1789'da Fransa'da aristokrasi, Üçüncü Tabaka devrimci talepler ortaya atınca hızla Taht'ın yanında yer aldı; İngiltere'de Avam Kamarası bölündü ve Lordlar Kamarası'nda bile iç savaş noktasına varacak kadar muhalefet eden hatırı sayılır bir azınlık vardı. Bu fark kısmen, İngiliz Devrimi'ndeki dinsel konuların ve Kilise yönetiminin sorunlarının önemiyle açıklanabilir.

Böylece, bakmış olduğumuz tüm alanlarda üç yarışmacı vardı. Sarayın himaye ettiği tekelciler, Parlamento ve *common law'dan* medet uman serbest ticaret isteyenlerin saldırısına uğradı; ama onların altında, tekellere karşı çıkan ama Londralı tacirler ve beyefendi kumaşçılarla pek az ortak noktası bulunan tüketici ve zanaatkâr kitlesi vardı. Bir kez daha, Vesayet Mahkemeleri'nden (*Court of Wards*)* yararlananlarla, onun eziyetini çekenler arasında, çitleme yapan toprak sahipleriyle çitleme yapanları para cezasına çarptıran hükümet arasında zıtlıklar vardı; ama bunların altında tasarruf ettikleri topraklarda istikrar arayan ve bütün çitlemelerin kaldırılmasını isteyen kiracılar kitlesi bulunuyordu. Daha da başka bir alanda, bir yanda kraliyet mahkemeleriyle kilise mahkemeleri, diğer yanda yüzünü Parlamento'ya dönmüş *common law* mahkemeleri arasında zıtlaşma vardı; ama yalnızca yönetilmek için var olanların sözcüleri kısa sürede ortaya çıkacak ve hukukun kendisinin düşman olduğunu ilan edeceklerdi. Dinde, Laud'cularla, Kilise'yi Parlamento'ya ve yaşlıların yönetimine tâbi kılmak isteyen ılımlı *Puritan*lar bulunuyordu; ama onların altında da her türlü devlet kilisesine karşı husumet geleneğine, en azından 15. yüzyıla kadar geri giden *Lollard*'cı* geleneğe sahip tarikatçılar vardı.[2] Durağan, hiyerarşik bir toplumu muhafaza etmek isteyenlerle, içinde insanların yetenek ve olanaklarına göre en yukarıya ka-

2 Bu konuyu daha ayrıntılı olarak, *Antichrist in Seventeenth Century England* (Oxford University Press, 1971), *The World Turned Upside Down* (Penguen ed.) [*Dünya Altüst Oldu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, 2013] ve "From Lollards to Levellers", *Rebels and their Causes: Essays Presented to A. L. Morton* (Ed. M. Cornforth, 1978) içinde inceledim.

dar çıkabileceği daha akışkan bir toplumu kurmakla meşgul olanlar vardı; her iki grubun da altında yoksullukları kendilerine engel olan, normal zamanlarda yaşadıkları dünyayı değiştirme olasılığını bile görenler yer alıyordu. Sözün kısası, egemen sınıfın iki grubu arasında bir mücadele vardı; ama ileriye bakınca *tertius gaudens* (iki taraf uzlaşamayınca bir üçüncü taraf kazanabilir – ç.n.) olabilecek çok başlı ejderha orada duruyordu. Parlamento'dan yana sınıfın birliği bozulduğunda toplumsal bir devrim mümkün olabilecekti. Her iki taraftaki sorumlu liderlerin istediklerini savaş olmadan alma konusundaki telaşlarının nedeni buydu. Uzun Parlamento'daki adamlar davalarını kısaca özetlemek istediklerinde, "din, özgürlük ve mülkiyeti" savunduklarını söylediler. Şimdi bu sözcüklerin ne kadar geniş bir alana yayılabileceğini görebiliriz. Din, Protestanlıkla vatanseverliği birbirine bağlayan çeşitli duyguları, Otuz Yıl Savaşları'nın ortaya çıkardığı stratejik endişeleri, İspanya karşıtı yayılınacı bir dış politikayı kapsayabilirdi. Manastır arazilerinin güvenliği konusundaki geleneksel korkuyu ve Laud'un ekonomik faaliyetleriyle yaratılmış olan yeni endişeleri himayesi altına alabilirdi. Devlet görevlisi olarak Piskoposlara karşı duyulan nefreti, Yüksek Komisyon'un hunhar kararlarını, Kilise mahkemelerinin çok çeşitli engizisyoncu faaliyetlerini gizleyebilirdi. Kutsal Kitapların yoğun bir şekilde incelenmesini, mevcut kurum ve uygulamaları eleştirmek için İncil'e başvurulmasını ört bas edebilirdi. *Puritan* manevi eşitlik, insan onuru duygusunu ve her türlü anarşistlik olasılıklarıyla kişilerin vicdanına yapılan çağrıyı gözlerden kaçırabilirdi. Daha fazla söz, yayın yapma, toplanma ve tartışma özgürlüğü için olan talebi gözden uzak tutabilirdi.

Parlamento Ordusu'ndaki bir albayın karısı olan Mrs. Hutchinson, "*Puritan*" sözcüğünün olası anlamlarını gözler önüne seriyordu:

"Kim ki krallığın onursuzluğuna, saraylıların taşkınlığı ve Kral'ın çekirgeler gibi bu ülkenin zenginliğini yutmak için getirdiği yoksul İskoçlara bakmak için icat edilen, yoksullara eziyet çektirilmesine, ya da uyruğun bin yolla haksız yere zulme

uğramasına kederleniyorsa, o bir *Puritan*'dı ...bu ülkedeki herhangi bir beyefendi ülkenin güzel yasalarına uyuyorsa ya da herhangi bir kamu yararı, iyi bir düzen ya da yönetim için ayağa kalkıyorsa o bir *Puritan*'dı. Kısaca, ihtiyaç içindeki saraylıların, mağrur gaspçı papazların, hırsız hesapçıların, şehvet düşkünü soylular ve *gentry*'nin çıkarlarını bozuyorsa bütün bunlar *Puritan*dı" Newcastle kömür ihracatçıları, onların tekellerine karşı çıkan Londra tacirlerinden "*Puritan*lar" diye söz ediyordu.

Her şeyden önce din, yararlı bir toplanma çağrısıydı. Onun aslî önemini fazla abartmamalıyız. 1621 Parlamentosu'nda, hazırlanan 105 yasa tasarısından yalnızca % 10'u (kilisenin ekonomik sorunları da dahil) dinsel meselelerle ilgiliydi: 40 tanesi ticaretle ilgiliydi. "Başlangıçta uğrunda mücadele edilen şey din değildi" diyordu Cromwell; muhtemelen dinsel meselelerin kendisi için çok şey ifade ettiği Parlamento lideri; "fakat en sonunda Tanrı meseleyi oraya getirdi" Tehlikedeki Protestanlığın çığlığı, derin vatanseverlik duygularını harekete geçirdi ve hoşa gidecek bir şekilde muğlaktı. Pek çok kişi Laudculuğu Papacılık olarak lanetlemekte anlaşabiliyordu ama yerine neyin konması gerektiği söz konusu olduğunda şiddetle ayrılıyordu. Cromwell iki parlamento üyesi arkadaşına, "Ne istemediğimi size söyleyebilirim, Baylar; ama ne istediğimi söyleyemem" diyordu. Selden, Parlamento yanlılarının çoğundan daha müstehzi ve daha entelektüeldi. Ama onun sözleri, en azından bazıları, dinin ne şekilde kullanılacağı konusunda oldukça bilinçli olduklarını gösterir. "Bütün savaşlarda din olduğunu iddia etmenin *Arcanum*'u (sırrı – ç.n.), dinde herkesin ilgi duyabileceği bir şeyler bulunabileceği içindir. Burada uşağın da Lord kadar çıkarı vardır. Mesele toprak olsa, birinin bin dönüm toprağı var, diğerinin bir dönüm bile yok; olmayan, bin dönümü olan kadar riski göze almaz. Ama din her ikisi için de eşittir. Eğer herkesin aynı toprağı olsaydı, insanlar toprak için savaştıklarını söylerlerdi."

"Özgürlük ve mülkiyet" de geniş anlamları olan sözcüklerdi. Her adamın kendi özgürlüğü ve mülkiyetiyle, Kilise ya da kra-

lın mahkemeleri tarafından engellenmeden istediğini yapması anlamına gelebilirdi: daha serbest bir ticaret olasılığını, sınai ve tarımsal genişleme olasılıklarını içerirdi. Basiretsiz bir kraliyet müdahalesi ve gözdelerin ve tekellerin yolsuzlukları yerine, özgürleştirilmiş bir *common law*'un egemenliği ve ekonominin Parlamento tarafından kontrol edilmesini ima edebilirdi. Mülk sahibi sınıfın kendi kendini vergilendirmesi ve dış politika da dahil paralarının nasıl harcandığını denetleme anlamına gelebilirdi. *J.P.*'ler için özgürlük ve belediyelerin yerel işleri kendilerine göre en iyi şekilde, *Privy Council* ya da *Star Chamber* tarafından rahatsız edilmeden yürütmelerini ima edebilirdi.

I. Charles'ın kişisel yönetimi, başarılı olmak için her türlü şansa sahip olduğu on bir yıldan sonra başarısız oldu. Başarısız oldu çünkü mülk sahibi sınıfların güvenini yitirdi. İngiliz *ancien régime*'inde güvenli yatırım yoktu. *City*'nin Londonderry'i kolonize etmek için sahip olduğu imtiyaz beratı, Taht'ın yurttaşları üstlenmeye zorladığı bir projede 50.000 sterlin kaybedilmesi üzerine geri alındı; ve ayrıca 12.000 sterlin (başlangıçta 70.000) para cezası uygulandı. 1635'te I. Charles, sahip olacakları tekel hakkı için büyük para ödeyen, ikinci bir *East India Company'ye* ruhsat verdi. 1640'ta hükümet çılgın bir hileli iflas önlemine başvurdu. 63.000 sterlinlik kredi ile karabiber ithal etti ve bunu anında 50.000 sterlin nakit karşılığında sattı. Paranın değerini düşürmeyi düşündü. Temmuz ayında tacirlerin güvende olsun diye Kule'ye bıraktıkları 130.000 sterlin değerinde altına el koydu ve çok sayıda iflasa neden oldu. Sir John Davies, I. James'e ithaf edilen bir eserde, "Kralları yaratmanın birinci ve temel nedeni, insanlar arasında trafiği ve ticareti; mülkiyeti ve sözleşmeleri idame ettirmesidir" demişti. James'in oğlu, bu işlevlerin hemen hiçbirini yerine getiremedi.

Hükümet, vergi verenlerin bir isyanıyla devrildi. 1639'da İskoç ordusunun varlığından cesaret bularak greve gittiler; ve hükümetin onların iyi niyeti olmadan var olmayı sürdüremeyeceği görülmüş oldu. *City*, altının yerine konması için bile borç vermeyi reddetti: alaycı bir şekilde Londonderry plantas-

yonunun "stoklarını tükettiğini" söylüyorlardı. Borç ancak İskoçlarla barış yapıldıktan sonra alınabilecekti. Kral'ın itibarı o kadar azalmıştı ki, o zaman bile asilzadelerin bu işlemi onaylaması gerekiyordu; ve hükümet talep ettiğinin yalnızca dörtte birini alabildi. Her şey, 1640'a gelindiğinde din, özgürlük ve mülkiyetin savunulmasının sembolü haline gelen Parlamento'ya bakıyordu.

İKİNCİ KISIM

1640-1660

7

OLAYLARIN ANLATISI

Onun [I. Charles] ödeme yapacak hangi imkânı, silahlandırmak için hangi levazımı, yalnız bu değil, Londra Şehri'nin muazzam kesesinden ve İngiltere'de tüzel kişiliği olan hemen hemen bütün şehirlerin katkılarıyla beslenen Parlamento'nun ordusuna direnebilecek bir orduya asker toplamak için hangi olanakları vardı? Bu işte Kral'a yardım edenler yalnızca lordlar ve beyefendilerdi.

– Thomas Hobbes, *Behemoth*

Uzun Parlamento toplandığında, Avam Kamarası derhal Strafford ve Laud'u azletti. Diğer bakanlar ülkeden kaçtılar. Strafford Mayıs 1641'de *Impeachment* yerine geçen *Act of Attainder*'a* göre idam edildi. Bir *Triennial Act** Parlamento'nun eğer Kral Parlamento'yu toplantıya çağırmazsa otomatik bir süreçle düzenli bir şekilde toplanmasına olanak verdi. Ve bu Parlamento'nun kendi rızası olmadan dağıtılamayacağına ilişkin bir Yasa kabul edildi. Böylelikle ilk kez olarak Parlamento anayasanın kalıcı bir unsuru oluyordu. Bu devrimci yenilik, eğer borç bulunacaksa zorunluydu zira yalnızca Parlamento güven ilham edebilirdi. Ton ve sterlin başına alınan vergi (*tonnage and poundage*), Parlamento'nun rızası olmadan lağvedildi; Hamp-

den'e yönelik hüküm ve Gemi Parası, on bir yıllık kişisel yönetim sırasında Parlamento'nun rızası olmadan uygulanan diğer vergilerle birlikte yasa dışı ilan edildi. Kraliyet mahkemeleri –*Star Chamber,* Kuzey Konseyi, Galler'deki Konsey ve Yüksek Komisyon (Mahkemesi)– lağvedildi. Prynne, Burton, Bastwick, Lilburne ve kişisel yönetimin diğer kurbanları salıverildi ve kendilerine tazminat ödendi.

Ekim 1641'de, sonunda Stafford'un çok sıkı kontrolünden kurtarılan İrlanda'da bir isyan baş gösterdi. Yüzlerce, belki de binlerce İngiliz öldürüldü. Parlamento'daki muhalefet grubu, İrlanda'yı yeniden fethetmek üzere bir ordunun başında gönderilmek istenen kralın adayını reddetti. Böylelikle devlette en yüce iktidarın kimin elinde olduğu meselesi ortaya çıktı. İrlanda ayaklanmasına ilişkin haberlerin paniği içinde, kraliyet politikasının kapsamlı bir şekilde suçlandığı Büyük İtiraz (*Grand Remonstrance*) kabul edildi. Avam Kamarası'ndan yalnızca yedi oy farkıyla geçti. Şimdi artık taraflar belli olmuştu. Charles, Pym, Hampden ve muhalefet grubunun diğer üç üyesini tutuklatmak üzere Avam Kamarası'na bir grup silahlı adam getirdi. Onlar *City*'ye sığındılar ve ülkenin her tarafından destek kararları yağmaya başladı. Charles, kontrolü yitirdiği Londra'dan ayrıldı; Beş Üye (*Five Members*)* muzaffer bir şekilde geri döndüler. Kral'ın neredeyse son eylemi Piskoposların Lordlar Kamarası'ndan çıkarılmalarını kabul edişi (Şubat 1642) ve İrlanda için bir ordu toplanmasına ilişkin Yasa Tasarısıydı. Çatışma şimdi Westminster'den ülkenin geneline yayılmıştı ve iç savaş kaçınılmaz hale gelmişti. Charles İngiltere'nin kuzeyinde dolaşırken, rastgele görüşmeler yapıldı. Nisan ayında, Sir John Hotham, Kralı Hull'a sokmayı reddetti; ve Ağustos'ta Kral sancağını Nottingham'a dikti. Parlamento ordusuna komuta etmek üzere Essex Earl'ü atandı.

İç Savaş'ın ilk kapışması Edgehill'deki berabere biten (23 Ekim) muharebeydi. Charles Londra üzerine yürüdü ama Kasım ayında Turnham Green'de eğitilmiş bir silahlı grup tarafından karşılandı ve Oxford'a çekildi. Bu arada, Newcastle Markisi, İngiltere'nin kuzeyini, Sir Ralph Hopton ise ülkenin gü-

ney batısını Kral adına güven altına aldı. 1643'te bu iki merkezden ve Oxford'dan Londra üzerine yürüme girişiminde bulunuldu. Bu, Hull, Plymouth ve Glouchester'in direnişi ve Londralı eğitimli silahlı grupların Glouchester'i kurtarmak için yürüyüşe geçmesiyle durduruldu. Londralı silahlı gruplar dönüş yolunda, Newbury'de berabere biten bir başka muharebeye daha katıldı.

Askerî yenişememe halini bozmak umuduyla Parlamento, Eylül ayında İskoçlarla *Solemn League and Covenant*'ı* (Resmi Birlik ve Sözleşme) imzaladı ve 1644 Ocak ayında İskoç ordusu sınırı bir kez daha aştı. Temmuz'da İskoçya, Yorkshire (Sir Thomas Fairfax) ve *Eastern Asssociation*'ın (Manchester Earl'u ve Oliver Cromwell) ortak güçleri Marston Moor muharebesini kazandılar. Kuzeyin kontrolü Parlamento'ya geçti. Ama ortak bir komutası olmayan Parlamento bu zaferin gerisini getiremedi. Essex Earl'ü güney batıda kuşatıldı ve ordusu Eylül ayında Lostwithiel'de teslim oldu. Bu ve sonu belli olmayan ikinci Newbury muharebesi (25 Ekim), isteksiz subayların bir tarafa bırakılıp birleşik bir komutanlık kurulmasını savunanların elini güçlendirdi. General olarak Fairfax'ın başına geçirildiği Yeni Model Ordu (*New Model Army*)* kuruldu ve Feragat Yasası (*Self Denying Ordinance*)* (Nisan 1645) tüm asilzadeleri ve Parlamento üyelerini ordudaki görevlerinden uzaklaştırdı. Bunun ilk sonucu Naseby'de (14 Haziran) Kralcıların kesin hezimeti oldu. Savaşın geri kalan kısmı, 1646 Haziran'ında, Charles İskoçya'ya kaçtıktan sonra Oxford'un teslim olmasıyla sonuçlanacak bir dizi temizlik operasyonundan ibaretti. Sonra İskoçlar 30 Ocak 1647'de Kralı İngiliz Parlamentosu'na teslim ettiler. Bu arada, Başpiskopos Laud Ocak 1645'te idam edilmiş ve Ekim 1646'da piskoposluklar ilga edilmişti. Aynı kararname Piskoposların arazilerini satışa sunuyordu.

Yeni Model Ordu ve *Self Denying Ordinance* üzerindeki tartışmalar Parlamento yanlıları arasında iki tarafın oluşmasına yol açtı. Biz bunları genel olarak *Presbyterian*'lar ve *Independent*'lar, muhafazakârlar ve radikaller olarak adlandırıyoruz. Savaş sona erdikten sonra, uzun zamandan beri Yeni Model Or-

du'yu sevmeyen ve ondan korkan Parlamento'daki "*Presbyterian*" çoğunluk, ücretleri ödenmeden ordunun dağıtılmasını ve askerlere İrlanda'da hizmet için gönüllü olmalarını önerdi. Bu durum, isyana ve alaylarda Ajitatörlerin (*Agitators*)* seçilmesine neden oldu. Bir süre tereddütten sonra Cromwell ve subayların çoğu askerlerden yana çıktılar. Böyle hareket etmeyenler görevlerinden alındı. Cornet Joyce tutuklu kralı Parlamento'nun denetiminden alıp ordunun denetimine vermek üzere görevlendirildi. Generallerden ve öteki subayların ve sıradan askerlerin temsilcilerinden oluşan Ordu Genel Konseyi (*General Council of the Army*) toplandı. Yeni birleşmiş Ordu, şikâyetleri giderilinceye kadar dağılmayacağına ya da ayrılmayacağına ilişkin bir manifesto yayınladı. Parlamento'nun zamanından önce dağıtılması ve yeni seçimler yapılması için çağrıda bulundu. Ordu, on bir *Presbyterian* lideri suçlayıp mahkemeye sevk ederek Londra'yı işgal etti; onları Avam Kamarası'ndan çekilmeye zorladı (Ağustos 1647). Ama şimdi *Independent*'lar arasında bölünmeler ortaya çıktı. Charles'la generaller arasında sınırlı bir monarşinin (*Heads of Proposals*) kurulması için görüşmeler yapıldı. Bu Londra'daki radikallerin (*Levellers*) kuşkusunu uyandırdı ve Ordu'da, daha demokratik bir anayasa (*Agreement of the People*)*, yeni bir rakip yarattı. Her iki anayasa, Ekim ayında, Ordu Konseyi'nin Putney'deki toplantısında, generaller ve Ajitatörlerin temsilcileri arasında tartışıldı. Bir karara varılamadı ve Cromwell sonunda zora başvurarak tartışmalara son verdi. Ajitatörlere, alaylarına dönmeleri emredildi (15 Kasım). Ajitatörlerden birisi vuruldu ve itaatsiz alaylara boyun eğdirildi.

Cromwell bunu yapabilmişti, çünkü Kral 11 Kasım'da Ordu'nun vesayetinden kurtulmuş ve Isle of Wight'a kaçmıştı. Ordu Aralık ayında savaşın kaçınılmaz olarak yeniden başlaması karşısında birlik olmak zorunda kaldı. Charles, Londra'daki İskoç temsilcilerle bir anlaşma imzaladı ve bunun sonunda 1648 Temmuz'unda İskoç ordusu İngiltere'ye girdi. Ancak bu Hamilton ve soyluların liderliği altında bir orduydu, Ulusal Sözleşme'nin (*National Covenant*) disiplinli ordusu de-

ğildi. Bu ordu, daha önce Fairfax, Colchester'de Kralcı bir gücü yenerken, Güney Galler'de "*Presbyterian*"-Kralcı bir ayaklanmayı bastırmış olan Cromwell tarafından kolaylıkla mağlup edildi.

Bu arada, Parlamento'daki "*Presbyterian*"ler Kral'la görüşmeye başladılar (*The Treaty of Newport* – Newport Anlaşması). Ancak Generaller artık Kral'a güvenilemeyeceğini anlamış ve onunla hesapları kapatmaya karar vermişlerdi. *Leveller*'larla olan ittifaklarını tazelediler. Londra bir kere daha işgal edildi ve yüz kadar parlamento üyesi Albay Pride tarafından dışlandı ve Kralı yargılamak üzere bir mahkeme oluşturuldu. Kral, 30 Ocak 1649'da, İngiltere'nin güzel insanlarına ihanet etmiş olduğu için idam edildi. Monarşi ve Lordlar Kamarası ilga edildi. Ancak herhangi bir demokratik reform yapılmadı ve cumhuriyetçi hükümet kısa süre sonra *Leveller*ların desteğini kaybetti. Buna karşı gösteriler yapıldı ve Mart ayında *Leveller* liderler tutuklandılar. Orduda ayaklanmalar oldu; bunların en ciddi olanı Mayıs ayında Burford'da bastırıldı. Bundan böyle hükümet sağdan olduğu kadar soldan da muhalefet görecekti.

Yine de elde ettiği başarılar önemliydi. 1641'den beri berbat bir şekilde devam eden İrlanda ayaklanması, Cromwell tarafından, Drogheda'nın bombalanması ve garnizonunun katledilmesiyle başlayan kasırga gibi bir seferle sona erdirildi. *Act for the Settlement* of Ireland* (İrlanda Anlaşması Yasası-12 Ağustos 1652) arazi sahiplerinin üçte ikisinin topraklarına el konulmasına ve İrlanda nüfusunun büyük kısmının Connaught'a yerleştirilmesine olanak veriyordu. Bu plan hiçbir zaman tam olarak uygulanmadı ama büyük miktarda İrlanda toprağı, Parlamento'ya borç vermiş olan Londralı tüccarın ve ücretlerine karşılık askerlerin eline geçti. 1650'de II. Charles'ın tanınmış olduğu İskoçya işgal edildi. Başkomutan olarak Fairfax'ın halefi olan Cromwell 3 Eylül'de Dunbar muharebesini kazandı. Tam tamına bir yıl sonra Charles ve işgalci bir İskoç ordusu Worcester'de hezimete uğratıldı. İrlanda gibi İskoçya'da İngiltere'ye bağlandı ve askeri bir garnizon tarafından işgal altında tutuldu. Bu arada, *Commonwealth** kolonilerde de otorite sağladı. Ekim 1650

ve Ekim 1651 tarihli *Navigation Acts** (Seyrüsefer Yasaları) deniz ulaşımı ticaretini Hollandalıların elinden almayı amaçlıyordu. Birinci Hollanda Savaşı'na (1652-1654) neden oldu.

Uzun Parlamento'nun Kalıntısı (*Rump*)* Nisan 1653'te Cromwell tarafından feshedildi. Bu meclis, Krallık, Kilise ve Manastır topraklarını ve 700 kadar Kralcının arazilerini satışa çıkarmış ama içeride pek az reform yapabilmişti. Temmuz ayında Cromwell, Ordu liderleri tarafından seçilmiş, kısmen *Independent* cemaatlerin adaylarından oluşan 140 kişilik bir meclis topladı. Bu meclis, üyelerinden birisi, kösele satıcısı Praise-God Barbon'a yönelik toplumsal bir küçümseme olarak *Barebones Parliament** olarak anılır oldu. Radikal reform önerileri bu parlamentodaki muhafazakârları korkuttu ve Aralık ayında feshedilmesini sağladılar. İktidar yeniden Lord General'e, yani Ordu'ya iade edilmişti. Subaylar yeni bir anayasa, muhtemelen *Major-General* Lambert tarafından hazırlanmış olan ve buna göre Cromwell'e *Lord Protector* pozisyonu sağlayan bir *Instrument of Government** (Hükümet Senedi) oluşturdular. Seçim sistemi yeniden düzenlendi. Ancak bu Parlamento, Eylül 1654'te toplandığında Ordu'nun üstünlüğünü kabul etmedi ve Ocak 1655'te yeni bir anayasa hazırladığı sırada Cromwell tarafından dağıtıldı. Bunu Mart ayında küçük bir Kralcı ayaklanma izledi ve askeri yönetim mekanizmasını genişletme fırsatı böylece ele geçirilmiş oldu. İngiltere, her birinin başında, milise komuta etme hakkı da dahil, geniş yetkilere sahip birer *Major-General*'in yer aldığı on bir bölgeye ayrıldı. Kralcılar üzerinde, yeni sistemi finanse edeceği umulan, ama hedefinin yanından bile geçmeyen bir ondalık vergi (*decimation tax – imha vergisi*) uygulandı. 1654 Kasım'ında Cony adında bir tacir, *Protector*'un *Instrument of Government*'a göre vergi toplama hakkına meydan okudu. Cromwell, I. Charles'ı hatırlatan bir şekilde, ancak bir yargıcı görevinden alarak ve Cony'nin avukatını kovuşturmaya tâbi tutarak kendi lehine bir karar aldırmayı güçlükle başarabildi. Paraya fena halde ihtiyaç vardı ve 1656 Eylül'ünde yeni bir Parlamento toplandı.

Parlamento'yu toplamanın nedenlerinden birisi ülke dışındaki durumdu. 1654'te Cromwell, Hollanda ile uygun koşullarda bir barış yapmıştı. Portekiz İmparatorluğu'nu İngiliz ticaretine açan bir anlaşma imzalamış ve İsveç'le dostça ilişkiler kurmuştu. İspanyol Batı Hint Adaları'na saldırmak üzere bir sefer düzenlemişti. Bu girişim, temel amacı olan Hispaniola'nın ele geçirilmesi noktasında başarısız oldu ama Jamaica işgal edildi. 1655 yılında İspanyolların hazine taşıyan bir filosu ele geçirildi ve 1657'de bir başkası tahrip edildi. İngiltere 1655 yılında Fransa ile sürgündeki Charles Stuart'ın Fransa dışına çıkarılmasını sağlayan bir anlaşma imzaladı. Bu Mart 1657'de daha geniş bir antlaşmaya dönüştü; *Protector*, Avrupa'da İspanyolları yenmesi için Fransa'ya yardım etmeyi kabul etti. Dunes Muharebesi'nde (Haziran 1658) Dunkirk ele geçirildi ve İngiltere'ye devredildi.

Hükümet, Parlamento'da destek sağlamak amacıyla geleneksel düşman İspanya'ya karşı savaş kozunu kullanmayı umuyordu. Aslında savaş için para tahsis edildi ama Parlamento'nun pek çok üyesi dışarıda bırakıldığı halde, Avam Kamarası *Major-General*'lerin emrindeki milislerin göreve devamı için verilen bir yasa tasarısını reddetti. Üyeler, *Quaker** James Naylerin vahşice zulüm görmesine, hükümetin göz yumma politikasına kızgınlıklarını gösteriyorlardı. Cromwell, Nayler'i kurtarmak için müdahalesinde başarısız oldu; ama adam kırbaçlanıp, dağlanıp, diline delik açıldıktan sonra, *Protector* Avam Kamarası'ndan hangi otoriteye dayanarak hareket ettiklerini sordu. Bu olay, hiç kuşkusuz 1657 Ocak ayındaki Milis Kanun Tasarısının (*Militia Bill*) reddedilmesinden beri sahne arkasında sürdürülen görüşmelerle birlikte bir anayasa tartışmasına ve *Humble Petition and Advise*'ın* biçimlenmesine yol açtı. Bu, 1654-55 anayasasının gözden geçirilmiş bir şekliydi. Cromwell'e Taht öneriliyor ve hükümetin denetimi ise iki Kamara'dan oluşacak Parlamento'ya transfer ediliyordu. *Instrument of Government*'a göre düzenlenmiş yeni seçim sistemi terkedildi. Dilekçeye Ordu liderleri şiddetle karşı çıktılar ve uzun tereddütlerden sonra Cromwell, sonunda Taht'ı reddetti ama

anayasanın geri kalan kısmını bazı küçük değişikliklerle kabul etti. Nüfuzunu ilk kez kaybetmekte olan Lambert, bütün görevlerinden azledildi. Ama Parlamento Ocak 1658'de yeniden toplandığında, o zamana kadar dışlanmış üyeler *Protector*'a sadık kalacaklarına dair yemin etme koşuluyla kabul edildiler. Bunun sonucunda anayasaya muhalif olanlar Avam Kamarası'nın kontrolünü ele geçirdiler ve Şubat ayında Cromwell Parlamento'yu dağıttı. Yedi ay sonra öldü. *Humble Petition and Advise*, ona halefini tayin etme hakkını veriyordu ve en büyük oğlu Richard onun yerine geçti.

Richard, Ordu nezdinde babasının sahip olduğu saygınlığın hiçbirine sahip değildi. Eski sisteme göre seçilen bir Parlamento Ocak 1659'da toplandı ve yeni *Protector*'u tanıdı. Avam Kamarası, her ne kadar yalnızca Parlamento'ya saygılı olan lordların katılabilmeleri hakkını saklı tutsa da diğer Kamara'yı da kabul etti. Ancak cumhuriyetçi gayrimemnunlar, Ordu'daki gayrimemnunlarla ittifaklarını yeniden canlandırdılar ve ikinciler arasında artık pek çok yüksek rütbeli subay vardı. Nisan 1659'da, Parlamento Ordu üzerinde kontrol sağlamaya çalıştı; Generaller, *Protector*'u Parlamento'yu dağıtmaya zorlayarak karşılık verdiler. İktidar Ordu'ya geçti. 5 Mayıs'ta Generaller *Rump*'ın geriye kalan kısmına eski mevkiini iade ettiler ve Richard ortadan kayboldu. Ağustos 1659 tarihi için ayarlanan ulusal bir "*Presbyterian*"-Kralcı ayaklanma yalnızca Cheshire'da meydana geldi ve Lambert tarafından bastırıldı. Ancak *Rump* ile Ordu arasındaki ilişkiler, birinci ikincisini kendi kontrolü altına almak istediği için kötüleşti; ve Ekim ayında Parlamento bir kez daha kovalandı. Ancak, askerî şiddet olmadan vergi salınamayacağının olanaksızlığı kanıtlandı. Londra Şehri askerî hükümetle işbirliği yapmayı reddetti; ve İskoçya'daki orduya komuta eden General Monck, görevden alınmış Devlet Konseyi'nin (*Council of State*)* bazı üyeleri tarafından kendi adlarına askerî harekâta geçmek için yetkilendirildi. Sınıra doğru ilerledi. Ona karşı çıkmak üzere Lambert komutasında bir ordu gönderildi. Ücretler ödendiği sürece, Monck'tan Lambert'in safına geçen askerlerin sayısı, Lambert'ten Monck'a geçenlerden fazla

oldu. Ama Monck'un daha fazla parası vardı ve Lambert'in ordusu zaman içinde eridi. Londra'daki Generaller belirli koşullarla teslim oldular ve Aralık ayında *Rump*'ı yeniden göreve çağırdılar ama Monck İngiltere'ye girmişti.

Güneye doğru olan yolunda "özgür bir parlamento" isteyen örgütlenmiş dilekçelerle karşılandı; ama başkente ulaşana kadar (3 Şubat 1660) niyetini kendine sakladı. Parlamento'nun ona verdiği ilk görev, Londra hükümetinin önde gelen üyelerini tutuklamak ve savunma için kurulmuş kapılarını ve zincirlerini parçalamaktı. Monck razı oldu ama hemen sonra *City*'ye geri çekildi ve dağılması için Parlamento'ya bir ültimatom gönderdi. Monck'un *City*'ye teslim olması, *Rump*'ın dağılmasını garanti ediyordu. Parlamento'nun kapılarını, 1648'de dışlanmış olan üyelere açtı ve onlar da, yeni bir Parlamento için seçim yolunu açarak ve 16 Mart'ta Parlamento'yu feshederek, Monck'a verdikleri sözü, tuttular. Bu Parlamento 25 Nisan'da toplandı. "*Presbyterian*"-Kralcı bir bünyeye sahipti. Lordlar Kamarası, her ne kadar Kralcı asilzadeler hâlâ dışarıda bırakılmış olsalar da, yeniden ihdas edildi ve Parlamento II. Charles'ın 4 Nisan'da Breda'dan yayınlamış olduğu Deklarasyonu kabul etti. Bu Deklarasyonla Kral, tümü Parlamento'nun onayına bağlı olmak koşuluyla, tazminat verilmesini, arazi satışlarındaki itilafların giderilmesini, Ordu'ya ödenmemiş borçların ödenmesini ve vicdan özgürlüğü öneriyordu. 25 Mayıs'ta II. Charles İngiltere'ye geri döndü.

8

SİYASET VE ANAYASA

Bir Kral'dan İngilizler'den daha fazla hazzeden kimse yoktur, ne var ki onlar da keselerini ve vicdanlarını rahatlatmak için ondan ayrıldılar.

– Peter Chamberlen, *The Poor Man's Advocate* (1649)

Kral ya da Parlamento'nun henüz bir ordusu yokken, bizim sokaklarımızda savaş başlamıştı.

– Richard Baxter, *The Holy Commonwealth* (1659)

Taraflar belli oluyor

1640'tan önceki dönemde siyasetten önce ekonomiye baktık. Ama devrimci on yıllarda ilk sırayı siyasete vermeliyiz.

Uzun Parlamento'nun Avam Kamarası her zamanki gibi egemen sınıfın çeşitli kesimlerini temsil ediyordu. *Gentry,* tüccar ve hukukçulardan oluşuyordu. Ama seçilmiş olduğu koşullar bazı yeni özellikler ortaya çıkardı. Seçimler hiç olmadığı kadar siyasal sorunlar etrafında döndü. Pek çok üye, yalnızca toplumsal konumları itibariyle değil, belirli bir siyasal tutumu benimsedikleri için de seçildiler. Great Marlow'da bütün adaylar beyefendilerdi; ama kayınpederi Başsavcı olan içlerinden biri-

si, sarayın çıkarlarından yana büyük bir yerel toprak sahibiydi. İki muhalefet adayı, dükkân sahiplerinin ve emekçilerin desteği ile "seçimlerde Avam Kamarası'nın özgürlüğünü destekliyordu" Onların zaferi yalnızca saray için bir yenilgi değil aynı zamanda "sıradan şehir halkının" ilk kez güçlü toprak sahiplerine karşı, onun ekonomik misilleme tehditlerine rağmen, özgürce oy kullanma konusunda kendilerini özgür hissetmelerinin ortaya konuluşuydu. Leicester'de mücadele bir kez daha, 15. yüzyıldan beri siyaseti belirlemiş olan iki büyük yerel ailenin, Grey'ler ve Hasting'lerin arasındaydı. Ancak şehir sakinlerinin, ayrıcalıklarını *Privy Council*'ın koruduğu büyük ailelerin egemenliğinden rahatsız olduklarını biliyoruz. 1640 seçimlerinde, Groby'den Lord Grey'e olan destek sıradan yurttaşlardan geldi. 1649 yılında Grey, Kral'ın ölüm kararını imzalayanlardan birisiydi: daha sonra Beşinci Monarşistler'den (*Fifth Monarchists*)* oldu. Dolayısıyla bu geleneksel aile rekabetinin, başka pek çok şey gibi, siyasal ittifaklar yoluyla dönüşmüş olduğunu görebiliyoruz.

Tartışmalı *borough* seçimleri hakkında elimizde ne gibi kanıtlar varsa (ki bu 1640'tan önceki seçimler için de geçerliydi), öyle görünüyor ki saray, normal olarak, seçimi yönetici oligarşiyle sınırlı tutmaya çalıştı; 1621'den itibaren Avam Kamarası'ndaki çoğunluk oy hakkını bütün özgür insanlara ya da bütün mülk sahibi sakinlere yaygınlaştırmayı savundu. Kralcılar, yalnızca arada sırada, oy hakkı büyük olan *borough*'larda oy hakkının bütün sakinlere yaygınlaştırılmasını istediler.[1] Parlamento'nun gücü orta tabakadan geliyordu. Avam Kamarası çeşitli karar tasarılarıyla asilzadelerin seçimlere müdahale etmesini önlemeye çalıştı.

Tarihçiler 1640 Avam Kamarası'nın mensuplarını incelediler;[2] ama şimdiye kadar, Grey'ler ve Hasting'lerde olduğu gibi, üyelerin, toplumsal pozisyonlarından çok daha önemli olabilecek, ekonomik ve siyasi bağlantıları tam olarak incelenmiş de-

1 Hirst, *a. g. e.*, s. 66-67, 78-93.

2 D. Brunton ve T.H. Pennington (ed.) *Members of the Long Parliament* (1954); M. Keeler, *The Long Parliament* (1954).

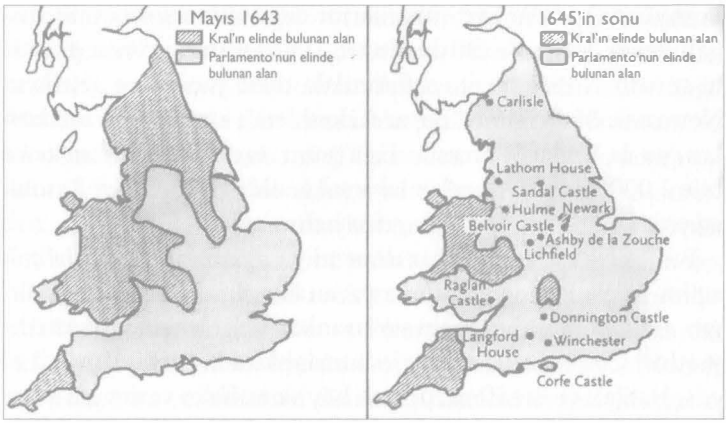
gildir. Ama bazı noktalar açıktır. 507 üye arasında 22 Londralı tüccar seçilmişti. 12 tekelci Avam Kamarası'ndan kovuldu; bunlar doğal olarak Kralcıydı. Geriye kalan 10 Londralı tüccarın 9'u Parlamento yanlısıydı. Taşra kasabalarından gelen az sayıdaki Kralcı tüccar egemen ticaret oligarşilerini temsil eder görünmektedir. İş ilişkileri olan *gentry* arasında Parlamento yanlısı üyelerin sayısı Kralcılardan daha fazlaydı. Ancak, Avam Kamarası'nın herhangi bir anlamda İç Savaşı yarattığını düşünmemeliyiz. Kamara'da ilke sahibi Kralcılar ve ilke sahibi Parlamento yanlıları vardı ama eldeki kanıtlar üyelerin çoğunun tarafsızlığı ve bir davanın martiri/şehidi olmaktansa kendi mülklerini korumayı tercih etmiş olacaklarını gösteriyor. 1641'de saraya muhalif ve ama sonunda Kral için savaşmış 100 kadar üyenin Kraliyet ordularının kontrol ettiği bölgelerde mülkleri vardı.

Belirlenmesi gereken bir konu, Kral'ın kendine nasıl taraftar bulduğuna karar vermektir. 1641 Mayıs'ında yalnızca 59 üye Strafford'un cezalandırılmasına karşı oy kullanmıştı; altı ay sonra 148 üye Büyük İtiraz aleyhine oy kullandı ve bir 236 kadarı da İç Savaş sırasında az ya da çok ölçüde Kral'dan yana çıktı. Avam Kamarası'nda, Pym ve Hampden'in büyük beceri ve incelikle liderlik ettikleri, Kral'ı Parlamento'nun egemenliğine boyun eğmeye zorlamakta kararlı bir grup; ve Henry Martin etrafında cumhuriyetçilerden oluşan daha küçük bir grup vardı. Ama Pym'in takımının bile gerçek gücü Avam Kamarası dışından geliyordu. Bu güç esas itibariyle, 1640'ta dört radikali Parlamento'ya gönderen ve Aralık 1641'de Kralcı hizbi yönetimden uzaklaştıran ve *City*'yi Ocak 1642'de Beş Üye için güvenli bir sığınak haline getiren Londra'dan geliyordu. Ticari bağlantıları ve sinsi şehirli yüzüyle Pym, Avam Kamarası ile *City* arasında ideal bir arabulucuydu. Londralı yurttaşlardan sık sık –Strafford'un suçlanması gibi ve Piskoposlara karşı– Parlamento üzerine baskı geliyordu. "Hangi nedenle olursa olsun" diye yazıyordu Laud, "Lordların şaşıracağı ya da Kral'ın onaylamayacağı bir şey Avam Kamarası'nda önerildiğinde, hemen ardından ayak takımı Avam Kamarası'nın etrafında toplanıyor ve yönlendirildikleri şekilde şu ya da bu adaletin yerine getiril-

mesini talep ediyordu." Ama baskı ve destek –Beş Üye tutuklandığında Hampden'i korumak için Londra'ya gelen Buckinghamshire'li mülk sahiplerinden; Parlamento'nun ayrıcalıklarını ve Protestanlığı aynı anda savunmak üzere toplanan 140.000 Londralıya katılan 2.000 denizciden; Londra ve civarındaki ve Doğu Anglia'daki *county*'lerin piskoposluk düzeniyle uzlaşmayacak olan tarikatçı cemaatlerin üyelerinden olduğu gibi– dışarıdan da geldi. Benzer bir şekilde, kralcı tarafın oluşması da, tarihçilerin normal olarak dikkatlerini yönelttikleri Avam Kamarası'ndaki olaylardan daha çok, ülkenin her yanındaki mülk sahibi sınıflar arasındaki kanaat değişikliklerine bağlıydı.

Eğer İç Savaşı anlamak istiyorsak, aşağıdaki harita Parlamento üyelerinin daha ayrıntılı analizlerinden çok daha önemlidir. Parlamento için destek, ekonomik olarak gelişmiş İngiltere'nin güneyi ile doğusundan; Kral'a verilen destek ise kuzey ve batının ekonomik açıdan geri bölgelerinden geldi. Yorkshire, Lancashire ve Sussex'de Parlamento yanlısı sanayi bölgeleri ile Kral yanlısı tarım bölgeleri arasında açık bir bölünme vardı. Yorkshire'de Bradford tekstil kasabası, *gentry*'nin de desteği ile kırsal alanları davet ederek Fairfax'a Kral'a karşı eyleme geçme konusunda baskı yaptı. Staffordshire'de, "düşük kaliteli bir kişi" tarafından önderlik edilen bir grup "Bozkır Ahalisi" ilk çatışmanın darbesine maruz kaldı. Her ne kadar Londra'da olduğu gibi şehir oligarşileri çoğu kez Kralcı olsa da ve çoğunluğun Parlamento yanlısı yurttaşların duygularını açığa vurulmadan önce bunların devrilmesi gerektiyse de, "pek çok kasabalara" diyordu Clarendon, "hizipçi bir mizah hakim oldu" ve onların Kral'a karşı çıkmasına yol açtı. Bölgede uzun süre Kral tarafından kontrol edilen pek çok yer Parlamento'dan yana çıktı. 1642-43'te, kadınların ve çocukların da dahil olduğu 20.000 Londralı gönüllü, yabancı gözlemcileri şaşırtan, yaklaşık üç metre kalınlığında, altı metre yüksekliğinde ve 28 kilometre uzunluğunda topraktan bir savunma tabyası kurmak için canını dişine takarak çalıştı.[3] Gloucester, Hull ve Plymouth'da-

3 Daha fazla ayrıntı için bkz, B. Manning, *The English People and the English Revolution* (Penguen ed.), s. 217-218.

ki savunmalar, kralcıların 1643'te Londra'ya ilerlemesine mani oldu. Ancak, Oxford ve Chester gibi yalnızca katedral şehirleri Kralcıydı. Kralcıların kaleleri, Winchester Markisi'nin evi Basing House; Derby Earl'ünün evi Lathom House gibi aristokrat evleriydi. Worcester Earl'ünün Raglan Şatosu, en son teslim olan kaleydi. Limanlar çoğunlukla Parlamento'dan yanaydı. Donanma da öyleydi. Bazı beyefendi kaptanlar, savaş patlak verdiğinde Kral'dan yana çıktılar ama profesyonel "gemiciler" (*tarpaulin*) tarafından kolaylıkla yerlerinden edildiler. Donanmanın ve de limanların ihaneti, Kral'ın ne Londra'yı abluka altına alarak ne de çok çaba gösterdiği dış yardımı sağlayarak savaşı sonuçlandırabileceği anlamına geliyordu.

"*Cavalier*" (palavracı subay) ve "*Roundhead*" (saçları kısa kesilmiş yurttaş) adlarının bizatihi kendileri toplumsal bir alayı ima eder: (Parlamento liderlerinin pek çoğu da dahil) yukarı sınıflar uzun saçlıydılar. Charles'ın 1640 Eylül'ünde silahsızlandırmak istediği Londra'da eğitilmiş silahlı gruplar ya da milisler, savaşın ilk evrelerinde en güvenilir Parlamento askerleriydi. 1642'de Turnham Green'deki ayak direyişleri, Kral'ın Londra'yı bombalama girişiminden vazgeçmesini belirlemişti. 1643'te, Gloucester'i kurtarmak için yürüdüler. Dönüş yollarındaki Newbury muharebesinde, eğitimli silahlı gruplar "kale gibi duruşlarıyla geriye kalanları savunarak o ordunun

koruyucusuydular" ve süvarilerini dağıttıktan sonra bile atılgan Prens Rupert'i durdurdular. Daha sonra *yeoman* gönüllü süvarileri Parlamento saflarındaki tipik güç haline gelirken, Newcastle Marki'sinin "Beyaz Ceketlileri", kiracı ve hizmetkârları, ya da Kralcı Worcester Earl'ünün, savaş başlamadan önce bile 2.000 adama yetecek silaha sahip olduğu söylenen Katolik adamları diğer tarafın tipik gücü haline geldi.

Bu toplumsal farklılıklar dönemi yaşayanların gözünde çok açıktı. West Riding hakkında yazan Newcastle Düşesi, "krallığın, nüfusu büyük, zengin ve isyankâr bölgelerinden" söz ediyordu.[4] Clarendon, "tümüyle kumaşçılara bağımlı olan Leeds, Halifax ve Bradford, üç çok büyük nüfuslu ve zengin şehir *gentry*'ye doğal olarak kara çaldı" ve tümüyle Parlamento'nun emrindeydi, diye yazmıştı. Wiltshire'de "eski ailelerin ve mülklerin beyefendileri, genellikle Kral'a sadıkken, iyi tarım, kumaşçılık ve diğer gelişen sanatlarla büyük servetler edinen aşağı dereceden insanlar Parlamento'nun sıkı dostu oldular" Bu gibi pasajların fiilen söyledikleri şeyler kadar, varsaydıkları şeyler de açıklayıcıdır. Restorasyon'dan sonra yazan Chamberlayne, "*gentry*'nin bir kısmını, ikinci derece ruhbanın tembellerini, ticaret erbabının çoğunu ve köylülüğün pek çok kesimini" Parlamento yanlısı olarak adlandırıyordu. "Sıradan insanların aşağı kesiminin, zenginlik, küstahlık ve gururu", onların, "başka krallıklarda genellikle soyluluğa, *gentry*'ye ve ruhbana gösterilen mütevazı saygı ve müthiş hürmeti" kaybetmelerine yol açtı.

Baxter'in dikkatli çözümlemesi de benzerdir. "Şövalyelerin çok büyük bir kısmı ve beyefendiler Krala bağlı kaldılar ... Bu beyefendilerin kiracılarının çoğu ve ayrıca, diğerlerinin ayak takımı diye adlandırdığı halkın en yoksullarının pek çoğu *gentry*'yi izlediler ve Kraldan yana oldular. Parlamento'nun yanında ise ...(kimilerinin sandığı gibi), *county*'lerin pek çoğundaki *gentry*'nin daha küçük kesimi ve esnafın ve küçük mülk sahiplerinin büyük kesimi ve de özellikle kumaş ve benzer ima-

4 Bu ve bundan sonraki üç paragraftaki alıntıların kaynağı, benim *Puritanism and Revolution*, bölüm 1 ve 6'da bulunabilir.

lata dayanan kasabalarda ve *county*lerdeki orta tabaka adamlar. Eğer ayrımın nedenini sorarsanız, Fransa'da ne genel olarak soyluların ne de dilencilerin Protestan olduklarını, oysa neden tüccarın ve orta tabaka adamların olduklarını da sorun. Bu takımın kendisinin gösterdiği iki neden (öyle söylüyorlar) esnafın Londra ile ilişkisi olduğu ve dolayısıyla cahil köylülerden çok daha akıllı adamlar haline geldikleridir... Ve küçük mülk sahipleri, kiracılar gibi büyük toprak sahiplerinin kölesi olmadıklarını söylemektedirler. *Gentry*'nin tümüyle mülklerinin başında ve kiracılarının onlara bağımlı olduğundan daha fazla Krala bağımlı olduklarını (söylemektedirler)" "Küçük mülk sahipleri ve de esnaf dinin ve ülkedeki uygarlığın gücüdür; beyefendiler ve dilenciler ve bağımlı kiracılar adaletsizliğin gücüdür." Edmund Ludlow, aynı görüşteydi: "Soyluluğun ve *gentry*nin çoğu, eğer alt tabakalara fena muamele etmelerine izin verilirse, onun [Kral'ın] keyfi hesaplarına hizmet etmekten hoşnuttular.' Gloucestershire'de, Parlamento yanlıları "gerçekten çalışkan, mülkiyetleri konusunda kıskanç, temel hedefleri özgürlük ve bolluk olan bir neslin adamlarıydı" "Yakın, zor ve çalışkan bir hayat tarzını küçük gören, başka insanların teri üzerinden ekmeklerini yiyen" *gentry,* çoğunlukla Kralcıydı.

Bu aktarılanlar, bir sürü beyefendinin, 1642 gibi geç bir tarihte bile cumhuriyetçi Ludlow gibi, çok az destek bulacağını umduğu halde, neden Kral için savaştığını açıklamaya yardımcı olur. O zamana gelindiğinde mülk sahibi sınıfların pek çoğu endişe içinde geri çekilmeye başlamıştı. Kopuş, dinsel sorunlar etrafında olmadı; fakat can alıcı mesele olan siyasi iktidar, silahlı kuvvetlerin kontrolü üzerinde oldu. İrlanda isyanını bastırmak için bir ordu kurulmalıydı. Parlamento'daki muhalefet, Kral'ın bu isyanın arkasında olduğuna inanıyor ya da inandığını ifade ediyordu. Onlar bunun arkasında, Protestan İngilizlerin özgürlüklerine karşı uzun zamandır kuşkulandıkları uluslararası Papacı Komplo'yu görüyorlardı. Ordunun komutasını Charles'a tevdi etmeyi reddettiler. O, Orduyu Parlamento'ya tâbi kılmayacaktı. Dolayısıyla Avam Kamarası, Charles'a karşı muhalefetin davasını dile getiren, dikkatle hazırlan-

mış bir propaganda açıklaması olan Büyük İtiraz'la kamuoyuna çağrıda bulundu. Bu metin hakkında muhafazakâr Sir Edwin Dering, "Habis danışmanların kötü tavsiyelerini Kral'a sunacağımızı sanıyordum" diyordu; "aşağıya doğru şikayette bulunacağımızı, halka öyküler anlatacağımızı ve Kral'dan üçüncü bir kişiymiş gibi söz edeceğimizi hayal edemezdim." Avam Kamarası'nda Büyük İtiraz'ın basılması sorunu etrafında, ilk kez kılıçlar çekildi.

"Siyasal millet"in dışındaki kamuoyuna yapılan bu çağrı uğursuz bir zamana rastladı. 1641-42'de çitlemelere karşı pek çok ayaklanma oluyor; pek çok yerde ondalık vergilerin ve rantların ödenmesi reddediliyordu. "Varlıklı ya da orta nitelikteki adamlar" Londra'da siyasal yönden aktif oluyorlardı; o kadar ki, "pek çok beyefendi, özellikle saraylılar *City*'e gelmeye cüret edemiyorlar: ya da gelmişlerse, kesinlikle hakaretle karşılaşıyorlardı." Ayak takımı, "*gentry*, uzun süredir bizim efendimiz olmuştur ve şimdi biz onlara efendilik etme şansına sahip olabiliriz" diyordu. 1642 sonbaharında bunu anlatan bir mektup yazarı, "şimdi güçlerini biliyorlar" diye kaydediyor ve ekliyordu, "zor olacak ama bunu kullanacaklar" Kasım ayında Lancashire Yüksek Şerifi, kiracıları ve hizmetkârlarıyla birlikte beyefendileri "şimdi bir başa sahip olan bir kalabalık tarafından sürprizle karşılaşabileceğimiz için kendi hayatlarımızı ve mülklerimizi korumak üzere" silahlanmaya davet ediyordu.[5] Kralcı Sir John Oglander, "*gentry*'nin, bir beyefendiyi yalnızca incitmek değil yağmalamak gücüne de sahip avama köle yapıldığı, böyle zamanların İngiltere'de asla" görülmediğine inanıyordu.

Star Chamber ve Yüksek Komisyon'un lağvedilmesi, sansürün yıkılması [ve] hükümetin iktidarsızlığı, dinsel tarikatların yer altından çıkmasına izin verdi. Vaazlar, "esnaf ve en alt mertebeden okuma yazma bilmeyen insanlar" tarafından yapılıyordu. Bunların yalnızca sırf dinsel konularla sınırlı olmayan tartışmaları, büyük dinleyici kitlesi çekiyordu. Bu muhafazakârla-

5 W. Lilly, *The True History of King James I and Charles I* (1715), s. 55-56; *Verney Memoirs* (1892), ii, 69; *Farrington Papers* (Chetham Society, 1856), s. 88.

ra, hiçbir şeyin kutsal kalmayacağı şeklinde görünüyordu. "Kaba ve şamatalı ustaların desteklediği bozguncu kişiler devletin yönetimine tam olarak boyun eğdireceklerdi" [6] Hyde, piskoposluk kurumunu, "eğer kilisenin yönetimi iğdiş edilirse, devletin yönetiminin nasıl olup da devam edebileceğini anlayamadığı" için destekliyordu: piskoposluk yönetiminin lağvedilmesi, "sınır işaretlerinin kaldırılması ve hükümetin temellerinin sarsılmasıydı" Bir başka Parlamento üyesi 1641 yılında, "eğer kilisede eşitlik yaparsak, sonunda *commonwealth*'de (ülkede) eşitliği kurmalıyız" diyordu. Piskopos yoktu, *gentry* yoktu; toplumsal muhafazakârlar Taht'ın etrafında toplandılar. Avam Kamarası'ndaki çoğunluğun kavgayı dışarıda sürdürme, tartışmaların geleneksel gizliliğini bozmak için halka kasıtlı olarak çağrıda bulunma konusundaki bu kararlılığı, kara bir şantaj ve çılgın bir sorumsuzluk olarak görülüyordu.

Dolayısıyla uzlaştırıcı bir barış için güçlü baskılar vardı. 1642 yılında babasıyla birlikte Kral'a karşı Hull'u tutan ama ertesi yıl taraf değiştiren John Hotham, niye böyle yaptığını toplumsal terimlerle şöyle açıklıyordu: "*commonwealth*'de makul bir payı olan hiç kimse, her iki tarafın da fatih olmasını arzu edemez ... Şiddet tavsiyesinde bulunmak günaha çok büyük bir teşviktir." Aksi halde, "bütün krallığın ihtiyaç içindeki insanları pek yakında büyük sayılarla ayağa kalacak ve ...tüm soyluluğun ve *gentry*'nin toptan yok olmasını kendilerine hedef olarak alacaktır"

*"Presbyterian"*lar ve *"Independent"*lar

Bu yalnızca pek çok beyefendinin, iç savaşa gelindiğinde neden Kral'ın etrafında toplandığını değil, ayrıca Parlamento yanlısı yüksek toplumsal mertebeden pek çok adamın çok belirleyici bir zaferden neden korktuğunu da açıklar. Savaşın başında Parlamento, bütün bölgelerde kendi denetimi altında, başına doğal olarak *shire*'ın* önde gelen *gentry*'sini geçirdiği *county* komitele-

6 Aktaran Manning, "The Nobles, the People and the Constitution", *P and P.*, 9, 61.

ri oluşturdu. Benzer şekilde, *county* milisinin komutası da, geleneksel yolla toplumsal mertebeye göre belirlendi. Ancak zamanla, savaş içinde, şimdiye kadar araştırılmış olan tüm *county*'lerdeki komitelerde iki taraf ortaya çıktı. Daha yüksek rütbeli muhafazakâr bir grup, bir savunma savaşını ve görüşmeler yoluyla barış elde edilmesini hedeflerken, savaşı kazanma yanlısı taraf kendilerine en büyük desteğin daha alt toplumsal gruplardan geldiğini gördü. "Onurlu ve soylu adamların bu askeri görevlere girmiş olmaları iyi olmuştu" diye yazıyordu Oliver Cromwell 1643 Eylül'ünde. "Ama işin devam etmesinin zorunlu olduğunu görünce, hiç olmamasındansa sıradan adamlar daha iyi olacaktı." "Ben, ne için savaştığını bilen, sıradan kahverengi çuha ceketli yüzbaşıyı, sizin 'beyefendi' dediğiniz şeyden başkasını sevmeyenlere tercih etmek zorundaydım." (Dönek John Hotham, *yeoman* subaylara itiraz edenlerden birisiydi.) Sir William Brereton, Stafford valisini, en iyi ailelerden birinden gelmiş olsa da, daha etkin ve hevesli olan zengin bir tacirle değiştirmek zorunda olduğunu anlamıştı. Birmingham yöresinin küçük zanaatkârlarından bir müfreze kuran avamdan Walsall Tilkisi "Tinker", sonunda ehliyeti Denbigh Earl'ü tarafından albay olarak onaylanıncaya kadar, kendi üstündeki subayların ve *county* komitesinin otoritesine karşı çıkıyordu. Kent, Staffordshire, Somerset ve şimdiye kadar araştırılmış olan *county*'lerin çoğunda eski yönetici aile üyeleri yavaş yavaş komitelerden çekildiler ya da denetim pozisyonlarından atıldılar. Savaşı-kazan tarafı, her yerde önderlik ve örgütlenme için Londra'ya, destek için de *county* içindeki orta tabakalara bakıyordu.

Bizim Westminster'de, "*Presbyterian*"larla "*Independent*"lar arasındaki anlaşmazlık olarak gördüğümüz şeyin yerel tabanı buydu. "*Independent*"lar, kesin sonuç alacak topyekun bir savaş isteyenlerdi. Bunun askere alma ve orduyu finanse etme noktasında birim olarak *county*'yi esas almanın terkedilmesi ve askerlerini kendi mülklerinin bulunduğu yerler dışında kullanmak istemeyen subayların görevden alınması gerektiği anlamına geldiğini anlıyorlardı. Atamaların, toplumsal mertebeye bakılmaksızın, liyakat esasına göre yapılmasını ve Parlamen-

to'nun insan ve para yönünden çok daha büyük olan kaynaklarının tam olarak hareke geçirilmesini istiyorlardı. Bu iki pozisyon, Cromwell'le generali Manchester Earl'ü arasında, Kasım 1644'te yapılan yazışmada ifadesini bulur. "Eğer biz Kralı 99 kere bile yensek", diyordu Earl, "yine de o Kraldır... ama Kral bizi bir kere yenerse, biz hepimiz asılırız ve soyumuz köle yapılır "Lordum", diye cevap veriyordu Cromwell, "eğer bu böyle olacaksa, işin başında neden silaha sarıldık? Bu, bundan böyle savaşmaya her zaman karşı olan bir şey olacaktır." Böylece *Self-Denying Ordinance (Feragat Yasası)* ve Yeni Model Ordu ayrılmaz bir şekilde ilişkiliydi. Birincinin ana noktası, liyakate açık bir ordu kariyeri yaratılabilmesi için asilzadeleri görevlerinden uzaklaştırmaktı. Manchester'in Cromwell'i, "İngiltere'de asla bir soylu görmeyecek kadar yaşamayı umduğunu" söylediği için suçlaması bir rastlantı değildi. (Cromwell ve Sir William Brereton, *Self-Denying Ordinance*'dan sonra yeniden komutanlıklara atanan çok az sayıdaki Parlamento üyeleri arasındaydı.) *Leveller*'lar daha sonra "Yeni Model'de tek bir lord dahi yok" diye övüneceklerdi. Söz konusu ordu, bu anlamda yeni tip bir orduydu.

Liyakate göre terfi esası dinsel hoşgörüyle birlikte gidiyordu. Eğer, "şimdiye kadar yalnızca yönetilmek için var olan" insanlara bir çağrı yapılacaksa, onlara tartışma ve örgütlenme özgürlüğü verilmek ve görüşlerine bakılmaksızın yeteneklerine göre atanmaları zorunluydu. "Devlet kendine hizmet edecek adamları seçerken, onların kanaatlerini dikkate almaz" diye yazıyordu Cromwell, 1644 Mart'ında bir *Major-General*'e. *Anabaptist* olduğu iddia edilen, mülk sahibi saygıdeğer insanların dehşetle karşıladıkları dinsel ve sosyal görüşlere sahip bir adamın terfisini tartışıyordu. Cromwell kendi subaylarını ve askerlerini, etiketlere bakmaksızın "yaptıkları işi vicdanlarına göre yapanlar" arasından seçiyordu; ilk başlardaki askerî başarısının ve tehlikeli bir adam olarak ün kazanmasının nedenlerinden birisi buydu.

Öte yandan Londra'da, *City*'de "*Presbyterian*"lar vardı. Onlar, "*Independent*"ların "israf, rezillik ve sahte terbiyelerini" hor

görüyorlardı diye anlatıyor Clarendon bize ve toplumsal devrimin çok ileri gittiğini görmeyi hiç istemiyordu. Essex Earl'ü 1644 yılında, "Kanımızı akıtarak savunduğumuz özgürlük bu mudur?" diye soruyordu. "Gelecek, onları Kral'ın boyunduruğundan kurtarmak için, onları sıradan insanlara tâbi kıldık diyecektir." Parlamento ordularının başkomutanı, kısa süre sonra diğer tarafa geçtiği için idam edilecek olan John Hotham olayında aynı noktaya işaret ediyordu.

Cromwell'in yazıştığı *Major-General* bir İskoç'tu ve burada "*Presbyterian*"lar ile "*Independent*"ler arasında bir başka ayrım ortaya çıkıyor. Her iki taraf da İskoç ordusundan yardım istenmesi konusunda anlaşmışlardı. İskoçlar, ittifaklarının bedeli olarak, tarikatların ezilmesinin yanı sıra kendi sistemlerine benzer bir dinsel sistemin İngiltere'de uygulanmasını talep ettiler. Muhafazakâr Parlamento yandaşları, her ne kadar İskoçya'dakinden daha *Erastian* bir türde olacaksa da, *Presbyterian* bir ulusal kiliseyi memnuniyetle karşıladılar; "*Independent*"ler, dinsel, siyasal ve askerî nedenlerle dinsel hoşgörüyü desteklediler. 1640 yılında bir İskoç ordusu, muhalefetin Kral'a bazı koşullar ileri sürmesini sağlamıştı. "*Presbyterian*"lar, 1644 yılında kendi görüşlerini Krala, Parlamento'ya ve Ordu "*Independent*"lerine empoze etmek için İskoç Ordusu'nu kullanmayı umuyorlardı. Londra'daki İskoç diplomatik temsilcisi Robert Baillie'nin yazışmaları gösteriyor ki, "Tanrı, [İskoç ordusuna] zaferler nasip edene kadar, burada bir '*Presbyterian*' oluşumu konusunda gelişme sağlanması için umutlu değiliz" *Independent* ulusal ordunun zaferi Presbyterian Ulusal Kilisesi'nin ölü doğduğu anlamına geliyordu.

Leveller'lar

Aynen Kralcılara karşı "*Presbyterian*" muhalefetinin bir koalisyon olması gibi, "*Presbyterian*"lara karşı "*Independent*" muhalefeti de bir koalisyondu; ve bu da zaferden sonra yok oldu. Henüz 1646 yılında Londra'daki bir grup demokrat, Parlamento'nun Kral'a direnişinin ve de Parlamento'nun hükümranlı-

ğının, teorik olarak, ancak bu hükümranlık halktan elde edilirse haklı gösterilebileceğini söylüyordu. Ama eğer halk hükümransa, o zaman Parlamento'nun halkı temsil eder hale getirilmesi gerekiyordu. "Yaşayan en yoksul da, en zengin ve büyük olan kadar, gerçek oy verme hakkına sahiptir" diye düşünüyordu *Leveller*'ların bir sözcüsü. Bu demokratik teori, bir dizi reform talebiyle birleşiyordu: oy hakkının yeniden düzenlenmesi, monarşinin ve Lordlar Kamarası'nın ilgası, şeriflerin ve *J.P.*'lerin seçimle gelmesi; hukuk reformu, *copyhold*'a dayanan arazi mülkiyeti sahiplerine tasarruf güvencesi verilmesi, çitlemelerin kaldırılması, ondalık verginin ve onunla birlikte Devlet Kilisesi'nin ilgası ve zorunlu askerlik, tüketim vergileri ve asilzadelerin, belediyelerin, ticaret şirketlerinin ayrıcalıklarının iptali. Öfkeli bir risaleci, amaçlarının, "hizmetkârı efendiye, kiracıyı toprak sahibine, alıcıyı satıcıya, borç alanı borç verene, yoksulu zengine karşı ayaklandırmak" olduğunu söylüyordu.

Leveller'lar Londra'daki çıraklar ve küçük ustalardan önemli destek gördüler. 1647 yılında ödenmemiş ücretler ve tazminatlar konusunda Ordu'daki sıradan askerlerin taleplerini desteklediler. Ajitatörler arasında hızla büyük etki kazandılar. Ajitatörlerin "icat ettikleri şey" diye yazıyordu Baxter, "sapkın bir demokrasiydi" Bu sözcükler, o sırada dinle siyaset arasındaki kafa karışıklığını sadakatle yansıtır. Kral'ın Temmuz 1647'de Cornet Joyce tarafından yakalanışı Generalleri sıradan askerlerle işbirliği yapmaya zorladı. Ajitatörler Cromwell'e, "eğer öne çıkıp kendilerine liderlik etmezse, kendi yollarına onsuz devam edeceklerini" söylediler. Cromwell öne çıktı. Kralın yakalanışının ertesi günü, Generaller, bütün rütbelerin temsil edileceği bir Ordu Konseyi'nin kurulmasına razı oldular. 14 Temmuz 1647'deki deklarasyon, Generallerin *Leveller*'ların tutumunu tasvip etmesiydi. "Biz, bir devletin her türlü keyfi iktidarına hizmet etmek için kiralanmış alelade bir paralı asker Ordusu değiliz; bizzat kendi haklarımızı ve de halkın haklı hak ve özgürlüklerini savunmak üzere Parlamento tarafından çeşitli deklarasyonlarla göreve çağrılmış ve yaratılmış bir orduyuz. Ve dolayısıyla biz düşünerek ve bilinçle silaha sarıldık

ve krallığın adil gücünü ve haklarını, her türlü keyfi güce, şiddete ve zulme karşı önceden belirtilen ortak hedefler çerçevesinde Parlamento içinde savunmaya ve kanıtlamaya kararlıyız." Dolayısıyla ordu, Avam Kamarası'ndaki "*Presbyterian*" çoğunluğa karşı siyasete müdahalesini böyle haklı gösteriyordu. Askerler, özgür doğmuş İngiliz'in haklarını yeniden kazanan, üniformalı yurttaşlardı.

Leveller'ların anayasa tasarısı, *Agreement of the People* (Halk Sözleşmesi) 1647 Ekim'inde Putney'de Ordu Konseyi'nde tartışıldı. *Leveller*'lar, iç savaşın, anayasayı işlemez hale getirdiğini savunuyorlardı. Onlar Sözleşmeyi, devleti yeniden kurmak için toplumsal bir sözleşme olarak sunuyorlardı. Oy hakkı bu Sözleşmeyi kabul eden bütün özgür insanlara verilmeliydi. Sözleşme, mevcut Parlamento'nun dağıtılmasını, oy hakkının yeniden düzenlenmesini, parlamentoların iki yıl süreyle toplanmasını, Avam Kamarası'nın, mutlak haklar olarak yalnızca dinsel hoşgörü ve askere alınmama özgürlüğü saklı kalmak koşuluyla, mutlak hükümranlığını talep ediyordu. Yasa önünde tam eşitlik olmalı, hukuk reformu yapılmalı ve İç Savaş'ta yer alan herkese tazminat verilmeliydi.

Putney Tartışmaları (*Putney Debates*)* büyük ölçüde oy hakkı etrafında oldu. Bazı *Leveller*'lar adeta erkeklere oy hakkından yanaymış gibi konuştular. Albay Rainborough, daha sonra ünlü olacak şu sözleri söyledi: "İngiltere'deki en yoksulun bile en büyükmüş gibi yaşayacak bir hayatı vardır ve dolayısıyla...bir yönetim altında yaşayacak herkes, önce kendi rızasıyla kendini o yönetim emrine vermelidir." Ancak retorik süslemeler bir yana, *Leveller* liderlerinin pek çoğu oy hakkının "özgür doğmuş İngiliz"e verilmesini istiyordu. Eğer Parlamento için savaşmamışlarsa, hizmetkârlar ve sadaka ile yaşayanlar –yani, ücretliler ve yoksullar– oy hakkının dışında bırakılıyordu; çünkü bu iki grup ekonomik olarak bağımsız değildi. Küçük ev sanayileri ve tarımsal birimler bağlamında düşünen bu *Leveller*'lara göre, hizmetkârlar –evdeki hizmetçiler olduğu kadar çıraklar ve ameleler– kadın ve çocuklardan farklı olmayan bir şekilde, hane halkının reisi tarafından temsil ediliyordu. "Özgür" İngiliz-

ler kendi emeklerine ve kendi mallarına, kendi başlarına özgür bir şekilde tasarruf edebilenlerdi. (*Leveller*'ların analizi –kendi atlarını kendileri temin eden– ve dolayısıyla biraz hali vakti yerinde olan sıradan süvarilerin, pek çoğu sıkışık durumdaki adamlar ve dolayısıyla tanım gereği özgür olmayan sıradan piyadelerden siyasal olarak daha radikal oluşlarıyla güçlenmiş oluyordu.)[7]

Leveller'ların "özgür İngiliz" kavramı, mevcut oy hakkından çok daha geniş olsa da yine de böyle sınırlıydı. Onların önerisi muhtemelen oy verecek erkeklerin sayısını iki katına çıkaracaktı. Ancak bütün erkeklere oy hakkı verilmesi bunu dört katına çıkaracaktı. Gerçekten dehşete düşen Generaller, Putney'de, *Leveller*'ların, onların önde gelen sözcülerinden daha demokrat olduklarını farz ettiler. Mevcut oy verme hakkını savunurken, Cromwell'in damadı Ireton, "bir adam burada doğmakla, buradaki topraklara ve buradaki her şeye tasarruf etme iktidarında bir pay kazanır" doktrinini reddediyordu. Oy hakkı, haklı olarak, "bu krallıkta kalıcı sabit çıkarı" olanlarla; yani, "bütün arazilere ve şirketlerde bütün ticarete sahip olanlarla" sınırlandırılmıştı. Mevcut Avam Kamarası onları temsil ediyordu. Ireton ayrıca, bütün özgür İngilizler için oy hakkının hangi hakka dayanarak talep edildiğini soruyordu. Eğer doğal haksa –*Leveller*'ların bakış açısıyla kendi emeğine özgürce tasarruf edebilen herkes özgür olmalıydı– o zaman Ireton mülkiyet üzerinde, oy hakkı üzerinde olduğu kadar doğal hakka sahip olunamamasının bir nedenini göremiyordu (zira oy hakkı o zamana kadar belirli mülkiyet biçimleriyle birlikte gitmişti; oy hakkının yaygınlaştırılması fiilen, mevcut oy verenlerin hakkına el koymak olacaktı). "Kalıcı çıkarları olan herkesin özgürlüğü ...*bu* sağlanmıştı. Ve eğer mülkiyet korunacaksa, genel anlamda özgürlük sağlanamazdı." Doğal haklar doktrini komünizme yol açardı.

Bu iddia Putney'de *Leveller*'ların kafasını karıştırdı; çünkü onlar komünist olmaktan çok uzaktılar. Tam tersine, onlar nüfusun çoğunluğunu oluşturan küçük mülk sahibi insanların,

7 Bu ve bir sonraki paragraf için bkz., C. B. Macpherson, *The Political Theory of Possessive Individualism* (1962).

zanaatkârların, *yeoman*'lerin, çiftçilerin dünya görüşünü ifade ediyorlardı. Komünist bir programı savunan ve 1649 yılında Londra yakınlarındaki St. George's Hill'de komünal tarıma başlayan *Digger*'lardan kesin bir şekilde kendilerini ayırdılar. *Digger*'ların lideri Gerrard Winstanley, *Leveller*'ların özgürlük kavramını şöyle genişletiyordu: "Gerçek özgürlük, bir adamın gıdasını ve korunmasını elde ettiği yerde yatar; yani bu toprağın kullanılmasında" *Digger*'lar, *Leveller*'larla ücretle çalışanların özgür olmadıkları konusunda anlaşıyorlardı; ama onlar ücretli emeğin ilga edilmesi gerektiği sonucuna varıyorlardı. Generaller, mantıken, *Leveller*'ların savunduğu gibi tüm erkeklere oy hakkı ve hatta komünizme varacak şekilde oy hakkının çok geniş bir şekilde yaygınlaştırılmasını önleyecek herhangi bir şey olmadığına inanmış olabilirler. Albay Rich'in ifade ettiği şekliyle, "Bu krallıkta, kalıcı çıkarı olmayan beşte birdir ...Eğer efendi ile hizmetçi eşit seçmenler olursa, o zaman açıkça bu krallıkta çıkarı olmayanlar çıkarı olmayanları seçmeyi kendi çıkarlarına bulacaklardır. İnsanların mal ve mülkte eşit olduğuna dair bir yasa yapılabilir." Generaller, *Leveller*'ların orduyu ele geçirmesinden korkuyordu; o zaman çok başlı ejderha tek bir başa sahip olacaktı. Böylece Ordu Konseyi'ni zorla feshedebileceklerdi.

Cromwell, 1648 Kasım'nda mektup yazdığı bir kişiyi, "*Leveller*"ların soyluluğu ve de *gentry*'yi devirecekleri yersiz korkusuyla Kral'a ve "*Presbyterian*"lara doğru büyük bir kaçış olabileceği tehlikesi karşısında uyarıyordu; bununla birlikte dört ay sonra Devlet Konseyi'ne: "Bu adamlara karşı, onları paramparça etmek dışında baş edebileceğiniz bir yol yoktur Eğer siz onları parçalamazsanız, onlar sizi parçalayacaklar," diyecekti. 1642'de bir halk ayaklanması korkusu, birlik halindeki Parlamento yanlılarını parçaladı; dinsel hoşgörünün toplumsal sonuçları konusundaki korku, 1645'te "*Presbyterian*"ları "*Independent*"lere ve Ordu'ya karşı çıkmaya yöneltti; ve şimdi "*Leveller*"lar Londra dışındaki ve Ordu'daki propaganda faaliyetlerini artırmaya başladılar. Onların programında küçük mülk sahibi adamlara cazip gelecek pek çok şey vardı. "Nor-

mal" askerî disiplin uygulanamadığı takdirde, mülk sahibi insanların üstünlüğünü sağlamak için yaratılmış olan Ordu, bu üstünlüğü *Star Chamber* ve Gemi Parası'nın yapmış olduğundan daha fazla tehdit edebilirdi. Dolayısıyla Cromwell, Londralı *Leveller*'ları ve Ordu'da *Leveller*'ların önderlik ettiği isyanları bastırmaya yöneldi.

Bu isyanların en tehlikelisi olan Burford'daki isyanı Mayıs 1649'da bastırdıktan sonra, Fairfax ve Cromwell, geleneksel olarak Kralcı bir üniversite olan Oxford'dan onursal dereceler aldılar. Londra'ya döndüklerinde, "*Presbyterian*" *City* Babaları tarafından onurlarına ziyafet verildi. Bu gerçekten de bir yol ayrımıydı. O andan itibaren Devrim muhafazakârlaştı. II. Charles restorasyonu, 1649'da I. Charles'ı idam edenler tarafından kesinlikle düşünülmemişti. Ama, *Rump* Parlamento, Kral'ın idamından iki gün sonra "*Presbyterian*"lara uvertüre başlamıştı. Bir kez, mülk sahibi "*Independent*"ler kiracıların büyük toprak sahipleriyle eşit olmaması gerektiğine karar verdikten sonra, *gentry*'nin saflarının yeniden birleşmesi yalnızca bir zaman meselesiydi. Toplumsal muhafazakârlık, muhafazakâr siyasete yol açtı.

Commonwealth ve *Protectorate*

Ne olursa olsun, Burford'dan Breda'ya giden yolda kimi ilginç duraklama yerleri vardı. *Pride's Purge*'ün* ve Kral'ın idamının ilk etkisi, pek çok "hallice kişiler"in yerel yönetimlerden çekilmesi ve "alelade insanların daha aşağı türleri"nin bunların yerini alması oldu. Clarendon, "altı ya da yedi yıl önce alt tabakalardan sıradan polis olanlar şimdi *J.P.*, haciz memuru (*sequestrator*) ve müdür oldular" derken abartıyordu. Kralcı hekim George Bate, Londra'da "en rezil koşullardaki en sefil adamlar, en zengin ve ciddi yurttaşların" yerini aldı derken abartıyordu. Ama iş Kralcılara böyle görünüyordu.

1649'dan 1653'e kadar cumhuriyetçi hükümet, 17 yüzyıl İngiltere'sinde benzersiz olan gözle görülür bir refahın tadını çıkardı. Müsadere edilen arazilerin satışı ve Kralcılara uygulanan

para cezaları 7 milyon sterlinden fazla getirdi. Bunun çoğu İç Savaş için borç verenlere gitti ama, İrlanda ve İskoçya'nın fethini finanse etmeye, Blake'in donanmasının inşasına ve İngiliz-Hollanda savaşına da yardımcı oldu. Dahası, insanlara daha düzenli ödeme yapılarak, isyana eğilimli alayları İrlanda ve İskoçya'ya, daha sonra Jamaica'ya göndererek, akıllı cezalandırmalar ve radikal liderlere terfiler sağlayarak, silahlı yurttaşlar daha çok profesyonel bir orduya benzer bir hale getirildi. *Leveller* hareketi her zaman, Ordu'da gerçekte olduğundan belki daha güçlü görünmüştür: liderlerinin insanı şaşırtan siyasal olgunluğu, onlar için *Leveller* platformunun hiç kuşkusuz en önemli popüler ilkesi haline gelen ödenmemiş ücretlerinin talep edilmesi olan sıradan insanlar arasında geniş ölçüde yankı bulmuş olamazdı.

Sermayeye dayanarak yaşamak kısa dönemli bir çözümdü. Arazi fonu tükenince, Parlamento yanlısı "*Independent*"lerle askeri liderler arasında ayrılıklar görülmeye başladı. *Pride's Purge*'den sonra *Rump* Parlamento'da yer alanlar garip bir karışımdı. Bazıları –ister dinsel hoşgörüye kendini adamış olanlar, isterse inanmış cumhuriyetçiler ya da Avam Kamarası'nın anayasal üstünlüğünü savunanlar– yüksek prensip sahibi adamlardı. Diğerleri, makamın yağmasını paylaşmak için galip tarafı tutanlardı. Bunlar yalnızca Parlamento'nun feshedilmesine karşı çıkışta birleşiyorlardı; ikinci grup bilinen nedenlerle, birinci grup ise seçmenin ister dinsel hoşgörü, isterse bir cumhuriyet için asla bir çoğunluk yaratmayacağını bildikleri için. Dolayısıyla ya *Rump* Parlamento'nun sonsuza kadar devam etmesini istiyorlar; ya da eğer bir fesih söz konusu olacaksa, yeni Parlamento'ya kendilerinin geri dönüşünü tezgahlamaya çalışıyorlardı. Ordu liderlerinin pozisyonu farklıydı. Cumhuriyete teorik olarak daha az bağlı olan bunlar, anayasada Ordu'ya daha istikrarlı bir yer kazandırmak için düzenli vergileri onaylayacak bir Parlamento istiyorlardı. *Rump* Parlamento'nun sivil üyelerinden farklı olarak, parlamentonun feshedilmesinden korkmuyorlardı; Ordu var olduğu sürece, onun Generalleri görmezden gelinemezdi. Ne ki, onlar da bölünmüşlerdi. Lam-

bert'in önderlik ettiği daha muhafazakârlar, "ülkenin doğal yöneticileriyle" uzlaşmak; "içinde monarşiye ait bir şeyler olsa bile" parlamenter bir çözüm istiyorlardı. *Major-General* Harrison'un önderlik ettiği diğer bir grup, hukuk reformu ve devlet kilisesinin tanınmaması da dahil, daha radikal bir politikayı yürürlüğe koymak için askeri diktatörlüğe hazırlanıyorlardı.

Rump Parlamento'nun dağılmasından sonra, *Barebones* meclisi, bu iki bakış açısı arasında bir gediği tıkama uzlaşması oldu. Öyle görünüyor ki, söz konusu meclis ilk başta bir danışma kurulu, kimi üyeleri yerel parti hücreleri *Independent* kiliseler tarafından aday gösterilmiş bir parti kongresi olarak düşünülmüştü. Ama kendine Parlamento adını uygun gördü ve radikaller kendi programlarını yürürlüğe koymak istediler. Bu program, çoğu kez söylenmiş olduğu gibi, sorumsuz değildi. Pek çoğu *Rump* Parlamento'nun hazırladığı yasa tasarılarından alınmıştı. Ama mülk sahibi insanlar için çok radikaldi. Hukuk reformu, *Chancery*'nin ve ehliyetsiz patronajın ilgası; dinsel bir tören olmaksızın medeni nikah kıyılması; suçluların ve ayinlere katılmayan redcilerin (*recusants*) arazilerinin daha fazla satılması için oylar kullanılmış; ondalık vergiler sorgulanmıştı. Lodlow'un, *gentry*'nin olduğu kadar hukukçuların ve ruhbanın ahlâksız çıkarları dediği yerleşik çıkarlar, kendilerinin tehdit edildiğini düşündüler. Bunlar, *Leveller* lider Lilburne'ün doğrudan meydan okumasına da maruz kaldılar. Lilburne, İngiltere'ye dönerse öldürüleceği tehdidi altında *Rump* tarafından sürgüne gönderilmişti; ama Rump'ın feshedilmesi üzerine bu hükmün geçersiz olduğunu ileri sürdü ve geri döndü. *Barebones* Parlamentosu'nun toplantı halinde olduğu sırada yargılandı; ama onu suçlayacak hiçbir Londra jürisi bulanamadı. Askerlerin Lilburne'u koruduğu, Londra'da neşe içinde yapılan gösterilerin sonunda "ölümü hakkeden herhangi bir suçtan mahkum olmadığı" ilan edildi. Parlamento'daki radikaller, Lilburne'e yönelik hiçbir jest yapmadılar ve kaderlerini mühürlemiş oldular. Parlamento'nun programının halkın desteği olmadan hiçbir başarı şansı yoktu. *Barebones* Parlamentosu olaysız dağıldı.

Instrument of Government, daha muhafazakâr Generallerin Ordu ile seçmen arasında bir *modus vivendi* (geçici anlaşma) yaratmak için gerçekleştirdikleri bir girişimdi. Oy hakkı iki açıdan değiştirilmişti. Birincisi, oy hakkı, *county* sandalyelerini artıracak şekilde ve temsil hakkının tek bir ailenin tekelinde olduğu küçük *borough*'ların oy hakkı kaldırılarak yeniden düzenlenmişti. Avam Kamarası, yeni zenginlik ve nüfus merkezlerini daha iyi temsil edecek bir hale getirilmişti: Leeds ve Manchester'e ilk kez oy hakkı verilmişti. İkinci olarak, *Rump* Parlamento'da hazırlanan bir planı izleyerek, oy hakkına sahip olabilmek için 40 şilinlik küçük mülkiyet koşulu, 200 sterlin değerinde menkul ya da gayrimenkul mülkiyet koşuluyla değiştirilmişti. Bunun sonucu pek çok küçük mülk sahibini (büyük toprak sahiplerine en fazla bağımlı olanları) oy hakkından mahrum etmek ve oy hakkını, *copyhold* sahipleri, uzun süreli kiracılar, kumaşçılar, tacirler vs. gibi mülk sahibi sağlam (güvenilir) adamlara vermekti. Bu *Leveller*'ların görmek istediği demokratik reform değildi; çünkü oy sahiplerinin sayısını artırmıyor, aksine azaltıyordu. Bu, adeta 1832'deki gibi, bağımsız bir orta-sınıf seçmen yaratma girişimiydi. Bu konuda oldukça başarılıydı. *Major-General*'ler, 1656 seçimlerinde kimi *borough*'ları etkilemeyi başardılar. Ancak Parlamenter bir çoğunluk sağlamak için *borough*'lar –eski seçim sisteminde olduğu gibi– yeterli değildi.

Yine de anayasa Generallerin çıkarlarını da koruyordu. Birincisi, yürütmenin elinde çok büyük bir güç toplanıyordu ve bunun için (Konsey) *Instrument*, Generaller ve onların dostlarının belirleyici bir çoğunluğunu aday gösteriyordu. Görevden almak için, ölüm dışında, bir yöntem yoktu; dolayısıyla her ne kadar Parlamento her üç yılda bir toplanacak da olsa, yürütme üzerindeki denetimi etkili bir şekilde elinden alınmış oluyordu. Cromwell, kaydıhayat şartıyla *Protector* atandı. İkinci olarak, Avam Kamarası'nın malî denetimi, karşılanması zorunlu ilk masraf olarak, anayasaya 30.000 kişilik bir ordu yazılarak büyük ölçüde sınırlandırıldı. Üçüncüsü, azımsanmayacak dinsel hoşgörü açıkça garanti altına alındı. Bu önlemlerin hiç biri,

tek adam ve Parlamento yönetimini kabul eden bir taahhüdü imzalamayı reddettiği için pek çok üyenin dışlanmasına rağmen ve diğerleri bezginlikle çekildikleri halde, Eylül 1654'te toplandığında Parlamento'nun hoşuna gitmedi.

Protectorate'ın açmazının bir pürüzü şimdi bariz hale gelmişti. Mülkiyete dayanan oy sistemiyle seçilecek her hangi bir Parlamento, yürütme üzerindeki mali denetim hakkından vazgeçecek ya da toplumsal olarak yıkıcı olduğu düşünülen tarikatları bastırarak ifade özgürlüğünü sınırlandırmış olacaktı. Mülk sahibi sınıfları temsil eden herhangi bir parlamento, şimdi yalnızca sağda ve soldaki düşmanlarını bastırmak için polis gücü olarak kullanılan ve kendi ücretlerini kendisi toplayan büyük bir Ordu'nun masraflarını da hoş görmeyecekti. Parlamento, bir *Unitarian** olan John Bidle'ın hapsedilmesiyle düşüncekontrolü sorunu üzerine dişlerini gösterdi ve yürütme, Ordu, vergilendirme ve Kilise üzerinde kendi egemenliğini açıkça tesis eden yeni bir anayasa hazırlamaya yöneldi.

Ocak 1655'deki fesih, açmazın ikinci pürüzü üzerinde hükümeti açıkça çaresiz bıraktı. *Major-General*'lerin yönetimi dürüst ve etkiliydi. Kraliyet ve Kilise mahkemelerinin lağvedilmesinden, *Presbyterian* sistemin bozulmasından ve önde gelen *gentry*'nin *J.P.*'ler olarak görev yapmalarının reddedilmesinden sonra ortaya çıkan bir boşluğu doldurdular. Uzun bir süredir işlemeyen yönetim makinesini işletmeye başladılar. Ancak şehir ve kırdaki "doğal yöneticiler"den ancak sınırlı bir işbirliği sağlayabildiler. Şerif, *J.P.* ve jüri bulmakta büyük sıkıntı çektiler. *Major-General*'ler geleneksel olarak *gentry*'nin emrinde olan milisin komutasına getirildiler. Belediyeleri temizlediler. Şehir oligarşilerinin ele geçirmiş olduğu yoksullara yardım fonlarını ihya ettiler. Dinsel hoşgörüyü hayata geçirdiler ve hatta bazıları çitlemeleri sınırlandırmaya çalıştılar. *J.P.*'leri uyardılar, tehdit ettiler ve yönettiler. 19. yüzyıldan önce İngiliz tarihinde son kez olmak üzere, yerel yönetimler Whitehall'dan yönetildi. Bu Laud'un zamanından daha da kötü oldu çünkü merkezî otoritenin temsilcileri şimdi taşra politikasının cazibe alanına girmiş, doğuştan yoksul davetsiz misafirlerdi; emirlerine

boyun eğdirmek için ellerinde atlı askerler vardı. I. Charles'ın 11 yıllık kişisel yönetiminde Laud ve Strafford'un politikalarına muhalefet edenler, merkezî hükümeti *güçlendirmek* için İç Savaş'ta çarpışmamışlardı. "Eski İngiltere'yi çok seviyorum" diye hayıflanıyordu Ralph Verney 1655'te; "ama işler bu noktaya getirildiğinde, *gentry* bunun içinde yer almaktan pek memnun olamaz."

"Doğal yöneticiler" bu radikal politikalardan nefret ediyorlardı; bununla birlikte Generaller, radikal soldaki, onları destekleyebilecek olanlarla ilişkileri geri dönülmez bir şekilde koparmışlardı. Askeri diktatörlük, Sir Henry Vane ve Ludlow gibi *Rump*'çılar, Sexby ve Wildman gibi *Leveller*'lar ya da Harrison ve Vavasor Powell gibi dinci radikaller tarafından nefretle izleniyordu. *Protectorate*, hiç de başka bir şeyin değil, süngülerin üzerinde oturuyordu. Ordu da artık birlik içinde devrimci bir güç değildi. Radikallerden temizlenmişti. Sıradan askerlerin temsilci meclisleri çoktan unutulmuştu. Pek çok subay "*debentures*" (askerlere çoğu kez ödemelerin yapıldığı IOU [*I owe you*/sana borçluyum] senetleri) üzerinden spekülasyon yapıyor; bunları ucuza alıp, araziye yatırım yapıyordu. Eğer yerel yönetim "doğal yöneticiler"e *rağmen* yürütülecekse, pahalı Ordu'nun beslenmesi gerekecekti. Generalleri, Kralcılardan alınan cezalandırma vergileriyle finanse etme girişimi başarısız oldu. Parlamento'nun oylamadığı, mülkiyet vergisi, vergi veren bütün sınıfların hoşuna gitmedi; ve bunun başarısız olması, insanlarda daha başka arazi müsaderelerinin bunu izleyebileceği korkusunu yarattı. Zamanla, olayların mantığı mülk sahibi insanları yeniden birleşmeye yöneltiyordu. *Major-General*'lerin seçimleri etkileme yönündeki her türlü girişimi ve seçimden sonra yaklaşık yüz üyeyi dışarıda bırakma kararı, onların yönetiminin devamına olanak verecek bir Parlamento yaratılmasını sağlayamadı. *Protectorate*'ın en kararlı muhalifleri, İç Savaş sırasında Parlamento'nun kaleleri olan İngiltere'nin güney-doğu ve doğusundan geliyordu. Kralcıların oy hakkından mahrum bırakıldığı fethedilmiş Kralcı bölgelerin (ve yeni oy hakkı tanınan İskoçya ve İrlanda'nın) uysal üyeleri geri geldiler.

Parlamento toplandığında, cezalandırma vergisinin (*decimation tax*)* devamını talep eden bir önergenin yenilgiye uğratılmasıyla can alıcı noktaya ulaşıldı. Bu, *Major-General*'lere karşı, bir Parlamento üyesinin işaret etmiş olduğu gibi, "kalıtımsal mertebelerin" desteklediği bir güvensizlik oyuydu. *Humble Petition and Advise,* Cromwell'in sülalesi üzerinden ılımlı bir Parlamenter monarşi ve "doğal yöneticiler" eliyle ucuz bir yerel yönetim kurma girişimiydi. Üyeleri, Avam Kamarası tarafından onaylanacak bir üst Kamara'nın yeniden tesisi önerilmişti. Yürütme ve silahlı kuvvetler, eski *gentry* kontrolündeki seçim sistemiyle seçilecek bir parlamentoya karşı sorumlu olacaktı. Vergilendirmede bir alt sınır yerine bir üst sınır tespit edilmiş ve bunun denetimi Parlamento'ya iade edilmişti. Generallerden gelen baskılar karşısında, Oliver Taht'ı reddetti ama üst Kamara'nın üyelerinin seçimini kendisine bırakan gözden geçirilmiş bir *Petition and Advise*'ı kabul etti. Parlamento yeniden toplandığında, Diğer Kamara, eski asilzadelerden yalnızca ikisini barındırıyordu ve Generallerle, onların dostları ve akrabalarıyla doluydu. Bunlar Konsey'den zorla çıkarılmışlardı ama, yine de istemedikleri herhangi bir yasayı veto etme yetkisine sahip olacaklardı. Yürütme üzerinde gerçek bir Parlamento kontrolü, ezelden beri olduğu gibi çok uzakta görünüyordu.

Cromwell'ci sınırlı bir monarşi olanaksızdı; çünkü Oliver Ordu'nun bir yaratığıydı ve onu terhis etmeyi göze alamadı. Onun başarısız olduğu bir yerde, ne Richard Cromwell, ne Lambert ya da Fleetwood, ne de Monck, hiç kimse başarılı olabilirdi. İngiltere anarşiye yuvarlandı. Bu kaos içinde iki tema duyulabiliyordu. Birincisi, solda, cumhuriyetçiler, demokratların ve tarikatların Eski Büyük Davayı savunmak için Ordu ile yeniden birleşme konusunda çaresiz yakarışlarıydı. Ama geçen on iki yılın tarihi radikalleri onarılmaz bir şekilde bölmüştü. Hiçbiri diğerine güvenmiyordu. Generaller hâlâ, kendilerinden oluşan ve yasaları veto edebilecek "seçkin bir senato" istiyorlardı; ve Ordu demokrasisinin herhangi bir şekilde yeniden canlanması karşısında dehşete düşüyorlardı. *Leveller*'lar har-

canmış bir güçtü. Etrafa çok fazla idealizm saçılmış, pek çok kişi siyasal zaferin olanaksızlığına çoktan karar vermişti.

Diğer ısrarlı tema, öteki uçtaki tedrici kutuplaşmaydı; "özgür" olanların yalnızca yönetilmek üzere var olanlara karşı yeniden birleşmesi. Ordu olmadan, Kralcılar ve piskoposluk yönetimi yandaşları zorla boyunduruk altında tutulamazdı. Ancak, Ordu var olduğu sürece, serbest iskân, zoralımlar, radikalizmin yeniden canlanması, daha başka arazi müsadereleri, mülk sahibi insanları dehşete düşürüyordu. 1659-60 kışında, Londra Şehri'nin önderliğinde vergi verenler bir kere daha greve gittiler. Ne zaman ki Monck kendini *City* ile açıkça özdeşleştirdi, kesenin ipleri çözüldü. Mülk sahibi insanların, İskoçya'dan gelişinde her yerde Monck'u selamladıkları slogan, özgür olanların Parlamentosu anlamına gelen "özgür bir parlamento" idi.

Yönetimsel değişiklikler

Ordu'yu, çok eksiksiz yaptığı bir iş olan, dağılmaya terk etmeden önce, bir nokta vurgulanmalıdır. İrlanda Katolikliğinin 1630 ve 1640'larda çok korkutucu olan askerî ve ekonomik gücü kırılmıştı. Böylece, monarşinin bir büyük kalesi gitmişti ve II. James bile onu eski haline getirmeyi başaramadı. İkincisi, İngiltere'nin kendi içinde, Parlamento yanlısı topçular, Basing House ve Lathom House gibi güçlü merkezleri yerle bir etmişti; savaştan sonra da sırası gelince şatolar önemsenmemeye başlanmıştı. Bu askerî feodalizmin sembolik yıkılışıydı; ve Taht için asker (silah) gücüyle kendi iradesini ülkeye empoze etmeyi artık çok daha güçleştiriyordu. Üçüncüsü, İngiltere ile İskoçya'nın birliği, her ne kadar İskoçya'da istenmeyen bir şey olsa da, iki ülke arasında serbest ticareti yerleştirdi ve *Lowlands* (İskoçya'nın güney orta ve doğusundaki düzlükler – ç.n.) en azından İngiliz uygarlığının etki alanı içinde kaldı. Kralcı Galler'in, Cornwall'ın ve de Kuzey'in fethi, Galler'de ve Kuzey kesimlerde İncil'i Yayma Komitelerinin faaliyetleri ve onu takip eden İngiltere ve Galler'e kuzeyden doğru gelen İncil öğreten *Quaker* hareketi ve de diğer

kiliseler arasında bağlantılar kurulması – bütün bunlar Britanya'yı, birliği konusunda, daha bilinçli yapmaya yardımcı oldu. Bu birlik Londra üzerine odaklandı; İskoçya'nın *Highlands* (Kuzey'deki dağlık bölgeler – ç.n.) ve İrlanda'nın Katolik kesimleri bu birliğin dışında kaldı. Buralar, –daha sonraki Stuart davasının (1660-1714 arasındaki dönem – ç.n.) herhangi bir kitle desteğine sahip olduğu yegâne yerler– önceden izole edilmiş ve yenilgiye uğratılmıştı.

1640'tan önce hükümetin kalbi saray, kraliyet ailesiydi. Devlet görevlileri Kral'la olan kişisel ilişkileri sayesinde vardılar; ve onların astları ise onlara kişisel olarak bağımlı olanlardı. 1642'de saray Londra'yı terk etti. Büyük lordların çoğu onu izledi. Gümrük mültezimleri ve tekelciler ayrıcalıklarını kaybettiler. Şimdi yönetimin kalıcı odağı olan Parlamento, eskiden kalanların yanı sıra, yeni bir yönetim aygıtı yaratmak zorundaydı. Yönetim, zorunlu olarak gayrişahsi hale getirildi. Önemli ölçüde *City* şirketlerinin salonlarında yerleşik yeni malî departmanlar oluşturuldu. Ticareti, müsadere edilen arazilerin satışını, gümrükleri ve tüketim vergilerini yönetmek üzere komiteler kuruldu. Yağmalanan Papazlar Komitesi Kiliseyi yönetti. Her İki Krallığın Komitesi (*Committee of Both Kingdoms*)*, Kabine'yi gölgede bırakarak ve Parlamento'ya dayanarak, en üst yürütme organı haline geldi. Parlamento aracılığıyla yönetim alışkanlığı yerleşti. Pozisyonlarını himaye ya da satın almaya borçlu olmayan yarı-profesyonel devlet memurları, yeni bir kamu hizmeti geleneği yerleştirmeye başladılar. Ludlow, Donanma'nın Veznedarı olarak Sir Henry Vane'in, "kendilerine hizmet etmek için değil, kamuya hizmet etmek için işe yerleştiklerini anlamaları gereken" adamlar getirdiğini söylüyor. Bu yeni etik Restorasyon'dan daha uzun ömürlü olmakta zorluk çekti ama, Pepys gibi eski bir Cromwell'ci olan bir kamu görevlisi, bunun bir kısmını II. Charles'ın dünyasına taşıdı. *County*'lerin yönetiminde yeni grupların yükselişi de ayrıca emir-komutanın kaçınılmaz olarak toplumsal mertebeye bağlı olduğu varsayımının yıkılmasına yardımcı oldu. Ordu'da olduğu gibi Donanma'da da ilerleme liyakate göre oldu. Bu yıllar-

da her iki kuvvetteki şaşırtıcı verimlilik, buraları kamu görevi duygusuyla yönetenlerin yeni tutumlarına çok şey borçluydu. Denizcilere daha düzenli ödemeler yapıldı; hasta ve yaralılara, I. ya da II. Charles dönemlerinde olduğundan daha iyi bakıldı.

Yargıçlar yasal görev garantisine sahip oldular ve bu onları hükümet karşısında daha az baskıya maruz bıraktı. 1652'de, yılda 1.000 sterlin maaşa bağlandılar ve harç ve hediye almaları yasaklandı. Vergi dairesinde, gümrüklerde ve Donanma'da da harçların yerini maaşların alması için benzer girişimler oldu. Diğer dairelerde harçlar sınırlandırıldı ve kontrol altına alındı. Bununla birlikte, uzun dönemde, hukukçuların ve makam sahiplerinin yerleşik çıkarları, Wentworth için olduğu gibi, Parlamento reformcuları için de ne denli güçlü olduğunu kanıtladı. *Protectorate* dönemindeki artan muhafazakârlıkla Maliye ve onunla birlikte de harçlar eski halini aldı. Ancak makamların satışı yasaklanmıştı ve 1660'a kadar da yeniden ihya edilmemiş görünüyor. *Privy Council*'la birlikte Kuzey ve Galler Konseyleri'nin lağvedilmesi, yerel yönetimlerde değişikliklere ve *J.P.*'lerin daha fazla bağımsız olmasına yol açtı. 1640'lardaki Parlamento üyeleri ile *county* konseyleri arasındaki yakın işbirliği, birincilere yeni bir önem kazandırdı. Parlamento artık bir mahkeme değildi; "ülkenin" çıkarlarının merkezî temsilcisi olarak kabul görüyordu. Bu statü, 1660'dan sonra da kaybedilmedi. Bundan böyle "Parlamento Üyesi" demek, Avam Kamarası'nın bir üyesi demekti.

Restorasyon

Şimdi Restorasyon'un (*Restoration*)* nasıl vaki olduğunu anlayabilmek için daha iyi bir konumdayız. Hayatıyla, neredeyse monarşiyi yıkmış olan I. Charles, ölümüyle onun kurtulmasına çok katkıda bulundu. Charles, İç Savaş sırasında, Edward Hyde'in ve anayasacı Kralcıların, monarşinin işlevinin hukuku, düzeni ve mülkiyeti Parlamento'nun popüler şiddetle desteklenen keyfi taleplerine karşı korumak olduğu yolundaki pozisyonunu, propaganda amaçları dışında, tam olarak kabul etmedi.

Ama yargılanması sırasında yalnızca İngiltere Kilisesi'nin bir şehidi (*martyr*) olarak görünmedi fakat ayrıca, eğer Kral bile yasa dışı şiddete maruz kalırsa hiç kimsenin canının ya da malının güven altında olamayacağını iddia etti. Charles'ın daha önceki kariyerini hatırlayan herhangi bir kişi, o sırada bunu kabul etmekte zorlanmıştır; ama 1650'lerde "normallik" konusundaki nostaljik bir arzu ve askerî yönetime karşı içten gelen bir nefret, ulusal bir Kilise'yi hukuk, düzen ve istikrarın kalesi olarak görmeye başlayan *gentry* arasında yaygınlaştı. Sahte ama becerikli *Eikon Basilike,* esaret altındaki Charles'ın kendi iftiralarını olmuş gibi göstererek, martir Kral efsanesinin popülerleşmesine yardımcı oldu. Sürgündeki II. Charles, büyük bir ferasetle, 1640-41'lerin anayasacı muhalefetini şahsında temsil eden Hyde'ı baş danışmanı olarak seçti ve rakiplerinin bütün entrikalarına rağmen ona bağlı kaldı. Hyde'ın, Kral'ın zorla eski mevkiine iade edilemeyeceği; bunun ancak İngiltere içinde onun lehine bir duygu değişikliği ile mümkün olabileceği konusundaki ısrarı şimdi semeresini vermeye başlıyordu.

Ağustos 1659'da Sir George Booth, II. Charles lehine silaha sarılmasını haklı gösteren bir manifesto yayınladı. Sir George, özgürlüğü ve mülkiyeti savunmak için kılıcını çekiyordu; ama bu kez tehdidin "bayağı ve bölücü bir taraftan" geldiğini düşünüyordu. 1659'da Booth yenildi; ama, pek çok başka "*Presbyterian*"la birlikte Restorasyon'da lordluk elde edecek kadar yaşadı. Onun taraftarları *Quaker*'lara karşı silaha sarıldıklarını öne sürmüşlerdi. Artık bu ilk *Quaker*'lar barışçı değillerdi. Ordu liderlerinin 1659-60'ta onları silahlandırmaya niyetlendikleri söyleniyordu. Ama *Quaker* sözcüğü dini ve siyasal radikalleri tanımlamak için genel bir kötüleme terimi olarak kullanılıyordu: mülk sahibi sınıflar, 1647-49'lardaki gibi, Ordu liderleriyle bu radikaller arasında bir ittifak politikasına dönülmesinden korkuyorlardı. Buna karşılık, ücret ödenmeyen bir Ordu tümüyle elden çıkabilir ve çok başlı ejderhanın fırsattan yaralanabileceği bir anarşi durumu baş gösterebilirdi. 1659'un sonuna gelindiğinde dükkânlar artık güvenle açılamıyordu. Hukuk mahkemeleri çalışamaz olmuştu. Ordu'nun iaşe ve iba-

desi kendi dışından sağlanıyordu; bu durum sınırsız yağmadan yalnızca bir adım uzaktı. 1650-60'ta sansür bir kez daha uygulanamaz olmuştu; hukuk reformu, *copyhold* mülkiyeti ve *Leveller*'ların diğer hedefleri doğrultusunda risaleler yayınlanıyordu.

Peder Henry Newcombe, Restorasyonu'u destekliyordu ama 1662'de bir *Presbyterian* olarak görevinden atılmıştı. Daha sonra geriye baktığında, buna değip değmediğini kendisine soruyordu. Değdiğine karar veriyordu: "Her ne kadar ülkenin hesaplaşmasından sonra kendimizi küçümsenmiş ve kandırılmış taraf olarak görmüş olsak da yine de, o zamandan beri ıstırap çekmiş olsam da, ben buna çektiğim eziyet korkularından daha azdı diye bakıyorum. Onlar [Restorasyon'dan önceki egemen güçler] bana kötülük etmediler; benden hiçbir şey almadılar. Bunlar [Restorasyon sonrası yönetim] her şeyi aldılar; yine de, görece olarak, bunu o zamanki korkularımla karşılaştırmıyorum; ve koşulları ... ne kadar kötü de olsa, değiştirmek istemem. (i) Onların kötülüğü ve öfkesi çok çaresiz, hafifmeşrep ve yasa dışıydı. Yasanın getireceği felaket bilinir ve kişi ona nasıl ayak uyduracağını bilir ve yasadan daha fazlasına duçar olunamaz. O zaman biz, hafifmeşrep, öfkeli, kanlı kalabalığın insaf ve anî tepkilerinin merhametine kalmıştık. (ii) Belirli tür bir zulümden daha acıklı olan Münstervari bir anarşiden[8] kurtulduk Eğer o zaman bize şu denmiş olsaydı, tamam, bu iktidardan ve kanlı *Anabaptist*'lerden kurtarılacaksınız ama sizin de Piskoposlarınız ve yine seremonileriniz olmalı; biz o zaman derdik ki: bütün kalbimizle" Böylece *Presbyterian*'lar dini, toplumsal düzene kurban ettiler. 1660 Nisan'ında Milton, din ve özgürlüğün, "krallıktan başka hiçbir şeyin ticareti iyileştiremeyeceği gibi boş ve temelsiz bir anlayışa" fahişelik edeceği konusunda uyarmıştı.

"Siz bir anda tarikatları ezip Kral'ı dışarıda bırakabilir misiniz?" diye soruyordu Kralcı risale yazarı; cevabı "hayır"dı. 1659'da Buckinghamshire'deki *county* seçimleri, "beyefendi-

8 1535'te Münster'deki Anabaptist rejim kısa ömürlü olmuştu çünkü korkunç bir hunharlıkla bastırılmıştı; ama uzun süre, bütün tarikatçıların kana susamış devrimciler olduğunu ima eder şekilde korku öyküsü olarak kullanıldı.

lerle", "*Anabaptist* partisi" arasında oldu şeklinde anlatılmıştır. Beyefendiler kazandılar. Belirleyici an, Şubat 1660'ta milisler "hiçbir rütbe ya da niteliği olmayan kişilerin" komutasından alınıp, "soyluların ve önde gelen *gentry*'nin" komutasına iade edildiği gündü.[9] Pepys, 18 Nisan 1660'da *Günlüğünde*, alternatifleri hassasiyetle ifade etmiştir; "Ya fanatikler şimdi mahvedilecek, ya da *gentry*, İngiltere'nin her yerindeki yurttaşlar ve ruhban, milislerine ve ordularına rağmen yok olacak" *Gentry* ve yurttaşlara, özgür olanlara, fanatikler, cumhuriyetçiler, çok başlı ejderha tarafından karşı çıkılmıştı. Sonuncular hakkındaki korku, özgür olanları, Ralph Josselin'in günlüğüne yazdığı şekliyle, "ona değil, kendilerine olan sevgileri nedeniyle", Charles Stuart'a bel bağlamaya yöneltti. "Biz, bizim olandan, bütün uyruklarımızın yasaya göre kendilerinin olandan daha fazla yararlanmak istemiyoruz" diyordu II. Charles ve bütün tartışmaları, sorunları "bize tavsiyelerde bulunacak özgür bir Parlamento'ya havale edeceğine" dair Kral sözü veriyordu, Breda'daki Deklarasyonunda.

Restorasyon'da halkın sevinci bizi yanıltmamalıdır. Mülk sahibi insanlar, hukuk, düzen ve toplumsal istikrarın, özgürlük ve mülkiyetin Kral'la; disiplinin Piskoposlarla birlikte eski halini alacağı için memnundular. Aynen 1623'te Prens Charles'ın İspanya'dan dönüşüne sevinenlere ödemeler yapmış oldukları gibi, şimdi de ahalinin eğlenmesi için sığır butlarından kebaplıklar satın almışlardı. Ancak, Cromwell'in 1650'de Lambert'e söylemiş olduğu gibi, "Bu aynı insanlar, siz ya da ben asılacak olsak aynı şekilde bağırırlardı." Restorasyon'dan memnun olmayanlar, Sir John Rerersby'nin zekice gözlemlemiş olduğu gibi, "başka türlü görünerek akıntıya karşı çıkmaya cesaret edememişlerdi" Özgür olmayanların ne düşündüğünü bilmiyoruz, çünkü 1660'ta panjurlar kapalıydı. Onlar, o andan itibaren yeniden yönetilmek için var olacaklar ve biz onların kendini iyi ifade edemeyen protestoları hakkında, yalnızca mahkemelerin ve *J.P.*'lerin tahrif edici ifadelerini duyabileceğiz.

---

9 [Anonim], *A. Coffin for the Good Old Cause* (1660); *Verney Memoirs*, iii, 444; Clarendon, *History of Rebellion* (1888), vi, 176.

Not

Bu kitabın yazılmasından bu yana, İç Savaş'ın kökenlerine ve bunun İngiliz Devrimi'ne nasıl dönüştüğüne ilişkin kavrayışımız, Brian Manning'in, *The English People and the English Revolution*'u (Penguin ed.) kadar, onun "The Aristocracy and the Downfall of Charles I" ve "Religion and Politics: the Godly People", B. Manning (ed.), *Politics, Religion and the English Civil War* (1973, içinde) adlı iki makalesiyle de çok büyük ölçüde artmıştır. Bu dönemi anlamak isteyenler için her üçü de kaçınılmaz okumalardır. Manning, İç Savaş'ın iki tarafının saflaşmasına yol açan toplumsal endişeleri şöyle koymaktadır: Kralcılar, alt sınıfların kontrolden çıkma endişesi karşısında Kral'a bel bağlayan "düzen partisiydi" Oliver Cromwell, Sir William Brereton ve Sir Thomas Fairfax gibi Parlamento liderleri halk radikalizminin, *gentry*'nin otoritesini tehlikeye atmadan kullanılabileceğine inanıyorlardı. Derek Hirst'in eseri (4. Bölümün sonundaki kaynaklara bkz.) Manning'in eseriyle çok iyi bir uyum içindedir; ve Clive Holmes'un, *The Eastern Association in the Civil War* (Oxford University Press, 1974) adlı eseri, bu tezin geçerliliğini gösteren bir örnek olay çalışmasıdır. Ancak parlamento yanlısı *East Anglia*'da, toplumsal kalkışma korkusu muhafazakârları birleşmeye ve Westminster'in korumasına bel bağlamaya yöneltmiştir.

9

EKONOMİ

Kimileri haykırıyor, "ülke yoksul; veremez"
Gerçekten de yoksul: ama yine de ben inanıyorum
Birkaç krallık o kadar zengin ki....
Gözlerimizi onlara çevirirsek eğer; bu yoksul
Krallığın meşakkati kime dayanır:
Bizim büyük ve zengin olanlarımızın,
Leş gövdelerini semirtmek ve donatmak için
Eziyet ettiği, zulmettiği ve kemiklerine kadar yediği
o insanlara
Ne ki biz, zaruretin vesile olabileceği hiçbir şeyi yapmıyoruz,
Savaşta ve barışta, muhtaç olanın işine yarayacak ...
Eğer biz ... anlaşabilsek
Pek muhtaç gibi görünen bu krallık
Fazlalıklarıyla bakabilir
Çok daha büyük ordulara İspanya Kralı'nınkinden.
– George Wither, *Brittans Remembrancer* (1628)

Kim ki denizlere hakimdir, ticarete hakim olur; kim ki dünya ticaretine hakimdir, dünyanın zenginliklerine ve sonuçta dünyanın kendisine hakim olur.
– Sir Walter Ralegh, *A Discourse of the Invention of Ships*

Bir dönüm noktası

Tarihçiler, bu on yılların, İngiltere'nin ekonomi tarihindeki belirleyici öneminin giderek daha fazla farkına varıyorlar. "İç savaşlardan sonra' diye yazıyor Dr. Cornfield, "*Rump* Parlamento'dan itibaren, birbirini izleyen yönetimler, siyasal bakış açıları ne olursa olsun, dış politikalarında ticarete ve kolonilerin gelişmesine çok daha fazla dikkat gösterdiler" [1] Kapitalist ekonomik faaliyetlerin gelişmesini önleyen sınırlamalar, asla eski haline gelmemek üzere kaldırıldı. "Sağlıklı sınaî büyümenin birinci koşulu" diye yazıyor Profesör Hughes, tuz sanayii ile ilgili olarak, "asalak saray çevresinin dışlanmasıydı"

1640'tan sonra, işverenler ve müteşebbisler (*entrepreneurs*), hükümetin düzenleme ve kontrolünden çeşitli şekillerde kurtuldular. İmalatçıların kalitesini denetlemek ve fiyatları sabit tutmak girişimlerinden vazgeçildi; sanayi tekelleri lağvedildi. İşverenle çalışanlar arasındaki ilişkilerde daha fazla serbestlik tesis edildi. Yönetim, ücret oranlarını düzenlemeyi, işverenleri, durgunluk zamanlarında işçilerini işte tutmaya zorlamayı bıraktı. Vergilendirme, ağır da olsa düzenli bir hale geldi ve (Ordu'nun yönetimi hariç tutulursa) vergi verenlerin temsilcileri tarafından denetlendi. O andan itibaren işverenlerin işlerini yalnızca ekonomik etkenlere göre genişletmeleri ya da daraltmaları geçerli kılındı. "Ustalarla hizmetkârları arasındaki ilişki" diye yazıyordu Clarendon nostaljiyle, "ustaların rızası hilafına çırakların sayısıyla orduları büyüsün diye Parlamento tarafından sona erdirildi" Yedi yıllık çıraklık döneminde ısrar eden ve küçük mülk sahiplerinin çocukları dışındakileri çıraklıktan dışlayan 1563 Yasası uygulanmadı. Mutlak mülkiyet haklarına çok uygun olan *common law*, krallık mahkemelerine karşı zafer kazandı.

---

1 Corfield, *a.g.e.*, s. 215; karşılaştırınız Stone, *The Causes of the English Revolution*, s. 71.

Arazi

Bu on yıllarda yaklaşık 2 milyon sterlin değerinde kraliyet toprakları ve rantlar satıldı. Satılan Kilise arazilerinin sermaye değerinin yaklaşık 2 milyon sterlin olduğu tahmin ediliyordu. Tüm nüfuzlu Kralcıların mülkleri haczedilmiş, yani rantları ve para cezalarını toplayan ve uzun dönemli kiralamaları belirleyen *county* komitelerince el konulmuştu. 700'den fazla Kralcının arazileri müsadere edilmiş ve 1¼ milyon sterline satılmıştı; çok daha fazla miktarda arazi Kralcılar tarafından özel olarak elden çıkarılmıştı. Bu manastırların lağvedilmesiyle karşılaştırılabilir köklü bir değişiklikti. İsteyen Kralcılar mülklerini "oluşturabilirler"; yani, para cezası da ödeyerek, suçlarının derecesine bağlı olarak tayin edilecek olan sermaye değerinin yarısıyla onda biri arasında bir değer üzerinden geri alabilirlerdi. "Suçlu" toprak sahiplerine kira ödemeyi reddeden kiracılar ya da Parlamento'nun müsadere komiteleriyle çok istekle işbirliği yapan toprak sahipleri mülklerini geri alan arazi sahiplerinin insafına terk edilmişti. 1649 yılında Parlamento'nun tezini Kral'a karşı savunan avukat John Cook, bu tür Kralcıların tavrını dramatik bir şekilde ifade etmektedir: "Eski pinti diyor ki 'Parlamento'ya binlerce sterlin ödemeli ve araziyi yeniden düzmeliyim' 'Oh' diyor o, 'O *Roundhead*'den* kesinlikle intikam alacağım!'"

Müsadere edilmiş arazileri satın alanlar kısa sürede getiri sağlamaya hevesliydiler. Buraların yazılı kanıt ortaya koyamayan kiracıları tahliye ile karşı karşıyaydı. Bir Kralcının 1653'te yazdığına göre, eski Kilise topraklarının ve kraliyet topraklarının kiracıları, "bu toprakları satın alanlardan, bir insan ne kadar nefret edebilirse o kadar nefret ediyorlar; zira bu adamlar herhangi bir yerde bir insan ne kadar tiran olabilirse o kadar büyük tirandır; çünkü bunlar zavallı kiracıların daha önce sahip oldukları eski muafiyet ve özgürlüklerini gasp ediyordu" Bu arazi transferleri toprak sahibi ile kiracı arasındaki geleneksel ilişkileri, yerine sırf parasal ilişkiler koyarak, sekteye uğratan bir etki yapmış olmalıdır.

Bu muamelelerin Kralcı toprak sahipleri üzerindeki etkilerini değerlendirmek zordur. Newcastle Dükü ve Worchester Earl'ü gibi büyük adamlar, krallık davası adına, her biri bir milyona yakın kaybettiklerini ileri sürmüşlerdir. Bunlar, Kral'a asker toplamak için yapılan harcamalar ve neredeyse yirmi yıllık rant kayıplarıyla şişirilmiş tahminlerdir; yine de bu iki asilzadenin her ikisi de Restorasyon'dan sonra yoksulluk içinde değildi. Sürgüne gitmeyen ve mülklerini geri satın alan diğer Kralcılar, on beş yıl süreyle siyasetten uzak kaldıkları dönemde, kendilerini müsrifçe harcamalara zorlayan bir sarayın yokluğunda, zamanlarını mülklerinin yönetimine hasretmişlerdi. Pek çok Kralcı, her ne kadar bazıları bunu yaparken borca girmiş olsa da, vekiller ya da akrabalarının aracılığıyla 1660'tan önce topraklarını geri satın almışlardı. Ama pek çok ikinci derecede Kralcı ciddi mali sıkıntıya düşmüştü. Geri Satınalma Komitesi (*Compounding Committee*) tarafından 3.000'den fazla Kralcıdan yaklaşık 1½ milyon ve ayrıca mülklerinin kira ve kârları için de 350.000 sterlin elde edilmişti. Parlamento'ya boyun eğen suçlular, gayrimenkullerinin yirmide biri, menkullerinin ise beşte biri kadar bir ödeme yapmak zorundaydılar. Bütün bunların üzerine 1655 tarihli % 10 vergisiyle (*decimation tax*)* zirveye ulaşan ağır vergilendirmeler geldi.

Uzun bir süre hiçbir kira elde edilememesinden sonra geri satınalma cezalarını ödeyebilmek için Kralcılara arazilerinin bir kısmını satma yetkisi verildi. Ne kadarının satıldığına ilişkin bir fikrimiz yok, ancak bu miktar epeyce olmalıdır; bu araziler 1660'ta geri verilmedi. Mali durumları berbat, kötülemekte olan beyefendiler 1650'lerde, yandaşları, tepesine binilen daha büyük toprak sahipleriyle askerî komployu körükleyerek Kralcı eylem partisinin belkemiğini oluşturmuş görünüyorlar. Bu tür adamlar Restorasyon'dan sonra sarayın himayesini kazanacak kadar şanslı olmadıkları sürece, bunların aileleri başlarını suyun üzerinde tutabilmek için çetin savaşlar vermek zorunda kaldı. Yine de, Kralcı toprak sahiplerinin büyük kesimi pozisyonlarını korudu. Taşrada, her ne kadar uzun süredir meydana gelmekte olan değişikliklere hız katmış olabilirse de,

Fransız Devrimi'yle kıyaslanabilecek bir toplumsal devrim olmadı.[2] Staffordshire'deki arazilerin yarısının, 1609'la 1669 arasında yeni sahiplerin eline geçtiği tahmin ediliyor. 1609'da bu *county*'de yalnızca üç "yurttaş arazi sahibi" vardı; 1669'da ise üç lord, dört baronet ve ticaretten elde ettikleri zenginlikle arazi satın alan yirmi *esquire* (*squire*) bulunuyordu.

Vesayetcilik (*wardship*)* ve Vesayet Mahkemeleri (*Court of Wards*)* 1646 yılında iki Kamara'nın emri ve 1656'da da Parlamento'nun bir Yasası'yla lağvedildi. Eskiden feodal tasarruf biçimiyle Kral'dan elde edilmiş olan bütün araziler özel mülke dönüştürüldü. Bu yasanın teyidi Avam Kamarası'nın Breda Deklarasyonu'nu duyduktan sonra baktığı ilk iş oldu; buna verilen önem çok büyüktü. Profesör Perkin bunun, "onu Kıta'dan ayıran ve İngiliz toplumundaki diğer bütün farklılıkların kaynağını teşkil eden, İngiliz tarihindeki en belirleyici değişiklik olduğunu" söylüyordu.[3] Bunun etkisi, Taht'ın önde gelen uyruklarını uygun bir şekilde kendine bağlı tutma olanağından mahrum bırakması; toprak sahibi sınıfı, vesayetçiliğin empoze ettiği rahatsız edici ve tuhaf ölüm harçlarından kurtarması; ve şimdiye kadar mülkleri üzerindeki hakları sınırlı olan toprak sahiplerine, arazilerinin geleceğini vasiyetname ile düzenleme hakkı da dahil, toprakları üzerinde istediklerini yapmalarını sağlayan mutlak bir güç sağlaması oldu. Koşulsuz sahiplik ve mülklerin el değiştirmesine olanak veren şey, tarımsal iyileştirmelere yapılacak uzun dönemli sermaye yatırımları için bir zorunluluktu. Diğeri –çoğunluğu tasarruf güvencesi olmayan daha küçük kiracılardan oluşan– *copyhold* mülkiyete sahip olanların, başta mutlak miras hakkı olmak üzere, bu topraklar üzerinde mutlak haklar elde edememesi, ama çitleme ya da birleştirme yapmak isteyen toprak sahipleri tarafından zorla dışarıya atılabilmeleriyle ilgiliydi.

Böylece yoluna koyulan toprak ağalığının zaferinin üç evresi oldu. Birincisi, çitlemeleri sınırlandırmaya ve küçük adamları

2 D. E. Underdown, *Royalist Conspiracy in England, 1649-60* (1960), *tümü*.

3 H. J. Perkin, "The Social Causes of the British Industrial Revolution", *T.R.H.S.*,1968, s. 135.

korumaya çalışan Laud'cu rejimin ve kraliyet mahkemelerinin ilgası. İkincisi, vesayetçiliğin ve feodal tasarruf biçimlerinin iptali. Üçüncüsü, *copyhold* sahipleri için ekonomik (ve böylelikle siyasal) bağımsızlık kazandıracak, çitlemeye karşı ortak hakları savunan ve küçük mülk sahipleri lehine hukuku ıslah etmek isteyen hareketin yenilgisi. Winstanley, 1649'da Avam Kamarası'ndan "*gentry*'yi ne olursa olsun her türlü Norman ayak bağından kurtarıp, özgür bir şekilde çitlemelerini yapmaya bırakın ve sıradan insanları da, ortak alanları ve boş arazileri kullanmada *manor** lordlarının her türlü Norman kuşatmasından kurtarın" talebinde bulunduğunda sağır kulaklara çağrıda bulunuyordu. "Eğer Vesayet Mahkemelerini bir yük olarak gördüyseniz ve *manor*'ların lordlarını ve *gentry*'i Kral'a para cezaları ödemekten kurtardıysanız ... sıradan insanları da *manor*'ların lordlarına biat etmekten kurtarın." Feodal tasarruf biçimlerini lağveden 1656 Parlamentosu, *copyhold* maliklere uygulanabilecek (ve böylelikle toprak sahiplerinin ödeme yapamayanları kovmalarına olanak verecek) giriş cezalarına bir üst sınır konmasını öneren bir Yasa tasarısını reddetti. Aynı Parlamento, bir *Major-General* tarafından sunulan önemli bir başka yasa tasarısını, son kez olmak üzere çitlemeleri sınırlandırmayı öngören bir yasa tasarını da reddetti. Bu yasa tasarılarının "mülkiyeti yok edeceği" söylenmişti; yalnızca özgür olanların mülkiyeti hesaba katılıyordu. Feodal tasarruf biçimlerinin lağvedilmesini teyid eden 1660 Yasası, bunun *copyhold* maliklerin yararına olmamasını özellikle vurguluyordu. 18. yüzyılda Blackstone, bunun mülk sahipleri için *Magna Carta*'nın kendisinden bile büyük bir lütuf olduğunu düşünüyordu. Radikal hareketin yenilgisi, başka hiçbir alanda bu alanda olduğu kadar belirleyici olmadı. İç Savaş'ta Cromwell'in *yeoman* süvarilerinin zaferini izleyen tarımsal refah yüzyılı, ayrıca "küçük toprak sahiplerinin ortadan kalkışının" da yüzyılı oldu.

Böylelikle, *Interregnum*'dan itibaren ekilebilir alanların genişlemesi için yeni olanaklar yaratılmış oldu. Bazı kraliyet ormanları satıldı; Kralcı büyük toprak sahiplerine ait korular da, ister haciz ya da satın alma; ya da isterse ihtiyaç içindeki Kral-

cıların bizzat kendileri tarafından ayrıca ekime açıldı. İç Savaş sırasında halkın protestoları, ormanların, ortak alanların ve boş arazilerin çitlenmesini sınırlandırdı. Ama merkezî otoritenin yeniden kurulmasından ve radikal hareketlerin yenilgisinden sonra ve müsadere edilmiş arazilerin Parlamento tarafından büyük bloklar halinde satılmasıyla birleşerek, artık ekim için amade olan yeni büyük alanların, bunları iyileştirmek için yeterli sermayesi olanların eline geçmesini garanti etmiş oldu. Parlamento tarafından, satılmak üzere arazilerin ölçümü yapıldığında ortak alanlarda yaşayanlar (*squatter*), her zaman buralardan çıkarılmak üzere mimlenmişlerdir. O zamandan itibaren, tarımsal iyileştirmelerin teşvik edilmesi hükümet politikasının belli başlı amacı haline gelmiştir; çitlemeleri önleme girişimleri terk edilmiştir. Tarımsal bolluk, daha zengin büyük toprak sahiplerinin lehine ve onların kiracılarının aleyhine olacak şekilde gelişmiştir. 1649 yılında bunu protesto eden Peter Chamberlen, müsadere edilen toprakların, ortak alanların ve bataklıkların kamulaştırılmasını savunmuş; ve Gerrard Winstanley ve de *Digger*'lar, komünal kullanıma açmak için boş arazilere el koymaya başlamışlardır. Bu tür planlar eninde sonunda yenilgiye uğratılmıştır. Parlamento, *Leveller*'ların Burford'da yenildiği aynı ay içinde bataklıkların kurutulması için bir Yasa kabul etmiştir. Kredi almayı kolaylaştıran daha düşük faiz oranları da ayrıca ortak alanların tarıma elverişli hale getirilmesine ve ekime açılmasına yardımcı olmuştur; ama bu, o zamana kadar bataklıkları ve ortak alanları balık tutmak, avlanmak, hayvan otlatmak ve yakıt ihtiyacını gidermek için kullanan yoksul insanların yararına olmamıştır.

1650'lere gelindiğinde Londra'da yonca tohumu satılıyordu. Tarımla ilgili yazanların tavsiyesi üzerine yonca kullanımı, çıplak arazilerin ekime açılmasında devrimci bir rol üstlenmiştir. Charles Davenant, yoncanın, *Interregnum* sırasında özellikle kraliyet topraklarına uygulandığını düşünmektedir. İyileştirilmiş ürün rotasyonu uygulanması hayvanların kış boyunca sağ kalmalarını olanaklı kılmıştır. Bu ise gübre arzını artırmıştır. Bu arada satın alma gücü, hükümet harcamaları ve ar-

tan ücret oranları sayesinde yükseliyordu. Daha fazla satın alma gücü, insanların daha çok yemelerine, bu ise tarım için daha büyük bir teşviğe neden oluyordu. Tarımsal üretim patladı; İngiltere tahıl ithal etmeyi durdurdu ve kısa süre sonra ihraç etmeye başladı. Daha ucuz tahıl ve et, özellikle de o zamana kadar az gelişmiş kuzeyin ve batının, hem tarımsal hem de sanayi üretiminin en hızla arttığı sınır bölgelerinde görece daha düşük işgücü maliyeleri anlamına geliyordu. İç Savaş'ta, güney ve doğunun zaferi, paradoksal olarak, Liverpool'a bolluk ve Bristol ve Exeter'e ekonomik canlanma getirdi.

Kamuoyu da değişti. *Leveller*'lar çitlemelere karşı çıkıyorlardı, ama tarımla ilgili yazarlar, şaşmaz bir şekilde çitlemeyi destekliyorlardı ve 1650'lerde sansürün yeniden ihdasından sonra, ahlâken onaylamama çok ender olarak kabul gördü. Geleneksel kafiyeli anlatım, sözel olarak yayılıyordu:

Yasa, ortak alandan bir kaz çalmışsa
Erkeği ya da kadını kapatıyor;
Ama daha büyük caniyi,
Ortak alanı kazdan çalanı serbest bırakıyor.

Fakat Peder Joseph Lee, hükümetin düzenlemesinin başarısız olduğu yerde piyasanın serbest işleyişinin başarılı olacağını iddia ediyordu. Eğer tahılın arzı artık yeniden az olursa, "insanlar çitlenmiş arazilerini kendi çıkarları için sürecekler; herkesin en büyük avantajı sağlayacak işi yapacağı, inkâr edilemeyecek bir özlü sözdür" Tarımsal iyileştirmeler artan oranda, yalnızca zengin toprak sahiplerinin ya da kiracıların göze alabileceği bir sermaye yatırımı meselesi haline geliyordu. "Herhangi bir arazi" diye yazıyordu Blyth 1652'de, "masrafla ve hizmetle zengin, bir arazinin olabileceği kadar zengin hale getirilebilir." Masraf ve hizmetle – mesele buydu. Albay Sydenham, 1657 yılında Parlamento'da sıradan (rütbesiz) askerler hakkında, "Onlar yoksul, eğer onlara toprak tahsis ederseniz, bunu yine satmak zorundadırlar" diyordu. Zenginler, dünyanın mirasına kondular.

Sanayi ve yoksullar

Interregnum, tarımsal ve sanayi üretiminin farklı bölgelerde uzmanlaşmasını kolaylaştıran ulaşımdaki gelişmelere tanık oldu. 1640'tan önce nehir ulaşımında iyileşmeleri engelleyen yerleşik çıkarlar, yalnızca yazılı beratlar yoluyla, emredici bir güçle karşılanabiliyordu: bu mahkemelerdeki tartışmaların bütün maliyet ve tehlikelerine açıktı. 1640'tan sonra inisiyatif, bu gibi konularda daha liberal olan Parlamento'ya geçti. Kıyı taşımacılığı 1628'le 1683 arasında üçe katlandı. 1654'te Parlamento'nun bir yasasıyla karayollarını onarmak için *parish*'lerin sakinlerini ve katkıda bulunacakları işgücü ve arabaları belirlemek üzere sürveyanlar görevlendirildi. Bu, bu alanda devletin görevinin kabul edilmesinin başlangıcıydı ve 1663 tarihli ilk Geçiş Parası Yasası'nın (*Turnpike Act*) habercisiydi. Askerî ve idari zorunluluk, posta haberleşmesinin büyük ölçüde hızlanmasına yol açtı. 1656 yılında Londra'dan gönderilen mektuplar Winchester'e ertesi gün teslim ediliyordu. Sekreter Thurloe döneminde Posta Dairesi, kamusal müşterilere olduğu kadar özel müşterilere de hizmet veren ulusal bir kurum olarak gelişti. İlk düzenli atlı araba servisleri *Interregnum*'la başlar.

Ticaret ve sanayide devrimci on yıllar daha az belirleyici değildi. Kralın istediği fiyatla mal ve hizmet satın alma imtiyazı (*purveyance*) kaldırıldı; tartılar ve ölçüler üzerindeki denetsel kontrolü sık sık kötüye kullanılan pazar kâhyasının otoritesi yerel yargıçlara devredildi. Yerel düzeydeki tekelci ayrıcalıklar ve çıraklık sistemi ciddi olarak sarsıldı. 1640'a kadar İngiltere ve Fransa, sanayi düzenlemelerinde paralel çizgide ilerliyordu; o tarihten sonra kutuplar kadar ayrıldılar. Uzun bir süredir cömert koşullar yaratan fiyatlardaki artışlar sona ermişti: Otuz Yıl Savaşları'nın yarattığı tahribat Avrupa'nın talebinin ciddi olarak azalmasına yol açtı. 1648-49 ve 1659-60 siyasal krizleri sanayi ve ticarette bunalımlara neden oldu ve bu dönem boyunca vergi ve orduyu beslemenin yükü çok ağırdı. Ancak içeride serbest ticaret, sanayinin gelişmesi için zorunlu bir önkoşuldu. Arz ve talebe terk edilen ücretler düzenli olarak arttı: Ordu'da-

ki ödeme oranları, ücretleri yükselmeye zorladı. Bu eğilim ele aldığımız dönemin sonuna kadar devam etti.

Cornwall'daki kalay madenlerinde uygulanan eksiksiz *laissez-faire* büyük bolluk sağladı. Stuart tekelinin neden olduğu depresyon sırasında sanayii terk eden maden işçileri, topluca geri döndüler; yeni madenler açıldı, üretim arttı ve ücretler yükseldi. Ücretler, 1660 yılında tekel yeniden tesis edilince yine düştü.[4] Kumaş sanayiinde, John Aubrey'in 1685'te yazdığına göre, "iplik yapma sanatı bu son kırk yıl içinde öylesine gelişti ki, yarım kilo yün, iç savaşlardan öncesine göre iki kere daha fazla kumaş veriyor." Müsadere, vergilendirme, gümrük resimleriyle finanse edilerek yükselen bu ticarete yapılan hükümet harcaması muazzam arttı. Bu çapta ilk kez gerçekleşen büyük miktarlarda satın almaların yalnızca birkaçından söz etmek gerekirse, silah, gemi yapımı, kumaş ve deri sanayilerine etkisini tahmin etmek zordur. Hepsinden daha önemlisi, entelektüel ve manevi iklimdeki değişiklikti. 1641 gibi bir tarihte, Avam Kamarası faizi tartıştığında, bundan "tazminat" diye söz etmek gerekiyordu. Faizle para vermeye ilişkin ortaçağ düşünceleri hâlâ varlığını sürdürüyordu ve "faiz" kaba bir sözcüktü. 1660'a gelindiğinde bu tür önyargılar yok olmuştu. 1651'de faiz haddi, sanayiye ek bir teşvik olarak yüzde altıya düşürülmüştü.

1640'tan önce ücretli işçiler yasal olarak çalıştıkları yerden bir iyi hal kâğıdı olmadan ayrılamazlardı. Ancak, kilise meclisi yönetiminin dağılmasıyla, 1662 tarihli *Act of Settlement*'la* getirilen yeni ve daha katı sınırlamalar arasında geçen dönemden çok daha fazla hareketlilik vardı. Silahlı kuvvetler için yapılan zorla askere almalar, insanları zanaatlarından ve tarımdan koparmıştı; Ordu'nun ısrarı üzerine çıraklık kuralları, ordudan terhis edilen askerler lehine ertelenmişti. Askerî operasyonlar ve (çatışmalar sona erdikten sonra da uzun süre devam eden) askerlerin özel evlerde barındırılması nüfusun karışmasına, güney ve doğunun düşüncelerinin kuzey ve batının ücra bölgelerine taşınmasına yardımcı oldu. İskoç ve İrlandalılar İngiltere'de; İngilizler İskoçya, İrlanda, Batı Hint Adaları ve Flan-

4 G. R. Lewis, *The Stannaries* (1924), s. 220-221.

ders'de savaştılar. Dönem genel olarak büyük hareketlilik dönemiydi. Orduların ilerlemesini, iş arayan terhis edilmiş askerler ve ruhları kurtarmak isteyen gezgin *Quaker*'lar izledi. İngiliz toplumunun içine kapalı birimleri her düzeyde dağıldı. Kırsal nüfusun dörtte üçünü tekstil sanayiinden dışlayan Çıraklık Yasası (*Statute of Apprentices*) artık uygulanmıyordu.

Devrimci on yıllarda yoksullara yardım işinin yönetimi bozulmadan devam etti ve hayırseverlerin özel bağışlarında bir kesinti olmadı. 1647 yılında Londra'da yoksullar için özel bir Kurum oluşturuldu. Aslına bakılırsa, yoksullar 1650'lerde önceki herhangi bir on yıla göre daha iyi durumda görünüyordu.[5] 1649 ve 1659 kriz yılları, yoksulluğu ortadan kaldırmak için cömert ve hayali öneriler içeren bir dizi risale üretti; ama radikallerin yenilgisi, bu tür planların uygulamaya geçirilmediği anlamına geliyordu. Bir insanın mesleğinde çok çalışarak Tanrı'ya hizmet edeceği konusundaki *Puritan* vurgu, yasanın bedenen sağlam ama kötü olan ve çalışmaya zorlanmaları gereken yoksullarla, *parish* tarafından bakılması gereken yaşlı ya da âciz yoksullar arasında ayrım yapmasına haklılık kazandırmış oluyordu. İş bulamayan pek çok sayıda işsiz olduğu için bu doktrin inandırıcı olmamıştı; *parish*'leri yoksulları işe sokmak için tehdit eden erken Stuart girişimleri de başarısız olmuştu. Ancak içeride serbest ticaretin tesisini izleyen dönemdeki daha sağlıklı istihdam evresi, dilencilerin aylak ve günahkâr oldukları doktrinini daha kabul edilebilir kıldı. 1640, merkezî yönetimin yoksulları ele alacak ulusal bir sistem kurma çalışmalarının sonunu getirdi. O andan itibaren, 19. yüzyıla kadar, her *parish* kendi işsizine baktı. Başarısız devlet korumacılığı sona ererken, sendikacılık yavaş yavaş ve acı çektirerek başlıyordu.

Şirketler ve *city*

Uzun Parlamento tekelleri lağvetti. Tüccarın, katılabilmenin sınırlandırılmış olduğu ayrıcalıklı ticaret şirketleri kurma hakkını lağvetmedi. Büyük Londra şirketleri Parlamento'ya borç verdiler

5 Jordan, *Philanthropy in England*, s. 137, 198-9, 206-9, 369.

ve Mr. Scott'un sözcükleriyle, "şirketlerin pozisyonlarını, yalnızca saf siyasal saiklerin çok ötesindeki saiklerle güçlendirme eğilimi" vardı. Ama 1647'den sonra şirketlerin ayrıcalıkları giderek daha fazla saldırıya maruz kaldı. Üç yıl boyunca Doğu Hindistan ticareti ruhsatsız ticaret yapanlara açık oldu. *Levant Company** (Levant Şirketi) de ayrıca ruhsatsız ticari rakiplerden çok zarar gördü.[6] *Leveller*'lar, rekabetçi üretim ve satışta her türlü müdahaleden uzak kalınmasını ve küçük üreticinin, kârın çoğunu alan aracıdan kurtarılmasını talep ederek, kendilerini bu saldırının öncüsü yaptılar. Bu aslında, küçük usta zanaatkârlar adına, büyük tüccar kapitalistlere karşı olduğu kadar, yerel ve tekelci ayrıcalıklara karşı da devlet müdahalesini talep etmekti.

Londra'da, siyasal başkaldırıya paralel, şirketlerdeki ve *City*'deki oligarşik yönetim sistemine karşı da bir hareket vardı. Küçük ustalar, ücretli işçi pozisyonuna zorlanmalarına karşı kendilerini korumak için şirketlerin denetiminde yeniden etkin bir paya sahip olmaya çalıştılar. Böylece, "yoksul özgür adamlar ve matbaa kalfaları" kendilerinin, "az sayıdaki zengine, bütün hayatları boyunca, büyük ustaların uygun gördüğü koşullarda ve süreyle ebedi köle yapılmak" istenmesinden şikâyet ediyorlardı.[7] Londra şirketlerinin en az on ikisinde sıradan çalışanlar bu tür bir hareket içinde oldukça geniş çapta yer almışlardı. Şiddetli çatışmalar oldu. Bunların aynı anda meydana gelişi, özel bir hoşnutsuzluğun varlığını olduğu kadar, genel demokratik teorilerin etkisini de akla getirmektedir. *Leveller*'lar bu harekette de etkiliydiler. Küçük ustalar sık sık, şirketleri yöneten oligarşilerin Kralcı olduğunu iddia ederek Parlamento'dan yadım istediler. Başarılar kazanıldı. Dokumacılar topluluğu, 140 kişilik bir temsilci organ seçme yetkisi elde etti. O zamana kadar tekel altında olan İncil ve Tevrat'ı basma hakkı bütün matbaacılara yaygınlaştırıldı.

Ancak, loncalardaki demokratik hareket hatırı sayılır ya da kalıcı bir başarı elde edemedi. 1656'ya gelindiğinde her şey so-

---

6 Margaret James, *Social Policy during the Puritan Revolution*, 207, 211.

7 W. R. Scott, *The Constitution and Finance of English, Scottish and Irish Joint-Stock Companies to 1720* (3 cilt, 1910-12), I, Bölüm xii ve xiii.

na erdi. O yıl, hükümet *Merchant Adventurers*'un ayrıcalıklarını onayladı ve dolayısıyla en güçlü şirketlerden birini kumaş ihracatında yarı tekelci bir konuma yeniden getirmiş oldu. 1657'de bir *Adventurer* Tacir, Packe, Taht'ın Cromwell'e verilmesine katılıyordu. O yıl ayrıca *East India Company* beratını geri aldı. *Protector*'un yönetimi eski radikal müttefiklerini terk ediyor ve daha önce "*Presbyterian*"ların sözcülüğünü yaptığı büyük mülk sahibi adamlarla yeniden bağlantı kuruyordu. Dolayısıyla bu alanda da *Restorasyon* için yol hazırlanmıştı. "Gerçekten de" diye uyarıyor bizi Dr. Corfield, "gelişen bir ekonominin otomatik olarak *laissez-faires* politikası taleplerini hayata geçireceğini varsaymak için neden yoktur."

1649-50'de, yine *Leveller*'ların desteğiyle Londra Belediyesi'nin yönetimini demokratikleştirme yolunda bir girişim oldu. Şubat ayında monarşiyi henüz ilga etmiş olan Parlamento Belediye Başkanı (*Lord Mayor*) olmadan bir Genel Konsey toplanmasına yetki verdi; başkanın ve meclis üyelerinin vetosu iptal edildi. Ancak bu yalnızca *City*'nin "*Presbyterian*"larca denetiminden kurnazca kurtulmanın bir yoluydu. *City* yönetiminin kalıcı bir şekilde demokratikleşmesine yol açmadı. Diğer şehirlerde de, her ne kadar çok azı layık olduğu şekilde incelenmemiş olsa da, benzer demokratik hareketler vardı.

Ticaret ve dış politika

Fiyat-devrimi canlanmasının sonu, Avrupa'nın yeni bir korumacı evreye ve ticaret savaşları çağına girmesine tanık oldu. İngiliz tüccarı için iktidarın, tam zamanında, ticaretin çıkarlarına daha duyarlı adamların eline geçmesi bir şans oldu. Dış yayılmanın iki olası yolu vardı. Kimileri –örneğin Batı Hint Adaları'yla ticaret yapanlar– Amerikan pazarında bir tekel yaratmaya ve Baltık'ta siyasal ve ekonomik kontrol kurmaya çalışan Habsburg gücünü baş düşman olarak görüyordu. Habsburg İspanya'sına ve Avusturya'ya karşı, Protestan Hollanda Cumhuriyeti potansiyel bir müttefikti. *Merchant Adventurers* kumaş ihracatlarının alıcısı olan Hollanda ile dostça ilişkileri tercih ediyorlardı. Doğu

Hindistan ticaretiyle daha çok ilgilenen diğerleri, yeni mensucatın ihracatçıları, balıkçılar ya da Avrupa taşıma ticaretini yürütenler (özellikle de bu işi ruhsatsız yapanlar) Hollanda'yı İngiltere'nin en büyük rakibi olarak görüyorlardı. Hollandalılar, Avrupa ve koloni ticaretinde İngiliz tacirlerini geride bırakıyorlardı. Onlar, gemi yapım malzemeleri ve Afrikalı köle arzı üzerinde bir tekel oluşturuyorlardı. 1646'dan önceki ve 1656'dan sonraki, "*Prsbyterian*"ların ve *City* şirketlerinin en büyük etkiye sahip olduğu yıllar, Fransa ve Hollanda yanlısı ve İspanya karşıtı bir dış politika yıllarıydı; *Rump* Parlamento'nun politikası İspanya yanlısı ve Hollanda karşıtıydı. Yorkshire kumaşçılık çıkarları, hükümette ister Wentworth, isterse Lambert tarafından temsil edilmiş olsunlar, istikrarlı bir şekilde İspanya yanlısıydı. İki politika arasındaki antitez, Hollanda'nın yardımının gerekli olabileceği Avrupa'ya, ya da Hollanda ve İngiltere'nin ticari rakipler olduğu kolonilere yapılan vurguya göre değişmekle birlikte kalıcıydı. Bu durum, üç savaştan sonra, Hollanda'nın 1651'de önerilen ve reddedilen İngiltere'nin üstünlüğünü ve ona bağlı olmayı kabul ettiği zamana kadar çözülmedi.

1651 koloni siyasetinde bir dönüm noktasına tanık oldu. İç Savaş sırasında Parlamento'nun bu alandaki başlıca endişesi, kolonileri ticari ayrıcalıklar ve uygun gümrük tarifeleriyle kazanmak ve böylelikle Kralcı donanmayı üslerden mahrum bırakmaktı. Wadwick, Saye ve Sele gibi kolonizasyonda öne çıkan asilzadeler Parlamento'nun destekçileriydi ve dolayısıyla darıltılmamalıydılar. Ama *Pride's Purge*'den sonra, Warwick koloni işlerinin kontrolünden uzaklaştırıldı, bu işler (Clarendon'un sözcükleriyle) "yurttaşlar ve değersiz kişilere geçti"; Blake, Prens Rupert'in donanmasını denizlerden çekti ve yeni bir politika benimsendi. Bu, Stuart'larınkinden çok daha olumlu bir tavır içeriyordu. Daha sıkı bir emperyal birlik kurmak için bir girişim yapıldı. Donanma ile desteklenen Parlamento'nun yasa ve kararları İngiltere'nin ihtiyacı olan her şeyi sağlamak amacıyla kolonilerdeki üretimi artırmayı hedefledi. İngiltere'yi Hollanda'nın taşıdığı Baltık mallarına bağımlı kalmaktan kurtarmak için deniz malzemelerine ödüller verildi. Yaban-

cılarla olan ticaret –bu esas itibariyle Hollanda ile olan ticaret anlamına geliyordu– kolonicilere yasaklandı. Böylelikle bir yüzıldan fazla sürecek o "eski koloni sistemi" başlatılmış oldu.

1640'a gelindiğinde Londra üzerinden yeniden ihraç edilen koloni ürünleri, değer olarak, tekstil dışında tüm İngiliz ihracatına eşitti. Dolayısıyla koloni ticaretinin yeniden yönlendirilmesi ve Londra'nın koloni ürünlerinin yeniden ihracatı için bir *antrepo* durumuna getirilmesinde Londra'nın çıkarı vardı. Bu, dünyanın ticaret merkezinin Amsterdam'dan Londra'ya kaymasıydı. Bu ticari bir devrim içeriyordu. Dünya ticareti için savaşımada Hollanda'ya meydan okuyan 1650 ve 1651 tarihli *Navigation Act*'ler (Seyrüsefer Yasaları) can alıcı öneme sahipti. Bir Seyrüsefer Yasası 1621 Parlamento'suna sunulmuştu ve izleyen on yıllarda sık sık malların yalnızca İngiliz kaynaklarından ithal ve ihraç edilmesi önerileri yapılmıştı. Ancak monarşi altında tüccar hiçbir zaman hükümeti bu politikaya zorlayacak güce sahip olamamış, ne de herhangi bir hükümet bunu hayata geçirecek bir deniz gücüne sahip olmuştu. Şimdi ilk kez olmak üzere, devlet ülkenin ticaretini tek bir ulusal tekel altında birleştirmede öncü bir rol oynuyordu. *Rump* Parlamento tarafından bu politikanın benimsenmesi herhangi bir baskı grubunun zaferi değildi: bu, İngiltere'nin ticari çıkarlarının agresif bir şekilde geliştirilmesinin hükümetlerin temel meselesi olması gerektiği anlamında yeni bir zaferdi.[8] 1648'de, İngiliz gemileri para öderken, Hollandalılar kendi gemileri için Baltık'ta serbest geçiş hakkı elde etmişlerdi: bu yenilgiyi yalnızca devlet gücünün müdahalesi tersine çevirebilirdi. 1651'le 1660 arasında, zorla ele geçirmeler ve 40 yıllık Stuart yönetimindekinden fazla yeni gemi inşa edilmesi sayesinde, 200'den fazla gemi Britanya donanmasına katılmıştı. Bu büyük filo kasıtlı olarak, özellikle ticari avantajlar elde etmek için kullanılmıştı. 1652-54 Hollanda savaşında elde edilen 1.700 ganimet İngiliz ticaret filosunu büyük ölçüde güçlendirmişti. Hollandalılar 1623'teki Amboy-

8 Hinton, *The Eastland Company and the Common Weal* (1959), bölüm vii; J. E. Farnell, "The Navigation Act of 1651, The First Dutch War and the London Merchant Community", *Econ. H. R.* (ikinci seri) XVI, 439-454.

na katliamı (*Amboyna Massacre*) için tazminat ödemeye razı olmuşlardı; bu, daha önceki hiçbir İngiliz hükümetinin elde etmeyi başaramadığı bir imtiyazdı.

1630'ların sonlarından itibaren Hollandalılar doğu denizlerinden Portekiz gemilerini uzaklaştırırken, İngiliz tacirleri, Portekizliler adına taşıma işini üstlenmeyi şiddetle arzu etmişlerdi. İngiltere'nin Portekiz İmparatorluğu'nu koruması, 1652 Anglo-Hollanda savaşına katkı yapmıştı. Bunun başarıyla sonuçlanması, Portekiz İmparatorluğu ile olan ticaret tekelini Hollandalılardan İngilizlere aktaran ve İngilizlerin Brezilya, Bengal ve Batı Afrika ile Portekizli tacirlerin sahip olduğundan daha iyi koşullarla ticaret yapmasını sağlayan Anglo-Portekiz anlaşmasının 1654 yılında imzalanmasını olanaklı kılmıştı. 1656 yılında, "artık İspanya ile olan ticaretleri kesilen tekstil kasabalarımız için sevindirici haberler" olması umulan Anglo-Portekiz ticaretinde belirgin bir canlanma vardı.[9] 1660 yılında, İspanya'da iki; Lizbon'da 60 İngiliz ticarethanesi olduğu söyleniyordu. Uzun süredir beklenen Portekiz bağlantısı kurulmuştu.

1650'lerden itibaren, Warwick ve "*Presbyterian*"lerin yeniden etkili olmasıyla, dış politikanın yönünde bir değişiklik oldu; ama devlet gücünün bilinçli bir şekilde ticari amaçlarla kullanılmasında hiçbir değişiklik olmadı. Anglo-İspanya savaşı, Hollandalı tacirlerin İspanya ile olan ticareti tekelleri altına alma girişimleri nedeniyle gerçekten de Anglo-Hollanda rekabetini güçlendirdi. 1655 tarihli Batı Tasarımı'nda, Cromwell, Hakluyt'un zamanından, Ralegh'in ve *Providence Island Company*'nin döneminden beri İngiliz kamuoyunun bir kısmının hayalini kurduğu bir politikayı hayata geçirdi. Bu derhal başarılı olmadı: Hispaniola'yı ele geçirme girişimi başarısız kaldı ve İspanya İmparatorluğu hâlâ çok güçlü olduğunu kanıtladı. Ancak Batı Tasarımı (*Western Design-1655*), ilk kez olmak üzere, Karaipleri, 150 yıl devam edecek Avrupa kuvvet politikasının sahnesi haline getirdi. Jamaica'nın ele geçirilmesinin daha uzun erimli sonuçları oldu. Burası İspanya'ya kaptırılan Büyük Antillerin ilk bölgesiydi ve buranın zaptı İngiliz ticaret siyase-

9 *Thurloe State Papers*, v, 165.

tinde yeni bir çağı başlattı. Şeker tarımının başlatıldığı 1640'la, 1651 arasında Barbados'un, büyük ölçüde Hollandalılarca tedarik edilen köle nüfusu, 1.000'den 20.000'e yükseldi. 1673'te bunun iki katına çıkmıştı ama şimdi köleler Jamaica'dan geliyordu. 1640'tan sonra İngiliz Kuzey Amerika plantasyonlarına siyasal ve dinsel nedenlerle göç yavaşladığı için, köle emeği burada da talep ediliyordu. Jamaica ayrıca, İspanya'nın Amerika kıtasının antreposu olan Curaçao'daki Hollanda üssünün de yerini almış oldu. Bir sonraki bir buçuk yüzyılda Liverpool ve Bristol'un refahı köle ticaretine dayanacaktı.

Ticaretin ulusal önemi, donanmanın 1649'dan itibaren düzenli konvoylar oluşturmasından sonra kabul edildi. Kralcı korsan tacirlerin ezilmesinden, Kuzey Afrikalı korsanlara boyun eğdirilmesinden ve Dunkirk'deki eski korsan ticaret üssünün ele geçirilmesinden sonra İngiliz donanması denizleri etkili bir şekilde kontrol etmeye başladı. Tacirler artık tepeden tırnağa silahlanmak zorunda değillerdi. Dolayısıyla navlunlar Hollandalıların düzeyine çekilmeye başlandı. Blake'in filosu etkili bir politika aracı olarak kullanıldı. İngiliz gücü, ilk iki Stuart'tan itibaren tacirlerin boşuna bekledikleri korumayı sağlamak üzere Akdeniz'de boy gösterdi: sonuçlar ani ve kalıcı oldu. Tetuan ve Tanca ile yapılan anlaşmalar buralarda deniz üsleri sağladı. Hükümet çoktan Cebelitarık'a (ya da Minorca'ya) kalıcı bir üs olarak gözünü dikmişti. İngiliz gücü, denizcilik levazımı ve tahıl için hâlâ elzem bir kaynak olan Baltık'ta da devreye girdi. 1654 ve 1656 anlaşmaları, İngiliz tacirlerine, o zamana kadar Baltık ihracatını tekeline almış olan Hollandalılarla eşit koşullar altında İsveç limanlarına girme olanağı verdi. 1658'de Goodson'un Sound'daki filosu 18. yüzyılı bekliyordu

Böylece İngiliz dış politikası dönüşmüştü. James ve Charles'ın güçsüz ve İspanya yanlısı politikasının yerine, deniz gücünün atılgan bir dış politikanın aracı olarak kullanıldığı, İngiltere'nin gücünün bilinçli olarak yoğunlaşması söz konusuydu. *Interregnum*, Jamaica, St. Helena, Pulo Run, Surinam, Dunkirk, Nova Scotia ve New Brunswick'in kazanılmasına; Çin'le ticaretin başlamasına tanık oldu. Clarendon'a göre, "Cromwell'in

içerideki büyüklüğü, onun ülke dışındaki şanının ancak bir gölgesiydi. Her ne kadar Oliver, bir Protestan Haçlı Seferinden söz ediyorduysa ve aslında zulüm gören *Vaudois* (*Waldensians*)* ve diğerlerine koruma sağlamış olsa da, onun dış politikası ekonomik mülahazalar tarafından belirlenmişti. Protestan İsveç'e bile, Baltık'taki İngiliz ticari çıkarlarını tehdit eder göründüğünde, karşı çıkılmıştı. 1650'lerin sonuna gelindiğinde, –kısmen ekonomik, kısmen dinî– geleneksel İspanya karşıtı politika, amacına ulaşmıştı. Otuz Yıl Savaşları'nda İspanya'nın yenilgisi, dış politikada ticari saiklerin dinsel saiklere egemen olmasıyla, bundan böyle Hollandalıların bizim en yakın düşmanımız olduğu anlamına geliyordu" Eğer II. Charles daha sonra Cromwell'in ordusunu satmasa ve terhis etmese, bu ayrıca Fransızları dizginleyen bir şey de olabilirdi. Sonuç olarak Fransa, İngiltere'nin Yeni Dünya ve Hindistan için eninde sonunda mücadele vermek zorunda kalacağı, İspanya'nın yerini alan, en tehlikeli Avrupalı güç olacaktı. *Interregnum*'dan itibaren, dış politikanın oluşturulmasında ticari çıkarlar öncelik kazanacak ve böyle devam edecekti.

Finans

Bu heybetli dış politika para gerektiriyordu. *Interregnum* sırasında 80 milyon sterlinden fazla –yıl başına ortalama dört milyonun üzerinde– para toplandığı hesaplanmıştır. İç Savaş'ın masraflarını ödeyebilmek için Parlamento yeni vergiler, başlıca değerlendirme (*assessment*) ve tüketim vergileri (*excise*), ihdas etmiştir. Bunlardan birincisi, Gemi Parası model alınarak düzenlenen bir arazi ve mülkiyet vergisiydi ve "rantların, ödeneklerin ve makamların gerçek yıllık değerleri" üzerinden salınan bir vergiydi. 1643 yılında *City* radikallerinin girişimiyle devreye sokulmuştu. Şimdiye kadar vergilendirmenin asıl yükü tüccar ve küçük mülk sahipleri üzerinde olmuştu. Artık, ilk kez olmak üzere, *gentry* hatırı sayılır bir miktar ödemeye zorlanmıştır. 1643 ile 1646 arasında arazi sahibi bir aile, gelirinin dörtte birini; 1650'lerde ise sekizde birini vergi olarak vermek

zorundaydı.[10] Aynı zamanda tüketim vergileri yoksulları vergilendiriyordu. Bunun, (mali açılardan) tekellerin yerini alan, daha rasyonelleşmiş ve daha verimli bir vergi olduğu düşünülebilir, zira esas itibariyle bira, et, tuz, nişasta, sabun ve kâğıt gibi halkın tüketim maddelerine uygulanıyordu.

Devrimci on yıllar böylelikle vergilendirmede bir dönüm noktasına işaret ediyordu. Değişiklikler orta tabakanın, tüccarın ve sanayicilerin yararına ve toprak sahibi olan ve olmayan sınıfların zararına işledi. Bu ağır vergilendirme, zengini ve fakiri vuran, müsaderelerin ve askerin iaşe ve ibadesinin ve en yoksul olanları vuran askere alınaların üzerine biniyordu. Devlet ihaleleri, borçlanmalar ve hali vakti daha yerinde Parlamento yanlılarına yapılan bağışlarla ve de faizcilik ve arazi spekülasyonundan kazanılan paralarla birleşince bu vergilendirme zengin ile yoksul arasındaki açığın daha da büyümesine ve arazi ve para sahibi adamlar arasındaki ilişkilerin kötüleşmesine yardımcı oldu. 1640'tan önce borç yükü altında olan, kralcılardan daha az olmamak üzere Parlamento'yu destekleyen *gentry*'nin pek çoğu, vergi yükünü savunulamaz bulmuştur.[11] Orta tabakalar arasında *yeomanry* ve zanaatkârların, Gerard Winstanley gibi şansı olmayanları aşağı gitti; bazı ordu subayları da dahil şanslı azınlık zenginleşti. Yüzyıl boyunca sürekli var olan bir süreci yalnızca hızlandıran, arazi satışlarına ek olarak altın-gümüş sofra takımları eritildi, evlerden kurşun, mülklerden kerestelik ağaçlar söküldü. "*Puritan*lar" diye yazıyordu Cowley 1643'te, "krallığın altınını, demir ve çeliğe dönüştürüyorlar" O zamana kadar donmuş olan varlıklar verimli yatırım için harekete geçirildi. Davenant, 1630'dan 1660'a kadar geçen yılların, 17 yüzyılda İngiliz mal varlığının en hızlı arttığı yıllar olduğunu düşünüyordu. Devlet gücü kullanılarak sağlanan bu zenginlik transferi ve yoğunlaşması, asla gerektiği gibi araştırılmamıştır; yeni arazilerin tarıma açılmasından kaynaklanan tarımdaki sıçramaya paralel bir şey olmuş olabilir. Bundan yararlananlar yine paralı insanlardı.

---

10 H. J. Habakkuk, "English Landownership, 1680-1740" *Econ. H. R.*, X, 8-9.

11 J. Board, "Gentry Finance and the Civil War; The Case of the Buckinghamshire Verneys", *Econ. H. R.* (ikinci seri) XXXII, 183-201.

Arazi satışları Hollanda savaşının finansmanına yardımcı oldu. Ancak müsadere edilen arazilerin satışından sonra da hükümetler her yıl, I. Charles zamanında kabul edilemez görülen miktarın dört kat fazlasını harcadılar. Vergi verenlerin parasına, monarşi döneminde olduğundan çok daha fazla değer verildi. Bununla birlikte, gerekli olan miktarları oylayabilecek bir Parlamento bulunamadı. Çünkü harcamanın büyük kısmı, sevilmeyen Ordu'ya gidiyordu. Dolayısıyla *Protectorate* altındaki her Parlamento, askerî harcamaları azaltmaya ve bütün vergilerin, o vergileri ödeyenlerin temsilcilerince oylanması gerektiği ilkesini yerleştirmeye çalıştı. *Petition and Advise*'daki en önemli sözcükler, 7'nci maddedeki, gelirleri ilgilendiren sözcüklerdi: "O sebepten hiçbir kısmı arazi vergisiyle sağlanamaz" Çünkü arazi vergisi, takdir edilen bedel, Ordu'ya harcanıyordu; bunlar arasında 1 milyon sterlinden daha az getiren tüketim ve gümrük vergileri, diğer hükümet harcamalarını karşılamıyordu.

Vergi veren sınıfların diş bileyen tavrı karşısında, hükümet yalnızca kısa vadeli borç elde edebiliyordu. *Protectorate,* hiçbir zaman *National Debt* (Ulusal Borçlar İdaresi), yani borç verenlerin sürekli faiz getirici yatırım olarak değerlendirebilecekleri bir fon oluşturamadı. I. Charles'ın yönetimi, aynı zamanda meydana gelen İskoç istilası ve İngiltere'deki vergi grevi nedeniyle bir Parlamento'nun toplanmasının zorunlu hale gelmesi yüzünden devrilmişti. Benzer bir şekilde *Commonwealth* de, ülkedeki tek disiplinli ve ücretli güç olan Monck'un ordusu ile vergi ödemenin reddedilmesi birleşince çöktü. Her iki durumda da kuzeyden gelen istilacı güç, Londra Şehri'nin ve *gentry*'nin ezici ortak gücünün bir ulusal üstünlük sağlamasına olanak vermişti. Monck'un ordusu ücretliydi çünkü İskoç meclisi, Kasım 1659'da ona 50.000 sterlin tahsis etmişti ve bu ona Şubat ayına, *City* ile uzlaştığı tarihe kadar yetmişti. Monck, bundan sonra İskoçların 1640'ta dikte edebildiklerinden daha fazla bir anlaşma dikte edemezdi. Denemeyecek kadar akıllıydı; onun yerine bir düklük kaptı.

10

DİN VE DÜŞÜNCE

İnsan ruhu, tam da savaşın oturduğu yer.
– Bunyan, *The Holy War*

Yaklaşık 1649 yılına kadar, bir adamın bilgide buluş yapmaya kalkışacağı gibi tuhaf bir faraziye vardı.
– Aubrey, *Natural History of Wiltshire*

Eğer mekânda olduğu gibi zamanda da yüksek ve alçak diye dereceler varsa, 1640 ve 1660 arasında geçen zamanın en yüksek zaman olduğuna gerçekten inanıyorum.
– Thomas Hobbes

Devlet kilisesi

Eylül 1641'de Avam Kamarası, "Herhangi bir *parish*'in sakinlerinin bir vaaz örgütlemeleri ve vaaz verilmeyen Tanrı'nın her gününde, her gün ve haftalık vaazların olmadığı durumda haftada bir gün vaaz verecek bir ortodoks vaizi, bedelini kendileri ödemek şartıyla görevlendirmeleri yasaya uygundur"u onayladı. Bu, kısmen *parish* sakinlerinin Laud'cu ya da "budala köpek" vaizlere karşı kendi vaizlerini ortaya çıkarmasına izin ve-

ren; kısmen de *parish* kilisesi dışında başlarına cemaatler toplayan yetkisiz "usta vaizler"i etkisiz kılmak üzere gerçekten de iki yanı keskin bir silahtı. Kimi *parish*ler, çoğu zaman sıkı mücadelelerden ve Avam Kamarası'nın müdahale ederek, papazların bu konferansçı vaizlere minberlerini serbestçe açmaları gerektiği uyarısını yapmasından sonra bu düzenlemeden yararlandılar. I. Charles bu konferansçı vaizleri, "en tehlikeli icatların gözü dönmüş destekçileri" diye niteliyordu; onların duaları ve vaazları "bana karşı başlatılan isyanı kışkırtı ve sürdürdü." Bu vaizler ve papazlar, çoğu kez, asker toplama ajanları ve propagandacılar olarak hareket etti. 1643'te Avam Kamarası, "çeşitli dindar papazların, çeşitli *county*'lere giderek, Parlamento'nun savunma için silaha sarılma davasının [ardındaki] gerçeği ve [bu davanın] haklılığını halka anlatmalarını" buyuruyordu. Bu arada Avam Kamarası, pek çoğu modern anlamda rezil, ama diğerleri siyasal tutumları nedeniyle rezil sayılan papazları işten çıkardı. İşten çıkarılan ruhbanın, haleflerinin sırtından, kilise gelirlerinin beşte birini almalarına izin verildi. Parlamento orduları ilerlerken, bu işten çıkarmalar da o ilerlemeyle birlikte arttı; ve sonunda, Galler ve Kuzey Bölgelerde İncil'i Yayma Komiteleri'nin bünyesinde gezici papaz grupları ülkenin şimdiye kadar "karanlıkta kalmış" kesimlerine Kutsal Kitabı götürecek gezici papaz grupları oluşturuldu. Böylelikle, yirmi beş sene önce kilise dışında kişileri maaşla görevlendirmek için oluşturulan *Feoffee*'lerin görevini devlet üstlenmiş oluyordu. Bir buçuk yüzyıldır ihmal edilmiş olan kilise inşa etme işi 1650'lerde –özellikle kuzey ve batıda– hükümetin sırtından yeniden başladı.

Feoffee'lerin faaliyetlerinin öteki yanı, gelirleri artırma, çok yaygın bir ölçekte yeniden gündeme geldi. Piskoposların arazileri 1646 emirnamesine, Baş Rahiplerin (*Dean*) ve Manastır Yöneticilerinin (*Chapter*) arazileri ise 1649 emirnamesine uygun olarak satıldı. Elde edilenlerin tümünün dinin ve bilimin geliştirilmesi için kullanılacağına dair *Puritan*ların başlangıçtaki umudu gerçekleşmedi: Ordu'nun talepleri çok büyüktü. Bununla birlikte, Baş Rahip ve Manastır Yöneticilerinden ge-

len yılda 30.000 sterlinden fazla para, papazların ve öğretmenlerin gelirlerine katkı için kullanıldı. Daha önemlisi, Kralcıların, ödeyecekleri para cezalarının bir kısmını (eğer bu paraya sahiplerse) müsadere edilmiş onda birlik vergilerini rehinden kurtararak *parish*'in papazına vermek suretiyle çözmelerine izin verildi. Bu iki kaynaktan gelen ve belediyelerin ve özel kişilerin cömertliği ile sağlanan miktarlarla, İngiliz ruhbanı, 1640'tan önce ve 1660'tan sonra olduğundan çok daha esaslı gelirlere sahip oldu.

1640'tan önce, Laud'un onda birlik ödemeleri (*tithe*)* artırma girişimleri konusunda büyük bir öfke vardı. Şimdi onda birlik ödemelerin ilkesine meydan okunuyordu. Papazın *parish* sakinlerinin gönüllü katkılarıyla geçinmesi gerektiği iddia ediliyordu: aksi taktirde o "para canlısı" birisi olacaktı. Eğer gönüllü katkılar yeterli değilse, papaz bir başkası için neden çalışmasındı? Reformasyon'un, bütün inananların papazlığı ilkesi, ayrıcalıklı ruhban kastının ortadan kaldırılmasıyla mantıkî sonucuna ulaştırılmış olacaktı.

Bu tartışmalar geniş siyasal ve ekonomik sonuçlar taşıyordu. "Onda birlik ödemeler meselesi" diye yazıyor Mr. Manning, "potansiyel olarak İngiliz İç Savaşı'nın en devrimci meselesiydi, çünkü küçük çiftçi kitlesinin ekonomik şikâyetlerini, ayrılık yanlılarının dinsel programıyla bütünleştirebilirdi" Eğer papazlara bu ondalık ödemeler yapılmazsa o zaman ruhban dışından görevlendirilenlere de bu ödemeler yapılamazdı. Bu ruhban dışı görevlilere bir bedel ödenecek miydi; ödenecekse kimin sırtından? Ya da bu ödemelere el mi konulacaktı? Mülk sahibi sınıfın bir kısmı her iki öneriyi de endişeyle karşılıyordu. Devlet tarafından resmen kurulmuş bir kilise bu ondalık ödemelerle ayakta kalır ya da çökerdi. Papazların cemaat tarafından seçilmesi ve ödeme yapılması, ulusal olarak denetlenen ve disiplin altına alınan bir kilisenin sonu demekti. Bu, eksiksiz dinsel hoşgörüden başka hiçbir şeye olanak tanımayacaktı. Ulusal bir kiliseyi sürdürmenin nedenleri dinsel olduğu kadar toplumsaldı. Böylece 1650 yılında, ticaretin çöküşü konusunda bir Parlamento komitesine rapor veren *Alderman* (Be-

lediye Meclisi Temsilcisi) Violet, çözüm olarak; "ilk önce, ülkenin her yerindeki kiliselere, ahaliye Tanrı korkusunu, üstlerine riayet etmeyi ve birbirleriyle barış içinde yaşamayı öğretecek, yetenekli ve dindar papazların, bu tür papazlar için yeterli geçim kaynağı ile donatılarak atanmasını" öneriyordu. Dinin toplumsal işlevi her zaman o kadar açıklıkla ifade edilmiyordu ama pek çok kişi hiç kuşkusuz *Aldermen* Violet'le aynı görüşteydi. Devlet Kilisesi'nin lağvedilmesi bir kamulaştırma eylemi olacaktı. Binlerce beyefendi, kendilerinin ya da atalarının ödediği paralarla bu papazların geçim kaynakları üzerinde bir söz hakkına sahipti. Bu görevlere kendi küçük oğullarını, kardeşlerini, hocalarını, kendi özel papazlarını ya da diğer adamlarını tayin etme hakkını kaybetmek istemezlerdi; aynı darbeyle *squire*'ın sadık müttefikini, papazı kaybetmek de istemezlerdi. Sir William Strickland, Haziran 1657'e Parlamento'da "Bu aynı eşitleştirici ilke (*levelling principle*), aynı şeyi ondalık vergilere yaptığına göre, mülkleri tahrip edecek, rantları inkâr edecektir" derken pek çok kilise dışından görevlendirilmiş kişi adına konuşuyordu. 1641 yılında bir risale, ondalık vergiler, özellikle "en alelade ve en yoksul"lar tarafından ödeniyor diyordu; "Londra'daki en zengin yurttaşlar, yılda 20 ya da 10 sterlin geliri olan bir taşralı kadar bile ödemiyor" Ondalıklara karşı çıkanlar orta ya da yoksul kesimden geliyordu; zenginler görece daha az zarar görüyor ve hatta bundan yararlanabiliyorlardı. Bunlar, söz konusu ondalık vergiler meselesinin en derin heyecanları yaratmasının ve Parlamento yanlısı radikallerle muhafazakârları ayıran sorunların en keskini olmasının nedenlerinden bazılarıydı.

Ondalıklara yönelik tehdit çok gerçek görünmüş olmalıdır. Buna yalnızca *Leveller*'lar, *Barebones* Parlamentosu ve daha radikal tarikatlar değil, ısrarlı bir şekilde Milton gibi saygın memurlar, İrlanda'daki Korgeneral Edmund Ludlow ve Ordu'daki pek çok kişi de karşıydı. Cromwell'in Dunbar'da, eğer Tanrı ona zafer balışederse bu ondalıkları iptal edeceği konusunda söz verdiği ileri sürülmüştü. Bu ondalık ödemeler varlığını sürdürdü; ama papazlar bunu tanrısal bir hakka dayanarak topla-

ma iddiasını terk ettiler. Ülkenin yasası daha güvenli bir mazeret olabilirdi. Ondalıkların varlığını sürdürmesinin bir nedeni, bütün taraflarca kabul edilen, eğer yasal zorlama kaldırılırsa, gönüllü katkılarla çok az papazın istihdam edilebileceğine ilişkin görüştü. "Papaz" diye yazıyordu Blyth, 1652'de, "onun geçimine sıradan insanlar katkıda bulunursa, yalınayak dolaşabilir ve ailesi dilenebilir." Bunun gibi ifadeleri (ve bunlardan pek çok aktarılabilir), 17 yüzyılın bu yüzyıldan (20. yüzyıl) "daha dindar bir çağ" olduğu düşüncesine kapıldığımız zaman hatırlamalıyız.

*"Presbyterian"*lar, *"Independent"*lar ve tarikatçılar

Bugünlerde tarihçiler, "*Presbyterian*" ve "*Independent*" gibi etiketler konusunda ihtiyatlıdırlar. Sir Edward Dering, Parlamento'da bir yıl görev yaptıktan sonra, 1641 Kasım'ında, "Bu duvarlar arasındaki herhangi bir beyefendinin ayağa kalkıp, bu yollardan", Presbyterian ya da Independent, "herhangi biri için düşüncesini ileri sürdüğünü görmedim" diyordu. Pek çok "*Independent*" Parlamento üyesi, "*Presbyterian*"lık resmi Kilise olduğunda mütevelli heyeti üyesi oldular; 1646'da "*Presbyterian*" kilisesine oy veren pek çok kişi, daha az kötüyü seçerek, ılımlı *Episcopalian** ya da muhafazakâr *Erastian*'dı* "*Independent*" liderlerden birisi olan Haslerig, Clarendon'un sözcükleriyle, "dine geldi mi mükemmel '*Presbyterian*'dı" Siyasal kullanımda "*Presbyterian*", muhafazakâr Parlamento yanlısı; "*Independent*" dinsel hoşgörüyü tercih eden anlamına geliyordu. Ya da, adı bilinmeyen Kralcı bir risalecinin ifade ettiği gibi, "Onları doğru anlamak isteyen birisi, *Presbyterian*'lar için aristokrasiyi; *Independent*'lar için demokrasiyi okumalıdır."

Presbyterian düzeni adeta ölü doğmuştu. Kanun kitabına girdiğinde (1646), iktidar "*Independent*" Ordu'ya geçiyordu. Yalnızca Londra'da ve Lancashire'de *Presbyterian* sistem için aşağından destek vardı. Parlamento, Kilise'nin mutlak kontrolünü elinde bulundurmaya dikkat ediyor ve yerel olarak görev yapacak yönetici mütevellileri bizzat aday gösteriyordu. Ruhaniler

Meclisi, papazların ve mütevellilerin güçlerini İsa Mesih'ten aldığını ilan ettiğinde Avam Kamarası, aksine, bunu Parlamento'dan aldıklarını belirtmekte gecikmedi. *Jure divino* (ilahi kanunlar) doktrinleri, Başpiskopos Laud'da olduğu kadar yeni kilisede de sevilmiyordu. Burada, "her *parish*'te bir Papa" tehlikesi pek azdı. "*Independent*"ler de ayrıca, çok gevşek tanımlanmış bir doktrin, ondalık vergilerin devamı ya da bunun yerine papazların geçimini sağlayacak başka bir yolun bulunması ve yasaya saygılı tarikatlara hoşgörü gösterilmesi koşuluyla bir devlet kilisesinden yanaydı. "*Independent*"çılığın alameti farikası gibi düşünüle gelen dinsel hoşgörü, Parlamento'nun "*Independent*" üyelerine siyasal zorunluluk nedeniyle kabul ettirilmişti. *New England*'daki *Independent* kiliseler hoşgörülü olmaktan çok uzaktı. Ancak tarikatlar Kral'ın ve Piskoposların en radikal ve en kararlı muhaliflerinden oluşuyordu. Cromwell, ("meselenin köküne vakıf" olanlar için) toleransın en mükemmel savaş moralini yarattığını düşünüyordu; *Self Denying Ordinance* ve Yeni Model Ordu'yu zorla kabul ettiren Parlamento üyelerinin tarikatların siyasal desteğine ihtiyacı vardı.

Muhafazakârlar için dinsel hoşgörü bir lanetti. Alt sınıfların bir araya gelip, yukardan hiçbir kontrol olmadan, istedikleri her şeyi tartışabilecekleri anlamına geliyordu. Profesör Notestein, tarikatların, daha önce hiç kiliseye gitmemiş bazı yoksul sınıflara Hıristiyanlığı getirdiğini ileri sürmektedir; ancak bunların asıl etkisi şehirli alt orta sınıflar üzerinde oldu. 1646'da yayınlanan Edward'ın *Gangraena*'sı, tarikatların yanlışlarının isterik ama oldukça hatasız bir reddiyesidir. Onun teşhir ettiği sapkınlıkların pek çoğu, "Başka bir yanlış No 52 – Bütün insanlar doğumlarıyla mülkiyet, hak ve özgürlük karşısında eşit ve benzer doğmuşlardır" da olduğu gibi, siyasaldır. Tek devlet kilisesi düşüncesi mülk sahiplerinin kafasında öylesine yer etmişti ki bir insanın dinini seçme özgürlüğünün kendisi yıkıcı görünüyordu. Bütün saygıdeğer yurttaşlar biliyorlardı ki, hizmetkârlarını sağlam dinsel ilkelere göre yetiştirmek hane reislerinin göreviydi. Ama eğer çıraklar ve kalfalar ustalarından farklı bir kiliseye giderlerse, onların ne gibi saçma sapan nos-

yonları duyacağını hatta dillendireceğini kim bilebilirdi? Böyle bir sistem altında iyi bir düzen olamazdı. Tarikatların çoğu papazlarını kendileri seçiyor, kilise sorunlarını demokratik bir şekilde tartışıyorlardı; kendi kendini yöneten okullar kuruyorlardı. Söz gelimi *Baptist*'lerin* teolojik çıkış noktası, bir devlet kilisesi için yıkıcıydı. Zira yetişkin *Baptism*'ine göre her birey, bağımsız karar verme yaşına gelince hangi kiliseye mensup olacağına kendisi karar verecekti. Bu, İngiltere'de doğan her çocuğun, otomatik olarak İngiltere Kilisesi'nin bir mensubu olduğunu inkâr ediyordu. Dolayısıyla hiçbir *Baptist*, mantık gereği, gönüllü olarak onda birlik vergiyi ödeyemezdi. Genelde tarikatlar, özellikle de kadınlara daha yakın gelmiştir ve bu tarikatlardan bazıları da kadınlara eşit haklar sağlamıştır. Bu da yine muhafazakârlara doğal üstünlüğü yıkıcı ve yalnızca ailede anlaşmazlık üretecek bir şey olarak görünüyordu. Bu dönemde kadınlar, yalnızca tarikatların toplantılarında sahip oldukları daha fazla eşitlik sayesinde değil, ayrıca askerlik ya da sürgün yüzünden kocalarının yokluğunun onlara yüklediği ekonomik faaliyetler nedeniyle de ölçülemeyecek derecede statü kazandılar.

Dünyanın sonunun yaklaştığı düşüncesi, alt sınıf radikalleri arasında uzun süredir popülerdi. Fox'un kitabı *Book of Martyrs*'in (4'üncü bölüme bkz.) yaydığı vatanseverlik efsanesiyle yeni bir vurgu kazandı. Tanrı'nın İngiliz'i, Roma'nın Papa'sı olan Deccal'a ve onun İngiltere'deki ajanlarına karşı savaşta ön saftaydı. Parlamento yanlısı propagandacılar, haksız olarak, I. Charles'ın yabancı Katolik desteğine bağımlılığını vurguluyorlar ve sıradan İngilizleri, Parlamento'yu destekleyerek Tanrı'nın Krallığı'nın dünyaya gelişini hızlandıracaklarına inanmaya teşvik ediyorlardı. "İngiltere'de sorun", diyordu *Puritan* ruhani Stephan Marshall 1644'te, "İsa'nın mı yoksa Deccal'ın mı lord ya da Kral olacağıdır" Bu sorunun cevabının ne olması gerektiğini anlamak kolaydı. Thomas Brightman ve Joseph Mede gibi saygıdeğer alimler, İncil'e dayanan kehanet temelinde yaptıkları incelemelerde, *binyılın** 1650'lerde meydana gelmesinin olasılığına karar vermişlerdi. Becerikli vaizler ta-

rafından popülarize edilerek, kendilerini yaşadıkları krizden kurtarmada çaresizlik içinde kalmış cemaatlere anlatıldığında bunun etkisini düşünün! John Milton, bütün dünyevi tiranlıklara bir son verecek olan İsa Mesih'in "kısa süre içinde beklenen Kral" olduğuna inanıyordu. Pek çokları için I. Charles'ın 1649'da idamı haklıydı; zira Kral İsa'nın yolunu açıyordu. Tanrı'nın insanlarının bambaşka bir şekilde özgür olacakları yeni bir ruhani çağın kaçınılmazlığı duygusu, *Quaker*'ların benisediği pek çok binyılcı kavramdan birisi oldu. İsa'nın İkinci Gelişi, dünya üzerinde Ütopyanın tesisinin sembolü haline geldi. Ütopya gerçekleşmeyince, bunu izleyen hayal kırıklığını aynı şekilde hayal edebiliriz.

1640'larda dinsel hoşgörü, John Reeve ve Lodowick Muggleton gibi, rakiplerini canı gönülden bir zevkle lanetleyen, kendinden menkul eksantrik peygamberlerin ve kendisinin Yüce Tanrı olduğuna inanan ve Kutsal Ülke'yi yeniden fethetmek için 144.000 adama önderlik yapmayı öneren John Robins'in ortaya çıkmasına fırsat verdi. Aralarında, Tanrı'nın inayetinin onları günah işlemekten masun kıldığına inanan ve bu inanca göre hareket eden bazı *Ranter*'lar* vardı. Ancak ayrıca, bütün Kiliseleri denemiş ve hiçbirinden tatmin olmamış, kendilerini *Seekers** olarak tanımlayan ve Sokrat tarzı sorgulamada uzmanlaşmış *Leveller* William Walwyn gibi adamlar vardı. *Seeker*'lar ve *Ranter*'lar Londra ve Ordu dışında pek fazla değillerdi, ama muhafazakârların çok uğraştıkları, hoşgörünün yalnızca kuşkuculuğa, ateizme ve sefahata yol açabileceğine ilişkin görüşü kanıtlamış görünüyorlardı. Calvin'ci teoloji, insanların büyük çoğunluğunun günahkâr olduğunu ve kendilerinden iyi olanlar tarafından nasihat edilmedikleri ve disiplin altına alınmadıkları sürece yoldan çıkabileceklerini öğretmişti. Demokrasi sapkınlığa yol açacaktı. "Halkın ergin oyunun normal olarak adil ve iyi olması imkânsıza yakındır," diye yazıyordu Baxter 1659'da. "Cumhuriyetçilerin bütün bu kışkırtmaları, İblis'in tohumunu dünyaya egemen kılmaktan başka bir şey değildir." En büyük sapkınlık, İsa'nın insanlar için öldüğü, bütün insanların içinde bir ilahi kıvılcımın bulunduğu ve dolayı-

sıyla bütün insanların eşit olduğu görüşüydü. *Quaker*'lar dinle, siyasetten daha fazla ilgiliydiler; ama herhangi bir *Major-General* ya da Parlamento üyesi toplumsal açıdan yukarda olanlara "siz" denmesini, yerleşmiş otoriteye karşı şapka çıkarmanın reddedilmesini, 1650'lerin patlayıcı atmosferinde ne *sırf* dinsel ne de zararsız bir eksantriklik olarak görebilirdi. "Onun akidesi tehlikeli" diye yazıyordu bir binbaşı 1650'lerde bir başka rütbeli hakkında, "bu hayatta mükemmellik istiyor" [1] Pasifizm ve siyasetten uzak durma, *Quaker* hareketine yalnızca 1660'tan sonra egemen oldu.

En bariz siyasal-dinci grup, 1650'lerde uzun süredir beklenen İsa'nın saltanatını askerî ayaklanmayla gerçekleştirmeyi amaçlayan Beşinci Monarşistler'di (*Fifth Monarchists*). Eğitimsiz sıradan insanlar için, devrimci on yılların ekonomik bunalımı altında, özellikle de *Leveller*'ların yenilgisi ve *Barebones* Parlamentosu'nun dağıtılmasından sonra, Beşinci Monarşi, çaresizlik içinde beslenen bir umut oldu. Siyasal eylemin gerçekleştirmeyi başaramadığı şeyi ancak İsa'nın İkinci Gelişi başarabilirdi. Seçilmiş olanların görevi, bu dünyada İsa'nın saltanatına karşı olan engelleri kaldırmaktı. Bu çoğu kez, "altüst etmek, alt üst etmek, alt üstetmek" siyasi terminolojisiyle, bir anarşizm doktriniydi. Mevcut devlet ve onun yöneticileri kötüydü ve reddedilmeliydi. Aralık 1653'te Vavasor Powell, cemaatine eve gidip dua etmelerini söylüyordu: "Tanrım, bizim üzerimizde Oliver Cromwell'in mi, yoksa İsa'nın mı hükümran olmasını istersin?" 1657 ve 1661'de, şarap fıçısı imalatçısı Thomas Venner'in liderlik ettiği Beşinci Monarşist ayaklanmalar hükümeti devirme tehdidini taşıyordu.

Bütün *Puritan*lar yakın bir gelecekte binyılı beklemiyordu. Ancak radikal *Puritanism*'in özü, Tanrı'nın insanın bu dünyadaki hayatını iyileştirmek istediği, insanların Tanrı'nın amaçlarını anlayabilecekleri ve bunun gerçekleşmesi için onunla işbirliği yapabilecekleri inancına dayanıyordu. Dolayısıyla insanların en içsel arzularının, eğer yeterince güçlü bir şekilde hissedilebilirse, Tanrı'nın iradesi olduğuna inanılabilirdi. Doğal diya-

1 *Thurloe State Papers*, vi, 162.

lektik yoluyla, Tanrı'nın savaşını verdiğine en fazla ikna olmuş olanlar, en etkili savaşçılar olduklarını kanıtlıyorlardı: çünkü onlar, barutlarını kuru tutmak için en büyük titizliği gösterenler ve kendi içlerinden geldiği için etkili olan disiplini kabul etmeye hazır olanlardı.

"Tanrısal yaratık, Tanrı ile birlikte" diye yazıyordu *Puritan* Thomas Gataker tüm basitliği ile 1626'da, "bütün güçlerini ve ordularını, kimin ihtiyacı olursa onun yardım ve desteği için kullanabilir." "Bizim görevimiz" diye yazıyordu yirmi yıl sonra Hugh Peter, "bize ait olan işe bakmak, Tanrı'nın görevi olan olayları ona bırakmaktır."[2] "Tanrıyı şununla ya da bununla sınırlandıramayız," diye kabul ediyordu Ireton, "ama sahip olduğumuz ışığa göre en olası yolu seçersek, Tanrı o şeylerin başarılı olmasını" sağlar. Dolayısıyla insanlar, korkunç bir inançla kendi vicdanlarını izlediler. Pek çok insan, I. Charles ve Piskoposlara karşı çıkmanın kendilerinin bilinçli görevi olduğunu kabul etti: ve bu kabul, kendi davalarının Tanrı'nın davası olduğu yolundaki güvenlerini artırdı. Ancak, "özgürlüğün, yalnızca adil ve erdemli adamların idare edebileceği keskin iki yüzü vardır" diyordu Milton. Bir Parlamento üyesi, 1654'te "Tanrı'nın iradesinin, her iki yönde kullanılabilecek, iki yüzü keskin bir kılıç" olduğunu kabul ediyordu. Zaferden sonra dindarlar arasındaki anlaşma sona erdi. "[Tanrı'nın] bütün iletişimi makul ve adildir" diyordu *Leveller* Overton; ancak bu iletişim zengin ve yoksula farklı göründü. Birbiriyle çatışan tarikatların isyanı, bireysel vicdanın anarşi şeklinde dejenere olabileceği eğilimini ileri süren Protestan vurgusunun bir ölçütüdür.

Puritan ahlâkî zorlamanın bir başka paradoksal unsuru daha vardır. İnsanlar Tanrı'nın davası için savaştılar ve bu Tanrı'nın davası olduğu için muzaffer olmayı beklediler. Bu güven zaferin elde edilmesine yardımcı oldu ve zafer de davanın gerçekten O'nun davası olduğu inancını pekiştirdi. İlahi Takdirin ajanları ne kadar mütevazı olurlarsa, Tanrı'nın onların başarısından yana olması o kadar belirgin olur. Bunun demokra-

2 T. Gataker, *Certaine Sermons*, s. 33; H. Peter, *Gods Doings and Mans Duty* (1645), s. 6.

tik imaları açıktır. Ancak bu doktrin, başarı ile haklı gösterilebilecek bir şeye dönüşebilirdi: Cromwell ve Milton zaman zaman buna yaklaştılar. Bölünmeler başlayınca, herkes eşit derecede başarılı değildi; bölünmeler artınca sonunda bütün dava enkaz haline geldi. Dolayısıyla önce radikaller, daha sonra *Puritan*lar kendilerine, başarının haklı görülme, yenilginin lanetlenme anlamına gelip gelmeyeceğini sormak zorunda kaldılar. *Leveller*'ların başarısızlığından sonra, radikal tarikatlar çaresizlikleri içinde önce daha vahşi sonra ise daha binyılcı (Beşinci Monarşistler, ilk *Quaker*'lar) oldular ve giderek İsa'nın Krallığı'nın bu dünyaya ait olmadığı sonucuna vardılar.

1660'tan sonra, *Puritanism*, *nonconformism*'e dönüşürken, en dinginci (*quietist*), en pasifist eğilimler arttı. Bütün umutlarının yıkılması Milton'u, O'nun insanlarla ilgili işlerini haklı göstermek amacıyla Tanrı'yla güreşmeye zorladı. Bu müthiş ıstırabın ürünleri *Paradise Lost* (*Kayıp Cennet*) ve *Samson Agonistes* oldu. Birincisi, her şeye rağmen Tanrı'nn adaletini vurguluyordu ve dinginci ve teslimiyetçi bir notla son bulur görünüyordu: "Senin içindeki cennet, çok daha mutlu"; bu siyasi değil manevi bir hedefti. Ama, insanın dürüstlüğüne yaptığı vurgusuyla *Samson Agonistes*, insanlarını terk ettiği için Tanrı'nın yüzüne karşı meydan okur ve ancak Tanrı'nın Samson'a mazlum Filistinlilerin öcünü almak için yardım etmesiyle, uzlaşma içinde son bulur. "Bütün tutku tüketildikten sonra zihin sakinliği" ancak, bizim Tanrı'nın (ve Milton'un) davasını ölümsüz bir Phoenix olarak tasavvur etmemiz üzerine elde edilir.

Hoşgörü ya da disiplin?

Puritan papazların çoğu, Tanrı'nın seçilmişlerinin bir azınlık ve insanların geniş kitlesinin kaderinin ebedi lanet olduğu yolundaki geleneksel görüşü benimser. Baskıcı bir devlet lanete mahkum edilmişleri itaat altında tutmak için vardır. Ancak [papazlar] cemaatlerini yüreklendirir ve onlara umutsuzluktan kurtarmak için –ayrıca kurtuluşu için ciddi olarak endişe edenlere– belki çoktan içlerinde ilahi kıvılcımın yer etmiş olabilece-

ğini de öğretirler. Bu, bütün insanların ilahi inayeti (lütfu) elde etmek için eşit derecede hak sahibi olduklarını ilan etmekten biraz uzak, ama muazzam (Calvinist papazlar için ise korkunç) bir adımdır. Bacon gibi, Walwyn ve Winstanley de insanın Cennet'ten Kovuluşu'nun, insanın kendi kaderine hakim olma çabasıyla telafi edilebilir bir şey olduğuna inanmaktadırlar: *Paradise Lost*'un vardığı sonuç, burada insanların, Adem'in Cennet'ten Kovulma'dan önce ulaşabildiğinden daha yukarılara yükselebileceğidir. Mülk sahibi insanlar şimdiye kadar, zımnen, dinsiz insanları sınırlandıran yasaların dindar adamlarca yapıldığını ve dindar adamlarca uygulandığını varsaymışlardır. Ancak *Leveller*'lar ve *Digger*'lar kovulmuş olan adamın ahlâksızlığının özellikle eski egemen sınıflarda ve İç Savaş'ta onların yerine geçenlerde bariz bir şekilde görüldüğünü düşünüyorlardı. Daha yaygın bir oy hakkı, yıllık seçimler ve Halk Sözleşmesi'nin (*Agreement of the People*) değiştirilemez "esasları", yöneticileri iktidarı suiistimal etme eğiliminden korumak için düşünülmüştü.

Etkisi çok daha geniş sonuçlar ortaya çıktı. Eğer bütün insanların içinde ilahi bir kıvılcım varsa, vaaz vermek ruhbanın tekelinde olmamalıydı. Eğer Tanrı'nın gerçeği kaybedilmek istenmiyorsa, sözlü ya da yazılı hiçbir kelam susturulmamalıydı. Eğer bütün insanlar İsa'nın önünde eşitse, onlar yasa karşısında da eşit değiller miydi? Oy hakkına sahip olmamalı mıydılar? Parlamento 1641 yılında Büyük İtiraz'la (*Grand Remonstrance*) kamuoyuna başvurmuştu; Westminster Meclisi'ndeki *Independent* dinsel muhalif biraderlerimiz, 1644'te Parlamento'ya ve kamuya ulaşabilmek için matbaayı kullanmışlardı; üç yıl sonra *Leveller*'lar "dejenere temsil organı, İngiltere'nin Avam Kamarası'ndansa temsil edilen organ, özgür insanlara" çağrıda bulundular. Bu nerede duracaktı? Hoşgörü, "herhangi bir kişinin din dediği herhangi bir şeye her türlü kısıtlamayı engellemek için" yaygınlaştırılacak mıydı? diye soruyordu Ireton. Eğer böyle değilse, çizginin nereden çekileceğine kim karar verecekti? *Ranter*'lar cinsel laubaliliği dinsel bir görev olarak savunduklarında bu, retorik bir sorundan öte bir şeydi.

Yüksek Komisyon'un lağvedilmesiyle Kilise'nin gücü kırılmıştı. Kilise toprakları, kilise dışındaki araziler gibi vergilendiriliyordu; Kilise mahkemelerinin işlevleri sona ermişti. 1650'da kişinin kendi *parish* kilisesine devam etme zorunluluğu, herhangi bir ibadet yerine devam etme koşuluyla, yasal olarak iptal edilmişti. Bu hüküm uygulanabilir değildi. Bu, temel bir başarıyı kabul ediyordu: sıradan insanın papaz ve *squire*'dan kurtarılması. Bu o zamana kadar herhangi bir türden özgürlüğe alışık olmayanlar için, oldukça yeni bir tür özgürlüğe işaret ediyordu.

Dinsel hoşgörü, o zaman, disiplin sorununu yeni bir şekilde gündeme getiriyordu. *Presbyterian*'lar ve onların destekçileri Kilise mahkemelerini, doğal insanlar günahkâr dürtülerinin peşinden gitsinler diye değil; fakat onları daha etkili bir disipline sokmak için lağvetmişlerdi. Bununla birlikte *Presbyterian* disiplin sistemi hiçbir zaman etkili olamadı. Cromwell'in devlet kilisesi, Baxter'in dediğine göre, "pek çok cemaati cahil, dinsiz, ayyaş öğretmenlerden koruyan" papazları uygun olup olmadıklarına göre ayıran *Triers and Ejectors** sistemine sahipti. Ancak bunların disiplini ve mahkemeleri yoktu. Ürkütücü bir boşluk varlığını sürdürüyordu. Alt tabakaların *common law*'un sınırları içinde istediklerini yapabilmeleri gibi büyük bir tehlike söz konusuydu. Laud'un zamanında Piskoposlar yönetime sıkı sıkıya bağlı olduklarından, Kilise mahkemelerinin hiyerarşisi, merkezî ve yerel yönetimler arasında bir bağ görevi görmüştü. Bu tür bir bağı *Major-General*'ler yeniden tesis ettiler, boşluğu doldurma, kimi davranış kalıplarını yeniden ihdas etme girişiminde bulundular. Faaliyetlerinin bu tarafını abartmamalıyız: yarış toplantılarını, *Cavalier*'lerin bir araya gelebileceği horoz dövüşlerini yasakladıklarında ya da düzensiz birahaneleri kapattıklarında dindarlıktan çok daha fazla güvenlikle ilgiliydiler. Örneğin Pazar ibadetini mecbur kıldıklarında yalnızca 1620'lerin, Stuart hükümetlerinin uymadığı Parlamento yasalarını yürürlüğe koymuş oluyorlardı. Keyifli bir ülkeye kasvetli bir dindarlığı empoze ettikleri düşüncesi, Restorasyon sonrasının bir mitosudur.

Ama bir boşluk vardı. 1650'lerde papaz grupları, Cromwell'ci devlet kilisesinin sınırları içinde aşağıdan bir *Presbyterian* sistem kurmak için bir araya geliyorlardı. Worcestershire'deki harekete geçirici ruhun, o temel saikin, alt sınıfların davranışları konusunda duyulan endişe olduğunu Baxter'den biliyoruz. Ama arkasında devlet gücü olmayan bir disiplin sistemi, papazların gönüllülüğe dayanan istihdamı kadar etkili olabilirdi. Muhafazakârların 1660'ta piskoposluk sisteminin yeniden kurulmasını desteklemelerinin güçlü nedenlerinden birisi budur. Bunyan, 1660 yılında *J.P.*'lerden ve yargıçlardan, onlar için Restorasyon'un anlamının, kilise dışından hezarfenlerin ve ustaların işlerine geri dönmeleri ve ilahiyat konusunu ruhbana bırakmaları olduğunu öğrenmişti. Baxter, 1640 yılında piskoposluk sisteminin lağvedilmesini istemişti. Ama Nisan 1660'ta, Avam Kamarası'nda şunları söylüyordu: "Sorun, Piskoposlar var mı yok mu değil; disiplin olacak mı olmayacak mı?" Bu görüşte yalnız değildi. Bu dönem boyunca Avam Kamarası hoşgörüye şiddetle karşı çıktı. *Quaker* James Nayler, 1656'da kadınlar önüne hurma dalı yaprakları sererken Bristol'a sembolik olarak girdiğinde, Parlamento ona vahşi cezalar uyguladı. Yalnızca Nayler ve yalnızca *Quaker*'lar değil hoşgörünün kendisi de (ve *Major-General*'lerin yönetimi) yargılanıyordu. Bu olay, hoşgörünün sınırlandırılması ve *Petition and Advise* ile Parlamenter monarşinin restorasyonunun kaçınılmaz bir önkoşuluydu.

Cromwell'in ya da Milton'un bile Papacılara layık görmediği bir hoşgörü. Bunun nedenleri büyük ölçüde siyasaldı. Papacılar bir dış gücün ajanları olarak görülüyorlardı. Pek çoğu İç Savaş'ta Charles'ı desteklemişlerdi ve Naseby'de Kral'ın evrakının ele geçirilmesinden sonra onun büyük çaplı bir İrlanda müdahalesini planladığı öğrenilmişti. Bu, *Commonwealth*'in İrlanda'daki, yalnızca *Leveller*'ların karşı çıktığı vahşice baskıcı politikasını açıklar ama mazur göstermez. Papacılara karşı düşmanlık *Puritan*'ların tekelinde değildi. 1640'ta Newgate zindanındaki bir grup hükümlü, Kral'ın kurtarmaya çalıştığı yedi hüküm giymiş papazın onlarla birlikte asılmadıkları takdir-

de, kendilerinin asılacağı konusunda ciddi endişeler taşıyorlardı.[3] Ayrıca Parlamento yanlıları da, benzer siyasal nedenlere "*Prelatist*"lere (Kilise yönetimi taraftarları – ç.n.) hoşgörü gösterıneyi reddediyordu. Papazların büyük çoğunluğu, kilise ile ilgili değişiklikleri kabul etti ve 1640'lar ve 1650'ler boyunca işlerini korudular: küçük bir Laud'cu ruhban azınlık başlıca Kralcı direniş gruplarından birisini oluşturdular. Geleceğin Piskoposu Jeremy Taylor, 1647'de hoşgörü için dokunaklı bir çağrı yazdı; ancak bu doktrine, 1660'ta Anglikan hiyerarşinin yeniden kurulması üzerine riayet edilmedi.

Siyasal düşünceler

Radikal Protestan geleneğinin etkisi, doktriner anlamda *Puritan* denilemeyecek çevrelerin çok ötesine yayıldı. Kutsal Kitaba ya da vicdana yapılan çağrı, her türlü otoriteyi sorgulamada kullanılabilirdi. "İngilizce okuyabilen her adam, hayır, her oğlan çocuğu ve kız," diye yazıyordu Hobbes, "günde birkaç bölüm olmak üzere Kutsal Kitabı bir ya da iki kere evirip çevirdiğinde, Yüce Tanrı'yla konuştuğunu ve onun ne söylediğini anladığını düşünüyor... Bu, Kutsal Kitabı yorumlama ruhsatı, müteveffa Kral'ın [I. Charles'ın] saltanatının başlangıcına kadar gizli kalmış olan ve sonra *commonwealth*'i rahatsız eden çeşitli tarikatların [ortaya çıkış] nedeniydi." İncil, sınırsız yıkıcı kullanıma alet edilebiliyordu. Metni vahiydi, kurtuluş için her şeyi içeriyordu; dolayısıyla onun içinde özel olarak belirtilmemiş her şey, en iyi ihtimalle önemsiz, en kötü ihtimalle günahtı. *Presbyterian*'lar İncil'de Piskopos görmüyorlardı. Milton şunları yazıyordu: "Haklarını isterken şarkı söylesinler; biz Kutsal Kitap yanlıları onlara Kutsal Kitap'tan, görenekten, söz edeceğiz; yine Kutsal Kitaba dayalı yasalardan, kurallardan söz edeceğiz." Albay Rainborough Putney'de, "Tanrı'nın Yasası'nda bir lordun yirmi kişiyi, bir beyefendinin iki kişiyi seçeceği ya da yoksul bir adamın ise hiçbir kişiyi seçemeyeceği hakkında herhangi bir şey görmüyorum" diyordu. Bu nedenle, Tanrı'nın oy

3 C. V Wedgewood, *The King's War* (1958), s. 44.

hakkının genişletilmesini istediği sonucuna varıyordu. Milton, I. Charles'ın idamını haklı göstermeye kendisini yönelten fikirleri İncil'de bulmuştu.

Muhafazakârlar, İncil'e başvurmakla vicdana başvurmak arasında gerçek bir fark olmadığını ileri sürmekten geri kalmamışlardır. İncil büyük bir kitaptır, insanlar onun içinde kanıtlamak istedikleri her şeyi kanıtlayacak bir metin bulurlar. 1640'larda hiyerarşiyle birlikte sansür de çöktükten sonra, alt sınıf İngilizler İncil'de ve kendi vicdanlarında üniversite eğitimi görmüş ilahiyatçıları dehşete düşüren şeyler buldular. 1641'i izleyen yıllar her renkten ucuz siyasi gazetelere tanık oldu. 1645 yılında bunlardan 722 tane vardı. Ayrıca yirmi sene boyunca, güneşin altındaki her konuyla ilgili, 1642 ile 1649 arasında çok daha sık olmakla birlikte, günde ortalama üç adet, fantastik bir risale bolluğu görüldü.[4] Milton bunda bir ulusal uyanış işareti görüyordu; düşünce kontrolünün yok alması insanların enerjisini serbest bırakacak ve ileriye doğru muazzam bir entelektüel sıçramaya yol açacaktı. "Ağır ve kalın kafalı değil; çabuk, marifetli ve kavrayışlı bir ruhla icat etmeye, güçlü ve hünerli bir şekilde tartışmaya yatkın bir ulusun, insan kapasitesinin çıkabileceği en yüksek noktaya yükselmesi de ulaşılmaz değildir Bana öyle geliyor ki, ben kendi kafamda, uykudan sonra ayağa kalkan ve görülmeyen kilitlerini kıran güçlü bir adam gibi, soylu ve kudretli bir ulus görüyorum." Sansür, 1650'lerde ancak büyük bir güçlükle yeniden tesis edildi.

Interregnum, siyasal düşüncede büyük bir ilerlemeye tanık oldu. Çoğunluğun yönetimi düşüncesi ilerleme kaydetti. 1640'tan önce, her ne kadar oylar Avam Kamarası'nda veriliyor olsa da, Kamara her zaman dışarıya tek bir ses olarak seslenmeyi isterdi. Büyük İtiraz'ın basılması konusu etrafında Avam Kamarası'nda kılıçlar çekildi; zira oy birliği süsü vermek bile terk ediliyor ve çoğunluk iradesini azınlığa kabul ettiriyordu. "Tek bir vücut olan Avam Kamarası'nda, aramızda ayrılık oluşturmak için, taraflar ve kesimler olduğunu yayan" Laud'un himayesi altındaki William Chillingworth Kule'ye gönderiliyordu.

4 F. S. Siebert, *Freedom of the Press in England, 1476-1776* (1952), s. 191, 203.

Ancak Parlamento etkin bir hükümran meclis haline gelince, anlaşmazlıkları bir sonuca ulaştırmak için çoğunluk kararı zorunluydu. 1640'larda parti çizgisindeki bölünmeler, bir kuşak sonra ortaya çıkacak parti sistemini önceden haber veriyordu. Dinsel hoşgörü ve Hobbes'un siyaset teorisi gibi çoğunluk yönetimi de toplumun atom[lar gibi bağımsız] gruplardan oluştuğunu kabul eder: tek görüşlü topluluk düşüncesi terk edilir.

Parlamento'nun (Kral olmadan dahî) hükümranlığı doktrini, ancak iç savaş başladıktan sonra ortaya çıktı. Parlamento Essex Earl'üne, "Majesteleri'nin şahsını" onu bir şekilde kaçırmış olan "o gözü dönmüş adamların elinden kurtarmak" için Parlamento'nun ordularına komuta ettiğini söylemişti. Bu iddia, kaçırılmamış olduğunu bilen Charles'ı çılgına çevirdi: ama belki de sembolik olarak kişisel meselelerden çok daha başka şeylerin tehlikede olduğunu gösteriyordu. Yalnızca Oliver Cromwell gibi amansız bir devrimci, savaş alanında Kral'la karşılaşırsa, onu herhangi başka birisi gibi vuracağını açıklıyordu. Ancak savaş ilerledikçe, Prynne, Hunton, Parker gibi siyasal düşünürler yavaş yavaş Parlamento'nun hükümranlığı teorisini geliştirdiler. Eğer insanlardan Kral'a karşı mücadele etmeleri ve ölmeleri istenecekse, itibarlı rakip bir otoriteyi karşılarında bulmalıydılar. Kuşkusuz, din için savaşıyorlardı; ama ayrıca Kral ve Parlamento ve hatta yalnızca Parlamento için savaşmaya da yönlendiriliyorlardı. Thomas Hobbes ilk siyasi yazılarını Uzun Parlamento'nun toplanması ile iç savaşın başlaması arasındaki dönemde yazdı; ve bunlar açıkça dikkatli okuyucular buldular. 1651 yılında hükümranlık teorisinin nihai formülasyonu olan *Leviathan*'ı yayınladığında, siyasal olaylar, insanları bunu kabul etmeye önceden hazırlamıştı. Hükümranlık diyordu Hobbes, mutlak ve sınırsız olmalıdır. Hükümran, bir adam ya da bir grup adam olabilir; yetki uzak antikiteden ya da yakın fetihten elde edilmiş olabilir; önemli olan tek şey onun uyruklarını koruyabilmesi ve otoritesinin genel kabul görmesidir. Hobbes, kendi teorisinin mantığını, sürgünden dönerek ve *Commonweath*'in otoritesini kabul ederek kabul etmiş oluyordu. 1653'e gelindiğinde cumhuriyetçi Albertus Warren, "So-

run hiçbir zaman keyfi bir iktidar tarafından yönetilip yönetilmeyeceğimiz değil, bu iktidarın kimin elinde olacağı idi" diye doğal bir şeyden söz eder gibi konuşabiliyordu. Hükümranlık ve siyasal sorumluluk çıkara dayandırılıyordu. Tanrısal Hak ölmüştü.

İç Savaş sırasında insanlar doğal olarak Parlamento'nun otoritesinin nereden kaynaklandığını sordular. Kolay cevap, "Parlamento İngiltere halkını temsil eder" şeklindeydi. Ama bu çok kolay bir cevaptı. Kralcı Sir Robert Filmer, Avam Kamarası'nın İngiltere halkının onda birinden az kesiminin oyuyla seçildiğini göstermekten büyük zevk alıyordu. Ama öteki kanatta *Leveller*'lar Parlamento'nun tüm özgür insanları ve onun için savaşanları temsil eder hale getirilmesini talep ediyorlardı. Dolayısıyla Parlamento'nun hükümranlığı, halkın hükümranlığının ilan edilmesine yol açtı. Bunu ilan eden *Leveller*'lar bastırıldı; ama bu düşünce kalıcıydı. Görmüş olduğumuz gibi, bazı *Leveller*'lar yoksulları ve ücretli işçileri, onların ekonomik bağımlılığının siyasal bağımsızlığı engellediği gerekçesiyle "özgür insanlar"dan saymıyorlardı. Siyasal düşüncelerini papaz ya da *squire*'dan edinen ve el kaldırarak oy verilen bir durumda ve büyük ölçüde okuma yazma bilmeyen bir nüfus karşısında bu görüşün söz götürür bir yanı vardı. Bununla birlikte, devrimci on yılların en radikal siyasal tarafının bile erkek nüfusun yarısından fazlasını (ve kadınları) siyasal hayatın dışında bıraktığı gerçeği, bize 17. yüzyıl İngiltere toplumu hakkında çok şey söylemektedir. Normal kullanımda, "halk" yoksulları içermiyordu.

Hukuka karşı olan tutumlarda da paralel bir gelişme izlenebilir. Coke, Pym ve diğer Parlamento yanlısı liderler, İngiliz özgürlüğünün temelinin *common law* olduğuna ve bunun köklerinin ise, Parlamento gibi, Anglo-Saxon dönemine dayandığına inanıyorlardı. Norman istilasından sonra, kötü krallar, hukuku ve temsili kurumları çiğnemeye çalışmışlardı: İngilizler özgürlükleri uğruna karşı savaş vermişler ve *Magna Carta* ve diğer anayasal belgelerle bunun teyidini sağlamışlardı. Bu teori, yargıçların Taht'tan bağımsız olmaları ve *common law*'un ve

Parlamento'nun, Kralın imtiyazları ve mahkemeleri karşısında üstünlüğe sahip oldukları konusunda yararlı olmuştu. James ve Charles'a karşı Parlamento'nun tarihsel ve hukuksal teamüle dayanmasının altında yatan, herkesçe kabul edilen (*orthodoxy*) bu düşünceydi. Atalarımızın bilgeliği, uygulamanın sapabileceği ama doğrusu öğrenilebilir ve düzeltilebilir mükemmelen dengeli bir anayasa tesis etmişti. 1641 yasaları, özgürlük her zaman için güven altında olsun diye, Parlamento'yu ve *common law*'u, son zamanlardaki Stuart tecavüzlerinden kurtarmak üzere tasarlanmıştı.

17 yüzyıl hukuk prosedürünün karmaşıklığı, "düşünmesi korkunç bir miktar adaletsizliğin, hiç kimsenin asla duymadığı karanlık insanlara ceza olarak verilmesi gerektiği" anlamına geliyordu.[5] *Leveller*'lar ve *Digger*'lar için "Norman Boyunduruğu", yalnızca Kralların keyfî yönetimi değildi. Fatih William, "yoksul sefil insanlar dolandırılsın, aldatılsın, mahvedilsin, yıkılsın diye" yasaları Fransızca yazdırmıştı. Mahkemelerin yargılama yöntemleri, hâlâ, "Latince ya da Fransızca dillerinde sıradan insanların anlama yeteneğine kapatılmıştı" Reformasyon'da İncil İngilizceye çevrilmiş ve papazlar iktidar koltuklarından alaşağı edilmişti. Şimdi radikaller mahkemelerin bütün yargılama yöntemlerinin İngilizce yapılmasını ve sıradan insanlarla adalet arasına anlaşılmaz ve pahalı bir ritüel sokan avukatların dışlanması için hukuk reformları yapılmasını talep ediyorlardı. 1651 ile 1660 arasında bütün mahkemeler muamelelerini İngilizce kaydettiler; Fransızca ve Latince II. Charles'la birlikte geri döndü.

Leveller'lar ve *Digger*'lar daha da ileri gittiler. "Bizim pek çok yasamız fatihlerimiz tarafından yapılmıştı" diye şikâyet ediyordu Wildman, Putney'de. Lilburne, "*common law*un ana akımının' bozuk olduğunu düşünüyordu. *Magna Carta* bile, "pek çok katlanılmaz esaret işaretleri taşıyan, yetersiz bir şeydi" "Kralların yasaları" diye yazıyordu Winstanley, "sıradan insan-

5 Sir J. F. Stephen, *History of Criminal Law in England* (1883), i, 402; D. Veall, *Popular Movements for Law Reform, 1640-1660* (1970) *tümü*. Bu ve izleyen paragraflardaki diğer alıntılar için bkz. benim, *Puritanism and Revolution*, s. 73-92.

ların en çok istedikleri faaliyetlere karşı yapılmıştır." "İngiltere'nin sahip olduğu en iyi yasalar, bir tür insanî diğerlerine köle olsun diye yapılmış, boyunduruklar ve kelepçelerdir." Ve "akıl ve eşitliğe dayanmayan, saygıdeğer kişiler dışında herkese evrensel özgürlük tanımayan bütün yasalar, Kral'ın başıyla birlikte kesilmeli değil miydi?"

Dolayısıyla aşırı radikaller, mülk sahibi insanların onda kendi korunmalarını görmeleri gibi, hukuku düşman görüyorlardı. Aşırıların hukuka yönelik saldırısı, pek çok risalede ortaya konan ve *Rump* ve *Barebones* parlamentolarında ciddi olarak tartışılan, hukuk kitaplarında ve mahkemelerde İngilizce kullanılmasına ek olarak, daha ılımlı (ve çok zorunlu) hukuk reformu planlarının başarısızlığını açıklar. 1640'tan sonra öyle anlaşılıyor ki adlî işkence sona erdi. Yargıçlar iyi hallerine göre görevde kaldılar. Yasa önünde gerçek eşitlik sağlandı. Bir beyefendiye karşı "küçük düşürücü sözler" sarf edenleri cezalandırmaya yarayan "Şövalyelik Yüksek Mahkemesi" lağvedildi. (1640 yılında faturasını ödemeyi reddeden bir beyefendiye, kendisinin bir beyefendi kadar iyi olduğunu söyleyen bir terzi, müşterisinin kendisine borçlu olduğu miktar kadar para cezasına çarptırıldı.) Clarendon, *Commonwealth*'in Yüksek Adalet Mahkemeleri'nde, "en büyük lordla en basit köylünün aynı mahkemeye ve aynı yargılama biçimine tâbi olmasından" şikâyet ediyordu. *Barebones* Parlamentosu'nda borçlar ve sözleşme hukukunun modernleştirilmesi ve ayrıca yankesicilerin ilk kez suç işledikleri zaman cezalandırılmaması; düelloya kışkırtmanın cezalandırılabilir olması; katil kocaların yakılarak öldürülmemesi; itiraf etmeyi reddedenlerin artık ölümle cezalandırılmaması; haklı görülebilecek adam öldürmelerin beraatla sonuçlanabilmesi; beraat eden insanların harç ödememesi önerilmişti. Ancak hukukçular her türlü reform hareketini ve ayrıca İngiliz hukukunun Hollanda modeline göre düzenlenmesi önerisini başarıyla yenilgiye uğrattılar. İngiliz Devrimi'nden herhangi bir "*Code Cromwell*" (Cromwell Yasası) çıkmadı. 1650'lerde radikaller, "avukatların ve ruhbanın ahlâksız çıkarlarını" kendilerinin baş düşmanı; hukuk reformu ve patronaj sisteminin ve ondalık

verginin lağvedilmesini de en büyük istekleri (*desiderata*) olarak görmeye başladılar. Muhafazakârlar, aynen hukukçuların büyük emek harcayarak uzmanlaştıkları ve nasıl istismar edileceğini bildikleri hukuk formlarını savunmak üzere bir araya gelmeleri gibi, Devlet Kilisesi'ni ve mülkiyetlerini koruyan hukuku savunmak üzere bir araya toplandılar. Değiştirilebildiği kadarıyla *common law*, Coke'un yazılarının otoritesinin kabul edilmesi ve birbirini izleyen yargı kararlarıyla yavaş yavaş inşa edilen emsaller sayesinde ıslah edilebildi.

Leveller'lar 17 yüzyıl uygulamasına karşı, Anglo-Saxon teamülünü savundular. Putney'de tarih bilgileri konusunda kendilerine meydan okundu ve yavaş yavaş Anglo-Saxon özgürlüklerini talep etmeyi bıraktılar. Bunun yerine, insanın devrolunamaz haklarını ileri sürdüler. "Atalarımız ne olursa olsun, ya da ne yapmışlar ya da çekmişlerse ya da yapmaya zorlanmışlarsa, biz bu çağın insanlarıyız ve her türlü aşırılıktan, tecavüzden ya da keyfî güçten mutlak olarak özgür olmalıyız.' Böylece teamüller fırlatılıp atıldı: "aklın teamülü olmaz, zira akıl her türlü adil teamülün kaynağıdır." (I. James, 1621'de akıllıca, "Akıl çok geniş. Bana bir emsal bulun, onu kabul edeceğim" demişti.) Doğal haklara dayanan siyaset teorisi lehine düzmece tarihten vazgeçilmişti: bu muazzam bir dönüşümdü.

Bilimin zaferi

Bu sarhoş edici özgür tartışma ve özgür spekülasyon çağında, kutsal hiçbir şey kalmamıştı. Bir içkili süvarinin, "Masanın üzerindeki şu kalaylı maşrapa neden Tanrı olmasın ki?" diye sorduğunu duyuyoruz. Cennet ve cehennemin zihnin halleri olduğu, yer (mekan) olmadığı ilan edilmişti. Ruhun ölümsüzlüğü sorgulanmıştı. Sansürün çöküşü, daha önce nadiren basılı olarak görülebilen sorunların alenen tartışılmasına olanak verdi. O zamana kadar yayınlanması mümkün olmayan anılar Stuart sarayının skandallarını gözler önüne serdi. Milton, boşanmayı ve hükümdar katlini savunuyor ve her türlü sansür biçimine saldırıyordu. Francis Osborn, Müslümanlık hakkında

sempatiyle yazıyordu. Clement Writer ve *Quaker* Samuel Fisher, İncil'in Tanrı'nın yanılmaz Kelamı olmadığını; ama herhangi başka bir tarihsel metin gibi incelenip çözümlenmesi gereken tarihsel bir belge olduğunu öne sürüyordu. Hobbes, İncil hakkındaki kitaplara yazarlık otoritesi atfedilmesini ve mucizelere inanılmasını eleştiriyordu. Pek de çok zaman geçmeden, Vanbrugh'un Lady Brute'u, kötülüğe iyilikle mukabele edilmesi yönündeki İncil andıyla karşı karşıya kaldığında, pervasızca, "O bir çeviri hatası olmalıdır" diyebiliyordu. Tartışmalar ve zıtlaşmalar ve ifade edilen sonsuz çeşitlilikte kanaatler sonunda tarihsel bir kuşkuculuk yarattı.

Bu atmosfer içinde Bacon'cu bilim kendini buldu. Harvey'in kan dolaşımını keşfi, 1628'de yayınlanmış olsa da, 1640 sonrasına kadar herhangi bir önem kazanmamıştı. Noah Briggs, Hekimler Cemiyeti'nin Galencilerini, *Commonwealth*'e "ısınamamış" olmakla suçluyordu. Miss Nicholson, tüm popüler almanakların, İç Savaş'tan sonra ve onun bir sonucu olarak tüm karakterinin değiştiğini bize söylüyor. 1650'lere gelindiğinde, her ne kadar Copernicus ve Tyhcho Brahe'nin görüşleri ardıllık için yarışmayı sürdürse de, Batlamyus'un (Ptolemy) düşünceleri ölmüştü.[6] Daha sonra Thomas Sprat, "iç savaşın son zamanları ... şu avantajı beraberinde getirdi ki, insanların zihinlerinin o eski uyuşukluğunu sarstı onları aktif, çalışkan ve sorgulayıcı hale getirdi" diye yazacaktır. Bu, "bilgi için evrensel bir arzu ve iştaha" yol açtı. Kralcılar Oxford'dan kovuldu ve daha sonraki *Royal Society*'nin* nüvesi olan bir grup Bacon'cu üniversiteye geçti. Cromwell'in kayınbiraderi Wilkins, Wadham'ın [Oxford kolejlerinden birisi – ç.n.]; Cromwell'in doktoru Goddard, Merton'un [bir diğer Oxford koleji – ç.n.] yöneticisi oldu; İç Savaş sırasında Kralcı şifreleri çözen Wallis, geometri profesörü; Petty, *Commonwealth*'in İrlanda sürveyanı, anatomi profesörü oldu. Tarihte ilk kez (ve çok yakın zamanlara kadar da son kez) olmak üzere, Oxford bilimsel faaliyetin önde gelen

6 A. G. Debus, *The English Paracelsians* (1965), s. 182; M. Nicolson, "English Almanacs and the 'New Learning'", *Annals of Science*, iv.; B. Capp, *Astrology and the Popular Press: English Almanacs 1500-1800* (1979), s. 194.

bir merkezi haline geldi. "Yalnızca işe yarama istidadı olan bilgi" diyen bu alimler Oxford'a, daha sonra ünlü olacak, Christopher Wren, Thomas Sydenham, Thomas Sprat, Robert Boyle, Robert Hooke ve John Locke gibi adamları çektiler. Clarendon bile, devrimci Oxford'un, "bilimin her alanında olağanüstü iyi ve sağlam bilgi hasadı verdiğini" kabul etmektedir.

1650'den itibaren "kendini bilen bir bilim, teknolojinin ana yönünü belirlemeye başladı" [7] Robert Boyle, simyacıların sihirli teorilerinin şeklini değiştirdi ve modern kimya bilimini kurdu. 1640'tan önce Bacon boşlukta haykıran bir sesken, 1660'lara gelindiğinde hakim entelektüel etki oldu. Tartışma özgürlüğü sayesinde *Puritanism* buna katkıda bulunuyordu. Pek çok *Puritan* günlük ve manevi otobiyografinin adanmış olduğu, kişisel dinsel *deneyim,* bilimdeki deneysel ruha çok yakındır. *Leveller* Walwyn ya da *Digger* Winstanley gibi dinde *Seeker* (Arayıcı) olanlar sorgulamalarını insan hayatının her alanına yaydılar. Radikallerin, insanın günahkâr olduğu dogmasını terk etmeleri, bilimin sınırlarını genişletme konusundaki Bacon'cu umuda, insanların yüzlerini geleceğe dönmelerine katkıda bulundu. *Puritan*'ların Kilise'nin talanını, bilimin ilerlemesine (Bacon'cu ifade düzenli olarak kullanılıyordu) tahsis etme planları, hiçbir zaman tam olarak gerçekleşmedi: bununla birlikte üniversiteler vergi yükünden kurtarıldı; Oxford ve Cambridge kolejlerinin başları maaşlarına zamlar aldılar, yeni okullar kuruldu.

Profesör Jordan, şu gözlemde bulunuyor: "1660 yılında eğitim fırsatları, daha önce hiç olmadığı kadar ve daha sonra da 19. yüzyıla gelinceye dek hiç olmayacağı kadar yaygındı" 1601-1660 arasındaki on yıllar bu fırsatları yerleştirmekte belirleyici oldu. Profesör Jordan'ın incelediği 10 *county*'de, 1660'a gelindiğinde, her 4.400 nüfus için bir okul vardı ve aslında çok az çocuk parasız eğitim veren bir okula on iki milden daha uzakta yaşıyordu. Eğitimdeki bu büyük gelişme, monarşiden pek az olumlu teşvik görerek gerçekleştirilmişti. Ancak devrim çağında devletin tutumu değişti. "Galler'de ulusal eğitim için

7 C. Singer, *Technology and History* (1952), s. 6, 16.

ilk örgütlü hareket" "devletin el attığı" *Commonwealth* günlerine geri gider. Orada, 1651'le 1653 arasında en az 59 okul kurulmuştu.[8] Dury, Hartlib ve Winstanley gibi eğitim reformcuları okulları Latince ve Yunancanın zulmünden kurtarmak, müfredatı daha modern ve faydacı yapmak istiyorlardı. Çok canlı bir tartışma, hazin bir şekilde daha sonra yeniden keşfedilecek olan pek çok düşünceyi önceden dikkate almıştı. 1648 yılında Petty, "ebeveynlerinin yoksulluğu ya da yetersizliği mazeretiyle hiç kimsenin dışarıda bırakılmayacağı: zira bu vesileyle artık sabanı (pulluğu) tutanların devleti yönetmeye uygun hale gelmesi için" Yeni Model Ordu'nun felsefesini eğitime uyguladı.

Anatomi ve astronomideki buluşlar, tam da bu sırada, siyasal devrimin hukuk ve siyasette hiyerarşi düşüncesini öldürmesi gibi; kalbin kandan, güneşin gezegenlerden daha "soylu" olduğu yolundaki geleneksel düşünceleri öldürdü. Ne ki sorunlar varlığını sürdürüyordu. Hiyerarşik bir toplumda her insanın bir yeri vardı ve orayı terk ederse cezalandırılırdı. Eşit ve birbiriyle yarışan atomlardan oluşan bir toplum nasıl barış içinde bir arada tutulacaktı? Bu sorun açıkça ilk kez, Bacon'un sekreteri olan ve kendini yeni siyaset biliminin Öklid'i (Euclid) olarak gören Hobbes tarafından ifade edilmişti. "Geometri kanıtlanabilir, çünkü bizim akıl yürüttüğümüz çizgiler ve şekiller bizim tarafımızdan çizilir ve tanımlanır; ve sivil felsefe de kanıtlanabilir çünkü *commonwealth*'i biz kendimiz yaparız." Tanrı evreni yarattı ama devleti insan yarattı: dolayısıyla siyaset ilahiyatçıların elinden alındı ve rasyonel tartışmanın ve ampirik araştırmanın konusu haline getirildi. *Agreement of the People* (Halk Sözleşmesi) üzerindeki tartışmalarda alışılmamış ifade, "yeni bir anayasa yapmak", fiilen kullanıldı ve uygulamada da bolca anayasa yapıldı. Yerleşik düzenin her ayrıntısının işin başında Tanrı tarafından emredildiği inancına geri dönmek olanaksızdı.

Tacir kardeşi *Royal Society*'nin bir üyesi olan James Harrington da bilimsel hareketten derinden etkilenmişti ve tarihin incelenmesine dayalı bir siyaset bilimi umuyordu. Tarihten, di-

8 Jordan, *Philantropy in England*, s. 48, 283-91, 385; W. A. L. Vincent, *State and Education under the Commonwealth* (1950), s. 21, 135.

ye düşünüyordu, insanoğlunun kitle olarak davranışına ilişkin yasalar elde edilebilir ve kendisinin mülkiyetin dengesi teorisinde ifade edilenler gibi sonuçlar çıkarılabilirdi. Siyasal iktidara sahip olunması, mülk sahipliği ile çakışırsa, yönetim "meşru olarak kurulmuştur"; bu denge bozulduğunda "yönetim kaçınılmaz olarak güce ya da daimi orduya dayanmak zorundadır" ve istikrarlı olamaz. İngiltere'de, Taht, aristokrasi ve "halk" arasında kurulmuş olan geleneksel dengenin, toprağın ilk ikisinden üçüncüsüne transfer edilmesiyle değiştirilmiş olduğunu; İç Savaş'ın temel nedeninin bu olduğunu ileri sürüyordu. Savaş daha sonra siyasi iktidarı, ekonomik güce zaten sahip olanlara (Harrington, mülk sahibi soylu olmayanları kastetse de, bunlara "halk" demektedir) transfer etmiştir. Bu transfer, diye düşünüyordu, monarşinin restorasyonu, 1640 öncesi rejimin restorasyonu olmasa bile, geri döndürülemez. Harrington'un İç Savaş açıklaması hakkında ne düşünürsek düşünelim, bizim sosyal bilim demeye başlayabileceğimiz bir şeye doğru muazzam bir ilerlemedir: toplumun, nihai amacı uygulanabilir genellemeler yapmaya ve dolayısıyla deneysel kanıtlamaya tâbi Bacon'cu gözlem, olguların toplanması ve çözümlenmesi yöntemine dayalı bir toplum araştırması. İstatistik biliminin kurucusu Petty ile birlikte Harrington, Adam Smith'in ve ekonomi politik biliminin atalarından birisi sayılabilir.

Sanatlar

Bacon'un şeylerin sözcüklerden daha önemli olduğuna ilişkin felsefi inancı, maddi gerçeklikte karşılığı olmayan mantıksal tartışmalara duyduğu kuşku, bir şiir tarzı teorisini ima ediyordu: bu olabildiğince somut olmalıydı. *Puritanism*'deki eğilimler de aynı yönde işledi. İç Savaş'ın muharebeleri rakip vaaz tarzlarıyla zihinlerde canlandırıldı. Piskopos Lancelot Andrews ve onun okulu, inceden inceye işlenmiş, skolastik, alimane ve ileri derecede süslü bir tarzı tercih etti; *Puritan*'lar, alimlerin değil sıradan insanların kavrayışına yönelen sade vaazlar talep ettiler. *Puritan* vaizlerin amacı etkilemek, haz vermek değil ikna et-

mekti. Devrimci on yıllarda siyasi risaleciler, doymak bilmeyen bir meraka sahip ama entelektüel ve kültürel standartlardan yoksun ve *Jacobean* ve *Caroline* şiirinin seçilmiş ve toplumdan uzak ve ukala yeni bir kitlesi için yazıyorlardı. Risalecilerin kitlesi o zamana kadar gazete ve baladın yeterli olduğu bir kitleydi ve onların yaklaşımı bu popüler edebiyatın canlılığına sahipti.

Hem minber hatipleri hem de siyasi risaleciler böylelikle açıklık, kesinlik, doğru sözlülük ve basitliğin erdemlerinden yararlanmak zorundaydılar. Onların şiiri bilgece ve imalı olmaktan ziyade işlevseldi; amaçları artık bizatihi güzel yazmak olamazdı. Şiir, süslü, dolambaçlı sözlerden arındırılmış ve doğrudan, canlı, dalgalı, konuşma tarzı bir şiir ortaya çıkmaya başlamıştı. Önce İncil İngilizce, daha sonra yasalar İngilizce ve daha sonra da şiir İngilizce [yazıldı]. Üniversite eğitimi, Defoe'nin söyleyeceği gibi, insanları Latince düşünmeye zorlayarak İngiliz şiir tarzını mahvetmişti; sıradan adamın konuşması bu akademik engeli aşmak zorundaydı ve *Interregnum* sırasında bunu başardı. Thomas Sprat, 1667'de, iç savaş dönemlerinde, "bütün dillerin olağanüstü geliştiği, zira böylesine hareketli, aktif dönemlerde insanlarda, yeni ifadelerle ve değişik şekillerde açıklanması gereken yeni düşüncelerin ortaya çıktığı" gözleminde bulunmaktadır. Dolayısıyla İngiliz dili, *Interregnum* sırasında, "daha önce yoksun olduğu deyimler, gerekli biçimler ve seslerle gelişmiştir" [9] Kimi edebiyat tarihlerinde İngiliz şiir tarzının "Fransız etkileriyle" arındığına dair gereğinden çok söz edilmiştir. Kralcı *émigré gentry* kendi dilini, Restorasyon komedisinde gördüğümüz zarif sadelikle yazmayı Fransa'da öğrenmiş olabilir. Ancak aynı şekilde güzel yazmayı, evlerinde kalmış olsalardı da, Pepys ve Dreyden ve Marvell'le birlikte keşfedebilir ve gündelik konuşmanın yazılı şiire girişine tanıklık edebilirlerdi.

Interregnum'un edebiyat tarihinde bir dönem noktası olarak önemine ekonomik bir olgu da eklenmektedir. 1640'tan önce ve hemen hemen aynı derecede 1660'tan sonra da, olanakları olmayan yeni yetişen bir yazarın umudu, herhangi bir aristok-

9 Bu nokta, F. W. Bateson, *English Poetry: A Critical Introduction* (1950), bölüm 3 ve 8'de ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

ratın himayesini kazanmak, evine hoca ya da özel rahip alarak katılıp bir geçim sağlamak ya da en azından dalkavukluk karşılığında parasal feraha kavuşmaktı. Popüler tiyatronun en parlak dönemi dışında, yalnızca yazarak geçim sağlamanın olanağı yoktu. Ben Jonson bile Hawthornden'li Drummond'a şiirin kendisini dilenci yaptığını; hukuk, tıp ya da ticaretin çok daha iyi olacağını söylemişti. Ancak 1642'den sonra pek çok hâmi kendisini sürgünde buldu. Cavendish ailesi artık Hobbes'a bakamayacaktı. İngiltere'de kalan aristokratların pek çoğu mali sıkıntı içindeydiler. Dolayısıyla, hiçbir şekilde ortadan yok olmayan hâmiler, artık yazarın ilgi merkezi olmaktan çıkmıştı. Thomas Fuller'ın 1647'de işaret ettiğine göre, "ithaflar, bugünlerde moda olmaktan çıkıyor"du. Ama yazarlar yine de yaşamak zorundaydı ve pek çok Kralcı yazar, siyasal sadakatleri nedeniyle bağımsız geçinme olanaklarını kaybetmişlerdi.

İki alternatif kendini gösterdi. Bir tanesi, sansürün gevşemesi ve edebiyat pazarının genişlemesinin yarattığı bir olanak olarak serbest yazarlık yoluyla hayat kazanmaktı. James Howell gibi bir gazeteci, William Lilly gibi bir almanak yazarı bunu başarmış olabilir. Edebiyat mesleği henüz yeni başlıyordu; ama halkın zevkini yakalayabilen yazar için yeni özgürlük olasılıkları sunuyordu. Yeni kolektif hâmilik (patronaj) biçimleri ortaya çıktı. Su-Şairi John Taylor, 1649'da "çok fazla efendinin, beni efendisiz yaptığını" keşfederek, vezinsiz ve komik mısraları için aboneler buldu. 1644 ile 1658 arasında, İngiltere'de abonelik yoluyla yayınlanan ilk kitap olan Çok Dilli İncil ortaya çıktı. İkinci olasılık daha umut vericiydi: bu, yaygınlaşması yetenekli adamlara yeni fırsatlar sunan kamu hizmetine girmekti.

Ortaya çıkacak ileri gençlik
Şimdi ilham perisini terk etmeli
Ne de gölgelerde söylemeli
Takati kesilen numaralarını

Marvell, Milton'un yardımcısı olarak hocalık makamını, devlet hizmetine girebilmek için bırakmıştı. Dryden, Cromwell'in Teşrifat sekreteriydi. Marchamont Nedham, *Commonwealth*'in

gazetecisiydi. George Wither, Parlamento'nun emrinde çeşitli görevlerde bulundu. Edmund Waller, Ticaret Komisyonu'nun üyesiydi. Pepys, Restorasyon'dan önce kamu hizmetine girdi. Yeni kamu hizmeti oluşma sürecindeydi; dili henüz jargonlarla karma karışık hale gelmemişti. Burada da yine, Marvell, Dryden ve Pepys, işlevsel nesir yazmayı amaç edinmeye ikna olmuş olmalıdırlar.

Tarihçiler artık *Interregnum*'un sanat yönünden bir boşluk olmadığını anlamaya başlıyorlar. Müzik teorisi hakkında müzik kitapları, daha önce ve daha sonra olduğundan daha büyük sayılarda yayınlanmıştır; ilk İngilizce opera gösterimi ve kamusal sahnede kadınların ilk kez görünmeleri 1650'lerden başlar. Cromwell, bir müzik aşığı ve hâmisiydi ve resimleri, "kusurlarını gizlemeden", yani, saraylı Sir Anthony Van Dyck'ın tarzından bilerek farklı yapılmıştır. Gerçekten de bu yıllar, resimde, sarayın himaye ettiği ünlü yabancı ressamların bastırmış olduğu ulusal resim geleneğinin yeniden canlandığına tanık oldu. (Aubrey'in onu haklı olarak "İngiltere'nin yetiştirmiş olduğu en mükemmel ressam" diye nitelediği) William Dobson gibi Kralcı bir ressamın da, Parlamento yanlılarının en favori portre ressamı Robert Walker'dan aşağı kalmayan oldukça bariz bir şekilde adaya özgü, İngiliz bir tarzı vardı. Daha sonra minyatür resminde, "Avrupa'nın en iyi ressamı olarak itibar gören" Samuel Cooper, *Interregnum* sırasında ün kazanmaya başlamıştı. Ressamlar, genişleyen edebiyat pazarının sunduğu fırsatlara da ortak olmaya başladılar; 1650'lerden itibaren sayfaları kabartma resim ve harflerle süslenmiş kitaplar artan sayılarda yayınlanmaya başlandı. Yine *Interregnum* sırasında Sir Roger Pratt, Coleshill'de İngiliz kır evlerinin en güzellerinden birisini, Inigo Jones'un Klasik tarzının adaya uyarlanmış bir örneğini yaptı. (Bu ev 1952'de yandı.) Kraliyet sarayını konuk etmeyi uman adamlarca tercih edilen *Palladian* (Rönenasns – ç.n.) tarzı içeri bakan avlulu evler, sarayın ortadan kalkışından sonra görülmedi. Bunların yerini, sarayın gözüne girmek için o kadar masraf yapmak istemeyen beyefendiler tarafından yaptırılan sağlam, kare ya da dikdörtgen blok evler aldı. Bu evler, sahiple-

rinin egemen olduğu ya da olmak istediği dönümlerce araziye bakıyordu. *Interregnum* sırasında hakim olan bu yeni, "sanatçı üslubu", "doğramacı ve taş ustalarının dükkânlarında geçerli olan nüfuz edilemez bir anonimliğin etkilerinin var olduğu son İngiliz tarzı" olarak tanımlanmıştır.[10]

Restorasyon yabancı ressamların hakimiyetini geri getirdi. Lely aslında İngiltere'ye 1640'larda gelmişti; ancak (onu şövalye yapan) II. Charles'ın saltanatında, saraydaki itibarı, John Riley ve okulu gibi uygulamacıların "büyük yabancı rakiplerden daha alt düzeyde" işlev yerine getirmelerine neden oldu. Cromwell ve Milton'un büstlerini yapmış olan Edward Pierce, 1660'tan sonra esas itibariyle taşçı ve oymacı olarak çalışmak zorunda kaldı. Kilise abideleri ve şömine süslemelerine artan talep, daha fazla sayıda zanaatkâra ekonomik bağımsızlık şansı vermiş olmalıdır; ama daha üst bir düzeyde Restorasyon sanattaki yerli gelenek için yıkıcı olmuştur. Mimaride saray tarzları daha az, toprak sahibi sınıfın zevkleri daha fazla geçerli oldu: yüzyılın ikinci yarısının büyük mimarlarının tümü Britanyalıdır – Pratt, Wren, Hawksmoor ve Hollandalı babasına rağmen bir İngiliz olan Vanburgh.[11]

10 Summerson, *Architecture in Britain, 1530-1840*, s. 97

11 Whinney ve Millar, *English Art, 1625-1714*, s. 188, 253-5.

11

SONUÇ, 1640-60

İnsanların en bayağısı ve ülkenin en kepazesi, halkın en aşağısı, gücü eline geçirmiş; Taht'ı ayakları altında almış; Parlamento'yu aldatmış ve kötüye kullanmış; yasaları çiğnemiş; krallığın soylularını ve gentry*'sini yok etmiş ya da ezmiş.*

– Denzil, Lord Holles, *Memoirs* (1649, yayınlanması 1699)

Halk ne zaman kendi özgürlüğü için mücadele etse, kazandıkları zaferle ellerine nadiren yeni efendilerden başka bir şey geçer.

– George Savile, Halifax Markisi

1640-1660 arasında geçen on yılların etkilerini özetlemeye çalıştığımızda, öyle görünüyor ki iki çelişkili noktaya değinmemiz gerekir. Birincisi, pek çok açılardan 1789 Fransız Devrimi'yle karşılaştırılabilecek çok büyük bir devrim olmuştur; ikincisi, 1789'la paralellik kurduğunuzda görülebileceği gibi bu çok eksik bir devrimdir.

Büyük bir devrim. Fransız modeli mutlak bir monarşi, bir daha asla mümkün değildi. Despotizmin araçları, *Star Chamber* ve *High Commission* (Yüksek Komisyon) ebediyen lağve-

dilmişti. Strafford, hüsrana uğramış Richelieu olarak tanımlanmıştı; Strafford'un savunduğu her şeyin hüsrana uğraması tam ve kesindi. II. James bile, en çılgın anlarında 30 Ocak 1649'da ne olduğunu asla unutmamıştı; ne de bakanları ya da uyruklarını unutmuştu. Vergilerin Parlamento tarafından kontrolü, bu kontrol yasalarla ne kadar yapılabilirse, o kadar sağlanmıştı. Kilise mahkemeleri dişlerini kaybettiler. 1660'tan sonraki *Clarendon Code,* nonconformist* tarikatları yok edememişti. Piskoposlar bir daha asla hükümetleri kontrol edemediler. Ülke, Kral, Lordlar ve Piskoposlar olmadan yönetilmeyi başardı; ama bundan böyle Avam Kamarası'nın temsil ettiği kişilerin gönüllü işbirliği olmadan asla yönetilemeyecekti. 1640'tan sonra onların görüşlerini, ister din ya da dış politika, vergilendirme; ya da isterse yerel yönetimde olsun uzun süre dikkate almamak mümkün değildi. Bunlara rağmen, tamamlanmamış bir devrim. 1644 yılında George Wither, kralcıların müsadere edilen topraklarının, özellikle "onları köylü yapmak amacıyla" toptan satılmasını önermişti. Ancak öyle bir şey olmadı. Ne de, Ordu, Hugh Peter'in arzu ettiği gibi, "köylülere özgürlüğü öğretmekte" kullanıldı. Liyakate açık bir kariyer toplumu kurulamadı. Oy hakkının kalıcı bir şekilde genişletilmesi ya da yeniden düzenlenmesi sağlanamadı, bir hukuk reformu yapılamadı. Mülkiyet transferi daha küçük insanlara yarar sağlamadı ve ekonomik pozisyonları savunan hareketlerden bir sonuç çıkmadı. Ondalık vergi ve Devlet Kilisesi varlığını sürdürdü; dinsel hoşgörü (geçici olarak) 1660'ta sona erdi. Dinsel muhalifler bir buçuk yüzyıl süreyle siyasal hayattan kovuldular.

1640'la 1660 arasında ancak birisi başarılı olan iki devrim olmuştu. 1641'de Sir Thomas Aston, "gerçek özgürlüğün", "yasaya göre kesin olarak biliriz ki, karılarımız, çocuklarımız, hizmetkârlarımız, eşyalarımız, bizim kendimizindir, kendimiz için inşa eder, sürer, eker, biçer hasat ederiz" anlamına geldiğini söylüyordu. Bu "özgür" olanların yönetimini, gerek mutlakiyetçi olabileceklere, gerekse "hizmetkârlarımız", demokratlara karşı savunmak anlamına geliyordu. Ve bu başarılmıştı. Yerel yönetimlerde *J.P.*'ler kendilerini yalnızca yukardan gelen

paternalist müdahalelerden kurtarınakla kalmadılar fakat ayrıca bulundukları makamların demokratik yollarla seçilmesini öneren *Leveller* girişimlerini de yenilgiye uğrattılar. *Common law*, hem kraliyet hem de Kilise mahkemeleri üzerinde hem de onu ıslah etmek ve rasyonelleştirmek isteyen radikal reform girişimleri üzerinde zafer kazandı. Feodal tasarruf biçimleri ilga edildi; ne var ki *copyhold*'u korumayı ve çitlemeleri engellemeyi amaçlayan hareket yenilgiye uğratıldı. Bir sonraki yüzyıl tarımsal refaha ve tarıma açılan arazinin artışına tanık olacaktır; ayrıca, kendi toprağında çalışan küçük yetiştiricinin de yok olduğunu görecektir. Sanayide, tekeller ve hükümet müdahaleleri sona erdirildi: zanaatkârlar işverenlerin ve piyasanın insafına terk edildi. Topraksız proletaryanın yükselişi uzun zamandan beri devam eden bir süreçti ama bundan böyle kaçınılmaz bir süreç oldu. Büyük şirket tüccarı ve *City*, istedikleri dış politikayı elde ettiler ve mutlak serbest ticaret hareketine galebe çaldılar. Dinde, yüksekten uçan Laud'cular bir daha asla siyasal bir tehdit oluşturmadı; ne ki, İç Savaş'ın kazanılmasında çok tayin edici bir rol oynayan radikal tarikatlar, Kilise ve devletin birliğine son vermeyi ve bunun yerine demokratik gönüllülük esasına dayanan bir sistemi geçirmeyi başaramadılar.

1660 uzlaşması ile, her iki taraftaki idealistler feda edildi. *Major-General* Harrison'un bağırsakları halkın gözleri önünde çıkartıldı; *Quaker*'lar ve diğer tarikatlar işkence altında yeraltına sürüldüler: öte yandan daha küçük *Cavalier*'lerin pek çoğu, kayıpları ve ıstırapları için hiçbir ödün elde edemediler. Dünyanın mirasına konan bu adamlar, yoldaşlarını celladın bıçağına teslim edip, kendisi bir baronluk kapan John Downing gibi katı-yüzlü işadamları; Albemarle Dükü olan George Monck gibi vurdumduymaz profesyoneller (bir papaz onun yüzüne karşı, "bazı adamlar aşağılık çıkarları için üç krallığa ihanet ederler" demişti); "Eğer Charles Stuart gelirse, ona karşı savaş açanlar için iyi olacak, zira onların oyuyla gelmiş olacak" diyen William Prynne gibi eski *Presbyterian*'lar; 1660'tan önce ve sonra Plantasyonlar Komitesi'nin müreffeh üyesi Sir Anthony Ashley-Cooper gibi, eski kralcı, eski Cromwell'cilerdi. "Hukukçu-

ların ve ruhbanın ahlâksız çıkarları" radikallere ağır geldi ve 1660'ın asıl galipleri, 1640-1'de Laud ve Strafford'a karşı birleşen; ve özgürlüğe ve mülkiyete karşı bu kez çok başlı ejderhadan ve tarikatçıların Ordusu'ndan gelen yeni tehdide karşı da birleşen o muhafazakârlardı. 1660 yılında, *gentry* yeniden birlik olabildi, çünkü iç savaş bölünmesinin çizgisi, farklı siyasal, dinsel ve ekonomik beklentileri olsa da, kültürel bağları ve önyargıları ortak olan bir sınıfın içinden çekilmişti. Ocak 1660'ta, muhtıra yazarı John Evelyn, Londra Kulesi'nin Parlamento yanlısı Müdürünü, Kraldan yana çıkmak için ikna etmeye çalıştığında, görüşmeleriyle ilgili şunları yazacaktı: görüşmelerimin, "hayatımı büyük tehlikeye attığını ve Albay'ın benim okul arkadaşım olduğu için beni ele vermeyeceğini biliyordum" Bu, "eski okul bağlantısı"nın erken ortaya çıkışı sembolikti.

Interregnum'un kalıcı bir başka mirası da, mülk sahibi adamlar arasında nizami orduya karşı olan nefretti. 1640'tan önce, monarşinin Parlamento'nun bağımsızlığına karşı bir ordu kullanabileceğinden korkuyorlardı; 1646'dan sonra kendi Ordusu, zaferin semerelerinden onları yoksun bırakma tehdidinde bulunuyordu. Ajitatörlerin doktrinleri toplumsal istikrarı ve "özgürlerin" özgürlüğünü tehdit eder görünüyordu. Cromwell'in Ordusunun da Parlamento'nun hükümranlığına saygısı, I. Charles'ın saygısı kadar azdı ama o ordu çok daha güçlüydü; *Major-General*'ler kutsalların kutsalını, yerel yönetimleri ve Parlamento seçimlerini işgal etmişlerdi. Bir daha asla!

İnsan düşüncesindeki büyük devrim –Leveller'ların Hobbes'un ve Harrington'un özetlediği, siyasal sorunların çözümünün görüşme ve tartışmayla bulunabileceği; fayda ve şahsi çıkar meselelerinin ilahiyat ve tarihten daha önemli olduğu, ne antikacı gibi araştırmanın ne de Kutsal Kitaplara bakmanın memleketin barışını, düzenini ve refahını sağlamanın iyi yolu olduğu yolundaki genel kavrayış– bu on yıllardan başlar. Bu öylesine büyük bir entelektüel devrimdi ki, insanların bundan önce nasıl düşündüklerini algılamak bizim için zordur.

Dolayısıyla *Puritan* devrim yenilgiye uğratılmış olsa da, ne düşüncelerdeki devrim; ne Restorasyon'dan sonra *Royal Soci-*

ety'yi kuracak olan aynı adamların bilimde yaptığı devrim; ne de aynı *Royal Society*'nin kutsallaştıracağı nesirdeki devrim geri döndürülebilirdi.[1] 1660'ta uzlaşamayacak adamların, Milton'un ve *Leveller*'ların düşünceleri, yer altına itilmiş olsa da öldürülemezdi. "Bana vicdanıma göre serbestçe öğrenme, ifade etme, tartışma özgürlüğünü veriniz" demişti Milton. "Gerçek adeta Kadirimutlak'tır; kendini muzaffer kılmak için politikalara, stratejilere ya da ruhsatlara ihtiyacı yoktur; bunlar onun gücüne karşı yanlışın desise ve savunmalarıdır. Ona yalnızca yer açın ve uyurken onu bağlamayın Yasaklamaya gelince; gözümüze ilk görünüşü pek çok yanlıştan daha az makul ve daha az görünür olan önyargı ve görenekle bulandırılmış ve karartılmış gerçeğin kendisinden daha fazla yasaklanmış bir şey olamaz." *Areopagitica*'da öngörülen, kitapların yayınlanmadan önce sansür edilmediği toplum, hiçbir zaman gerçekleşmedi ama Milton'unki gibi sözler unutulamazdı. *Leveller*'lar neredeyse unutuldular ama onların düşünceleri yeraltında yayılmaya devam etti. Restorasyondan bir yüzyıl sonra Goldsmith'in Wakefield Papazı haykırıyordu: "Bütün insanlar kraldır. Ben de kralım. Hepimizin doğal olarak Taht üzerinde eşit hakkı vardır; hepimiz aslen eşitiz." Ve ekliyordu; "Bu, bir zamanlar *Leveller* denilen bir grup dürüst adamın kanaatiydi" Catherine Macaulay ve diğerlerinin yazılarıyla *Leveller*'ların düşünceleri 1760'ların radikal geleneğine aktarıldı ve Amerikan ve Fransız devrimlerinin hazırlanmasında üstlerine düşen rolü oynadı.

1 Aşağıda "Din ve Düşünce" başlıklı 15'inci bölümün sonuna bakınız.

ÜÇÜNCÜ KISIM

1660-1688

12

Olayların Anlatısı

Avam Kamarası ...lordların ve Kilise'nin mülklerinin varisi olunca aynı şekilde işlerin doğası gereği onların gücünü de ele geçirdi ...Ya mülkiyeti eski hükümetinize geri vermeli ve Krala ve lodlara arazilerini iade etmelisiniz, ya da şimdi olduğu gibi, hükümetleri mülkiyete geri döndürmelisiniz.[1]

– Henry Nevill, *Plato Redivivus* (1681)

II. Charles, saltanatını resmen 30 Ocak 1649'dan başlattı. 1 Haziran 1660 tarihli bir Yasa, Uzun Parlamento'nun tamamen feshedildiğini ve mevcut Meclis'in (*Convention*), Kral tarafından toplantıya çağrılmadığı halde yasal bir Parlamento olduğunu ilan etti. Bir diğer Yasa, Kral'ın dönüşünden itibaren başlayan hukuki muamelelerin devamını düzenledi ve *Interregnum*'un bütün hukuki kararlarının temyiz hakkına sahip olduğunu teyit etti. Dolayısıyla anayasal incelikler korunmuş oluyordu. Vesayet Mahkemeleri'nin (*Court of Wards*) ve kralın satın alma önceliğinin (*purveyance*) lağvedilmesi bir statüyle teyid edildi: Charles, bira, elma şarabı ve çaydan elde ettiği vergi kaybı-

1 Dikkat edilirse ikinci cümle, her ne kadar Nevill bunu açıkça söylemeyecek kadar tedbirliyse de, Avam Kamarası'nın lordların ve kilisenin olduğu kadar Kral'ın mülküne de el koyduğunu ima etmektedir.

na karşılık yılda 100.000 sterlinlik bir hibe ile tazmin edildi. Seyrüsefer Yasası'nın (*Navigation Act*), gözden geçirilmiş yeni bir şekli 4 Eylül'de kabul edildi. Orduya ödenmek üzere yaklaşık 1 milyon sterlin oylandı. Bir Tazminat Yasası (*Act of Indemnity*)* önceki on yılların düşmanlıklarından kaynaklanan tüm suçları affetti ama çoğu kral katili olan 57 kişiyi bundan hariç tuttu. Bunların 30'u ölüme mahkum edildi ve içlerinden 11'i idam edildi. Breda Deklarasyonu'nda müphem bir şekilde sözü verilen arazi hesaplaşmasının zor olduğu anlaşıldı. Kilise, Taht ve Kralcıların müsadere edilen arazileri (en azından teoride) iade edildi; *Interregnum* sırasında özel olarak satılan araziler buna dahil edilmedi. İrlanda'da *Act of Settlement* (1661) ve *Act of Explanation** (1665) maceraperestlere ve askerlere ellerindeki arazinin üçte ikisini bıraktı; birkaç bin Katolik 1641'de sahip oldukları arazileri geri alamadılar. İrlanda'daki ekilebilir iyi arazilerin en az üçte ikisi artık, pek çoğu toprağının başında bulunmayan Protestanlar tarafından sahiplenildi. İngiltere'de işinden çıkarılmış papazlar, eski görevlerine iade edildiler ama Breda'da sözü verilen dinsel hoşgörüyü hayata geçirmek için herhangi bir yasa çıkarılmadı. 25 Ekim'de Kral, hiçbir zaman toplanmayan ulusal kilise meclisinin kararına bağlı olmak koşuluyla tamamen geçici nitelikte özgürlük tanıyan bir Deklarasyon yayınladı. 9 Aralık'ta *Convention* Parlamentosu dağıtıldığında din konusunda herhangi bir çözüme ulaşılamamıştı.

Bu Parlamento'nun halefi ve on sekiz yıl devam eden *Cavalier* ya da *Pensioner* Parlamento 8 Mayıs 1661'te toplandı. *Clarendon Code*'u (*Corporation Act*, 1661*; *Act of Uniformity*, 1662*; *Conventicle Act*, 1664*; *Five Mile Act* 1665*) olarak bilinen bir dizi çok ciddi yasayı kabul etti. Bunların amacı *nonconformist*'leri merkezî ve yerel yönetimlerden dışlamaktı. Kilise mahkemeleri, çok önemli bir istisna olan *High Commission* dışında yeniden ihdas edildi. *Triennial Act* (1664), her ne kadar 1641 Yasası'yla belirlenen otomatik müeyyidelerden hiçbirine sahip olmasa da Parlamentoların her üç yılda bir toplanmasını talep ediyordu. Mayıs 1662'de Charles, çeyiz olarak Tanca ve Bombay'ı getiren Braganzalı Catherine ile evlendi. Aynı yıl

Dunkirk Fransa'ya satıldı. Bu, Lord Chancellor Clarendon'un ülkede sevilmez hale gelmesine yardımcı oldu. Kızının, Kral'ın kardeşi, York Dükü James'le 1660'ta evlenmiş olmasına rağmen sarayda da zaten etkisini kaybediyordu. Clarendon İkinci Hollanda Savaşı'na (1665-67) karşıydı; buna rağmen, yenilgi, 1665 Büyük Veba Salgını ve 1666 Londra yangınıyla birleşerek bir dizi felakete yol açınca suçlandı. 1667 Haziran'ında Hollanda filosu Thames'de yelken açıp Medway'deki İngiliz gemilerini tahrip edince, İngiltere barış yapmak zorunda kaldı. Düşmanları bir tertiple Kasım 1667'de azledilmesini sağladılar; ülkeden kaçtı ve sürgünde öldü.

Ondan sonraki yönetim halk arasında, önde gelen beş bakanın adlarının –Clifford, Arlington, Buckingham, Ashley ve Lauderdale– baş harfleri nedeniyle Cabal diye tanındı. Bu hükümet döneminde Kral ikili bir dış politika izledi. İngiltere, 1668'de Fransa'ya karşı Hollanda ve İsveç'le üçlü bir ittifak oluşturdu; ancak 1670'te Charles, XIV. Louis ile Dover'de gizli bir anlaşma yaptı ve bununla krallığın durumu elverdiğinde kendini Katolik ilan etmeye söz verdi. Bunun karşılığında para yardımı aldı. Devletin 1673'te iflasına (*Stop of the Exchequer* /Hazinenin Borçlarını Ödeyememesi)) rağmen, 1673 Mart'ında Charles, Fransa ile birlikte Üçüncü Hollanda Savaşı'na kalkıştı. Savaşın ilan edilmesinden iki gün önce Katolik ve Protestan muhaliflere kısmi din özgürlüğü veren bir *Declaration of Indulgence** (Hoşgörü Deklarasyonu) yayınladı. Parlamento, Kralın bu şekilde ceza yasalarının uygulanmasını kendi yetkisiyle durdurmasına karşı çıktı ve *Test Act* (1673*) ile dar Anglikan politikası özelliğini teyit etti. Bu Yasa, sivil ya da askerî herhangi bir makamın sahibi olanların İngiltere Kilisesi'nin ritüellerine uygun ant içmesi, üstünlük ve sadakat yemini etmesi ve Katolik ayini doktrinine karşı bir açıklama yapması konusunda ısrar ediyordu. Sonuçta York Dükü, Donanma Yüksek Komutanlığından, Clifford Maliye Bakanlığından istifa etti. Artık Shaftesbury Earl'ü olan Ashley'in azledilmesiyle hükümet çöktü.

Maliye bakanı olarak Clifford'un yerine, kısa süre sonra Danby Earl'ü olacak Sir Thomas Osborne geçti. Hollanda sa-

vaşı 1674'te sona erdirildi ve Danby, rüşvet ve makam dağıtma yoluyla bir Parlamento çoğunluğu oluşturmaya girişti. Yönetiminin (1674-79) büyük kısmında Parlamento oturumlarına ara verildi ve Charles, XIV Louis'den gelen para yardımlarına dayandı. Bununla birlikte Danby'nin kendisi Fransa karşıtıydı ve 1677'de York Dükü'nün büyük kızı Mary ile, Protestan Orange'lı William arasında bir evliliği gerçekleştirmeyi başardı. Ama ülkede, Kral ve çevresinin Fransız ve Papacılık yanlısı eğilimleri konusunda genel olarak büyük bir korku gelişiyordu. 1678 de maceraperest Titus Oates, Kralı öldürmeye, Protestanları katletmeye ve Fransa'nın İrlanda'yı istila etmesine yönelik bir Papalık komplosu iddialarını ifşa etti. Oates'un ifşaatını yaptığı *J.P.* 1678 Ekim'inde öldürülmüş olarak bulundu ve panik başladı. 31 Ekim'de Avam Kamarası, "Kral'ı katletmek ve öldürmek ve hükümeti devirmek ve Protestan dinini söküp atıp yok etmek için papacı reddiyeciler tarafından tertiplenen ve yürütülen şeytani ve lanetli bir komplo yaşanmıştır ve hâlâ devam etmektedir" diye karara vardı. Pek çok Papacı zanlı idam edildi. York Düşesi'nin sekreteri Coleman, tutuklandığında gerçekten de Papacı bir komplo içinde yer aldığı anlaşıldı. Bu arada Paris'teki İngiltere Elçisi, Ralph Montagu, Danby'nin Parlamento'dan kurtulmak için Fransa'dan para yardımları aldığını ifşa etti ve Aralık ayında Danby görevinden alındı ve azledildi. Katolik James'i Taht'a geçme hakkından mahrum bırakmak ve onun yerine Charles'ın gayrimeşru oğlu Monmouth Dükü'nü Taht'a çıkarmak için bir hareket başlatıldı. 24 Ocak 1679'da Parlamento feshedildi. Charles, Monmouth'un gayri meşru olduğunu açıklayan bir deklarasyon yayınladı; York Dükü, İsyanyol Hollanda'sında gönüllü sürgüne gitti.

Kısa aralıklarla üç Parlamento birbirini izledi. Birincisi 1679'un Mart ve Temmuz ayları arasında toplandı. Danby'nin görevden alınması yeniden ele alındı ve Kral *Great Seal*'a (Büyük Mühür) dayanarak onu affettiğini açıkladı. Avam Kamarası bu işlemin yasa dışı olduğu yönünde karar verdi ve Danby, Londra Kulesi'ne gönderildi. Shaftesbury, yeniden yapılanan hükümette, Konsey'in Lord Başkanı yapıldı. Bu parlamento *Ha-*

beas Corpus'a Ek Yasası'nı kabul etti ve önce toplatılmayıp sonra feshedildiğinde, (James'in Taht'a çıkışını önlemek için) bir *Exclusion Bill** (Dışlama Yasa Tasarısı) üzerinde çalışıyordu. Shaftesbury görevden alındı. Eylül ayında Monmouth (Hollanda'ya) sürgüne gönderildi ve York Dükü İskoçya'yı yönetmek üzere geri döndü.

Bir sonraki Parlamento Ekim 1679'da toplandı ama derhal toplantıları iptal edildi. Saraylılardan –Sunderland, Godolphin, Lawrence Hyde, "*the* Chits"ten ("Şımarık Çocuklar")– oluşan yeni bir hükümet oluşturuldu. Parlamento çalışmalarına bir yıl kadar ara verdi. Yeniden toplandığında Avam Kamarası, Lordlar Kamarası'nda Halifax Markisi'nin çabalarıyla reddedilen ikinci bir Dışlama Yasası kabul etti. Ocak 1681'de Avam Kamarası, Dışlama Yasa Tasarısı kabul edilinceye kadar herhangi bir ödenek ayrılmamasına karar verdi; ve bu parlamento feshedildi. Bu Parlamento'nun çalışmalarına ara verdiği sıradadır ki yeni parti etiketleri ortaya çıkmaya başladı. Saraya karşı olanlar Kralın Parlamento'yu toplamama ya da feshetme yetkisine karşı dilekçeler örgütlediler; muhalifleri bu dilekçeleri nefretle karşıladı. Dilekçeciler (*Petitioners*) ve Nefret Edenler (*Abhorrers*) yaftaları, daha sonra Whig ve Tory olarak bilinecek iki partiye işaret ediyordu.

1681 Mart'ında Charles son Parlamentosu'nu Kralcıların kalesi olan Oxford'da topladı. Avam Kamarası bir diğer Dışlama Yasa Tasarısı getirdi ve bir hafta sonra Parlamento feshedildi. Charles yeniden finansal destek için Fransa'ya bağımlı olmaya itildi. 1682 ilkbaharında York Dükü İngiltere'ye döndü. Jeffreys, *Lord Chief Justice* (Başyargıç) ve *Privy Council* üyesi olarak atandı. 1681'de geçici olarak dışlamayı kabul ettiği için görevinden alınan Sunderland işine geri döndü. Whigs ve dinsel muhaliflere karşı yasaya dayalı bir terör egemenliği başladı. Shaftesbury, vatana ihanet suçuyla tutuklandı ama bir Londra jürisi tarafından aklandı. Hollanda'ya kaçtı ve 1683'te orada öldü.

1682-3 yıllarında hükümet şehir ve *borough* tüzel kişilik beratlarını askıya aldı ya da iptal etti. Bunlar daha sonra saraya yakın seçmenler ve jüriler oluşturacak şekilde yeniden bi-

çimlendirildi. 1683'te Londra'ya zorla kabul ettirilen yeni berata göre hiçbir belediye başkanı, şerif ya da yargıç kraliyet onayı olmadan atanamayacaktı. Aynı yıl, Kralı ele geçirmeye yönelik *Rye House Plot** (Rye House Komplosu) pek çok önde gelen Whig'in tutuklanmasına ve yargılanmasına neden oldu. Monmouth saklandı, Essex Earl'ü Kule'de intihar etti; Lord Russell ve Algernon Sydney, her ikisi de komploda aktif rol almamış olsalar da idam edildiler. Sydney, yalnızca, belirli koşullarda hükümetlere direnilebileceği görüşünü savunduğu için suçlandı: bu da yayınlanmamış bir risaledir. 1684'te Oates hapsedildi ve Danby ve bazı Katolik lordlar serbest bırakıldı. *Triennial Act*'e göre, Parlamento'nun 1684'te toplanması gerekiyordu ancak Charles 1685'deki ölüm tarihine kadar başka bir parlamentoyu toplantıya çağırmadı. Ölüm döşeğinde kendisinin bir Papacı (Katolik) olduğunu açıkladı.

II. James Taht'a barış içinde çıktı. *Borough* tüzel kişilik beratlarının yeniden biçimlendirilmesi sayesinde, 1685 Mayıs'ında toplanan Parlamento, 1661'den beri toplanan parlamentolara göre saraya daha yakındı. James için yılda yaklaşık 2 milyon sterlinlik, Taht'a çıktığında Charles'a sağlananın neredeyse iki katı, bir geliri onayladı. Parlamento çalışmalarını sürdürürken iki ayaklanma oldu. Argyll Earl'ü İskoçya'yı istila etti; ve 1685 Haziran'ında Monmouth, Lyme Regis'e (İngiltere'nin batısında küçük bir sahil kasabası – ç.n.) çıktı. Her iki ayaklanma da birkaç haftadan fazla sürmedi. Her iki lider de idam edildi ve vahşice misillemelere girişildi. Monmouth'un Sedgemoor'daki yenilgisinden sonra güney batıdaki Yargıç Jeffrey'in Kanlı Mahkemeleri (*Bloody Assizes*) ün kazandı. James bu durumu devamlı (nizami) bir ordu talep etmek için kullandı. Londra'nın hemen dışında 16.000 adam toplandı. Ordu subaylarının bazıları, her ne kadar henüz yürürlükten kaldırılmamış olan *Test Act*'e göre görev yapmaktan men edilmiş olsalar da, Papacılar'dan oluşuyordu. Ekim 1685'te *Test* ve *Corporation Yasaları*'nın yürürlükten kaldırılmasına taraf olmak istemeyen Halifax görevinden alındı.

James meydan okumayı talihsiz bir zamanda yapmış oldu. Halifax'ın görevden alındığı ay XIV Louis'nin Nantes Ferma-

nı'nı iptal etmesi üzerine Fransız Protestanlarının uzun süren ıstırabı başlamış oldu. Parlamento, nizami bir ordu yerine milislerin örgütlenmesi gerektiğini önerdi. James Parlamento'nun çalışmalarını askıya aldı ve bir daha hiç toplanmadı. Danışıklı bir dava ile (*Godden Hales'e karşı*) yargıçlar, Kral'ın *Test Act*'i iptal etme hakkını savundular. 1686'da, Papacı Tyrconnel Earl'ü, Katolik bir ordunun kurulma sürecinde olduğu İrlanda'ya yönetici seçildi. (1688'de 3.000 İrlanda askeri İngiltere'ye gönderildi.) 1686 yılında donanma da Katolik bir amiralin, Sir Roger Strickland'ın komutasına teslim edildi. Bir Cizvit olan Edward Petre *Privy Council* üyesi yapıldı. *Lord Privy Seal* de (Kraliyet Mührünü taşıyan Lord), Wardour'lu Arundell, bir Katolikti. Başbakan Sunderland, 1688 Haziran'ına kadar Katolik olduğunu ilan etmedi ama kuşkusuz Protestanlık konusunda vicdani endişeleri yoktu. Papalığın bir elçisi resmen kabul edildi. Londra'da Fransisken, Dominiken ve Benediktin Evleri açıldı. 1641 yılında yasadışı sayılan Yüksek Komisyon'dan farkı olmayan bir *Court of Commissioners for Ecclesiestical Causes* (Kilise Davaları İçin Komiserler Heyeti Mahkemesi) kuruldu. Bu mahkeme Oxford ve Cambridge kolejlerine Katolikleri sokmak için kullanıldı. Oxford Magdelen Koleji'nin direnişi, Oxford Piskoposu itaatkâr Samuel Parker'ın koleje Başkan seçilmesinden önce yirmi beş kişinin işinden olmasına yol açtı; kısa bir süre sonra onu Papa'nın bir temsilcisi (*Vicars Apostolic*) izledi.

1687 Nisan'ında James bir Hoşgörü Deklarasyonu (*Decleration of Indulgence*) yayınladı, *Test* yasalarını askıya aldı ve Protestan ve Katolik dinsel muhaliflere kamusal ibadet özgürlüğü tanıdı. Parlamento toplandığında bu Deklarasyon'la aynı görüşte olacağından kuşku duymadığını açıkladı. Bir sonraki Parlamentosu'nun öncekilerden daha itaatkâr olmasını sağlamak amacıyla şehir tüzel kişiliklerinin yeniden biçimlendirilmesine devam edildi. James, her ne kadar pek başarılı olamadıysa da *county* seçimlerini etkilemek için hazırlıklar yaptı. 1688 Mayıs'ında ikinci bir Hoşgörü Deklarasyonu yayınlayarak Parlamento'nun Kasım ayından önce toplanacağına söz verdi. Piskoposlara bu Deklarasyonu krallıktaki bütün kiliselerde iki Pa-

zar üst üste okutmaları emredildi. Başpiskopos Sancroft'un önderliğinde yedi Piskopos, dinsel muhaliflere hoşgörüyü reddeden statülerden vazgeçme yetkisi olmadığı gerekçesiyle bu emri geri alması için Kral'a dilekçe verdiler. Piskoposlar Kule'ye gönderildi ve haklarında küçük düşürücü fesat suçlamasıyla kovuşturma başlatıldı. Haziran ayında aklandılar. Aynı ay içinde James'in Kraliçesi ona bir erkek çocuk, James Edward'ı, doğurdu. Bu bardağı taşıran son damla oldu. Orange'lı William'a, aralarında Londra Piskoposu, Danby, Sydney, Russell ve Cavendish'in de bulunduğu yedi İngiliz tarafından imzalanan bir davetiye gönderildi.

William İngiltere'yi istila için hazırlıklarını yaparken James telaşla geri adım attı. Sözü verilen Parlamento toplandığında Katoliklerin Avam Kamarası'nda yer almamaya devam edeceğini duyurdu. Filonun başına bir Protestan getirildi. 1679'dan beri verilen bütün belediye beratları iptal edildi. Kilise Komisyonu lağvedildi. Bazı Papacı Yöneticiler (*Lord Lieutenants**) işten çıkarıldı; Magdelen'den atılanlar geri alındı. Ama artık çok geçti. William'ın istilası uzun süre gecikti; ama Guy Fawkes Günü'nde (5 Kasım), 11.000 piyade ve 4.000 süvari ile Torbay'a ayak bastı. Yavaş yavaş asilzadeler ve *gentry*, İngiltere'nin bu son kez vuku bulan istilasında, onun yıldırıcı gücü karşısında etrafında toplandılar. Danby Yorkshire'i ele geçirdi; Lord Delamere Cheshire'de, Devonshire Cavendish Earl'ü Nottinghamshire'de ayaklandı. James'in destekçileri, başta kızı Prenses Anne ve Anne'in gözdesi Lord Churchill, *hep birlikte*, onu terk ettiler. James karısını Fransa'ya gönderdi ve önce parası ödenmeden orduyu dağıtma emri verdikten sonra kendisi de onu izlemeye çalıştı. Anarşi Londra'yı tehdit ediyordu ve bir grup asilzade William'ı ordusuyla birlikte gelip düzeni sağlamaya davet etti. James Kentli balıkçılar tarafından biçimsiz bir zamanda ele geçirildi ve Londra'ya geri getirildi; ama yeniden kaçmasına izin verildi ve o yılın sonuna gelindiğinde Fransa'daydı.

13

EKONOMİ

Ülkenin kalbine en yakın olan şey ticaret ve onunla ilgili her şeydir.

– II. Charles'dan kız kardeşine, 14 Eylül 1668

Arazi

Ocak 1660'ta Monck, devrim döneminde arazi satın alanların gayet önemli çıkarlara sahip olduklarını, ülkedeki herhangi bir düzenlemede onların endişelerinin görmezlikten gelinemeyeceğini ifade ediyordu. Breda Deklarasyonu, araziyle ilgili hibe, satış ve satın almaya ilişkin her şeyin, "ilgili herkesin en adil bir şekilde tatmin edilebileceği" Parlamento'da belirlenmesine söz veriyordu. Sonunda bir uzlaşmaya varıldı. Kilise, Taht ve Kralcıların müsadere edilmiş olan mülkleri iade edilecek, ama Kralcıların özel olarak satmış oldukları araziler geri verilmeyecekti. Uygulamada bu pek çok şeyin özel pazarlığa bırakıldığı anlamına geliyordu. Oliver Cromwell'in oğlu Henry bile, çeşitli araçlarla kendisine hibe edilmiş mülklerin çoğunu elinde tutmak ya da satmak yolunu bulmuştu. Henrietta Maria'nın çeyiz arazilerini satın alanlardan geri almak için yasal yollara başvurmaya değmeyeceği düşünülmüş, bunun yerine Ana Kraliçe'ye taz-

minat ödenmişti. Restorasyonu sağlamada kendini göstermiş olan birisinin, uygun koşullarla uzun dönemli kiralama şansı büyüktü. Bu tür kiralamalar "*Coldstreamer*"lardan (Monck'un askerleri) asla esirgenmemişti. 1663 yılında kraliyet topraklarından beklenen gelir 1660 değerinin yarısı kadardı.

Kralcıların arazilerini satın alanların pek çoğu da daha az talihli değildi. Newcastle Düşesi, "Tazminat ve Bağışlama Yasası (*Act of Indemnity and Oblivion*)*, tüm Kralcı partiye büyük bir mania ve engel olduğunu kanıtladı" diye şikâyet ediyordu. Kocası, arazilerini geri alabilmek için Parlamento'dan özel bir Yasa çıkartmıştı ama buna rağmen topraklarının bir kısmını geri almayı başaramadı. Dolayısıyla bir Dükün sahip olduğu etki ve krediye sahip olmayan ikinci derece kralcıların karşı karşıya kaldıkları güçlükleri tahmin edebiliriz. Pek çoğu, topraklarını geri alabilmek için fena halde borca battılar ve bazı aileler finansal sıkıntılarından hiçbir zaman kurtulamadılar. Restorasyon'un arazi düzenlemesi, "anayasanın düşmanlarını efendi yaptı; aslında üç ülkenin ganimetinin efendisi yaptı" diyordu Roger L'Estrange. "Bazı kralcılar için İç Savaş'ın gerçek maliyeti çocukları için yoksul evlilikler yapmaları oldu" diye yazıyordu Profesör Habakkuk. Mütevazı çeyizleri olan hanımefendiler zengin tacirlerin kızlarıyla evlilik pazarında rekabet edemezlerdi.

Newcastle Dükü, borçlarını ödeyebilmek için 56.000 sterlin değerinde arazi sattı. Daha sonra, geri dönen pek çok kralcı gibi, arazisini iyileştiren bir toprak sahibine dönüştü. Tarım yazarı Houghton, "bizim o insanlık dışı iç savaşlarımızdan sonra topraklarda yapılan büyük iyileştirmelerden" söz ediyordu. "Daha önce düşünmenin ne olduğunu bilmeyen bizim *gentry* öylesine çalışkan oldu ve İngiltere'nin daha önce hiç görmediği kadar büyük [bir] iyileştirme gerçekleştirdi" Pazar ekonomisi, o zamana kadar daha feodal ve pederşahi ilişkilerin egemen olduğu bölgelere yaygınlaştırıldı. Selden, kiracıların lordları adına askerlik hizmeti yaparken, rantlarının hafif olması akla yakındı; ama şimdi "tam karşılığını alamamak kendini beğenmişlik ve budalalıktır" gözleminde bulunuyordu.

Kralcı Sir John Oglander, ahfadına, "hiçbir kişinin sevgisi, dostluğu ya da lütfu sizi kârlarınızdan mahrum etmemelidir" diye nasihat ediyordu. Benzer bir şekilde eski Parlamento yanlısı Edward Moore, 1668'de oğluna, "Tanrı'ya hizmet et ve kendi işine bak; ve bu yeni kiralar düşerken, eski rantlarını yükselt ki, diğer komşu beyefendiler gibi geçinebileceğin bir şeylerin olsun" diye tavsiyede bulunuyordu. Bu, diğer komşu beyefendiler gibi, Moore'un katılığı bireysel bir şey değildi; buna toplum tarafından zorlanıyordu. Geleneksel olarak toprak sahiplerinin en muhafazakârı olan Piskoposlar bile, bir araya gelip, kiracılarından maksimum rant ya da veraset intikal harcı elde edebilmek için yollar bulmak üzere birbirlerine danışıyorlardı. Topraklarındaki vekillerinin kiracılarla olan işlerini yakından izleyen Durham Piskoposu Cosin, diğer Piskoposların uygulamasını aktarıyor ve kararlaştırılan politikayı ihlal ederse eleştirileceğini söylüyordu.

1660'tan sonra toprak sahibi sınıf, alttan gelecek toplumsal kalkışmaya karşı güvendeydi. Bundan böyle hükümetin başlıca meşguliyeti, artık tüketiciyi kollamak ya da geçimini ancak sağlayan çiftçiyi korumak değil, üretimi teşvik etmek ve üreticiyi korumaktı. Bu anlayışta önemli bir değişikliğe işaret ediyordu. Parlamento, örneğin orman alanlarının tarıma açılması için Taht'a çitleme yetkisi vererek, iyileştirme yapan kiracılara çok yardım etti. 1663 Yasası komisyonculuğa ve istifçiliğe (yani, tahılı açık pazarda satın alıp stoklayarak, kıtlık fiyatları artırdığında yeniden satmak için) izin verdi. Bunun amacı, "maliyeti ve işgücünü hazırlamak için ...yeterli teşviklerle" boş arazilerin tarıma açılmasını özendirmekti. 1660'ların sonuna gelindiğinde, içerideki fiyatları yüksek tutmak için tahıl ithalatı hemen hemen yasaklanmıştı. 1673'ten 1681'e ihraç edilen tahıla prim uygulanmıştı – Profesör Hughes bunu "maliye tarihimizde bir devrim" olarak niteliyor. Kişisel yönetim döneminde primlere son verildi ve 1689'da Kurtarıcı'yla birlikte geri döndüler. İthalata karşı sınırlamalar ve bu ihracat primi buğday fiyatlarını istikrara kavuşturdu ve tarımdaki spekülatif unsuru büyük ölçüde azalttı. Üretim teşvik edildi. 1690'lardan sonra

artık kıtlık yoktu ve çavdarın yerini geniş ölçüde buğdayın almasının ima ettiği hayat standardında bir artış söz konusuydu.

İşbölümü ve bölgesel uzmanlaşma artarken, Londra'dan ve diğer kentsel bölgelerden gelen yiyecek talebi, entansif tarım için çitlemeyi, koyun yetiştirmek için çitlemeye göre daha kârlı hale getirdi. Pazar için büyük çaplı bahçecilik ve mandıra üretimi gelişti; seralarda meyve üretimi denemeleri başladı. İngiltere'nin tarımsal tarihinde, bir sonraki yüzyılda ithal yeni ürünlerin çoğunun üretimine, bilinçli bir şekilde Hollanda'nın taklit edilmesiyle, *Interregnum*'da, deneysel olarak, başlanmıştı: fasulye, bezelye, marul, kuşkonmaz, enginar, eşek otu, yonca. Sir Robert Walpole'un babası, 1670'lerde şalgam, yonca ve suni otlar yetiştiriyordu. 18. yüzyılda Holkham'ın, "Şalgam" Towshend ve Holkham'lı Coke, Dr. Plumb'ın gözlemine göre, "Norfolk'da çoktan yerleşmiş tarım sisteminin katıksız halkla ilişkiler uzmanıydı" Kök bitkiler ve otlar, toprağın bir yıl süreyle boş kaldığı ürün rotasyon sisteminin terkedilmesine olanak verdi. Daha fazla taze et ve sebze ulusal sağlığı artırmış olmalıdır; eğer toprak sahiplerinin çıkarları İrlanda'dan sığır ithalatını engellememiş olsa et daha da ucuz olabilirdi. İngiliz hayvan yetiştiriciliğinin altın çağı yüzyılın ortalarından başlar. Samuel Pepys, 1663 yılında ebeveynlerine, "her türlü süt, tereyağı, peynir, yumurta, kümes hayvanları ve başka her şey daha ucuza alınabilirken, sizinki gibi bir aile için, evde domuz, kümes hayvanları, koyun ve de inek yetiştirmek hiç de tutumlu bir yönetim değil" demişti. Bunyan'ın Mr. Badman'i, "Bir peniye bir *quart* (yaklaşık 1 litre) süt alınabilirken, kim kendi ineğini besler?" diye soruyordu; gerçi savunduğu kutsal evlilik konusundaki tutumuna taraftar olmayabiliriz; ama mandıra ürünlerinin ucuzluğuna ilişkin Pepys'in görüşünü teyit ettiğine işaret edebiliriz.

Restorasyon sonrası atmosfer sermaye yatırımı ve bilimsel deneylere yardımcıydı. *Royal Society* tarımsal iyileştirmeler için önerilerde bulunuyordu: " hayvansal besin tüketimden fazla olmasa da onun kadar hızlı artabilsin diye böylece parklar bozulmuş, ortak alanlar çitlenmiş, koruluklar ekili alanlara

dönüştürülmüş ve meralar yonca ile iyileştirilmiştir" Rantların fazla yükselmesi haklı gösteriliyordu zira toprak sahiplerine daha fazla ödemede bulunmak kiracıları daha sıkı çalışmaya ve yeni ürünler üretmeye teşvik ediyordu. Bataklıkların kurutulması konusundaki bir iddia, bunun yalnızca ekim için taze alanlar sağlamadığı fakat ayrıca yoksul işgalcilerin "tembelliği terk edip... kendilerini imalata verdikleri" ve böylelikle işsizliği azalttıkları şeklindeydi. 1663 yılında Fortrey, "100 *acre** meradan üretilebilecek yünün sanayide kullanımında, aynı alanın tarımda kullanılması halinde istihdam edilebilecek ya da bakılabilecek kadar ya da daha fazla ailenin istihdam edilebileceğini" ileri sürüyordu.[1] Sanayi artık yerinden edilmiş olanların daha fazla bir oranını emebiliyordu; bu çitlemeler için daha olumlu bir kanaatin yaygınlaşmasına yardımcı oldu. Kulübe sakinleri (*cottagers*)* ve boş arazileri işgal edenlere (*squatters*) karşı bir kampanya yürütüldü.

Bu arada, feodal tasarruf biçimlerinin ilga edilmesi ve *copyholder*'ların hukuki koruma konusunda başarı elde edememeleri, tarıma yapılan kapitalist yatırımın kârlılığını artırdı. Le Roy Ladurie'nin işaret ettiği gibi, "kapitalist bir tarım ekonomisi, aristokratik sistemin büyük *manor*'larından, silahlanmaya hazır olarak" ortaya çıktı – "bu kırsal dünyanın tarihinde yeni bir sıçramaydı" [2] Evlilik pazarında tacirlerin zenginliğinin rekabeti nedeniyle çeyizlerin yükselişi, büyük ve küçük toprak sahipleri arasındaki farkı genişletti. "Katı iskân çözümünün" hukuki aygıtı, 1650'lerde, varislerin mülkleri bölmesini önlemek için geliştirildi ve ailelere, toprak ve sermayeyi daha büyük üniteler içinde yoğunlaştırma olanağı verdi. Küçük oğullar, şimdi miras paylarını arazi olarak değil bir miktar sermaye biçiminde alıyorlardı: böylece onlar başka yerlerde kariyer aramak zorunda kalıyor ve yaygınlaşan profesyonel mesleklere, kamu görevleri-

1 J. Houghton, *A Collection of Letters for the Improvement of Husbandry and Trade* (1727), s. 82; *Husbandry and Trade Improvement* (1728), s. 56; Fuller, *History of Cambridge* (1655), s. 71; S. Fortrey, *England's Interest and Improvement* (1663), s. 18-20.

2 Le Roy Ladurie, "Peasants", *New Cambridge Modern History*, xiii. Companion Volume içinde, s. 133-134, 139.

ne yöneliyorlardı. Artık unvanlar açıkça satılmadığı için, aristokrasi kapalı bir oligarşi olma eğilimi gösterdi. Zengin toprak sahipleri unvanlara değil, üretime yatırım yaptılar. "Çok sayıda eski ailenin, ikinci derecede *gentry*'nin ve mülk sahibinin tasfiyesi ve çok geniş yeni arazi mülklerinin toplulaşması, Restorasyon'dan sonraki yüzyılda, başlı başına bir toplumsal devrim" oluşturdu.[3]

Sanayi ve yoksullar

Profesör Wilson, Restorasyon'u, Devrim sırasında yaratılmış "ekonomik kontrol ve teşvik aygıtının etkin bir şekilde yeniden inşa edilmesi" temeline dayanan "ortaçağdan ekonomik çıkış" olarak görür. Böylece İngiltere "yarı-feodal bir devletten, yarı-modern bir devlete" dönüşmüş oluyordu. Sanayide, otoriter eski rejimi canlandırmak için hiçbir girişim yapılmadı; kapitalist toplum engellenmeden gelişmeye bırakıldı. 1640'lar ve 1650'lerin olayları –sanayie büyük hükümet siparişleri ve Dr. Thirsk'in serbestçe tasvir ettiği yeni sanayilerin serbestçe gelişmesi–[4] geri döndürülemeyecek ekonomik eğilimler tesis etmişti. 1664'te Parlamento'nun önüne gelen bir kanun tasarısı, iğne tekelini gözden geçirmeyi önerdiğinde, tel üreticilerinin toplantısında içlerinden birinin, müteveffa Kralın böyle beratlar verdiği için kafasını kaybettiğini söylediği duyulmuştu. Kanun tasarısının düşmesine izin verildi ve bunun bir tasarı olması kraliyet yetkisinin gerileyişi açısından önemliydi. Şimdi Parlamento'nun hükümleri egemendi ve tekelleri yürürlüğe koyacak bir *Star Chamber* yoktu.

Terhis edilmiş askerlerin çıraklığını yapmadıkları zanaatları icra edebilmelerine ilişkin Cromwell kararnamesi, 1660 yılında yeniden yürürlüğe kondu; yeni muzaffer *common law* mahkemelerinin tutumu, tarım dışında sınırlandırıcı lonca ve çıraklık

3 Habakkuk, "Marriage Settlements in the Eighteenth Century," *T R. H. S.* (1950), s. 18-20; E. Hughes, "The Professions in the Eighteenth Century", *Durham University Journal* (Yeni Seri), XIII, 47-8.

4 Yukarıda 3. Bölümün son sayfasına bakınız.

kurallarının bir daha asla etkili bir şekilde uygulanmayacağını garanti ediyordu. 1663 tarihli bir Yasa, keten sanayiini herkese açtı. 1669'da bir kumaşçı, Çıraklarla ilgili Elizabeth Yasası (*Statute*) hakkında, "her ne kadar yürürlükten kaldırılmadıysa da yine de [Yasa] yargıçların çoğu tarafından ticaretin olduğu kadar buluşların artışına da uygun olmayan bir şey olarak görülüyordu" diyecekti. *Privy Council* onun görüşünü kabul etti. 1685'te mahkemeler çıraklığın yalnızca yıllık olarak istihdam edilen hizmetkârlar için gerekli olduğuna karar verdi ve böylece ücretle çalışanların çoğunu bundan muaf tuttu. 1689'da İngiltere'deki 200 kasabadan yalnızca dörtte biri örgütlü loncalara sahipti. Birmingham'ın refahı ve 17 yüzyılın sonlarındaki sanayileri, oranın imtiyaz beratı olmayan bir *borough* olmasına bağlanır: burada lonca yoktu ve dinsel muhaliflerin pek çoğu *Clarendon Code*'un empoze ettiği sınırlandırmalardan özgürdü. Bu yeni özgürlükten özellikle kumaş sanayii yararlandı. Restorasyon'un birkaç yılı içinde *Cocayne Project*'in amacı elde edilmiş oldu: kumaşın İngiltere'de boyanması ve işlenmesi kural haline geldi ve ihraç edilen işlenmemiş kumaş miktarı ciddi olarak azaldı. 1666 yılında, ölülerin ithal edilen kumaşlarla değil, yün kumaşlarla gömüleceğini emreden ünlü yasa (*statute*) geldi.

Fiyat devrimi refahı sona ermişti. 50.000 askerin terhis edilmesi, Veba, Londra yangını, Medway'da Hollanda filosu – bütün bunlar ekonomiyi sarstı. Dolayısıyla sanayi gelişimi, istikrarlı olsa da, başlangıçta yavaştı. 1550 ile 1640 arasında on dört buçuk kat artmış olan Durham ve Northumberland'dan kömür nakliyatı, 1640'la 1690 arasında ancak yüzde elli arttı. Ancak büyük yangından sonra Londra'nın yeniden inşası sanayii teşvik etti ve o zamana kadar Taş Ustaları Lonca'sının elinde olan inşaat tekelini sona erdirdi. Dönemi yaşayanlar arasında, özellikle aşağı yukarı 1674'ten itibaren ülkenin refahının arttığına ilişkin genel bir oydaşma söz konusuydu. Ve daha da ilerleme için siyasal ve hukuksal koşullar yaratılmıştı. Kraliyet mahkemelerinin lağvedilmesi ve *common law*'un yorumlanmasındaki değişiklikler iyileştirme sağlayan toprak sahiplerinin lehine iş-

ledi. 1640'tan önce Cumberland'da Fletcher ailesi mülk sahiplerinin hakları nedeniyle kendi kömür işini geliştirmekten alıkonulmuştu: 1680'e gelindiğinde büyük çapta kömür ihraç ediyorlardı. "17. yüzyılın sonunda" diyor Profesör Nef, "lordun maden çıkarma ya da madenini kiraya verme yetkisinin ciddi olarak sınırlandırıldığı çok az boş arazi kalmıştı." *Copyholder*'ların tasarruf biçimlerine hukuki güvence sağlamaktaki başarısızlık, çitleme yapanlara olduğu kadar kömür madenlerini işleten toprak sahiplerine de yararlı olmuştu. *Interregnum* sırasında Kilise mülklerinin satışı, kömür yatakları bulunan ve şimdiye kadar işletilmemiş olan yerlerde, yani Güney Galler'de, gelişmelere neden olmuştu. Tasarruf biçimlerine yasal güvence sağlamayı başaramayanlar yalnızca *copyholder*'lar da değildi; 1677 tarihli bir yasa küçük mülk sahiplerinin mülklerini de, yazılı bir tapuyla desteklenmediği sürece, daha az güvenli hale getirmişti.

1696'da Gregory King, kulübe sakinlerinin ve yoksulların, nüfusun dörtte birini; çalışan insanların ve ev dışındaki hizmetkârların da bir diğer dörtte birini oluşturduğunu tahmin ediyordu. Onun düşüncesine göre, her iki grup kazandıklarından fazlasını harcamak zorundaydı. Modern araştırmalar bu karanlık tabloyu teyit etmektedir. İngiltere'deki hane halklarının en az üçte biri, yoksul oldukları gerekçesiyle Ocak Vergisi'nden (*Hearth Tax**) muaftı. 1660'tan sonra, özel hayırseverliğin o büyük hızı kesildi; ve onu, kapitalizmin gelişmesi yönündeki tutumlarında artık merkezi otorite ile kavgalı olmayan yerel yöneticilere devredilen Yoksul Yasaları'nın (*Poor Laws*) daha etkili yönetimi aldı. II. Charles'ın saltanatında yoksul vergisiyle toplanan paranın, Taht'ın tüm gelirinin yaklaşık yarısına eşit olduğu tahmin edilmektedir. Bu bile, yoksul ve kulübe sakinleri için haftada adam başına 3 peni idi.

Ücretli işçilerin durumu hakkında bir genelleme yapmak zordur. Yalnızca sayılara bakarsak, reel ücretler artıyordu. Ama emekçilerin büyük bir kesimi, küçük arazi parçalarını kaybetmiş olduklarından, artık işsizliğe karşı kendilerine destek olabilecek herhangi bir ek gelire sahip değillerdi. Tamamen ücrete bağımlı olanlar için, Mr. Ogg'un sözcükleriyle, "ne çağdaş ne de

modern iktisatçılar bunların nasıl yaşadığını açıklayabilir[di]" 18. yüzyılın başlarında erkekler, bir hayırseverin, Ambrose Crowley'in demir eşya fabrikasında günde on üç buçuk ve haftada altı gün çalışıyorlardı. Fason sistemi (*putting-out*/eve sipariş) altında sanayi zanaatkârları kendi evlerinde, bütün aileleriyle birlikte olağanüstü uzun saatler çalışmak zorundaydılar. Ekonomik açıdan bunlar da ücretli işçiler gibi işverenlerine bağımlıydılar ve bunların istihdamı daha az sürekliydi.

O zaman çağdaşları, emekçiler açısından temel sorunu, nüfus fazlası sorunu olarak değil de bir örgütlenme sorunu olarak görüyorlardı. "İnsanların azlığı gerçek bir yoksulluktur" diye açıklıyordu Petty, 1662'de. *Royal Society*'nin tarihçisi, "İstihdam edilen adamın elleri gerçek zenginliktir" diyordu. Sorun doğru örgütlenme biçimini bulmaktı. Yoksulların yalnızca aç kalmamak için çalışacakları varsayılıyordu: buğday fiyatlarını yüksek tutabilmek için tahıl ihracatını teşvik etmenin nedenlerinden birisi buydu. Büyük toprak sahipleri, zengin çiftçilerden aldıkları yüksek rantlar ve kendi değerli canı için çalışmak zorunda olan işgücünü daha kolay elde ederek bundan iki kat yararlanıyorlardı. Gerçekten de Restorasyon'un bir etkisi işveren sınıfların pozisyonunu güçlendirmek oldu. 1661 yılında Worcestershire'de bir Büyük Jüri (yani, sağlam, büyük toprak sahipleri), "Hizmetkârların [yani, ücretli işçilerin] mantıksızlığı ile karşı karşıyayız; hizmetkârlar öylesine kibirli hale gelmişler ki, efendi hizmetkârından ayırt edilemiyor" diyordu. Jüri, alt tabakaların yeniden yerlerine oturtulabilmesi için *J.P.*'lerin otoritesinin artırılması gerektiğini de ekliyordu.

1662 *Act of Settlement*, kısmen iş arayan terhis edilmiş askerlerin ortaya çıkardığı sorunu çözmek, bir *parish*'e yeni gelen ve yoksulluk oranları konusunda yük olacak gibi görünen herhangi bir kişiyi son ikâmetgahına geri göndermek üzere Yargıçlara yetki vermek üzere çıkarılmıştı. Böylece, iş bulmak için bile olsa, yalnızca biraz durumu olan insanlar Yargıçların onayını almadan hareket edebiliyorlardı. Thorold Rogers'in sözcükleriyle, *Act of Settlement* emekçiyi, "toprağı olmayan bir serf" haline getirdi. Bu yasanın arkasındaki varsayım yoksul birinin

aylak, kötü ve haksız olduğuydu. İş göremeyen yoksullar, kendi yerleşik oldukları *parish*'lerde asgari orandan yoksul yardımı alıyorlardı. İş evleri (*workhouse**), dışarıda ücretlerin düşük tutulabilmesine yardımcı olsunlar diye, yardım fonuna müracaat etmeyi caydırmak için bilerek iğrenç bir durumda tutuluyordu. Bu insafsız yasa, köylerde, kasabalardan daha etkiliydi. Şehirlerin ekonomik fırsatları ve daha özgür oluşu buralara yönelişi artırdığı için buralarda geçici işçiler ücretlerin çok hızlı yükselmesini önlüyor ve yeni bir olgunun, güruhun (*mob*) oluşmasına yol açıyordu.

Yoksulların kendilerinin ne düşündükleri hakkında çok az kanıtımız var. Restorasyon Londra'daki demokratik hareketlerin yenilgisini teyit etti. Yüzyılın sonuna gelmeden önce, pek çok şehir birliklerindeki küçük ustalar kendi işlerini yürütmede her türlü etkiyi yitirmişler, her yerde oligarşi egemen hale gelmişti. Sınai mücadele daha modern biçimler almaya başladı. 1660'larda tersanelerde grevler ve kalkışmalar ve daha yüksek ücret elde edebilmek için ittifaklar oldu. 1670'te, Büyük Yangın'dan sonra Londra yeniden inşa edilmeye başlandığında bıçkıcılar, geçici işçileri dışarıda tutabilmek ve ücret kısıtlamalarını önleyebilmek için bir zanaat sendikası oluşturmaya çalıştılar. Usta zanaatkârlar, onların başarılı olması halinde bu ittifaklarının inşaat işlerine durgunluk getireceğini ileri sürdüler. Kimi sanayi eylemi makine kırma şeklini aldı. 1675'te Londralı kurdele dokumacıları, "iyi *commonwealth*'in adamları",[5] ikişer, üçer yüzlük gruplar halinde, onları işsiz bırakan kurdele dokuma tezgahlarını ele geçirip yakmak üzere evlere girdiler. 1676'da Colchester'de, 1677'de Trowbridge'de dokumacı ayaklanmaları oldu. Londra'daki kumaş işçileri kalfalarının birliği, haftada 12 şilinden daha aza çalışmayı reddetti. Bu tür hareketler hakkında çok az şey biliyoruz, zira bizim elde ettiğimiz bilgiler hemen hemen şaşmaz bir şekilde hasım kaynaklardan gelmektedir. Ama, 1663 yılında Londra matbaacılarının emekle sermaye arasındaki temel ayrılığa işaret ettiklerinde işlerin gelecekteki şeklini görebiliyoruz. "Kumaşçı olduğuna göre" di-

5 Shadwell, *The Virtuoso*, Sahne V (*Works*, ed. Summers, III, s. 168).

ye soruyorlardı, "tuhafiyeciye (mantıken) ne gerek var? Ve matbaacı olduğuna göre, kitap satıcıları olmadığı halde, kitap yokluğundan korkmaya gerek yok."

Ayrıca, ekonomik gelişme eğilimi, sınıflar arasında daha keskin farklılaşma yönündeydi: ücretli emeye dayanan topraksız bir işçi sınıfı büyüyordu; *yeomanry** ve küçük ustalar geriliyordu. Hane halklarının büyük bir kesimi, tarımın sağladığı bağımsızlık ya da ev zanaatları ya da her ikisinin birleşimiyle hâlâ istikrarsız bir bağımsızlığı koruyordu. Ancak ev sanayilerinde işçiler giderek onları istihdam eden tüccarın kontrolü altına giriyor ve köylerdeki varlıklı çiftçilerle "yoksullar" arasındaki bölünme daha belirgin bir hale geliyordu. Bir adam yoksullar için ödeme yapıyorsa, bu ona yerel yönetimde oy hakkı sağlıyor; yardımı alan yoksullar bu haktan dışlanıyordu. Bu dönemde her yerde bir oligarşi eğilimi vardı. Kilise bölgesinde yapılan ödemelerin yönetimi, çoktan beri gücün en fazla ödeyenin elinde toplanmasına yol açıyordu; artık *nonconformist*'lerin yerel yönetimlerden dışlanması bu yönetimlerin temelini daha da daraltıyordu. İngiltere hızla, egemen sınıf ve kitlelerden oluşan, iki sınıflı bir toplum haline geliyordu. İktisatçıların çoğu, asgari geçim ücreti karşılığı çalışan büyük bir nüfusu, dünya pazarlarının başarılı bir şekilde fethedilmesinin *sine qua non*'u (olmazsa olmazı) olarak görüyordu.

Ticaret ve dış politika

1600'tan sonra hükümetler, giderek artan bir şekilde ticaretin geliştirilmesiyle ilgilendiler. Devrimci on yılların bazı önlemleri yeniden yürürlüğe kondu. Böylece yasal faiz haddi yeniden % 6'da sabitlendi (1651: yenilenişi 1661). Kolonilerdeki üretimin çıkarları adına İngiltere'de tütün ekimi yasaklandı (1652: yenilenişi 1660). II. Charles'ın ilk eylemlerinden birisi, koloniler hakkında bilgi toplayacak ve tavsiyelerde bulunacak bir *Privy Council* komisyonu kurmak oldu. Bu çeşitli biçimlerde III. William'ın Ticaret Bakanlığı'na (*Board of Trade*) kadar varlığını sürdürdü. Cromwell'in nezdinde büyük itibarı olan uzmanlar,

Noel, Povey ve Drax 1660'tan sonra etkili oldular; Jamaika'nın Restorasyon dönemi valisi Modyford, *Protector*'un Batı Hesaplarını büyük ölçüde etkilemişti. 1663 yılına Karaipler'de mülksömürge yönetiminin sona ermesi; Jamaika'nın doğrudan hükümetin yönetimi altına sokulması; *Interregnum*'un kolonilerin *Whitehall*'dan yönetilmeye boyun eğdirilmesi politikasının devam edeceğinin kanıtıydı: Ashley-Cooper bu devamlılığı şahsında temsil etti.

Politikadaki devamlılığın en bariz ve görünen işareti 1660 tarihli Seyrüsefer Yasası'dır (*Navigation Act of 1660*). Bu yasa hiçbir Afrika, Asya ya da Amerika malının İngiltere ya da İrlanda'ya İngiliz, İrlandalı ya da İngiliz kolonilerine ait gemiler ya da tayfasının en az % 75'i İngiliz olan gemiler dışında ithal edilemeyeceği ilkesini getiriyordu. Hiçbir mal, sahipleri İngiliz ve İrlandalı olmayan gemiler dışında İngiliz kolonilerine ithal ya da ihraç edilemezdi. Yabancı tacirler ve temsilcileri, koloni ticaretinden ve İngiltere ve İrlanda'nın kıyı ticaretinden dışlanıyordu. Hollanda nakliye ticaretini hedef alan kurallar, belirli malların, İngiliz gemileriyle ithal edilmediği (ya da çifte gümrük resmine tâbi tutulmadığı) ya da ihraç eden ülkelerin gemilerinin tayfalarının % 75'inin İngiliz olmadığı durumlarda ithal edilemeyecekti. Bu mallar arasında deniz malzemeleri, şarap, ispirtolu içkiler, yağlar ve tuz –İngiltere'nin Avrupa'dan ithalatının, değer olarak yaklaşık yarısı– bulunuyordu. Hollanda balığına uygulanan gümrük resmi iki katına çıkarılmıştı. İngiliz kolonilerinde üretilen belirli mallar –şeker, tütün, ham pamuk, zencefil, çivit ve boya ağaçları– İngiltere'nin bu malların antreposu olmasını sağlamak amacıyla, yalnızca İngiltere'ye ya da İngiltere'nin sahip olduğu yerlere nakledilebilecekti.

Seyrüsefer Yasası, amacını "gemiciliğin geliştirilmesi" olarak açıklıyordu. Aslında, İngiliz ticaret gemilerinin tonajı, 1660'la 1688 arasında iki kat artmıştı. Yasanın tam etkisini göstermesi zaman aldı. 1660'ların başlarında yabancı imalatı gemilere dağıtım olanağı verilmek zorunda kalındı. Ama bunların sayısı, İngiliz gemiciliğini bu yasanın korumacılığı olmasa etkileyecek olan yüksek yapım maliyetlerine rağmen, 1662'den sonra hız-

la azaldı. İngiliz gemicilere İngiliz ticaretinin tekelini vermek, onların ücretlerini de artırmış görünüyor. Ücretli emeğin ilk üç ya da dört en büyük işvereninden birisi ticari gemicilik olduğu için bu durum ücretlerin yukarı doğru artış eğilimini yavaşlatmaya yardım etmiş olabilir.

Ancak bu yasanın daha geniş hedefleri vardı. Venedik Elçisi, Avam Kamarası Başkanı'nın II. Charles'a bu yasayı sunarken ileri sürdüğü tezleri özetlemiş oluyordu: eğer yasa niyet edilen etkiye sahip olursa, Charles, "yasayı yabancı prenslere vermiş oluyordu ki bu dünya ölçeğinde sömürgeleri artırmanın doğru yoluydu; fetih için en kolay ve başkalarının mülkiyetine el koyarken en az masraflı yoldu" İlk başta yasa Hollanda'yı hedef alıyordu. 1672 yılında Josiah Child, içtenlikle şunları söylüyordu: "Krallık bir ada olduğu için, savunması her zaman gemiciliğimiz ve denizcilerimiz olmuştur; kâr ve gücün birlikte ele alınması gerektiği bana mutlak bir zorunluluk olarak görünüyor ve eğer böyle ise, Seyrüsefer Yasası'nın, aksi halde bizim yapmamız gereken ya da yapabileceğimizin üç katı gemi inşaatı ve denizci istihdamını bize sağladığını hiç kimse inkâr edemez." Seyrüsefer Yasası olmasaydı, "bizim kendi plantasyonlarımızda, bir İngiliz gemisine karşı kırk Hollanda gemisi görürdünüz" Çağdaşlarının pek çoğu, bu analize katılırlardı.

1660'tan sonra Baltık'la Avrupa'nın geri kalan kısmı arasındaki taşıma ticareti adeta Hollandalı tacirlere terk edilmişti; ancak bu tacirler İngiltere'nin o bölgelerle olan kendi ticaretinden dışlanmıştı. 1660'tan sonra, Sound'dan (Öresund-Baltık'tan Kuzey Denizi'ni çıkışı sağlayan boğaz – ç.n.) geçen İngiliz gemilerinin yıllık ortalaması, 1650'den öncekinin yaklaşık iki katıydı. Her ne kadar bu ticaretin büyük kısmı İngiliz gemileri tarafından değil de Baltık ülkelerinin gemileri tarafından taşınsa da, yine de İngiltere, Birinci Hollanda Savaşı sırasında neredeyse yoksun kaldığı deniz malzemeleri için Hollandalı tacirlere bağımlı kalmaktan kurtulmuştu. İkinci ve Üçüncü Hollanda savaşlarının, nedeni, diğer şeylerin yanı sıra, Seyrüsefer Yasaları'nın yenilenmesiydi. 1662 yılında York Dükü, savaş "Londra Şehri tarafından çok arzu ediliyor" diyordu. Albemarle Dü-

kü de ekliyordu: "Önemli olan nedenin şu ya da bu olması değil; bizim istediğimiz şey şimdi Hollandalıların sahip olduğu ticaretin daha fazlası." Savaş, bir dizi başka kavganın yanı sıra, 1644 yılında Britanya'nın Hollanda'ya karşı emperyal politikasının önceden tasarlanmış kasıtlı iki saldırgan eyleminden kaynaklanmıştı. Bir tanesi, Batı Afrika kıyısındaki, burayı kontrol etmek suretiyle Hollanda'nın köle ticaretini tekeline aldığı istasyonların ele geçirilmesiydi. Çatışmaların sonunda İngiltere bu istasyonlardan yalnızca ikisini elinde tutabildi ama Hollanda tekeli kırılmıştı; Bristol ve Liverpool'un gelecekteki refahı garanti altına alınmıştı.

Diğer saldırgan eylem New Amsterdam'ın (daha sonra New York) 1664 yılında ele geçirilmesiydi. Amaç, Hollandalıları, Kuzey Amerika kolonileriyle ticaretten dışlamaktı. Üçüncü Hollanda Savaşı'nda geri alınmasına rağmen, İngiltere 1674 Anlaşması'nda New York'u elinde bulundurma konusunda ısrar etti. II. Charles yönetimindeki İngiltere, Hollanda'yı dizüstü çöktürecek yeterli vurucu gücü seferber etmekten yoksundu. Bu bizim için Fransa'nın XIV. Louis'si tarafından yapıldı. 1677 tarihli Anglo-Fransız deniz ticareti anlaşması, Hollanda ve Fransa savaş halindeyken, İngiliz gemilerinin Hollanda kargolarını taşımasına ve böylelikle İngiltere'nin Hollanda'nın özellikle de Akdeniz'deki nakliye ticaretinden pay almasına olanak veriyordu.

Ama Seyrüsefer Yasası'nın asıl amacı, tütün, şeker, pamuk, boya ağaçları gibi koloni ürünlerinin üretim ve ihracatını tekel altına almaya yönelik bilinçli bir politikaydı. Davenant, kölelik sayesinde, kolonicilerin emeğinin, "evdeki emekten belki altı kat daha kârlı" olduğunu düşünüyordu. 1640 yılında, ithal edilip sonra yeniden ihraç edilen koloni malları İngiltere'nin ticaretinin yalnızca % 5-6'sını oluştururken, yüzyılın sonuna gelindiğinde, farklı bir maliye politikasıyla, % 25'ten fazlasını oluşturmuştu. 1686'ya gelindiğinde, İngiliz gemilerinin % 44'ü Amerika ve Hindistan ticaretiyle meşguldü.[6] Bu yasalar koloni-

6 C. Davenant, *On the Plantation Trade*; K. G. Davies, *The Royal African Company* (1957), s. 170, 174; R. Davis, "Merchant Shipping in the Economy of the Se-

lerle olan ticarette tekel koşulları yaratarak İngiliz tacirlerinin kârlılığını artırdı. İngiltere'nin iktisat tarihinde kesin bir dönüm noktasına işaret ederler. 1640'lara kadar yün ve kumaş İngiltere'nin yegâne ihracatını oluştururken, yüzyılın sonlarında kumaşın ihracattaki payı % 50'den azdı. O sırada, ihracatın % 40'ı ya Avrupa dışı malların yeniden ihracatı ya da Amerika ve Hindistan'a yapılan ihracattı. Gerek ihracat için gerekse içeride genişleyen tüketici talebini karşılayabilmek için bir dizi yeni sanayi gelişti. Bu çeşitlenmenin ekonomi üzerinde istikrar sağlayıcı ve teşvik edici etkileri oldu. Kumaş sanayiindeki işsizlik, artık, I. James dönemindeki ulusal felaket boyutlarında değildi.

Restorasyon ve yüzyılın sonu arasında ihracat ve ithalat % 50 kadar arttı; her yıl kabaca 4-6 milyon sterline ulaştı. Bu istatistikler, İngiltere'nin Avrupa dışındaki çıkarlarını, gümrüklere yansımadığı için göstermezler; örneğin Mr. Davis, köle ticareti ve Newfoundland balıkçılığından elde edilen gelirin, 1688'lere gelindiğinde yılda 500.000 sterlin ya da daha fazla olduğunu düşünmektedir.[7] Seyrüsefer Yasaları'ndan önce tütün, şeker ve basma kumaş hemen hemen hiç yeniden ihraç edilmezdi. Yüzyılın sonuna gelindiğinde bunlar İngiltere'nin Avrupa dışından ithalatının üçte ikisini ve İngiltere'nin Avrupa'ya yaptığı yeniden ihracatın yaklaşık üçte ikisini oluşturuyordu. Bu malların (ve Hindistan ipeği ve baharat gibi diğer yeniden ihraç edilen malların) perakende fiyatları bu on yıllarda hızla düştü. İngiliz ticaretinin hızlı genişlemesi, yalnızca tekele değil fakat "yığın üretimden" kaynaklanan ucuzluğa dayanıyordu. Bu anlamda Mr. Davis'in "ticaret devrimi" dediği şey, 18. yüzyıldaki sanayi devrimi ile karşılaştırılabilir. 1650'den önce Hollandalı tacirler bu tekeli kendileri adına kazanacak gibi görünüyorlardı. Seyrüsefer Yasaları ve deniz gücü sayesinde, İngiliz tacirler onları geçti.

Bu yeni tip bir ekonomiye geçişti. Koloniler ya da daha doğrusu onların beyaz nüfusu, İngiliz imalatçıları için, ucuz ham-

venteenth Century", *Econ.H. R.* (2. Seri) IX, 70. *Royal African Company* ile ilgili izleyen bütün referanslarım Mr. Davies'in değerli kitabından.

7 R. Davis, "English Foreign Trade, 1660-1700", *Econ. H. R.* (2. Seri), VII, 150-63.

madde kaynağı olduğu kadar korunmuş bir pazar sağlıyordu ve içerideki üretimi teşvik ediyordu. Batı Afrika'dan gelen kölelerin paralarını İngiliz imalatçılar ödüyordu. Londra'da olduğu gibi başka yerlerde de, iç pazar için olduğu kadar ihracat için de bir dizi arıtıcı ve tamamlayıcı sanayi ortaya çıktı. Dolayısıyla İngiltere için her halükârda yüzyıl ortasının ekonomik krizinden çıkmanın yolu bulunmuştu. 1660'larla 1700 arasında (kumaş dışında) Avrupa'ya ihraç edilen imalat % 18 artarken, kolonilere yapılan ihracat, 1700 yılında hâlâ toplamın yalnızca % 8'ini oluştursa da, % 200'den fazla arttı. Ancak bunların korunması, İngiliz sanayilerinin, 18. yüzyılda Avrupa pazarlarında rekabet edebilecek bir noktaya ulaşmasını sağladı. Mr. Davis, Seyrüsefer Yasaları olmadan 19. yüzyıl sanayiciliğinin pekala mümkün olamayabileceğini savunuyor. Siyasi devrimin koloni ticaretinin ele geçirilmesini ve korunmasını sağlayacak tüm devlet gücünün kullanılmasını olanaklı kılması gibi, koloni ticareti de sanayi devrimini hazırladı. Hakluyt, Ralegh ve Pym'in siyaseti sonunda zaferi kazanmıştı.

Ancak ticaret devriminin kısa dönemli etkileri, sanayiye sağladığı uzun dönemli teşvikin tam aksi oldu. Seyrüsefer Yasası'nın gemiciliğe sağladığı dolaylı koruma ve de yeniden ihraç temelindeki koloni ticaretinin sağladığı büyük kârlar, sermayeyi ağır sanayi ile sermaye malları sanayilerinden uzaklaştırdı. Uzun seferler finanse edilmek, denizaşırı müstahkem mevkiler kurulmak ve korunmak ve yerli yöneticilere rüşvetler verilmek zorundaydı. Ulusal zenginliğe her yıl 2 milyon sterlin eklendiğini hesap eden Davenant, bunun % 75'inin koloni ve Doğu Hindistan ticaretinden kaynaklandığını düşünmektedir. Ancak zamanla, köle ve balıkçılık ticaretleri, gemi yapımcılığı, yeniden ihracat ve onun için çalışan sanayilerin fazla sermayesi genel sanayi yatırımına gitti. Bu arada, buhar makinesi geliştirilmemiş, maltı kurutmak için bir yüzyıldan fazla kullanılmış olduğu halde kok kömürü demir sanayiinde henüz odun kömürünün yerini almamıştı.

Interregnum sırasında sanayi tekeli iptal edilmişti: ticaret tekeli devam etti. Ancak Avrupa ticaretiyle uğraşan şirketler, Par-

lamento'nun tekellere karşı düşmanca tavrı ve dışarıdan müdahale edenler nedeniyle kısa sürede ayrıcalıklı durumlarını kaybettiler. *Merchant Adventurers'un* durumu siyasal duruma bağlı olarak dalgalanmalar gösteriyordu. *Cavalier* Parlamento'dan gelen baskılarla, onların bölgesindeki ticaret açıldı. 1683'te, Parlamento'nun yokluğunda Şirket tüm ayrıcalıklarına kavuştu; 1689'dan itibaren ticaret kalıcı olarak serbestleşti. 1671'de *Eastland Company**, onu ayrık tutmuş olan şirkete katılma ücretini düşürmeyi reddetti. Bunun üzerine Parlamento Baltık'ta serbest ticaret esası getirdi ve 2 sterlin ödeyen herkese şirketi açtı. 1688'den sonra Şirket'in imtiyaz beratını feshetmeye gerek yoktu zira artık ayrı bir tekel biçiminde var olmaktan çıkmıştı. Greenland ticareti de 1671 tarihli bir yasa (*statute*) ile herkese açılmıştı.

Bu şirketlerin tekelleri, donanma bir kez Avrupa sularındaki korsanlara ve rakip güçlere karşı koruma sağladıktan sonra gerçekten de pek bereketli olmuştu. Ancak uzak mesafe ticaretiyle uğraşan diğer şirketler de paylarını fazlasıyla alıyorlardı. Yenilenen monarşi artık onlara karşı riyakârlık etmiyordu. Bu yeni güvenlik atmosferi içinde *East India Company*, müstahkem mevkiler kurmak ve savunma için kalıcı bir fon oluşturdu ve böylelikle gelecekteki askerî fetihlerinin temelini atmış oldu. Doğu Hindistan ve Afrika şirketleri gerçekten de Hollandalıları yenmek için kaçınılmaz araçlardı ve hükümetin alışılmamış himayesine sahip oldular. Her iki şirkete, yalnızca kraliyet yetkisine dayanarak, dışarıdan müdahale edecek olanları yargılamak üzere mahkemeler kurma izni verildi. Şirketler tarafından aday gösterilen yargıçlar böylece İngiliz uyruklarının mülkiyeti üzerinde söz hakkına sahip olmuş oluyordu. Öte yandan, bunların işlerine burnunu sokanlar korıma ve destek için Parlamento'ya yüzlerini dönüyorlardı. *Royal African Company**, II. Charles'ın, üçüncü Parlamentosu'nun Temmuz 1678'da feshedilmesiyle ancak kendini kurtarabildi.

East India Company, satın almaları için altın ihraç ederek geleneksel maliye ortodoksluğunun yasalarını ihlal etmiş oluyordu. Sir Josiah Child, Şirketi, ithalatının beşte dördünün yeni-

den ihraç edildiği, "bunun getirileri sayesinde üç kat fazla altın ithal edildiği" teziyle savundu; ve aslında Hindistan'a ihraç edilen altın, daha sonra Afrika altınıyla değiştiriliyordu ki *guinea* (değeri 21 şilin veya 105 peni olan eski İngiliz altın parası – ç.n.) adını buradan almıştı. 1663'te İngiliz para politikası tarihsel bir dönüşüme uğradı: Parlamento'nun bir Yasası yabancı madeni para, altın ve gümüş ihracatını yasallaştırdı. Ama Şirket saldırı altında kalmaya devam etti. 1668 yılında, *Skinner, East India Company'e karşı* davasında Lordlar Kamarası dışarıdan müdahale edeni ağır tazminatla ödüllendirdi ve 1684'te Başyargıç Pollexfen, dışarıdan müdahale edenlerin herhangi bir yasayı ihlal etmediğini, zira Şirket'in Parlamento'nun bir yasasıyla kurulmadığını hükme bağladı. Hem Doğu Hindistan hem de Afrika şirketleri böylece siyasete iyice bulaştılar. Sahip oldukları ayrıcalıklar ve koruma karşılığında hükümete büyük çapta borç para vermek için baskı altına alındılar. *East India Company*'nin 1657 tarihli yeni imtiyaz beratı, yönetim organını daraltmış ve şirket şimdi, düşmanlarının iddialarını "*levelling*" (eşitleyici) şikâyetler olarak bertaraf eden son derece zengin bir grup kapitalist tarafından yöneltilir hale gelmişti. II. James'in saltanatında Şirket'in Whig üyeleri hisselerini satmaya mecbur edildiler.

Bu ticaret canlanmasından tacirler çok kazançlı çıktılar. 1660'la 1688 arasında, büyük kâr payları ödemenin dışında, Doğu Hindistan şirketi itibari sermayesini iki kat, Afrika şirketi dört kat artırdı. *Hudson's Bay Company**, 1670'le 1688 arasında sermayesini üçe katladı. Yeni şirketler arasında göze batan tek başarısızlık, 1640 öncesi sanayi tekelleri tarzında, Kral'ın "Koruyucu", York Dükü'nün Yönetici olduğu, saraylılardan ve aristokratlardan kurulmuş olan *Royal Fishery Corporation*'dı (Kraliyet Balıkçılık Şirketi). İş yapmayı beceremedi ve pis kokan skandallar içinde battı. Ancak Restorasyon'un şirketleri genel olarak, aristokratlar değil tacirler tarafından yönetiliyordu. Beyefendi Evelyn'in, "en rezilane para canlısı" olarak nitelediği Sir Josiah Child, Doğu Hindistan ticaretinden, kızını bir Dük'ün varisiyle "30.000 sterlin hazır ve sair servetlerle" evlen-

direcek kadar para kazanmıştı. "O topraktan elde edeceği paranın altı katını ticaretten elde edemeyen, kötü bir tacirdir" denilmişti 1674'te.[8]

II. Charles'ın saltanatı tacirlerle Taht arasındaki ahenkle başladı. Portekiz'le evlilik ilişkisi, Cromwell'in 1654'teki ittifakını teyit ediyordu. Tanca, İngiltere'ye Akdeniz'de bir deniz üssü, Bombay ise Hindistan'da ayak basacak sağlam bir yer sağlıyordu. Bununla birlikte Kral bunları öylesine değersiz bulmuştu ki, birincisini terk etti, ikincisini ise *East India Company*'e yılda 10 sterlin karşılığında kiraladı. Tacirler etkili olmayı sürdürdüler ve onların çıkarları politikayı etkiledi. İspanya ile 1667 anlaşması koloni ve Doğu Hindistan mallarının İspanya'ya İngiliz mallarıymış gibi girmesinde ısrar ediyordu. Ancak II. Charles'ın, *East India Company* nezdinde çok popüler olan Hollanda'ya karşı husumeti, yalnızca ticari endişelere dayanmıyordu. Ne Charles ne de James, iş çevrelerinin 1670'lerden itibaren paylaştıkları Fransa korkusunu paylaşıyorlardı ve sonuç olarak onların hükümetleri giderek ticari sınıfların güvenini yitirdi. İkinci Hollanda Savaşı'nın felaketleri, Newcastle'dan kömür getirmek için bile konvoy sağlamada görülen başarısızlık, insanları Cromwell zamanında ticaretin ne kadar daha iyi korunduğu konusunda düşündürüyordu.

1670'lerin sonunda, iki ana rakibi Hollanda ve Fransa savaşa devam ederken, İngiltere'nin barış içinde olması zenginleşmesini sağladı. Ancak *City* bu durumdan, bazı tarihçilerin olması gerektiğini düşündükleri kadar memnun değildi. 1676 yılında Charles Fransız Elçisine, eğer XIV. Louis Akdeniz'den gelen İngiliz gemilerini ele geçirirse, "Londra'nın efendisi" olan ve her konuda Parlamento tarafından desteklenen tacirlerin şikayetleriyle baş etmenin kolay olmayacağını söylüyordu. 1649 tarihli yasanın bir uyarlaması olan ve başlıca Fransız ürünlerini dışlayan 1678 Yasası (*statute*) Parlamento'da bir Whig çoğunluk tarafından kabul edilmişti. II. James'in saltanatında iptal edildi; serbest ticaretten yana olanlar Tory'lerdi. 1689'da yasaklayıcı tarife yenilendi. Yüzyılın erken yıllarında olduğu gibi, anaya-

8 *H. M. C. Fifth Report, Appendix*, s. 375.

sal mücadele, hükümetlerin 1674'ten 1688'e kadar etkili bir dış politikayı göze alamayacakları anlamına geliyordu.

Finans

Vergilendirme sisteminde *Interregnum*'un getirdiği dönüşüm tersine çevrilmedi. Kraliyet topraklarından geriye kalanlar, 1660 yılında gerçekten geri verildi; ancak bunlar artık görece düşük bir gelir kaynağı idi. II. Charles 1670'lerde 1.300.000 sterlin değerinde arazi sattı ve geri kalanları da 1688'den hemen sonra elden çıktı. Feodal tasarruf biçimleri ve kralın satın alma önceliğine (*purveyance*) karşılık hükümetin elde ettiği yılda 100.000 sterlin iyi bir pazarlık değildi; zira satın alma önceliğinin zararlarını ancak karşılıyordu. Ancak toprak sahibi sınıflar için bu pazarlık, 1610'un beklenen sonucu vermeyen Büyük Sözleşmesi'nden (*Great Contract*) çok çok daha iyiydi: tüketim vergisinin asıl yükünü çeken yoksul tüketicilerin aleyhine kendi paylarına düşeni azaltıyordu. *Cavelier* Parlamento'nun ilk zamanlarında bir gözlemci şunları yazıyordu: "Kimilerinin genel kanaati odur ki, çoğu toprak sahibi adamlardan ve birkaçı tacirlerden oluşan bu Parlamento, tüketim vergisini hiçbir zaman kaldırmayacaktır, çünkü o zaman kendi yükleri çok daha fazla olacaktır." "17. yüzyılda yoksulların da vergi ödemesi gerektiği doktrininin kabul edilmesi" diye yazıyor bir vergi tarihçisi, "İngiliz siyasal düşüncesindeki dönüm noktalarından birisidir."[9] (Parlamento'da temsil edilenlerin kendileri de, yoksullara danışılmadığını "kabul etmiştir".) Toprak sahiplerinin, kendi paylarına düşen adil vergiyi ödemeleri gerektiği doktrini, (Cromwell'in Ordusu'nda olduğu gibi) *gentry*'den çok tacirler nezdinde daha popülerdi. Parlamento tarafından verilen o eski ödeneklerin sonuncusu 1663 yılında oylandı. O tarihten sonra Parlamento yoluyla vergilendirme gerçekten de bir arazi vergisi şeklini aldı ama oranı sterlin başına 2 şiline düşürülerek... Sir John Holland, 1688 yılında arazi ver-

9 E. Hughes, *Studies in Administration and Finance* (18834), s. 124; W Kennedy, *English Taxation, 1640-1799* (1913), s. 67.

gisine hücum ederken, "Soyluluk ve *gentry* Taht'ın, yegâne olmasa da zorunlu destekleridir," diyordu; "onlar devrilirse, o da düşmek zorundadır" Tüketim vergisi saray takımınca çok daha fazla tercih ediliyordu. II. James, "gerçek bir İngiliz kralı olarak" arazi vergisini, "Yüce Tanrı bizi bir savaşa duçar ederse, en son kaynak" olarak değerlendiriyordu.[10] Ancak gerçek bir İngiliz kralı bir Hollandalı tarafından yerinden edildikten sonradır ki, finans devrimi tamamlanabildi ve arazi vergisi İngiliz maliyesinin düzenli bir özelliği haline geldi.

Kral artık kendi geliriyle bile yaşamayı bekleyemez hale gelince, Taht'ın olağan masrafları için sabit ve düzenli bir gelir yaratma olasılığı ortaya çıktı; bu Robert Cecil'den beri yöneticilerin hayal ettikleri ama hükümetle vergi verenler arasındaki güven yokluğunun önlediği bir şeydi. Parlamento 1660 yılında Kral için yılda 1.200.000 sterlinlik bir geliri oyladı – bu Cromwell'in harcadığının yarısı, ama I. Charles'ın gelirinin iki katıydı. Ancak gelir, belki de biraz hükümeti Parlamento'ya bağımlı kılma hesabıyla fazla tahmin edilmişti. Elde edilen gelir oylananın 250.000 sterlin gerisinde kaldı. Bu açığı kapatmak için Parlamento 1662 yılında ocak başına 2 şilinlik bir vergi koydu. Her ne kadar en yoksul olanlar bu vergiden muaf idiyse de, Ocak Vergisi (*Hearth Tax*)*, tüketim vergisi gibi, küçük mülk sahiplerini vurdu ve böylelikle *yeomen* ve zanaatkârların aşağıya doğru yürüyüşüne yardımcı oldu. Whig'ler her zaman bundan nefret ettiler ve 1688'den sonra ilga edildi. Bu verginin toplanması, İngiliz'in mahremiyetine saldırı olarak şiddetle eleştirildi. Ancak şurasına işaret edilmelidir ki, 1671 yılında Parlamento herhangi bir *J.P.*'nin, herhangi bir *manor*'un lordunun (rütbesi *esquire* ve daha yukarı olan) avlak bekçisine (*gamekeeper*) kaçak avlandığından kuşku duyulanların evlerini arayabilmeleri için yetki vermesini keyifle kabul etmişti. Avlakların korunması vergilerin toplanmasından çok daha ciddi bir işti!

---

10 C. Robins (ed.), *The Diary of John Milward* (1938), s. 25, 202-3, 311; W. E. Buckley (ed.) *Memoirs of Thomas, Earl of Ailesbury* (1890), i, 105; P. G. M. Dickson, *The Financial Revolution in England* (1967), *tümü*.

Gelirin büyük kısmı gümrüklerden ve tüketim vergilerinden geliyordu. Dolayısıyla hükümetlerin ticaretin geliştirilmesinde büyük çıkarları vardı. Hem tüketim hem de gümrük vergileri 1660'ların depresyonundan sonra hızla arttı. Büyük ölçüde bunun sayesinde, 1673'ten itibaren Charles, Restorasyon'da oylanan 1.200.000 sterlinin tamamını almaya başladı. Gümrük resimlerinin toplanmasının (bu işten kâr eden) özel kişilere kiraya verilmesi ("iltizam") uygulaması 1643'te terk edilmişti; 1662'de yeniden başladı. Petty, yanlış bildirimler, vergiyi tahsil etmenin maliyeti ve de mültezimlerin kârları yüzünden ödenen verginin yalnızca yarısının hükümetin eline geçtiğini tahmin etmişti. Ancak zamanla, parayı işletmeyi daha iyi bilen tacirler *gentry*'yi çiftliklerden dışarı attılar. *Cavalier* Parlamento, vergileri iltizama verme konusundaki heyecanını yitirdi. 1671'den itibaren gümrük iltizamı terk edildi. Bunu 1683'te tüketim vergilerinin iltizamı izledi ve bir dizi denemeden sonra hükümet Ocak Vergisi'ni kendi üzerine aldı. Çiftliklerin uzun dönemli kiraya verilmesi eski Kralcıların kayıplarını telafi etmek üzere kullanılmıştı; iltizamdan vazgeçilince onlar da daha fazla tazminat (ödün) beklentisi içinde oldular. Bunu çoğu zaman gizli-servis parası şeklinde aldılar. "II. Charles dönemindeki tüm yolsuzluk sorununun anahtarı tek bir kelimede bulunabilir" diye yazıyor Profesör Browning: "'tazminat (ödün)'"

"Maliye politikasında bir devrim" olan vergilerin iltizama verilmesinin terkedilmesinin uzun dönemli etkileri oldu. Yeni bir kamu görevi dalı oluşmaya başladı ve hızla genişledi. İltizamın terkedildiği 1671'de, ulusal hizmete 763 vergi memuru katıldı. 1646 yılında Exeter'de 10 gümrük memuru varken, 1685'te bu sayı 71 oldu. Burada, gerek katı iskân çözümünün (*strict settlement*) topraktan çıkardığı *gentry*'nin genç oğulları, gerekse gelişmekte olan ticari ve profesyonel orta sınıfın oğulları için tam zamanlı ve iyi ücretli önemli bir yeni kaynak ortaya çıkıyordu. Sir Richard Temple, 1670'lerde eğer Gümrük Komisyon Üyeliği olmasa borçlarını asla ödeyemezdi; 1685'le 1689 arasında hükümetin verdiği maaştan mahrum kalması,

parasal durumunda felaketli sonuçlara yol açtı.[11] Devlet makinesi böylece güçlendirildi ve iş hayatıyla daha sıkı ilişkiye girdi ve aynı zamanda tek tek beyefendiler ve onların aileleri kazandı. Onların kazançları, tekellerden farklı olarak, ulusal ekonomi üzerinde asalak bir yük değildi. Ancak, Sir Richard Temple gibi pek çokları, zor yoldan öğrenmiş olmalıdırlar ki, ortaya çıkmakta olan modern devlette patronaj (himaye), bir hükümdarın sorumsuz ve keyfî düzenlemesine bırakılamayacak kadar önemli hale gelmişti: kendilerinden hesap sorulabilecek bakanların kontrolüne verilmeliydi.

Bankerler, diyor Clarendon, "Cromwell'in zamanında ortaya çıkıp gelişmiş ve son zamanlardaki sıkıntılardan önce adı asla duyulmamış bir kabiledir" I. Charles'ın, krediye çok ciddi bir darbe olan, 1640'ta Kule'deki altını ele geçirişi, sarraflarla mevduat bankacılığı yapılmasını teşvik etti. Sarraflar ayrıca, İç Savaş sırasında parayı (altını) özel olarak saklamanın tehlikelerinden de yararlanmışlardı. 1650'lerde, ulusal bir banka kurulması sık sık tartışılmıştı. Ancak Restorasyon hükümeti, çok güçlü hale gelebilecek böyle bir bankaya karşıydı. 1666'da "bir monarşi altında bir bankanın güvensiz durumu ve herhangi bir bankaya sahip olmanın monarşiye çok az yararı" Pepys'e anlatılmıştı. 1670 yılında bir Parlamento üyesi, "bankerler" diyordu, "soyluluğu ve *gentry*'yi yok eden *Commonwealth*'in adamlarıdır" Bununla birlikte, II. Charles ve II. James için gerekli olduklarını kanıtladılar. Parlamento dışı her türlü vergilendirme şeklinden yoksun bırakılan Charles, sistemli bir şekilde borç alarak gelir elde etmeyi umuyordu ve bu bir banka sisteminin evriminde belirleyici bir etken oldu. 1672'de bankerler arasında bir dizi başarısızlığa yol açan ve doğal olarak ve devletin gelecekte ödeyeceği faiz oranlarının yükselmesine neden olan borçların ödenememesiyle (*Stop of the Exchequer*) hükümete olan güven ciddi olarak sarsıldı. Her ne kadar yasal faiz haddi % 6 olsa da 1670'lerin ortasında Charles % 10 faiz ödü-

---

11 Hughes, *Studies in Administration and Finance*, s. 123, 138-67; W. B. Stephens, *Seventeenth Century Exeter* (1958), s. XXIV, 90; E. F. Gay, "Sir Richard Temple ...1653-1675", *Huntington Library Quarterly*,VI, 270-76.

yordu. Kral ve krallık "bankerlerin kölesi" olmuştu. Taht'la iş çevreleri arasındaki güven kurulana kadar fonlu bir borçlanma yaratmanın olanağı yoktu.

Profesör Chadman "Kralın müsrifliğinin kaynaklarıyla orantılı olarak arttığına ilişkin basit *Caroline* (I. ve II. Charles dönemi – ç.n.) Yasası'na" göndermede bulunmaktadır.[12] 1665'ten itibaren Avam Kamarası vergi ödeneklerini belirli kullanımlara tahsis etmeye çalıştı. Bu düzen eski Cromwell'ci Sir George Downing'le başlamıştı; harcamaları kontrol etmeyi olduğu kadar hükümetin borçlanmasını kolaylaştırmayı da hedefliyordu. Avam Kamarası, hükümetin gümrük gelirlerini Parlamento kontrolünden kaçmanın bir aracı olarak görmesini protesto ediyordu. Muhalefetin endişe etmek için nedeni vardı zira artan harcamanın en azından bir kısmı *Cavalier* Parlamento, *Pensioner* Parlamento haline dönüşürken üyeleri rüşvete bağlamakta kullanılmıştı. 1673-75'te ödenekler hükümete 1661-63'tekinin altı katına malolmuştu. 1676 ile 1679 arasında Danby'nin gizli servis fonu yılda ortalama 84.000 sterlindi. 1670'lerde Charles'a Fransa'nın para desteği yardımcı oldu. Ama onun kurtuluşu, *Cavalier* Parlamento'nun dağıtılmasını izleyen çıkmaz sırasında ticaretin gelişmesine bağlı olarak tüketim ve gümrük vergilerindeki artış sayesinde oldu. 1679'la 1682 arasında 1 milyon sterlin borç ödendi. James'in saltanatında yalnızca gümrükler ve tüketim vergileri, Parlamento'nun Charles'a verdiği toplam ödenek kadar –yılda ortalama 600.000 sterlinden fazla– gelir getirdi. James'in toplam geliri, yılda ortalama 2 milyonun üzerine çıktı. Böylelikle o Fransız para yardımlarından görece bağımsız kaldı ve ordusunu, kardeşinin ordusunun dört katına çıkarmayı göze alabildi.

Dolayısıyla ülkenin zenginleşmesi sayesinde hükümet, Parlamento'nun boynuna takmak istediği mali boyunduruktan kurtulmuş oldu. Taht'la iş çevreleri arasındaki, ikincilerin yüzyıl boyunca beklediği güveni oluşturacak 1660 centilmen an-

12 Anon., *The Mystery of the New-fashioned Goldsmiths or Bankers* (1676), s. 3; C. D. Chandaman, *The English Public Revenue, 1660-1688* (1975), s. 235, karşılaştırınız, s.208, 270-3.

laşması bozuldu. Hükümet Parlamento'nun denetiminden kaçma girişimleri çerçevesinde, İngiltere'nin siyasal ve ekonomik çıkarlarını ihmal edecek şekilde, Fransa yanlısı bir politikaya sürüklendi. Bu politikanın 1670'ler ve 1680'lerde rastgele sağlamış olduğu refah endişe yarattı; zira bu parlamentoların gerekliliğini bertaraf ediyordu ve güven yokluğunun bizzat kendisi de ekonomik gelişmeye sınırlar getiriyordu. Dönemi yaşayanlardan birinin bize söylediğine göre, borçların ödenememesi, Hollanda filosunun Medway'da bulunmasından daha büyük endişe yarattı. *City*'nin imtiyaz beratına saldırının yer aldığı 1682 yılında bir güven krizi, 1685'te bir kredi huzursuzluğu oldu; ve 1688 kışında James, ayrılışının arifesinde, eylemleriyle bilerek toplumsal istikrarı bozmayı hedefler görünüyordu. *City*'nin, onun zamanında –II. Charles'ın bankerlerine sonunda 1.300.000 sterlinin ödendiği– *Liberator*'u (Kurtarıcı) iyi karşılaması'nın pek çok nedeni vardı.

14

SİYASET VE ANAYASA

Sanıyorum Majesteleri şimdi, güneşin altındaki en iyi unvanlı Kraldır, zira İngiltere'nin temsili organı tarafından göreve çağrılmıştır.

– Henry Marten, 1660'ta kral katili olarak yargılanırken

Parlamentonun restorasyonu

1660 Restorasyonu, Kral'dan bile daha çok Parlamento'nun temsil ettiği birleşmiş bir sınıfın restorasyonuydu. Konvansiyon Parlamentosu (*Convention*) Kral tarafından davet edilmemişti; o Kralı davet etti. "Ülkeden seçilebilecek en büyük, en bilgili, en zengin, en akıllı kişiler tarafından temsil edilmek, İngiltere'nin sıradan insanlarının ayrıcalığı ve imtiyazıdır" diyordu Clarendon 1661'de Avam Kamarası'nda. "İngiltere'nin Avam Kamarası'nı, İngiltere'nin sıradan insanlarıyla şaşkına çevirmek o lanetli hoşa gitmeyen şeyin *Commonwealth*'in bir unsuruydu" Yirmi yıl sonra II. Charles, "Monarşinin güvenliği ve onuru olmadan, ne din, ne de mülkiyet korunabilir" diyecekti.

1660 tarihli bir risale, durumu veciz bir şekilde ifade ediyordu: "Bu ada kiracılarının ve hizmetkârlarının çalışmasından kaynaklanan rantların bolluk ve rahatlığı içinde yaşayan, ... her

biri kendi mülkünde prens gibi hareket eden türden adamların hükmüyle yönetilmektedir... Yüksek konseyde dümenin başında otururlar, denizde ve karada komuta ederler; vergiler koyar ve bunu aynı kalitede memurlar eliyle toplarlar. Bu üst kademe içinden biz, şerifleri, *J.P.*'leri ve yargıcın otoritesini kullananları seçeriz; güçlerinin etkisi sayesinde Parlamento ya da diğer bütün seçimleri ayarlarlar ve bütün *county*'ler onların kendi hiziplerini izlerler ve sıradan insanlar oy vermede onlar tarafından bir atın binicisi tarafından yönetildiği gibi yönetilir." Bütün ülkede Parlamento seçimlerinin "2.000'den az faal adam tarafından sevk ve idare edildiğini" Petty de teyit etmektedir.[1] 1661-2 Yasaları yerel milislerin toplanmasını Kral'ın kontrolüne veriyordu ama Kral, hiç kuşkusuz aristokrat olan *Lord Lieutenant*'lar aracılığıyla hareket etmek zorundaydı. İkinciler subay olarak önde gelen *county gentry*'sini aday gösteriyordu. Milis için at ve asker temin etme mükellefiyeti, süvarilerde daha yüksek olmakla birlikte, mülkiyet koşullarına bağlanmıştı. Bu durum, milisin, "hürriyetin kalesi" olarak kalmasını garanti ediyordu.[2] Hürriyetin bu kalesi 1660'ta II. Charles'ı Taht'a çıkarmak için çok şey yapmış; 1688'de pek çok yerde Orange'lı William'ın safına geçmesi belirleyici olmuştu. II. Charles bir keresinde bir *Quaker*'a, Londra'daki *Quaker* toplantılarına saldıran askerlerin kendi askerleri değil Belediye Başkanı'nın askerleri olduğunu söylemişti. Bu milis aracılığıyladır ki belli başlı *borough* yöneticileri etkilerini sürdürmüştür.

Lordlar Kamarası'nın ve Piskoposların restorasyonu aynı toplumsal amaçlara hizmet ediyordu. Shaftesbury, 1675 yılında, Harrington vâri bir iddiada bulunuyordu: "Soyluluk ya da bir ordu olmadan hüküm sürmüş hiçbir prens yoktur. Birine sahip olamayacaksanız, diğerine sahip olmalısınız; aksi takdirde monarşi uzun süre ayakta kalamaz ya da demokratik bir cumhuriyete yuvarlanıp gitmekten kendini alıkoyamaz." Shaftesbury, aristokrasinin, kaba paralı askerlerden daha ucuz

1 Anonim, *A Discourse for a King and Parliament* (1660), s. 1-2; Lansdowne (ed.) *Petty Papers* (1927), i, 7

2 *Thurloe State Papers*, i, 54.

ve daha nazik olduğunu ima ediyordu. Belki de bu yararlı toplumsal işlevin kabul görmüş olması nedeniyle, 1660'la 1702 arasında, cinayetten hüküm giymiş pek çok asilzadeden hiçbiri herhangi bir cezaya çarptırılmadı.[3] Ancak Lordlar Kamarası restore edilmiş olsa da anayasadaki pozisyonu asla eskisiyle aynı olmadı. Clarendon, Lordların itibar kaybetmesinin nedenini, kendi tembellik ve bencillikleriyle, Kral'ın ihmalciliği ve *Cavalier* Avam Kamarası'nın sadakatine aşırı güven göstermesine bağlamaktadır. Avam Kamarası, 1661, 1671 ve 1678'deki kararlarıyla sonunda parayla ilgili Kanun Tasarılarını başlatma ve para tedariki hakkını elde etti; ve Lordlar Kamarası da bu tür Kanun Tasarılarını değiştirme yetkisine sahip olmaktan dışlandı. *Skinner-East India Company*'e *karşı* davasında (1668), Lordlar Kamarası'nın soylu olmayanlar arasındaki sivil davalarda özgün yargılama hakkı da sonunda elinden alındı ancak temyiz mercii olma yetkisini korudu.

1660'ın toplumsal paniği, Kralın neden belirli koşullarla sınırlandırılmadığını açıklar. Ama açıkça belirtilmemiş pek çok sınırlandırma söz konusuydu. Üstelik kraliyet mahkemeleri (*prerogative courts)* yeniden canlandırılmamıştı; bunlar olmadan *Privy Council*, "doğal yöneticiler"in arzusu hilafına yerel meselelere karışma gücünü kaybetmişti. Ayrıca, ceza davalarına bakma hakkını ve Parlamento'dan bağımsız olarak yasama ve vergi koyma konusundaki her türlü girişimden de yoksun kalmıştı. Gümrükler için Tarife Kitabı (*Book of Rates*) 1660 yılında bir Parlamento Yasası (*Statute*) olarak geçirildi. Feodal tasarruf biçimlerinin ilgası ve hemen hemen bütün krallık arazilerinin satılması monarşinin gücünün doğasını değiştirdi. Bu güç artık, ortaçağ geleneğinde olduğu gibi, toprağa, Kral ve zengin uyrukları arasındaki kişisel ilişkilere, ya da Taht'ın başkalarına ekonomik açıdan zarar verebilme yeteneğine dayanmıyordu. Saray, kraliyet ailesi anlamında gerçek iktidarın merkezi olmaktan çıkıyordu. Krallığın patronaj ve kayırmacılığı bundan böyle hemen hemen tümüyle devlet görevlerine atama yoluyla olacaktı; bu tür atamaların denetimi de yavaş yavaş bakanların eline geçti.

3 D. Ogg, *England in the Reigns of James II and William III*, s. 107

Ancak değişikliklerin en büyüğü insanların zihinlerindeydi. Mr. Ogg'un haklı olarak ileri sürdüğü gibi, I. Charles'ın idamı, yüzyılın en önemli siyasal olayı idi. Neredeyse aynı derecede önem taşıyan bir başka şey de *Interregnum* sırasında yönetimde kazanılan deneyimdi. Yaklaşık yirmi yıldır Parlamento komisyonları Ordu'yu, Donanma'yı, Kilise'yi ve de dış ticareti eski yönetimin asla yapamadığı kadar etkili bir şekilde kontrol ediyordu. Bunlar artık, uyrukların burnunu sokamayacağı "devlet sırrı" olarak ele alınamazdı. *City* tacirleri, maliye, ticaret ve koloniler komisyonlarında görev almıştı. Hurdaya çıkarılamayacak kadar çok değerli yeni bir kamu hizmeti ortaya çıkmıştı. Geri dönen Kralcılar, çıraklıklarını *Commonwealth* sırasında geçirmiş olan katranlı muşamba ceket ve şapkalı (*tarpaulin*) kaptanların yardımı olmadan donanmaya komuta edemiyordu. Burnet, York Dükü'nün, "Papacılıktan nefret eden, özgürlüğe aşık" *tarpaulin* kaptanları sevmediğini bize aktarıyor. York Dükü, "kaliteli genç kişileri" eğitmeye ve terfi ettirmeye başlamıştı. Ama 1661 yılında yayınlanan donanma ve 1666'da yayınlanan ordu disiplin kuralları esas itibariyle *Commonwealth*'ten kalmaydı. 1661 yılında II. Charles'ın *Privy Council*'ının 32 üyesinden 12'si babasına karşı silaha sarılanlardı. 1660 Temmuz'unda Ticaret ve Plantasyon Komisyonu, on üye içinde yalnızca iki eski Kralcıyı barındırıyordu. Kısa süre sonra İngiltere'nin en zengin adamı şöhretine kavuşacak olan Downing, maliye ve ekonomik planlama konularında vazgeçilmez birisi olmuştu ve Hazine'de tamamen yeni bir muhasebe sistemi geliştirmişti. Kendisi de eski bir Cromwell'ci olan Samuel Pepys, Ocak 1668'de "bütün *Cavalier* takımı Parlamento'da [Muhasebe için] işe uygun 9 komisyon üyesi ya da bir sekreter bulmaktan acizdi" diye bize aktarıyor; "ve işlerini onlar adına yapmaları için" Cromwell'in modası geçmiş adamlarını "seve seve bulup çıkarıyorlardı" Milis'te bile, "ne yapılacağını bilen bazı eski takımdan adamlar yerinde bırakılmıştı" Bağışlama ve Tazminat Yasası (*Act of Oblivion and Indemnity*), Kral'ın düşmanlarına tazminat ve dostlarına bağışlama yasası olarak söylenir olmuştu. "*Presbyteri-*

an'lara paraları için hizmet edilmelidir" diye homurdanıyordu bir Piskopos, "günün sıkıntısını çeken ve yoksullaşan kraliyet tarafı ise sözü edilemeyecek önemsiz şeylerle yetinmelidir."[4]

Hukuk

Common law mahkemeleri rakiplerine karşı zafer kazandı.[5] *Star Chamber*'in yargılama hakkının büyük kısmını *King's Bench** üstlendi. Daha önce *Privy Council*'ın yürüttüğü hukuk prosedürlerinin genel denetimini *King's Bench* ve Parlamento devraldı; bu ise herhangi bir idare hukuku sisteminin gelişmesini önledi. Sıkıyönetim hukukunun yasaklanması, her türlü ayaklanma ve isyan davalarını olağan mahkemelere bıraktı; o kadar ki İngiltere'de "sıkıyönetim" adeta bilinmez. *Star Chamber*'ın basını kontrolünü Parlamento ele aldı. Kilise mahkemeleri güçleri azalmış olarak geri döndüler; bundan böyle *common law* mahkemelerinin üstünlüğüne tâbi olmaları kabul edildi. *Common law* mahkemeleri ayrıca Donanma'nın pek çok ticari davalarını da üstlendi. Hükümetler yine de zaman zaman siyasi tutuklulara karşı işkence uyguladılar ama bunu el altından ve çekingen bir şekilde yaptılar.

Şimdi üstünlüğü kabul edilen *common law*, I. Charles döneminde yargıçların yorumladığı *common law* değildi; Coke ve onun Parlamento'daki halefleri, Restorasyon'dan sonra da etkisini sürdüren Hale ve Rolle gibi kişilerin yorumladığı bir *common law*'du. Coke hayata iken onun *Institutes*'ünün son üç bölümünün yayınlanması yasaklanmıştı: bunlar yalnızca Avam Kamarası'nın emriyle devrim yılı 1641'de yayınlanabilmişti. Ama bundan böyle Coke, "eserlerinin ötesine geçmeye gerek olmayan hukukun ikinci babası" olarak değerlendirildi. Coke'un *Reports* ve *Institutes* adlı eserlerine yönelik bu tutum ortaçağ teamülünü, uygun olmadığı gerekçesiyle gizleyen bir so-

4 *H. M. C. Fifth Report*, s. 195; A. Wood, *Life and Times* (1891), i, 333.

5 İzleyen paragraflar için bkz. R. Robinson, *Anticipations under the Commonwealth of Changes in the Law* (1907); T. F. T. Plucknett, *A Concise History of the Common Law* (1956), *tümü*; Sir W. Holdsworth, *A History of English Law* (1923-56), özellikle i. v. vi.

nuç doğurdu; dolayısıyla hukuksal devamlılık toptan baskı altına alma şeklinde sürdürüldü.

Common law'un üstünlüğü, hakaret ve iftira yasasında hatırı sayılır değişikliklere yol açtı. *Chancery –Equity court*–* kendi istikrarlı hukuk ve emsal kararlarını geliştirmeye başladı. *Lord Chancellor* olarak bir *common law* hukukçusunun seçilmesi devam etti ve *Lord Chancellor* Clarendon'un kendisi de *Commonwealth* reformlarının bir kısmını zımnen kabul etti. Hale ve kendisi de bir *common law* hukukçusu olan "modern *equity*'nin babası" Lord Nothingham döneminde *equity*, "esrarlı ve *Chancellor*'un ayağının ölçüsü" olmaktan çıktı. Devrim on yıllarında çıkarılan pek çok yasa, her ne kadar 1660'ta resmen iptal edilmiş olsa da,yüzyılın sonu gelmeden yeniden yürürlüğe girdi. Esas amacı borçluların, arazisi karşılığında borç verenlere daha iyi çözümler sunması olan *Statute of Frauds** (Kötü Niyet Yasası) (1677), muhtemelen *Interregnum* sırasında planlanmıştı. Restorasyon sırasında hukuk alanındaki devamlılık, personelin devamlılığında da görüldü. Roger North, hukuk mesleğinin geniş kitlesinin Parlamento yanlısı sempatilere sahip olmasından acı acı yakınıyordu.

Commonwealth sırasında yargıçlar "iyi hallerine" göre görevde kalıyorlardı. II. Charles'ın saltanında bir kez daha "Kralın keyfine göre" görevde kaldılar ve bu durum 1701'de *Act of Settlement*, Parlamento'nun kontrolünü yeniden tesis edene kadar devam etti. 1665 tarihli bir yasa (*statute*) jüri üyelerinin yılda en az 20 sterlinlik mülke sahip olmalarında ısrar ediyordu. Üç yıl sonra Avam Kamarası yargıçların jüri üyelerini tehdit etmelerinin para ve hapis cezasına çarptırmalarının yasa dışı olduğuna karar verdi. Bir Londra Yargıcı 1670 yılında iki *Quaker*'ı beraat ettirdiği için jüriye para cezası verdi; ancak *Court of Common Pleas** bu kararı bozdu ve jürilerin verdikleri kararlar nedeniyle para cezasından bağışık oldukları ilkesi yerleşti. Bu değişikliklerin etkileri, 20 sterlinlik mülkiyet koşulu nedeniyle olabileceğinden daha az radikal oldu.

Kral ve Avam Kamarası

Eski Parlamento yanlıları aşağı sınıflardan artık sorun çıkmaması gerektiği konusunda başlangıçta eski *Cavalier*'lerden daha az kararlıydılar. 1661 tarihli *Act Against Tumultuous Petitioning** (Şamatalı Dilekçe Verilmesine Karşı Yasa), "*county*'lerde oranın üç ya da daha fazla Yargıcının; ya da Büyük Jürinin büyük kısmının onayı ve emri, ya da Londra'da Belediye Başkanı'nın ya da seçilmiş temsilcilerin ya da Belediye Meclisi üyelerinin onay ve emri olmadan" Kral'a ya da Parlamento'ya 20 ya da daha fazla kişinin dilekçe vermesini yasaklamıştı. Bu *Leveller* propaganda taktikleri gibi şeyleri önleyecekti. Bu Yasa *gentry*'yi kasabalar içindeki dengeyi sağlamak üzere göreve çağırıyordu. Amacı çıplak bir şekilde ifade edilmiş olan *Corporation Act** de aynı şeyi yapıyordu: "bu tür tüzel kişiliklerde görev, Majestelerine ve mevcut hükümete sadık kişilerin ellerinde en yararlı bir şekilde devam edebilir"di. Bu yasa Belediye Meclisleri'ndeki tüm görevlerde yer alacakların *Solemn League and Covenant*'ı reddetmeleri, İngiltere Kilisesi'nin ritüellerine uygun olarak muhalefet etmeyeceklerine dair yemin etmeleri gerektiğini buyuruyordu. Yasa Taht tarafından atanan görevlilere, belediyelerin memurlarını değiştirme ya da görevden alma konusunda tam yetki veriyordu; ve de hükümet bu görevlileri, temizlik yapabilsinler diye hemşerileri tamamen dışlayacak şekilde, soylular ve yakınlarda ikamet eden beyefendiler arasından seçiyordu. Derby Earl'ü, acı tecrübesiyle, Manchester'de tehlikeli adamların kimler olduğunu biliyordu; yemin etmeye hevesli hemşeriler bile, pek çok durumda, işten çıkarılıyor ve yerlerine sadık adaylar geçiriliyordu.

Kurumları bu şekilde tasfiye etmek yandaş *borough* üyelerinin Avam Kamarası'na seçilmesine yardımcı oldu; hem I. Charles hem de Cromwell bunu denemişlerdi. Ancak II. Charles ve kardeşi bu politikayı daha zorunlu görüyorlardı zira Parlamento göz ardı edilemiyordu ve 1673'ten beri Taht yeni Parlamento *borough*'ları yaratma iddiasını terk etmek zorunda bırakılmıştı. Hükümet, *Corporation Act*'e dayanarak görevlerin daimi

olmasını istiyordu; Parlamento bunların görev süresini on beş ayla sınırlandırdı. Parlamento üyeleri, kendilerini seçen organları Kralın kendisine avantaj sağlayacak şekilde düzenlemesini istemiyorlardı. İzleyen on sekiz yıl boyunca, Kral'a görevlileri aday gösterebilme ya da en azından veto kullanabilme hakkı sağlamak ve kasabalarda Parlamento seçimleri için oy hakkının Taht'ın önerdiği görevlilerce kullanılması için kasaba tüzel kişiliklerinin beratlarını yeniden biçimlendirme girişimleri devam etti. 1681'le 1688 arasında bu şekilde kasaba tüzel kişiliklerinin işlerine daha ciddi bir şekilde müdahale etmek yeni bir politika değildi; eski politikanın daha etkin bir şekilde uygulanmasıydı. Bunun hükümet için bir başka avantajı daha vardı ki, o da aday gösterilen kurumların görevlilerinin jürileri belirlemesiydi ve böylelikle bunların seçimi, jüri üyeleri artık tehdit edilemiyor olsa da, onları etkileyebilme olanağı veriyordu.

Hükümetle Avam Kamarası arasındaki ilişkiler gerçekten de çelişkiliydi. Pek çok eski Kralcı, Clarendon'un *Pesbyterian*'lara karşı hoşgörülü davrandığını düşünüyordu. Hükümet, Avam Kamarası tarafından gerek *Pesbyterian*'ları İngiltere Kilisesi'ne dahil etme, gerekse ceza yasalarını görmezden gelme girişimlerini terk etmeye zorlanıyordu; ve de "Clarendon Yasası"nı uygulamaya onu zorluyordu. Avam Kamarası, sadık olsa da, anayasanın önceki on yıllarda ona kazandırdığı yeni pozisyonun tüm avantajlarından yararlanıyordu. Clarendon'un düşüşü (Kralın güvenini kaybetmesi ve onun da ötesinde), Avam Kamarası'nda destekçilerinden bir parti oluşturma ya da kendi öfkeli sözcükleriyle "halkın ihtiyaçlarının ve şikâyetlerinin en uygun yargıcının Avam Kamarası" olduğu gerçeğini kabul etmesine bağlıydı. Bundan böyle Alt Kamara'da bir çoğunluğa hakim olamayan hiçbir başbakan uzun süre varlık gösteremeyecekti. Macaulay, Uzun Parlamento hakkında şunları yazar: "17 yüzyıldaki büyük İngiliz devrimi, yani en yüksek yürütme erkinin Taht'tan Avam Kamarası'na transferi, bu Parlamento'nun gürültülü ama hızlı ve sürekli toplantılarıyla uzun süren varlığı sayesinde mümkün oldu." 1665 yılında, Başsavcı Yardımcısı Finch'in "*commonwealth*'e giriş niteliğinde" diye itiraz ettiği

ödenek tahsis etme yetkisi kabul edildi; 1667'de ilk Kamu Hesapları Parlamento Komisyonu kuruldu. Aynı yıl, Eliot, Holles ve Valentin'e karşı 1629 yılında verilen hüküm, Parlamento'da serbest söz hakkının ihlal edildiği gereçesiyle yasa dışı ilan edildi. Dolayısıyla *Cavelier** Parlamento, I. Charles'ı suçlu buldu. 1676'da *Privy Council* bir adamı isyankâr konuşması için hapse attı ve kefaletle serbest bırakılmasını ya da yargılanmasını kabul etmedi. 1679 yılında Whig'ler, *Habeas Corpus* Yasası'nı geçirerek, hükümetleri, tutukluları hızlı yargılama hakkına zorladılar. 1641 tarihli bir Yasa, Kral ya da *Privy Council* tarafından verilen bir tutuklama emriyle tutuklanan herhangi birinin talebiyle *habeas corpus* ilamının "ne gerekçeyle olursa olsun zaman geçirmeden" çıkarılması gerektiği konusunda ısrar etmişti. 1679 Yasası mevcut prosedürü tanımlıyor ve 1620'lerden beri uğrunda mücadele edilen ilkelerden birisini teyit ediyordu. II. Charles, Parlamento tartışmaları sırasında söylediği sözler nedeniyle bir taşra beyefendisini cezalandırmak istediğinde, adamın burnunu kesmek için katil kiralamak zorunda kalmıştı; ve zaman öylesine değişmişti ki Kral, paralı katillerinin aleyhine olan ve onları affetmek için açıkça hiçbir hak tanımayan bir *Act of Attainder*'e* razı olmak zorunda kalmıştı.

Clarendon'un düşüşünden sonra Kral'ın yönetimi, eski Cromwell'ciler, gelecekteki Whig tekelciler ve Papacıların kutsal olmayan bir ittifakı tarafından yürütülmüştü. Bu işbirliği, gizli Dover Anlaşması'yla Fransa ile ittifak konusunda bozuldu. 1673'te Charles, ona bağlı kalma konusundaki kararlılığını açıkladıktan sonra Hoşgörü Deklarasyonu'nu (*Declaration of Indulgence*) ve Fransa yanlısı politikasını ve onun vadettiği mali bağımsızlığı terk etmeye zorlandı. Papacı ve Protestan dinsel muhalifleri yeniden kamu hayatından dışlayan *Test Act*'ı kabul etmek zorunda kaldı ve böylece Danby'nin yönetimi *gentry* eliyle yürütmesi için sağlam bir temel atmış oldu. Danby, Avam Kamarası'nın desteğinin zorunluluğunu Clarendon'a göre daha inanarak benimsemişti. Onun partisi eski *Cavelier*'lere ve Anglikanlara dayanıyordu; ama Arlington'dan yeni yönetim biçimleri öğrenmişti. Görevler ve ödenekler Parlamento üyele-

rini etkileyebilme görüşüyle dağıtılıyordu ve bu kişiler Avam Kamarası'nda örgütleniyor ve disiplin altında tutuluyordu. Seçim bölgeleri, şerifler, sandık başkanları sistemli bir baskı altında tutuluyordu; Avam Kamarası'nda dolaysız rüşvet uygulanıyordu. 1679 tarihli bir risale, şu veya bu şekilde hükümetten para alan 214 parlamento üyesinin adını sayıyordu. Dışişleri sekreterinin, II. James'in saltanatında, Cornwall'lı bir parlamento üyesine söylediği sözler uydurma olabilir ama o zamanki, kabul gören, uygulamanın ne olduğunu gösterir. Parlamento üyesi saraya karşı oy kullandığında, "Sir" diye bağırmıştı, "Senin Majesteleri'nin hizmetinde bir atlı askerin yok mu?" Cevap, "Evet Lordum var, ama kardeşim dün akşam öldü ve bana yılda 700 sterlin bıraktı" Siyasal bağımsızlığın bedeli buydu.

Ancak Danby açıkça tanımlanmış sınırlar içinde çalışmak zorundaydı. Kendisi, Katolik Fransa'dan para kabul edilmesine karşı olan *gentry* destekçilerinin görüşlerini tam olarak yansıtıyordu. Avam Kamarası'nın, Ekim 1673'teki yeni toplantısında atılan ilk adım *Gunpowder Plot*'ın* yıldönümünün vakur bir şekilde anılması oldu. II. Charles'ın Fransa'ya dayanmasının ortaya konulmasıyla Papalık Komplosu etrafındaki histeri arasında doğrudan bir ilişki vardı. Merkezileşmiş çok güçlü merkezî bir hükümet konusundaki geleneksel korku, arkasında Fransız ya da İrlanda ordusu bulunan bir Kral için *Major-General*'ler için olduğundan daha da geçerliydi. 1677 yılında Danby, "küçük bir ayaklanmanın" hükümete para ve ordu elde etmek için iyi bir mazeret olup olmayacağını düşünüyordu. En sonunda 1679'daki genel seçimlerde sarayın yenilgisinin bu denli eksiksiz olması muhalefet liderlerini bile şaşırtmıştı.

Danby'nin görevden alınması, işin başında pozisyonunu bir Parlamento çoğunluğuna borçlu olan bir sekreterin (bakan) bile Avam Kamarası'nın güvenini yitirdikten sonra ayakta kalamayacağını göstermişti; ve dışarıda kamuoyunun kararlı bir şekilde karşı çıktığı bir adama güven duyulması rüşvetle bile mümkün değildi. Danby'nin düşüşü hükümetin dış politikasından kaynaklandığı için Avam Kamarası'nın o zamana kadar bu dokunulmaz alanının bile Avam Kamarası'nca kontrol edileceği

bir kez daha gözler önüne serilmişti. *Cavalier* Parlamento, 1678 yılında sırf hükümdara karşı olmak için o zamana kadar hiçbir benzeri olmayan bir yasa kabul etti. Bu yasa, Papacıların Kral ya da Kraliçe'nin karşısına "Majesteleri'nin *Privy Council*'ının belirtilen acil bir durum üzerine emri olmadan önce altı ya da daha fazla *Privy Council* üyesinin el yazısı ve mührüyle bir izin belgesi alması ve iznin on günü geçmemesi ve söz konusu iznin, isteyen herkes tarafından para ve izin almadan görülebilmesi için yazılıp kayda geçirilmesi ve bu iş için hiç kimseye bir yılda 30 günden fazla izin verilmemesini" hükme bağlıyordu.

1678'e gelindiğinde siyasal durumu, Charles'in büyük bir neşeyle baş tacı edildiği durumdan farklılaştıran üç etken vardı. Birincisi, bir dizi ara seçim 1661'in ilk heyecanı içinde aşırı temsil edilen ilk baştaki *Cavalier* unsuru sulandırmıştı: Avam Kamarası, Charles'ın danışmanlarının bir daha asla bu kadar yandaş bir Avam Kamarası bulamayacaklarına ilişkin haklı olarak ileri sürdükleri görüşlere rağmen, Kamara, mülk sahibi sınıfların uzun dönemli görüşlerini daha iyi temsil eder hale geldi. İkincisi, Kralın Fransa yanlısı dış politikası ve de gizli Dover Anlaşmasıyla ilgili dedikodular endişe yarattı. 1673 yılında Charles "bu savaşta topladığım güçler hukuku ve mülkiyeti denetlemek için düşünülmüştü" görüşünü inkâr etmek zorunda kaldı. Sonra, üçüncü olarak, Papacı Komplo, muhalefetin en kötü korkularını doğrular görünüyordu ve onların işine yaradı. II. Charles'in aktrist metresi Nell Gwyn'nin en çok hatırlanan sözü, hasım bir kalabalığın onun arabasını Fransa ve Papa yanlısı kral metresi Portsmouth Düşesinin arabasıyla karıştırmaları karşısındaki azarlayan sözleriydi. "Sessiz olun iyi insanlar" diye bağırmıştı Nell, "Ben *Protestan* fahişeyim" Kalabalık onun bu ilahi vatanseverliğini onaylayarak kükremişti.

Nasıl oldu da Charles yalnızca 1678-81 krizini atlatmakla kalmadı fakat *Exclusion Bills*'i (Dışlama Yasa Tasarılarını) yenilgiye uğratmayı ve *Triennial Act*'i savuşturacak kadar güçlü bir pozisyonla ortaya çıkabildi? Charles, tembel olsa da büyük babası I. James gibi zeki bir adamdı. Ama ayrıca sürgünde olduğu yıllarda, bir daha asla yollara düşmeyeceğine karar verdiğinde siyasi

feraseti ve zalim bir istihzayı öğrenmişti. Kardeşinden farklı olarak rahatını feda edebileceği hiçbir ilkesi yoktu. Ölüm döşeğinde kendisinin bir Papacı olduğunu itiraf etti ve gizli Dover Anlaşması belki de onun ilkesel olarak izlemek istediği politikayı temsil ediyordu. Ancak bu gerçekçi bir politika olamazdı: saltanatının son dört yılında Charles, Tory-Anglikan *gentry*'nin sıkı işbirliği ile görece bir siyasal bağımsızlık kazanmıştı.

Onların en gözde siyasal kuramcısı Filmer, bir zamanlar monarşinin iki hırsız arasında çarmıha gerildiğinden söz etmişti: Papalık ve halk. Bu kesinlikle Tory *gentry*'nin kaderiydi. Shaftesbury, Danby'nin saray partisine karşı eski *"Presbyterian"* çıkarları ve *City* tüccarını örgütleyerek ve dinsel muhaliflerin ve Londra ahalisinin tehlikeli desteğini elde ederek bir ülke partisi çıkardı. Baskı yapanlara karşı ekonomik misillemelerle tacirler pek çok kasabada *Test* ve *Corporation* Yasalarını işlemez hale getirdiler. 1675'te Londra'da kurulan Yeşil Kurdele Kulübü (*Green Ribbon Club*) ilk parti genel merkezi olarak değerlendirilebilir. Yeşil renk, *Leveller*'ların yeşiliydi. *Interregnum*'un hayaleti yine dolaşmaya başlamıştı. Whig'lerin seçim çalışmaları ve ayak takımını toplama taktikleri çok başarılıydı. Buckinghamshire'de dışlama konusunda en çok gürültü koparan, normal olarak başı çeken *gentry* değil de *yeoman*'lerdi. 1679'da bir Whig hükümeti Kral üzerinde baskı yaptı ve Avam Kamarası, başkan olarak kralın adayını kabul etmedi. Ama Charles eski memurlarını koruyordu ve Whig aristokratların kendileri de bir iç savaşı göze almaya hazırlıklı değildi. Onların Halifax tarafından, "Uzun Parlamento'da en ileri olanlar kısa sürede diğerleri tarafından ayartılmışlardı" diye ikaz edilmesine gerek yoktu ve 1681'de de, "beyefendiler, *shire*'ların şövalyeleri tüccar, yurttaşlar ve kentliler tarafından kapı dışarı edilebilirlerdi, çünkü kendi üstlerine itaatsizlik edenler, kendi astlarına bunu öğretiyorlardı." Dolayısıyla, Tory'lerin desteği ile Charles, Oxford Parlamentosu'nda Whig'lerin blöfünü görmeyi başardı. *Rye House Plot* (Rye House Komplosu), öyle görünüyor ki onları cumhuriyetçi azılı katillerle ilişkilendirerek yenilgilerini tamamladı.

Ancak Kral'ın 1681-85 zaferi, kişisel bir zafer değildi. Fransa ile ilişkiler yakın da olsa, bu XIV. Louis için de koşulsuz bir zafer olmadı. Charles yalnızca Tory ve Anglikan *gentry* partisine tam bir teslimiyet göstererek varlığını sürdürebildi. Onun bu yıllarda yerel yönetimlerde yaptığı temizlik, onlarla çok sıkı uzlaşması sayesinde mümkün oldu. "Şimdi Tory'lerin yerel yönetimlerde ne derece bir tekel elde etmiş olduğu" diye yazıyordu Dr. Feiling, "dört yıl sonra Kral James'in bunu geri çevirebilmek için ortaya koymuş olduğu herkülvâri çabalarında açıkça görülüyordu." Zaferi kazanan askerî mutlakıyet değil Tory *gentry* oldu. "Size ve eski arkadaşlarıma bağlı kalacağım" diyordu Charles, Tory Reresby'e 1680'da, "çünkü böyle yapmazsam bana bağlı kalacak kimseyi bulamam." Kralın, kraliyet mahkemeleri (*prerogative court*) yoktu ve *Habeas Corpus* Yasası'nı iptal etmeye bile cesaret edememişti.

Partiler

Bu dönemde partilerin tarihi hayli tartışmalıdır. 1640'la 1660 arasında İç Savaş vardı: dolayısıyla o sırada en az iki partinin mevcut olduğu varsayılabilir. 1760'a gelindiğinde parti yaftaları hemen hemen her türlü siyasal önemini yitirmişti. Bu arada neler olmuştu?

İç Savaş'ın düşmanlıkları Restorasyon'da varlığını korudu: Clarendon Yasası, rakiplerini siyasal görevlerden dışlamak için Cavalier-Anglikan partinin geliştirmiş olduğu bir önlemdi. Ancak her iki taraftaki mülk sahibi adamlar yeni bir iç savaşı önleme konusunda kararlıydılar. 1662'de bir Londralı, "ülkedeki tüm *gentry* birbirini öldürürse, sıradan insanlar daha iyi bir hayat yaşayabilir" umudunu ifade ediyordu. Bu derin düşmanlığın arkasında, çok ender olarak açıkça tartışılsa da, *gentry*'nin siyasal düşüncesi yatar. Örneğin Baxter, Restorasyon'un arifesinde şunları yazıyordu: "Ayak takımı hem yöneticiler hem de papazlardan nefret ediyor." Hemen hemen aynı sıralarda bir mektup yazarı, *gentry* ile "sıradan insanlar arasında, son yılların sonsuz derecede artırdığı, doğal bir düşmanlık"tan söz edi-

yordu.[6] Edward Chamberlayne, on beş yıl sonra, "tacirlerin pek çoğu, köylülüğün de önemli bir kesimi" diye konuşuyordu, "soyluluk, *gentry* ve yüksek ruhbandan nefret eder, küçük görür ya da saygı göstermez" Kimi dinsel muhaliflerin zenginliği, kimilerinin de pasifliği onların hoşnutsuzluğunu körleştirdi. Ancak 17. yüzyılın sonlarında keskinleşen sınıf bölünmeleri yoksulların huzursuzluğunu artırdı ve bu da Parlamento liderlerini kavgalarını çok ileriye götürmeme konusunda iki kere düşünmeye sevk etti. Papacı Komplo Londra'da çılgın tutkulara yol açtı; ama Shaftesbury'nin ahaliye dayanmasının boyutları sonunda onun davasına zarar verdi. Mülk sahibi adamlar iç savaş korkusuyla Taht'ın etrafında toplandılar.

Bu, genellikle pek sözü edilmese de 17 yüzyıl siyasetinin arka planıdır. Mülk sahibi sınıflar 1646-1660'da aldıkları dersi unutamıyorlardı; aynen kralların 1649 dersini unutamamaları gibi. Dolayısıyla siyasal muhalefet hiçbir zaman aşırıya sürüklenmedi; eğer böyle olsaydı çözülme eğilimi gösterirdi. Avam Kamarası, hükümeti eleştirebiliyor ama hükümet Parlamento'da temsil edilenlerin hayati çıkarlarına ilişmedikçe ona esaslı bir şekilde karşı çıkamıyordu. Dolayısıyla hükümet ve saray her zaman siyasal partiler üzerinde güçlü bir etkiye sahipti. Bu kısmen kayırma ve menfaat dağıtmaktan, ama ayrıca daha derindeki, hem Whig'lerin hem de Tory'lerin yararlandığı toplumsal istikrara katkı endişesinden kaynaklanıyordu. "Majestelerine hizmet edildiği sürece" diye soruyordu Sunderland, "Majestelerine kimin hizmet ettiğinin ne önemi var?" Pekala şunu da eklemiş olabilirdi: "Hizmet edilecek bir majeste olduğu sürece, hangi majesteye hizmet edildiğinin ne önemi var?"

II. James

Böylece II. James için istikbal umut veriyordu. Sonunda Parlamento 1685'te toplandığında (513 üyeden) 200 üye yaşamları için Kral'a doğrudan bağımlıydı. 400'ü daha önce hiç Avam Kamarası'nda yer almamıştı. Kral'ın gelir artışını bu Parlamento

6 *Middlesex County Records*, iii (1888); *Thurloe State Papers*, vii, 704.

oylamıştı ve ayrıca artan gümrük resimleri ve tüketim vergileri, James'i kendisinden öncekilerin tümünden iyi duruma getirdi. *Solemn League and Covenant*'a karşı kullanılan ve 1680'lerde, Filmer'in risalelerinin yaygın bir şekilde elden ele dolaştığı günlerde bıkıp usanmadan vazedilen Tory-Anglikan pasif itaatkârlık teorisi despotizme bir davetiye gibiydi. Monmouth'un ayaklanması James'in pozisyonunu zapt edilemez hale getirdi. Zira Whig'leri böldü. Geleneksel toprak sahibi aristokrasinin bir kısmı gayrimeşru düzmeceye (Monmouth) katıldı; onu destekleyenler güney-batı *county*'lerin küçük adamlarıydı. Bunu Sedgemoor muharebesinin bir piyade kapışması olmasından anlıyoruz: Cromwell'in ordusunun güçlülüğünü sağlayan süvariler burada mevcut değildi. James'in zaferi tamdı; artık bundan böyle o Eski Büyük Dava ölmüştü. İngiltere'de bir daha nesiller boyu örgütlü demokratik bir hareket olmayacaktı.

Bununla birlikte 1685 zaferi yanıltıcıydı. Somerset milisinin neferleri güvenilmez olduklarını kanıtlamıştı ve James'in zaferi küçük profesyonel bir ordu tarafından elde edilmişti. Monmouth'un ayaklanması James'i, ordusunu geliştirmeye, güvendiği adamlar, esas itibariyle Katolikler tarafından yönetilen bir ordu ve İrlanda'da da ayrı bir ordu kurmaya ikna etmiş görünmektedir. Böylece James, boynuzlarından kardeşinin hiçbir zaman kaçınayı başaramadığı bir ikilemin abartılı bir biçimiyle karşı karşıya kalmıştır. Normal olarak monarşinin en güvenilir destekçileri Tory *gentry* idi. Ancak onlar, Taht'a olduğu kadar Kilise'ye de sadıktılar. 1679'le 1681 arasında serbest olarak seçilmiş üç Avam Kamarası, Taht'a Katolik bir varis tayinini reddetmişlerdi. James'in uysal parlamentosu, 1681-5 temizliğinden sonra seçilmişti. Ülkede Katolik bir siyaset ancak ülkedeki *gentry*'nin gücünün bir Katolik-*nonconformist* ittifakıyla dengelenmesi halinde başarılı olmayı umut edebilirdi. II. Charles böyle bir ittifakla flört etmeye çalışmıştı ama her seferinde geri çekilmeye zorlanmıştı. James de denedi ama asla şansı olmadı. Protestan dinsel muhalifler siyasal olarak bir kuşak öncesine göre daha zayıftılar. Papacı ve *Rye House* Komploları ve Monmouth'un ayaklanması ağır darbeler indirmişti. Bunlara katılan

kişiler büyük ölçüde orta ve alt sınıflardan gelmişti; şimdi bunlar siyasetten uzak durma ve pasifizme kayma eğilimindeydiler. Shaftesbury ve Monmouth'u desteklemiş olan dinsel muhalifler, pek açık bir şekilde onları kendi çıkarı için kullanan bir Kral için öyle akşamdan sabaha kazanılamazdı. William Penn ve diğer *Quaker*'lar James'in niyetlerini görünürdeki anlamıyla algılamış görünmektedirler; *Quaker*'lar, Tory-Anglikan zulmünden, tarikatlar içinde en çok zarar görmüş olanlardı. Taht'ın varisi bir Protestan olduğu sürece, dinsel muhalifler James'in çağında teselli bulabilirlerdi; ama –görünürdeki başarılarının bir başkası olan– oğlunun doğumu, James'in desteğini almaya çalıştığı kişiler arasında en derin rahatsızlığı yaratmış olmalıdır.

James üstelik babasının her türlü ahmakça inatçılığına (ya da ilkeye olan yüksek bağlılığına) da sahipti: ve de *gentry* onun bağlı olduğu dinin yanlış bir din olduğuna inanıyordu. Eylemleri, mülk sahibi sınıfı kendine karşı birleştirmede ve 1681 yılında iç savaş tehdidinde bulunur görünen Whig'lerle Tory'ler arasındaki ayrılığı onarmada elden gelen her şeyi yapmış oldu. Birincisi, Monmouth'un ayaklanmasının yenilgiye uğratılması sağ-kanat Whig'leri radikal müttefiklerinden kurtardı: bundan böyle, 1640'ın, 1649'a varacağı konusunda çok az korku kaldı. İkinci olarak, Jeffreys'in Kanlı Mahkemeleri'nin (*Bloody Assizes*) barbarlıkları muazzam bir propaganda platformu olanağı verdi ve Elizabeth devri propagandasında Marian zulümlerinin oynadığı aynı rolü 1688 mitolojisinde oynama fırsatı yarattı. Kanlı Mahkemeler ve aynı yıl Fransa'da Nantes Fermanı'nın hükümsüz kılınması geleneksel efsaneye çok iyi uyuyordu zira Protestanların Papacılarda en fazla nefret etmeyi öğretildikleri şey –ister Marian martirlerinin yakılması, ister İspanyol Engizisyonu, İspanyollar tarafından Amerikan Kızılderilere kötü muamele edilmesi, Barut Komplosu (*Gunpowder Plot*) ya da isterse 1641 İrlanda katliamları olsun– Katoliklerin zalimliği idi. Zalimlikten hoşlanmadıkları için İngiliz Protestanlarını itibarsızlaştırmak da istemiyorlardı. Zalim ve zorba Jeffreys suçladığı kişileri günde 500'lük gruplar halinde yargılıyordu; James'in Kraliçesi, hüküm giyen asilerin taşınması işinden kârlar sağladı.

Üçüncü olarak, Tory'lerin pek çoğu, James'in ordusuna Katolik subayların sokulması karşısında endişeye kapıldı. Gerçekten de bu, o zamana kadar uysal olan parlamentonun ayak dirediği, önce oturumlarına ara verilip sonra da feshedildiği noktaydı. Üç uzun yıl boyunca James, *gentry*'nin üstünlüğünün üzerine bina edildiği kayanın, *Test Act*'in* geri alınmasını kabul ettirmek için *gentry*'yi kandırmak ve zorlamak için uğraştı. Daha sonra, Charles'ı, kardeşinin, "onu asla dört yıl sonuna kadar tutamayacağı" kehanetine yol açan "kızgınlıkla" James, Tory bakanlarını kovdu, Anglikan üniversitelerin ayrıcalıklarına ve kolej mensuplarının kaydı hayat şartıyla mülkiyet haklarına saldırmaya başladı. *Golden Hales'e karşı* davasıyla orduda Katolik subayların istihdamı için yasal müeyyide elde etti; ve İrlanda'da korkunç ve İngiliz düşmanı Tyrconnel'in komutasında güçlü, tümüyle Papacı bir ordu kurmaya başladığı öğrenildi. Daha da kötüsü Charles'ın *borough*'ların beratlarına yönelik saldırısını yenileyerek Tory'lerin en kesin düşmanlarıyla, son yirmi beş yılda kendi doğal mevzilerindeki, kasabalardaki yönetici pozisyonlarından çok acı bir şekilde sökülüp atılan radikal dinsel muhaliflerle ittifak kurdu.

Sadık *gentry* ile onların yerel *borough*'ları arasındaki kayırma-himaye ilişkisi bir gecede bozuldu. Parlamento seçimlerinde oy verme hakkı ve pek çok kasabada adaletin icrası cumhuriyetçilere, dinsel muhaliflere ve Papacılara, yani yıllardır kendileri fiilen yasa dışı olan adamlara devredildi. Sir Henry Vane'in oğlu *Privy Council*'da Peder Petre'ye katıldıktan hemen sonra bir *Anabaptist*, Londra Belediye Başkanı oldu. Bunyan'ın cemaatinin bazı mensuplarının belediye ve genel meclis üyesi yapıldığı Bedford'da *Major-General*'lerin yönetimini hatırlatan reformlar başlatıldı: kasabanın yardım fonlarına ait paraları cebine atan önceki belediye başkanları bu paraları iadeye zorlandı. *County*'lerde, kutsalların en kutsalı, "*gentry*'nin en değerlileri", *Test Act*'in iptali için destek vermedikleri takdirde, *J.P.* ve milis komutan yardımcılıkları görevlerinden alındı. Ve bunların yerine kimler geçti? Sir John Reresby, Yorkshire'deki yeni *J.P.*'ler hakkında şunları söylüyordu: "Gerek kalite, gerekse

mülk itibariyle sıradan adamlar (çoğu dinsel muhalif) Bunların hiçbirinin İngiltere'de bir ayaklık toprağı yoktur" Bu, hükümet milisi güvenilmez bulduğu için ihdas edilmiş olan *Major-General*'lerin yönetimi kadar kötü, sosyal devrime çok benzeyen bir şeydi. Bu Tory sadakati için bile gereğinden fazlaydı. Büyük Mührün Muhafızı Lord Guilford, 1684'te, "Papacıları hoş görmeye karşı nedenler" konusunda açık bir uyarıda bulunmuştu. Bu, "*gentry*'yi gücendirirdi" Eğer *gentry* canı gönülden hizmet etmezse, o zaman "hukukun bütün işlevi kaybolur; zira onlar *sheriff* vs. dir. Eğer *gentry* gücenirse, ayak takımı hemen vaizler vs. tarafından zehirlenir. Ve ondan sonra güç (iktidar) neyi temsil edecek[tir]?"

Üstelik, ordunun alt kesimi *City*'yi korkutup boyun eğdirmek için Hounslow Heath'de toplanmış, siyasal tartışmalara ve risale okumalara girişmişti. *Magna Carta*'ya ve benzer uygun olmayan konulara aşırı ilgi göstererek Yeni Model Ordu'yu hatırlatıyorlardı. Yedi Piskoposun beraat etmesini alkışlamaları, 1653 yılında Lilburne'un beraatında muhafızlarının tezahüratını akla getiriyordu. Bu, James'in o denli hor gördüğü varlıklı çiftçi ve yurttaşların milisinden çok farklı bir orduydu. Nihayet, James'in ordusunun 1688'de yukardan başlayarak dağılması, mülk sahibi subayların bir iç savaşı göze alma konusundaki isteksizliğinin kanıtıydı. Monmouth'u ve William'ı destekleyenler arasındaki fark, İç Savaş sırasında "*Independent*" ve "*Presbyterian*"lar arasındaki farkla karşılaştırılabilirdi: yabancı bir ordu ikincilerin sıradan insanların eline silah vermesini önlemeyi mümkün kılmıştı.

Bir nesil boyunca İngiltere Kilisesi Tanrı'nın Hizmeti'ne karşı gelmenin, hiçbir koşul altında haklı gösterilemeyeceğini öğretmişti. Monmouth, darağacında, İngiltere Kilisesi'nin bir Protestanı olarak ölmeyi talep ettiğinde, bir ruhani ona şöyle demişti: "Lordum, eğer İngiltere Kilisesi'ndenseniz direnmeme doktrininin doğru olduğunu kabul etmelisiniz." Papazlar ve *squire*'lar bu ifadeleri memnuniyetle tekrarlamışlardı. Ancak onlar sıradan insanların yerleşik düzene pasif itaat görevini düşünüyorlardı. Tanrı'nın Hizmeti'nin, onların ya da Kilisenin üstünlü-

güne asla karşı çıkmayacağını varsaymışlardı. Restorasyon'u yapanlardan birisi olan Morley, "eğer direnmeme doktrinine dayanırsa, kandırılmış olacağı" konusunda James'i uyarmıştı. "Ruhban bu doktrine sözle karşı çıkmayı uygun bulmayabilirdi ama uygulamada karşı çıkacakları konusunda çok emindi" [7]

Krallık yetkisine direnme işaretini veren Piskoposlar olduğu için bunun sembolik önemi büyüktü. Yediler'den bazıları inançlarına o denli değer veriyorlardı ki, James'e boyun eğmektense yargılanmayı göze aldıkları halde, 1688'i kabul etmektense istifa ettiler. Laud'cu Piskoposların bunlar gibi hareket etmiş olduklarını hayal edebilir miyiz? Ya da Londra halkının ve de ordunun alt kademelerinin bu kadar sempatisini kazandıklarını? Bütün o Kral Charles'ın martirliği kültüne rağmen, İngiltere Kilisesi, zamana, farkına vardığından daha fazla uymuştu. "Eğer Kral yanlış yapamazsa" diye alay ediyordu Defoe, "birisi müteveffa Krala büyük bir yanlış yaptı." James buna gönülden katılırdı. James, Tory ve Anglikanların ilkelerine bağlı kalmaktaki başarısızlıkları nedeniyle hayretlere düşmüş ve çok öfkelenmişti.

Demek ki Tory'ler 1688'de fena halde şaşırmışlardı ve akılları karışmıştı. Lord Willoughby, "Bu herhangi bir Bertie'nin Taht'a karşı ilk kez karşı çıkışıydı ve onun kendi sorunuydu; ama ya bunu yapmak ya da dinimizden ve mülkiyetten ayrılmak zorundaydı" derken onların içinde bulunduğu zorluğu özetliyordu. "Hükümetin din, özgürlükler ve mülkiyete karşı mevcut tavrı karşısındaki" genel huzursuzluk, 1688'de William'a gönderilen davetiye mektubundaki ilk noktaydı. Din, özgürlük ve mülkiyet: bunları daha önce de duymuştuk. 1687'de yayınlanan Hoşgörü Mektubu'nda James'in kendisinin işaret ettiği "insanların en fazla değer verdiği" şeylerdi. James, bir sürü sözcükle şunları da eklemişti; "din ve mülkiyete ilişkin vermiş olduğumuz özgürlük ve garanti, sevgili uyruklarımızın kafasında her ikisiyle ilgili her türlü korku ve kıskançlığı yok etmeye yeterliyse de, biz yine de kilise ve manastır arazilerini olduğu kadar, her ne olursa olsun her türlü arazi ve serveti on-

7 K. H. Plumptre, *The Life of Thomas Ken* (1890), i, 298.

ların mülkiyetinde ve elinde muhafaza edeceğimizi açıklamayı uygun gördük."

James çok fazla itiraz etti. Onun itirazları eylemlerinin etkisini ortadan kaldıramazdı. *Golden, Hales'e karşı* davasında yargıçlar, Kralın tek yargıç olduğu gerekçesiyle, "ne olursa olsun görmezden gelebileceği hiçbir yasa yoktur" ilkesini yerleştirdiler. Gemi Parası olayında kraliyet doktrini kralın tek yargıç olduğu tezine dayanıyordu. Yedi Piskoposlar konseyi, "Eğer Kral dinimizi ilgilendiren ülkemizin yasalarını iptal edebilirse, iptal edemeyeceği başka hiçbir yasa olamaz; ve eğer Kral, krallığın bütün yasalarını iptal edebilirse, bütün uyruklar hayatları, özgürlükleri ve mülkiyetleri konusunda nasıl bir durumda kalırlar! İnsafa bağlı kalırlar!" Yargıç Powell, jüriye, "bu bütün yasaların iptali anlamına gelir" diyordu. "Buna bir kez izin verilirse, hiçbir Parlamento'ya gerek kalmaz; bütün yasama Kral'ın elinde olur ki bu üzerinde düşünmeye değer bir şeydir ve ben meseleyi Tanrı'ya ve sizlerin vicdanına havale ediyorum." (Bu yargılamada yargıçlar halkın büyük baskısı altındaydılar ve bu baskıya o kadar boyun eğdiler ki, verdikleri hüküm daha sonraki yorumcular için biraz huzursuzluk kaynağı oldu.)

Burada değinilmesi gereken iki nokta var. Birincisi, *Golden, Hales'e karşı* davasında ve Magdalen Koleje müdahalesinde, James'in hukuk açısından güçlü olduğu bir şey vardı. Ancak, 1630'larda olduğu gibi Kral, ülkede sözü geçen insanların kanaati karşısında havada kaldığı için, bu önem taşımıyordu. James'in yargıçları "özel olarak etkileme" alışkanlığı I. Charles'ın bile baş vurmadığı bir şeydi. *Golden, Hales'e karşı* davası görülmeye başlanmadan önce dört yargıcın görevine son verilmişti: Yedi Piskopos lehine karar veren Powell ve bir başka yargıç daha görevden alınmıştı. James, böylesi baskı altında yasayı yorumlayan yargıçların mülkiyeti tehlikeye sokmadığı itirazını yapmak zorundaydı: zira, Whig propagandasının uzun süredir üzerinde durduğu nokta buydu. Ne ki onun itirazlarına inanılmıyordu. Ya da daha doğrusu, Tory *gentry*'nin zihninde onların mutlak sadakatini zayıflatmak için yeterince kuşku vardı. Onların Kilise ve Krala bağlılığı, II. Charles Katolikleştirici bir politika izlediğinde zayıf-

lamıştı. İzlediği açıkça Papacı politika, yalnızca dinî değil fakat onların merkezî ve yerel yönetimlerdeki görevlerini de etkileyen bir Kral'ın yönetiminde tamamen koptu. Nihayet, Parlamento'nun üstünlüğü tesis edilmeden *onların* pozisyonunun güven altında olmayacağı konusunda Tory'leri bundan başka hiçbir şey ikna edemezdi. Bu onların geleneksel Kralcı siyaset teorileriyle çelişiyordu; ama iş bir noktaya gelince teoriler olgular karşısında zayıf kalıyordu. Bazı İngiliz Katolikleri bile James'i terk ettiler. Onun en güvenilir danışmanları İrlandalılar ve papazlardı; Katolik aristokratların büyük kesimi onun, toprak sahibi sınıfın doğrudan desteğine pek de bağımlı olmayacağı Fransız tarzı bir mutlakıyete doğru yürümekteki pervasızlığı karşısında dehşete düşmüşlerdi. Bu başka bir zayıflık kaynağı idi: James'in planlarının önde gelen İngiliz yöneticisi, dinin kendisine hiçbir şey ifade etmediği ve kendi "din değiştirmesini" bile Kraliçe Mary'nin bir oğlan doğurması ve Taht'ın Katolik çizgide devamının garanti görünmesine kadar geciktirmiş olan Sunderland'dı.

James'in XIV. Louis ile yakın ilişkileri bile, kendi uyruklarıyla ilişkisine büyük zarar vermiş olsa da, onun için bir güç kaynağı değildi. James, Charles ölüm döşeğindeyken Fransa Elçisi'nden, "benim şahsımda her zaman sadık ve minnettar bir hizmetkâr bulacakları konusunda efendisine garanti vermesini" talep etmişti. Fransız kuzeninin izni olmadan bir Parlamento topladığı için alçakça özür dilemişti: "Umarım kendisine danışmadığım için bunu yanlış anlamazlar. Kendilerinin danışılmaya hakları vardır ve her konuda kendisine danışmak benim arzumdur." XIV. Louis, Sunderland'ı hizmetine alması için James'i ikna etmek hususunda yardımcı olmuştu. Bununla birlikte James, talep etmesine rağmen, Fransa'dan kardeşinin aldığından çok daha az para yardımı aldı – bir yıllık gelirinin sekizde biri kadar, toplam 125.000 sterlin. Louis'ye boyun eğmekle düzensizlik ve isyan arasında gidip gelen James'in dış politikası her iki dünyadan da en kötüsünü elde etti. 1688'de Louis ona çok güçlü bir ordu ve donanma yardımı sağlamaya hazır değildi; ve James'in de farkına varmış olduğu gibi, bunun dışında her şey yarardan çok zarar verecekti.

Dolayısıyla James Stuart politikasının tüm skalasını kullandı. Hyde ve Danby'nin siyaseti olan Anglikan *gentry*'ye dayanmakla işe başladı. Henrietta Maria ve II. Charles'ın flört ettiği gibi, Fransız desteği ile despotizm kurma düşüncesiyle flört etti; ama bu pazarlıktan en fazlasını elde etme ve tehlikeli herhangi bir taahhüt altına girmeme konusunda II. Charles'a göre daha az becerikliydi. Daha sonra ve hiç kuşkusuz sırf bir hamle olsun diye kardeşinin Hoşgörü politikasını, Protestan ve Katolik dinsel muhaliflerin Anglikan üstünlüğüne karşı ittifakını canlandırdı ve bir kez daha Charles'ın ne zaman geri çekilmek gerektiği konusundaki zekâsından yoksundu. Son olarak, Anglikan-Tory ittifakını diriltmek için umutsuz girişimlerinin başarısız kalması üzerine tamamen pusulayı şaşırdı.

I. Charles, din, hukuk ve mülkiyet için bir martir olarak öldüğünü ilan ederek Stuart monarşisini kurtardı. James, gözle görünür bir şekilde anarşiye çağrıda bulunma girişimiyle Stuart monarşisini ebediyen lanetlemiş oldu. Herhangi bir yönetime otoritesini devretmeden ayrıldı. Parlamento'yu toplantıya çağıran iradeleri yok etti ve birisinin davet edilmesini önleme boş umuduyla Büyük Mührü Thames nehrine attı. Hounslow Heath'deki korkunç ordunun, parası ödenmeden dağıtılmasını emretti. Denizcilerin ordudaki askerlerden daha az siyaset konuşmadıkları donanmaya, İrlanda'da Tyrconnel'a yelken açması emredildi. Londra ve diğer şehirlerdeki ayaklanmalar, mülk sahibi adamları Kurtarıcı William'a biat etme konusunda birleştirdi. James'in yokluğunda Krala sadık Sir James Bramston, "karışıklığı ve ayak takımının soyluları ve zenginleri yağmalayıp soymasını önlemek için birisinin hükümet olması gerektiğini" söyleyerek durumu özetliyordu. James'e karşı çıkılmamasına devam edilmesi, toplumsal itaatin sürdürülmesi amacına ters düşecekti.

15

DİN VE DÜŞÜNCE

Christian: *On yıl kadar önce sizin oralarda bir Faninin (Gündelikçinin) o zaman dinde ileri bir adam olduğunu biliyor muydunuz?*

Bir anda bir Kendini-Kurtar'la tanıştı ve daha sonra bana yabancı biri oldu.

– Bunyan, *The Pilgrim's Progress*
(1678, muhtemelen erken 1670'lerde yazıldı)

Eğer bizim Kilisemiz, ticarete, zekâya, keşfe, seyrüsefere ya da herhangi türden bir tekniğe düşman olursa, bu, ülkenin mevcut dehasına nasıl uygun olabilir?

– Piskopos Sprat, *History of Royal Society* (1667)

Parlamento ve kilise

Interregnum sırasında önemsiz bir rol oynamış ve Restorasyon'a çok az katkıda bulunmuş olsalar da Piskoposlar 1660'ta geri geldiler, arazilerini geri aldılar ve Lordlar Kamarası'ndaki koltuklarına geri döndüler. Eski (Anglikan Kilisesi) Dua Kitabı eski yerine iade edildi. 1.769 papaz ve öğretmen ve kolej yöneticisi ve hoca, dinsel muhalif oldukları gerekçesiyle, 1640'lar-

da dışlanan Kralcılara verilen tazminatların hiçbirini alamadan işten atılmıştı. Ancak Kilise eski pozisyonuna kavuşamadı. Papazlar, Yasa'da belirlenen istisnalar dışında maaşlı görevlerine Parlamento'nun bir yasasıyla iade edildiler: Parlamento'nun Kilise üzerindeki üstünlüğü daha iyi ifade edilmiş olamazdı. Piskoposlar siyasetteki egemenliklerini geri kazanamadılar. Clarendon görevde kaldığı sürece Başpiskopos Sheldon önemli bir figürdü; Clarendon'un düşüşünden sonra, 1711'de Tory hükümetince –bir hayli kışkırtıcı bir atama olarak değerlendirilen– *Lord Privy Seal* yapılan Bristol ve Londra Piskoposu diplomat John Robinson dışında, hiçbir Piskopos, bir daha asla hükümetin önemli bir üyesi olamadı.

Laud'un Kilise'ye yönelik ekonomik programı terkedildi. Aynı şekilde sosyal programı da. Kilise otoriteleri artık çitleme ya da toprağın işlenmesindeki bozulmayı araştıramayacaklardı. *Interregnum* örneğini izleyerek ruhban da kilise dışındakilerle birlikte vergi verecek ve her ne kadar hâlâ Avam Kamarası'nda yer alamayacak olsalar da Parlamento seçimlerinde oy kullanabileceklerdi. Lordlar Kamarası'nda bile kilise adamlarının ağırlığı azaldı. Yüzyılın başında Piskoposlar üyelerin yaklaşık üçte birini, yüzyılın sonunda ise sekizde birini oluşturuyordu. Kilise Temsilciler Meclisi (*Convocation*) artık ruhbanı ayrı olarak vergilendirmediği için varlık nedenini (*raison d'être*) kaybetti ve hızla önemsizleşti. Ayrı bir güç olarak ruhban kavramı sonunda ortadan kalktı; emeğinin karşılığını pek de iyi alamayan pek çok meslekten birisi haline geldiler. Kilise yargılamasını ihya eden 1661 Yasası, bundan böyle "dinî meselelerde Majesteleri Kral'ın üstünlüğünü kısıtlayan ya da azaltacak şekilde ... yorum yapılamayacağında" ısrar ediyordu. Kilise mahkemelerinin *juro divino* (ilahî kanun) otoritesi, ebediyen yok olmuştu; ve siyasal olaylar kısa sürede Kral'ın Kilise üzerindeki üstünlüğünü Parlamento'nun üstünlüğüne dönüştürdü.

Yüksek Komisyon ihya edilmedi. Dolaysıyla kilise mahkemeleri yavaş yavaş güçlerini yitirdiler. Bundan sonra, artık *common law* yargıçlarının itiraz kabul etmeyen üstünlüğünü teyit etmek üzere sık sık yasaklamalar yayınlandı. 1666 yılın-

da Durham Başdiyakozu: zorlayıcı güçleri olmadığından, "kiliselerin tamiri için herhangi bir bedel takdir edemeyen papazların ve mütevellilerin genel şikâyetlerinden" söz ediyordu; ve *J.P.*'ler de üç ayda bir yapılan toplantılarda onlara yardım etmeyi reddediyorlardı. Piskopos Burnet, birkaç yıllık deneyimden sonra *Consistory Court** yoluyla herhangi iyi bir şey yapabilme umudunu yitirdi ve oraya devam etmeye son verdi. 1678'da Parlamento, "herhangi bir şekilde Kilise sansürü kovuşturması nedeniyle her türlü ölüm cezasını" iptal etti ve kilise mahkemelerinin yetkisini sapkınlık olaylarında manevi cezalar vermekle sınırlandırdı. Kilise mütevellileri kendilerini büyük ölçüde aşağı sınıfların ahlakını düzenlemeye ve *nonconformist*'lere eziyet etmeye verdiler. 1669 yılında Lancashire'den, "Kilise mütevellilerinin [suçluları] suçlama yazılarına yalnızca gülündüğünü" duyuyoruz. 1670'de bir kilise papazı, *Interregnum*'un korkunçluğu konusunda *gentry*'yi, kendi kiracılarının kölesi oldukları ve pişmanlık sandalyesinde beyaz gömlek giymek zorunda kalabilecekleri zamanlar konusunda uyarıyordu. Ama ayrıca, *nonconformist*'lere karşı seküler bir güce de ihtiyaç olduğunu zira, Kilise mahkemelerinin onları kovuşturarak kendilerini çok sevimsiz hale getireceklerini ileri sürüyordu.[1] Uzun dönemde *J.P.*'ler toplumun aşağı sınıflarına disiplin uygulamak için Kilise mahkemelerinin arta kalan temsilcileri oldular.

Netice itibariyle ruhbanın çoğunluğu önce *Presbyterian* kilisesini daha sonra da Cromwell'in devlet kilisesini kabul etti. "*Latitudinarians*"* ("Mezhebi geniş") olarak adlandırılan bu adamlar, eski Laud'cuların küçük azınlığı öldükçe yavaş yavaş duruma hakim oldu. Bir kez Laud'cu hevesler terk edilince, Piskoposlarla *gentry* arasında doğal bir ittifak oluştu. Sheldon, Katolik ve Protestan *nonconformist*'lerle hoşgörü flörtü yapan Kral'dansa Avam Kamarası'na çok daha fazla güveniyordu. *Clarendon Code,* Parlamento tarafından empoze edildi ve seküler gücün eliyle dinsel muhaliflere karşı uygulandı. Bu, ulusal

1 B. Nightingale, *Early Stages of the Quaker Movement in Lancashire* (1922), s. 72; [T. Pittis], *A Private Conference Between a Rich Alderman and a Poor Country Vicar* (1670), s.131, 232-238.

Kilisenin birliğini yeniden tesis etmekten çok, muhalefet politikacılarının etkisini azaltmak amacıyla kullanıldı. Ancak Parlamento tarafından uygulanan zulüm ancak Parlamento tarafından sonlandırılabilirdi. 1689 tarihli Hoşgörü Yasası (*Toleration Act*), bütün İngilizlerin üyesi olduğu o eski tek Devlet Kilisesi kavramını sonunda öldürdü. Görevlileri, kendilerini kilise otoritesinden çok seküler otoriteye karşı sorumlu sayan *parish*, giderek münhasıran bir yerel yönetim alanı haline geldi. "Günahı" yargı yoluyla cezalandırma girişimi fiilen terk edildi. Seküler kesim (*laity*) Kilise'ye karşı yüzyıllar süren mücadelesini kazanmıştı. Yine bu anlamda da Orta Çağlar sona ermişti.

Ekonomik sorunlarını çözmek için 1660 yılında Kilise'nin önüne mükemmel bir fırsat çıktı. Piskoposların, Katedral ve Manastır baş rahiplerinin kiraları *Interregnum* sırasında sona erdirilmişti. Burnet, bu uzun dönemli kiraların yenilenmesi için, para cezası olarak 1.2 milyon sterlin toplandığını hesaplamıştır. Eğer bu tutar yoksul papazların ondalık vergilerini ya da onlara tahsis edilmiş tarlaları satın almakta kullanılsaydı, Burnet'e göre, "büyük ve etkili reformasyon için bir temel atılmış olurdu" Bunun yerine Piskoposlar söz konusu para cezalarını kendi ceplerine attılar. Piskopos Cosin, ailesine 20.000 sterlinden fazla para bıraktı. Samuel Butler, Piskoposların maruz kaldıkları "genel husumet ve nefreti" kısmen aç gözlülüklerine ve merhametsizliklerine bağlamaktadır. Alt kademe ruhban, Uzun Parlamento'nun onlara sağladığı ek gelirlerden ya da suçlu Kralcıların aleyhine onlara sağlanan gelirlerden yoksun kaldı ve hiç kuşkusuz *Interregnum* sırasında papazlara gönüllü katkılarda bulunan pek çok kilise dışı insan, bu katkıları, *Act of Uniformity* (Türdeşlik Yasası) ile suyu çıkarılmış olan *nonconformistlere* transfer etmeyi tercih edecekti. Dolayısıyla Piskoposlar bireysel olarak tek tek ruhbana yardım ettiyse de, alt düzey ruhbanın geniş kitlesi, Restorasyon'dan hemen sonra, bu yüzyılda herhangi bir zamanda olduğundan muhtemelen daha kötü durumdaydı. John Eachard 1670 yılında, *Grounds and Occasions for the Contempt of the Clergy*'sini (*Ruhbanın Hor Görülmesinin Nedenleri ve Haldeki Vaziyeti*) yayınladı ve yoksulluğu temel bir neden olarak gösterdi.

Dinsel muhalifler

1660'tan (ve bir kez daha 1688'den) sonra dinsel muhaliflerin en muhafazakârı olan *Presbyterian*'ları kapsamak ve böylelikle onları diğer tarikatlardan koparmak için İngiltere Kilisesi'nin genişletilmesi üzerine pek çok tartışma oldu. Bu öneriye, yalnızca yüksekten uçan Piskoposluk yönetimi taraftarlarınca (*Episcopolians*)* değil, bu "kapsamanın" dışarıda kalanların daha yoğun bir şekilde ezilmesi anlamına geleceğinin farkına varan diğer bütün tarikatlar tarafından karşı çıkıldı. II. Charles "kapsama"nın başarısızlığından, Parlamanto'nun cezai satütülerini bir yana bırakarak kendi hoşgörü planlarını kralın bir lütfu olarak ortaya atmak için yararlandı. Böylelikle monarşi, Cromwell'in, Parlamento'dan gözle görülebilir şekilde daha hoşgörülü olunabileceği yolundaki politikasını izledi. 1662, 1672, 1687 ve 1688 *Declarations of Indulgence* (Hoşgörü Deklarasyonları) Devlet Kilisesi'nden dışlanmış olan herkese bir destek vaadi içeriyordu. Ancak Charles ve James Protestan dinsel muhaliflerden ziyade Katoliklerin durumuyla daha içtenlikle ilgileniyorlardı; dolayısıyla onların hoşgörü önerileri Protestanların çoğu tarafından doğal olarak kuşkuyla karşılandı. James'in Protestan dinsel muhaliflere karşı olan gerçek hoşgörüsüzlüğü ünlüydü ve Deklarasyonlarının liberal görünen ifadelerini boş laflar haline getiriyordu. Üstelik, II. Charles, Cromwell'den farklı olarak, hoşgörüyü zorlayabilecek bir orduya da sahip değildi; ve James'in kurmaya çalıştığı ordu, Protestan dinsel muhaliflerin sempatisini kazanamayacak kadar Papacıların kontrolünde görünüyordu.

1662 Hoşgörü Deklarasonu'na karşı çıkarken Başpiskopos Sheldon, Kralın politikasına karşı, Parlamento tarafından "kabul edilmiş yasaya" dayanıyordu. Ancak ne zaman Taht, Tory *gentry* ile işbirliği yapsa, Kilise Whig'lere karşı onun en kararlı destekçisiydi. Örneğin 1683'te, Rye House Komplosu'nda Whig'lerin parmağı olduğu yolundaki kraliyet açıklaması her *parish* kilisesinde ikişer kez okundu ve büyük bir siyasal etki yarattı. Bununla birlikte, dinsel muhalefet konusunda iki poli-

tikanın var olduğu gerçeğinin önemli sonuçları oldu. *Nonconformist*'ler, onları siyasal hayattan, belediye yönetimlerinden ve üniversitelerden dışlayan ve kendi bağımsız eğitim sistemlerini kurmalarını önlemeye çalışan *Clarendon Code*'dan çok çektiler. *Clarendon Code*, sırf kendi doğru bildikleri şekilde ibadet ettikleri için onları ağır para cezalarına ve sağlıksız hapishanelerde yatmaya maruz bıraktı. Bunyan, *The Pilgrims Progress'i,* Bedford'daki bir zindanda geçirdiği on iki yılda yazdı. Yasa, pek çok kasabada, güvenlik güçlerinin ve Yargıçların iyi niyeti sayesinde bütün ağırlığı ile uygulanmadı; ama düzensiz uygulanmasında belirsiz bir keyfilik söz konusuydu. Ayine katılmadıkları için *Quaker*'lara Hazine'nin kestiği para cezaları 1863 Mart'ında 33.000 sterline ulaşmıştı. *Presbyterian* papaz Oliver Heywood, aforoz edildiği ama yine de ayine katılmadığı için kendi *parish* kilisesinden uzaklaştırıldı. Bütün bunların bir sonucu olarak, Protestan dinsel muhalifler 1672 tarihli Hoşgörü Deklarasyonu'ndan memnuniyetle yararlandılar. İbadet etme konusunda kraliyet izni almak için öylesine büyük sayılarda yeraltından çıktılar ki tam olarak sindirilmeleri söz konusu değildi.

1688 yılı anayasa meselesi konusunda Parlamento'nun monarşi karşısındaki zaferini kaydetti; ama Hoşgörü Yasası'yla Parlamento kralın hoşgörü politikasının Protestan yanını üstlendi. Sir John Reresby gibi ileri Tory Anglikan birisi bile 1688 Mayıs'ında "şimdi insanların çoğunun, vicdan özgürlüğünün ulusun avantajına olan bir şey olduğuna inandığının" farkına varmıştı. Hoşgörü Yasası'nın kendisi işlevini zalim bir açıklıkla ortaya koyuyordu. James'in Hoşgörü Deklarasyonu'nda görülen türden cin fikirli pasajlar yoktu. Bunun yerine amacını açıklayan giriş bölümü "dinin icrasında dürüst vicdanlara biraz kolaylık gösterilmesinin Majestelerinin Protestan uyruklarını çıkar ve sevgide birleştirmek için etkili bir araç olabileceğini" açıklıyordu. Hoşgörü Yasası *siyasal* bir amaca hizmet ediyordu: ulusal birlik ve rejimin güvenliği için *Protestan* dinsel muhaliflere ibadet özgürlüğü tanınması zorunluydu. Ama siyasal hayattan dışlanmaları devam ediyordu.

Dinsel muhalif tarikatların kalıcı bir şekilde varlığı, resmî Kilisenin tekelinin, dinde tüketici tercihlerine yerini bıraktığı anlamına geliyordu. Aforoz kararı, etkinliğini büyük ölçüde yitirdi. *Nonconformity*, bir adamın kendini istenmeyen belediye görevlerinden kurtarabilmesi için bile kullanılabilirdi. Dinde alternatif çokluğu doğal olarak bir kuşkuculuk ruhunun yayılmasına yardımcı oldu. "Dini cezbe"nin radikal siyasetle ilişkisi, rasyonel din ve deizmin gelişmesine katkıda bulunan bir tepkiye yol açtı. "Böyle mantıksız hayvanların din taklidi yapmalarını görmek kadar" diye düşünüyordu Samuel Butler, "bir adamı ateist yapmaya ikna edecek daha güçlü bir şey olamaz." Yeniden birleşmiş toplumun standartları, yeniden empoze edilirken, bireycilik "zevk-i selim" tarafından dizginleniyordu. Düzenli olarak *Interregnum*'u toplumsal görenek ve entelektüel alışkanlıklarda bir dönüm noktası olarak anan Aubrey, boş inançların nasıl gerilediğini bize anlatır. "Ben çocukken, yani iç savaşlardan önce, yaşlı kadınlar ve hizmetçiler için gece vakti akla hayale sığmaz öyküler, ruhlar, etrafta dolaşan hayaletler vs. anlatmak modaydı... Savaşlar geldi ve onlarla birlikte vicdan özgürlüğü ve inceden inceye araştırma serbestliği geldi; hayaletler kayboldu. Şimdi çocuklar bu tür şeylerden korkmuyorlar." Yüzyılın ortasından itibaren cadı avı hızla azaldı. Bir astrolog II. Charles'e hizmetlerini sunarken Keyifli Hükümdar onu Newmarket'e (at yarışlarının yapıldığı yer – ç.n.) götürüp kimin galip geleceğini söylemesini istedi.

Bilimsel ve siyasal düşünceler

1640'tan önce saray, Bacon'un teorilerinin hiçbirine itibar etmezdi. 1660'tan sonra Oxford'dan kovulan bilim adamları sarayın, aristokrasinin ve piskoposların himayesini elde edecek kadar güçlü ve becerikliydiler. "Bu hayret uyandıran çılgın adamların İlahi kibir ve mucizeleri," diye yazıyordu Sprat, "ülkemizde meydana gelen o manevi zihin şaşkınlığının en önemli nedeni olmuştur." *Royal Society* bunların tekrarlanmasına yardımcı olacaktır. Hobbes'culuk gibi bilim de, *Royal Society*'nin toplan-

tılarında mevki, makam farkları dikkate alınmıyor olsa da, II. Charles'ın sarayında moda olmuştu. *Royal Society* ilk yıllarında tarımsal iyileştirmeleri teşvik etti ve yürüttüğü araştırmalar denizciliğe ve hassas aletlerin imalatına katkıda bulundu. Graunt'un *Observations upon the Bills of Mortality*'sinin (*Vefiyat Belgeleri Üzerine Gözlemler*) teşviki, ölüm kayıtlarından hareketle nüfusun büyüklüğünü tahmin etme konusundaki bilimsel girişimlere ilgi yarattı. Bu tür girişimler, *Interregnum*'dan önce ve sonra vergilendirilebilir zenginliğin daha sağlıklı bir şekilde yapılabilmesine de yardımcı olmuştu. Kimyada (Boyle), botanikte (Ray, Sloane, Grew) jeolojide (Woodward), Tıpta (Sydenham, Willis ve Morton), matematikte ve astronomide (Wallis, Halley, Hooke, Flamsteed) büyük ilerlemeler kaydedilmişti.

Ancak Restorasyon atmosferinin entelektüel liberalizmini abartmamalıyız. Yeni düşünceler sarayı istila etmişti; ama nüfusun geniş kitlesi için 1640eardaolduğundan daha az entelektüel özgürlük vardı. Bacon'cular Oxford ve Cambridge'den atılmış ve de üniversiteler bilim merkezi olmaktan çıkmıştı. Bilim adamlarının kendileri de devrimci geçmişlerini gizlemeye o kadar hevesliydiler ki, deneylerle elini toprağa bulaştırmak istemeyen heveskâr aristokratlarla birlikte *Royal Society*'e doluştular; Bacon'culuğun mirası olan sınai zanaatlarla tarım arasındaki sıkı ilişkinin kısa sürede hükmü kalmadı. Hooke'un (1636-1703) dönemindeki ilk güç kazandırıcı ivmeden sonra, bilimin teknolojiye uygulanması, yeni ilerlemelerin yeni bir devrimci çağla kesiştiği 18. yüzyılın sonuna kadar çok ağır ilerleyecekti. Boyle'un (1626-91) yeni buluşların eşiğinde üzerine titrediği kimyada da aynı şey oldu; Fransız Devrimi'ne kadar yeni buluşlar yapılamadı ama ondan sonra ilerleme hız kazandı. Parlamento yanlısı bilim adamları Restorasyon İngiltere'sinde ömürlerini tamamlarken, bilim, üretime katkı yapacak bir şey olmaktan çok, beyefendi sohbetlerinin moda bir süsü haline geldi. Sir Isaac Newton, ikinci kuşağın yegâne büyük bilim adamıdır ve Newton'un kendisi de sonunda Darphane Yöneticiliği ve Kutsal kitaptaki kehanetlerin incelenmesi uğruna bilimi terk etmişti. Newton'un konuları yeterince uygulamaya dönüktü –

astronomi denizciliğin ve coğrafyanın, matematik yer ölçümünün temeliydi; ama onun evrensel yerçekimi teorisi bu bilimleri bir soyutlama düzeyine çıkarıyor ve 18. yüzyılda Cambridge Üniversitesi'nde, 1669'da Cosimo de Medici'ye Kopernik astronomisini lanetleyen bir risale sunmuş olan bir üniversitede, kabul edilebilir kılıyordu.[2]

Licensing Acts'le* (1662-95 Ruhsat Yasaları) katı bir sansür yeniden ihdas edildi. Tarih ya da devlet işleriyle ilgili bütün kitaplar bir Devlet Sekreteri'nin; ilahiyat, felsefe ya da bilim kitapları Cantebury Başpiskoposu, Londra Piskoposu ya da Oxford ve Cambridge'in Rektörlerinin iznine tabiydi. 1660'la 1679 arasında çıkan yegâne gazeteler resmî hükümet gazeteleriydi. Bunlardan birinin editörü 1663 yılında "halkın çıkaracağı bir *mercury* (gazete) benim oyumu alamaz; zira bu ayak takımını, üstlerinin eylem ve düşünceleriyle gereğinden fazla haberli kılar" diye açıklıyordu. Sir Roger L'Estrange, önemle şunları ekliyordu: "Kimi zaman fitne çıkaran bir iftirayı pek çok elden geçmiş, ve sonunda toz ve tere karışıp nadiren okunur görürken, bunun cevabı bir beyefendinin çalışma odasında matbaadan geldiği haliyle temiz ve düzgün bir şekilde durur." Sekreter Jenkins, matbaacılığı "bir tür halka başvurmak" olarak tanımlıyordu.

Ruhsat Yasası'nın 1679'da geçici olarak ve kısmen kaldırılmasından sonra Whig gazete ve risaleleri ortalığı kapladı; ancak kısa süre sonra yasal yollarla susturuldular. Başyargıç Scroggs 1680 yılında matbaacı ve kitap satıcılarını, "ne şekilde olursa olsun haber kitapları ya da risale yayınlanmasının yasa dışı" olduğu konusunda uyarıyordu. Parlamento görüşmeleri de, ikinci *Exclusion Parliament* (II.Charles'ın Parlamentosu – ç.n.) görüşmelerin haftalık olarak ve Avam Kamarası Başkanı'nın gözetiminde yayınlanmasına izin verene kadar yasa dışıydı. Yargıç Allybone Yedi Piskopos Davası'nda, "hiçbir özel kişinin hükümetle ilgili bir şey yazmayı üstlenemeyeceğini" açıklıyordu. O günlere gelindiğinde yine tek bir gazete vardı: resmi *London Gazette*.

2 Newton için aşağıda "Ekonomi" başlıklı 17 bölümün başına bakınız.

Böylece siyasal atmosfer, düşünce özgürlüğüne sınırlar koydu. Hobbes, Piskoposların kendisini yakabileceklerinden korkuyordu ve onun *Behemoth* (Kutsal Kitapta adı geçen su aygırına benzer bir hayvan – ç.n.) adlı kitabı, özgürlük yılı 1679'da korsan bir baskısı gün ışığına çıkana kadar yayından alıkonmuştu. Waller, Kilise'nin cezasından korktuğu için Hobbes'u yazılı olarak övmeyi reddetti. Aubrey, 1683 yılında eğer *Lives* (*Hayatlar*) aldı kitabının, yanlış ellere düşerse, büyüklere iftira, *scandalum magnatum* ile suçlanabileceğinden korkuyordu. Aynı yıl, Oxford Üniversitesi, 17 yüzyıl İngiltere'sinin üretmiş olduğu, siyaset teorisinin büyük risalelerini –Hobbes, Milton, Baxter– resmen yaktı. 1650'lerden itibaren görülmeye başlayan kahvehaneler, 1675 yılında "aylak ve asi kişilerin ... esnaf ve diğerlerinin büyük buluşma yeri" olduğu gerekçesiyle yasaklandı. Kahvehanelerin ve kulüplerin, nifak merkezleri olarak tarikatçı cemaatlerin yerini alması, zamanın sekülerleşmesinin bir göstergesiydi. II. James'i krallığından kovalayan adamlar ilahiler söylemediler; sefih bir asilzadenin yazdığı ve Purcell'in bestelediği popüler hit-şarkı "Lillibullero"yu söylediler.

Bu baskının, kısa özgürlük dönemleri 1660'da sona ermiş olan "özgür olmayanlar" üzerindeki aptallaştırıcı etkisi hayal edilebilir. Restorasyon halkın eğitimi için gerçekten bir trajediydi. Kilisenin kontrolü yeniden kurulmuştu. Dr. Schlatter'in sözcükleriyle, "alt sınıflara bilgi gücü sağlayabilecek olan bir hareketi boğmakta Devlet Kilisesi önde gidiyordu" Galler'de yeni kurulmuş olan okulların biri dışında hepsi kapatıldı. (Latince ve Yunanca öğretilen) orta dereceli okullar, çok fazla insanı sosyal mertebesinin üzerinde okutarak İç Savaş'a yol açmaktan sorumlu tutuldu: bunlar ancak profesyonel sınıfların ihtiyaçlarına hizmet ettiği sürece haklı görülebilirdi. Diğerleri için Latince öğrenimi antik cumhuriyetçiliğe özlem duyulmasına yol açabilirdi diye düşünüyordu Hobbes. Parlamento yanlısı teorisyenlerin savunduğu eğitimde fırsat eşitliği, "doğanın ya da kaderin pulluğa, küreğe ya da diğer zanaatlara yazgıladığı insanları kendilerine uygun işlerden uzaklaştıracaktı Bu temellerin [özgür okulların] çoğalması hükümete tehlikeli ola-

rak sunuluyordu" [3] Türdeşlik Yasası (*Act of Uniformity* - 1662), okul öğretmenlerini piskoposluk iznine tâbi tutuyor ve onlara direnmeyeceklerine yemin ettiriyordu. *Corporation Act* dinsel muhalif papazların okul açmasını ya da buralarda ders vermesini yasaklıyordu. Bununla birlikte, bu baskıya rağmen, birkaç Dinsel Muhalif Akademi [öğretime] başlatıldı.

Mülk sahibi sınıfların ve kilise hiyerarşisinin devrimci ve demokratik fikirleri bastırmak ya da yeraltına itmek konusundaki başarısı çok dikkate değerdi. Bunlara, dinsel muhalifler arasındaki pasifist ve dinginci eğilimler de yardımcı oldu. 1667'de Pepys, "dinin pek yakında bir başka savaşa neden olacağını düşünmüyoruz" diye yazıyordu. Ancak, devrimci siyasetin dinsel biçimlerde ifade edilmesine son verildiğini söylemek daha doğru olacaktır: yeniden tesis edilen İngiltere Kilisesi, kuşkusuz siyasal işlevler yerine getirmeye devam ediyordu. Çok yaygın olarak okunan *Whole Duty of Man* (İnsanın Bütün Görevi) yoksul insanlara "cennette sizin için hazırlanmış olan mutluluğu düşünmelerini" söylüyordu; "oraya eviniz, bu dünyaya ise yalnızca, içinden geçmeye mecbur olduğunuz bir han olarak bakın. Ve daha sonra bir yolcunun evinde bulduğu rahatlığı bir handan bekleyemeyeceği gibi, ve bu yolda karşılaştığınız her türlü rahatsızlık ve zorluğu bol bol telafi edecek o sonsuz mutluluk seyahatinde olduğunuzu bilerek, sizin de burada bulabileceğiniz her türlü ağırlama ile yetinmeniz gerekir." "İnsanlar cennete baktıklarında" diye yakınıyordu Winstanley 1652'de, "öldükten sonra mutluluk hayali kurup ya da cehennemden korkarken, gözleri kör ediliyor; doğumdan gelen haklarını ve onlarla bu dünyada yaşarken neler yapılabileceğini görmüyorlar." Bu iki pasaj arasındaki fark, devlet kilisesinin ve kilise sansürünün yeniden tesisinin mülk sahibi sınıflara sağladığı avantajı düzgün bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bu dönem siyasal düşünce tarihinde etkileyici bir dönem değildir. Hobbes, Filmer, Harrington, Milton ve *Leveller*'lar ve Winstanley'in yeni ufuklar açan çalışmalarının tümü 1660'tan

3 C. Wase, *Considerations Concerning Free Schools* (1678). Wase aktardığı görüşleri kabul etmiyordu. Yukarda 9. bölümdeki Petty ile karşılaştırınız.

önce yazılmıştır. Hobbes'cu düşüncenin etkisi el altından da olsa hızla yayılmıştır. Harrington'un eserleri, Henry Nevill'in *Plato Redivivus*'unun (1681) da yardımıyla Whig çevrelerde neredeyse ortodoks bir yer edinmiştir. Ancak, Harrington'da çok güçlü ve orijinal olan tarihsel değişim duygusu, Restorasyon'un daha durağan toplumunda yeniden algılanamamıştır. Harrington, esas itibariyle mülkiyetin yönetiminin zorunluluğuna yaptığı vurguyla etkili olmuştur. Onun felsefe tarihinde, 18. yüzyılın ikinci yarısında İskoç okulunun ortaya çıkışına kadar halefi olmamıştır. "Zamana ve şartlara uyan" Halifax, (kendisi çok zengindi) Harrington'un mülkiyete olan saygısını Hobbes'un çok derinden sinik bir muhafazakâr kuşkuculukla iktidara olan saygısıyla birleştirmiştir. Temel haklar ya da temel hukuk teorileriyle alay etmiştir: "'Temel', ruhbanın, 'kutsal'ı kullanması gibi, kilise dışındakilerin başkaları ona el süremesin diye korumak istedikleri her şeyi kendilerine göre ayarlamak için kullandığı bir terimdir." Filmer'in ölümünden sonra yayınlanan *Patriarcha*'sı (1680) direnmeyen Yüksek Tory Anglikanlarının İncil'i olmuştur. Onun, krallık yetkisinin Adem'den ve insanlığın ilk atalarından geldiği teorisi, bugün gülünç görünse de, 17. yüzyıl toplumunda bir şey ifade ediyordu. Zira ailenin başı, yalnızca eşi ve çocukları üzerinde değil ayrıca çıraklar, kalfalar ve hizmetkârlar üzerinde de hâlâ büyük bir otoriteye sahipti: hane, hâlâ ekonomideki en önemli birimdi.

Edebiyat ve toplum

Bu çağ edebiyatta da geçici ve değişime açıktı. Onun (çağdaşları için değil ama bizim için) büyük figürleri, yenilmiş olan *Puritanism*'deki soylu olan pek çok şeyi geleceğe aktarmış olan Milton ve Bunyan'dı. Bunyan, canlı tiplemeleri, psikolojik vukufu ve konuşulan nesre karşı mükemmel kulağı ile, 1640'ların risale edebiyatını, Defoe'nun romanlarına bağlamıştır. *Royal Society*, *Interregnum*'da nesrin gelişmesine, "zanaatkârların, yurttaşların ve tacirlerin dilini, alimlerin ya da nüktedanların diline tercih ederek" onayının mührünü basmıştı. Nesir ve şiir arasında-

ki fark daha keskin bir hale geldi. Milton'un, yüksek amaçlarına çok uygun olan kendine özgü saygın ve yüksek tarzı, 18. yüzyıl şair bozuntularının yürekler acısı "şiirsel diksiyonunu" belirledi. Dryden ve Waller, çalışılmış antitezleri ve dengeli retoriği ile, toplumun yönelmekte olduğu daha büyük istikrarı ve "coşku" korkusunu yansıtan kafiyeli beyitleri mükemmelleştirdiler. Onların akıcı örnekleri, gerek biçim, gerekse içerik açısından, daha önceki içsel çatışmanın "metafizik" duygusallığı ile belirgin bir şekilde farklılık gösterir. Tiyatrolar 1660'te yeniden açıldı ama I. James döneminin, oyunları çağın çatışmasının ilk heyecanını ifade etmiş olan büyük trajedi ustalarına denk düşecek oyun yazarları görülmedi. Tiyatro edebiyatı bile, kahramanlık beyitleri (trajedi) ya da nesri (komedi) karşısında kafiyesiz mısralardan vazgeçti. Shakespeare'in oyunlarında bütünleştirdiği trajedi ve komedi, şimdi nesir ve şiir olarak, kuramsal ve uygulamalı bilimde olduğu kadar kesin bir şekilde farklılaştı.

Bu alt bölümlere ayırma, yaftalama ve bir kenara koyup unutma, Shakespeare'in dikkate almadığı, dramatik birlik gibi "kurallar" konusunda çok duyarlı olan bir çağ için tipikti.

Geç, çok geç, dürüstlük dikkatimizi artırdı
Ne zaman ki yorgun ülke iç savaştan soluklandı.

18. yüzyıldan geriye baktığında Pope böyle düşünüyordu. Restorasyon İngiltere'sinin toplumsal endişeleri arasında bayağı, duygusal ve aşırı olan herhangi bir şeyden korkmak derinden kök salmıştı. Coşku, alt sınıf devrimiyle ilişkilendiriliyordu: mülk sahibi sınıflar uzlaşmanın erdemini öğrenmişlerdi. Halifax, Yüce Tanrı'yı da, "iki büyük özelliği, merhameti ve adaleti arasında kalmış", "zamana ve şartlara uyan" birisi olarak görüyordu. Bu altın araç kültünde, zorunlu olan bir şey şiirden alıkonulmuştu; ancak bir yüzyıl sonra, siyasal radikalizmin de canlandığı dönemde Romantizm hareketiyle yeniden yaşandı.

Restorasyon tavrı, çoğu kez, sırf *Puritanism*'e bir tepki olarak değerlendirilir. Evet öyleydi; ancak, bir adabı muaşeret komedisi olan, Restorasyon komedisi, aynı zamanda aristokratik standartların kendilerini paranın egemen olduğu bir toplu-

ma uyarladığı bir dünya hakkında da kuşkucu yorumlarda bulunur. Oyun yazarlarının cinsiyetlerin ilişkisi konusundaki takıntılarının nedeni budur. Zira İngiltere'de, "evlilik hukuku neredeyse mülkiyet hukukunun temelidir" [4] *Paradise Lost* (*Kayıp Cennet* - 1667) nikâhlı aşka büyük bir methiyedir: Restorasyon komedisi, evliliğin mülkiyet transferi olduğu ve dolayısıyla, sınıflar arasındaki sevgiyi dışarıda bırakan cinsiyet ilişkilerini tartışır; ve bu evliliğin duygusal idealleştirilmesindeki potansiyel ikiyüzlülüğe hücum eder.

Dönemimizde bütün yollar bireyciliğe çıkmıştır. Hali vakti daha iyi köylü evlerinde daha fazla oda, (Aubrey'in dediğine göre, *copyholder*'lar ve sıradan insanlar için ancak İç Savaş'tan sonra mümkün olan) pencerelerde cam kullanılması, şöminelerde kömür yakılması, kanepelerin yerini sandalyelerin alması – bütün bunlar, en azından nüfusun yukardaki yarısı için, daha fazla konforu ve mahremiyeti olanaklı kılıyordu. Mahremiyet, radikal *Puritanism*'in içe bakışına ve ruhunu aramasına, günlükler ve manevi andıçlar tutulmasına, George Fox'a ve Samuel Pepys'e katkıda bulundu. Muhtemelen ayna bile öz-bilinçlenmeye yardımcı olmuştur. *Puritan* siyasal umutların yenilgisi, insanları özlemlerini kendi içlerinde bir Cennet aramaya yöneltmiştir. Bunyan'ın Christian'ı, ruhunu kurtarmak için ailesini bile terk etmiştir. Yüzyılın başlarında portre resminin, tiyatronun, "karakterin" popülerliği, Burton'un *Anatomy of Melancholy*'sinin ve Samuel Cooper'ın potrelerinin tanıklık ettiği bireysel psikolojiye artan ilgiyi gösteriyordu. Şimdi Bunyan aracılığıyla bu, edebi biçimlerin en bireycisi olan romanda çiçek açacaktı. Defoe ve ondan sonraki 18. yüzyıl romancıları gibi Bunyan da, daha önce *Puritan* vaazları ve siyasal risaleleri hırsla tüketen özellikle alt orta sınıfa yönelmiştir: ancak şimdi hayat biraz daha kolay, biraz daha az yoğundur. Özellikle bu sınıfın kadınları şimdi daha fazla boş zamana sahipti ve eğlenmek istiyorlardı. Basın daha özgür olur olmaz, Addison ve Steele onları eğlendireceklerdir.

---

4 Robinson, *Anticipations under the Commonwealth of Changes in the Law*, s. 484.

DÖRDÜNCÜ KISIM

1688-1714

16

Olayların Anlatısı

Öylesine vefalı bir Kraliçe,
Ve öylesine yiğit bir halkla,
Haklı olan bir davayı,
Onlara sunacak bir Parlamento,
Ve savaşacak bir Kral,
Düşmanlarımıza meydan okuyacağız.
– Sir Charles Sedley, *The Sodiers' Catch*

William, Şubat 1689'ta toplanan bir Konvansiyon Parlamentosu (*Convention Parliament*) kurdu. James kendini tahammül edilmez hale getirdiği ve William da duruma hakim olduğu için Parlamento'nun tek sorunu uygun sözcükleri seçmekti. Sonunda William ve (James'in kızı) Mary eş hükümdarlar olarak kabul edildi ve bir Haklar Bildirgesi (*Bill of Rights*) iktidarlarının sınırlarını belirledi. 1689'dan itibaren her yıl yenilenen *Mutiny Act** (İsyan Yasası) yalnızca bir yıl için ordu bulundurulmasına olanak veriyordu. 1689'da bir Yasa, Protestan dinsel muhaliflere sınırlı bir hoşgörü sağladı. 1694 tarihli *Triennial Act*'le değişen Parlamentolar garanti altına alınmış oldu. Aynı yıl *Bank of England* (Merkez Bankası) kuruldu. 1695 yılında Ruhsat Yasası'nın (*Licensing Act*) süresi bitti ve yenilenmedi; görece ser-

best bir basın ortamı doğdu. *Act of Settlement* (1701) (Mary'nin kız kardeşi Anne'in çocuklarına Taht'a çıkma hakkı vermeyerek) Taht'a çıkma sırasını, I. James'in kızı Elisabeth ve Palatine Elektoru'yla Hanover Hanedanı'nda sabitledi; yargıçları görevden alma hakkını Kral'dan Parlamento'ya transfer etti; ve Parlamento'nun görevden alıp cezalandırma yetkisine kralın af yetkisini kaldırdı.

1688'den sonra Cromwell'ci kapsamda bir dış politika sürdürüldü. XIV Louis, daha sonra İngiltere'ye yöneleceği umuduyla İrlanda'yı istila etme konusunda James'e yardımcı oldu; dolayısıyla İrlanda'ya boyun eğdirilmesi, *Commonwealth*'te olduğu gibi William için de bir zorunluluktu. 1641'de olduğu gibi 1689'da da İrlanda'daki Katolik bir ayaklanma ülkeyi geçici olarak İngiliz egemenliğinden kurtardı. Dublin'deki Vatansever Parlamento, *Interregnum* sırasında müsadere edilen arazileri İrlandalı sahiplerine iade etti. İrlanda'daki İngiliz varlığı, 1689'da üç aylık bir kuşatmaya maruz kalan Londonderry ile sınırlı kalmıştı. 1690'da William'ın bizzat kendisi İrlanda'ya gitti. Boyne Muharebesi'ndeki (Temmuz 1690) başarısı neredeyse Cromwell'in 1649 seferi kadar belirleyiciydi. İngiltere Parlamentosu'nun kararlarıyla Vatansever Parlamento'nun bütün işlem ve eylemleri iptal edildi; İrlanda nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan Katolikler tüm kamusal görevlerden ve hukuk mesleğinden dışlandı. İskoçya'da, *Presbyterianism* devlet dini olarak yeniden tesis edildi. İskoç Darien Şirketi'nin Panama Boğazı'nda bir yerleşim kurma girişiminin başarısızlığı, İngiltere ile ticaret ve kolonizasyon konusunda rekabet ederken İskoçya'nın zayıflığını gösteriyordu. Bu durum, Anne'in ölümünden sonra farklı hükümdarların bu iki ülkenin Taht'ına çıkabileceği endişesiyle birleşerek 1707'deki Birliğe katkıda bulundu.

İngiltere ve Hollanda şimdi Fransa'ya karşı birleştiler. Boyne Muharebesi'nden bir gün önce Anglo-Hollanda filosu Beachy Head'de kesin bir yenilgiye uğradı ve istila korkusu paniği yaşandı. Ancak 1692 Mayıs'ına kadar herhangi bir girişimde bulunulmadı; o tarihte, denizcilikte yapılmış olan reorganizasyon, La Hogue Muharebesi'nde Fransız filosunun yok edil-

mesini mümkün kıldı. O andan itibaren İngiltere'deki devrimci düzenleme güven altındaydı. Ryswick Antlaşması'yla (1697) XIV. Louis, William'ın krallığındaki yerlere karşı meydan okuyabilecek herhangi bir kimseye yardım etmemeye söz verdi. Bununla birlikte, Ryswick yalnızca bir ateşkesti. Büyük devletler, İspanya'nın II. Charles'ı öldüğünde Habsburg imparatorluğunu bölüşmek için beklemedeydiler. 1699 tarihli *Partition Treaty** (Taksim Antlaşması), İspanya'ya İspanyol Hollandasını; ve Amerika'yı da İmparator Leopold'in ikinci oğlu Arşidük Charles'a tahsis etmişti. Fransa, Napoli, Sicilya ve daha sonra Lorraine'le değiştirilmek üzere Milan'ı alacaktı. İmparator bu anlaşmayı kabul etmedi. Aynı şekilde, 1700'de ölüm döşeğinde bütün mirasını XIV Louis'nin veliahtının ikinci oğlu Anjou'lu Philip'e bırakan bir vasiyetname düzenleyen İspanya'nın II. Charles'ı da bu anlaşmaya karşı çıktı. Louis, kısa bir süre önce imzaladığı Taksim Anlaşmasını reddederek, vasiyetnameyi kabul etti.

Bir süre için durumu idare edebilecek gibi göründü. Hollanda ve İngiltere hükümetleri, Bourbon Philip'i İspanya Kralı olarak tanıdılar. Avam Kamarası başlangıçta barış için heveslıydi ve de Whig bakanlar ("*Junto*")* Parlamento'ya danışmadan Taksim Antlaşmasını imzaladıkları için görevden alındılar. Ama Louis İspanyol Hollanda'sına asker gönderdi ve Ryswick'le onlara verilmiş olan müstahkem garnizonlarından Hollandalıları çıkardı. Amerika ticaretini ve köle ticaretini tekel altına almak için Fransız şirketleri kuruldu; İspanyol yününün ihracatı Fransız tacirleriyle sınırlandırıldı. Bütün bunlar İngiltere'de endişe yarattı. Kent Büyük Jürisinin bir dilekçesi Avam Kamarası'ndan parti çekişmelerini bırakıp, gerekirse savaşabilmesi için hükümete ikmal işlerinde yetki vermesini talep etti. Bu dilekçeyi sunanlar, *Junto*'nun yargılanması işine devam eden Avam Kamarası tarafından içeri atıldılar. Ancak, ağırlıklı olarak Whig olan Lordlar Kamarası, William'ı Fransa'ya karşı Hollanda ve İmparator ile askerî bir ittifaka girmeye zorladı ve görevden alınıp yargılanmakta olan bakanları beraat ettirdi. İki Kamara arasındaki kavga ancak Parlamento'nun toplantılarına son veril-

mesi (Haziran 1701) ve feshedilmesiyle (Kasım 1701) sona erdi. Ağustos ayında İngiltere, Hollanda ve İmparator, Fransa'nın Akdeniz'e ya da Hollanda'ya hakim olmamasını sağlamak ve Fransa ve İspanya Tahtlarının hiçbir zaman birleşmemesi ve Fransa'nın İspanyol Amerika'sına sahip olmamasını sağlamak üzere bir Büyük İttifak imzaladılar. Dokuz gün sonra II. James Fransa'da öldü ve Louis onun oğlunu ("Eski Düzmece"yi), Ryswick Anlaşması'nı ihlal ederek Büyük Britanya Kralı III. James olarak tanıdı. Aralık 1701'deki seçim, Whig'lere doğru bir eğilim gösterdi. Parlamento Büyük İttifakı kabul etti ve hükümete savaş hazırlığı yetkisi verdi; bütün Parlamento üyelerine ve makam sahiplerine Düzmece'yi reddettiğine dair yemin ettirildi. 1702 ilkbaharında William öldüğünde ülke savaşın eşiğine gelmiş ve parti ayrılıkları geri plana itilmişti.

William, müttefik birliklere komuta etmek üzere Churchill'i (daha sonra Marlborough Dükü) tayin etmişti ve 1702-13 savaşı onun savaşıydı. Blenheim (1704), Ramillies (1706), Oudenarde (1708) ve Malplaquet (1709) zaferleri; Britanya'nın denizlere hakim olması (Savoy'la ittifak ve Portekiz'le 1703 Methuen Anlaşması) ve İspanya'daki daha az başarılı kara harekâtı Britanya'yı egemen bir pozisyona soktu. Ancak, Hükümetin, İspanya'nın Bourbon Kralı'nın Habsburg adayı lehine Taht'tan çekilmesi konusundaki ısrarı, 1708'de barış görüşmelerini yerle bir etti. Fransa'nın askerî yönden kendine gelmesi savaşı 1713'e kadar uzattı. Utrecht Anlaşması'yla V. Philip, Fransız ve İspanyol Tahtlarının asla birleşmeyeceği garantisiyle İspanya Taht'ında bırakıldı. Hollandalılar müstahkem garnizonlarının pek çoğunu geri aldılar. Fransa Düzmece'yi terk etti ve Hanover hanedanını tanıdı. İngiltere, Newfoundland, Nova Scotia ve Hudson Körfezi bölgelerini; Senegambia'da James Kalesi'ni, Cebelitarık'ı ve Minorca'yı kazandı. İngiliz tacirleri İspanya ile, Fransız tacirleriyle eşit koşullarda ticaret yapacaklardı; ve İngiltere, İspanyol Amerikan kolonilerine köle arzı tekelini, şiddetle arzu edilen *asiento*'yu* elde etti.

İlk başta savaş, Marlborough ve Godolphin etrafındaki bir koalisyon tarafından yürütülmüştü, ancak zamanla bu iki ba-

kanla ittifak halinde ağırlıklı olarak Whig yönetiminin işi haline geldi. Ancak kamuoyu savaştan usanmışken, Tory lider Robert Harley, buna karşı maharetli bir kampanya yürüttü. Kraliçe Anne Whig'leri sevmiyordu; uzun süre gözdesi olan Marlborough Düşesi'yle kavgalıydı. Bütün bunlar Whig yönetiminin pozisyonunu zayıflattı. Devrilmesi Sacheverell Davası nedeniyle oldu. 1709 yılında Yüksek Kilise Adamı Dr. Henry Sacheverell, Londra Belediye Başkanı ve meclis üyelerinin huzurunda bir vaaz verdi ve burada 1688'in bir devrim olduğunu şiddetle reddetti ve Whig yönetimini Kilise'ye düşmanlıkla suçladı. Hükümet onu görevinden aldı. Ancak Lordlar Kamarası Sacheverell'i 59'a karşı 62 gibi çok az bir oy farkıyla mahkum etti. Üç yıl süreyle vaaz vermesi yasaklandı ve vaazının yakılması emredildi. Bu Tory'ler için moral bir zaferdi. Bununla güçlenmiş olan Harley hükümette birtakım değişiklikler gerçekleştirebildi. 1710'a gelindiğinde Tory bir yönetimin başındaydı ve o yıl yapılan genel seçim ona Avam Kamarası'nda beklenen çoğunluğu sağladı.

Yeni hükümet, barış görüşmelerini başlatmaya ek olarak *nonconformist*'lere karşı iki yasa geçirdi. 1711 *Occasional Conformity Act,** dinsel muhaliflerin Anglikan mezhebini kabul etmek koşuluyla devlet görevi yapabilmeleri uygulamasını yasaklıyordu. 1714 tarihli *Schism Act** kilisenin eğitim tekelini yeniden tesis etmek ve *nonconformist* okulları yok etmeyi hedefliyordu. (Bu yasalar 1719'a kadar yürürlükten kaldırılmadı ancak 1714'ten sonra Whig yönetimleri tarafından ciddi olarak etkisizleştirildi.) 1711 tarihli bir Yasa, Avam Kamarası üyeliğini önemli ölçüde toprak mülkiyetine sahip olmaya bağlıyordu; 1712'de gazete ve risaleler üzerine konan bir vergi popüler tartışmaları sınırlandırmayı amaçlıyordu.

Ancak Tory çoğunluk hanedan veraseti konusunda bölündü. 1709'da Düzmece tarafından İskoçya'yı istila etmek için başarısız bir girişim kolaylıkla bertaraf edildi. Bu, İngiltere ve İskoçya'nın Birliğinin başarısını gösteriyordu. Düzmece'nin Fransız bağlantıları ve onun Katolikliği bırakmayı reddetmesi ılımlı Tory'leri *Act of Settlement* tarafından getirilmiş olan hanedan

veraset sistemini tersine çevirme konusunda isteksiz kıldı. Artık Oxford Earl'ü olan *Lord Treasurer* Harley ağırdan aldı. Bolingbroke Vikontu St. John, III. James'in destekçileri *Jakobite*'lere, tam olarak kendisini angaje etmeksizin Oxford'a karşı entrikaya girişti. *Schism Act,* Bolingbroke'un Yüksek Kilise Tory'lerini ılımlı Oxford'a karşı yanına çekmek için giriştiği bir manevraydı. 1714 Ağustos'unda Anne, Oxford'u görevden aldı ama onun yerine, Hanoverli, Shrewsbury Dükü'nü atadıktan beş gün sonra da öldü. Bolingbroke'un 1715 *Jacobite** istilasını desteklemesi, bir kumarbazın gerçek başarı umudu olmayan, son denemesiydi.

17

EKONOMİ

Ticaret ...özgürlüğün bir yaratığıdır: biri yok edilirse, diğeri yere düşer.

– Halifax, *A Rough Draft of a new Model at Sea* (1694)

Ticaret ve dış politika

Bu bölümde 1688 Devrimi'nin, siyasal ve anayasal olduğu kadar ekonomide de bir dönüm noktası olduğunu ileri süreceğim. Yarım yüzyıl önce İskoç istilasının yapmış olduğu gibi William'ın istilası New England'ın bağımsızlığını kurtarmış oldu. James kaçmadan bir hafta önce *Royal African Company*'nin sekreteri, rutin bir iş olarak, 1672 beratını ihlal edenlerin yakalanması için yetki veren görev emirleri çıkarıyordu. Kayda geçmiş bir karar olmaksızın Şirket, zora başvurarak tekelini devam ettirme iddiasını terk etti. Serbest ticaret daha sonraki bir Parlamento Yasası'yla tesis edildi ama gerçek değişikliğin II. James'in düşüşüyle meydana gelmiş olduğu kabul ediliyordu. Aynen 1640'ın, sanayi tekelinin sonunu getirmiş olması gibi, 1688 de eski tarz ticaret tekelinin sonunu gördü. Uzun mesafe ticareti için bile olsa ihracat tekeline sahip şirketlerin varlığı şimdi genişlemenin üzerindeki bir pranga gibi algılanı-

yordu. Kumaşçılar ve dış limanların temsilcileri *Royal African Company*'nin tekeli yüzünden ihracatın suni olarak sınırlandırıldığından şikâyet ediyorlar ve serbest ticaret talep ederek "Jamaica menfaat grubu"na katılıyorlardı. Şirketin mahkemesi tarafından tekeli ihlal ettikleri gerekçesiyle para cezasına çarptırılanlar şimdi tazminat istiyorlardı. 1698 yılında Afrika ticareti, ihracat üzerinden % 10 gümrük ödenmesi koşuluyla herkese açılarak bir uzlaşmaya varıldı. 1712'de de ticaret herhangi bir sınırlandırma olmadan tamamen serbestleşti. Bu tekelin kaldırılması Jamaika'nın gelişmesini olanaklı kıldı. Şirket, on beş yıllık barış döneminde Jamaika'ya 25.000 köle götürmüştü, serbest ticaret ise, yedisi savaş yılları olan izleyen on bir yılda 42.000 köle götürdü.[1]

Benzer bir saldırı *East India Company*'ye karşı da yapıldı. 1693'te imtiyaz beratı iptal edildi ve yeni beratta Şirket'in her yıl 100.000 sterlin değerinde İngiliz malı ihraç etme yükümlülüğü getirildi. 1699'da İrlanda kumaş sanayiini yok eden tekstil çıkarlarının gücü,1700'de doğu menşeli basma ve ipeklilerin Parlamento kararıyla İngiliz pazarından dışlandığında da görüldü; bunlar yalnızca yeniden ihraç edilebilecekti. Aynı zamanda kumaş ihracatı her türlü resimden muaf kılındı. Parlamento *East India Company*'yi çok sayıda eski ruhsatsız ticaret yapanları satın almaya zorladı; 1698'den itibaren şirket ayrıcalıklarını rakip bir şirketle paylaşmaya zorlandı. Bu iki şirket Parlamento korkunç bir savaş verdiler; bunların rekabeti *borough* sandalyelerinin fiyatını artırdı. Ancak Hindistan'daki tacirleri korumak için yine de tek bir örgüt avantajlıydı. 1650'lerde olduğu gibi, eski Şirket'in düşmanlarının, ortak olacakları bir tekele itirazları yoktu; ve 1709'da iki Şirket birleşti. *East India Company* kısa sürede parti ihtiraslarını davet etmez oldu.

Diğer şirketler de benzer kaderler yaşadılar. 1634'te iki katına çıkarılmış olan *Merchant Advanturers*'e katılma harcı,

1 Jamaika'nın tarihinde ve köle ticaretinde 1688'in bir dönüm noktası olması konusunda bkz. R. S. Dunn, *Sugar and Slaves* (1973), özellikle s. 162, 187, 233. Ayrıca yukardaki 13. bölümle karşılaştırınız.

1661'de azaltıldı ve 1689'da kaldırıldı. 1699'da Rusya Şirketi'ne (*Muscovy Company/Russia Company*) katılma aidatı, 50 sterlinden 5 sterline indirildi. (Avam Kamarası 2 sterlin önermişti.) Sonuç Rusya ile ticaret yapmak için büyük bir teşvik oldu. *The Levant Company* varlığını sürdürdü ama 1694'te Avam Kamarası ticareti yalnızca şirket içinde yetişmiş tüccarlarla sınırlandıran bir yasa aleyhine hüküm verdi. Böylece dönemimizin sonuna gelindiğinde ekonomi politikası tümüyle tersine dönmüştü. Büyük ticaret şirketlerinin taşıdığı orta çağlardan kalma düşünceler –üretimi sınırlandırmak, kalite ve fiyatları kontrol etmek– yüzyılın başında hâlâ kabul görüyordu ama yüzyılın sonuna gelindiğinde tümüyle terkedilmişti. Bunlar, ucuz malların sınırsız üretimi ve bunların elden çıkarılabilmesi için rekabetçi serbest ticaret rejimini tercih eden imalatçı çıkarlarının baskısıyla terkedilmişti. Parlamento 1702'de "Ticaret serbest olmalı ve sınırlandırılmamalıdır" diye ilan ediyordu. 1702'de bir Başyargıç, ticareti sınırlandıran kraliyet imtiyaz ve beratlarının, yasa "ticareti ve dürüst üretimi teşvik ettiği için" genel olarak yok hükmünde olduğunu söylüyordu. Bu tür imtiyaz beratları "uyrukların özgürlüğüne aykırıydı" Dolayısıyla üretim ve *common law*, monarşi karşısındaki ortak zaferlerini kutluyorlardı. Dönemin tümü –1603-1714– ele alındığında ihracat ve ithalat muhtemelen üç kat arttı ve niteliği bariz bir şekilde değişti. Dryden, *Absalom and Achitophel*'de eski *Rump*'çı ve Whig Slingby Bethel'i, "kralların yararsız ve ticarete köstek olduğunu" ileri sürdüğü için suçluyordu. Bethel, sözde mutlak hükümdarlar konusunda belki de haklıydı. II. James'in düşüşünü izleyen çeyrek yüzyıl içinde gümrük gelirleri iki kattan fazla artmıştı.

17 yüzyılın ikinci kısmı özellikle Bristol, Liverpool ve Exeter olmak üzere batıdaki limanların hızlı gelişmesine tanık oldu. Londra'nın ticareti de artıyordu ancak başkent bir buçuk yüzyıldır sürdürdüğü mutlak egemen pozisyonunu kaybetti. 1677'ye gelindiğinde ticaretteki payı üç çeyreğin altına düşmüştü; 1698'den sonra hâlâ görece olarak daha fazla bir gerileme söz konusuydu. Bristol'un gümrük gelirleri 1614'le 1687

arasında on kat arttı. Bu artış, 1654 anlaşmasına dayanan Anglo-Portekiz ticaretindeki payı nedeniyleydi. Severn (nehri) yoluyla *Midlands*'a ulaşımın iyileşmesi, Bristol'u tekstil ve demirden yapılmış eşyaların limanı haline getirdi; ama asıl gelişmesi, koloni ticaretinin –şeker, tütün ve de köle ticareti, özellikle de bu sonuncusunun– Parlamento tarafından serbest hale getirilmesinden sonra arttı. Aynı dönemde, (İç Savaş sırasında Parlamento yanlısı olan) Liverpool, gerilemekte olan (Kralcı) Chester limanını mevkiinden indirdi. Hızla gelişen Lancashire tekstil sanayii Liverpool'un ihracatının büyük kısmını oluşturdu. Ancak, refahı ayrıca şeker, tütün ve köle ticaretine de dayanıyordu. Böylece bu iki limanın yükselişi doğrudan doğruya koloni ticareti üzerinde kurulan tekel ve Seyrüsefer Yasaları'nın (*Navigation Acts*) koruması altındaki sanayi gelişmesinin bir sonucuydu. 1700'e gelindiğinde İngiliz ihracatının belki % 20'si koloni pazarlarına gidiyordu. Batı Hint Adaları'ndaki plantasyonların kârlarının yarısının İngiliz mamüllerini –ateşli silahlar, çivi, aletler, pirinç, bakır ve demir eşyalar, cam, seramik, hayvan koşumları, şapka, tekstil– satın almak için kullanıldığı tahmin edilmiştir. Bu oran muhtemelen New England'da daha büyüktür.

1630'larda olduğu gibi Stuart'lar ve Parlamento arasındaki kavgalar İngiliz dış politikasını neredeyse çaresizliğe indirgemişti; 1688'den sonra ülkenin kaynakları, 1650'lerde olduğu gibi, bir kez daha İngiltere'nin ticari ve kolonyal çıkarlarına yarayacak bir dış politikaya hasredilmişti. Fransa ile dünya ölçeğinde savaşılmış ve yeni bir emperyal strateji söz konusu olmuştu. Fransa, Hollanda'ya göre ticarete da az bağımlı olduğu için, deniz savaşıyla o kadar ağır bir darbe vurulamazdı. Savaş sırasında İngiliz ticaret filosunun tonajı muhtemelen yüzde ellilik bir artış gösterirken, Fransız ticareti denizdeki yenilgilerin sonucunda pek çok geçici kesintiye maruz kalmıştı; ancak Fransız savaş gücü bundan önemli ölçüde etkilenmemişti. Fransa'ya karşı İngiltere'nin kıta ordularına parasal destek sağladığı pahalı bir yıpratma savaşı, 18. yüzyıl için yeni bir model oluşturuyordu. Bu tür bir savaş yalnızca hükümetle paralı çıkar

çevreleri arasında güven oluştuktan sonra göze alınabilirdi. Savaş sırasında İngiltere'nin vergi kapasitesi düzenli olarak artarken, Fransa'nınki azaldı.

Fransızlar, I. Charles Kanada'yı onlara terk ettiği zaman Yeni Dünya'da ayak basacak sağlam bir yer bulmuştu. Pepys'in işaret ettiği gibi, Cromwell Nova Scotia'yı fethetmiş; II. Charles burayı terk etmişti. 1713 yılında Nova Scotia'nın ve Newfoundland'in geri alınması, her ne kadar Kanada'nın hinterlandı hâlâ Fransızların elinde olsa da, balıkçılık işinde Fransa'nın artan üstünlüğünü durdurmuştu. İspanyol Veraset Savaşı da ayrıca *asiento*'yu kazandırmıştı. Eski İspanya ile ticaret, İspanyol İmparatorluğu ile olan ticaretten daha az önemli olmadığı için, Cromwell'in Akdeniz politikasına geri dönülmüş ve onun Cebelitarık'ı ele geçirme planı 1704'te gerçekleştirilmişti. Minorca, Britanya filolarına, 1650'lerden beri İngiliz gemiciliği için III. William'ın saltanatında olduğu kadar asla güven vermemiş olan Akdeniz'de kışlamak için bir üs temin etmişti. Cromwell'in bir başka yansıması, Utrecht Antlaşması'nda Dunkirk'deki istihkamların sökülmesini sağlayan hükümdü. Methuen Antlaşması, Britanyalı imalatçılara Portekiz ve onun Brezilya, Afrika ve Uzak Doğu'daki kolonileriyle, özellikle ülkenin batısındaki kumaşçıların yararına, ticaret yapma tekelini sağlayarak, 1654 ittifakını tamamlamıştı. Whig'ler ve kumaşçıların çıkarları, Tory hükümetinin 1711-13 yıllarında Fransa ile bir ticaret anlaşması yapma projesini yenilgiye uğratmayı başarmıştı; zira Fransa ile ticaretin gelişmesi Portekiz'le olan ticaretin azalması anlamına gelebilirdi. Tory yönetiminin 1713'te İspanya ile sonuçlandırmış olduğu yetersiz ticaret anlaşmasının yerini, 1715 yılında Whig'lerin yapmış olduğu, İngiliz tacirlerini daha fazla tatmin edecek bir başka anlaşma almıştı. İngiltere, Utrecht'te Fransa ve Hollanda'nın aleyhine bütün avantajları elde etmişti. İngiltere'nin müttefiki olmak, düşmanı olmaktan daha az tehlikeli değildi. Londra, dünya ticaretinin merkezi olarak Amsterdam'ın yerini almıştı. 1650-51'deki adamların rüyası gerçekleşmişti.

Sanayi ve yoksullar

1700'e gelindiğinde nüfusun her kesimi, kendi bölgeleri dışında üretilen ürünlerin bir ölçüye kadar nakit ödeyen tüketicileriydi, ve bunu karşılamak için ileri derecede gelişmiş bölgesel bir uzmanlaşma söz konusuydu. Defoe, "Her köyde, ya da en azından önemli her pazar kasabasında bir dükkân sahibi var" gözleminde bulunuyordu.[2] Dolayısıyla hane halklarının kendilerini bizzat beslemeleri ve giydirmeleri için daha az ihtiyaç vardı. Seramik, *Midland*'ın madeni eşyası gibi ucuz tüketim malları sanayileri hızlı bir gelişme göstermişti. İç Pazar, dış pazarın 6 ile 32 katı büyüklüğünde tahmin ediliyordu. Bununla birlikte 1688'den önce sanayi üretimine yapılan yatırım yavaş olmuştu. Erken 1690'lar bir canlılık ve girişim dönemiydi. 1660'la 1700 arasında buluşlar için verilmiş 236 patentten 64'ü, 1691-93 aralığındaydı. Şirketler şimdi, devletten tam bağımsız olarak, krallık (ya da Parlamento) beratı olmadan kuruluyordu. Hemen hemen tümüyle ev için yapılan üretim alanındaki anonim (yani, bağımsız bireylerin hisse satın aldığı) şirketlerin sayısı, 1689'la 1695 arasında 11'den yaklaşık 100'e ulaşmıştı. Kral William'ın savaşlarının ilk yıllarında dış ticaret gücünden kaybetmişti ve sermaye içeride mahreç aramak zorunda kalmıştı; dolayısıyla pek çok şirketin bu konuda rekabet etmesi bir talih eseriydi. 1650'lerde olduğu gibi, hükümetin askerî ihaleleri ve denizcilikle ilgili inşaat işleri canlandırıcı bir etki yaptı. 1654'le 1687 arasında denizcilikle ilgili işyerlerindeki işçilerin sayısı % 20 kadar; 1687 ile 1703 arasında ise % 475 artmıştı. "Portsmouth'un sakinleri" diyordu Defoe, "Devrim'den birkaç yıl öncekinden çok farklı türden insanlardı." Donanma, "kimi açılardan ülkedeki en büyük sanayi idi" 1688'de maaşlı 15.000 adama sahipti, birkaç yıl sonra bu sayı üç kat fazlaydı.[3]

---

2 D. Davis, *A History of Shopping* (1966), tümü.

3 D. C. Coleman, "Naval Dockyards under the Later Stuarts", *Econ. H. R.* (2. seri), VI, 139-41; J. Ehrman, *The Navy in the War of William III, 1689-97* (1953), s. 174.

Bu sınai gelişme Parlamento'nun kimi zaman hükümetleri zorladığı bilinçli teşvikiyle destekleniyordu. 1689'dan sonra, İngiltere'nin herhangi bir yerinde, herhangi bir kişi kumaş ihraç etme yetkisine sahipti; 1700'de kumaş ihracatı gümrük resimlerinden kurtulmuştu. 1689 tarihli bir yasa (*statute*) bakır madeni sanayiini serbestleştirdi. 1694'te İngiliz demir ve bakırının Fransa dışındaki herhangi bir ülkeye ihracına izin verildi. William'ın saltanat yıllarındaki iki yasa, arazi sahiplerini kendi mülklerinde kalay, kurşun, demir ve bakır aramaya teşvik ediyordu. 1710 yılında Parlamento kömür satıcılarının fiyatları yüksek tutmak için kendi aralarında anlaşmalar yapmasını yasakladı. Bir dizi yasa ve yargı kararı Çıraklık Yasası'nı (*Statute of Apprentices*) daha da tırpanladı ve böylelikle sanayi istihdamını bütün nüfusa açtı. *Quarter Sessions** fiilen çırakların davalarına bakmaya son verdi.[4] 1694'te kırsal yün ve dokuma sanayileri, emekçi sınıfın geniş kitlesine açıldı. Parlamento ve mahkemeler, serbest ticareti engelleyen şehir tüzel kişiliklerinin ayrıcalıklarına karşı benzer şekilde müdahalelerde bulundular.

16. yüzyılda *Protector* Somerset gibi radikallerin hayalini kurduğu ve ilk kez *Commonwealth* altında gerçekleşen İngiltere ve İskoçya'nın Birliği, çok önemli ekonomik bir önlemdi. Birlik Yasası'nın maddelerinin çoğu ekonomik meselelerle ilgiliydi. 1707'den önce bile İngiltere, Avrupa'da iç gümrüklerin ticareti engellemediği en büyük bölgeydi. İngiliz pazarlarına erişim bu dönemde İskoç sığır fiyatlarını yükseltti. Darien Şirketi'nin sermayesinin geri ödenmesi, her ne kadar uzun dönemde İngiliz rekabeti İskoç kumaşçıları için yıkıcı olsa da, İskoç sanayiini canlandırdı.

Dönemimizin sonuna gelindiğinde büyük çaplı teşebbüsler daha sık kurulur oldu. Yelken bezi imalatçılarının 600; tuz imalatçıların 1.000; ipekli imalatçılarının 700'e yakın kişi istihdam ettiği gibi örnekler vardı. Ancak çalışma koşullarının iyileştiği konusunda çok az kanıt vardır. Sermaye sahipliği dağılmış ve sahipliğin yönetimden ayrılmış olduğu ortaklıkların ve

4 P. Styles, *Studies in Seventeenth Century West Midlands History* (1978), s. 190-193.

anonim şirketlerin gelişmesi uzun süredir kimi sanayi ilişkilerini insanileştiren patriarkal hane sisteminin sona ermesine katkıda bulundu. Büyük kuruluşlardaki istihdam muhtemelen daha kararsız ve daha katıydı. William ve Anne'in saltanatındaki aralıklı savaşlar sırasında istihdam çok ciddi oynamalar gösterdi. Ancak, kimi yorumcuların İç Savaş'tan önce İngiltere'nin sıkıntı çektiğini varsaydıkları görece nüfus fazlası sona erdi. Şimdi daha çok, "işçi" kıtlığından şikâyet ediliyordu. Göç, suçluların sevki ve plantasyonlar için adam kaçırılması fazla nüfusun azalmasına yardımcı olmuştu. Artık daha fazla kişi orduda, donanmada ve ticaret gemilerinde çalışıyordu. Ancak asıl neden, kişisel yönetimin devrilmesini izleyen ekonomik liberalizmdi.

Dolayısıyla yoksullara karşı tutumlarda da değişiklikler oldu. Şimdi (1662) *Act of Settlement* işgücü hareketliliği üzerindeki sınırlamaların sanayinin gelişmesini kısıtladığı için eleştiriliyordu. 1694'te Robert Coke, çok az sayıda ebeveynin çocuk sahibi olmayı göze alabildiğini yazıyordu. Nüfus fazlası olan kırsal alanlarda iş bulabilmek zordu; yasal olarak pazar kasabalarında çıraklığa giremiyorlar ve de terkedilmiş boş arazilerde kulübe kuramıyorlardı. Coke, şehirlere göçün tamamen serbest olmasını salık veriyordu. "Yoksullar kendi kasabalarında [yani, köylerinde] hapsedilmişlerdi" diye yazıyor Sir Dudley North. "İnsanlar iş istiyor, iş insan istiyor; bunların birbirini karşılaması yasa tarafından engelleniyor." 1697 tarihli bir yasa daha fazla hareket özgürlüğü sağladı. Ancak 17 yüzyılda mülk sahibi insanların uğruna kahramanca mücade ettikleri özgürlükler, nüfusun aşağıdaki yarısına yaygınlaştırılmamıştı. Yoksullar için *Habeas Corpus*'un önemi, bir şilinden daha değerli bir şey çalarlarsa, ölüme mahkum edilmekle, sürgüne gönderilme arasında bir tercih yapabilmelerindeydi.

1696'da Ticaret ve Plantasyonlar Komisyonu üyeleri, "işgücünün pahalılığına" üzülüyorlardı. Gümrük tarifeleriyle korunan Fransız ve Hollanda sanayiine rağmen ihracatın yabancı piyasaları ele geçirebilmesi için işgücü mümkün olduğu kadar ucuza satın alınabilmeliydi. Emekçiler özgür değillerdi: onlar

"ülkenin" dışında kalıyorlardı. Bernard Mandeville, istihza ile şunları yazıyordu: "kölelere izin verilmeyen özgür bir ülkede, en garantili zenginlik emekçi yoksullar kalabalığından oluşur. En güç koşullar altında toplumu mutlu ve halkı rahat ettirebilmek için bunların büyük kısmının yoksul olmanın yanı sıra cahil olması zorunludur. Var olmamızı sağlamak için zorunlu olan yoksullara sahip değiliz. Hayatın çalışılan, yorucu ve ıstıraplı istasyonunda kalacak ve günlerini orada sona erdirecek insanlar, bir an önce oraya yerleştirilmelidir ki daha sonra buna ebediyen sabırla teslim olsunlar."

1688'i izleyen yıllar sendika faaliyetinin yaygınlaşmasına tanık oldu. 1698 yılında Londra'nın keçeci kalfaları ücretleri artırmak için "komplo hazırlayıp birleştiler" Greve gittiler, fonlar oluşturdular, grev kırıcılara karşı eyleme geçtiler. 18. yüzyılın başlarında dokumacıların, Devon, Wiltshire, Somerset ve Gloucestershire'de sendikaları vardı. Amacı hastalara ve cenaze işlerine bakmak olan Yardım Dernekleri'nin sayısında da bir artış vardı. Bunlardan bir tanesi, 1712 yılında işverenler tarafından "ayaklanma ve düzensizliği kışkırtmakla" suçlanmıştı. Bir grup uşağın, "birlikte bir dernek kurup ve belirli bir miktarın altında hizmet etmemek için kendilerini bağlayan bir küstahlık seviyesine ulaştıkları" bile ileri sürülmüştü. Bunların işsizlik aidatı ödeyen ve hukuki davaları finanse eden bir fonları vardı.

Arazi

1689'da buğday ihracatı üzerindeki gümrük resmi kaldırıldı; 1681'den itibaren reaksiyon yıllarında gerilemiş olan cömertlik yeniden tesis edildi. Hasadın kötü olduğu yıllardaki arızî istisnalar bir tarafa bırakılırsa, ihracat kısa sürede hızla arttı. 1690'dan sonra yasalar cinin İngiliz tahılından yapılmasını teşvik etti: Fransız kanyağının ve yabancı ispirtolu içkilerin ithalatı yasaklandı. 18. yüzyılın başlarında yıllık olarak Londra'dan yapılan tahıl ihracatı kırk yıl öncesine göre altmış kat arttı. Bu olumlu atmosferde, ister ortak alanların çitlenmesi, isterse ormanların kesilmesi ya da bataklıkların kurutulması projeleriyle

yeni arazilerin tarıma açılması daha da kârlı hale geldi. Ancak zengin ve yoksul toprak sahiplerinin kaderi her zamankinden daha da farklılaştı. 18. yüzyılın başına gelindiğinde, arazi vergisi, ekonomik açıdan daha az etkin olan daha küçük *gentry*'nin hesaplarının bozulmasını (1690'lardaki kötü hasatların da yardımıyla) tamamlıyordu. Bunlar, aynı ekonomik süreç tarafından durumu bozulan ikinci derece ruhbanla birlikte Tory'lerin başını çektiği taşra partisinin temelini oluşturdu. Büyük toprak sahipleri daha küçük olanların rekabet edemeyecekleri inşaat ve günlük harcama standartlarını belirliyor ve bu ikinciler tarımsal iyileşmelerden birincilerden daha az yararlanabiliyordu. 18. yüzyıl çitlemeleri küçük kiracıların yerine büyüklerini yerleştiriyordu. Şimdi büyük aileler uzun dönemli ipotek (arazilerinin değeri karşılığında borç) alabiliyor ve mülkleri üzerindeki sürekli harçlara karşılık olarak yıllık faiz ödemelerini kabul ediyorlardı. Borç para verenlerin haciz için girişimleri olmuyordu çünkü bunun yerine her zaman ipoteği satabilirlerdi; bu bankaların ve *National Debt'in* gelişmesinden önce en popüler yatırım yapma biçimiydi. Sir Dudley North, gelirlerinin üzerinde yaşayan arazi sahiplerinin en fazla borç alanlar olmayı sürdürdüğünü düşünüyordu. İkinci deredeki *gentry* gerilerken paralı çıkar çevrelerinin refahı arttı. Gregory King'in 1696'ya ilişkin tahminine göre, daha büyük tacirler çoktan beri, ikinci derecede *gentry'ye* kıyasla bir hayli yüksek gelirler elde ediyorlardı. Araziden alınan savaş vergileri nedeniyle zarar görmüş olan ikinci derecede *gentry*, büyük tacirlerin belirlemiş olduğu harcama standartları ve kızlara yapılan bağışlarla rekabet edemiyordu. Arazi satın alanlar, giderek artan bir şekilde bunu güç ve sosyal prestij sahibi olmak için yapıyorlardı. Arazilerini bizzat işlemek yerine kiraya veren ve kârdan ziyade çevrenin siyasal kontrolünü ele geçirebilmekle ilgilenen toprak sahipleri, 17 yüzyılın başında olduğundan çok daha fazla iş dünyasından uzaklaşmışlardı. Anonim şirketlere ya da devlet fonlarına yatırım yapabiliyor ama ticaret ve sanayide daha az doğrudan rol alıyorlardı. Genç oğullar, ticaretten ziyade genişleyen Ordu'da ve kamu hizmetinde kariyer arıyordu. İkinci dere-

ce *gentry*, kârlı bir şekilde ticarete ya da profesyonel mesleklere girmekten sermaye yetersizliği nedeniyle alıkonmuş oluyordu.[5] *Rantiye* toprak sahiplerinin ayrıca aktif bir siyasal kariyer peşinde koşmak için arazisini bizzat yöneten kişiden daha çok zamanı oluyordu.

Finans ve kredi

İkinci Hollanda Savaşı, üç yıl içinde 5 milyon sterlinden fazlaya mal olmuştu. William'ın savaşı her yıl 5 milyon ve daha fazlasına mal oldu; 1709'da savaş 9 milyon sterline patladı. Böylesine muazzam tutarlar, 1688'in mümkün kıldığı vergilendirmenin yeniden tanzimi ve yeniden dağıtımı olmadan sağlanamazdı. Çeşitli gelir kalemleri sonunda tek bir ulusal hesapta konsolide edildi. Baş vergisi (*poll tax*) ve hizmetkârların ücretleri üzerine konan vergilerle denemeler yapıldıktan sonra, savaşları finanse edebilmek için, *Interregnum*'un, gümrük ve tüketim vergilerini çok daha ağır bir arazi vergisiyle destekleme sistemine geri dönüldü. 1692'de toprak sahiplerinin mülklerinin "oranlanabilir değere" göre yeni bir kıymet takdiri yapıldı. Bu tarihten sonra, devrimci on yıllarda olduğu gibi, bir kez daha, sterlin başına 4 şilin üzerinden toprak sahiplerinin kira bedellerinin beşte biri düzenli bir şekilde vergi olarak alındı – yüzyılın başında ulusal zenginliğin daha büyük payına sahiplerken ödedikleri gülünç oranı hatırlarsak bu muazzam bir başarıydı. Böylece 1688, toprak sahibi sınıfın 1660 zaferini tersine çevirdi: bundan böyle ticaretin çıkarı için verilen savaşlar *gentry* ve tüketim vergisi yoluyla zaten oy hakkı olmayan daha yoksul sınıflarca ödenecekti. Ancak nüfusun kişi başına düşen vergi miktarı, Fransa ya da Hollanda'dan hâlâ çok daha düşüktü.

Profesör Wilson'un bize söylediğine göre, "kamu alacaklarının siyasal temeli, Kral, Parlamento ve halk arasındaki ilişkileri değiştiren bir devrimle dönüştürülmüştü" Parlamento'nun garantisi altında *Bank of England*'ın (İngiltere Merkez Bankası) kurulması William'ın seleflerine göre daha düşük bir faiz had-

5 Habakkuk, "English Landownership, 1680-1740", s. 16-17.

diyle borçlanabileceği ve genel nüfus için de faiz hadlerinin düşeceği anlamına geliyordu. 1714'te resmî faiz haddi % 5 olarak tespit edildi; I. James'in saltanatından bu yana yarı yarıya azalmıştı. Sermayenin temerküzü ve o zamana kadar biriktirilmiş olan zenginliğin dolaşıma girmesi, (*Stop of the Exchequer*'de olduğu gibi) hükümetin borçlarını inkâr edebileceği ve böylelikle sarrafları ve noterleri iflas ettiren bir ortamda mümkün olmayan güvenin tesis edilmesiyle mümkündü. Kâğıt paranın kullanılması para hacmini artırdı ve çekler kullanıma girdi. Yüzyılın ortalarından itibaren poliçeler (belirli bir tarihte belirli bir tutarı ödeme emri) para piyasasında birbirini izleyen cirolarla başka kişilere transfer edilebilir hale geldi. Başyargıç Holt'un döneminde, poliçelerin bu şekilde transfer edilebilir olması *common law* nezdinde yasal hale geldi; ve 1705'te bir yasa senetlerin (ödeme konusunda yazılı vaat) havale/ciro edilebilir olmasını sağladı. Uzak mesafeli ödemeler, yol kesen soyguncuların her türlü tehdidi altında artık nakit olarak yapılmak zorunda değildi. Bu değişikliklerin piyasa işlemlerini kolaylaştırmadaki önemi asla küçümsenemez. *Bank of England*, paralı sınıfların, hükümete kârlı koşullarda borç vermesini kolaylaştırarak devrimle özdeşleşmesine yardımcı oldu. Bu *Jacobitism*'i* siyasal olarak imkânsız kıldı ve iş hayatındaki güveni daha da pekiştirdi. 1696'da yeni para basıldı ve bundan sonra da paranın değerinin dalgalanmasına izin verilmedi.

Eğer yüzyılı bir bütün olarak gözden geçirirsek, para ve kredinin rollerindeki ve dış ticarete ilişkin kabul gören tavırlardaki önemli değişiklikleri görebiliriz. 1603 yılında İngiltere hâlâ, kıymetli madenlerin her şeyden önemli görüldüğü bir zamanda külçeci (*bullionist*) evredeydi. Kurt denizciler İspanyol hazine gemilerini vuruyor, kâşifler El Dorado'yu arıyordu. Sermaye ve kredi kıttı. Ancak yavaş yavaş, 1620'lerde yazılmış olan Mun'un risalesi *England's Treasure by Foreign Trade*'de (*Dış Ticaret Yoluyla İngiltere'nin Zenginliği*) örneği gösterilen yeni bir politika savunulmaya başlandı. *Interregnum*'dan itibaren hükümetler İngiliz ihracatını teşvik etmeyi kendilerine görev saymayı düşündüler ve yüzyılın sonuna gelindiğinde ülke her yıl

dış ticaret yoluyla gerçekten zenginleşiyordu. Külçe ihracatına şimdi izin veriliyordu. Şirketler artık fiyatları yüksek tutmak için üretimi sınırlandırmıyorlardı. Ekonomi büyük miktarlarda ucuz mal ihracatına göre düzenleniyordu. İngiltere rekabet çağına rakiplerinden çok önce girmişti.

1640'tan önce sınai ve ticari tekeller tasarrufların yatırıma gidebileceği alanları sınırlandırıyor ve arazi ya da unvan ve makam satın alınmasına orantısız miktarda sermaye akmasına yol açıyordu. *Interregnum,* sermayenin ani temerküzüne ve zenginliğin verimsiz alanlardan verimli alanlara transferine tanıklık etti. 1660'tan sonra arazi, en kolay ya da en güvenli yatırım alanı olmaktan çıktı; ancak Seyrüsefer Yasaları'nın (*Navigation Acts*) gemiciliğe sağladığı dolaylı sübvansiyon, (hâlâ tekele tâbi olan) denizaşırı ticaretin kârlılığı, aristokratik inşaat ve lüksle birleşerek, aksi halde ağır sanayi ve sermaye malları sanayilerine gidebilecek olan sermayeyi kendine çekmeyi sürdürüyordu. *Interregnum*'dan itibaren siyaset yazarları, para arzı ve kredinin artırılması yoluyla ticaret ve imalatın teşvik edilmesini talep etmişlerdi: bunların propagandası, spekülatif sanayi yatırımının patlamasıyla 1690'ların yeni hükümet politikalarında zafere ulaştı. *Bank of England*'ın ve *National Debt*'in kurulmasından sonra daha büyük güvence ve arazi dışında daha yüksek faiz kazanılabileceği düşüncesiyle birleşti ve kısa dönemler için küçük miktarlar yatırılabilir hale geldi. Dolayısıyla sanayi yatırımları için düzenli bir sermaye akışı söz konusu oldu.

Kral'ın ve Davenant'ın, ülkenin zenginliğini artıranlarla azaltanlar arasındaki görüş ayrılığı, sanayi yatırımlarına yapılan katkıyı temel alıyordu. Yoksullar kazanç sağlayamıyordu; yalnızca zenginler üretkendi. 1688'den sonra devletin eylemi, devrimci on yıllarda olduğu gibi, ulusal yatırımı olumlu yönde geliştirdi. 1723'lerin bir yazısında, "Devrimden bu yana, yalnızca bütün halkımızın masraflarını azalttığı için değil zenginlikleri oranında masraflarını artırmalarına izin vermediği için yasalar ve vergilere minnettarız. Aşırı tutumluluk çağın [II. Charles'ın saltanatının] bir erdemi değildi. Gerçekten de, insanların saraydan gelen herhangi bir örneğe, har-

camaları kısıtlayan bir yasaya, yıllık gelirleri üzerindeki vergilere ve neredeyse hiç olmayan yıllık tüketimlerine göre değil" ve herhangi bir koruyucu tarifenin yabancı malları dışlamadığı bir ortamda, "harcamalarını yapmaları beklenemezdi."[6] Bundan böyle ulusal gelirin daha büyük bir kesimi tüketilmiyor, yatırıma gidiyordu. Bu, gelecekteki sınai yayılma için zorunlu olan bir koşuldu.

Diğer modern finans kurumları da bu dönemde başlar. 1660'lar ve 1670'lerde, İngiliz gemilerinin hâlâ Amsterdam'da sigortalanması gerekiyordu. Deniz sigortacılığı İngiltere'de 1680'lerden itibaren gelişti; 1688'de Lloyd'un adını ilk kez duyuyoruz. Modern yangın sigortası Londra Yangını'ndan sonra başladı. Borsa, III. William'ın saltanatı sırasında kuruldu. Yüzyılın sonu gelmeden önce Londra'da hayli örgütlü bir senet ve tahvil borsası vardı ve gazeteler borsa haberlerini veriyordu. 1697'de "borsa simsar ve komisyoncularının sayısını ve olumsuz uygulamalarını önlemek" amacıyla bir Yasa çıkarıldı. Graunt, Petty ve *Royal Society* tarafından geliştirilen istatistik bilimi, hayat sigortasını olanaklı kıldı; bu ise, o zamana kadar insanların geleceğinden sorumlu oldukları kişilerin bakımı için tek yol olan arazi satın alma dışında, yeni bir olanağın ortaya çıkmasına imkân verdi.

Paralı adamlar her açıdan toprak çıkarlarına sahip olanların rakibi olduğu kadar, eşiti de oldu. 1674 gibi erken bir tarihte eski bir toprak sahibi, "ben varlığını toprak değil de para şeklinde tutmak istiyorum, çünkü bu şekilde, arazi üzerindeki vergilerle kamu fonları üzerinden para kazanmanın avantajları dikkate alındığında, iki kat daha fazla para kazanabilirim" diye yazıyordu.[7] 1694'ten sonra, arazi üzerindeki vergiler yükselirken, bu tür avantajlar arttı. Dolayısıyla kullanabilecek parası olan asilzadelerle beyefendiler, aynen zenginleşen tacirlerin, politikada söz sahibi olmak istiyorlarsa arazi satın almaları gi-

---

6 Aktaran G. N. Clark, *Guide English Commercial Statistics, 1696-1782* (1938), s. 120-125. "Harcamaları kısıtlayan yasalar", giyime ilişkin tüketimi, sosyal statüye göre düzenliyordu.

7 *H. M. C., Fifth Report, Appendix*, i, 375.

bi, paralarını ticarete yatırdılar. "Arazinin değeri ile bilinir olagelen ulusun zenginliği" diye yazıyordu Swift *The Examiner*'da, "şimdi hisse senetlerindeki yükseliş ya da düşüşlerle hesaplanıyor." Bu iki çıkar artık karşıt olmasalar da farklıydı; bir yüzyıl önce büyük ortağın toprak çıkarları olması gibi, şimdi parasal çıkar büyük ortaktı.

18

SİYASET VE ANAYASA

İngiltere'de, kimin kral olacağına çok fazla önem veriyorlar; kimin kralı olacağını önemsiyorlar.

– George Lockhart'tan *Atholl Dükü'ne, 1705*

Özgür bir ülkede hukuk, toprağı olanların çoğunluğunun karar vereceği bir şeydir ya da olmalıdır.

– Dean Swift, *Thoughts on Various Subjects*

"Şanlı devrim"

1688 Devrimi, iktidarın geleneksel egemen sınıfa, *shire gentry*'sine ve şehirlerin tacirlerine iade edilmesi kadar, hükümdarların değişmesini de gördü. *Borough* beratları yenilendi. Milis, güvenli ellere emanet edildi ve bundan böyle esas itibariyle alt sınıflardan gelen tehdide karşı kullanıldı. William, tüzel kişiliklerin yeniden biçimlendirilmesinden sonra seçilen II. James'in değil de II. Charles'ın Parlamentosu'nun üyelerini Aralık 1688'de Londra'ya çağırdı. James'in Parlamentosu'nda *county*'ler "doğal yöneticileri" tarafından temsil edilmemişlerdi. Haklar Bildirgesi, "parlamento üyelerinin seçimlerinin özgür olması" ve vatana ihanet davalarındaki jürilerin mülk sahiplerinden oluşması gerektiğini ilan ediyordu.

1688 yılında Londra Şehri, neredeyse Krallıkta ayrı bir güç olarak görülüyordu. Belediye Başkanı, belediye meclisi üyeleri ve 50 halk temsilcisi, ülkenin geleceğine karar vermek üzere Aralık ayında Parlamento ile birlikte toplantıya çağrıldı. 1660 yılında *City* II. Charles'ın Taht'a çıkarılmasında belki belirleyici rolü oynamıştı; 1688'de yol gösterici rolü resmen kabul edildi. *City*'nin kendi içindeki anayasal gelişmeler, ülkedekileri yakından takip ediyordu. *Interregnum* sırasında halk temsilcileri, belediye meclisi üyelerinin vetosundan kurtulmuştu. Bu veto, II. Charles'ın 1683 beratıyla geri geldi ama şimdi *Commonwealth* dönemindeki durum yeniden tesis edildi. Bundan böyle Halk Temsilcileri artık daha zengin ve daha muhafazakâr meclis üyelerince denetlenmeyecekti.

Devrim mülk sahibi sınıfın en yüksek dayanışmasını kanıtlıyordu. Whig'ler ve Tory'ler James'in Taht'tan feragat edip etmediği, Taht'ın boş kaldığının ilan edilmesinin gerekip gerekmediği ve yalnızca Mary'nin mi yoksa Mary ve William'ın birlikte mi Taht'a çıkması gerektiği ya da Taht'ı işgal ettiklerinin açıklanması gerekip gerekmediği konusunda kesin bir şekilde ayrılıyorlardı. Ancak bu farklılıklar giderildi ve –Elizabeth döneminin Dua Kitabı kadar başarılı bir uzlaşma olan– Haklar Bildirgesi basitçe her iki pozisyonu da ifade ediyor ve de çelişkileri istedikleri gibi gidermeyi bireylere bırakıyordu. Bu sağlam cephenin bir nedeni James ve William'ın davranışlarıydı. Esrarengiz bir şekilde arka planda kalmayan William, Kral unvanını elde etmeye kararlı olduğunu mükemmel bir şekilde açıklamıştı. Ancak, uzlaşma için ikinci bir neden, kırk beş yıl önce, mülk sahibi sınıfın birliği bozulduğunda neler olduğu konusunda insanların hatırladıklarıydı. 1645'teki Essex ve Manchester gibi, şimdi Danby her iki taraf için de eksiksiz bir zaferden korkuyordu. James'in anarşiye yönelme girişimi bir uyarı olmuştu. Önceki yılların temizlikleri ve karşı temizlikleri otoriteye olan saygıyı zayıflatmıştı. James bazı kasabaların tüzel kişiliklerini bir yıl içinde üç ya da dört kez, Maldon'unkini altı kez değiştirmişti. Monmouth'un ayaklanması, O Eski Dava'nın ölmediği konusunda yeterli bir uyarıydı. Burnet,

1687 yılı sonunda William'ın komutayı elinde bulundurmadığı bir ayaklanmanın *commonwealth* (cumhuriyet) sonucunu doğuracağına inanıyordu. 1687 ve 1688 yılının Almanakları, cumhuriyetin avantajlarını tartışıyorlardı. Dolayısıyla 1689 Kasım'ında cumhuriyetçi sürgün Edmund Ludlow, sonunda beklediği günün geldiğine inanarak İngiltere'ye döndüğünde, Avam Kamarası William'dan bu tehlikeli radikalin derhal yakalanmasını emretmesini talep etti; ve Ludlow apar topar ülke dışına çıkarıldı.

Bununla birlikte 1642-49 unutulmamış olsaydı, 1660'ın yanlışları da unutulmuş olmazdı. Devrim Senedi (*Revolution Settlement*), Restorasyon sırasında zımnen varsayılmış koşulları yazılı olarak saptıyordu. Avam Kamarası, Taht'ı doldurmadan önce, ulusun dinini, yasalarını ve özgürlüklerini sağlama bağlamaya karar vermişti. Sonuç Haklar Bildirgesi'ydi. Siyasal ilkelerin ifadesi olarak, hiçbir şey daha az tatminkâr olamazdı. Ancak böyle bir ifade, Whig'lerle Tory'ler arasındaki birlik korunacaksa olanaksızdı. Gerçekler yavaş yavaş Tory'leri hayalperest teorilerini terk etmeye zorluyordu; ama onların henüz bunu resmen kabul etmeleri beklenemezdi. Bildirge, Kral'ın Parlamento'nun onayı olmadan yasaları iptal etmesi; "son zamanlarda uygulandığı şekliyle" bireyleri belirli yasalardan muaf tutma; Kilise Meclisi; barış zamanında Krallıkta devamlı ordu bulundurma; Parlamento'nun onayı olmadan, tonaj ve sterlin başına vergi alma; aşırı kefalet ya da para cezası uygulama; insafsız ve alışılmamış cezalar uygulama gibi belirli hoşnutsuzluk kaynaklarını gidermek üzerine yoğunlaştı. Daha olumlu olarak, Parlamento'ya seçilme özgürlüğü, Parlamento'da ifade özgürlüğü ve Parlamentoların sık sık yenilenmesi gibi şeylerin uyrukların hakkı olduğu ilan edildi. Hâlâ bazı belirsizlikler vardı: "insafsız ve alışılmamış cezalar", "Parlamentoların sık sık yenilenmesi" Ancak bu belirsizlik, iki taraf arasındaki anlaşma için, ödenmeye değecek bir bedeldi. Gelecekteki herhangi bir hükümdar tehlikeyi göze alarak Parlamento'nun temsil ettiği şeylere kafa tutabilirdi: hiçbir hükümdar bunu yapmadı. Kral hâlâ, "özgür" olanların yönetimi çerçevesi içinde önemli yetkilere sa-

hipti. Ancak hükümdarın yetkilerinin sınırları gerçekti ve kabul edilmişti. William 1696'dan önce altı yasayı veto etti, ama bunlar daha sonra yasalaştı; ve bu tarihten sonra da vetoyu bir daha kullanmadı. Anne'in 1708 tarihinde tek vetosu, İngiliz tarihindeki son kraliyet vetosu oldu.

Haklar Bildirgesi'nin belirsizliklerinin bir kısmı daha sonraki yasalarla temizlendi. *Triennial Act* (1694), yalnızca Parlamentoların her üç yılda bir toplanacağı ilkesini getirmiyor, üç yıldan fazla süremeyeceğini de hükme bağlıyordu. Bundan böyle Parlamento, seçmenle yakın ilişki içinde, anayasanın zorunlu ve sürekli bir parçasıydı. *Act of Settlement,* Kralın, herhangi bir görevden alma ve mahkemeye sevk etme konusundaki af yetkisini yasakladı ve böylelikle Parlamento'nun bakanları kontrol etmesi önündeki son engeli de kaldırdı.

Parlamento denetimi

Parlamento'nun denetimi finans yoluyla oluyordu. Taht'ın kalıtsal geliri –dönemin başında en önemli gelir kaynağı– şimdi çok az bir şey tutuyordu. William'a kaydı hayat şartıyla sarayın ve sivil yönetimin giderlerini karşılaması için yılda 700.000 sterlin verildi. Diğer harcamalar özel olarak duruma göre (*ad hoc*) oylanacaktı. Gümrüklerin imtiyazı bile her seferinde belirli yıllar için verilecekti. Her ne kadar bu miktar Lord Protector Oliver'in aldığının yedi katı olsa da, Kralın kendini Parlamento'dan bağımsız kılabileceği ya da seçmenin rızası hilafına yılda 700.000 sterlinle bir ordu besleyebileceği korkusu kalmamıştı. 1690'dan itibaren hükümetin politikası özel ödeneklerle denetlenecekti. O yıl bir saraylı, Kralın "adeta boğaz tokluğuna" tutulduğundan şikâyet ediyordu. William, arzu ettiğinden daha büyük bir donanma ve daha küçük bir ordu bulundurmak zorunda kalmıştı. Anne'in saltanatının sonuna gelindiğinde Hazine (*Treasury*) Parlamento'ya sunulmak üzere rutin yıllık bütçeler hazırlayan bir kurumdu. Artık modern dünyadayız.

William'ın savaşları bir ordu beslenmesini zorunlu kıldı ve

bu ordunun Parlamento'ya tâbi disiplinini sağlamak üzere bir dizi İsyan Yasası (*Mutiny Act*) çıkarıldı. (Askerlerin disiplin talimatnamesi gerçekten de sıkılaştırıldı.) Ancak 1698'den sonraki üç yıl içinde herhangi bir İsyan Yasası çıkarılmadı; ve de Ordu, Kralın âciz hiddetine rağmen, giderek azaltıldı. Bununla birlikte Donanma, Kral William'ın savaşında ortalama olarak yılda yaklaşık 2.5 milyon sterline mal olmasına rağmen, ayrı bir meseleydi. 1713'e gelindiğinde İngiltere açık ara önde gelen deniz gücüydü. 1688'den beri gemilerin sayısı % 40'tan fazla; tonajı % 60'tan fazla artmıştı.[1]

Parlamento böyle kısa dönemler için toplandığından, William'ın hem İngiltere'nin hem de Hollanda'nın hükümdarı olarak özel pozisyonu ve dışişleri konusundaki rakipsiz bilgisi, başlangıçta ona kendi dış politikasını yapma olanağını verdi. Ancak 1690'ların başındaki yenilgiler Parlamento'yu olayların yönetimiyle ilgilenmeye zorladı. 1701 yılında Tory çoğunluk, Parlamento'nun haberi olmadan İkinci Taksim Antlaşmasını (*Partition Treaty*) kabul ettiği için *Junto*'ya karşı saldırıya geçti. *Act of Settlement,* İngiliz Tacı'na ait olmayan toprakların savunmasıyla ilgili bir savaşa İngilizlerin katılamayacağı hükmüyle dış politikanın denetiminde krallığın yetkilerini sınırlandıran ilk yasal düzenlemeyi içeriyordu. O noktadan itibaren William her alanda Parlamento'ya danışma konusunda özenli bir dikkat gösterdi. 31 Aralık 1701'de, "Bütün Avrupa'nın gözü bu Parlamento'dadır" diyordu. "Sizin kararlarınız belli oluncaya kadar bütün meseleler hareketsiz kalır."

Parlamento, görevlere yapılan kraliyet atamalarını eleştirme hakkını düzenli bir şekilde kullandı. Kamu hesaplarını incelemek için kendi komisyonlarını kurdu ve bir Ticaret ve Plantasyonlar Konseyi kurulmasında inisiyatifi ele aldı. 1696'da, ticaret ve sanayii geliştirmek amacıyla Parlamento'nun ısrarıyla Ticaret Bakanlığı (*Board of Trade*) kuruldu. Mr. Ogg'un, Charles ve James dönemlerinde "yönetici sınıfları doğrudan suça teşvik eden" bir şeydi dediği, kralın affetme yetkisinin bu şekilde kullanılmasına son verildi.

1 J. Ehrman, *The Navy in the War of William III,* s. xv, xx.

Yine de, her ne kadar bu dönemde anayasa bütün 18. yüzyıl boyunca varlığını sürdürecek şeklini almış olsa da, Parlamento denetiminin eksiksizliğini bu kadar geri bir tarihe götürme konusunda dikkatli olmalıyız. William'ın kendisi, krallık yetkileri konusunda ileri görüşlere sahipti ve kendi bakanlarını seçmek istiyordu: ancak zamanla ve finansal zorunlulukların baskısı altında pozisyonunun bir kısmından vazgeçti. Üstelik, 1688 bir uzlaşma olduğu için, eski anayasanın önemli bir kısma hâlâ yaşıyordu. 1688'de işbirliği kaçınılmaz olan pek çok adam, geçmişin kesin ve kararlı bir şekilde reddedilmesine olanak vermeyecek derecede James'in kabahatleriyle ilişkiliydi. Yargıç Jeffrey, ölmüş olduğu için uygun bir şamar oğlanı oldu. James'in hizmetkârlarından bazıları kısa bir süre için tutuklandı; hiçbiri idam edilmedi. Whig'ler William'ın Tory'leri istihdam etmesinden rahatsızlık duyuyorlardı ama onu devirmeye cesaret edemediler. Tory'ler, askerî işler ne zaman kötüye doğru gitse, sürgündeki II. James'le görüşmeler yaparak geleceklerini güven altına almak istiyorlardı ama onu geri getirmek için herhangi etkin bir adım atmadılar. Charles ve James yönetimlerinin borçları kabul edildi. 1660'da olduğu gibi, Pepys gibi sivri birkaç adam istisna edilirse, yönetici personelin tekmil devamlılığı fiilen söz konusu oldu. 1688'in, devrimleri sona erdirmek için bir devrim olduğu efsanesi çoktan oluşmaya başlamıştı. 1689 yılında bir Piskopos, olayın üzerine bir örtü örtülmesi gerektiğini söylemişti. O dönem Leeds Dükü olan Danby, devrimle direniş arasında ayrım yapıyordu. Direniş tehlikeli ve iğrenç bir sözcüktü ve ebediyen unutulması gerekiyordu. Bu tür farklılıklar Sacheverell olayında * önemli bir rol oynadı.

William'ın Danby ve Sunderland'ı istihdam etmesi, onların Parlamento çoğunluğu elde edilmesi yolunda kullandıkları yöntemlerin devam edeceğini garantiliyordu. Pek çok *borough*, Charles ve James'in beratlarıyla tanınmış olan sınırlı oy hakkını sürdürüyordu; o noktadan itibaren Avam Kamarası oy hakkının genişletilmesi konusunda daha az hevesliydi. 1716'da şahikasına ulaşan Parlamento yönetim sanatı, artık anayasanın zo-

runlu bir parçasıydı. Hükümdar, sınırlı ama bir hayli fazla olan bağımsız manevra gücünü, 1688 uzlaşmasına, yasama ve yürütme arasındaki dengeye, oy hakkının genişletilmesinin başarılamamasına ve de yönetimin yağma tekelinin dar bir yönetici sınıfın elinde olmasına borçluydu.

Partiler

1689'la 1708 arasındaki parti farklılıkları önemli değildi: herhangi bir olay karşısında duruma hakim olmaya çalışan, ama gönülsüz de olsa gerçek bir birlik zemininde hizipler, gruplar ve bireyler vardı. 1688-89 pazarlıklarında, bizim, çağdaşlar tarafından kullanılan şekliyle Whig ve Tory adlarını verebileceğimiz iki net kanaat eğilimi görülebilir. Bu isimler dönemimizin sonuna kadar kullanılmaya devam etti ve biz de bunları kullanmalıyız. Ancak kolayca fark edilemeyen bir değişiklik de devreye giriyordu. Sunderland bunu William'a, "Tory'lerin monarşiye Whig'lerden daha iyi dost oldukları doğrudur ancak Majestelerinin onların hükümdarı olmadığını dikkate alması gerekir" derken çok akıllıca bir şekilde özetliyordu. William'ın Tory'lere olan kişisel temayülüne ve *Junto*'nun himayeciliği tekeline alma girişimlerine rağmen, eninde sonunda Whig'lerin desteğine büyük ölçüde dayanmak zorundaydı; zira onun dış politikasını canıgönülden destekleyen yalnızca Whig'lerdi. Sarayın niteliği ve onunla birlikte, Tory'ler taşra partisi, "içeridekiler" değil "dışarıdakiler" haline gelirken parti rekabetinin doğası da değişti. Ancak sarayla parti arasındaki ilişkiler de değişti. Macaulay'in işaret etmiş olduğu gibi, makam 17 yüzyılın sonlarında sınırsız zenginliğe giden en kısa yoldu. 1688'den sonra etkin himaye (patronaj) sistemi yavaş yavaş ama kaçınılmaz olarak Kral'ın elinden çıktı ve Parlamento'ya sözünü geçiren bakanların eline geçti. Kamu görevlerinin artması sayesinde gelirleri için hükümete bağımlı olan ve istendiğinde görevden alınabilecek Parlamento üyelerinin sayısı çok arttı. Sunderland bu "Kral'ın Dostları"nı örgütledi. William'ın "bütün hizmetkârlarına bir şeyler vermeye dikkat etmesi gerektiği" ve ma-

kamlarına muhtaç olan Parlamento üyeleriyle konuşması "ve onlara niyetlerini ve hiçbir mazeret kabul etmediğini bildirmesi" gerektiği konusunda ısrar ediyordu.[2] Bakanlar da, Kral'ın onları kullandığı kadar onu kullanıyorlardı.

Tory'ler her zaman sadakatlerinin esas itibariyle Kral'a mı yoksa Kilise'ye mi olduğu konusunda karar vermekte güçlük çekmişlerdir. Cumhuriyetçiler ve dinsel muhalifler bir ve aynı göründükleri sürece bir sorun yoktu. Ama Tory'lerin dinsel muhaliflere olan nefreti varlığını koruyordu ve aslında ikincilerin itibarı arttıkça büyüyordu. Dinsel muhalefet kentsel bir olguydu. Dinsel Muhalefetin Hoşgörü Yasası (*Toleration Act*) ile köylere yayılması *squire*'ın egemenliğini tehdit ediyordu. "Kilise tehlikede" her zaman incelikten uzak *gentry* için iyi bir birleşme çağrısıydı. Bunların çoğu, hoşgörüyü yalnızca geçici bir siyasal manevra olarak kabul edebiliyordu. Ancak 1688'den sonra Tory'lerin sadakati Taht'tan ziyade Kilise'ye daha fazla yönelince, 1714 yılında Bolingbroke'un onları, kararlı bir şekilde Papacılığı terk etmeyi reddeden Kralı desteklemeye ikna etmesinin daha az şansı bulunuyordu.

Yeni taşra partisinin liderleri olarak Tory politikacılar, 1675'le 1688 arasında Whig'lerin kullandığı muhalefet yöntemlerinin pek çoğuna başvurdular. Maaşlı kamu görevlerine sahip ('*placemen*'-kayırma memurlar) olanların Avam Kamarası'na katılamaması için Kayırma Yasa Tasarıları (*Place Bills*) hazırladılar. (1675 yılında bir Whig Kayırma Yasa Tasarısı, İngiltere'yi cumhuriyete dönüştüreceği gerekçesiyle reddedilmişti!). Whig'ler kraliyet imtiyazını yüceltirken, Tory'ler şimdi devamlı orduya karşı çıkıyor, Kralın bakanlarını suçlayıp azlediyor, kralın gözdelerine yapılan ödemeleri yeniden başlatmak istiyorlardı. Tory'ler, "Taht'ın daha da sınırlandırılması ve Uyrukların Hak ve Özgürlüklerinin daha fazla güvence altına alınması" şeklinde tanımlanan *Act of Settlement*'ı devreye soktular. Hatta, Sacheverell Olayı'nda olduğu gibi popüler ajitasyon ve gösteri yöntemlerini kullandılar. Her zaman hükümete karşı olan Londra ahalisi, Whig'ler görev başında olduğu za-

2 J. P Kenyon, *Robert Spencer, Earl of Sunderland, 1641-1702*, s. 251, 266, 323.

man, Tory'ler tarafından kullanılabiliyordu. 1710 yılında kalabalıklar dikkatlerini dinsel muhalif şapellere ve *Bank of England*'a yönelttiler. Bütün bunlar anayasal ilkelerin genişletilebilir olduğunu düşündürmektedir: bu ilkeler insanların çıkarlarına uyacak şekilde benimsenebiliyor ya da vazgeçilebiliyordu.

Anne Taht'a çıktığında Tory'ler kendi gönüllerine göre bir hükümdara sahip olduklarına ve o eski Kilise ve Kral sloganının canlandırılabileceğine inandılar. Belirli sınırlar içinde bu doğruydu. Ancak 1688'in zor kazanılmış olan birliği, resmî Tory'ciliği kuzeyin eski Katolik ailelerinden koparmıştı: Whig'ler gibi Tory'ler de 1688-9'daki aşırı uçlarından feragat ettiler. Bolingbroke'un kendisi, 1688'den önce Whig'lerle Tory'ler arasındaki farkın, insanların sandığından daha az keskin olduğunu ve Devrim'den sonra ise hemen hemen hiç kalmadığını söylüyordu. 1707'de, Hanover hanedanı için kuzey krallığı teminat altına alan İskoçya ile Birleşme'nin görüşmeleri Whig *Junto* lordları tarafından yürütülmüştü; yalnızca aşırı Tory'ler buna itiraz etmişlerdi. Harley'in ve hatta Bolingbroke'un yeni Tory'ciliği son tahlilde, Düzmece (Monmouth) ile flört eden pek çok asilzadenin paralarını saklayan *Bank of England* karşısında güçsüzdü. "Stuart'ları yeniden başa geçirmek isteyenler" diyordu Sir G. N. Clarck, "iş aleminin kazanılmış hakları aleyhine çalışıyorlardı."

Üstelik, Whig'ler 1678-85'deki popüler devrimden ne kadar geri durabilmişlerse, 1714-15'te Tory'ler de o kadar daha geri çekilebilirlerdi? Pasif itaatkârlık her ne kadar monarşiye odaklanmış görünse de, *J.P.*'ler ve büyük toprak sahipleri de dahil, var olan güçlere itaatkârlık anlamına geliyordu. 1688'den sonra bu doktrin terk edilmemişti; ancak itaatkârlık artık yalnızca Krala yönelik değil, bütün yasama sistemine, kurulu düzene yönelik bir itaatkârlıktı. Dolayısıyla, hak gasp eden birisine bile karşı olsa direnme, 1688-9'da olduğu kadar 1714-15'de de ciddi ideolojik güçlükler yaratıyordu. Dahası, (Sacheverell'in etkisinin Titus Oates'i hatırlattığı) en ateşli Whig karşıtları, Londra ahalisi; (1650'lerde *Leveller* olan) Derbyshire madencileri ve de genel olarak alt sınıflardı. Fesatçı Ferguson gibi kimi eski Mon-

mouth'çular ve belki de hatta *Leveller* Wildman, bunların *Jakobite* olduklarına karar vermişlerdi. Dolayısıyla Tory *gentry* Bolingbroke'u izlemek konusunda çekingendi; gerçekten de Bolingbroke diğer bütün ihtimaller tüketilinceye kadar *Jacobite*'liğe bağlanmaktan geri durmuştu.

Aslında, Tory'ler bir kez 1688'i kabul ettiklerinde kaçınılmaz bir ikilemle karşı karşıya kaldılar. Onlar adına Swift ve Sacheverell etkili bir şekilde, savaştan kâr edenler ve paralı çevrelerle kutsal olmayan bir ittifak içinde birleşen dinsel muhalifleri ve cumhuriyetçileri suçluyorlardı. Oysa Tory alternatifler sistemin içindeydi. Kayınnacıların etkisi ve savaş bıkkınlığı 1710'da Harley'i iktidara getirdi. Ama Harley'in kendisi eski bir dinsel muhalif, eski bir Whig ve paralı bir adamdı. *Jacobite gentry* esas itibariyle Kralcı kuzeyin ağır borç altındaki incelikten uzak *squire*'larından oluşuyordu. Tory eşrafın (*squirearchy*) büyük bir kitlesi, son tahlilde, borsa simsarları hakkında homurdanabilirdi ama onlara karşı isyan etmezdi. Tory'ler 1688'de direnmeme konusundaki ilkelerine sadık kalmayı başaramadılar; 1714-15 onların geçerli bir siyasal felsefe geliştirmeyi başaramadıklarını gösterdi. 1715 sonrasındaki nesilde Tory'cilik duygusal bir duruş, bir nostaljiydi; 18. yüzyıl sonlarının yeni Tory'ciliği ile ortak yanları yalnızca adlarıydı. Çağdaş tarihçi Rapin, Restorasyon'la erken 18. yüzyıl arasındaki İngiltere'nin siyasal yapısını aşağıdaki şekilde görüyordu:

- Kralcılar (*Cavaliers*)
  - Siyasal ya da devlet Kralcıları
    - Dogmatik Tory'ler
    - Ilımlı Tory'ler
  - Dinsel ya da Kilise Kralcıları
    - Katı Kilise Adamları
    - Ilımlı Kilise Adamları
- Parlamentocular
  - Siyasal ya da Devlet Parlamentocuları
    - Cumhuriyetçi Whig'ler
    - Ilımlı Whig'ler
  - Dinsel ya da Kilise Parlamentocuları
    - Katı *Presbyterian*'lar
    - Ilımlı *Presbyterian*'lar

Rapin, 1688'den sonra, ne dogmatik Tory'lerin ne de cumhuriyetçi Whig'lerin tek başına iktidar şansı olduğunu düşünüyordu. Anne'in saltanatının başlangıcında, kendi aşırılarından korksalar da, Marlborough ve Godolphin gibi ılımlı Tory'ler ılımlı Whig'lere katıldılar. Bununla birlikte, iki zorlu dinci kanadın varlığı parti mücadelelerini canlı tutuyordu. *Presbyterian* Whig'ler, asla İngiltere Kilisesi'ne doğrudan saldırmaya cesaret edemediler; ama onların varlığı, her iki partinin ılımlıları arasında tam bir birleşmeyi önledi. Üstelik, aklı başında Kilise Adamları siyaset noktasında Whig olabilirlerdi. İlke kadar, iktidardaki partinin üyelerini kayırma, unvan ve rütbe sağlama gibi çıkar unsurları devreye girdi. "Bu durum, Kral William'ı, elinde yeterince iyi makam bulunsa, iki partiyi birleştirebilirdim demeye sevk etti."

Kimi tarihçiler, münhasıran Avam Kamarası'na bakarak, Anne'in saltanatında önemli parti ayrımlarının ve siyasal ilke farklılıklarının varlığını inkâr etmişler ve yalnızca, 1760'larda olduğu gibi, büyük kodamanların kişisel takipçilerinin varlığını görmüşlerdir. Parti üye kartlarının ve Denetçilerinin olmadığı doğrudur. Avam Kamarası'nda, onların desteği olmadan hiçbir hükümetin iş yapamayacağı, Kral'ın ya da Kraliçe'nin "hizmetkârları" vardı. Marlborough ve Godolphin, Anne onları desteklediği sürece her hükümet için kaçınılmazdı. Bununla birlikte, Parlamento'da ilke meselelerinde ayrılmalar oluyordu. Avam Kamarası'nda daha o zaman, Dr. Plumb'ın tahminlerine göre, yolsuzluğun yaygınlaşmasına karşı çıkan ve dikkate alınması gereken (513 ya da 1707'den sonra 558 kişi içinde) 200 kişilik bir bağımsız taşra beyefendileri grubu vardı. Ve genel olarak ülkede canlı meseleler bulunuyordu. Avam Kamarası'ndaki sandalyelerin tümü siyaset tacirlerince kontrol edilemiyordu; küçük mülk sahibi adamların yüzer-gezer oyları hâlâ önemliydi. Parlamenter yönetimin virtüözü de olsa, Sunderland bile, II. James için uysal bir parlamento yaratamamıştı. William adına daha başarılı oldu çünkü o zaman akıntıyla birlikte hareket ediyordu. Sacheverell olayı ülkede muazzam bölünmelerin olduğunu gösterdi. Dış politika, savaş ve barış, vergi, Taht'a

kimin çıkacağı gerçek sorınlardı. Seçmenin kanaati, Tory çoğunluğa rağmen Parlamento'yu 1701 savaşına razı olmaya zorladı. 1710'da Harley'in iktidara gelişi, Dr. Sacheverell ya da Anne'in gözdesi Abigail Masham'dan çok, kalkışmalar, ayaklanmalarda ifadesini bulan savaş bıkkınlığı ve vergi konusundaki nefrete bağlıydı. Barış, *City*'de ne kadar istenmeyen bir şey idiyse, *squire*'lar ve ahali nezdinde o kadar popülerdi. Dolayısıyla her ne kadar saray ve makamların peşkeş çekilmesi her iki parti üzerinde de güçlü bir çekim yaratmış; her ne kadar halkın huzursuzluğu aklı başında politikacıları mülk sahibi sınıfları bölebilecek ya da "kalabalığı" kışkırtacak herhangi bir adım atmaktan sakınmaya yöneltmiş olsa da, yine de bu sınırlar içinde çıkarlar konusunda olduğu kadar ilkeler konusunda da, Swift'in kariyerinin göstermiş olduğu gibi, canlı siyasal görüş farklılıkları vardı. Toprak mülkiyetinin bir oligarşinin elinde toplanmasına şaşırtacak kadar benzeyen şekilde, seçim bölgelerinde de bir siyasal güç yoğunlaşması yer alıyordu. 1689'dan itibaren parlamento üyelerinin bir kişi ya da ailenin nüfuzuyla seçildiği *borough*'lar için mücadele vardı. *Borough*'ların % 40'ının (tüm üyelerin üçte birini çıkarıyordu) 100'den az; yaklaşık üçte ikisinin ise 500'den az; yalnızca sekizde birinin 1.000'den fazla seçmeni vardı. Bir sandalye "ayarlama" işinin maliyetini yükselten pek çok unsur bir araya geliyordu: Parlamento'nun artan önemi; *Triennial Act* ve daha sık yapılan seçimler; rakip *East India Company*'lerinin kamçılayıcı rekabeti. Zamanla *borough*'lar asilzadelerin ve zengin tacirlerinin nüfuz alanına girdi. Londra'nın dört üyesi vardı; ama 1701 yılında Avam Kamarası'nda 40 Londralı bulunuyordu.[3] Dar seçim bölgelerinde daha geniş oy hakkını tercih eden şimdi Tory'lerdi; Whig'ler bunu desteklemiş ve oligarşi eğiliminde bundan yararlanmışlardı. Ancak seçim maliyetinin artması ve seçimlerin sıklığı açık seçim bölgelerinde parti çekişmelerinin yok olmasına katkıda bulundu ve sandalyelerin aileler ya da çıkarlar arasında paylaşıldığı uzlaşmalara yol açtı. Parlamento'ya girmenin maliyeti arttıkça; oraya ulaşıldığında elde edilecek ödüllere olan talep de arttı; tersin-

3 R. Walcott, *English Politics in the Early Eighteenth Century* (1956), s. 23, 26.

den bakılırsa Parlamento üyeliğinin potansiyel ekonomik avantajları sandalyelerin fiyatının artmasına katkıda bulundu.

Yönetimsel değişiklikler

Kamu görevleri, silahlı kuvvetlerin genişlemesi ve vergide iltizamın terk edilmesinin bir sonucu olarak, özellikle gelirle ilgili daireler de sayıca artıyordu. Tüketim Vergisi Komisyonu'nun emrinde yılda 100.000 sterlin değere varan daha düşük yerler vardı. Çalışanlarından 200 sterlin güvence istenmesi zorunluluğu, "arazisi ya da bağlantısı olmayan adamlara kapıyı fiilen kapatıyordu" 18. yüzyılda Tory'ciliğin gerileyişini değerlendirirken, kamu görevlerinde, Donanma'da, Ordu'da, Hindistan'da *squire*'ın çocuklarına ne çok fırsat sunulduğunu unutmamalıyız. Kendisini mali zorluk içinde bulan pek çok eski aile için devlet memuriyeti acil bir zorunluluk oldu. Bu onları *Bank of England*'ın paralı sınıfları birbirine bağlamasından daha az etkili olmayacak bir şekilde, 1688'e ve Hanover Hanedanı'na bağladı.[4] Gümrük yönetiminin daha alt mertebeleri için giriş sınavı uygulandı; kuşkusuz beyefendilerden doğum kriteri dışında herhangi bir nitelik beklenmiyordu.

Yönetim daha da karmaşık hale gelirken, *Interregnum*'un komisyonlar eliyle yönetim sisteminin, tek bir şefin altındaki daire sisteminden daha uygun olduğu kanıtlanmış oldu. Böylelikle William döneminde *Treasury* normal olarak, Clarendon'un ancak cumhuriyet için uygun olduğunu düşündüğü, "komisyona havale edilmişti" Finansal işler tek bir kodamana emanet edilemeycek kadar çok zor ve çok teknik bir hale geliyordu. Anne, Godolphin ve Harley'i *Lord Treasurer* yaptı; ama 1714'ten sonra bu ofis nihayet ortadan kalktı. Finans şimdi o kadar önemliydi ki, *First Lord of the Treasury* Taht'ın en önemli bakanıydı. Eş zamanlı olarak *Chancellor of the Exchequer*, dairelerin çapraşıklık ve belirsizliği karşısında Parlamento önünde sorumlu bir bakanın olması için ortaya çıktı. Bahriye dairesi (*Admiralty*) devam-

4 Hughes, *Studies in Administration and Finance*, s. 205, 206-219; "The Professions in the Eighteenth Century", s. 47-48.

lı bir kurulun yönetimine geçti. Yetkileri Parlamento tarafından etkili bir şekilde denetlendi. 1694 yılında ödenek ve ücretlerin yerini maaşlar aldı. Daire içinde bunların sonucu olarak bir tavır değişikliği oldu. Dairelerin evrakı özel değil kamu malı sayıldı. Mr. Ehrman'ın ileri sürdüğüne göre, Pepys'in çağı bir geçişe işaret eder. Bir anlamda Pepys, beyefendi subayları değil de, *Commonwealth* kaptanlarını teşvik eden ilk modern devlet memurudur; ama Daire'nin 1660'la 1702 arasında, "bir kodamanın kişisel maiyetinden", patronlarıyla birlikte görevlerine son verilemeyen, "profesyonel bir devlet memurları heyetine" dönüştüğü, politika ve yönetimin hâlâ karışık olduğu Buckingham çağını da unutmadı. 1695 yılında bir ücret listesi yayınlamıştır.[5]

Benzer şekilde yeni daireler de komiteler tarafından yönetiliyordu: Ticaret ve Plantasyonlar Komitesi, Ticaret Bakanlığı'na (*Board of Trade*), Gümrük ve Vergi Kurulu'na dönüştü. Devrim'den sonra, nihayet gelir düzgün bir şekilde artıp konsolide edildiğinde, dairelerin *Treasury* tarafından denetimi etkili bir hale geldi. Bütün idari sistem birbirine bağlı komiteler temeline dayalı bir şekil aldı. Bunların yönetim makinesindeki kilit bireylerden oluşan daha yüksek bir komite tarafından koordine edilmesi doğaldı. Bu, anılan dönemde başlayan Kabine sisteminin kökenini açıklayan unsurlardan birisi olabilir. Ancak Kabine, idari olduğu kadar siyasi bir kuruldur ve onun ortaya çıkışı, yönetimdeki evrim kadar dönemin siyasal mücadelelerinin bir ürünüdür. Yürütme, siyasal olarak egemen olanı yönetim aygıtıyla ilişkilendirir ve dolayısıyla egemenlik el değiştirdikçe zorunlu olarak değişir. Dairelerin başlarının kişisel yönetimi Kral kendi hükümetinin gerçek başı olduğu sürece ona odaklanmıştı. Yeni sistemin zaferi Parlamento'nun egemenliğine eşlik eder. Yönetimsel değişikliklerin, siyasal değişikliklerin nedeni mi yoksa sonucu mu olduğunu sormak, tavuk mu yumurtadan, yumurta mı tavuktan çıktı diye sormaktır. Her ikisi kaçınılmaz bir şekilde birlikte oluşmuştur.

---

5 Ehrman, *The Navy in the War of William III*, s. 282-8, 562-4; S. B. Baxter, *The Development of the Treasury, 1660-1702* (1957), s. 142, 257-62; Chandaman, *a. g. e., tümü.*

Charles ve James döneminde *Privy Council* etkili bir yürütme aracı olabilmek için çok büyümüşü ve işlevlerinden pek çoğu kendi komitelerine devredilmişti. Buna ek olarak *Privy Council* içinde, Kral'ın tavsiyelerine özellikle uyduğu gayri resmî gruplar vardı. Ama şimdi *Privy Council* yalnızca onursal bir kurul haline geliyordu. O kadar ki, Anne görevden alınan bakanları oradan çıkarmaya bile gerek görmemişti. III. William'ın ülke dışında bulunması, her türlü pratik nedenlerle, Kraliçe Mary'nin emrinde ülkeyi yönetmesi için Lord Yargıçların (*Lord Justices*) atanmasını zorunlu kıldı. Avam Kamarası'ndaki güvenli çoğunluklarıyla Whig *Junto*, Kral ülkede olduğu zaman bile Kral'dan bağımsız toplanmaya başladı. Bu süreç, selefinden çok daha az bir rol oynayan Anne döneminde de devam etti. Anne, çoğu kez resmî olmayan komitelerde alınan kararları onaylamak için de olsa, yine de Kabine toplantılarına katıldı. Ancak bir sonraki saltanat dönemi içinde hükümdar katılmamaya başladı. Bizim dönemimizin sonuna gelindiğinde, hâlâ yasa nezdinde tanınmayan Kabine, önde gelen bakanların katılma haklarının olduğu ve dolayısıyla hükümet politikasından sorumlu tutuldukları ölçüde resmîleşti. Bununla birlikte, ortak Kabine sorumluluğu ilkesi henüz tamamen yerleşmemişti ve ne de Başbakan denebilecek her hangi bir bakan söz konusuydu.

Kabine, Avam Kamarası ve özellikle de Tory'ler tarafından kuşkuyla karşılandı. *Act of Settlement*'daki bir madde, etkin yürütme organı olarak *Privy Council*'i canlandırmaya çalışıyor ve *Privy Council* üyelerinin kabul ettikleri bütün kararları imzalamaları gerektiğinde ısrar ediyordu. Ancak bu 1706'da iptal edildi. Kısa süre sonra iptal edilen bir başka madde ise bütün kayırılmış görevlileri (maaşlı memurlar) Avam Kamarası'ndan çıkarmaya çalışıyordu. Bu kayırılmış maaşlı memurları ya idareyi sürdürmeye çalışan dürüst memurlar ya da ahlaksız politikacıların, keyfe keder rüşvetçi maşaları olarak düşünebiliriz; ancak bunlar Devrim sonrası sisteminin kaçınılmaz unsurlarıydı. Hiçbir hükümet bu çıkarcı destekçiler bloğu olmadan Avam Kamarası'nda çoğunluğu elinde tutamazdı.

17. yüzyıl boyunca kişisel monarşi çok çeşitli şekillerde tahrip edilmişti. *Interregnum*'u izleyen yirmi yılda iki Konvansiyon Parlamentosu (*Convention Parliament*) ülkenin işlerine karar vermiş ve bir kral seçmişti. Parlamento, gücünü ve önemini hükümdardan değil onu seçenlerden alıyordu. 1696 ve 1707 yasaları (*statutes*) Parlamento'nun hükümdarın ölümünde toplanmaya devam edeceğini ve de *Privy Council* ile sivil ve askerî görevlilerin, yeni hükümdar tarafından görevlerine son verilmediği sürece altı ay görevde kalacakları hükmünü getiriyordu. Erken Stuart'lar döneminde, "Kral hiçbir yanlış yapamaz" ifadesi, kralların keyfî eylemlerini haklı kılmak için kullanılmıştı. Bu ifadenin devrimci bir yorumu şimdi genel olarak kabul görüyordu: eğer yanlış yapılmışsa bunu bir bakan yapmıştır. Dolayısıyla söz konusu ifade, yürütmenin sorumsuzluğunu değil de sorumluluğun bir doktrini olması gerektiği şekilde tersine çevrilmişti. 1678 yılında Danby'yi görevden alan Whig'ler; 1701 yılında *Junto*'yu görevden alan Tory'ler hep bu doktrine dayanmışlardı.

İhanet kavramı da benzer bir değişiklik geçirmiştir. Ortaçağ düşüncesinde ihanet kişisel sadakatlerin ihlal edilmesiydi. Küçük ihanet bir adamın bağlı olduğu lorduna karşı sadakatini ihlal etmesi, büyük ihanet (vatana ihanet) hükümran lordumuza, Krala karşı sadakatin ihlaliydi. 1629 yılında Parlamento üyeleri Kral'a ihanet edenlerle, *Commonwealth*'e ihanet edenler diye ayrılıyordu. Bu zaten Lord Chancellor Ellesmere tarafından "tehlikeli" olarak tanımlanmıştı; ancak 1640 yılında Avam Kamarası, Lord Başyargıç Finch'i, "Kral'a olduğu kadar krallığa da ihanet ettiği, bütüne karşı olan bir şeyin hiç kuşkusuz başa karşı da olacağı" gerekçesiyle görevden almıştı. Sekiz yıl sonra Kralın kendisi, Parlamento'nun Yüksek Adalet Mahkemesi'nce (*High Court of Justice*), İngiltere halkı adına, vatana ihanet etmekten mahkum edilmişti. Bu devrimci bir doktrindi. Ama 1688 de bir devrimdi. William, James lehine kendisine karşı direnen kraliyet donanması mensuplarının Büyük Britanya krallığının düşmanları olarak muamele göreceklerini ilan etmişti. Gerçekten de 1688'in güzelliği, Hobbes'u yalanlar bir şe-

kilde, devlet çökmeden kralın değiştirilebilmiş olmasıydı. Şimdi devlet farklı bir yapıdaydı ve hükümdardan daha önemliydi.

Hukuk

Roger North, Devrimin hukukçuları serbest bıraktığını söylüyor. *Act of Settlement*'dan beri yargıçlar artık görevlerini *durante bene placito domini regis* (kralın istediği kadar) yapmıyorlar fakat *quamdiu se bene gesserint* (tatminkâr hizmet verdikleri sürece) yapıyorlardı. Bu *Commonwealth*'in getirdiği bir ilkeydi. O zamandan itibaren yargıçlar yalnızca her iki Kamara'nın talebiyle görevlerinden alınabiliyorlardı. 1691'de yargıçlar adliye yönetimindeki daha alt makamları satma konusunda tasarruf hakları olduğunda ısrar ettiler.

Bir Parlamento üyesi 1693'te, "Mal ve mülkümüz yoksa, bütün bu yasalarımız ne anlam ifade eder?" diye soruyordu. William'ın saltanatı sırasında özel mülkiyetin korunması için yasaların daha merhametsiz hale getirilmesi eğilimi vardı. Yasalar, dükkânlardan mal çalmayı ve kiracıların oturdukları evden mobilya çalmasını ölümle cezalandırılan bir suç haline getirmişti. İnsafsız borçlar hukukunda yapılan değişiklikler, alacaklılara yardımcı olmayı hedefliyordu. 1701 yılında asilzadelerin borçları için tutuklanmaktan muaf oldukları kuralı sona erdi. Birkaç yıl sonra Mandeville, Adalet hakkında şunları yazıyordu:

> *Gerçi sanılmıştı ki, taşıdığı kılıç*
> *Biçare ve yoksullardan başkasını durduracaktı*
> *Sırf ihtiyacın mecbur ettikleri*
> *O sonucu hak etmeyen suçlar için*
> *Lanetli ağaca bağlandı*
> *Ama zenginleri ve büyükleri korumak için*

Ancak mülkiyetin söz konusu olmadığı durumlarda, II. James'in ve Jeffreys'in yöntemlerine karşı tepki vardı: yargılama yöntemlerindeki merhametsizliğin, 1640'larda başlayan değiştirilme süreci yeniden ele alındı. Kadınların yakılmasına kar-

şı olan 1653 tarihli yasa 1660'tan sonra beklenen sonuca ulaşamamıştı; böylece Sedgemoor'dan sonra Elizabeth Gaunt da öldürülmüştü. Ancak 1688'den sonra siyasal suçlar nedeniyle hiçbir kadın yakılmadı. Haklar Bildirgesi'ndeki, insafsız ve olağandışı cezalara karşı olan maddeyle, (Papacı Komplo'nun pek çok muhbirinden birisi olan) Dangerfield'e 1685'te yapıldığı gibi, insanların öldürülene kadar kırbaçlanmasına son verildi. 1689'dan itibaren *Quaker*'ların mahkemelerdeki yeminlere ilişkin ilkesel itirazı kabul edildi ve bunun yerine onların "yasal beyanda" bulunmalarına izin verildi. O eski mahkeme emirleri sisteminin terk edilmesiyle dava açma basitleştirildi ve böylelikle hukukun içeriğindeki devrime, teamül ve otoritelere dayananla, hukuk prosedürünün ana mantığına dayanan, bir otoritenin "neredeyse ortaçağla modern arasındaki farkı" içeren bir şey olarak tanımladığı, usule ilişkin bir devrim eşlik etti. Böylelikle bu, siyaset teorisindeki gelişmeye paralel bir şeydi.[6]

1699'dan sonra ihanet davalarında suçlanan kişiye karşı iki tanık gösterilmesi zorunluluğu getirildi; zanlı tam savunma hakkından yararlanacak, kraliyet tanıklarının ve jürinin bir listesiyle birlikte iddianamenin de bir kopyasına sahip olabilecekti. 1697 yılında Kralı öldürmek için komplo kurduğu iddiasıyla şerefsizlikle suçlanarak ölüme mahkum edilen Sir John Fenwick İngiliz tarihinde bu şekilde hüküm giyen son kişiydi. Ancak yargılama usullerindeki en önemli değişiklikler, Sir William Holdsworth'un bize söylediğine göre, bir kez Stuart'lardan kurtulduktan sonra yargıçların iyileşen niteliklerinin bir sonucuydu. Yargıçlar, *Quaker*'ları bile Kilise mahkemelerine karşı korumaya başladılar. Holt, davalarda "*common law*'un katı kurallarının dışına çıkarak, ticari teamüllerin ışığında" karar vererek "modern ticaret hukukunun temellerini attı" Bir keresinde "Londra'nın bütün seçkin tacirlerini" ticaret hukukunun bir noktasını kendisiyle tartışmaları için davet etmişti. Coke'un üzerinde ısrarla durduğu kulaktan dolma kanıtların kabul edilemezliği, nihayet 1688'den sonra genel

6 S. Rezneck, "The Statute of 1696", *Journal of Modern History* II, 13.

kabul gördü. Ancak, hukukun bütünüyle modernleştirilmesi önerileri, bu önerilerin *Interregnum*'un radikalleri ve 1683 Rye House Komplocularıyla ilişkilendirilmesi nedeniyle başarılı olmadı. Dolayısıyla hukukçular 1690'lardaki Yüksek Mahkemede ve borçlar hukukunda reform yapılması girişimlerini ve bir adamın ölüme mahkum edilmesi durumlarında yalancı tanıklığın ağır suç sayılmasını engellemede başarılı oldular. *Common law*, 19. yüzyıldaki reformlara kadar, ortaçağdan kalma pek çok özelliğini korudu.

19

DİN VE DÜŞÜNCE

Whig ve Tory, High ve Low Church, *isimdir: Hanover ve St. Germains şeylerdir*

Biz Whig deyince Protestan veraseti konusunda en ateşli olanları anlıyoruz.

– Dr. W. Wooton'dan William Wake'e
Lincoln Piskoposu, 1712-13 civarı

Sorgulamalarımızda eksiksiz özgürlüğe izin verilmelidir ki doğa felsefesi en değerli amaçlara yardımcı olabilsin.

– Sir Isaac Newton

Anglikan kilisesi

"Zulmeden yüksek rütbeli rahip ve entrikacı papaz" diye yazıyordu Mr. Ogg, "şimdi geçmişte kaldı. İngiliz Devrimi'nin özü, pek çok kişi de haklılığı diye düşünebilir, buradaydı. Hıristiyanlık ve Hükümranlığın, itibarları için cellada bağımlı olmaları sona erdi." 1688'den sonra İngiltere Kilisesi, her türlü tekelini yeniden elde etme düşüncesini terk etmek zorunda kaldı. Dinsel muhaliflerin siyasal hizmetleri ödülsüz kalamayacak kadar çok büyüktü. 1660'ta olduğu gibi, *Presbyterian*'ları Kilise içinde ihata etme olasılığı tartışmaya açıldı. Bu kez, hayalpe-

rest Anglikanlar, aksi takdirde kaçınılmaz olacağını gördükleri hoşgörüyü engellemek umuduyla, desteklediler. Bunda yenilgiye uğrayınca, Hoşgörü Yasası'nın (*Toleration Act*), kısa süre sonra geri alınabilecek yalnızca geçici bir taviz olacağını ummaya devam ettiler. Ancak aslında, *Occasional Conformity and Schism Acts*'i geçiren 1710-1714 hükümeti bile, Hoşgörü Yasası'nı yürürlükten kaldırmayı göze alamadı.

O tarihten itibaren İngiltere Kilisesi bölünmelerle sarsıldı. Küçük bir grup *Non-Jurors** (Yedi Piskoposun beşi de dahil) James'e sadakat yemini etmiş oldukları için vicdanen William ve Mary'i hükümdar olarak kabul edemeyeceklerini açıkladılar. Ancak, az sayıda Anglikan din adamı siyasi hayattan uzaklaştırılan onları uzun süre destekledi. Bu çağ, Piskopos Vekili Bray'in çağıydı. Anne'in saltanatının sonuna gelindiğinde *Non-Jurors* hizipleşmesi hemen hemen sona ermişti. Daha ciddi ayrılıklar Kilise içinde kalanlar arasında baş gösterdi. Pek çok sıradan rahip, taklit edemeseler de, *Non-Jurors*'un cesaret ve tutarlılığını takdir ediyordu. Sonunda, 1689'da istifa eden ya da daha sonra ölen Piskoposlar, aralarında Canterbury'de Sancroft'un halefi Tillotson gibi *Latitudinarian*'ların, ve Burnet gibi bir radikal Whig'in de bulunduğu adamlarla değiştirildi. Anne bile, kendi kişisel tercihine rağmen, bakanları ısrar ettiğinde Whig Piskoposları tayin etmek zorunda kaldı: Sacheverell ve Swift gibi Tory propagandacılar hiçbir zaman Piskopos olamadılar. Böylece yüksek ruhban, alt kademe din adamlarının geniş kitlesi hayalperest eğilimler taşısa da, ağırlıklı bir şekilde Whig ya da ılımlı Tory'lerdi. Bu bölünme, Whig lordlarla, Tory *gentry* arasındaki bölünmeye benziyordu. Bu ayrım *Convocation*'ın (Sinod-Kilise Meclisi) Kilise'nin kendi öz yönetimi açısından işleyemez hale gelmesine ve devre dışı kalmasına yol açtı. *Convocation* 1689'da kilise yasalarının ve ibadet şeklinin revizyonu konusunda anlaşamadı ve Hoşgörü Yasası Parlamento'dan geçti. *Convocation*'ın, deist* John Toland'ın kitabı, *Christianity not Mysterious* (*Hıristiyanlık Esrarengiz Değildir*) adlı kitabını yasaklama girişimi de başarısız kaldı; Kilise yargı alanında olduğu gibi yasama alanında da gücünü yitirmişti.

Bununla birlikte, papaz ve *squire* ittifakı ve onunla birlikte de köylerde düşüncenin kontrolü devam etti. 1706 yılında bir *squire*, "bu zavallı aldatılmış ahalinin aklını başına getirmek" ve onları *Jacobitism*'den kurtarmak için ihtiyaç duyduğu tek şeyin, "dürüst bir papazı görevlendirmek" olduğunu söylüyordu. Papaz ve *squire*, Hoşgörü Yasası'ndan, aynı nedenlerle, *Major-General*'lerden ve II. James'ten nefret ettikleri kadar nefret ediyorlardı. Başdiyakoz (*Archdeacon*) Prideaux, 1701'de Hoşgörü Yasası'nın insanların kiliseye gitmekten hepten vazgeçmesine yol açtığını yazıyordu.

İskoçya ile birleşme Kilise'nin pozisyonunu daha da zayıflattı. 1689'dan beri İngiliz hükümdarlar, teolojik olarak etkin ve güçlü bir pozisyona sahip olmuşlar, *Presbyterian Kirk'in* (İskoç Kilisesi) ve Anglikan Kilisesi'nin başı olmuşlardı. Şimdi Birleşme Yasası, *Presbyterian*'ların Parlamento'ya katılmasına ve İskoçya'da *Presbyterian* üniversitelerin varlığına olanak veriyordu. *Presbyterian*'lar Sınır'ın ötesinde kendilerini yasal olarak kabul ettirmişlerken, İngiltere'de hoşgörüyü geçici bir taviz olarak ele almak çok daha güç bir hale gelmişti. İngiliz üniversitelerinden kovulan dinsel muhalifler, oğullarını doğru teolojiyi öğrensinler diye İskoçya'ya gönderebilirlerdi.

1640'tan önce Kralcı piskoposlar ve *Puritan* ruhban söz konusuydu; 1688'den sonra Whig Piskoposlar ve Tory ruhban vardı. Değişmeyen unsur, yüksek ruhbanın zengin, daha küçük olan diğerlerinin yoksul oluşuydu. 1704 yılında Anne, Taht'ın Papa'dan tevarüs ettiği ruhbana uygulanan vergiden, *First Fruits and Tenths*, feragat etti. Bunlarla, daha düşük ücretlerin takviye edilebileceği bir fon oluşturuldu, Kraliçe Anne'in Cömertliği Fonu (*Queen Anne's Bounty*). (II. Charles'ın saltanatında *First Fruits and Tenths*, kısmen kralın metreslerine ve piçlerine ödenek olarak kullanılıyordu; III. William döneminde Sunderland Earl'ü, bu ileri derecede uygunsuz kaynaktan yılda 2.000 sterlin çekmişti. Kraliçe Anne'in Cömertliği'nin oluşmasında büyük payı olan Burnet, bu küstahlık karşısında ruhbanın hiçbir zaman itiraz etmemiş olmasının garip olduğunu işaret etmektedir.) Cömertlik, ama daha da çok tarımsal zengin-

leşme sayesinde 18. yüzyılda ruhbanın ekonomik statüsü yükseldi: Kilise, aristokrasinin küçük oğulları için saygın ve kazançlı bir kariyer haline geldi.

Dinsel muhalifler ve *Latitudinarian*'lar

Her ne kadar istedikleri gibi ibadet etmekte özgür olsalar da dinsel muhalifler, 19. yüzyıla kadar üniversitelerin ve Kraliyet Tabipler Cemiyeti gibi kurumların dışında tutuldular. Ancak 1689'dan sonra açığa çıkan Dinsel Muhalif Akademisyenler hızla çoğaldılar. Bunlar, öğrencileri iş hayatı ve meslekler için orta dereceli okulların ve üniversitelerin müfredatından çok daha ileri ve güncel bir içerikle yetiştirdiler: bu müfredat matematik ve fen bilimlerini içeriyordu. Akademilerde *Interregnum*'un eğitim reformcularının gerçekçi teorileri ilk kez uygulamaya sokuldu. Kaderin garip bir cilvesi olarak, Kilise partisine liderlik yapan Harvey, Dinsel Muhalif bir Akademi'de öğrenim görmüştü. Bu akademiler devlet memurluğunun alt kademeleri için en iyi eğitimi veriyorlardı. 18. yüzyılda bilimsel buluşlar yeniden canlandığında harekete geçiren güç, üniversitelerden ya da *Royal Society*'den değil Dinsel muhalif Akademilerden ve ustalardan geldi.

Hoşgörü böylelikle İngiliz toplumunda fikir ayrılığını katılaştırdı. *Nonconformist*'lerin daha faydacı, daha eleştirel, daha demokratik bir kendi kültürleri vardı; ancak daha büyük dünya işlerinden kopuk, dumura uğramış ve yerellerdi. Bu arada, Kıtada Büyük Tur, yukarı sınıfın genç adamları için normal hale geliyordu. Özellikle Oxford ve Cambridge'de geçen zamanı telafi etmek üzere, yabancı olan her şeyle ilgili ilk elden bilgiler edinerek ufukları genişliyordu. Bütün bunlardan *Nonconformist*'ler dışlanmıştı. Anglikan üniversiteleriyle, orta sınıf Dinsel Muhalif Akademiler arasındaki kültürel fark, sanatlar ve bilimler arasındaki katı bir ayrıma yol açıyordu. Sanatlar, pratik uygulaması olmadığı için, İngiliz eğitim sistemine ta başından beri cefa çektirmeye devam etmiş olan varsayıma göre, daha "beyefendice" ve üstün kabul ediliyordu. Klasik eğitim, bir beye-

fendinin alameti farikası olmuş ve onu kamu hayatına hazırlamak için uygun olduğu düşünülmüştür.

O zamana kadar zulüm, varlığını sürdürmek için en güçlü olanların *nonconformist* olarak seçilmesini sağlamıştı. 1689'dan sonra dinsel muhalifler, daha yüksek olan iş ahlakları ve daha dürüst uygulamalarının katkıda bulunduğu dünyevi zenginliğin tehlikeleri ile karşı karşıya kalmak zorunda kaldılar. "Din, zenginliğin doğal bir nedenidir" gözleminde bulunuyordu Piskopos Wilkins; ancak insanlar zenginleştikçe eski heyecanlarının bir kısmını kaybettiler. Bütün tarikatlar manevi bir çöküş dönemine girdiler. Erken 17. yüzyıl devrimcilerinin Calvinci imanı tam bir çözülme içindeydi. *Presbyterian*'lık *Unitarianism** içinde akamete uğradı ve yeterince önemli olmak üzere, başı kilisedışı adamların çektiği deizme doğru genel bir eğilim belirdi. Restorasyon ilahiyatçılarının başat *Latitudinarian* okulu, Hobbes'dan geri kalmayacak şekilde, ilham konusundaki her iddiaya karşı kuşkuluydu. "Akıl" diyordu Locke, "bizim son yargıcımız ve her konuda rehberimiz olmalıdır" *The Reasonableness of Christianity*'de (*Hıristiyanlığın Akla Yakınlığı*), "gündelikçi işçi ve esnafa, evde kalmış kıza ve sütçü kıza" neyi düşünmesi gerektiği söylenmelidir diye yazdı. Ama Locke, en azından bunu papazların yapmasını kastetmedi: bu Tanrı'nın kendi işiydi. Ne "din bahanesiyle" sivil işlerde özel otorite talep eden fanatiklere, ne (yeminlere ve toplumun diğer bağlarına saygı göstermedikleri düşünülen) ateistlere, ne de (yabancı bir güce biat eden) Papacılara hoşgörü gösterilmeliydi.

Locke'un felsefesi, erken 17 yüzyılın daha yaratıcı, daha devrimci düşünürlerinin fikirlerinin sıradan bir senteziydi. Locke bir Hıristiyan'dı ve dinsel hoşgörüden yanaydı; ancak onun Hıristiyanlığı, *Puritanism*'i devrimci yapan –Tanrı'yla doğrudan ilişkiye geçme, sofuluk– her şeyden kopmuştu ve onun hoşgörüsü, Milton'un hümanist idealizminden çok, Hoşgörü Yasası'nın rasyonel hesabına dayanıyordu. Locke, Shaftesbury'nin siyasal destekçisi olarak işe başladı ve siyasi sürgünde de onu izledi. Demokrat değildi, 1688'de devrimi sona erdirecek her türlü devrimi sevinçle kabul etti. O ve Sir Isaac New-

ton, Whig *Junto*'nun arka plandaki destekçileriydi. Locke doğa bilimcileriyle teşriki mesai ediyordu ve *Essay Concerning Human Understanding* (İnsanın Anlama Yeteneği Üzerine bir Deneme) adlı denemesinde müsbet bilimle Hıristiyanlığı bağdaştıracak materyalist bir psikoloji oluşturma girişiminde bulundu. Onun tarihsel önemi bu çelişkilerde yatar. Kolay anlaşılır süssüz bir tarzla yazdı; hem aklı selim sahibi adama hitap ettiği, hem de düşünürleri endişelendirmiş olan güçlüklerden kaçındığı için etkileyiciydi. Locke, bir araya getirdiği fikirler içinde çelişkileri belirsizleştiren bir sentezci olduğundan, bilimsel, maddeci bir yaklaşıma geniş itibar kazandırdı. Aynı nedenle, onun takipçileri, bu uzlaşmanın şu ya da bu yanını –örneğin, ya mülkiyet hakları ya da bu tür hakların emekteki kökenine– vurgu yapmalarına göre sağcı ve solcu Locke'çular olarak ayrıldılar ve bu 1688'den sonraki sosyal koşullarda olağanüstü görev yerine getirdi.

Locke'un *The Reasonableness of Christianity*'sini, Hıristiyanlığın esrarengiz olmadığını gösteren bir dizi kitap izledi. Siyasete dinsel yaklaşım egemen olmaktan çıktı: Papacı Komplo'nun olduğu sırada müstehzi politikacıların manipüle ettiği gelişmemiş bir şey olarak dejenere oldu. İlahi Şehre gitmek için yola çıkanlar, kendilerini Kibir Panayarı'nda (*Vanity Fair*) ya da komşu Gelip Geçici İtaatkârlık (*Occasional Conformity*) köyünde zaman geçirirken buldular. 1693 yılında (İsa'nın) İkinci Gelişinin yakın olduğunu açıklayan bir din adamı, bir sapkın ya da siyasi yıkıcı olarak değil de psikolojik bir olay olarak değerlendirildi. İngiltere'deki son cadı yargılaması 1712 yılında yaşandı. *Calvinism* gerilerken, itikat değil çalışmaya, sofuluk ya da ayinin kutsallığına değil ahlaki davranışa yeni bir vurgu yapıldı. Disiplin, özellikle de işgücünün disiplini, çalışan sınıflar dışındaki sınıflarca ulusal bir zorunluluk olarak görülüyor ve artık iktisatçılar tarafından ilahiyatçıların heyecanıyla vaaz ediliyordu. "İngiltere'de görülen yoksulluğun nedeni disiplin yokluğudur" diye bağırıyordu Petty. Locke, 1697'de artan işsizliğin nedeninin "başka hiçbir şey değil, disiplinin gevşemesi ve terbiyenin bozulması" olduğunu düşünüyordu.

Davranışların ıslahı

Calvinism'den uzaklaşan teolojik eğilim böylece iktisatçıların tezlerine uyuyordu. 1690'lardan itibaren *Latitudinarian*'lar ve dinsel muhalifler davranışların ıslah edilmesi için gönüllü derneklerde işbirliği yaptılar. Onların amacı, daha önceki *Puritan* ve Whig Parlamentolarca yasa kitabına kaydedilmiş olan Pazar ayinlerine katılmayanlara, ayyaşlığa, küfür etmeye vs. karşı olan yasaların desteklenmesiydi. Şimdi Papacılığın yüksekler-deki koruyucuları ve günah kapı dışı edilmişti, bu yasalar uygulanabilir ve İngiltere hızla erdemli bir ülke haline getirilebilirdi. Defoe, *The Poor Man's Plea* (*Yoksul Adamın Yalvarışı*) adlı kitabında bu cendere yasaların sınıf temeline karşı itirazda bulunuyordu: "Altın yüzüğü ve parlak giysileri olan bir adam mahkemenin ya da yargıcın önünde küfür edebilir, açık sokaklardan evine yalpalayarak gidebilir ve hiç kimse onun farkına varmaz; ama yoksul bir adam sarhoş olursa ya da küfür ederse, çaresiz teşhir tahtasına gitmelidir."

Bu gönüllü dernekler, kaçınılmaz olarak, siyasetle ilgilendiler. Davranışların ıslah edilmesi, Oliver Cromwell'in hedeflerinden biriydi. Dindarlığı artırmak için *Low Church*'ün (Dinde Sadelik Taraftarları) dinsel muhaliflerle ittifak kurmasının Whig'ci bir görünüşü vardı. "Disiplin"in hâlâ pek çok *Presbyterian* imaları söz konusuydu. Ve "disiplin"yalnızca aşağı sınıflarla sınırlı tutulabilir miydi? Kimi gayretli ama yanlış yönlendirilmiş reformcular, o korkunç Devrim yıllarında olduğu gibi, zenginlerin zararsız zevklerini engellemeye çalışmazlar mıydı? Bir İngiliz'in evi, işgüzarlar sürekli pencerelerinden içeri bakarken, gerçekten hâlâ onun kalesi olabilir miydi? Stuart'ların ilk günlerinden beri muhbirlik sevilmeyen bir iş olmuştu; yine de bu dernekler kötülüğü lanetlemek için para ödeyerek muhbir istihdam ediyorlardı. Bu durum Tory'lere, ikiyüzlü Whig'lere karşı İngiliz'in özgürlüklerini savunmak için zevkle olaya karışmak üzere bir bahane yarattı. Sacheverell'in popülerliğinin bir nedeni bu reformculara karşı halkın haklarını savunuyor pozunda olmasıydı. Böylece alt sınıfların Tory'ciliğinin bir

anlamı da vardı. Bizim dönemimizin sonuna gelindiğinde davranışların ıslah edilmesi için kurulmuş olan bu dernekler gerilemeye başladı: varlığını sürdüren hayırsever-okul hareketi ve Hıristiyanlık Bilgisini Geliştirme Derneği oldu. Uzun dönemde, (Hollandalı Kral döneminde tüketimi hızla artan bir Hollanda içkisi olan) cin, bedbaht kentsel yoksullara gönüllü derneklerin iyi niyetli çabalarından çok daha fazla teselli verebilirdi.

"Güruh" (*mob*) sözcüğü de ilk kez bu dönemde görülür. Bunun ekonomik olduğu kadar siyasal nedenleri de vardır. *Nonconformist* cemaatler siyaseti terk etmişler, dar, sekter ve saygın bir hale gelmişlerdi. Kentli yoksulların ilgisini çekmemiş görünüyorlar. 1688, II. Charles ve II. James dönemlerinde daraltılmış olan belediyelerde bile oy hakkının genişlemesini getirmedi. Böylelikle kendilerinden iyi olanların, feci yaşama koşulları altında düşük ücretler için çok çalışmalarının gerektiği bir ortamda, kentli yoksulların tutkularını ve öfkelerini yönlendirebilecekleri siyasal bir kanal yoktu. "Güruh" duygularını *Jacobitism* şeklinde ifade edebilirdi; ancak bu da her hangi bir şeyden yana olmaktan çok hükümet karşıtı bir akımdı. Siyasal istikrarsızlık konusundaki şöhretlerinin nedeni budur. Varlığı, resmî Whig ve Tory partileri kanalıyla popüler ajitasyona sınırlar getirmekte ve 1688'deki ve sonrasındaki dayanışmalarının da nedenlerinden birisi bu olmaktadır. Sacheverell, pek çok kişi tarafından ayak takımına yanaşmakla çok ileri gitmiş olarak değerlendirilmiştir. "Bütün hükümetlerin, ilk başta tayin edilmelerinin nedeni..." diye düşünüyordu Defoe, "dünyada güruh ve ayak takımını önlemekti."[1]

---

1 Defoe'nun güruh karşısındaki tavrı, çelişik duyguları nedeniyle özellikle ilginçtir. Luther ve Calvin; Knox, ve Cranmer güruhun çocuklarıydı.

Bizim güruhlarımızı reformasyon takip ediyor hâlâ
Ve çok nadiren yanlış yolda olmuşlar şimdiye kadar

Ancak şimdi halkın dileklerini ifade etmek için hükümran bir parlamento var. Güruh yaratıcı gücünü kaybetti: kararsız, amaçsız, yıkıcı oldu ve yalnızca *Jacobite*'lerin çıkarlarına hizmet edebilir. Dolayısıyla, "sokakların bu yeni diktatörleri" disiplin altına alınmalıdır – "ve ikna yoluyla olmazsa darağaçlarıyla olur", *Hymn to the Mob* (1708); karşılaştırınız, Alick West, *The Mountain in the Sunlight* (1958), s. 67-73.

Siyasal düşünceler

Bu dönem siyasal düşüncede belirleyici değişikliklere tanık oldu. Filmer'in Tanrısal hak direnme karşıtı, teorileri konu dışı olarak teşhir edilmişti. Locke, (1690'a kadar yayınlanmayan ama çok önce yazılmış olan) *First Treatise of Civil Government*'da (*Sivil Yönetimin İlk İncelemesi*) bunları yıkınanın kolay işini üstlendi. Hücum etmediği Hobbes'tan – onun faydacılığı, bilimsel ruhu, yönetimin zorunluluğu gibi pek çok şey aldı. Ancak Locke'un zamanına gelindiğinde, *Leviathan*'ın altında yatan çok başlı ejderhanın isyan korkusu azalmıştı: güruh yalnızca yıkıcı bir şekilde ayaklanabilirdi. Dolayısıyla Locke, Hobbes'tan farklı olarak; yürütmenin, varlığı devletin var oluşunun sebebi hikmeti olan mülkiyetin istikrarını tehlikeye atarsa haklarını kaybedebileceğini ileri sürdü. Hobbes, hükümdarın otoritesine karşı her türlü isyanın toplumu anarşiye sürükleyeceğini düşünüyordu. Locke, mülkiyet sahibi insanların hükümdarı değiştirmeyi gerekli görseler bile toplumun var olmaya devam edeceğini savunuyordu. 1688 onun haklı olduğunu kanıtladı.

O yıl Başpiskopos Sancroft, kırk yıl önce *Cavalier*'ler ve *Leveller*'ların yapmış olduğu gibi, oy hakkına sahip olan kırk şilinlik mülk sahiplerinin İngiltere'nin halkı olmadığına işaret ediyordu. Ama bu olgu, Locke'un dünyasında Lilburne'un dünyasında olduğundan daha az geçerliydi. Locke, gücünü halktan alan ve ona karşı sorumlu olan bir yönetimden belirsiz bir şekilde söz ediyordu ama onun kast ettiği "halkın" mülk sahibi sınıf olduğu son derece açıktı. Onların toplumu kontrol etmesi, monarşinin mutlakıyetine karşı krallık mahkemelerin lağvedilmesiyle gerçekleşmiş ve II. James'in kovulmasıyla teyit edilmişti. Bu, *Interregnum* sırasında radikallerin yenilgiye uğratılmasıyla alt sınıflara karşı gerçekleştirilmiş ve Monmouth'un isyanının yenilgisiyle de teyit edilmişti. Büyük mülk sahibi adamları güçlendiren, küçük mülk sahipleri sınıfını parçalayan ekonomik eğilimler onlardan yanaydı. Defoe, 1706 yılında herkesçe bilinen bariz bir gerçek olarak şunu ifade edebiliyordu:

Mülkiyetin onayını almadığı sürece
Yönetimin hiçbir iddiası olamaz...
Zira yasalar, aklın ileri tahkimatıdır
Onu düşmanlarına karşı koruyup güçlendiren
Yukarlardan gelen acil emirle inşa edilmiş
Onun mülkiyetini güçlendirsin ve savunsun diye

Defoe, İngiltere'nin sahiplerinin bağımsız mülkiyet sahipleri olduğunu ve onu yönetmeye yalnızca onların hakkı olduğunu düşünüyordu. Diğer sakinler, "mülkiyet sahiplerinin onlara empoze ettiği yasalara tâbi misafirden başka bir şey değillerdi". *Ashby, White'a karşı* davasında Başyargıç Holt, oy hakkının, sahip olanın yoksun bırakılamayacağı mülkiyetin bir türü olduğunda ısrar ediyor ve Lordlar Kamarası da bu görüşü benimsiyordu. Harrington 1656 yılında kuşağının siyasal deneyimini, siyasal iktidar arazi sahibi olmaya bağlıdır özlü sözüyle genelleştiriyordu. Swift 1710'da, "iktidar, eski özlü söze göre araziye bağlıydı, şimdi paraya geçti" şeklinde görüyordu.

Yüzyıl boyunca merkezî yönetim makinesini güçlendirmek için yapılan tüm çabalar yenilgiye uğratılmıştı. Thomas Cromwell'in 1530'larda yeniden örgütlediği devlet, 1640'larda yıkılmıştı. 1650'lerde ve yeniden 1688'de İngiliz devletinin dış ticareti koruyan olağanüstü güçlü ordu ve donanma gücü vardı; ancak Strafford'un, *Major-General*'lerin ve II. James'in anıları, 19. yüzyıla kadar devleti görece güçsüz bıraktı. *J.P.*'ler ve milis yerelde hukuku ve düzeni sürdürdü ve mülkiyeti korudu; ama merkezî iktidar bunlar üzerinde çok az söz sahibi oldu. 16. yüzyıl Reformasyonu ucuz bir Kilise; 17 yüzyıl Devrimi, yerine getirdiği işlevlere göre ucuz olan güçlü bir devlet yarattı. Yerel yönetim hâlâ, prestij ve nüfuzla ödüllendirilen maaşsız görevliler tarafından yürütülüyordu; merkezî yönetim de büyük ölçüde maaş yerine harçlar ve ödeneklerle finanse ediliyordu. Böylelikle Avrupa nüfuslarının çoğu son derece pahalı bürokrasiler altında inlerken, İngiliz hükümetinin harcamalarının çok büyük kısmı ticari rakiplerle savaşan silahlı kuvvetlere gidiyordu. Bu, aynen, başlıca işlevi ekonomide içeride ser-

best ticaret ve dışarıda koruma olduğu gibi, içerideki başlıca işlevi de, "doğal yöneticilerin" gücünü engelleyeceklere main olacak, bir *laissez-faire* devletiydi.

Dolayısıyla İngiliz özgürlük kavramı olumsuzdu: İngiliz'in özgürlüğü kendi başına bırakılmak, keyfî tutuklamaya; kendi oy vermediği vergiye; (çok yoksullar dışında) askere alınmaya; ekonomik faaliyetlerine hükümetin müdahale etmesine; dinsel baskıya karşı özgür olmak demekti. İngiliz'in evi onun kalesiydi; devlet gücünün dışlandığı feodal anlamda bir "özgürlük"tü bu. Yasama ve yürütme, bir üçüncü güç olan yargı tarafından dengelenen ayrı "güçler"di. Locke'un devleti, *laissez-faire* iş aleminde mücadele alanını belirleyen (*ringholder*) sınırlı sorumlu bir devletti. Bireyin ve devletin çelişkisi Laud'a, *Major-General*'lere ve II. James'e karşı olan mücadelelere ve ayrıca dinsel muhaliflerin dinsel hoşgörüsüzlüğe karşı olan mücadelelerine kadar geri gider. Fransa, Almanya ya da Rusya'da bireyin devletle ilişkisi çok farklı terimlerle ifade edilmiştir çünkü onların tarihleri çok farklıdır. İngiltere'de devlet faaliyetinin ve Kilise'nin baskıcı gücünün bilerek sınırlandırılması doğal olarak davranışların ıslah edilmesi için dernekler tarafından yürütülen gönüllü çabaların yaygınlaşmasına yol açtı ve o zamandan beri İngiliz geleneğinin tipik bir özelliği oldu.

Sanat ve bilim

Milton'un siyasal yazıları bu dönemde, yaşadığı dönemden daha etkili oldu. 1695'ten sonra *Stationers' Company*'nin* (Kitapçılar Loncası) matbaacılıktaki tekeli sona erdi. Basım işi, sırf yetki verilmediği için suç olmaktan çıktı. İhanet yargılamalarını düzenleyen 1696 Yasası, (1664 ve 1693'te olduğu gibi) isyana teşvik eden yazılar için idamları daha zor bir hale getirdi; ve 18. yüzyılda yalnızca bir olay vardı. Düzenli günlük gazeteler de dahil onlarca süreli yayın ortaya çıktı. Tory hükümetinin 1712'deki pul vergisinin bunların yarısını öldürmesine kadar, basın siyasette ve seçimlerde çok önemli bir rol oynadı. Gazetecilik toplumsal bir güç olarak kendisini kabul ettirdi; II. Char-

les, Dryden'in propagandacı olarak bizzat kazanmaya değeceğini düşünmüştü ve bu seçiminde ne kadar haklıydı! Ama şimdi kalem sahipleri Dryden'in yaptığı gibi sık sık ve yüz kızartıcı bir şekilde kanaatlerini değiştirmek zorunda değildi. Addison'un Blenheim hakkındaki şiiri, Godolphin tarafından talep ve teşvik edilmiş ve yazarının Avam Kamarası'na ve devlet memuriyetine girmesine yardımcı olmuştu. Swift'in güçlü kalemi, çok arzu ettiği piskoposların dostluğunu olmasa da, büyüklerin dostluğunu kazandırmıştı. Defoe, muhtemelen İngiltere'nin İspanyol Veraset Savaşı'na girmesine yardımcı olmuştu: Swift'in *Conduct of the Allies*'i (Müttefiklerin Davranışı) savaşın sona erdirilmesi talebinde kesinlikle etkili olmuştu.

Addison ve Steele, "aklın erdemden uzun süreli ayrılığına" son vermeyi; *nonconformist burjuvaziyi* uygarlaştırmayı, kaba *gentry*'yi ve onların karılarını ve kızlarını sofulaştırmayı amaçlamışlardır. Başarılı olduklarının kanıtı, saray, Kilise ve üniversiteler dışında, kalem sahibi erkek ve kadınları geçindirmeye yetecek sürekli okuyan bir kitlenin varlığıdır. Bu orta sınıf okuyan kitlenin yükselişi, sarayın öneminin azalmasıyla birleşerek yazarların hâmilere bağımlılığını azalttı. Defoe'nun *The True-Born Englishman*'i (*Su Katılmamış İngiliz*) 80.000 adet satıldı. Oysaki Milton, *Paradise Lost* (*Kayıp Cennet*) için 10 sterlin almış; Başpiskopos Tillotson'un vaazları 1694'te 2.000 *guinea*'ya satılmış; Matthew Prior şiirlerinin bir derlemesi için 4.000 *guinea* almıştı. 1703 yılında "basının ahlak kurallarını tanımayışını yasaklamak" amacıyla bir girişimde bulunulduğunda, Londra'nın yetmiş basım ve yayın evi buna karşı Avam Kamarası'nda başarılı bir lobicilik yapmıştı. Matbaacılık çoktan kolay kolay müdahale edilemeyecek bir sanayi haline gelmişti. 1711 yılında yazarlar, ilk kez olmak üzere, eserleri için telif hakkı elde ettiler.

Whig'cilik, *City* ve aristokratik bir oligarşiyle özdeşleşirken, popüler bir Tory'cilik yükselişe geçti. Benzer bir "Tory demokrasisi" edebiyatta da görülebilir. II. Charles'ın saltanatında Otway, *Venice Preserved*'de (*Varlığını Sürdüren Venedik*-1682) rüşvetçi ve demagog Parlamentocuların eleştirisini, tutkulu

ve radikal bir özgürlükçülükle birleştirmeyi başarabilmişti; ve Dryden'in Whig'lere yönelik merhametsiz hicivleri temel hedef olarak siyasal dalavereyi almıştı. Kalemiyle yaşayan ilk kadınlardan birisi olan Mrs. Aphra Behn, *Oroonoko*'da (1688) yeni bir moda başlatırken, köleciliği lanetleyip, bir soylu barbar kültü başlatarak Tory'ciliğe katılmıştı. Hem Defoe, hem de Swift, Whig'ci olarak başlamışlar ama her ikisi de 18. yüzyıl Whig'cliğini çekici bulmamışlardır; ve Swift, savaş, savaş vurguncuları ve Tory partisinin çıkarına borsa tellallığı yapanlara karşı dayanılmaz saldırılar yapmıştır. 1688'den sonradır ki, şairler, toplumun kabul gören değerlerine karşı sempatilerini büyük ölçüde kaybetmişler; dışarlı birisi olarak şairler, kamu görevlisi şairlerin yerini almışlardır. Bu, şairlerin yeni kazanılmış ekonomik bağımsızlıkları sayesinde mümkün olmuş; ama ayrıca içinde bulundukları toplumun değerleri ve gerçekleri arasındaki çelişkiden de kaynaklanmıştır. Bir *Puritan* ruhaninin Tory oğlu olan Nathaniel Lee, deliren şairlerin ilklerinden birisiydi; ancak 18. yüzyılda en büyük şairler çoğu kez aklı başında olmaktan çok deliydiler.

1688'den sonraki dönem İngiliz Edebiyatı'nın Neoklasik Çağı'nı (*Augustan-Ogüst Çağı*) bekliyordu. Her yerde rastlanan kafiyeli beyitler, ve Addison ve Steele'in centilmence zarif nesri, yeni tarzın zaferine işaret ediyordu. Her ne kadar hâlâ etkilendiği dindarlığın rehberliğinin izlerini taşısa da, Defoe ile roman devreye girdi. Ancak yeni dönem, Restorasyon komedisini öldürdü. Restorasyon tiyatrosu, Hobbes'çu kuşkuculukla siyasette aristokratik bir monarşizmi birleştirmişti. Restorasyon komedisi, Jeremy Collier'in, *Short View of the Immortality and Prophaneness of the English Stage*'de (İngiliz Sahnesi'nin Ahlaksızlık ve Zındıklığı Hakkında Kısa bir Görüş-1688) ona *Interregnum* cumhuriyetçiliğini hatırlatan, "kapıcıların retoriğinin daniskası" dediği dinî dalaverelere saldırmıştı. Tiyatronun sözde şehvet düşkünlüğüne yalnızca *Puritan*'lardan değil –Collier bir *Non-Juror*'du– tiyatro yazarlarının kuşkulu özgürlükçülüğünün toplumsal düzeni tehlikeye attığını düşünenlerden de muhalefet geliyordu. "Eğer ölümsüzlük bir yana bırakılırsa" di-

ye gözlemde bulunuyordu Collier, "genel çıkar ve kamusal akıl ve seküler politika bizi din adamlarına karşı adil olmaya zorlamaktadır. Zira ...din yönetimin temelidir." Collier, Tanrı hakkında yapılan nükteler kadar, soyluluk hakkında yapılan nüktelerden de dehşete düşüyordu. "Sahnede asillerin giydikleri taçları (başlıkları) sağa sola tekmelemeye ve bir adamı yalnızca onu palyaço olarak göstermek için lord yapmaya ne gerek var? Umarım şairler eski tesviyeci projeyi (*Leveller*) canlandırma ve Lordlar Kamarası'nı düşürme niyetinde değildirler."

Restorasyon komedisi, kuşkucu saraylıların içine iade edildikleri topluma olan düşmanlığını yansıtmış ve dolayısıyla zorunlu olarak geçici olmuştu. 1688'e gelindiğinde aristokrasi kendini yeni dünyaya uyarlamıştı. Monarşi de ona uyum göstermişti: "Taht'a çıkmış aile" (William ve Mary; Danimarka Prensi George ve Anne) Charles ve James'in atmosferiyle belirgin bir tezat teşkil ediyordu. 18. yüzyıl tiyatrosunun moral havasındaki iyileşmenin (ve kalitesindeki gerileyişin) nedeni Collier'in kitabının bir sonucu değil; fakat o kitabın bir nedeni olan toplumsal değişikliklerdi. Zekânın yerini aşırı duygusallık aldı. Dryden, Collier'in eleştirilerini kabul etti; Congreve, yazmaya son verdi; Vanbrugh mimari için tiyatroyu bıraktı. Thomas Rymer, *Puritanism* ve tiyatro arasındaki uzlaşmanın tematik ifadesi olan şiirsel adaleti icat etti. John Dennis, 1701'de "her trajedi, belirli bir inayeti aşılayan ve açıkça iyiyi koruyan ve kötüyü ya da en azından zorbayı cezalandıran ciddi bir konferans olmalıdır aksi takdirde boş bir eğlence ya da dünyanın yönetimi üzerine rezil ve zararlı bir iftira olur" diye yazıyordu. Ya da Collier'in ifade ettiği gibi, "Oyunların, işi erdemi teşvik etmek ve kötülüğü caydırmaktır." Kuşkusuz böyle bir şey yok; 18. yüzyılda bu tiyatro için çok arzu edilir bir rol olarak görünüyordu.

Ne de, "duyarlılığın çözülmesine";[2] İngiliz müziğinin gerilemesine; azınlığın edebiyatı ve sanatı ile çoğunluğun edebiyatı ve sanatı arasındaki kopuşa yol açan *Puritanism*'di. Bu felaketler daha ziyade toplumun bütününü etkileyen, doğal şiirin kaynaklarını kurutan ve ayrıca *Puritanism*'in o devrimci heyecanı-

2 Yukarda Giriş Bölümüne bakınız.

nı boşaltan, geriye yalnızca ya seküler bir faydacılık ya da sıkıcı bir sofuluk bırakan değişikliklerden kaynaklandı. Locke, ilk bilim adamları gibi, şiirsel imalarından soyundurulmuş bir dili tercih ediyordu. Çocukları şiirden hoşlanan ebeveynlere, "elden geldiği kadar bunu engellemek ve bastırmayı" tavsiye ediyordu. Bir müzik aletini çalma yeteneği, "bu işte ılımlı bir beceri kazanabilmek için bir genç adamın zamanını o denli boşa harcatır ve onu öyle garip bir arkadaşlığa musallat eder" diye düşünüyordu. Müzik, erkeklerin oyalanması için kadınlara bırakılan bir "marifet" ya da bu işbölümü dünyasında bunu almayı göze alabilenlere satmak üzere uzmanları tarafından üretilen bir mal olmalıdır. Ailede oda müziği geriledi; pasif dinleme alışkanlığı gelişti. 1670'lerden itibaren Londra'da ticari temelde müzik performanslarının düzenlenmesini mümkün kılacak büyüklükte bir kitle vardı. Bireysel virtüözlüğe daha geniş imkân sağlayan keman, bireysel performanslara daha uygun olan *viol*'un yerini aldı. Daha pahalı olan yabancı virtüözler, İngilizlere tercih edilir oldu. Bu değişiklikler zaman olarak, şarkıları ve danslarıyla köy topluluğunun dağılmasıyla çakıştığı için İngiliz müziğinde müthiş bir gerileme oldu. 1696'da, trajik bir şekilde 36 gibi erken bir yaşta ölen Purcell, iki yüzyıl boyunca son büyük İngiliz bestecisiydi. O aynı zamanda halk için tören müziği yazan son büyük İngiliz besteci, son saray müziği bestecisi ve de tiyatro ve opera için müzik yazan ilk büyük besteciydi.[3]

"Eksiksiz Barok tarzı, mutlak monarşilerin ya da Roma Katolik Kilisesi'nin hizmetine eşsiz bir şekilde uygun düşen bir tarzdı" denilmiştir. Bu tarzın İngiltere'de hiçbir zaman başarılı olamamasının temel nedeni budur. Barokun resimdeki "şüpheye yer bırakmayan ifadesi", Papacı Antonio Verrio'nun II. Charles için yaptığı Windsor Şatosu'nun odalarındaki resimlerde görülür. 1688'den sonra saray ve yüksek aristokrasi tek koruyucu (hâmi) olmaktan çıktılar. 1690'ların başında resim satışlarında bir patlama oldu; yalnızca 1691 yılında Londra'da 24.000 kadar resim satıldı. Bunun nedeni snopluk, yeni burjuvazinin kendi-

3 Meyer, *English Chamber Music*; A. K. Holland, *Henry Purcell* (1948).

lerinden iyi olanların kültürünü taklit etmesi olabilir; ancak bu durum, İngiltere'de profesyonel ressam olarak çalışan, aralarında kimi kadınların da bulunduğu kişilerin sayısında büyük bir artışa yol açtı. Verrio ve Sir Godfrey Kneller gibi yabancıların çok zenginler tarafından himaye edilmesi devam etti ve şövalyelik unvanı verilen hâlâ yabancılardı; ama sarayın zevkine karşı, muhtemelen dar bir vatanseverlikle gösterilen tepki, ulusal geleneğin canlanmasına katkıda bulundu. Orta sınıf kamuoyunda şöhret kazanmış olan John Riley, Aralık 1688'de Godfrey Kneller'le birlikte baş ressam olarak atandı. Yüzyılın sonunda Sir Christopher Wren, İngiliz ressamlarının, "dehaya değil fakat çizimde ve resimde eğitime ihtiyaçları olduğu" gözleminde bulunuyordu. Onların en büyük umudu, Lely ya da Knellerin yığın üretim yapılan stüdyolarında sırf para için çalışan kopyacılar olmak olduğu sürece, bu eğitimi alamadılar. Ancak bizim dönemimizden sonra, Hogarth, Reynolds, Gainsborough ve Blake'le ulusal gelenek tam olarak gerçekleşti.[4]

Mimaride himaye zorunlu olarak daha sınırlıydı: ve sarayın elinden çıkarak Whig aristokratlara ve belediyelere geçti. Londra, 1666 yangınından sonra Hollanda şehirlerini taklit eden düz tuğla ile yeniden inşa edildi ve bu o zamandan sonra İngiliz ana tarzı oldu. Londra Yangını Wren'e, şaheseri olan St. Paul da dahil şehirdeki pek çok kiliseyi yeniden inşa etme fırsatı verdi. "Ne Wren'in içinde yaşadığı toplum, ne de kendi kafasının bilimsel mizacı, içtenlikle bir Barok mimari yaratmasını mümkün kılıyordu." "İngiliz Kilisesi ve İngiliz Monarşisi, onun yaşadığı dönemde, Parlamento ile olan ilişkilerinde uzlaşıcı bir çözüm arıyordu. Wren'in mimarisi bu uzlaşmayı yansıtır." Kırsaldaki evlere talep artarken; mimari, Pratt ya da Vanburg gibi beyefendilerin eğlencesi, Wren ya da Robert Hook gibi virtüözlerin yarı zamanlı meşgalesi olmaktan çıktı; Marlborough'ların Blenheim'deki sarayını inşa eden Vanbrug'la işbirliği yapan Nicholas Hawksmoor gibi profesyonellerin işi haline

4 Whinney ve Millar, *English Art, 1625-1714*, özellikle s. 285, 297; H. V. S. ve M. S. Ogden, *English Taste in Landscape in the Seventeenth Century* (1955), özellikle 88-9, 163.

geldi. Bu profesyonel mimarlar, yabancı ve klasik modellerin görgüsünü olduğu kadar taşçı ustalarının ve dülgerlerin isimsiz sanat geleneğini de miras edindiler. Pazarın genişlemesi sanatlarda olduğu kadar ekonominin diğer sektörlerinde de uzmanlaşmış işbölümünün artmasına yol açtı.[5]

Son olarak, bu dönem toplum ve evren hakkında geleceğe işaret eden bir dizi varsayımın ortaya çıkışına tanık oldu. Newton'un evrensel yerçekimi teorisi, Locke'un felsefesi gibi, bir dizi karmaşık olguyu ve de yaratıcı bir buçuk yüzyılın bilim adamlarının katkılarını bu dönem tek bir sistem haline getirdi. Newton, evreni kendi kendine hareket eden bir makine olarak görüyordu. Bir yaratıcı olmalıydı ama o yaratılış eyleminden sonra hareketin fizik yasalarınca yönetiliyordu. Dönemimizin sonuna gelindiğinde, bu yüzyıla kadar bilimin içinde çalıştığı zaman, mekan, madde ve hareket gibi kategoriler tesis edilmişti. Newton, İsa'nın tanrısallığını, insan şeklinde yeryüzüne inmiş tanrılığın esrarını reddeden bir *Unitarian*'dı. Onun ilkeleri hoşgörüsüzlüğü ve dogmatizmi olanaksız kılıyordu. Büyük sentezi, 1688'in toplumda yaptığı gibi, evrende güven ve düzeni sağlıyordu. Tanrı artık keyfî bir hükümdar değildi. Aklın da yasaları olan Kendi yasalarına tâbiydi. Evren esrarengiz olmaktan çıkmıştı: büyük saat yapıcısı Tanrı, makineyi çalıştırmıştı ve gelecekte müdahale etmesine ihtimal verilemezdi. Bu arada insanlar bu makinenin öngörülebilir işleyişini kazanç sağlayacak şekilde inceleyebilirlerdi.

Locke da toplum için eşit derecede rahatlatıcı doğruları saptamıştı: uzun süredir kabul edildiği gibi, yalnızca mülkiyet yönetmiyor ama mülkiyet sahibi insanların yönetmesi gerekiyordu; Parlamento'nun hükümranlığı halkın hükümranlığıydı; 1688'de gerçekleştirilen ayaklanmaya, her ne kadar teorik olarak hâlâ gündemde olsa da, gelecekte asla bir daha başvurulmamalıydı. Devlet insanların icat ettiği bir mekanizma, siyaset rasyonel bir bilim olarak kabul ediliyordu. Son tahlilde Locke'un devleti ilahi hukuka dayanıyordu; ancak papazların ya da Tan-

5 Whinney ve Millar, *a. g. e.*, s. 333; Summerson, *Architecture in Britain, 1530-1840*, s. 148, 169.

rı'nın iradesinin diğer sözde yorumlayıcıların devreye girmesi, Newton'un evrenine Tanrı'nın doğrudan müdahalesi kadar Locke'un düşünce yapısına yabancıydı. Dünya fiziki evrenin merkezi olmaktan çıkmıştı, ama insanlar bu dünyanın merkezi olmuşlardı. "İnsanlığa uygun çalışma alanı yine insandır" (*The proper study of mankind is man*). Dinde akla yapılan bu vurgu, insanın gücüne olan artan güvene tanıklık eder. 1691'e gelindiğinde Robert Boyle, amacı Hıristiyanlığı inanmayanlara karşı savunmak olan bir dizi konferansın verilmesinin zorunlu olduğunu düşünmüştür. Bin yıl içinde ilk kez Hıristiyanlık ve onunla birlikte hiyerarşik bir toplum düşüncesi savunmadadır. 1697 yılında Boyle konferansçılarından biri, eğer "Tanrı ve din yoksa" diye ilan ediyordu, o zaman "bütün insanlar eşittir" [6] Bu mekanik evrende kimi şiirsel kavrayışların kaybına esef edebiliriz. Ama bunu doğru kabul eden toplum, en azından yoksulluklarının onları gölgede bırakmadığı kişilere karşı, daha hoşgörülü, daha nazik, daha terbiyeliydi.

6 M. C. Jacob, *The Newtonians and the English Revolution* (Cornell University Press, 1976), s. 168. Bu kitap ve J. R. Jacob'un *Robert Boyle and the English Revolution* (New Lork, 1977) adlı kitabı, yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'deki bilimsel düşüncenin gelişmesini anlamak açısından kaçınılmazdır. Bu bölümü şimdi [1979] yazıyor olsaydım, Jacob'ların yapmış olduğu gibi, sosyal ihtiyaçların Robert Boyle'un ve Newton'cuların ideolojisini nasıl şekillendirip kullandığı üzerine daha güçlü bir şekilde vurgu yapardım.

20

SONUÇ, 1660-1714

İnsanların eylemlerini yönetmek ya da engellemek, kuşkusuz başlangıcı, ilerleyişi ve sonu düşünmek açısından çok gereklidir: böylelikle yalnızca onların, çoğunlukla talihin yönettiği çıplak sonuçlarını değil mantığını ve nedenlerini görebiliriz.

– Sir Walter Ralegh, *The Cabinet Council*

Dönemimizin sonlarında Daniel Defoe'nun dolaşmaya başladığı İngiltere, I. James'in 1603'de içinden geçtiği İngiltere'den çok farklıydı. Şimdiden modern dünyadayız: bankaların, çeklerin, bütçelerin, borsaların, süreli yayınların, kahvehanelerin, kulüplerin, tabutların, mikroskopların, stenoların, artistlerin ve şemsiyelerin dünyasında. Bu, hükümetlerin üretimin teşvikini ilk plana aldıkları, siyasetin, artık başlıca ekonomik faaliyetleri tüketim olan aristokratlar tarafından belirlenmediği bir dünya idi. Ulusal zenginliğin nasıl artırılabileceği konusunda Defoe'nin gözleri sonuna kadar açıktı: bunun okuyucularını ilgilendireceğini biliyordu. Ülke bir bütün olarak çok daha zengin olmuştu. Vergi olarak toplanan miktar yirmi beş kat artmıştı. Vergi sistemi, yükün daha büyük kısmı aristokratlar ve yoksullar, daha az kısmı sanayiciler üzerine düşecek şekilde

yeniden şekillendirilmişti. Büyük tarımsal canlılık başlamıştı. Geçici işgücü serseriliğin yerini almıştı. Siyasal kurumlar kendilerini yeni topluma uyarlamışlardı. Mülk sahibi insanlar güvendeydi ve yerel yönetimleri kontrol etmede kısıtlayıcı bağlardan kurtulmuşlardı; vergi verenler olarak hükümetin politikasını belirliyorlardı. Yeterince zengin olan herhangi bir kişi kendisine Parlamento'da bir sandalye satın alabilirdi ve bir kez oraya girdi mi yatırımının karşılığını alma şansı yüksekti. Hükümetin kayırmacılığı şimdi Avam Kamarası'na karşı sorumlu bakanlar eliyle yürütülüyordu ve I. James'in gözdeleri sayesinde çıkar sağlayan talihli bir azınlığa göre, yönetici sınıfın çok daha büyük bir çoğunluğu için dışarıdan yardım sistemi haline gelmişti. Westminster'de para, *City*'den daha az konuşmuyordu.

Başka bir deyişle üç yanlı savaş, Avam Kamarası'nda temsil edilenler lehine zaferle sonuçlanmıştı. Bunlar İç Savaş'tan sonra, çok başlı ejderhaya karşı, yenilgiye uğramış hasımlarıyla ittifak yaparak iktidarlarını sağlamlaştırdılar; ve bu ittifak 1688'den sonra pekiştirildi. Eski rejim, II. Charles ve II. James kendilerini, İngiltere'nin en büyük ticari rakibi olduğu kadar mutlakiyetçiliği şahsında temsil eden XIV. Louis'nin korumasına terk edince, ölümcül bir şekilde itibarını yitirmişti. James özgür olmayanı özgür olana karşı kullanmakla tehdit edince ve özgür olmayanların bir kısmı *Jacobitism* etrafında birleşince kesin olarak güvenini yitirdi. James ayrıca İngiltere'nin İrlanda'daki kurbanlarıyla ortaklık edince; nihayet yabancı paralı askerlerce İrlanda'nın yeniden fethi, aynen, 1715'deki ittifakın Stuart tabutuna son çiviyi çakacak olan 1707'deki Birliğin barbar Dağlıların talanını, İskoçya ovalarının işadamlarına garanti etmesi gibi, oradaki İngiliz tahakkümünü sağladı. *Act of Settlement*'taki Katolikleri Taht verasetinden dışlayan hüküm, sonunda ülkeyi yabancı silahların zorla mecbur edeceği mutlakıyet heyulasından kurtardı. Etkisiz bir grup duygusal *squire* dışında herkes Tanrısal Hak monarşisini terk etti ve paralarını *Bank of England*'a yatırdı.

1660 uzlaşması alt sınıflara yönelikti. 1714 dünyası ise, için-

de Dr. Plumb'ın ifadesiyle "koruma olmadan yoksulun, zayıfın ve hasta olanın teslim olduğu; zengin ve güçlü olanın refaha kavuştuğu" bir dünya idi. *Yeomanry* ortadan kalkıyor; bağımsız zanaatkârlar büyük ekonomik birimlerle uzun sürecek rekabetin ıstırabına kapılıyorlardı. Aynı on yıllarda, sıkı dokulu pederşahi hane topluluğu, patriarkal monarşi teorisinin çöktüğü gibi çöküyordu. Yoksulların eşleri, aile atölyesinde bir ortak olmak yerine, uzaktaki kocaları için evde köle gibi çalışan hizmetçiler haline geliyordu; toplumsal ölçekte daha yüksekte olanlar için, beyaz elli, zarif, keyfine bakan hanımefendi roman okuyan orta sınıflara doğru yaygınlaşıyordu.

Yazılı tarih, bir aysbergin fotoğrafı gibidir: yalnızca yüzeyde görülebilenle ilgilenir. Oysa ki yüzeyin altında, kimi zaman doğdukları, evlendikleri, suçlandıkları ya da gömüldüklerinde kayıtlara giren ama başka türlü hiçbir iz bırakmayan geniş nüfus kitlesi vardır. Bu yüzyılın yukarı sınıfları etkileyen bütün geniş kapsamlı değişiklileri içinde köylülerin, zanaatkârların, denizcilerin durumları görece değişmeden kaldı. Mülk sahibi sınıfların en mütevazılarını vasiyetnamelerinden izleyebiliriz: ancak nüfusun en az yüzde ellisinin bırakacak bir şeyleri yoktu. Toprak evlerde yaşayan, çavdar ve kepek ekmeği yiyen ve (eğer şanslı iseler) kalorilerinin büyük kısmını evde yapılan biradan alanlar hakkında çok az şey biliyoruz. Dönemimizin sonunda bile, sıradan insanlar, Roger North'un bize söylediğine göre, "kuzeyin her yerinde" yalın ayak dolaşıyordu. Locke, yoksulların çocuklarının üç yaşına kadar ekmek ve sudan başka, onu da yetersiz miktarda, çok nadiren başka bir şey yedikleri gözleminde bulunuyordu. Raşitizm, gerçi bunun nedeni (1640'lardan itibaren) ilk kez İngiltere'de ciddi olarak araştırılmış olmasına bağlı olabilir, "İngiliz hastalığı" olarak biliniyordu. Bu hastalık İngiltere'de uzun süredir varlığını koruyordu ama, orta sınıf hayat standardının yükselmesine bağlı olarak daha görünür hale gelmişti. *Quaker* iyiliksever John Beller, dönemimizin son yılında, her dört İngiliz'den üçünün tıbbi bakım ya da tedavi görmediğini yazıyordu. Londra'nın bir *parish*'inde doğan her dört bebekten üçü hemen ölüyordu.

"Özgür olmayanlar", geleneksel olarak çok dindar bir yüzyıl olarak düşündüğümüz bu dönemde, muhtemelen çok ender olarak kiliseye gidiyordu: giysileri Tanrı'nın evinde görünemeyecek kadar kötüydü. Baxter, 1691 yılında, "çiftçiler genellikle o kadar yoksuldu ki, İncil'den bir bab okumaya ya da aile içinde dua etmeye zaman bulamazlardı" diye yazıyor. "Çalışmadan yorgun olarak dönerler, bu nedenle okuma ya da dua etmekten çok uyumaya bakarlardı Onları [arazi sahiplerini], evlerinden çıkartırlar ya da kiralarını artırırlar diye gücendirmeyi göze alamazlardı. Büyük arazi sahiplerinin onlar üzerinde Kral'ın olduğundan daha fazla hakimiyeti olduğuna inanıyorum." Bununla birlikte, Başrahip Hickes'in 1684'te, "zenginlerin ormanını kesen, suyunu çeken yoksulların siyasi toplumun elleri ve ayakları olduğuna inanıyorum" diyordu. "Topraklarımızı onlar sürer, taş ocaklarımızı onlar kazar ve sokaklarımızı onlar temizler Hiçbir kamu yararı yoksullar olmadan var olamaz." Bu durum, vaize, "insan toplumunda üstünlüğün ve itaatin yerleşmesi için zorunlu" bir şey olarak görünüyordu; sivil eşitlik talepleri için bir *reductio ad absurdum* (olmayana ergi yoluyla kanıtlama). Ancak cemaatinin içindeki pek çok kişinin hafızalarında aysberg alt üst olmuştu; bu vaazdan bir yıl sonra, o günlerden kalan biri, son bir isyan girişiminde yenilgiye uğratılarak darağacında can verirken, geleneksel *Leveller* ifadeleriyle, Worchester Başrahibinin sözlerinden daha kalıcı olacak olan insanların eşitliğini ilan etmişti.: "Tanrının işaretiyle biri diğerinden daha üstün doğmuş bir adam olmadığına eminim; zira kimse bu dünyaya sırtında bir eğerle gelmez; ne de herhangi birisi çizme ve mahmuzlarıyla onun sırtına binmek üzere gelir."

O zaman, 17. yüzyılda özgürlük mücadelesi, kitapların kimi zaman ileri sürdüğünden çok daha karmaşık bir hikâyedir. Mülk sahibi insanlar özgürlüğü – keyfî vergilendirmeden ve keyfî tutuklanmadan, dinsel zulümden kurtulma özgürlüğünü; ülkelerinin kaderini seçilmiş temsilcileri kanalıyla kontrol etme özgürlüğünü; alma ve satma özgürlüğünü kazandılar. Ayrıca *copyholder*'ları ve kulübe sakinlerini topraklarından zorla çı-

karma, köyler üzerinde terör estirme, açık pazardan himayesiz işgücünü kiralama özgürlüğünü elde ettiler. "Özgür olmayanlar", kendilerinden üstün olanlar savaşa karar verdiğinde, her zaman zorla orduya ve donanmaya alınmışlardı. Düzenli askere alma Anne'in saltanatından başlar. 1708 tarihli Yasa, yalnızca "yasal bir işi ya da görevi" –ve Parlamento'yu seçme hakkı– olmayanların askere alınabileceğini açıkça belirtiyordu. İşverenler, *J.P* 'ler kanalıyla, itaatsiz işçilerin silah altına alınacağı tehdidini kullandılar. Küçük adamlar her alanda özgürlüklerini kabul ettirmeyi başaramadılar; ne oy hakkı ne de ekonomik güvence sağlayabildiler. Kendinden menkul Albemarle Dükü, 1671 yılında, "daha yoksul ve daha basit adamların nefes almalarının dışında kamuya bir yararları yoktur" diye yazıyordu. Bu daha yoksul ve daha basit insanlar Bunyan'ın eliyle edebiyata girdiklerinde, onların simgesi sırtında yük olan bir adamdı; ve Bunyan, her ne kadar daha önce Parlamento yanlısı bir asker olsa da, bu yükten siyasal eylemle kurtulmanın mümkün olduğunu artık düşünmüyordu.

Özgürlük soyut bir şey değildir. Belirli insanların, belirli şeyleri yapma hakkıdır. Wildman, Halkın Sözleşmesi'nin (*Agreement of the People*), "her türden insan için özgürlüğün temelini atacağını" umuyordu; ama ortaya çıkan özgürlük çok daha sınırlıydı. *Leveller*'ların, *Digger*'ların ve diğerlerinin çabaları, 1640'larda homojen, halkçı bir parti yaratmayı başaramadı: Monmouth'un isyanının son denemesi de, 1607 ve 1628-31'deki ayaklanmalar gibi lokalize edildi ve umutsuzca yenilgiye uğratıldı. Çok başlı ejderha ile başlayan yüzyıl, güruhla sona erdi. İnsanlar, özgürlüğün evrensel olmadıkça yalnızca genişletilmiş ayrıcalıklar olacağını ancak çok yavaş ve çok geç anladılar. Winstanley soruyordu: "büyük ağabeyler arasında yaşayıp kiralık olarak onlar için çalıştıktan sonra, onların İngiltere'de, bizim Türkiye'de ya da Fransa'da sahip olduğumuzdan daha fazla hangi özgürlükleri var?" Dönemimizin sonuna gelindiğinde, o Eski Büyük Dava ölmüştü; sendikaların örgütlenmesi henüz yeni başlıyordu. Bu bölümün başındaki epigrafta Ralegh'in tavsiyesine uyarak, dönemimizin büyük çatışmasının başlangı-

cını, ilerleyişini ve sonunu değerlendirmiş bulunuyoruz. Ancak 17. yüzyıl adamlarının eylemlerini teslim etmek için, yapmamız gerektiği gibi, gerçek anayasal, ekonomik ve entelektüel ilerlemelere işaret ederken, ayrıca ne kadar çok erkek ve kadının hayatlarının ne kadar büyük bir kısmının bize tamamen yabancı olduğunu hatırlayalım.

SONSÖZ

İyi ya da kötü olan hiçbir şey yoktur, düşüncemiz onu öyle yapar.

– Shakespeare, *Hamlet* II, ii

Tümü, bir parçanın tümü baştan başa,
Kovalamacada bir hayvan vardı görünürde;
Savaşlar hiçbir şey hasıl etmedi;
Vefasızdı aşıkların hepsi.
İyi oldu, eski bir çağ bitti,
Ve şimdi yeniden başlama zamanı.

– Dryden, *Secular Masque* (1700)

"Kraliçe Anne öldü" veciz ifadesi, bir şeyin kesin olarak ve geri döndürülemeyecek bir şekilde yok olduğu anlamına geliyordu. Eğer bir iman çağı herhangi bir zamanda var olduysa, 1714'e gelindiğinde sona erdi. 1603'te o denli güçlü olan cadılar ve papazlar, rasyonalizm, materyalizm, bilim ve hoşgörü dünyasında pek az dikkate alınır oldu. II. James'le ilgili en anakronistik şey onun fanatik dinsel itikadıydı. Stuart'ların, Londra'nın Aşâi Rabbani Ayini'ne değmeyeceği kararı, sonunda onları Tory'ler için bile katlanılmaz yaptı. Eğer var idiyse, I. George'un, Papa-

cılık olmamak şartıyla hangi dine sahip olduğunun önemi kalmadı. İngiltere Kilisesi'nin üst kademelerinde *Latitudinarianism* başarı kazandı; tarikatlar içinde soluluğun yerini ılımlılık aldı. *Quaker*'lar bile şimdi yalnızca garip kıyafetleri ve iş hayatındaki keskin zekâlarıyla dikkat çekiyorlardı. II. Charles, onları sıraca illetinden (akıntılı deri ve lenf tüberkülozu) kurtarabileceğine inanan yaklaşık 100.000 insana "dokunmuştu" Kraliçe Anne, (bir işe yaramasa da) 1712 yılında Samuel Johnson'a "dokundu" ve o İngiliz hükümdarları arasında bu sihirli tedaviyi deneyen son hükümdardı. Akıl çağı tepemizdeydi. 1603'ün ezeli ve ebedi doğruları, kesin olarak terkedilmişti. İnsanlar, yeni ve daha ezeli ve ebedi doğruların onların yerine geçtiğini düşünüyorlardı. Pope, "Ne olursa olsun, o doğrudur" diye şarkı söylüyordu.

Bununla birlikte, evren, "puding zamanı George bize geldi" diyen masum gözlemciye göründüğü kadar istikrarlı mıydı? *South Sea Bubble** yalnızca altı yıl ilerdeydi; ama toplum o krizi atlattı. Yeni ekonomik düzenin, Adam Smith ona meydan okuyuncaya kadar altmış başarılı yılı oldu. Siyasette de, her ne kadar Dr. Brady'nin Tory tarihçiliği, Parlamento'nun kökeni hakkındaki Whig efsanelerini yerle bir etmiş olsa da, Whig ve Parlamento hükümranlığı öylesine sağlam bir şekilde yerleşmişti ki tarih önemsiz görünüyordu: Locke, bariz bir şekilde bu konuda yan çizdi. Radikalizmin, özgür olmayanları bir kez daha etrafına toplayabilmesi için bir altmış yıl daha gerekiyordu. Bu olduğunda, 17. yüzyılın tarihsel hatıraları, aynen Amerikan ve Fransız devrimlerinde olacağı gibi, rolünü oynadı. Ancak 1714'e gelindiğinde farklı türden altüst edici bir güç çoktan insanların zihinlerini işgal ediyordu. Hindistan, Çin ve Japonya'nın antik uygarlıklarının harikulade sanatıyla tanışma Avrupa'nın kendini beğenmişliğini sarsmaya başlıyordu. Vahşi doğaya tapma İngiltere'de moda haline geliyordu ve kentli toplum ve onun utangaç sanatıyla ilgili oldukça yeni bir memnuniyetsizliği açığa çıkarıyordu. Yalnızca şairlerin delirdikleri 18. yüzyıl akıl çağı, Mandeville ve Swift'in merhametsiz ironisiyle teşrifatçılık yapıyordu. Bir diğer İrlandalı din adamı, George Ber-

keley, Newton ve Locke'un bu katı maddi evreninin, insanların zihinleri dışında var olup olamayacağını merak etmeye başlamıştı. Bu münferit sesler hiçbir şeyin ezeli ve ebedi olmadığını ileri sürüyorlardı; ne Whig'ciliğin, ne Aklın, ne mekanik evrenin ne de hatta, belki de *Bank of England*'ın.

Kesinlikler gelir, kesinlikler gider; geriye yalnızca tarih kalır, zira tarih kaydettiği olaylarla birlikte değişir. Dolayısıyla, bu harikulade, şaşırtıcı değişim yüzyılına geri dönüp bakabilir ve çağdaşlarının yalnızca kaderin yönettiği olaylar olarak gördükleri şeyde "neler olduğunu" değerlendirmeye çalışabiliriz.

Ekler

EK A
Hükümdarlar ve Parlamentolar

I. James, 1603-25

1604-10	İlk Parlamento
1614	*Addled* (Bozuk) Parlamento
1621	*Business* (İş) Parlamentosu
1624	Dördüncü Parlamento

I. Charles, 1625-49

1625	İlk Parlamento
1626	İkinci Parlamento
1628-9	Üçüncü Parlamento
Nisan 1640	*Short* (Kısa) Parlamento
Kasım 1640-9	*Long* (Uzun) Parlamento

Cumhuriyet, 1649-53

1649- Nisan 1653	Uzun Parlamento'nun *Rump*'ı (Kalıntısı)
Temmuz-Aralık 1653	*Barebones* Parlamentosu

Oliver Cromwell'in Protektorası, 1653-8

1654-5	İlk Parlamento
1656-8	İkinci parlamento

Richard Cromwell'in Protektorası, 1658-9

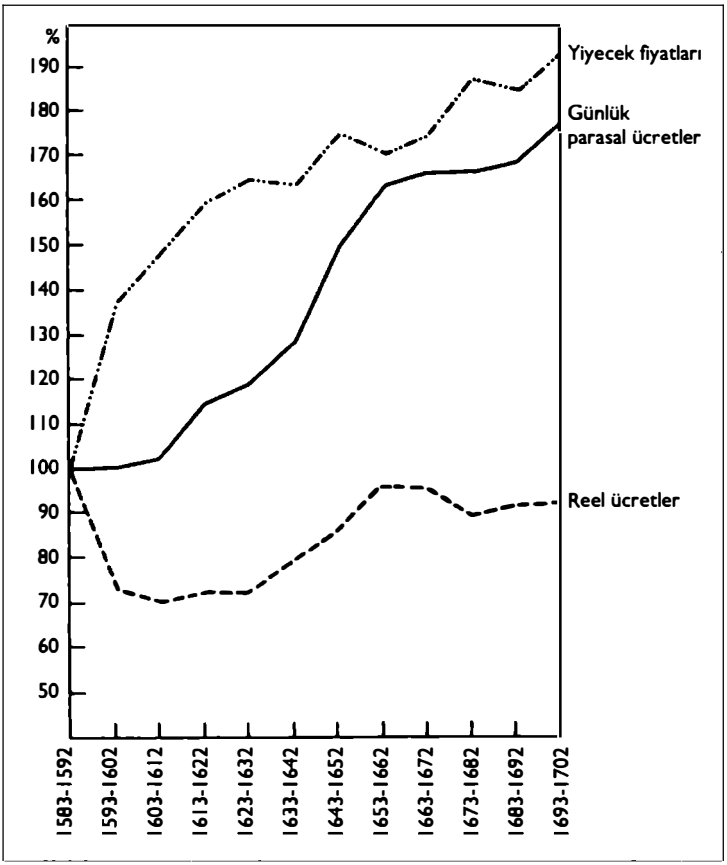
Ocak-Nisan 1659	Parlamento

Cumhuriyet, 1659-60	
Mayıs-Ekim 1659	*Restored* (Yenilenen) Parlamento
Ekim-Aralık 1659	Ordu Yönetimi
Aralık 1659-Şubat 1660	*Rerestored* (Yeniden Yenilenen) Parlamento
Şubat-Mart 1660	Köşeye Çekilmiş Üyeler *Rump'a* Ekleniyor
Nisan-Mayıs 1660	*Convention* (Konvansiyon) Parlamentosu: II. Charles'ı çağırıyor.
II. Charles, 1660-85	
Mayıs-Aralık 1660	*Convention* Parlamentosu
1661-1679	*Cavalier* ya da *Pensioner* (Şövalye ya da Ücretli) Parlamento
Mart-Temmuz 1679	Üçüncü Parlamento
1679-81	Dördüncü Parlamento
Nisan-Mayıs 1681	Oxford Parlamentosu
II. James, 1685-8	
1685-7	Parlamento
Interregnum, Aralık 1688-Şubat 1689	
Ocak-Şubat 1689	*Convention* Parlamentosu: William ve Mary'yı hükümdar ilan ediyor.
III. William ve II. Mary, 1689-94	
Şubat 1689-Şubat 1690	Konvansiyon Parlamentosu
1690-5	İkinci Parlamento
III. William, 1694-1702	
1695-8	Üçüncü Parlamento
1698-9	Dördüncü Parlamento
Şubat-Temmuz 1701	Beşinci Parlamento
1701-2	Altınca Parlamento
Anne, 1702-14	
1702-5	İlk Parlamento
1705-8	İkinci parlamento
1708-10	Üçüncü Parlamento
1710-13	Dördüncü Parlamento
1713-14	Beşinci Parlamento

EK B
Canterbury Başpiskoposları

1583-1604	John Whitgift
1604-10	Richard Bancroft
1611-33	George Abbott
1633-45	William Laud
1645-60	Piskoposluk sistemi lağvedildi
1660-3	William Juxon
1663-77	Gilbert Sheldon
1677-90	William Sancroft
1691-4	John Tillotson
1694-1714	Thomas Tenison

EK C

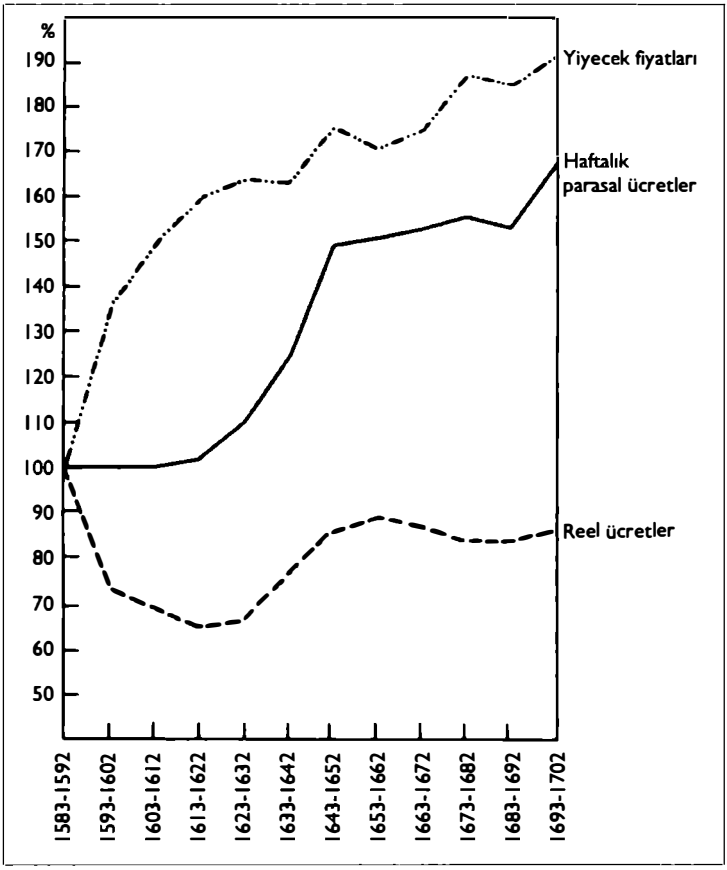

Şekil 1: Kalifiye işçinin (taş ustası) reel ücretleri, 1583-1702.

Rakamlar (on yıllık dönemlerin ortalamaları olarak) D. Knoop ve G. P. Jones'un, *The Medieval Mason* (1949), s. 237-8'den.

Fiyatlar 12 yiyecek maddesine –buğday, bakla, arpa maltı, peynir, tereyağ, dana ya da biftek, koyun, domuz, tavuk, güvercin, yumurta, ringa balığına– göre hesaplanmıştır. Parasal ücretler Oxford, Cambridge ve Londra Köprüsü'ndeki cari ücretlerdir.

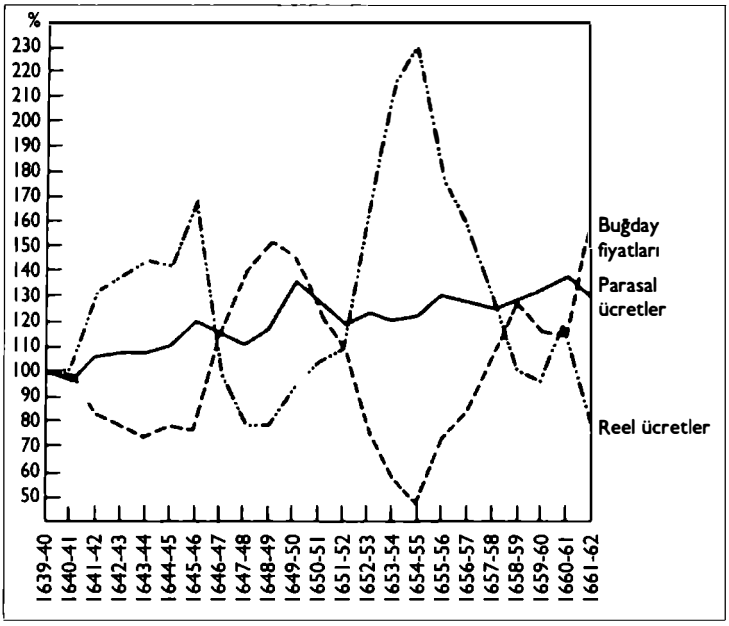
Grafik yüzdeler halinde gösterilmiş, 1583-92 yılları 100 olarak alınmıştır. Anılan on yılda yiyecek fiyatları, zaten 1501-10'a göre üç kattan fazla artmıştı; parasal ücretler 1501-10'da olduğunun iki katına ulaşmamıştı. Yukarda anılan yazarın önsözüyle karşılaştırınız.

Şekil 2: Vasıfsız işçinin reel ücretleri, 1583-1702.

Ücret rakamları (on yıllık dönemlerin ortalaması olarak), Thorold Rogers, *A History of Agriculture and Prices in England* (1887), V, 664-71'den. Şekil 1'deki fiyatlar.

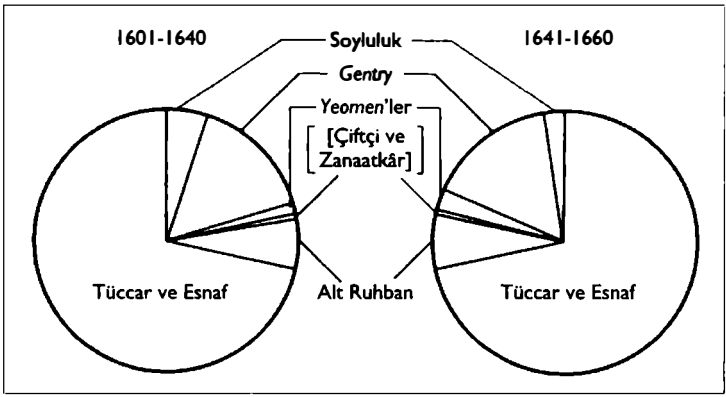
Grafik yine, 1583-92 yılları 100 kabul edilerek yüzde olarak gösterilmiştir.

Şekil 3: Ücretler ve Fiyatlar, 1639-62. Rakamlar Thorold Rogers, a.g.e., *s. 825-7'den.*

Şekil 1 ve 2'deki on yıllık ortalamalar, yıldan yıla meydana gelen hatırı sayılır dalgalanmaları gizliyor. Şekil 3, ücretleri (yalnızca) buğday fiyatlarıyla ilişkili olarak gösteriyor; ücretler vasıflı ve vasıfsız işçi ücretlerinin ortalamasıdır. Grafik yine 1631-40'ın 100 olarak alındığı on yıllık ortalamaların yüzdesini gösteriyor.

Reel ücretlerin en düşük olduğu dönemlerin, alt sınıflar arasındaki en keskin hoşnutsuzluklarla çakıştığına dikkat edilmeli. 1650'lerin başlarında, yüzyılın en refahlı yıllarında (1653-5), ücretlerin satın alma gücünün hızla yükseldiği gerçeği, *Protectorate* altında popüler ajitasyonun gerileyişini açıklamaya yardımcı olabilir.

Şekil 4: Değişik toplumsal sınıflar tarafından hayır işlerine ve hayırsever vakıflara verilen para.

Rakamlar W K. Jordan, *Philanthropy in England, 1480-1660*, s. 385-7'den. Bu rakamlar İngiltere nüfusunun hemen hemen yarısını oluşturan dokuz *county*'den ve Bristol şehrinden alınmıştır ve dolayısıyla temsil edici bir örnek olarak kabul edilebilir.

Tüccar hayırseverliğinin şaşırtıcı ağırlığına; (ii) ikinci dönemde soyluluğun katkı payı yüzdesinin hemen hemen yarıya inmesine ve *yeoman*'ların katkısının neredeyse iki kat olmasına dikkat edilmeli.

	(a) 1601-40	(b) 1641-60
Soyluluk	55.078 sterlin – % 5.17	10.588 sterlin – % 2.74
Gentry	164.502 sterlin – % 15.46	62. 786 sterlin – % 16.23
Yeomen	15.495 sterlin – % 1.45	10.442 sterlin – % 2.70
Çiftçi ve zanaatkâr	4.063 sterlin – % 0.39	2.103 sterlin – % 0.54
Alt ruhban	62. 589 sterlin – % 5.88	24.034 sterlin – % 6.22
Tüccar ve esnaf	762.339 sterlin – % 71.65	276.829 sterlin – % 71.57
Toplam	1.064.066 sterlin – % 100	386. 782 sterlin – % 100

EK D
Ekonomik Dalgalanmalar

1603	Veba. Londra'da 33.500 ölüm
1604-14	Depresyondan sonra ticaretin canlanması. Refah
1615-17	Cokayne Projesi. Kriz
1618-19	Kısmî iyileşme
1620-4	Feci bir depresyon, iflaslar, ayaklanmalar
1621-3	Kötü hasat
1625	Veba, Londra'da 35.500 ölüm
1625-31	Hafif iyileşme, daha sonra yinelenen depresyon
1629-31	Kötü hasat
1632-37	Hafif iyileşme, daha sonra durgunluk
1636	Veba, Londra'da 10.500 ölüm; Tyneside'da 5.500 ölüm
1638-50	Siyasal ve ekonomik kriz
1646-51	Kötü hasat
1651-58	İyileşme ve refah
1653-4	Olağanüstü hasat
1658-61	Kötü hasat
1659-60	Ekonomik ve siyasal kriz
1661-5	İyileşme
1665-66	Büyük Veba (son veba: Londra'da 69.000, Colchester'de 5.000 ölüm) ve Londra Yangını
1667	Hollanda Filosu Medway'de, finansal panik
1668-71	Londra'da inşaat patlaması ve kısmî iyileşme
1672-74	*Stop of Exchequer*, iflaslar, depresyon

1673-74	Kötü hasat
1674-86	İyileşme ve canlılık, 1678'de durgunluk
1686	Durgunluk
1687-93	İyileşme ve canlılık
1693-99	"Yedi kötü yıl" 1693, 1697-8'de kötü hasat; yoksullar arasında değeri düşürülen paranın neden olduğu ıstırap
1696-7	Durgunluk
1699-1709	İyileşme ve genel refah: 1701, 1706 ve 1708'de durgunluk
1710	Durgunluk
1711-14	İyileşme ve canlanma

Acre: Eski İngilizce'de "açık tarla" anlamına gelen *aecer* sözcüğünden türetilmiş, bir adamın bir öküzle bir günde sürebileceği toprak miktarını ifade eden bir terim. *Acre* çeşitli dönemlerde ve farklı ülkelerde değişiklik göstermiştir. İngiliz arazi ölçüsü olarak bir *acre*'nin 0.4047 hektara eşit olduğu kabul edilmiştir.

Act Against Tumultuous Petitioning (Şamatalı Dilekçe Verilmesine Karşı Yasa): Restorasyon Parlamentosu'nun çıkardığı ilk yasalardan birisi olan bu yasa, şamata ya da karışıklık çıkarmak niyetiyle Parlamento ya da Kral'a çok imzalı (20'den fazla) kamusal dilekçe verilmesini yasaklıyordu.

Act of Attainder: Parlamento tarafından çıkarılan ve vatana ihanet ve diğer ağır suçlarla itham edilen kişilerin yargı organları tarafından değil de yasama organı tarafından yargılanmasını öngören yasalar. Strafford ve Laud'un durumlarında olduğu gibi, görevden azledip suçlamanın yetersiz kalacağı durumlarda bu yola başvurulmuştur. Bu şekilde ölüme mahkum edilen son kişi 1697'de idam edilen Sir John Fenwick olmuştur.

Act of Explanation-1665: Katoliklerin *Commonwealth* sırasındaki arazi kayıplarını kısmen telafi etmek amacıyla bir fon oluşturmak üzere, İrlanda'daki Cromwell'ci işgalcilerin arazilerinin üçte birini terk etmelerini öngören bir yasa.

Act of Indemnity and Oblivion-1660 (Tazminat ve Bağışlama Yasası): II. Charles'ın Breda Deklarasyonu'yla sözünü verdiği genel affa yasallık kazandıran Parlamento'nun bir yasası.

Act of Settlement: Birincisi, Cromwell'in 1641'de İrlanda isyanını bastırmasından sonra 1652'de çıkarılan bir yasa. İsyanın önde gelen 100 lideri isyanın ilk aşamalarına katılmış ve savaş dışında bir İngiliz öldürmüş kişiler, mülklerini ve hayatlarını kaybetmişlerdir. İrlanda ordusunun diğer liderleri, belirli koşullara bağlı olarak mülklerinin üçte ikisiyle üçte birini kaybetmişlerdir. İkinci *Act of Settlement*, eşkıyalığı kontrol etmeyi amaçlayan bir yoksul yasasıdır. Buna göre, *parish* yöneticilerinin, *parish*lerinde doğmamış ve toprağı ve işi olmayanları bir araya toplamalarını ve itaat altına almalarını öngörüyordu. Üçüncüsü, İngiltere ve İrlanda tahtına Hanover sülalesinin geçişini sağlayan bir yasaydı.

Act of Uniformity (Türdeşlik Yasası): Anglikan Kilisesi'nin yasal ve itikadî temellerini güvence altına almak için Parlamento tarafından farklı dönemlerde çıkarılmış yasalar. Restorasyon'dan sonra (1662) "*Clarendon Code*"a uygun olarak çıkarılan Türdeşlik Yasası'na göre kiliselerdeki ayinler, gözden geçirilmiş dua kitabı ve yeni ayin şekline göre yapılacaktı. Bunu kabul etmeyen 2.000 kadar ruhban görevlerini bırakmaya zorlandı.

Addled Parliament (Bozuk Parlamento): I. James'in saltanatının ikinci parlamentosuna verilen ad. İki ay süren (5 Nisan-Haziran 1614) çalışmaları sırasında hiçbir iş yapmadan, yasa çıkarınadan dağıtıldığı için bu ad verilmiştir.

Agitator/adjutator (Ajitatör): genel olarak bilinen anlamı dışında İngiliz İç Savaşı'nda Yeni Model Ordu içinde askerlerin seçilmiş temsilcileri ve bir siyasi hareket için kullanılan bir terim. Uygulama 1647 yılında Uzun Parlamento orduyu terhis edip bir kısmını İrlanda'ya gönderme kararı alınca başladı. Pek çok asker buna karşı çıktı. Süvari alaylarından 8'i temsilcilerini seçti ve bunları askerlerin şikâyetlerini dile getirmek üzere *commissioners* olarak görevlendirdi. Dilekçeleri Avam Kamarası'nda okundu Ancak Avam Kamarası 1 Haziran itibariyle ordunun terhisine karar verdi. Bunun üzerine süvarilerin yanı sıra piyadeler de Ajitatörlerini seçtiler. Her alaydan sicilmiş ajitatörler, iki subay ve generallerin katıldığı Ordu Konseyi (*A General Council of the Army*) adlı bir kurul oluşturuldu. Ordu Konseyi bir manifesto (*A Solemne Engagement)* ile şikâyetlerini yeniden dile getirdi. Buna karşı Parlamen-

to'nun önerileri askerler tarafından reddedildi. Ajitatörler Avam Kamarası'nı "temize havale etmek" üzere bir yürüyüş talep ettiler. Çeşitli nedenlerle bu gerçekleşmedi ve hareket de tedricen çözüldü.

Agreements of the People (Halk Sözleşmeleri): 1647 ve 1649 yılları arasında, yasamanın ve yürütmenin ayrılması, monarşi ve Lordlar Kamarası'nın siyasal gücünün ortadan kaldırılması vb. talepleri içerecek şekilde kaleme alınan manifesto ya da anayasa taslakları için kullanılan bir terim. *Leveller*'lar, asker ve subaylar ve kimi radikal siyasal figürlerce kaleme alınan bu manifestolar, İngiltere'de yazılı anayasaya sahip olmak için yapılmış ilk girişimler olarak kabul edilir. Bunların ilk 1647 Ekim'inde Ordu Konseyi'ne sunulmuştur.

Amboyna (Amboina) Massacre (Amboyna Katliamı-1623): Molucca adalarından birisi olan Amboyna'da (Endonezya) 10 İngiliz tüccarının Hollandalılar tarafından işkence edilerek öldürülmesi. İngiltere ile Hollanda arasındaki ticarî çıkar çatışmasının zirve yapmasına yol açan bir olay olmuştur.

Anabaptist: Sözlük anlamı sürekli vaftiz edilen demek. Kişinin yetişkin olunca yeniden vaftiz edilmesi gerektiğine inanan bu radikal tarikat, 1520'li yılların başında, kimi kaynaklara göre Almanya'da, kimi kaynaklara göre ise İsviçre'de (Zürih) kurulmuş; İngiltere'de 1530'larda yaygınlık kazanmıştır. Hedefledikleri ana proje, mevcut kiliseden daha saf ve daha mükemmel bir kilise kurmaktı. 16. yüzyıl sonlarında *Brownist*'leri etkilemiş oldukları kabul edilir.

Antichrist (Deccal): İncil'de sözü edilen ve İbrani öğretisinden alınmış, zamanın sonu geldiğinde ortaya çıkacak olan "mesih muhalifi" ya da Günah Adamı. Terim erken Hıristiyan Kilisesi'nde Roma imparatorları için kullanılmış; II. Frederick ve kimi papalar da böyle anılmıştır. Reformasyon'da Papalığın *Antichrist (Deccal)* olarak anılması yaygınlaşmış ve daha sonra pejoratif anlamda Napoleon ve II. Wilhelm için bile kullanılmıştır.

Arminian: Hollanda, Leiden'de ilahiyat profesörü Arminius'un (1560-1609) adına izafeten, *Calvinist*'lerden ayrılan bir tarikatın mensuplarına verilen ad. Arminius, 1591 yılında Calvin'in doktrininin özgür irade, kader ve Tanrı'nın inayeti konusunda Kutsal Kitap'a uygun düşmediğini, Tanrısal merhamet konusundaki tüm düşüncelere aykırı olduğunu ileri sürmüştü. *Arminian*lar Tanrı'nın inanan ve tövbekâr olan

herkesi bağışlayacağını, Tanrı'nın bütün insanların kurtarılmasını istediğini ileri sürüyorlardı. Terim İngiltere'de Canterbury Başpiskoposu (1633-1645) William Laud'un destekçileri için kullanılmıştır.

Asiento: Özgün olarak İspanya'nın Cenevizlilerle İspanya'nın Amerikan kolonilerine köle arzını düzenleyen bir sözleşme. Bu sözleşme 1702 yılında bir Fransız şirketini ve 1713 yılında ise Utrecht Antlaşması'yla Büyük Britanya'yı hak sahibi yaptı. Buna göre İngiltere izleyen 30 yıl boyunca yılda ortalama 4.800 köle olmak üzere 144.000 köle tedarik edecekti.

Assembly of Divines (Westminster), *Din Bilginleri Meclisi*: İlahiyatçılardan ve Parlamento üyelerinden oluşan ve 1643'ten başlayarak İngiltere Kilisesi'nin yeniden yapılanması için oluşturulmuş bir sinod (*synod*) ya da meclis.

Baptist/Baptism: İsa'ya inandığını açıkça ilan edenlerin suya sokularak ve ancak yetişkin oldukları çağda vaftiz edilmesi gerektiğine inanan bir Protestan tarikatı. İlk Baptist kilisesini sürgündeki John Smyth (1554-1612) Amsterdam'da 1609'da kurdu ve bu tarikat 1612'de İngiltere'de yer edinmeye başladı. Genel *Baptist*lerin sözde *Arminianism*'ine karşı, Özel (ya da) Katı *Baptist*ler *Calvinist* inançlara sahipti. Her iki *Baptist* grup 19. yüzyılda birleşti.

Barebones Parliament (Barebones Parlamentosu-4 Temmuz-12 Aralık 1653): Oliver Cromwell ve Subaylar Konseyi'nce seçilen 140 "dindar adam"dan oluşan parlamento. "Atanmış" ya da "Küçük" Parlamento da denir. Adını deri taciri ve tanınmış bir *Anabaptist* vaiz olan Praisegod Barebones'dan alır. Bu meclisin üyeleri, İngiltere, Galler, İskoçya ve İrlanda'daki kiliselerin önerdiği adaylar arasından seçilmiştir. Yaklaşık beş aylık ömrü içinde, İngiltere'nin eski yasalarının Musa'nın yasalarıyla değiştirilmesi gibi fantastik kararlar almış ve kendi kendisini feshetmiştir.

Binyıl/binyılcılık (millenium/millenarianism): *Millenarianism* (*binyılcılık*), Hıristiyan inanışına göre, gelecek bin yıllık ideal bir topluma olan inanç.

Borough: Bir beratla yasal özgürlük ve ayrıcalık tanınmış ve daha sonra Parlamento'da temsil edilen kasaba ya da beldeler için kullanılan bir terim. Kökü, Vikingler'e karşı savunma merkezleri olarak Wessex kralları̇nca kurulmuş *burh*lara dayanan bu merkezler 12. yüzyıldan itibaren pazar yerleri olarak gelişmiştir.

Cavalier: İç Savaş sırasında I. Charles yandaşlarına verilen ad. Sözcük daha sonra "Kralcı" anlamında kullanılmıştır.

Chancellor of the Exchequer: *Exchequer*'a bkz.

Chancery/ Court of Chancery: Anglo-Saxon dönemlerinde kraliyet şapelinden neşet eden yazı işleri (kitabet) bürosu. Bu büronun başkâtibi, I. Edward'ın (krallığı 1042-1066) zamanından itibaren *chancellor* olarak adlandırılmıştır. *Magna Carta*'yı imzalayan Kral John zamanında (saltanatı 1199-1216) büyük mühür altında verilen beratlar ve çıkarılan fermanlar bu ofis tarafından kaleme alınmıştır. 13. yüzyılda siyasi önemi azalmakla birlikte yeni bir işlev, *common law*'u destekleyen bir tür "temyiz" mahkemesi niteliği kazanmıştır. *Court of Chancery* 1873 tarihli *Judicature Act* ile lağvedilmiştir.

City: Londra'nın eski sınırları içinde kalan, *Lord Mayor*'un (Belediye Başkanı) yetki alanına giren, çeşitli hak, muafiyet, ayrıcalık ve özgürlüklerin yürürlükte olduğu kesim. Günümüzde bankalar, büyük mali, ticari ve sınai kuruluşların merkez ofislerinin bulunduğu semt.

Clarendon Code (1661-1665): Restorasyon'dan sonra Anglikan Kilisesi'nin konumunu yeniden belirlemeye yönelik, Parlamento tarafından öngörülen bir dizi önlem. Adını Kral'ın *chancellor*'u olan Clarendon Birinci Earl'ü Edward Hyde'dan almıştır. Bu önlemler çerçevesinde 2.000 Anglikan ruhban görevi bırakmak zorunda kalmış; Anglikanlıkla *nonconformistler* arasında kalıcı bir dinsel ve toplumsal bölünme ortaya çıkmıştır.

Cocayne Project (*Cocayne Projesi*): I. James tarafından, *Merchant Adventurers* aleyhine Sir William Cocayne'e (ö. 1626) ihracattan önce kumaşları boyama ve perdahlama yetkisi veren ve 1614'te boyanmamış kumaşların ihracatını yasaklayan yasayı ihlal eden bir berat. Bu plan kumaş ticaretini ciddi olarak olumsuz yönde etkilemiş ve yabancılar boyanmamış İngiliz kumaşını tercih ettikleri için 1617 yılında başarısızlığa uğramıştı.

Committee of Both Kingdoms: 1648'den itibaren *Derby House Committee* olarak da bilinen bu kurul, İngiliz İç Savaşı sırasında Parlamento hizbi tarafından İskoç Ahitçiler'le (*Covenanters*) birlikte savaşı ve dış politikayı yönetmek üzere oluşturulmuş bir komite.

Common law: Türkçe hukuk sözlüklerinde "ortak hukuk", "genel hukuk", "umumi hukuk", "örf ve adet hukuku" gibi terimlerle karşılanan *common law* bu tanımları aşan bir özelliğe sahiptir. Zira *common law* Norman istilasından (1066) sonraki üç yüzyıl içinde, yerel göreneklere karşın ülkenin bütününe uygulanabilir kurallara dayalı bir hukuk sistemi olarak krallık mahkemelerince geliştirilmiş bir hukuk sistemidir. İngiltere'de, Roma hukukundan, modern medeni hukuktan, kilise hukukundan ve diğer sistemlerden farklı olarak ortaya çıkmış, geliştirilmiş, formülleştirilmiş ve uygulanmış bir hukuk sistemidir. Yasama organlarının yarattığı hukuktan farklı olarak, otoritesini teamül ve görenekten alan, yönetim, kişi ve mülkiyet güvenliği ile ilgili bir hukuktur. *Equity-law*'dan, [hakkaniyet, nasafet hukuku] farklı olarak, yazılı olan ya da olmayan kesin ve tartışılmaz kural ve ilkelerdir. Kilise hukukundan farklı olarak tamamen seküler mahkemelerce uygulanan bir hukuktur

Commonwealth: Sözlük anlamı, bir ülkenin tüm halkı, ulus, siyasal toplum, cumhuriyet vs. olan *commonwealth* sözcüğü, özellikle 1649 yılında *Rump* Parlamento'nun monarşiyi ve Lordlar Kamarası'nı lağvedip bir Devlet Konseyi kurmasından sonra İngiltere için kullanılan bir terim haline geldi. 1653 yılında Oliver Cromwell, *Lord Protector of the Commonwealth* ilan edildi ve onun yönetimi dönemine genellikle *Protectorate* adı verildi. Günümüzde ise, Birleşik Krallık'ın, Britanya İmparatorluğu'nun pek çok eski üyesiyle olan özgür ilişkisi için *British Commonwealth* şeklinde kullanılıyor.

Consistory Court: Bir Piskoposun, kendi yönetim bölgesi içinde Kilise ile ilgili olarak ortaya çıkan meselelerde ruhbanı yargılayabildiği bir mahkeme.

Conventicle Act (*Gizli Dinî Toplantı Yasası*): *Clarendon Code*'un bir parçası olmak üzere, aynı hane halkından olmamak koşuluyla beşten fazla kişinin gizli dinî toplantı yapmasını yasaklayan ve tek bir *J.P.* tarafından para ya da hapis cezasına çarptırılabilmesini sağlayan bir yasa. 1668'de yürürlükten kalktı; ancak 1670'te yenilendi.

Convention Parliament (*Konvansiyon Parlamentosu*): Kral'ın çağrısı olmadan Parlamento'nun olağanüstü toplanması. Özellikle iki Parlamento böyle anılır. Birincisi, 14 Nisan-29 Aralık 1660 tarihlerinde arasında toplandı ve II. Charles'ı İngiliz tahtına geri çağırdı. Ayrıca *Interregnum*'dan doğan sorunları çözmeye çalıştı. İkincisi, II. James'in devril-

mesinden sonra 1-23 Şubat 1689'da toplandı; tahtın boş kaldığını ilan ederek; "Haklar Bildirgesi"ni kabul etmek koşuluyla William ve Mary'i tahta davet etti.

Convocation (*Kilise Temsilcileri Meclisi*): Anglo-Saxon dönemlerinden beri ruhbanın kendilerini vergilendirme ve diğer yönetsel işleri için topladıkları, alt ve üst kamaralardan oluşan bir meclis. 1534 yılında yasama yetkilerini, 1664 yılında ise kendi kendilerini vergilendirme haklarını yitirmiştir.

Copyhold/copyholder: Osmanlı'daki tımar sistemine benzetilebilecek bir tür feodal toprak tasarruf biçimi. Bir *manor*'a ait olan toprağın bir kısmına, lordun siciline düşülen kayda uygun olarak, bu hakka sahip olan kişi tarafından tasarruf edilmesi. *Copyholder* belki şartlı ya da sınırlı malik olarak tanımlanabilecek, bu hakka sahip olan kişi. Bu tür tasarruf biçimine 1922 yılında son verilmiş ve mevcut *copyhold*lar serbest ya da tam mülkiyete dönüştürülmüştür.

Corporation Act-1661: *Clarendon Code*'un bir parçasını teşkil eden ve İngiltere Kilisesi'nin ayinlerine katılmayan, sadakat yemini etmeyen ve Kutsal Sözleşme ve Ahit'i reddetmeyen kişilerin belediyelerde görev almasını yasaklayan bir yasa. Bu Yasa 1828 yılında yürürlükten kaldırılmıştır.

Cottage/Cottager (*Kulübe/Kulübe sakini*): İngiliz hukukunda kendisine ait toprağı olmayan küçük meskenlere verilen ad. Terim yalnızca tek bir ailenin değil, iki ailenin paylaştığı tek bir meskeni içerecek şekilde de kullanılmaktadır. *Cottager* (ayrıca *cotter, cottar, cottier*), kulübe sakini olarak çevrilebilecek terim mülk sahibinin arazisine bağlı kulübelerde yaşayan tarım işçisi, daha sonra da endüstri işçisi için kullanılan bir terimdir.

Council of State (*Devlet Konseyi*): 1649-1660 döneminin yürütme gücü. I. Charles'ın idamından ve Lordlar Kamarası'nın lağvedilmesinden sonra *Rump* Parlamento tarafından seçilmiştir. 31'i Parlamento üyesi olan 41 kişiden oluşuyor ve bunlar yıllık olarak seçiliyordu. *Protectorate* sırasında ise (1653-59) yürütme erki *Protector* ve kaydı hayat şartıyla seçilmiş 22 üyeli bir Devlet Konseyi'nden oluşmuştur. 1660 yılında lağvedilmiştir.

Council of the North: III. Richard (1452-1485) tarafından İngiltere'nin kuzeyini yönetmek için oluşturulmuş olan bir konsey. Konsey 1509'da

lağvedilmiş ancak 1525'de yeniden kurularak 1537 yılından itibaren de daimî bir nitelik kazanmıştı. 1641 yılında Uzun Parlamento tarafından lağvedildi.

County: Anglo-Saxon'ların "shire" dediği, genellikle bir kontun yönetiminde [bizdeki illere benzetilebilecek] idari birim. 1972 ve 1973 Yerel Yönetim Yasalarına göre, İngiltere'deki *county*lerin sayısı 40-43 idi.

Court of Chancery: *Chancery/Court of Chancery*'ye bkz.

Court of Common Pleas/Common Bench: *Common law* mahkemelerinin en eskisi. Özgün olarak uyruklar arasındaki bütün sivil anlaşmazlıklara bakan bir mahkemeydi. Daha sonra uyruklarla uyruklar arasındaki davalarda bir tür temyiz görevi yapan bir mahkeme haline geldi. 1873 yılında yetkileri Yüksek Mahkeme'ye devredildi.

Court of Wards: *Wardship/Court of Wards*'a bkz.

Decimation Tax (%10 vergisi): *Protectorate* yönetimi sırasında Kralcılar'dan gelirlerinin % 10'unun vergi olarak alınmasını öngören uygulamaya verilen ad. Bu vergileri *Major-General*ler tarh ve tahsil ediyordu.

Decleration of Indulgence (Hoşgörü Deklarasyonu): II. Charles ve II. James tarafından dinsel muhaliflere ve Katoliklere yönelik ceza yasalarının yumuşatılacağına dair yayınlanan deklarasyonlar.

Deist: Vahiy yerine insan aklına dayanan ve Yaratıcı'nın evrenin yasalarına müdahalesini kabul etmeyen inanç, düşünce ya da hareket sistemi ya da doğal din mensuplarına verilen ad.

Diggers: Kazıcı, madenci anlamına gelen sözcük, 17 yüzyıl ortalarında *Leveller*lar içinde, toprak konusundaki komünistik görüşleriyle bilinen kesimi ifade etmek için kullanılmaktadır.

Dissent/Dissenters/English Dissenters (Dinsel muhalefet, dinsel muhalifler ve İngiliz dinsel muhalifleri) olarak çevrilebilecek olan bu terimler, 16.-18. yüzyıllarda İngiltere Kilisesi'nden ayrılan Hıristiyanlar için kullanılan jenerik bir terimdir. Dinsel muhalifler ilk önce Protestan Reformu'nun İngiltere Kilisesi'ne uygulanması için çaba harcadılar. I. James ve Oliver Cromwell dönemlerinde bir ölçüde başarılı da oldular. Monarşinin 1660 yılında restorasyonundan sonra piskoposluklar yeniden örgütlendi ve Dinsel Muhaliflerin hakları sınırlandırıldı. Özellikle 1661 tarihli Türdeşlik Yasası (*Uniformity Act*), ruhbanın Anglikan Kili-

sesi'nin kurallarına göre atanması koşulunu getirince, pek çokları devlet kilisesinden ayrıldılar. Ayrılan ruhban ve onları izleyenler, *nonconformistler* (mevcut düzene ayak uydurmayanlar) olarak da adlandırıldı. Dinsel Muhalifler, dinsel meselelere devletin müdahalesine karşı çıktılar ve kendi kiliselerini, eğitim kurumlarını ve cemaatlerini oluşturdular; önemli bir kısmı da Yeni Dünya'ya göç etti.

East India Company (Doğu Hindistan Şirketi): Kraliyet beratıyla 1600 yılında kurulan ticaret şirketi. Şirket Portekiz'in Uzak Doğu'daki gerileyen ticareti karşısında avantaj sağlamak üzere kuruldu ancak Hollanda'nın rekabeti karşısında faaliyetlerini Hindistan üzerinde yoğunlaştırdı. Şirketin Hindistan alt kıtasındaki yönetimi çeşitli sorunlar yarattı ve faaliyetlerini ve yetkilerini sınırlandıran yasalar çıkarıldı. 1857'deki Ayaklanma sonrasında Hindistan'ın sorumluluğu Şirket'ten alınarak İngiliz tahtına geçti. Şirket 1873 yılına kadar varlığını korudu.

Eastland Company: Baltık bölgesi ile ticaret yapmak üzere 1579'da kurulmuş ve başlıca kumaş ihracatı karşılığında kereste, katran, kenevir, gemi halatı vs. ithal eden bir şirket. Şirketin tekeli 1673 yılında sona erdi.

Enclosure (Çitleme): Açık tarla tarım sistemini kapalı arazi sistemine dönüştüren ve 19. yüzyıl başlarında tamamlanan süreç için kullanılan bir terim. Açık tarlaların, ortak alanların ve metruk arazilerin büyük toprak sahipleri tarafından çitlenmesi orta çağlarda başladı. 16. yüzyılda, özellikle koyun yetiştirmek için yapılan geniş çaplı çitlemeler toplumsal huzursuzluklara yol açtı. Çitlemeye karşı yasaların bulunmasına rağmen, 1700'lere gelindiğinde İngiltere ve Galler'de ekilebilir arazilerin yaklaşık yarısı çitlenmişti. Tarımsal devrimin getirdiği iyileştirmeler açık tarlalarda uygulanamıyordu ve artan nüfusun yiyecek maddesi talebi karşısında 18. yüzyılın ikinci yarısında amansız bir çitleme hareketi yaşandı. Çoğunlukla Parlamento'nun çıkardığı çitleme yasalarıyla 1815'e gelindiğinde kullanılabilir tarım arazisinin hemen hemen tümü çitlenmişti. Bu uygulama tarımı geliştirmek ve yiyecek arzını artırmak için zorunlu olsa da son derece olumsuz toplumsal sonuçlar doğurdu.

Episcopalian: Piskoposlar yönetimine ilişkin anlamı taşıyan terim, daha ziyade İskoçya Kilisesi'nde *Presbyterianism*'i kabul etmeyenler için kullanılır.

Equity/Equity Courts: *Equity*, en geniş ve genel anlamda, insanlar arasındaki ilişkilerde doğruluk, dürüstlük ve hakkaniyete uygunluğu ifade

eder. Biraz daha dar anlamıyla menfaatleri çatışan iki kişi arasında eşit ve tarafsız adalet dağıtılması anlamı taşır. Daha da dar anlamıyla ise, *common law* mahkemeleri dışında, belirli mahkemeler tarafından (*equity courts*) bir hakkın uygulanması ya da bir hakka yapılan tecavüzün ortadan kaldırılması için yargılama yapan ve karar veren bir hukuk sistemini ifade eder.

Erastian/Erastianism: Devletin Kilise karşısında üstünlüğünü ya da Kilise'nin devlete tâbi olmasını kabul eden inancı (*erastianism*) ve bu inançtaki kişileri (*erastian*) ifade eden bir terim. Terim, Kilise'nin günah nedeniyle kişileri cezalandırma yetkisinin olmaması gerektiğini savunan *Calvinism* karşıtı İsviçreli-Alman bir ilahiyatçı olan Thomas Erastus'un (1534-1583) adından türetilmiştir.

Exchequer: Ortaçağlar İngiltere'sinde maliye ve muhasebe dairesi. Mali işlerle uğraşırdı ve *exchequer* baronları olarak bilinen görevlileri Norman krallarının büyük memurlarıydı. Alınan paraları toplar, hesapları kontrol ederlerdi; bu işlemleri damalı bir kumaş üzerinde yaptıkları için böyle adlandırılmışlardı. *The Court of Exchequer* adı altında bir mahkemeleri de vardı. Bu mahkeme 19. yüzyılın sonlarına doğru işlevini diğer *common law* mahkemelerine devretmiştir.

Exclusion Bills: York Dükü James'i Taht'tan dışlamak için hazırlanmış üç yasa tasarısı. Birincisinin ikinci görüşmesinden sonra (1679) Parlamento feshedildi; ikincisi (1680) Lordlar Kamarası tarafından reddedildi; üçüncüsü (1681) ise Kral'ın aceleyle feshettiği Oxford Parlamentosu'na sunulmuştu.

Fens: İngiltere'nin doğusunda, Lincolnshire, Cambridgeshire, Norfolk ve Suffolk'u içeren alçak düzlükler için kullanılan bir terim. Bir zamanlar sular altında olan bu alan daha sonra turba bataklığına dönüşmüş ve 16. ve 17. yüzyıllarda kısmen ıslah edilerek kullanıma açılmıştır.

Feoffee: İngiliz feodal pratiğinde serbest bir mülkün üçüncü kişiler için kullanılmak üzere kendisine tevdi edildiği kişi; bir diğer ifade ile, genellikle hayır amaçlı bir iş için belirli bir mülkün ya da paranın kendisine tevdi edildiği kişi ya da kişiler için kullanılan bir terim.

Fifth Monarchists (Beşinci Monarşistler): Adını Tevrat'taki bir kehanetten alır. Daniel'in Kitabı'nda Asur, Pers, Yunan ve Roma imparatorluklarından sonra Tanrı'nın beşinci krallığı kuracağını ve bunun 1.000 yıl süreceğini bildirmesi bu hareketin çıkış noktasıdır. Beşinci Monarşist-

ler tarihin dönüm noktasında kendilerine önemli görevler düştüğünü, mevcut düzeni gerekirse zora başvurarak yıkmaları ve yerine İsa'nın Krallığı'nı kurmaları ve bunun için de hazırlık yapmaları gerektiğine inanırlar. Dolayısıyla 1649 yılında I. Charles'ın idamını desteklemişlerdir. Söz konusu hareket 1649 ile 1651yılları arasında başlamış ve ilk büyük toplantısı 1651 yılında Londra'da, radikal vaizler John Simpson ve Edmund Feake'in önderliğinde yapılmıştır. Destekçileri daha ziyade esnaf ve zanaatkârlardır ve pek çoğu *Baptist* ve *Independent* kiliselerden gelmedir. Beşinci Monarşist düşünceler Yeni Model Ordu'da, askerler arasında büyük taraftar bulmuştur. Hareketin Ordu'daki lideri, aynı zamanda I. Charles'ın ölüm hükmünü imzalayan Thomas Harrison'dur. Beşinci Monarşistler Oliver Cromwell'in *Rump* Parlamento'yu 1653 yılında feshetmesini, 1666 Yılında Kral İsa'nın bizzat kuracağı Krallığın gerçekleşmesi yolunda önemli bir adım olarak görmüşlerdir. Ayrıca, *Barebones* Parlamentosu'nun kurulması da onları cesaretlendirmiştir. Bu Parlamento'da pek çok Beşinci Monarşist üye yer almıştır. Cromwell'in 1653 yılı sonunda Parlamento'yu feshedip *Protectorate* kurması harekete olumsuz etki yapmış, kimi önde gelen liderleri Cromwell'in eylemlerini eleştirdikleri için hapse atılmış; Harrison da Ordu'dan ihraç ve Restorasyon'dan sonra idam edilmiştir. Beşinci Monarşistler Cromwell'i devirmek üzere başarısız bir girişimde bulunmuşlar ve liderleri Thomas Venner tutuklanmış; Restorasyon'dan sonra, 1661'de ikinci bir girişimde bulunmuşlar, olaylarda 40'tan fazla insan ölmüş ve Venner ve diğer liderleri asılmıştır. Bu isyanın bastırılması Beşinci Monarşist hareketin sonu olmuş ve mensuplarından pek çoğu muhtemelen daha az radikal *bin yılcı* tarikatlara katılmışlardır.

Five Knights' Case (Beş Şövalye Davası): 1627 Mart'ında Kral'ın zorla borçlanmak istemesine karşı çıkan ve ödeme yapmayan beş şövalyenin tutuklanmasından kaynaklanan bir dava. Mahkeme bu kişileri kefaletle serbest bırakmayı reddetmiş ama Kral'ın neden göstermeden zorla borçlanabileceği konusunda bir karar da verememişti.

Five Members (Beş Üye): Uzun Parlamento'nun, 1642 yılında I. Charles'ın tutuklanması için girişimde bulunan, Pym, Hampden, Hesilrige, Holles ve Strode'den oluşan beş üyesi. Kral Lordlar Kamarası'ndan bunların tutuklanmasını talep etmiş; isteği reddedilince bu kişileri kendisi tutuklamak için 400 kişiyle Avam Kamarası'nı basmış ancak "kuşların uçtuğunu" görmüştür. Bu olay İç Savaş'ın başlamasını hızlandıran bir etken olmuştur.

Five Mile Act-1665 (Beş Mil Yasası): *Clarendon Code*'da öngörülen önlemlerden birisi olarak dinsel muhalifleri eğitimden, öğretmenlerini de geçim olanaklarından mahrum etmeyi amaçlayan bir yasa. Yasaya göre *nonconformist* bir papaz tüzel kişiliği olan bir kasabanın 5 milden daha yakınında yaşayamaz ve dinsel muhalif birisi direnmeyeceğine dair yemin etmedikçe öğretmenlik yapamazdı. 1689'da yürürlükten kalktı.

Freehold/freeholder: *Freehold*, iyelik hakkı, mülkiyet; *freeholder*, mülk sahibi.

Gentry: Taşralı çiftçilerle, büyük toprak sahipleri arasında yer alan İngiliz toprak sahipleri için kullanılan bir terim. İngiltere'deki arazinin yaklaşık üçte birine sahip olan *gentry*, taşrada çeşitli idari faaliyetleri üstlendiği gibi, ticaret ve siyasetle de yoğun olarak ilgileniyordu.

Grand Remonstrance 1641, (Büyük İtiraz): Pym ve diğer Parlamento liderleri tarafından, I. Charles'ın otoriter yönetimine karşı sürdürülen mücadelede Parlamento'nun tutumunu belirleyen kapsamlı bir açıklama. Aslında aşırı parlamento yanlılarının bir manifestosu olan bu belge bir kısmı Uzun Parlamento tarafından zaten yapılmaya başlanmış olan reformları sıralıyordu. (Katolikliği geliştirmeye çalıştıkları iddia edilen kötü danışmanların azledilmesi; piskoposların yetkilerinin sınırlandırılması; ve Kilise'nin Protestan Ruhani Meclisi'nce ıslahı.) Avam Kamarası'nda 11 oyla geçtikten sonra yayınlandı ama Kral tarafından reddedildi ve Kralcılarla Parlamento yanlıları arasındaki mücadelenin sertleşmesine yol açtı.

Great Contract-1610 (Büyük Sözleşme): Salisbury Earl'ü Robert Cecil tarafından hükümet gelirlerini daha sağlam bir temele bağlamak ve tahtın feodal gelirlerini Parlamento tarafından oylanacak yıllık belli bir tutar halinde sabitlemek için ortaya atılmış bir öneridir. Bu konuda görüşmeler yapılmış ama I. James'in yetkisinin bir kısmını devretme konusundaki isteksizliği ve dinsel konularda Parlamento ile Kral arasındaki kavgalar nedeniyle krala yapılan feodal ödemeler 1643 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

Gunpowder Plot (Barut Suikastı): 5 Kasım 1605'te Parlamento'yu ve I. James'i berhava etmek için yapılan bir tertip. Tümü sadık Katolikler olan tertipçiler Lordlar Kamarası'nın altındaki bir mahzene 30 fıçı barut saklayarak binayı havaya uçurmayı planladılar. Yazarı bilinmeyen bir mektupla ihbar edilen suikastçılar, yakalanarak idam edildiler.

Hampton Court Conference (1604): 1603 yılında verilen bir *binyılcı* dilekçeye tepki göstermek ve *Puritan*'ların Anglikan Kilisesi'nde yapılmasını talep ettikleri reformları görüşmek üzere toplantıya çağrılan bir konferans. İncil'in yeni bir çevirisinin yapılması dışındaki taleplerin pek çoğu I. James tarafından reddedildi. Konferansın en önemli sonucu 1611'de yayınlanan onaylı İncil çevirisi oldu.

Hearth Tax (Ocak Vergisi): 1662'den 1689'a kadar meskenlerde yanan her ocak için 2 şilin üzerinden salınan bir vergi. Mevcut düzensiz feodal vergilerin yerine düzenli bir gelir kaynağı olarak uygulanmıştı.

High Church/High Churchmen (Yüksek Kilise, Yüksek Kilise Mensupları): 18. yüzyılda kullanılan bir terim olmakla birlikte *High Church* partisinin 17. yüzyılda, piskoposluk yönetimini zorunlu gören Laud'cu okulla birlikte ortaya çıktığı söylenebilir. Terim, dolayısıyla, "Tory" terimiyle de eşanlamlı bir hale gelmiştir.

High Commission/The Court of High Commission (Yüksek Komisyon/Yüksek Komisyon Mahkemesi): 1534 yılında VIII. Henry'nin İngiliz Kilisesi'nin başı olmasından sonra kurulan bir kilise mahkemesi. Uyguladıkları yöntemler ve verdikleri kararlar *Puritan*'ların büyük şikâyetlerine yol açtı. 1641 yılında Uzun Parlamento tarafından lağvedildi.

Hudson's Bay Company: Hudson Körfezi ve devamındaki arazilerde, başlıca kürk ticaretiyle uğraşmak üzere 1670 yılında kurulmuş imtiyazlı bir şirket.

Humble Petition and Advice: İkinci Parlamentosu'nun 25 Mayıs 1657'de Oliver Cromwell'e, *Major-General*'lere bir tepki olarak sunduğu anayasal bir öneri. Buna göre, kendisinden tahtın eski yetkilerini, hatta Kral unvanını devralması isteniyordu. Cromwell Kral unvanını reddetti ama diğer önerileri benimsedi: halefini tayin etme yetkisine sahip olduğu gibi 40-70 üyeden müteşekkil "Diğer Kamara"yı oluşturabilecekti. Üçüncü Parlamentosu yeni Kamara'yı reddetti; Cromwell de bu organı 1658 Ocak'ında dağıttı. Kendisi de izleyen Eylül ayında öldü.

Independents: 17. yüzyılda hem piskoposluk yönetimini hem de *Presbyterian*'lığı reddeden, yerel kilise cemaatlerinin özerkliğine inanan *nonconformist*'ler. Başlıca *Independent* gruplar, *Congregationalist*'ler ve *Baptist*'lerdi. Ayrıca *Beşinci Monarşist*'ler ve *Anabaptist*'ler gibi, daha küçük ve daha radikal gruplar da bu başlık altında toplanır. *Independent*'lar Yeni Model Ordu'da hakim konumdaydılar.

Instrument of Government (16 Aralık 1653): *Protectorate*'yı oluşturan anayasa. John Lambert ve subaylar konseyince hazırlanan ve yürütme gücünü bir *Lord Protector*'a (Cromwell'e) ve bir Devlet Konseyi'ne (*Council of State*) veren ve her üç yılda bir, reform görmüş seçim bölgelerinden seçilecek 460 üyeden oluşacak bir Parlamento öngörüyordu. Yönetimin giderlerini karşılamak üzere Cromwell'e yılda 200.000 sterlin ödenek tahsis ediyor ve ayrıca orduyu finanse etmesi için olanak sağlıyordu. 1657'de *Humble Petition and Advise* bunun yerine geçmiştir.

Interregnum: Fetret devri, iki saltanat arasındaki boşluk vb. anlamlarda kullanılan sözcük İngiltere tarihinde genel olarak I. ve II. Charles'ın saltanatları arasında, *Commonwealth* ve *Pretectorate* altında geçen (1649-1660) dönem için kullanılan bir terimdir. Bu dönemde *Puritan* hareket gerek siyasal, gerekse dinsel olarak ilk kez egemen bir pozisyon kazanmıştır. Christopher Hill, "Hükümdarlar ve Parlamentolar" adlı Ek A'da, Aralık 1688'le Şubat 1689 arası için de bu terimi kullanmıştır.

Jacobean: İngiltere'de Kral I. James'in saltanat yıllarında (1603-1625) başta tiyatro olmak üzere edebiyat için kullanılan bir terim. *Jacobean Sahnesi* ya da *Tiyatrosu*'nun ünlü oyun yazarları arasında Shakepeare, Ben Jonson, Thomas Dekker ve John Webster sayılabilir.

Jacobite/Jacobitism: Latince *Jacobus*'dan (James) türetilen bir sözcük. Tahttan indirilen II. James ve soyundan gelenleri destekleyen ve 1688 devriminden sonra Stuart hanedanı yandaşları ve özellikle 1715 ve 1745 ayaklanmalarından yana olanlar için kullanılan jenerik bir terim. III. George'un tahta çıkmasından sonra (1760) *Jacobite*'ler etkin bir siyasal güç olmaktan çıktılar.

Junto: İspanyolca, konsey anlamına gelen "*junta*"dan türetilen, siyasi iktidara sahip ya da bunun için çalışan küçük bir grup için kullanılan sözcük. Ancak İngiliz tarihinde bu terim, III. William ve Anne'in saltanatında iktidarda olan bir grup Whig politikacı için kullanılmıştır. Marlborough ve Godolphin ile ittifak halinde olan bu grup içinde Lord John Somers; Marki Thomas Wharton; Halifax Earl'ü Charles Montagu; Charles Spencer ve Sir Robert Walpole gibi isimler yer alıyordu.

Justices of the Peace/J.P. (yönetici yargıçlar ya da yargıç yöneticiler): Her *county*'de düzeni korumak amacıyla kralın özel temsilcisinin önerisiy-

le kral tarafından, daha sonra Lordlar Kamarası başkanı ve Adalet Bakanı'nca atanan, üç ayda bir kurulan mahkemelerde (*quarterly sessions*) ve bu mahkemelere yardımcı olmak üzere düzenli aralıklarla iki ya da daha fazla J.P.'nin bir araya gelmesiyle oluşturulan küçük mahkemelerde (*petty sessions*) görev yapan ve temel işlevi huzur ve barışı sağlamak olan görevlilere verilen ad. J.P.'ler ilk kez 1361 yılında bu adı almış ve *borough* ve *county*'lerde huzuru sağlamak üzere adli yetkilerle donatılmışlardı. Düzeni bozanları, tutuklama yetkisiyle yargılamış, ağır suçlara da bakmışlardır. Ancak 16. yüzyıldan itibaren idarî görevleri öne çıkmaya başlamış; o kadar ki "her iş için Tudor'ların hizmetçi kızları" lakabını kazanmışlardı. Daha sonraki yıllarda ağır suçlara bakma yetkileri ellerinden alınmış daha çok düzeni koruma ve kolluk görevi yapmışlardır.

King's or Queen's Bench; Court of King's or Queen's Bench: *Common law*'a göre yargılama yapan ve hüküm veren üç mahkemeden birisi. Adını eskiden genellikle Kral'ın da bu mahkemede hazır bulunup yargılama yapmasından almıştır.

Latitudinarian: 17. yüzyılın ortalarından itibaren muhafazakâr Anglikanlar tarafından, Kilise'nin otoritesine, doktrinine ve uygulamalarına dogmatik olmayan bir tavırla yaklaşanlara verilen addır.

Levant Company: 1581 yılında kurulan *Turkey Company* ile 1583 yılında kurulan *Venice Company*'nin 1592 yılında birleştirilmesiyle kurulmuş imtiyazlı bir şirket. Esas itibariyle Osmanlı İmparatorluğu ile ticaret yapan bir şirketti. Başlıca top yapımında kullanılan kalay ve kumaş ihraç ediyor; kuşüzümü, kuru incir ve üzüm, şarap, pamuk ve ipek ithal ediyordu. Şirket tekel hakkını 1825 yılına kadar korumuştur.

Leveller: 1645-1649 yıllarında Parlamento'da etkili olmuş bir grup radikal üyeye verilen ad. Sözcük, tesviye eden, düzleştiren ya da eşitleyen anlamına gelmektedir. John Lilburne'ün önderliğindeki bu grup, genel oy hakkı, dinsel hoşgörü ve yazılı anayasayı savunmuştur. Krallık ve soyluluğa karşı genel oyla seçilen bir parlamento için mücadele etmişlerdir. Hareket 1649 yılında Oliver Cromwell tarafından bastırıldıktan sonra da radikal düşünceyi etkilemeyi sürdürmüştür.

Licensing Acts (Ruhsat Yasaları): İlki 1662 yılında yayınlanan bu yasalar muzır yazıların yayınlanmasını önlemeyi amaçlıyordu. Bu cümleden olarak İngiltere Kilisesi'nin öğretisiyle bağdaşmayan yayınlar yasakla-

nıyor, toplatılıyor ve sorumluları cezalandırılıyordu. 1679 ve 1685 yılında kapsamı genişletilen bu yasalar 1694'e kadar yürürlükte kaldı.

Lollard/Lollardy (*Lollard'cılık*): Daha önce Hollanda'daki bir tarikat ve daha sonra John Wyclif'in (1328-1384)takipçisi olan dinsel reformculara verilen ad. Lollard'cılık, Aşayî Rabbani Ayini, günah cezasının affedilmesi, ruhbanın evlenmemesi, kilise hiyerarşisine ve kilisenin malmülk edinmesine karşı çıkanlar için kullanılan bir terim.

Long Parliament (Uzun Parlamento): İkinci Piskoposlar Savaşı'ndaki yenilgiden sonra, I. Charles tarafından toplanan, 1640-60 yıllarında faaliyet gösteren parlamento. Adını, parlamento üyelerinin onayı olmadan feshedilmesi kararından almaktadır. Kral bu parlamentoyu toplantıya çağırma konusunda tereddüt etmiş, ancak savaş masraflarının karşılanması sorunu kendisini buna mecbur etmiştir. Uzun Parlamento İç Savaş boyunca, 1648 yılına kadar toplantı halinde olmuş ve sonra Yeni Model Ordu tarafından tasfiye edilmiştir. Tasfiye Edilmiş Parlamento (ya da Uzun Parlamento'nun Bakiyesi (*Rump*)) 1653 yılında Oliver Cromwell tarafından dağıtılmıştır. Uzun Parlamento 1660 Şubat'ında Cromwell'in *Protectorate*'ının düşmesinden sonra yeniden toplanmış ve 16 Mart 1660'ta resmen dağıtılmıştır.

Lord (High) Chancellor: Özgün olarak, genellikle bir din adamı olan Kralın baş sekreteri. Görevi Kralın mührünü taşımak ve önemli adli işlevleri yerine getirmekti. Aynı zamanda Lordlar Kamarası'nın başkanıydı. Genellikle hükümette ve *Privy Council*'da yer alırdı.

Lord (High) Treasuser: Eskiden devletin üçüncü büyük memuruydu. Tudor'lar döneminde baş sekreter olarak Lord Chancellor'un önüne geçmiştir. Makamın varlığı Norman istilasına kadar geri gider ve 1612 yılından itibaren düzenli olarak varlığını korumuştur. Bu makamı, Kraliçe Anne'in saltanatında, 1714 yılında kısa bir süre için işgal eden son kişi Shrewsbury Dükü oldu. Makamı *Treasury* olarak anılır. Bu makam günümüzde Birleşik Krallık ekonomisini yöneten makamdır. Ortaçağlarda maliye dairesi *Exchequer*'di; ancak I. Elizabeth'in saltanatında *Treasury* dairesi ihdas edildi. 1660'a gelindiğinde dairenin devamlı bir kadrosu oldu ve 1714'ten beri bir komisyon olarak varlığını korur ve beş üyeden oluşur; birinci lord genellikle baş sekreterdir (Başbakan). Diğer lordlar resmî işleri yürütürler. *Exchequer*'in lağvedilmesinden (1833) sonra *Treasury, chancellor of the exchequer*'in yönetimi altında bir bakanlık (Maliye) haline geldi.

Lord Deputy of Ireland (Lord-Lieutenant of Ireland): Irlanda'da İngiltere Tahtı'nı temsil eden genel vali.

Lord-Lieutenant: Genellikle yerel soylulardan oluşan ve ilk kez VIII. Henry döneminde atanan *county* yöneticileri. Askerî ve o zamana kadar şerifler (*sheriff*) tarafından üstlenilen görevleri vardı. Restorasyon'dan (1660) sonra milisin başına getirildiler. 1871 yılında askerî görevleri iptal edildi. *County*'lerdeki *J.P.*'lerin amiridirler ve *J.P.*'ler onların tavsiyesi üzerine atanırlar.

Major-Generals: 1655 ve 1657 yılları arasında İngiltere ve Galler'de doğrudan askerî yönetimden sorumlu olan subaylar için kullanılan bir terim. 1655 Mart'ındaki Kralcı bir kalkışma, Cromwell'i ülkeyi 11 bölgeye ayırmaya ve bunların her birine bir *Major-General* atamaya yöneltti. Bunlar kendi askerleri kadar yerel milisi de yönettiler, Kralcılara para cezaları kestiler; halkın moralini tehlikeye atabilecek her türlü toplantı, eğlence ve kurumu yasakladılar. *Puritan* bir soğuklukla hareket etmeleri büyük tepki yarattı ve 1656'da toplanan Parlamento görevlerine son verdi.

Manor: Ortaçağ İngiltere'sinde toprak tasarrufunu, kırsal ekonomiyi ve toplumu düzenleyen bir sistem. Her zaman olmasa da, *manor* normal olarak iki kısımdan oluşuyordu: lordun doğrudan kontrolü altında bulunan ve onun yararına çalışan *demesne* ve aynî ya da nakdî ödeme karşılığı köylülere kiralanan topraklar.

Merchant Adventurers: Kökeni daha eskilere gitse de 1407 yılında bir kraliyet fermanıyla kurulan ticaret şirketi. 16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde İngiliz dış ticaretinin dörtte üçünü kontrol ediyordu. Bruges, Calais, Antwerp ve Hamburg gibi yerlerde ticaret merkezleri bulunuyordu. 17 yüzyılda tekelci uygulamaları nedeniyle eleştirilere uğramış ve 1689 yılında imtiyaz beratını yitirmiştir.

Midlands (Orta İngiltere): En büyük şehri Birmingham olan, İngiltere'nin ortasındaki *county*'ler için kullanılan bir terim.

Muscovy Company/Russia Company (Rusya Şirketi): 1555 yılında Çar Korkunç İvan'la yapılan bir anlaşma üzerine Rusya ve havalisiyle ticaret yapmanın yanı sıra yeni yerler keşfetmek üzere *Merchant Advanturers*'a verilen bir imtiyazla kurulan ve ilk anonim şirket olma özelliğini taşıyan bir şirket. 6.000 sterlin olan sermayesi her biri 25 sterlin olan 240 hisseye bölünmüştü. Şirket 18. yüzyılın sonuna kadar varlığını sürdürdü.

Mutiny Act (İsyan Yasası): Devamlı bir ordu bulundurulmasını olanaklı kılmak üzere, önceleri her altı ayda bir, daha sonra her yıl çıkarılan bir dizi yasanın ilki (1689). Yasa, askerî suçlarla baş etmek üzere özel mahkemelerin, yani divan-ı harplerin kurulmasına izin veriyordu. 1879 yılında Ordu Disiplin ve Kural Yasası çıkarılıncaya kadar yürürlükte kaldı.

National Dept (Ulusal Borçlar İdaresi): Hükümetin içeride ve dışarıda yaptığı borçlanmaları yöneten birim. İlk kez 1692 yılında Fransa ile yapılan savaş sırasında ihdas edildi ve 1694 yılında *Bank of England*'ın (İngiltere Merkez Bankası) kurulmasıyla resmî bir statü kazandı.

National Covenant (1638): İskoçya'da I. Charles'ın dinsel politikalarına –başlıca Anglikan kilise yasaları ve ibadet şekillerini empoze etme girişimine– karşı olanların İskoçya'nın her yerinde imzaladıkları bir manifesto ve birlik sözleşmesi.

Navigation Act (Seyrüsefer Yasası): 1651 tarihli olanı, kıtadan ülkeye İngiliz gemileri dışında mal getirilemeyeceğini hükme bağlıyor; Hollanda'nın genişleyen taşıma ticaretini önlemeyi amaçlıyordu ve birinci Hollanda Savaşı'nın önemli nedenlerinden birisiydi. 1672 tarihinde daha katı bir şekilde yenilendi.

New Model Army (Yeni Model Ordu): 1645 yılında Parlamento tarafından Kral'a karşı savaşmak üzere kurulan profesyonel orduya verilen ad. Yeni Model Ordu, kişilerin toplum içindeki yerinden çok yeteneklerine göre oluşturulmuş bir askerî güçtü. Önde gelen subaylarından birisinin mesleği kasaplıktı. "Yeni Model Ordu'nun tümü gönüllülerden oluşmuyordu ama subaylar ve süvarilerin çoğu gönüllüydü. Ordunun toplumsal bileşimi konusunda şimdiye kadar çok az çalışma yapılmıştır ama, muhtemelen, pek çok kişinin iddia etmiş olduğu gibi İngiltere halkını Avam Kamarası'ndan daha iyi temsil ediyordu. Örgütlenme ve tartışma özgürlüğü sayesinde Ordu, siyasal düşüncelerin serası haline geldi."

Nonconformist/Nonconformism: 17. yüzyılda, Anglikan doktrinini kabul etmekle birlikte resmî devlet kilisesinin disiplin ve seremonilerine uymayı reddedenler için kullanılan bir terim. Üçüncü Türdeşlik Yasası'nın (1662) kabul edilmesinden sonra kiliseden ayrılan dinsel muhalifler için de kullanıldı. Bir başka ifade ile ibadetlerini resmî İngiltere Kilisesi dışında sürdüren, başlıca *Presbyterian, Independent* ve *Babtist* mezhepler için kullanılan jenerik bir terim.

Non-jurors: 1689 yılında, II. James'in hâlâ Kral olduğunu öne sürerek, William ve Mary'e sadakat yemini etmeyi reddeden İngiltere Kilisesi'ne mensup bir grup ruhban için kullanılan bir terim. Bunlar arasında Canterbury Başpiskoposu William Sancroft ve bazı Piskoposlar da bulunuyordu.

Occasional Conformity and Schism Act: 1711 yılında dinsel muhaliflerin ve *nonconformist*'lerin kamu görevlerine atanmalarını engellemek amacıyla çıkarılmış bir yasa.

Parish: Önceleri bir *parson* ya da *vicar* ya da diğer bir din adamının yönetimine bırakılan yer ya da bir kentin ya da bölgenin ruhban yönetimine bırakılmış kesimi için kullanılmış bir terimken, daha sonra (16. yüzyıldan itibaren) en küçük yerel yönetim birimini nitelemek üzere de kullanılır olmuştur.

Partition Treaty (Taksim Antlaşması): 1699 tarihli olan bu antlaşma, veliahtı olmayan İspanya Kralı II. Charles'dan sonra Taht'a kimin çıkacağını belirlemek üzere İngiltere, Fransa ve Hollanda arasında imzalanmıştı.

Poor Laws (Yoksul Yasaları): Yoksullara yardım orta çağlarda Kilise'nin alanına girerken, 16. yüzyıldan itibaren devlet bu konuya da el attı. 1601 tarihli Yoksul Yasası, "çalışabilecek olanlara iş; çalışamayacak durumda olanlara yardım; çalışmak istemeyenlere ise ceza" öngörüyor; her *parish*'i kendi yoksullarına bakmakla görevlendiriyordu. İşevleri (*workhouses*) bu amaçla kurulmuş ve *J.P.*'ler hanelerden yoksul harcı toplamak üzere memurlar görevlendirilmişlerdi.

Presbyterian/Presbyterianism: Kilise yönetiminde John Calvin'in (ö. 1564) görüşlerine bağlı kalan; piskoposluk yönetimini reddeden, bunun yerine daha katı, oligarşik ve güçlü bir yaşlılar (*elders*) yönetimi getiren Protestanlar için kullanılan bir terim. Sözcük anlamı Yunanca *presbiteros-yaşlı*'dan türetilen terimin ifade ettiği hareket. 1560 yılında John Knox tarafından ilk kez İskoçya'da bir *presbytery* örgütlendi ama 1645-47 yıllarında *Presbyterianism*'in tüm İngiltere'ye yaygınlaştırılması girişimleri başarılı olmadı. Yeni Model Ordu, 1647-48'de Parlamento'daki *Presbyterian* liderleri tasfiye etti. Bununla birlikte *Presbyterianism* varlıklı İngiliz orta sınıfları arasında tutulsa da, 18. yüzyılda *Unitarian*'lar orta sınıflara hakim oldular.

Pride's Purge: 1648 yılında Ordu'nun Parlamento'daki *Presbyterian* üyeleri tasfiye hareketi. 6 Aralık 1648 tarihinde süvari birlikleri Avam Kamarası'nı kuşattı ve komutanları Albay Thomas Pride zora başvurarak yaklaşık 140-150 üyenin içeri girmesini engelledi. Geriye kalan yaklaşık 80 kadar üye Kral'ın yargılanması yönünde karar verdi. Yargılama sırasında Albay Pride da yargıçlardan birisiydi ve Kral'ın ölüm fermanını imzaladı.

Privy Council (Hassa Meclisi): İngiltere'de hükümdarın özel danışma kurulu. Kraliyet ailesinden gelen prensler, başpiskoposlar, bakanlıkların üst düzey yöneticileri arasından devlet ve hükümet işlerinde Kral'a danışmanlık yapmak üzere Kral tarafından seçilen ve daha sonra işlevleri Kabine tarafından üstlenilecek olan kurul.

Protector, (Lord)/Protectorate: Protector, eskiden kralın olmadığı ya da yetişkin yaşta olmadığı durumlarda ülkeyi kral adına yöneten kişilere verilen addı. *Commonwealth* sırasında (1649-60) devletin bir başı olmadan ülkenin yönetilemeyeceği görüldüğünden askerî liderlerin yaptığı yeni bir anayasa (*Instrument of Government*) uyarınca Oliver Cromwell *Lord Protector* olarak atandı. Eski uygulamalardan farklı olarak kendisine bu unvan ömür boyu ve halefini tayin edebilme yetkisiyle birlikte verildi. 16 Aralık 1653 ile 25 Mayıs 1659 tarihleri arasında geçen süre *Protectorate* olarak anıldı.

Providence Island Company: 1629 yılında keşfedilen bugünkü Nikaragua kıyıları ile ticaret yapmak ve bir koloni oluşturmak üzere bir grup *Puritan* tarafından 1631 yılında 4.000 sterlin sermaye ile kurulan imtiyazlı bir şirket.

Puritan/Puritanism: 16. ve 17. yüzyılda İngiltere'deki aşırı Protestan hareket. Terim bir dizi doktrin ve tavrı içerir ve kesin bir tanımını yapmak zordur. *Puritan*'lar yalnızca ıslah edilmiş İngiliz Kilisesi'nin her türlü Katolik, hurafeci ve yetkisini kutsal kitaplardan almayan unsurlardan temizlenmesi hedefinde birleşirler. *Puritan* teoloji esas itibariyle *Calvinist*'ti. *Puritan*'lar Elizabeth dönemi kilisesinin dogma, ritüel ve örgütlenmesini reddediyorlardı. İngiliz Kilisesi'ndeki kutuplaşma I. Charles ve Başpiskopos Laud'un kendi ilkelerini hakim kılmaya çalışmasıyla daha da arttı ve *Puritan* hizip Parlamento'dan yana muhalefetle ve monarşi karşıtlığıyla giderek daha fazla özdeşleşti. İç Savaş sırasında (Beşinci Monarşistler ve *Leveller*'lar gibi) daha aşırı *Puritan* tarikatlar ortaya çıktı ve bunlar Yeni Model Ordu'da iyi temsil edildi. 1640 ve

1650'lerde, vaaz, Pazar ayini ve vaazı, ahlaki katılık ve hazdan kaçınma bu akıma egemen olmuştur. Kiliselerden ikonalar temizlenmiş, Anglikan dua ve ayininin ve piskoposluk yönetiminin yerini *Puritan* ibadet biçimleri ve kilise örgütlenmesi almıştır. 1660'tan sonra, her ne kadar Milton ve Marvell yeni uzlaşmaya muhalefetlerini sürdürmüşlerse de *Puritanism, nonconformism* içinde sınıflandırılmıştır.

Putney Debates (Putney Tartışmaları): Putney Kilisesi'nde, her alaydan iki subay ve ajitatörün katılımıyla Yeni Model Ordu konseyinin inisiyatifiyle Ekim-Kasım 1647 tarihlerinde yapılan tartışmalar. Bu tartışmalarda Cromwell-Ireton grubuyla, *Leveller*'ların etkili olduğu askerlerin radikal talepleri arasında derin görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır.

Quakers (Society of Friends-DostlarDerneği): George Fox tarafından kurulan dinî bir tarikata, *Dostlar Derneği*'ne, Derby'li bir yönetici Gervase Bennett'in taktığı ad. 1647 yılında vaaz vermeye başlayan George Fox, cemaatini "Tanrı'nın sözü karşısında titremeye" zorluyordu ve heyecandan ya da korkudan titremek anlamına gelen *quake* sözcüğünden türetilen titreyenler (*quakers*) terimi bu dinsel hareketin adı haline geldi. *Quaker*'lar ibadetin kalıplaşmış biçimlerine karşı çıkarlar ve kilise örgütlenmesinde erkek ve kadınlara eşit yer verirler. Savaşa ve yemin etmeye karşıdırlar.

Quarter Sessions: *J.P.*'lerin her üç ayda bir yaptıkları toplantılara verilen ad. Bu toplantılarda ceza yargılaması yapıldığı gibi, yol, köprü vs. yapımı; ücret ve fiyatların kontrolü, birahanelere ruhsat verilmesi gibi yerel yönetimlere özgü pek çok iş konusunda karar verilirdi. 1971 yılında lağvedilmişlerdir.

Ranters: 1649'dan itibaren önem kazanan bir İngiliz radikal gruba verilen ad. Kimileri onlara "dini sefihler" adını takmıştır. Kimi zaman da onlardan "yüksek profesörler" ve "yüksek kazananlar" olarak söz edilmiştir. *Ranter* terimi, karşıtları tarafından hakaret anlamında kullanılmıştır. Terim İngilizce *rant/ranting* (yüksekten atmak, atıp tutmak, abartılı söz söylemek) sözcüğünden türetilmiştir. Onlar hakkındaki bilgilerin çoğu karşıtlarının yazdıklarıdır. *Ranter*'ların faaliyetleri 1640'ların ortalarından itibaren başlar. Gerard Winstanley'e (1609-1676) göre, "*ranting ilkeleri*" dünya zevklerinden uzak durma konusunda ahlaki bir zayıflık anlamı ifade eder. *Ranter* faaliyetlerinin geçtiği yerler birahanelerdi. *Ranter* faaliyetleri Londra ve çevresinde toplanmıştı ama, İngiltere'nin başka yerlerinde de *ranter* grupları vardı. *Binyılcılığa* ben-

zer görüşlere sahip oldukları şeklinde anlatılmışlardır. Bir tür dinsel mükemmellik olan "insanın içinde gelişen ruh" kavramına sahiptirler. Bu ruhla yapılan her şey, bir *ranter* için mubahtır. İnsan günah ve yasa ile bağlı değildir Bu görüş esas olarak *antinomianism* olarak bilinir. Dinin dışsal biçimleri reddedilir. İncil bile Tanrı'nın kelamı değildir. İçinde o ruha sahip olan hiç kimsenin, günahlarını affettirmek için dirilecek bir kurtarıcıya ihtiyacı yoktur. Cennet ve cehennem insanın hayatının bir parçasıdır. Herkes doğadan geldiğine göre, her şey ortaklaşa kullanılmalıdır. Bunlar dönemin *Familist*'leri ve *Quaker*'ları tarafından paylaşılan görüşlerdir.

Recusancy laws/Reddetme yasaları: Başta Katolikler olmak üzere İngiltere Kilisesi'nin ayinlerine katılmayı reddedenlere, katılmadıkları her hafta için 1 şilin para cezası verilmesini öngören 1552 ve 1559 tarihli yasalar. Bu ceza 1581yılında ayda 20 sterline yükseltilmişti. Zamanla Hoşgörü Yasaları'yla (*Toleration Acts*) bu cezalar kaldırıldı.

Restoration/Restorasyon: *Protectorate*'ın çökmesinden sonra II. Charles'ın şahsında İngiliz monarşisinin yeniden tesis edilişi ve bunu izleyen siyasal, dinsel, kültürel düzenlemeler için kullanılan terim. Richard Cromwell'in devrilmesi, çok inanmış cumhuriyetçiler dışında pek çok kişinin Stuart'ların başa geçirilmesine sıcak bakmasına yol açtı. *Rump* Parlamento bütünüyle gözden düşmüştü ve etkin güç, parlamentoyu teşhetmek için önlemler alırken bir yandan da sürgündeki krala tahta çıkabilmesi için vermesi gereken anayasal garantiler konusunda gizlice tavsiyelerde bulunan General Monck'un elindeydi. Konvansiyon Parlamentosu Charles'ın geri çağrılmasını kabul etti ve kendisini heyecanla karşıladı.

Root and Branch Petition-1640-41: Uzun Parlamento'nun toplanmasından hemen sonra Kilise'de piskoposluk yönetiminin "dipten doruğa" lağvedilmesini talep eden ve 1641 Şubat'ında Parlamento'da tartışılan ancak yasalaşmayan 15.000 kişi tarafından imzalanmış bir dilekçe. Çok fırtınalı tartışmalardan sonra reddedilen bu konudaki yasa tasarısı, bazı ılımlıların I. Charles'ın yanında yer alması gibi bir sonuç doğurmuştu.

Roundhead: İç Savaş sırasında Parlamento ve Cromwell yandaşları için kullanılan terim. Kralcılardan (*Cavaliers*) farklı olarak saçlarını kısa kestirdikleri için böyle adlandırılmışlardır.

Royal African Company: Kraliyet ailesi ve bazı Londralı tacirler tarafından 1672'de kurulan ve İngiltere'nin köle ticareti tekelini elinde bulunduran şirket. Şirketi, II. Charles'ın kardeşi York Dükü James yönetiyordu. Özgün amacı Afrika'da altın madenleri işletmek olan şirket daha sonra köle ticareti işine girdi ve 1680'lerde yılda ortalama 5.000 köle devşiriyordu. 1731 yılına kadar köle ticaretini sürdüren şirket, 1752'de feshedildi.

Royal Society: Britanya'nın en büyük ve önemli bilimsel derneği. Dernek, bilim adamlarının, filozofların ve öteki düşünen insanların 1645'ten itibaren yaptıkları toplantılardan doğmuş; ancak resmen 1660 yılında kurulmuş ve ilk kraliyet beratını 1662 yılında elde etmiştir. Sir Isaac Newton 1703'ten 1727'ye kadar *Royal Society*'nin başkanlığını yapmıştır.

Rump Parliament: Albay Thomas Pride'ın 6 Aralık 1648'de Parlamento'yu kuşatarak bazı üyelerin içeri girmesini önlemesinden sonra toplantıya katılabilen ve Kral'ın yargılanması kararını alan ve Nisan 1653'te yerini *Barebones Parlamentosu*'na bırakan, Uzun Parlamento'nun bakiyesi.

Rye House Plot/Plotters: 1683 yılında Newmarket'daki at yarışlarından Londra'ya giderken Hertfordshire'deki Rye House yakınlarında, II. Charles ve kardeşi York Dükü James'e yapılan suikast girişimi. Girişim önlenmiş ancak Lord William Russell ve Algernon, olaydaki rolleri nedeniyle idam edilmiştir.

Sabbatarianism: Pazar gününü kutsal gün olarak kabul eden, çalışma yerine ibadetle geçirilmesini savunan itikat.

Sacheverell Olayı: Henry Sacheverell (1674-1724) Oxford'lu, Yüksek Kilise'ye mensup önemli bir ilahiyatçıydı. 1689 Devrim Düzenlemesine minberden yaptığı konuşmalarla sürekli saldırıyordu. 1710 yılında isyana teşvik suçlamasıyla görevlerinden azledildi ve yargılandı ancak verilen ceza –üç yıl vaaz vermekten men– hemen hemen beraatla eşdeğerdi. Bu olay kamuoyunda suçlanan lehine geniş sempati yarattı. Üç yıl sonra Kraliçe Anne, Sacheverell'i Londra, Holborn'da parası bol bir göreve atadı.

Schism Act (Hizipleşme Yasası): *Nonconformist*'lerin eğitim yapmasını ya da okul açmasını yasaklayan bir yasa. Hemen hemen hiç etkili olamamış ve 1719 yılında ilga edilmiştir.

Seekers: Sözlük anlamı "arayan kişiler" olan *seekers*, örgütlü bir dinsel tarikat olmaktan ziyade dinî bir dernekti. 1620'lerin sonlarında ortaya çıktı. Her türlü dinsel usul ve ritüeli reddediyorlardı. 1620-40 yıllarının ilk *seeker*'ları hakkındaki bilgiler muğlak ve müphemdir. Daha çok arka planda kalmayı ve dikkat çekmemeyi tercih etmişlerdir. Katolik kilisesinin hem kendisini hem de diğer kiliseleri bozduğunu ileri sürmüşlerdir. Bütün kiliseler bozulmuş, çürümüş olduğuna göre, yalnızca İsa ve onun yeni havarileri tarafından kurulacak yeni "gerçek" bir kilise Tanrı'nın inayetine sahip olabilir ve gerçek mucizeler ortaya koyabilirdi. Yeni ufuklar açacak olan bu olayı bekleyen *seeker*'lar, dinsel ayinlerden çok toplantılar düzenlemişlerdir. Sessizce oturup Tanrı'nın kendini göstermesini beklemişlerdir. Onlardan sık sık "waiters" (bekleyenler) olarak da söz edilmiştir. Bütün dinlere saygı göstermişler ama hiçbirini yetkin ya da yetkili görmemişlerdir. Yine de bu onları dönemin öteki tarikatları hakkında görüş ve kanaatlerini yazmaktan alıkoymamıştır. John Saltmarsh (ö.1647), William Walwyn (1600-1680) ve William Erbery (1604-1654) önde gelen *seeker*'lardır. *Seeker*'ların, *Quaker*'lar ve diğer tarikatların görüşlerini onlardan çok önce dile getirmiş oldukları ileri sürülür. *Seeker* sözcüğü ayrıca, genel anlamda belirli zihinsel niteliklere sahip, seçilmiş bireyler için de bir tür üstünlük unvanı olarak kullanılmıştır. Oliver Cromwell, John Milton ve William Walwyn bu unvanla anılmışlardır.

Self Denying Ordinance (*Feragat Yasası-1645*): Cromwell'in Parlamento'daki destekçilerinin önerisiyle Parlamento'ya sunulan ve Avam ya da Lordlar Kamarası'ndan hiçbir parlamento üyesinin orduda bir görev almamasını öngören teklif. Amacı 1644'teki yenilgiler nedeniyle başarısız olmuş subayları görevden almaktı. Nitekim Essex ve Manchester gibi komutanlar görevlerini yitirmişler ancak askerî başarıları Cromwell'e yeniden atanmasını sağlamıştı.

Ship Money (Gemi Parası): Krallığın savunması için sahil kasabalarının Kral'a gemi ve adam sağlaması için çok eski geçmişi olan bir mükellefiyet olmakla birlikte, esas itibariye I. Charles'ın on bir yıllık tiranlığı döneminde uyguladığı bir vergi için kullanılan bir terim. Buna göre, Charles, 1635 yılında bu vergi ya da yükümlülüğü denizle ilgisi olmayan iç kesimler için de zorunlu hale getirmiş ve büyük yakınmalara neden olan bu uygulama 1641 yılında Uzun Parlamento tarafından iptal edilinceye kadar devam etmişti.

Shire: 8. ve 9. yüzyıllarda, Roma İmparatorluğu'nun eyalet sisteminin yerini almak üzere Wessex'te oluşan bir yerel yönetim birimi. *Shire* sistemi daha sonra İngiltere'nin bütününe yaygınlaştırıldı ve adını genellikle o bölgedeki en büyük şehirden aldı. Buralarda *ealdorman* ya da daha sonra *sheriff*'ler Kralı temsil eder, *shire* mahkemesine başkanlık eder ve yerel milisten sorumlu olurlardı. Norman istilasından sonra *shire*'ların yerini *county*'ler aldı.

Short Parliament (Kısa Parlamento): I. Charles, üçüncü Parlamentosu'nun 1629'da feshedilmesinden sonra ülkeyi 11 yıl boyunca despot olarak yönetti. Ancak savaş masraflarını karşılayacak bir yol bulmak üzere 1640 yılında Parlamento'yu toplantıya çağırdı. Bu Parlamento yalnızca üç hafta süreyle (13 Nisan-5 Mayıs 1640) toplantı halinde oldu. John Pym'in, yeni vergiler için oy kullanmadan önce Kral'ın mevcut şikâyetleri gidermesi konusunda ısrar etmesi karşısında Kral tarafından feshedildi. Görev süresinin kısalığı nedeniyle Kısa Parlamento adını aldı. Altı ay sonra, 3 Kasım 1640'ta Uzun Parlamento toplandı.

Solemn League and Covenant, 25 Eylül 1643/Covenanters: *Covenanter* (Ahitçi), 1638 yılında İskoç Ulusal Ahdi'ni imzalayanlara, ama özellikle de Restorasyon'dan (1860) sonra *Presbyterianism*'i savunmak için silaha sarılanlara verilen ad. 25 Eylül 1643'te imzalanan *Solemn League and Covenant* (Kutsal Sözleşme ve Ahit) Ahitçiler ve Uzun Parlamento arasında imzalanan bir anlaşmaydı. İngilizler için bu anlaşma, İç Savaş'ta I. Charles'a karşı İskoçların yaptığı askerî yardımın bedeli (bir diğer anlaşma ile İskoçlar 21.000 kişilik bir ordu göndermeyi üstleniyorlardı); İskoçlar için ise İngiltere'de ve İrlanda'da *Presbyterianism*'i empoze etme girişimiydi. İngiltere'nin sözleşmeye tam olarak uymaması taraflar arasındaki gerilimi artırdı. İngiltere, 1648 yılındaki *Engagers* (I. Charles'la anlaşma yapan İskoçlar) istilası ve diğer nedenlerle, İskoçya'nın Cromwell tarafından istila edilmesi (1650-51) işine girişti.

South Sea Bubble: *South Sea Company* İspanyol Amerika'sıyla başlıca köle ticareti yapmak üzere 1711'de kuruldu ve ulusal borçların bir kısmını üstlenme karşılığında şirkete geniş tekel hakkı tanındı. 1720 yılında bu şirketin ulusal borçların tümünü üstlenmesinin Parlamento tarafından kabul edilmesi üzerine şirketin hisse senetlerinin değerinde muazzam artışlar oldu ve büyük spekülasyonlara yol açtı. Şirketin 100 sterlinlik hissesi, 890 ve sonunda 1.000 sterlin değere ulaştı. Ancak bunu izleyen kriz, South Sea "kabarcığının" (*bubble*) patlamasına neden ol-

du ve pek çok yatırımcıyı perişan etti. Üç bakan yolsuzluk suçlaması altında kaldı. Kriz, metreslerinden ikisinin adının karışması nedeniyle Kral I. George'a da dokundu. Maliye Bakanı Robert Walpole'un aldığı bir dizi önlem ve anonim şirketlerin kurulmasının yeni koşullara bağlanmasıyla krizden çıkıldı. Şirket 1856 yılına kadar varlığını sürdürdü.

Squire (esquire): Geç ortaçağlarda bir şövalyeye refakat eden, iyi soydan gelen; daha sonra silah taşımaya yetkili kişilere verilen unvan. (Terim Latince *scutarius-kalkan taşıyan* anlamına geliyor.) 17. yüzyıla gelindiğinde, *squire* civardaki başlıca toprak sahibiydi ve genellikle *Manor*'un lorduydu. Pek çok *parish*'te dinsel hayatın hamisiydi ve *parish* kilisesinde büyük ve kapalı özel bir dua yerinin sahibiydi. 19. yüzyıla gelindiğinde ise *squirearchy* (arazi sahipleri sınıfı) terimi kırsal kesimin *gentry*'si için yaygın olarak kullanılır oldu ve de *squarson* terimi de toprak sahibi ruhbanı tanımlamak için kullanıldı.

Star Chamber: Westminster Sarayı'ndaki tavanı yıldız süslemeli odada toplanan ve uyrukların medeni hukuk ve ceza hukuku alanındaki dilekçelerini inceleyen, geniş yetkili bir mahkeme. Güller Savaşı'ndan sonra ülkedeki düzensizlikleri ortadan kaldırmak isteyen VIII. Henry tarafından önem kazandırılmış ve daha sonra Wolsey ve Thomas Cromwell tarafından yetki alanı genişletilmiştir. Yüksek dereceli memurlara zamanla yargıçların da katılmasıyla, jüriye başvurmaksızın karar alabilen, işkence uygulayabilen bir mahkeme niteliği kazanmıştır. Krallık otoritesinin sürdürülmesi ve I. Charles tarafından parlamentosuz yönetim kapsamında yaygın bir şekilde kullanılmış olması nedeniyle popülaritesini kaybetmiş ve Uzun Parlamento tarafından 1641'de lağvedilmiştir.

Stationer's Company: 1403 yılında kitap yazıcılar, resimleyiciler, ciltçiler ve kitapçıların derneklerince kurulan bir kitap ticareti loncası. Matbaanın devreye girmesinden sonra 1557'de elde ettiği berat, ülkedeki tüm kitap basım ve yayımının tekelini bu şirkete veriyordu. Bu şirket mensuplarının dışında kitap basmak ve yayımlamak isteyen herkes, önce bu şirketten izin almak zorundaydı.

Statute of Apprentices-1563 (Çıraklık Yasası): Çırakların istihdam ve sözleşme koşullarını düzenleyerek toplumsal huzursuzluğu önlemeye yönelik bir yasa. Meslek seçimi, eğitim süre ve koşulları, çalışma saatleri ve ücretlerini düzenleyen bir yasaydı. Merkezî ve yerel yönetimlerce yasanın hükümlerine uyulmadığı gözlenmiştir.

Statute of Frauds (Kötü Niyet Yasası): 16 Nisan 1677 tarihli olan bu yasanın amacı, yalancı tanıklık nedeniyle yapılan sahtekârlıkları önlemek ve en azından önemli sözleşmelerin mutlaka yazılı yapılmasını sağlamaktı.

Statute of Monopolies (Tekeller Yasası): Kralların yetkilerine dayanarak bazı ticari ve sınai şirketlere verdikleri beratlarla tekel hakkı tanımaları ve I. James'in bu durumu istismar etmesinin rahatsızlık yaratması karşısında bu hakkı sınırlandıran ve 1624 yılında çıkarılan bir yasa. Bununla birlikte I. Charles da yasaya rağmen benzer uygulamaları sürdürdüğü için 1640'ta toplanan Uzun Parlamento'nun "tekel dağlarını" ortadan kaldırmak için aldığı ilk kararlardan birisi bu konuda oldu.

Test and Corporation Acts: 17. yüzyılda tüm kamu görevlilerinin ve Kral'ın hizmetindekilerin İngiltere Kilisesi'ne bağlı olmaları koşulunu getiren ve 1828 yılına kadar yürürlükte olan yasalar.

Tithe (ondalık vergi): Dinsel bir örgüte (Kilise'ye) katkı ya da hükümete zorunlu bir vergi olarak ödenen, herhangi bir şeyin onda bir değerindeki vergi ya da yükümlülük.

Tower of London (Londra Kulesi): 11. yüzyılda Londra'yı savunmak için inşa edilen, sonraki yüzyıllarda genişletilen ve 16. yüzyıldan itibaren hapishane olarak kullanılan ve halen Kraliyet Müzesi olarak ziyaretçilere açık bulunan yapı.

Triennial Act (1641): Uzun Parlamento'nun, parlamentoların düzenli olarak toplanması için çıkardığı bir yasa. Bu yasaya göre eğer Kral üç yıl parlamentoyu toplamazsa, Lordlar Kamarası Başkanı, o olmazsa Lordlar Kamarası üyeleri, o da olmazsa krallığın şerifleri ve belediye başkanları seçim için davetiye çıkarabilecekler ve de son olarak seçmenler bizzat kendileri toplanıp temsilcilerini seçebileceklerdi. Yasa 1664'ta iptal edildi ama aynı zamanda parlamentoların üç yılda bir toplanması ve en az 50 gün toplantı halinde kalması kuralı getirildi. Ancak zorlayıcı bir hüküm ya da yaptırım olmadığı için 1694'te yapılan bir düzenlemeyle parlamentoların en azından üç yılda bir toplanması ve üç yılda bir yenilenmesi kuralı getirildi.

Triers and Ejectors: 1654 yılında Cromwell tarafından görevlendirilen dinsel kuralların uygunluğunu denetleyecek (*Triers*) ve başarısız ruhbanın görevine son verecek (*Ejectors*) memurlar. Önlemin amacı radikal vaazları denetlemek ve siyasal hoşnutsuzluğu engellemekti.

Tunnage and Poundage: İthal edilen şarap ve diğer mallardan alınan gümrük resminin kayd-ı hayat şartıyla Kral'a tahsis edilmesi uygulaması 14. yüzyılda başlamıştı. Parlamento bu hakkı 1625 yılında I. Charles'a bir yıllığına tanıdı. Buna rağmen Kral kendi yetkisine dayanarak bu vergileri kendi adına toplamayı Uzun Parlamento 1640 yılında uygulamaya son verinceye kadar sürdürdü. Restorasyon'dan sonra bu hak II. Charles ve II. James'a yine kaydı-ı hayat şartıyla ama III. William'a belirli süreler için tanındı. 1787 yılında uygulamaya son verildi.

Tudor Dynasty/House of Tudor (Tudor Hanedanı): Güller Savaşı sonunda iktidara el koyan, aralarında VII. ve VIII. Henry ve I. Elizabeth gibi güçlü hükümdarların bulunduğu, İngiltere'yi 1485'ten 1603 yılına kadar yöneten hanedan.

Unitarian/Unitarianism: Teslis (*Trinity*) doktrinine karşı, Tanrı'nın yalnızca tek bir kişiliğinin olduğunu savunan Hıristiyan teolojisini benimseyenlere ve bu teolojiye inananlara verilen ad. *Unitarian*'lar ayrıca kurtuluş (*salvation*), ilk günah (*original sin*), kader (*predestination*) ve İncil'in yanlış olamayacağı (*Biblical inerrancy*) gibi genel Hıristiyan öğretisine karşı olmalarıyla bilinirler.

Vaudois (Waldensians ya da Waldenses): Fransızca adları Vaudois olarak bilinen, hayatlarını Kutsal Kitaplara göre yaşamak isteyen ve zamanla "Lyon'un Yoksulları" olarak anılan, Lyon'lu Peter Waldo'nun takipçileri. Hareket 12. yüzyılda başlamış ve öğretileri nedeniyle Waldo aforoz edilmişti. İtizali (*heretic*) öğretileri çeşitli biçimlerde devam etmiş, Papalığın etkin baskısı karşısında çeşitli ülkelere dağılmışlar ve 17. yüzyılın sonlarına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Wardship/Court of Wards: *Wardship* ya da *custodia* bir lorda, kiracısının ölümünde, erkeklerde 21 kızlarda 14 yaşından küçük varis bırakması halinde, varislerin anılan yaşlara gelinceye kadar arazilerine tasarruf etme ve küçükleri yönetme hakkı veriyordu. *Court of Wards* ise VIII. Henry'nin saltanatı (1509-1547) sırasında Essex Earl'ü Thomas Cromwell (1485-1540) tarafından feodal vergilerin yönetimini üstlenmek ve Kral'a ait arazilerdeki vesayet yönetim işlerini düzenlemek üzere resmen kurulmuş bir kurul. Daha sonra *Court of Wards and Liveries* adını almıştır. Uzun Parlamento tarafından lağvedilmiştir.

Whitehall: Londra, Westminster'de Birleşik Krallık Hükümeti'nin yönetim binalarının bulunduğu semt. 13. yüzyılda York Başpiskoposlarının

konutu olan mekan VIII. Henry tarafından satın alındı; *Whitehall Palace* olarak adlandırıldı ve 1690'lara kadar kraliyet sarayı olarak kullanıldı. Whitehall'da bugün mevcut hükümet binalarının pek çoğu 19. yüzyılda inşa edildi. Sözcük İngiliz hükümeti ve siyaseti anlamına gelecek şekilde kullanılır.

Workhouse (işevi): Bedensel bir özürü olmayan ancak kendini geçindiremeyecek durumda bulunan yoksulların barındırıldıkları ve çalıştırıldıkları yerler. Günlük dildeki adı *spike/enser, büyük çivi* olan bu yerlerde insanlar taş kırmak, gübre üretimi için kemik öğütmek, büyük çivilerle üstüpü sökmek gibi işlerde istihdam ediliyorlardı.

Yeoman/yeomanry: Türkçe'de "rençper" şeklinde karşılık bulunabilecek olan bu terim, 14. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar, mülk olarak ya da kiralama yoluyla ya da *copyhold* olarak toprağa tasarruf eden, tarlasını kendi ekip biçen küçük çiftçiler için kullanılan bir terimdir. Topraklarının büyüklüğü ve zenginlikleri farklılıklar gösterir. *Yeomanry,* bu toplumsal kesimi ifade etmek için kullanılan terim.

Hazırlayan: Uygur Kocabaşoğlu

Yararlanılan Kaynaklar: Henry Campbell Black, *Black's Law Dictionary* (4. Ed.), St. Paul, Minnesota, West Publishing Co., 1951; J. A. Brendon, *A Dictionary of British History,* Londra, Edward Arnold & Co., 1937; Ebenezer Cobham Brewer (yay.haz. Ivor H. Evans),*The Wordsworth Dictionary of Phrase and Fable,* Ware, Hertfordshire, 1993; Christopher Hill, *Dünya Altüst Oldu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013; John Coffey ve Paul C. H. Lim (ed.), *The Cambridge Companion to Puritanism,* Cambridge,Cambridge University Press, 2008; P. Kenyon, *The Wordsworth of British History*, Ware, Hertfordshire, 1994; Charles Pastoor ve Galen K. Johnson, *Historical Dictionary of the Puritans,* Lanham, Maryland, The Scarecrow Press, 2007; William Staunton, *An Ecclesiastical Dictionary,* New York, The General Protestan Episcopal Sunday School Union and Church Book Society, 1861; E. P. Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu İstanbul, Birikim Yayınları, 2004; E. P. Thompson, *Avam ve Görenek,* çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, Birikim Yayınları, 2006; Türk Hukuk Kurumu, *Türk Hukuk Lugatı,* Ankara, Maarif Matbaası, 1944; Charles H. Wright ve Charles Neil (ed.), *A Protestant Dictionary,* Londra, Hodder & Stoughton, 1904.

Daha İleri Okuma İçin Kaynaklar

17. yüzyıl İngiliz edebiyatının en büyük yüzyılıdır. Öğrenci, ders kitaplarından çok daha fazlasını Shakespeare, Jonson, Middleton, Wycherley, Congreve'nin oyunlarından; Donne, Herbert, Milton, Marvell, Dryden'in şiirlerinden; Bacon, Addison ve Steele'in makalelerinden; John Selden'in *TableTalk*'undan (*Sofra Sohbeti*); Winstanley, Bunyan, Defoe ve Swift'in eserlerinden öğrenebilir.

Bu ayrıca günlük ve anı yazanların ve tarihçilerin büyük çağıdır. Olayların görünen yüzlerinin altına inmek isteyen öğrenci, kısa sürede kendisini Ludlow'un *Memoirs* (*Anılar*), George Fox'un *Journal* (*Günlük*), Pepys'in *Diary* (*Günce*), Baxter ve Reresby'nin *Autobigraphies* (*Otobiyografiler*), Mrs. Hutchinson'un ve Newcastle Düşesinin kocalarının *Lives*'ını (*Hayatlar*); Aubrey'in *Brief Lives* (*Kısa Hayatlar*), Clarendon'un *History of the Rebellion* (*Ayaklanmanın Tarihi*), Burnet'in *History of My Own Time*'ı (*Benim Zamanımın Tarihi*) ve pek çok başka eseri okurken bulabilir.

Bu dönemle ciddi olarak ilgilenen herhangi birisi, bir gün, S. R. Gardiner'in büyük *History of England, 1603-56* (18 cilt) ve Sir C. H. Firth'in, bir öncekinin devamı olan *The Last Years of the Protectorate*'ı (iki cilt) kadar Lord Macaulay'in *History of England*'ını, özellikle de 1685 yılında İngiltere'yi anlatan eşsiz 3'üncü bölümünü okumak zorunda kalacaktır.

Aşağıda başka bazı öneriler var. (Kısaltmalar için kısaltmalar listesine bakınız.)

GENEL

Kitaplar

Burke, P., *Popular Culture in Early Modern Europe* (1978).

Clarck, Sir G. N., *The Later Stuarts* (2. Ed., 1955).

Hill, C., *Puritanism and Revolution* (Panther ed.).

Hill, C. ve Dell, E. (editör), *The Good Old Cause* (1949).

Holdsworth, Sir W., *A History of English Law* (1924), Cilt IV ve VI.

James, M., *Social Policy during the Puritan Revolution* (1930).

Manning, B., *The English People and the English Revolution* (Penguin ed.).

Ogg, D., *English in the Reigns of James II and William III* (1955) *Oxford Book of Seventeenth Century Verse* (başlangıç olarak).

Ogg, D., *England in the Reign of Charles II*, 2 cilt (2. Ed. 1955).

Notestein, W., *The English People on the Eve of Colonisation, 1603-30* (1954).

Richardson, R. C., *The Debate on the English Revolution* (1977).

Stone, L., *The Crisis of the Aristocracy,1558-1641* (1965).

Stone, L., *The Causes of the English Revolution, 1529-1642* (1972).

Trevor-Roper, H. R. *Religion, the Reformation and Social Change* (1967).

Makaleler

Brenner, R., "Agrarian Class Structure and Economic Developmentin Pre-industrial Euope", *P. and P.*, 70.

Clark, P., "The Ale-House an the Alternative Society", D. Pennington ve K. Thomas (ed.), *Puritans and Revolutionaries*, 1978 içinde.

Hobsbawn, E. J., "The Crisis of the Seventeenth Century", *P and P.*,5 ve 6.

Tawney, R. H., "The Rise of the Gentry" and "Harrington's Interpretation of His Age", J. M. Winter (ed.) *History and Society: Essays by R.H. Tawney*, (Kış, 1978) içinde.

Thirsk, J., "Younger Sons in the Seventeenth Century", *History*, Sayı 182.

EKONOMİ

Kitaplar

Appleby, J. O., *Economic Theory and Ideology in the Seventeenth Century England* (Princeton University Press,1978).

Ashton, R., *The Crown and the Money Market* (1960).

Chandaman, C. D., *The English Public Revenue, 1660-1688* (1975).

Davies, K. G., *The Royal African Company* (1957).

Dobb, M. H., *Studies in Development of Capitalism* (1946).

Hill, C., *Economic Problems of the Church* (Panther ed.).

Hill, C. *Reformation to Industrial Revolution* (Penguin).

Hoskins, W. G., *The Midland Peasant* (1957).

Nef, J. U., *The Rise of the British Coal Industry*, 2cilt (1932).

Nef, J. U., *Industry of Government in France and England, 1540-1640* (1940).

Spufford, M., *Contrasting Communities: English Villagers in the Sixteenth and Seventeenth Centruies* (1974).

Tawney, R. H., *Religion and the Rise of Capitalism* (Pelikan ed.).

Tawney, R. H., *Business and Politics under James I* (1958).

Thirsk, J., (ed.), *The Agrarian History of England*, IV, *1500-1640* (1967).

Thirsk, J., *Economic Policy and Pojects: The Development of the Consumer Society in Early Modern England* (1978).

Wilson, J., *England's Apprenticeship, 1603-1763* (1965).

Makaleler

Coleman, D. C., "Labour in the English Economy", *Econ. H. R.* (2. Seri), VIII, 3.

Cooper, J. P., "The Social Distribution of Land and Men in England, 1436-1700", *Econ. H. R.* (2. Seri), XX.

Corfield, P., "Economic Issues and Ideologies", C. Russell (ed.), *The Origins of the English Civil War* (1973) içinde.

Davis, R., *The Commercial Revolution* (Historical Association Broşürü, 1967).

Farnell, J. E., "The Navigation Act of 1651, the First Dutch War and the London Business Community", *Econ. H. R.* (2. Seri), XVI.

Fisher, F. J., "The Development of the London Food Market", *Econ. H. R.* (2. Seri), V.

Fisher, F. J., "London's Export Trade in the Early Seventeenth Century", *Econ. H. R.* (2. Seri), III, 2.

Fisher, F. J., "Tawney's Century", (ed. F. J. Fiser), *Essays in Economic and Social History of Tudor and Stuart England in Honour of R. H. Tawney* (1961) içinde.

Habakkuk, H. J., "English Landownership, 1680-1740", *Econ. H. R.* (2. Seri), X, 1.

Habakkuk, H. J., "Public Finance and the Sale of Confiscated Property during the Interregnum", *Econ. H. R.* (2. Seri), XV.

Hoskins, W. G., "The Rebuilding of Rural England, 1570-1640", *P. and P.*, 4.

Hoskins, W. G., "Harvest Fluctuations in English Economic History, 1620-1759", *Agricultural History Review*, XVI.

Kerridge, E., "The Movement of Rent, 1540-1640", *Econ. H. R.* (2. Seri), VI, 1.

Nef, J. U., "The Progress of Technology and the Growth of the Large-Scale Industry in Great Britain, 1540-1640", *Econ. H. R.* (2. Seri), V, 1.

Slack, P. A., "Vagrants and Vagrancyin England, 1598-1664", *Econ. H. R.* (2. Seri), XXVII.

Thirsk, J., "Seventeenth Century Agriculture and Social Change", *Agricultural History Review*, XVIII, Ek.

Wrigley, E. A., "A Simple Model of London's Importance in Changing English Society and Economy, 1650-1750", *P. and P.*, 37.

SİYASET VE ANAYASA

Kitaplar

Abbott, W. C., *The Writings and Speeches of Oliver Cromwell*, 4 cilt (Harvard Universitey Press, 1937-47).

Ashton, R., *The English Civil War: Conservatism and Revolution, 1603-1649* (1978).

Aylmer, G. E., *The King's Servants: the Civil Service of Charles I* (1961).

Aylmer, G. E., *The Struggle fort he Constitution* (2. Ed., 1968).

Aylmer, G. E., *The State's Servants: THe Civil Service of the English Republic, 1649-1660* (1973).

Barnes, T. G., *Somerset, 1625-1640: A Country's Government during the "Personal Rule"* (1961).

Brailford, H. N., *The Levellers* (1961).

Clark, P *English Provincial Society from the Reformation to the Revolution: Religion,Politics and Society in Kent, 1500-1640* (1977).

Everitt, A. M., *The Community of Kent and the Great Rebellion, 1640-60* (1966).

Feiling, Sir K. G., *A History of the Tory Party, 1640-1714* (1924).

Firth, Sir C. H., *Cromwell's Army* (1902).

Firth, Sir C. H., *Oliver Cromwell* (World's Classics ed.).

Fletcher, A., *A Country Community in Peace and War: Sussex, 1600-1660* (1975).

Haley, K. H. D., *The First Earl of Shaftesbury* (1968).

Haller, W. (ed.), *Tracts on Liberty in the Puritan Revolution,* 3 cilt (Columbia UniversityPress, 1934).

Hexter, J. H., *The Reign of King Pym* (Harvard University Press, 1941).

Hill, C., *God's Englishman: Oliver Cromwell and the English Revolution* (Pelican ed.,1972).

Hill, C., *The World Turned Upside Down* (Penguin ed.). [*Dünya Altüst Oldu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, 2013].

Hirst, D., *The Representative of the People? Voters and Voting in England under the Early Stuarts* (1975).

Holmes, C., *The Eastern Association in the English Civil War* (1974).

Holmes, G., *British Politics in the Age of Anne* (1974).

Holmes, G., *The Trial of Dr. Sacheverell* (1973).

Jones, J. R., *The First Whigs: The Politics of the Exclusion Crisis, 1678-83* (1961)

Jones, J. R., *The Revolution of 1688 in England* (1972).

Kenyon, J. P., *Robert Spencer, Earl of Sunderland, 1641-1702* (1958).

Manning, B. (Ed.), *Politics, Religion and the Civil War* (1973).

Morrill, J. S., *Cheshire, 1630-1660: County Government and Society During the "English Revolution"* (1961).

Morton, A. L., (Ed.), *Freedom in Arms: A Selection of Leveller Writings* (1975).

Notestein, W., *The Winning of the Initiative by the House of Commons* (1924).

Pearl, V L., *London and the Outbreak of the Puritan Revolution* (1961).

Plumb, J. H., *The Growth of Political Stability in England, 1675-1725* (1967).

Russell, C., *Parliaments and English Politics, 1621-1629* (1979).

Underdown, D. E., *Somerset in the Civil War an Interregnum* (1973).

Underdown, D. E., *Pride's Purge: Politics in the Puritan Revlution* (1971).

Weston, C.C., *English Constitutional Theory and the House of Lords* (1965)

Worden, B., *The Rump Parliament, 1648-1653* (1974).

Makaleler

Harriss, G. L., "Medieval Doctrines in the Debate on Supply", K. Sharpe (Ed.), *Faction and Parliament: Essays on Early Stuart History*,(1978) içinde.

Hexter, J. H., "The Problem of the Presbyterian Independents", *Amerian Historical Review*, XLIV.

Smuts, R. M., "The Puritan Followers of Henrietta Maria", *English Historical Review*, Sayı 366.

Wagner, D. O., "Coke and the Rise of Economic Liberalism", *Econ. H. R.*, VI, 1.

DİN VE DÜŞÜNCE

Kitaplar

Allen, J. W., *English Political Thought, 1603-1644* (1938).

Bahlmann, D. W. R., *The Moral Revolution of 1688* (Yale University Press, 1957).

Bossy, J., *The English Catholic Community, 1570-1850* (1975).

Bush, D., *English Literature in the Early Seventeenth Century* (1945).

Capp, B. S., *The Fifth Monarchy Men: A Study in Seventeenth Century English Millenarianism* (1972).

Caritt, E. F., *A Calender of British Taste from 1600 to 1800* (t.y., 1948-9).

Caudell, C., *The Crisis in Physics* (1939).

Cragg, G. R., *Puritanism in the Period of the Great Persecution* (1957).

Easlee, B., *Witch-Hunting, Magic and the New Philosophy* (1980).

Espinasse, M., *Robert Hooke* (1956).

Farrington, B., *Francis Bacon* (1951).

Haller, W., *The Rise of Puritanism* (Columbia University Press, 1938).

Haller, W., *Liberty and Reformation in the Puritan Revolution* (Columbia University Press, 1955).

Harbage, A., *Shakespeare and the Rival Traditions* (New York, 1952).

Hill, C., *Society and Puritanism in the Pre-Revolutionary England* (Panther Ed.).

Hill, C., *Intellectual Origins of the English Revolution* (Panther ed.).

Hill, C., *Antichrist in Seventeenth Century England* (1971).

Hill, C., *Milton and the English Revolution* (1977).

Hill, C., *The Religion of Gerard Winstanley, P. and P.* Ek, 1978.

Jacob, J. R., *Robet Boyle and the English Revolution* (New York, 1977).

Jacob, M. C., *The Newtonians and the English Revolution, 1680-1720* (1976).

James, M. E., *English Politics and the Concept of Honour, 1485-1642, P. and P.* Ek, 1978.

Jordan, W. K., *The Development of Religious Toleration in England*, 4 cilt (1632-40).

Jordan, W. K., *Men of Substance: Henry Parker and Henry Robinson* (Chicago University Press, 1942).

Jordan, W. K., *Philanthropy in England, 1480-1660* (1959).

Lamont, W., *Godly Rule: Politics and Religion, 1603-1660* (1969).

Laslett, P. (ed.), *Patriarcha and other Political Works of Sir Robert Filmer* (1949).

Macfarlane, A., *Witchcraft in Tudor and Stuart England: A regional and comparative study* (1970).

McKeon, M., *Politics and Religion in Restoration England* (Harvard University Press, 1975).

Macpherson, C. B., *The Political Theory of Possesive Individualism* (1962).

Mason, S. F., *A History of the Sciences* (1953).

Miller, P., *The New England Mind: The Seventeenth Century* (New York. 1939).

Morton, A. L., *The English Utopia* (1952).

Morton, A. L., *The World of the Ranters: Religious Radicalism in the English Revolution* (1970).

Pocock, J. G. A. (Ed.), *The Political Works of James Harrington* (1977).

Schlatter, R. B., *The Social Ideas of Religious Leaders, 1660-1688* (1940).

Scholes, P. A., *The Puritans and the Music in England and New England* (1934).

Thomas, K. V., *Religion and the Decline of Magic* (Penguin ed.).

Walzer, M., *The Revolution of the Saints: A Study in the Origins of Radical Politics* (Harvard University Press,1965).

Webster, C., *The Great Instauration: Science, Medicine and Reform, 1626-1660* (1975).

Wedgwood, C. V., *Poetry and Politics under the Stuarts* (1960).

West, A., *The Mountain in the Sunlight* (1958).

Winstanley, G., *The Law of Freedom and Other Writings* (Pelican ed.).

Wolfe, D. M., *Milton in the Puritan Revolution* (New York, 1941).

Woodhouse, A. S. P. (Ed.), *Puritanism and Liberty* (1938).

Wright, L. B., *Midde-Class Culture in Elizabethan England* (North Caroline UniversityPress 1935).

Yates, F. A., *Giardano Bruno and the Hermetic Tradition* (1964).

Zagorin, P., *A History of Political Thought in the English Revolution* (1954).

Makaleler

Clifton, R., "The Popular Fear of Catholics during the English Revolution", *P. and P.*, 52.

Cole, A., "The Quakers and the English Revolution", *P. and P.*, 10.

George, C. H., "A Social Interpretation of English Puritanism", *Journal of Modern History*, XXV, 4.

James, M., "The Political Importance of the Tithes Controversy in the Puritan Revolution", *History* (Yeni Seri), Sayı 101.

Mercer, E., "The Houses of the Gentry", *P. and P.*, 4.

Merton, R. K., "Science, Technology and Society in the Seventeenth Century England", *Osiris*, IV.

Reay, B., "The Quakers, 1659 and the Restoration of the Monarchy", *History*, Sayı 208.

Thomas, K. V., "Women and the Civil War Sects", *P. and P.*, 13.

Thomas, K. V., "The Levellers and the Franchise", G. E. Aylmer (ed.), *The Interregnum: the Quest for Settlement, 1646-1660*, (1972) içinde.

Thomas, P W., "Two Cultures? Court versus Country under Charles I", C. Russell (ed.), *The Origins of the English Civil War* (1973) içinde.

Whiteman, A. O., "The Re-establishment of the Church of England", *T.R.H.S.*, 1955.

I. Charles, İngiltere Kralı (1600-1649) 16, 29, 37, 42, 43, 45-47, 57-59, 63, 70, 72, 76, 85, 92, 93, 95, 98, 102, 103, 107, 118, 120, 123, 126-129, 140, 145, 150, 171, 176, 180, 204, 206, 211, 212, 214, 219, 220, 238, 271, 273, 274, 280, 281, 283, 285, 296, 298, 325, 403, 405, 409, 410, 412, 414, 416, 418, 420, 422-426
I. Elizabeth, İngiltere Kraliçesi, (1533-1603) 14, 21-23, 37, 41, 44, 59, 66, 68, 74, 77, 80, 81, 84, 87, 88, 108, 125, 292, 338, 414, 418, 426
I. George, İngiltere Kralı (1660-1727) 14, 381, 424
I. James, İngiltere Kralı (1566-1625) 14-17, 36, 46, 56-58, 63, 76, 77, 87, 92, 93, 102, 113, 120, 124, 126, 140, 225, 265, 287, 311, 316, 332, 375, 376, 400, 403, 406, 410-412, 425
II. Charles, İngiltere Kralı (1630-1685) 118, 126, 149, 153, 171, 179-181, 183, 202, 223, 233, 243, 251, 258, 261, 263, 264, 267, 269, 270, 272-275, 277, 278, 280, 282, 283, 285-287, 291, 298, 303, 305-307, 317, 325, 333, 337, 338, 359, 364, 367, 368, 371, 376, 382, 400, 404, 406, 412, 417, 420, 421, 426
II. Gustavus Adolphus, İsveç Kralı, (1594-1632) 82, 97
II. James, York Dükü ve İngiltere Kralı (1633-1701) 97, 113, 178, 236, 248, 268, 269, 271, 273, 286, 290, 308, 318, 320, 321, 323, 337, 342, 347, 353, 359, 364-367, 376, 381, 404, 406, 412, 417, 426
II. Mary, İngiltere Kraliçesi (1662-1694) 79, 83, 246, 297, 315, 316, 338, 351, 358, 370, 388, 405, 417
V. Philip, İspanya Kralı (1683-1746) 318
VII. Henry, İngiltere Kralı, (1457-1509) 105, 426
VIII. Henry, İngiltere Kralı, (1491-1547) 115, 411, 415, 424, 426, 427
XIII. Louis, Fransa Kralı (1601-43) 24, 82
XIV Louis, Fransa Kralı, (1638-1715) 59, 245, 246, 248, 264, 269, 289, 297, 316, 317, 376

Acre 255, 399
Ajitatör 148, 167, 238, 400, 401, 419
Almanya 51, 80, 82, 367, 401
Amerikan Devrimi 239, 382
Anabaptist 122, 165, 182, 183, 293, 401, 402, 411

Anne, İngiltere Kraliçesi (1665-1714) 14-16, 250, 316, 319, 320, 328, 340, 345, 347-349, 351, 358, 359, 370, 379, 381, 382, 412, 414, 421
Antinomian/Antinomianism 420
Arminian 109, 401, 402
Ateizm 212, 305, 361
Aubrey, John, antiquary (1626-97) 194, 232, 305, 308, 312

Bacon, Sir Francis, Lord Werulam (1561-1626) 23, 39, 54, 83, 84, 99, 123, 124, 131, 133, 216, 226-229, 305, 306
Baltık 51, 52, 57, 197-199, 201, 202, 263, 267, 407
Bancroft, Richard, Canterbury Başpiskoposu (1544-1610) 80, 114, 119
Bank of England, 14, 315, 331-333, 345, 349, 376, 383, 416
Baptism/Baptist 211, 402, 409, 411
Barebones Parlamentosu (4 Temmuz-12 Aralık 1653) 150, 173, 208, 213, 224, 402, 409, 421
Baxter, Richard (1615-91)38, 40, 64, 66, 155, 160, 167, 212, 217, 218, 289, 308, 378
Beş Üye (*Five Members*) 146, 157, 158, 409, 414
Beşinci Monarşistler (*Fifth Monarchists*) 156, 213, 215, 408, 409, 411, 418
Bilim 16, 17, 121-125, 128, 129, 133, 206, 225-229, 239, 254, 305-307, 311, 334, 360, 362, 365, 367, 371-374, 381, 421
Blake, Robert, amiral (1599-1657) 55, 172, 198, 201, 372
Blake, William (1757-1827) 55, 172, 198, 201, 372
Blake, William 55, 172, 198, 201, 372
Bodin, Jean (1530-96) 90
Brownist 401
Buckingham, George Villiers, (1592-1628) 23, 93
Bunyan, John (1628-88) 17, 205, 218, 254, 293, 299, 304, 310, 312, 379
Büyük İtiraz (*Grand Remonstance*) 56, 83, 146, 157, 162, 216, 220, 410

Caesar, Sir Julius, (1558-1636) 72
Calvin, Jean (1509-64) 364, 401
Calvinism 109, 121, 212, 216, 361, 362, 363, 401, 402, 408, 418
Cecil, Sir Robert, Salisbury Earl'ü, Hazine müsteşarı (1563-1612) 21, 67, 73, 80, 271, 410
Cehennem 225, 309, 420
Cennet 122, 123, 215, 216, 225, 309, 312, 368, 420
Clarendon Yasası, 236, 244, 257, 301, 304, 400, 403-405, 410
Clarendon, Sir Edward Hyde, Earl (1609-74)78, 93, 163, 180, 181, 403
Cokayne, Sir William (1565-1626) 52
Cokayne/Cockaigne ya da Cockayne Projesi 9, 23, 51-53
Coke, Sir Edward, (1552-1634) 82, 89, 91, 92, 107, 115, 128, 222, 225, 254, 281, 354
Commonwealth 59, 66, 76, 102, 105, 121, 128, 130, 149, 163, 171, 204, 218, 219, 224, 226, 228, 231, 260, 273, 277, 280, 282, 284, 316, 327, 338, 339, 350, 352, 353, 399, 404, 412, 418
Congregationalist 411
Copyholder 32, 64, 255, 258, 312, 378, 405
County 24, 27, 34, 37, 43, 64, 65, 73, 75, 112, 113, 135, 158, 160, 161, 163, 164, 174, 179, 180, 182, 187, 189, 206, 227, 249, 278, 283, 291, 293, 337, 395, 406, 412, 413, 415, 423
Cromwell, Oliver *Lord Protector* (1599-1658) 35, 99, 103, 147, 164, 184, 213, 221, 251, 363, 402, 404, 406, 409, 411, 413, 414, 418, 422
Cromwell, Richard, *Lord Protector* 16, 177, 387, 420
Cromwell, Thomas, Essex Earl'ü (?1485-1540) 366, 424, 426

Çıraklık Yasası, (*Statute of Apprentices*) (1563) 41, 195, 327, 424

D'Ewes, Sir Simonds (1602-50) 78, 89, 106, 129
Danby, Sir Thomas 246, 248, 250, 274, 285, 286, 288, 298, 338, 342, 352
Davenant, Charles 191, 203, 264, 266, 333
Deccal (*Antichrist*) 211, 401

Defoe, Daniel 17, 230, 295, 310, 312, 326, 363-366, 368, 369, 375
Deist 358, 406
Devlet Konseyi (*Council of State*) 152, 170, 404, 405, 412
Digger 43, 170, 191, 216, 223, 227, 379, 406
Dissent/Dissenters 15, 406
Drogheda 149

East India Company, 15, 51, 52, 55, 57, 140, 197, 267-269, 279, 322, 348, 407
Edebiyat 31, 125, 128, 230-232, 310, 311, 368-370, 379, 412
Edward Somerset, Worcester Earl'ü ve Markisi (1601-67) 22, 23, 93, 159, 160, 164, 291, 327, 329
Eikon Basilike 181
Eliot, Sir John, (1592-1632) 24, 70, 76, 86, 87, 89, 103, 117, 124, 125, 285
Erastianism/Erastian 106, 166, 209, 408
Exeter 37, 55, 192, 272, 323

Fairfax, Sir Thomas, Lord (1612-71) 147-149, 158, 171, 184
Falkland, Lucius Cary (1610-1643) 118, 119
Familism/Familist 420
Feragat Yasası (*Self-Denying Ordinance*) 147, 165, 422
Filmer, Sir Robert (1588-1653) 222, 288, 291, 309, 310, 365
Fransa 24, 54, 57-59, 72, 73, 79-82, 98, 134, 135, 137, 151, 161, 193, 198, 202, 230, 245-247, 250, 264, 269, 274, 275, 285-287, 289, 292, 297, 316-318, 324, 325, 327, 331, 367, 379, 416, 417
Fransız Devrimi 134, 136, 189, 235, 306

Gentry 14, 31, 42, 43, 53, 55, 60, 65, 66, 74, 92, 93, 95, 96, 98, 105, 134-136, 139, 155, 157, 158, 160-163, 170, 171, 173, 175-177, 181, 183, 184, 190, 202-204, 230, 235, 238, 252, 256, 270-273, 278, 283, 285, 286, 288, 289, 291-294, 296, 298, 301, 303, 330, 331, 337, 344, 346, 358, 368, 395, 410, 424
George, Danimarka prensi, Kraliçe Anne'in kocası (1653-1708) 370
Gezgin 195
Godolphin, Sidney, Earl, Hazine müsteşarı (1645-1712) 247, 318, 347, 349, 368, 412
Günah 103, 106, 121, 122, 163, 195, 212, 217, 219, 227, 302, 363, 401, 408, 414, 420, 426

Habeas corpus, *Habeas Corpus Act* 75, 246, 285, 289, 328
Hakluyt, Richard, coğrafyacı (1552-1616) 57, 59, 80, 200, 266
Harrington, James (1611-77) 90, 228, 229, 238, 278, 309, 310, 366
Harrison, Thomas *Major-General* (1606-60)173, 176, 237, 409
Hearth Tax, 258, 271, 411
Henrietta Maria, İngiltere Kraliçesi (1609-69) 24, 25, 73, 81, 93, 99, 251, 298
Henry Wriothesley, Southampton Earl'ü, Shakespeare'in hamisi, (1573-1624) 89
Hindistan 15,57, 196, 198, 202, 264-269, 322, 349, 382, 407
Hobbes, Thomas (1588-1679) 145, 205, 219, 221, 226, 228, 231, 238, 305, 308-310, 352, 361, 365, 369
Hollanda 17, 51-54, 57, 59, 70, 79, 80, 97, 104, 129, 136, 150, 172, 197-202, 204, 224, 233, 245-247, 254, 257, 262-265, 267, 269, 271, 275, 316-318, 324, 325, 328, 331, 341, 364, 372, 401, 407, 414, 416, 417

Independent 37, 123, 147, 148, 150, 163, 164-166, 170-173, 209, 210, 216, 294, 409, 411, 416
Interregnum (Fetret) 11, 35, 96, 190, 191, 193, 201, 202, 220, 230, 232, 238, 243, 244, 254, 258, 262, 266, 270, 280, 282, 288, 299, 300-302, 305, 306, 310, 316, 331-333, 338, 349, 352, 355, 360, 365, 369, 404, 412
Ireton, Henry, (1611-51) 67, 169, 214, 216, 419

İblis (Şeytan) 16, 107, 212, 246
İncil 16, 49,103, 112, 113, 116, 122, 125, 126, 129, 138, 178, 196, 206, 211, 219, 220, 223, 226, 230, 231, 310, 378, 401, 411, 420, 426

İngiliz Devrimi 134, 137, 184, 224, 284, 357
İrlanda 22, 25, 48, 49, 68, 94, 98, 120,136, 146, 148, 149, 161, 172, 176, 178, 179, 194, 208, 218, 226, 244, 246, 249, 254, 262, 286, 291, 292, 293, 297, 298, 316, 322, 376, 382, 399, 400, 402, 415, 423
İskoçya 14, 21, 22, 26, 29, 78, 82, 87, 98, 107, 119, 120, 147, 149, 152, 166, 172, 176, 178, 178, 194, 247, 248, 316, 319, 327, 345, 359, 376, 402, 407, 416, 417, 423
İspanya 22-24, 54, 56-59, 68, 79-82, 97, 98, 138, 151, 183, 185, 197, 198, 200-202, 269, 317, 318, 325, 402, 417
İsveç 82, 151, 201, 202, 245
İtalya 130

Jeffreys, Sir George, Lord, (1648-89) 247, 292, 353
Juxon, William, Canterbury Başpiskoposu (1582-1663) 25, 77, 105

Katolik 22-25, 50, 79, 80-83, 93, 94, 98, 99, 109, 112, 160, 178, 179, 211, 244-246, 248-250, 286, 291-293, 296-298, 301, 303, 316, 319, 345, 371, 376, 399, 406, 410, 418, 420, 422
Kısa Parlamento (*Short Parliament*) 26, 66, 423
Kilise mahkemeleri 16, 91, 92, 102, 105-107, 114, 137, 138, 175, 217, 236, 237, 244, 281, 300, 301, 354, 411
Komünizm 169, 170
Konvansiyon Parlamentosu (*Convention Parliament*) 277, 315, 352, 404, 420
Kulübe/kulübe sakinleri (*Cottage/cottager*) 38, 60, 61, 64, 255, 258, 328, 378, 405

Lambert, John *Major-General* (1619-83) 150-152, 172, 177, 183, 198, 412
Laud, William, Canterbury Başpiskoposu (1573-1645)16, 24, 25, 27, 34, 42, 44, 58, 69, 73, 83, 93, 97, 99, 103, 105, 107, 109-111, 113, 116-121, 123, 128,129, 135-139, 145,147, 157, 175, 176, 190, 205, 207, 210, 217, 219, 220, 237, 238, 245, 295, 300, 301, 367, 399, 402, 411, 418, 421
Leveller 37, 42, 43, 67, 96, 128, 148, 149, 165-174, 176, 177, 182, 191, 192, 196, 197, 208, 212-216, 218, 222, 223, 225, 227, 237-239, 268, 283, 288, 309, 345, 346, 365, 370, 378, 379, 401, 406, 413, 418, 419
Lilburne, John (1614-57) 67, 128, 146, 173, 223, 294, 365, 413
Locke, John (1632-1704) 11, 227, 361, 362, 365, 367, 371, 373, 374, 377, 382, 383
Locke, John 11, 227, 361, 362, 365, 367, 371, 373, 374, 377, 382, 383
Lollard 137, 414
Londra 23-25, 27, 29, 31, 35-38, 41, 42, 44-46, 50-52, 54-56, 67, 78, 79, 81, 82, 86, 93, 102, 104, 105, 112, 116, 118, 119, 128, 134, 137, 139, 145-149, 152, 153, 157-159, 161, 162, 164-167, 170, 171, 173, 178, 179, 191, 193, 195-197, 199, 204, 208, 209, 212, 238, 245-250, 254, 257, 260, 263, 266, 269, 278, 282, 283, 288, 289, 293, 295, 298, 300, 307, 319, 323, 325, 329, 334, 337, 344, 345, 348, 354, 368, 371, 372, 377, 381, 392, 403, 409, 419, 421, 425-427
Ludlow, Edmund *Major-General* (?1617-92) 161, 176, 179, 208, 339
Luther, Martin (1483-1546) 80, 111, 122, 128, 364

Magna Carta 90, 190, 222, 223, 294, 403
Mağrur *Quaker*'lar 151, 181, 237
Major-General, 97, 150, 151, 165, 166, 173-176, 190, 213, 217, 218, 237, 238, 286, 293, 294, 359, 366, 367, 406, 411, 415
Manor 190, 255, 271, 405, 415, 424
Merchant Adventurers Company 37, 51, 52, 54, 55, 103, 197, 267, 322, 403, 415
Millieniarism (binyılcılık) 21, 211-213, 215, 402, 409, 411, 419
Milton, John 40, 122, 126, 127, 182, 208, 212, 214, 215, 218-220, 225, 231, 239, 308-310, 361, 367, 368, 419, 422
Monck, George, Albemarle Dükü (1608-70) 152, 153, 177, 178, 204, 237, 251, 252

Mülkiyet 44, 61, 64-67, 69, 70, 75, 80, 87, 90-92, 115, 120, 121, 134,138, 139, 140, 141, 161, 167, 169, 174-176, 180-183, 186, 189, 190, 202, 210, 225, 229, 236, 238, 243, 263, 267, 277, 278, 282, 287, 293, 295, 296, 298, 310, 312, 319, 348, 353, 362, 365, 366, 373, 404, 405, 410
Müzik, 17, 110, 129, 232, 371

Nayler, James, *Quaker* (?1617-60) 151, 218
Newcastle, William Cavendish 95, 110, 113, 136, 188, 252
Newgate 218
Newton, Sir Isaac (1642-1727) 16, 306, 357, 373, 374, 383, 421

Orange'lı William (III. William, İngiltere Kralı) (1650-1702) 55, 59, 246, 250, 278, 261, 325, 334, 351, 359, 412, 426
Owen, John 10
Oxford Üniversitesi 308

Papa 25,44,50, 80, 83, 93, 94, 104, 109-113, 122, 123, 134, 136, 139, 161, 210, 211, 218, 246, 248-250, 280, 285-288, 290, 291-294, 297, 303, 344, 354, 359, 361-363, 371, 401, 426
Parish 102-104, 113, 114, 117, 195, 205-207, 217, 302-304, 400, 417, 424
Parlamento 14, 16, 22-27, 32-34, 37, 42-48, 50, 51, 53, 54, 56, 58-60, 63-77, 79-92, 94, 95, 97, 98, 105, 106, 109, 111, 114-118, 121, 122, 124, 126, 127, 134-141, 145-149, 150-153, 155-161, 163-168, 170-180, 183, 184, 186-188, 190-193, 196-199, 202-204, 206-211, 213, 214, 216-219, 221-224, 232, 235, 236, 238, 243-253, 256, 266-275, 277-288, 290, 291, 293, 296-304, 306-308, 315-318, 321-324, 326, 327, 331, 337-343, 346, 348-350, 352, 353, 358, 359, 363, 364, 368, 372, 373, 376, 379, 382, 399, 400, 402-418, 420, 421-426
Pepys, Samuel 179, 183, 230, 232, 254, 273, 280, 309, 325, 342, 350
Pilgrim's Progress 299, 304
Presbyterian/Presbyterianism 21, 37, 105, 107, 108, 111, 116, 120, 147-149, 152, 153, 163-166, 168, 170, 171, 175, 181, 182, 197, 200, 209, 217, 219, 237, 280, 288, 294, 301, 303, 304, 316, 346, 347, 357, 359, 361, 363, 407, 411, 416, 417, 423
Pride's Purge 171, 172, 198, 418
Privy Council (Hassa Meclisi) 45, 55, 68, 84, 86, 88, 96-98, 140, 156, 180, 247, 249, 257, 261, 279, 280, 281, 285, 287, 293, 351, 352, 414, 418
Protector/Protectorate 103, 150, 151, 152, 171, 174-179, 180, 197, 204, 262, 327, 340, 394, 404, 405, 406, 409, 412, 414, 418, 420
Protestanlık 15, 23-25, 59, 79, 80, 82, 83, 97, 106, 109-111, 119-123, 136, 138, 139, 158, 161, 197, 202, 214, 219, 244, 245, 246, 249, 250, 285, 287, 291, 292, 294, 298, 301, 303, 304, 315, 357, 402, 406, 410, 417, 418
Puritan 21, 22, 24, 25, 31, 39, 42, 46, 58, 80, 93, 99, 101, 104, 106, 107-118, 120, 121, 123, 125, 126, 129, 133, 136-139, 160, 195, 203, 206, 211, 213-215, 218, 219, 227, 229, 238, 310-312, 359, 361, 363, 369, 370, 411, 412, 415, 418, 419, 427
Puritanism 31, 104, 107-112, 123, 125, 126, 133, 213, 215, 223, 227, 229, 310, 311, 312, 361, 370, 418, 419
Putney Tartışmaları (*Putney Debates*) 148, 168, 169, 219, 223, 225, 419

Ralegh, Sir Walter (1552-1618) 21, 57, 58, 59, 125, 128, 185, 200, 266, 375, 379
Reformasyon 35, 41, 42, 79, 80, 96, 110, 111, 114, 119, 122, 207, 223, 302, 364, 366, 401
Restorasyon 160, 171, 179-183, 188, 197, 217, 218, 229, 230, 232, 233, 238, 239, 252, 254, 256, 257, 259, 260, 262, 265, 268, 272, 273, 277, 278, 281, 282, 289, 295, 299, 302, 306, 308, 310, 311, 312, 339, 346, 361, 369, 370, 399, 400, 403, 406, 409, 415, 420, 423, 426
Roundheads 159, 187, 420

Royal Society 226, 228, 238, 239, 254, 259, 299, 305, 306, 310, 334, 360, 421
Rump Parlamento 150, 152, 153, 171-174, 176, 186, 198, 199, 224, 323, 404, 405, 409, 414, 420, 421
Rye House Komplosu (*Rye House Plotters*) 248, 288, 291, 303, 355

Sabbatarianism 110, 112, 421
Sacheverell, the Rev. Henry, 319, 346-348, 358, 363, 364, 421
Sanayi Devrimi 53, 265, 266
Seeker 212, 227, 422
Shakespeare, William 16, 17, 88, 126, 311, 381
Sheldon, Gilbert, Canterbury Başpiskoposu (1598-1677) 118, 300, 301, 303
Smith, Adam (1723-90) 30, 229, 382
Sprat, Thomas, Rochester Piskoposu(1635-1713) 226, 227, 230, 299, 305
Squire (*esquire*) 60, 103, 104, 189, 208, 217, 222, 271, 294, 344, 346, 348, 349, 359, 376, 424
Stationer's Company 367, 424
Stuart Hanedanı 14, 16,21, 38, 42-44, 46, 53, 55, 57, 60, 76, 79, 82, 92, 97, 125, 127, 130, 135, 151, 179, 183, 194, 195, 198, 199, 201, 217, 223, 225, 298, 324, 345, 352, 354, 363, 376, 381, 412, 420
Swift, Jonathan, (1667-1745) 17, 335, 337, 346, 348, 358, 366, 368, 369, 382

The Royal African Company, 267, 321, 322, 421
Tudor Hanedanı 14, 32, 44, 87, 135, 413, 414, 426

Uzun Parlamento (*Long Parliament*) 27, 34, 46, 56, 82, 86, 89, 114, 136, 138, 145, 150, 155, 195, 221, 243, 284, 288, 302, 400, 406, 409-411, 414, 420-426

Üniversite 103, 115, 171, 220, 226, 227, 230, 293, 304, 306-308, 359, 360, 368

Vergi 14, 23, 24, 26, 30, 40, 42, 50, 53, 55, 56, 64, 69-78, 86, 89, 93, 94, 97, 98, 102, 104, 105, 107, 114, 115, 120, 133, 135, 140, 145, 146, 150, 152, 162, 167, 172, 173, 175-180, 186, 188, 193, 194, 202-204, 207, 208, 210, 211, 217, 225, 227, 236, 243, 258, 270-274, 278, 279, 291, 300, 302, 306, 319, 325, 330, 331, 331, 334, 339, 347, 348-350, 359, 367, 375, 376, 378, 405, 406, 411, 422, 423, 425, 426

Wentworth, Sir Thomas, Strafford Earl'ü (1593-1641) 25, 42, 71, 87, 92, 97, 98, 120, 135, 136, 180, 198
Whigs 247
Winstanley, Gerrad (?1609-76) 60, 105, 170, 190, 191, 203, 216, 223, 228, 309, 379, 419

Yeni Model Ordu 136, 147, 165, 210, 228, 294, 400, 409, 411, 414, 416-419
Yeoman 30, 31, 38, 49, 160, 164, 170, 190, 203, 261, 288, 377, 395, 427
Yorkshire 34, 41, 52, 147, 158, 198, 250, 293
Yüksek Komisyon (*High Commission* ya da *The Court of High Commission*) 105, 106, 119, 138, 146, 162, 217, 235, 249, 300, 411

"Muzaffer devrim" olarak anılan İngiliz Devrimi, bir yüzyıl boyunca devam eden siyasal, dinsel, iktisadi ve kültürel bir dönüşüm sürecine yayılır. Bu süreçte Kral'ın ve parlamentonun rolü, siyasal çatışmalar içinde tekrar tekrar farklı sınırlar içine alınır. Siyasal alanı belirleyen iktisadi mücadelelerin, dinsel ayrışmaların, sınıfsal taleplerin, kültürel itirazların biçimlendirdiği sınırlardır bunlar. Kral'ın idam edildiği, hanedanın değiştiği, Katolikler ve Protestanlar arasında dinsel kavganın yükseldiği, toprak ve tarımdan gelen iktisadi gücün sanayi ve ticaret karşısında gerilediği, sınıfların yeniden biçimlendiği bir çağa tanık oluruz. Christopher Hill bu eserinde, 1603-1714 arasında yaşanan dönüşümün farklı etaplardaki aktörlerini; bireylerin arzu, hesap ve çıkarlarını; toplumun talep, reaksiyon ve beklentilerini aynı tablo üzerinde en ince ayrıntısına kadar resmederken, aynı zamanda İngiliz Devrimi olarak anılan sürecin tarihsel önemini de hassas bir şekilde tartışıyor.

2018 THG EFS 55179O THG EFS 1790

"17. yüzyıl İngiliz Devrimi sık sık ve bereketli bir şekilde 1789 Fransız Devrimi'yle karşılaştırılmıştır. Ama aralarında önemli bir fark vardır. Fransa'da ekonomik ve siyasal bölünmeler, kabaca toplumsal bölünmelere denk düşüyordu: Ayrıcalıkları olmayan Üçüncü Tabaka (Third Estate) *aristokrasiye ve monarşiye karşıydı; aristokrasi ticaret ve sanayide rol oynamıyordu. Ama İngiltere'de pazar için yapılan yün, kumaş ve tarım üretimi egemen sınıfın kendisini bölüyordu: Pek çok beyefendi ve hatta asilzade, bir Fransız soylusu için söz konusu olmayacak, ekonomik faaliyetlerde bulunuyordu. (...) İngiltere'deki bölünme,* gentry *ve asilzadeler karşısında Üçüncü Tabaka'nın bulunduğu bir bölünme değildi; ülke ve saray arasındaki bir bölünmeydi."*

CHRISTOPHER HILL

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-1886-7